

ISSN 2312-3648

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ
(*мачаллаи илмӣ*)

БАХШИ ФИЛОЛОГИЯ

№4

НАУКА И ИННОВАЦИЯ
(*научный журнал*)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2014

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 2014 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2014 ГОДУ.**

Ҳайати таҳририя:

Редакционная коллегия:

**Имомов М.С. - гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафаров Б.А. – зам. гл. редактора, кандидат юридических наук, доцент
Абдулазизов В. – зам.гл. редактора, кандидат филологических наук, доцент**

Аъзои ҳайати таҳририя:

Члены редколлегии:

**Камолиддинов Б. – доктор филологических наук, профессор
Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Мисбохиддин Нарзикул - доктор филологических наук, профессор
Муродӣ М.- доктор филологических наук, профессор
Нағзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Назарзода С. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор**

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском и русском языках.

**Илм ва фановарӣ, 2014
Наука и инновация, 2014**

Мавлоно Абдуррахмони Чомӣ

(07.11.1414 – 09.11.1492)

**(Нашри махсус бахшида ба 600-солагии Мавлоно Абдуррахмони Чомӣ)
(Спецвыпуск посвященный 600-летию Мавляна Абдуррахмана Джамии)**

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

КОРБАСТИ ЧАМӢБАНДИИ ИСМӢО ДАР НОМАӢОИ АБДУРРАӢМОНИ ЧОМӢ

Шухрат Бобомуродов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истиқлолият барои рушди бахшҳои гуногуни илми тоҷик як таконе дод ва муҳаққиқон барои таҳқиқи бунёдии соҳаҳои мушаххаси илм ҷиддитар машғул шуданд.

Номанависӣ ва ё интиқоли хаттии беҳин андешаву эҳсосоти инсонӣ аз гаронмоятарин дастовардҳои тамаддуни башарият доништа мешавад.

Барҳақ, аз шоири шаҳир ва донишманди беназир Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ номаҳои зиёде ёдгори мондаанд, ки алҳол анқариби ҷаҳорсаду ситои онҳо дастрасу маълуманд. Қисмате аз ин миқдори номаҳо дар таркиби «Рисолаи муншаот» ба «Куллийёт»-и осори Ҷомӣ ворид омада, борҳо ба дасти табъу нашр расидааст. Қисмати дигари мактуботи ӯро номаҳои дастнавис (автограф) ташкил медиҳанд, ки шумораи онҳо ба 336 мерасад [1,301].

Номаҳои дастнависи Ҷомӣ, ки барои Алишери Навоӣ нигошта шудаанд, як навъ ҳуҷҷати нодири таърихианд, ки дар авроқашон аҳволи аҳли замон, руҳдодҳои сиёсӣ ва адабӣ, вазъи бочу хирочситонӣ, тарзи давлатдориву ҳукуматронӣ, ҳолати ободонии шаҳру деҳот, низоми кори идораҳои давлатӣ, оқибати ғоратгариву лашкаркашиҳо, симои аҳли рикобу ҳунару адаб ва паҳлӯҳои дигари ҳаёту иҷтимоӣ аз забони шоҳиди зинда басо муваффақона муътамад ба қалам омадаанд [1,302].

Номаҳои дастнависи Мавлоно Ҷомӣ кӯтоҳу муъҷазу фаҳмо ва дур аз тақаллуфоту худнамоӣ буда, аз шаҳру кишварҳои гуногун дар ҳини сафару гузарҳои иншо ёфта, дар ҳамаи онҳо аз ибтидо то интиҳо эҳтироми тарафи дигар ба қуллӣ риоят мешавад.

Адиби инсонпарвар дар номаҳои дилпазираш аз тамоми тоифаҳои аҳолӣ, ки ба онҳо зулму таъдибу беадолатие рафтааст – қассобон, тоҷирон, фақирон, солаҳон, котибон, толибилмон, девониён, ҷилдсозон, ходимон, хоҷагон, сипоҳиён, миршабон, мусофирон, ҳофизон, маризон, маҳбусон, калонтарон, даллолон, барзгарон, шоирон, олимон, посбонон ва ғайра пуштибониву ҷонибдорӣ карда, ба кӯмаки вазири доно «Мир Алишери олиғуҳар» ҳақро ба ҳақдорон мерасонад [1,302].

Номаҳои меросии Абдурраҳмони Ҷомӣ ба қуллӣ соҳаҳои ҳаёти мардуми ҷомеаи онрӯза дахл карда, дар ягонтои онҳо манфиати шахсии мусаннифашон пеш гузошта намешавад. Байту рубоиву китъаҳои дар мактубот омада ҳам барои «зебу оро» набуда, ҳамагӣ маъниву мақсади муайянеро дар дӯш доранд [1,305].

Дар шуури одамон мафҳуми шумора бо шакли танҳо ва ҷамъи исм ва дигар ҳиссаҳои нутқ саҳт алоқаманд аст. Инсон ҳангоми ба дунёи воқеӣ назар афкандан дар муҳите, ки ӯро ихота мекунад, мебинад, ки ҷизҳои алоҳида мавҷуданд. Дар айни замон ҳар як ҷизи маълум, сарфи назар аз баъзе хусусиятҳои ба он хос бо дигарон ҷиҳатҳои умумие дорад. Ҳар гурӯҳи предметҳои ҳамчинс бо таркиби худ айнан якхел нестанд. Ҳангоми ҷамъбандӣ хусусиятҳои на он қадар муҳимми предметҳои ҳамчинс ба эътибор гирифта нашуда, балки он чи ки барои муайян кардани ҷиҳати умумӣ ва муттаҳид намудани онҳо нақши муҳим дорад, ба назар гирифта мешавад [12, 62].

Таҳқиқи категорияи грамматикӣ шумора дар забони тоҷикӣ дар асоси асари бадеӣ, ки ба давраҳои муҳталифи инкишофи забон ва адабиётмон тааллуқ доранд, дорои аҳамияти қалоне мебошад, таъкид кардааст забоншинос С. Ҳалимов. Дар

воқеъ, таҳқиқи ҳодисаҳои алоҳидаи дастурии забон дар асоси маводи мушаххас барои кушодани вижагиҳои корбасти онҳо аҳамияти муҳим дорад.

Семантикаи ҳар як калимае, ки ба типҳои шумораи мазкур муттаҳид карда шудаанд, хеле гуногун аст. Падарон, фарзандон, меваҳо ва корҳо бо маънои худ калимаҳои гуногунанд, вале онҳо бо типи муайяни грамматикӣ ташкил ёфтани шумораи чамъ (пасвандҳои -ҳо ва -он) муттаҳид карда шудаанд [12,63].

Шумораи танҳо ва чамъ байни худ бо ҳам саҳт алоқаманданд. Яке бе дигаре вучуд надорад. Мақсади мо таҳқиқи пурраи чамъбандӣ набуда, корбасти чамъбандии исм дар номаҳои Абдуллоҳи Қомӣ мебошад. Маълум аст, ки чи асарҳои классикӣ ва чи асарҳои адибони муосир аз тарафи муҳаққиқон мавриди омӯзишу таҳқиқи лингвистӣ қарор гирифтаанд ва гирифта истодаанд, аммо забони нома ва номанигории адибони классикӣ муосир ба ҷуз аз ишораҳои ҷузъӣ таҳқиқи лингвистӣ нашудааст. Ҳол он ки ба воситаи нома ва номанигорӣ мо бо мероси гузаштагонанон, рӯзгор ва, махсусан, бо забони ҳоси адибон шинос мешавем.

Вобаста ба мавзӯи зикршуда дар китобҳои дарсӣ қайдҳои алоҳида дида мешавад. Чунончи: «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ»-и Саидризо Ализода², «Исм ва сифат»-и Ш.Ниёзӣ⁸, «Морфологияи забони тоҷикӣ»-и Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода⁹, «Грамматикаи забони тоҷикӣ»³. Забоншиносии маъруф Ш. Рустамов¹⁰ рисолае бо номи «Исм» таълиф намудааст, ки дар ин рисола муҳимтарин масъалаҳои сарф: таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва меъёрҳои асосии он, категорияҳои грамматикӣ ва тарзҳои ифодаи онҳо, шакл ва моҳияти категорияи шумора ва ғайраҳо мавриди баҳси илмӣ қарор гирифтааст. Асаре, ки бевосита ба мавзӯи категорияи чамъ бахшида шудааст, «Категорияи чамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷикӣ»-и О.Ҷ. Ҷалолов¹³ мебошад, ки ин рисола дар асоси маводи забони асарҳои насри бадеӣ, материалҳои шевагӣ, матбуоти даврӣ ва асарҳои аз русӣ тарҷумашуда навишта шудааст. Мақолаҳои С.Ҳалимов «Чамъбандӣ дар забони адабии тоҷикӣ»¹², Б. Сиёев «Аз таърихи чамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ»¹¹ низ ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар забоншиносии тоҷик оид ба забони ҳуҷҷат ба ғайр аз баъзе қайду ишораҳо ягон мақола ё асари илмӣ ба таъб нарасидааст.

Исм ҳиссаи номӣ ва густурдатарин буда, ба тамоми ашё – ҳоҳ моддӣ, ҳоҳ маънӣ, ҳоҳ ҷондору ҳоҳ бечон, ҳоҳ шахс ва ҳоҳ ғайришахс ном медиҳад. Хусусияти барҷастаи исмҳои забони тоҷикӣ дар шакли танҳо ва чамъ омадани онҳост. Исмҳои танҳою чамъ дар номаҳои Абдуллоҳи Қомӣ зиёд ба қор рафта, нақши муҳими грамматикӣ адо кардаанд.

Ҳаминро бояд зикр намоем, ки мо дар асоси ҷилди ҳаштуми осори Мавлоно Қомӣ, ки аз тарафи Алӣ Мӯҳаммадиев ва Асрор Раҳмонов ба хати кириллӣ таҳия шудааст, 235 номаи Қомиро мавриди омӯзиш қарор додем.

Дар номаҳои Абдуллоҳи Қомӣ тарзҳои ифодаи категорияи шумораи исм аз рӯи семантикаи худ гуногунанд.

Пасвандҳо воситаи асосии чамъ баста шудани исмҳоянд. Ҳангоми пасванди чамъбандӣ қабул кардани исмҳо маъно ва сохти исм дигар мешавад. Яъне, калимаҳо пасванди чамъбандӣ гирифта, мафҳуми на як предмет, балки маънои предметҳои зиёдеро дар бар мегиранд.

Дар номаҳои Қомӣ исмҳо ба монанди забони осори дигар адибон ба воситаи пасвандҳои -он (-гон, -ён,) ва -ҳо чамъ баста шудаанд.

Бар замири мунири **давлатҳоҳои** он ҳазрат, ки ойинаи савобнамои масолеҳи диниву дунявӣ ва мирёоти сураткушои макосиди сузиву маънавист.... (1,307). Баъд аз арзу ниёз маъруз он, ки **дорандагон** мардуми ғарибу толибилму фақиранд (1, 319). Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки заъифаи дорандаро дар вақти ғорати Бадахшон

лашқариёни Амир Музайяд асир карда будаанду холо халос ёфтааст, аммо фарзанди вай ҳамчунон гирифтор аст (1, 347).

Бояд зикр намуд, қоидахое, ки дар мавриди ҷамъбандии исм дар дастурҳои забони тоҷикӣ нишон дода шудааст, адиб онҳоро пурра риоя кардааст. Масалан, агар калима бо ҳамсадо тамом шавад, пасванди ҷамъбандии **-он** ва **-хо** мегирад: Ҳақ субҳонаху таъоло авлиёи он ҳазратро рӯз ба рӯз **фатҳхову нусратҳои** гуногун рӯзӣ кунад ва соат ба соат ба **давлатхову саодатҳои** рӯзафзун бирасонад! (1, 384). Баъзе аз эшон чуста-чуста бад-ин ҷониб мутаваҷҷеҳ мешаванд, аммо баъзе аз аввонону золимон ба васотати баъзе аз **даллолон**, ки пештар маҷҳур мебуданд (1, 310).

Агар исм бо садоноки **й** ва **ӯ** тамом шавад, шумораи он бо пасванди **-ён** ҷамъбаства мешавад.

Банда Ҷомиву дуъои **ӯ**, ки барн-ояд зи даст,

Хидмате 3-ин беҳ **дуъогӯёни** хидматгорро (1, 382).

... чун пораи такаллуф дар мурасалот даъби **муншиёну** дабирон аст, на шеваи шикастагону фақирон... (с. 400).

Агар исм бо садоноки **а** тамом шавад, шумораи ҷамъи он бо пасванди **-гон** анҷом меёбад. Агар чунончи иноят намуда, ишорат равад, ки вайро аз ҳабс берун оранд ва дар силки сойири **бандагон** инхирот ёбад, аз муқтазои авотифи подшоҳона дур намоёнад (с. 337).

Корбурди пасванди **-он**

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ доираи корбурди пасванди **-он** нисбат ба пасванди **-хо** маҳдудтар аст. Аммо дар номаҳои Абдуллоҳмони Ҷомӣ пасванди **-он** нисбат ба пасванди **-хо** бештар истифода шудааст.

1. Дар номаҳо ҳамаи калимаҳое, ки ба маънои инсон далолат мекунанд, бо ёрии пасванди **-он** (**-гон**, **-ён**) ҷамъ баства шудаанд: **Мунтазирони** зовияи ихлосу **умедворони** кошонаи ихтисосро мураввеҳи рӯху муфаттеҳи абвоби футӯҳ омад... (1, 313). Таваққӯш чунон мебуд, ки **мухлисонро** пайваства ба навиштае ёд фармоянд, иншооллоҳ, ки монеъи фаромӯшӣ буда бошад (1, 315). Чунин ки ёри маро хӯи хубу рӯи нақӯст, Аҷаб мадор, ки гарданд **душманон** ҳама дӯст (1, 317). Баъд аз арзу ниёз маъруз он, ки **дорандагон** мардуми ғарибу толибилму фақиранд (1, 319).

Эй лутфи ту шодии дили **ғамзадагон**,

Ҷамъияти вақти **вақтбарҳамзадагон**.

Мотамзадагони ин диёрему накард,

Ғайр аз ту касе пурсиши **мотамзадагон** (1, 332).

Иноятномаи ҳумоюни ба анвои иноъти машҳун дар ашрафи соҳоту атяби **авқот** хоксорони водии вифоку **бодпаймоёни** баводии иштиёкро... (1, 308). Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки заъифаи дорандаро дар вақти ғорати Бадахшон **лашқариёни** Амир Музайяд асир карда будаанду холо халос ёфтааст, аммо фарзанди вай ҳамчунон гирифтор аст (1, 347).

2. Шумораи ҷамъи паррандагон;

Килкат, ки ба коми дӯстон ком ниҳод,

Бар ғурраи субҳ турраи шом ниҳод.

Не, не, ки зи ҷаъди хур бар сафҳаи нур,

Мурғони улоҷнаҳаро дом ниҳод (1, 400).

3. Шумораи ҷамъи ҳайвонот;

Ёрҷӯён Ҷомиву таъни рафикон аз қафо,

Дарбадар дарवेशу ғавғои **сагон** дунболи **ӯ** (1, 312).

4. Шумораи ҷамъи баъзе исмҳои маънӣ бо ёрии пасванди **-он** сохта шудааст: Баъд аз арзи ниёз маъруз он, ки чунин истимоъ афтод, ки баъзе мардум нисбат ба хидмати Мавлоно Сонеъӣ **суханон** мегӯянд (1, 349).

5. Сифатҳои исмгардида, ки пасванди **-он**-ро қабул кардаанд, бештар ба одамон далолат мекунад:

Тавотири ахбори мақдами шарифи эшон ба рӯҳи **фақирону дарвешон** чандон лаззату ҳузур ва беҳчату сурур расонида, ки гунҷойии шадойиди фироку маҷоли бастии навоири ашвоқ намондааст (1,309). Иноятномаи ҳумоюни ба анвои иноёти машхун дар ашрафи соёту атябии авкот **хоксорони** водии вифоку бодпаймоёни баводии иштиёкро (1,308).

6. Сифатҳои феълии замони ҳозира ва гузашта одамонро далолат кунанд, шумораи онҳо бо пасванди **-гон** сохта шудааст: Баъд аз арзу ниёз маъруз он, ки **дорандагон** мардуми ғарибу толибилму фақиранд (1, 319). ... чун пораи тақаллуф дар мурасалот даъби муншиёну дабирон аст, на шеваи **шикастагону** фақирон... (1, 400).

Дар номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ҳолати чида шудани аъзоҳои ҷумла ҳар як калима алоҳида пасванди **-он** қабул мекунад: Тавотири ахбори мақдами шарифи эшон ба рӯҳи **фақирону дарвешон** чандон лаззату ҳузур ва беҳчату сурур расонида, ки гунҷойии шадойиди фироку маҷоли бастии навоири ашвоқ намондааст (1, 309).

Агар исмҳо ба вазифаи яке аз аъзоҳои ҷумла чида шуда омада, вале аз ҷиҳати ҷой, ё бо қонуни ҷойивазкунӣ бо мақсади пурқувват кардани фасоҳат ва муассирии нутқ, ё худ бо тақозои услуби нависанда сохта шудаанд, гуногун бошанд ҳам, ҳамаашон дар шумораи ҷамъ омадаанд: Саҳифаи аз фатҳаи «сод» **содиқонро** гулҳои фатҳ кушода ва аз касраи «ҳо» **ҳосидонро хорҳои** қаср ниҳода, баъд аз тамодии айёми интизору таволии оломи истибор аз ҷониби ҷаноби Амир Алишери олиғуҳар... (1, 312).

Корбурди пасванди **-ҳо**

Пасванди ҷамъбандии **-ҳо** мисли пасвандҳои ҷамъбандии **-он** (-гон, -ён) дар номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ барои ҷамъ бастанӣ калимаҳо хизмат мекунад.

Дар номаҳо чун анъана бештар исмҳои ғайришаҳс ба воситаи пасвани **-ҳо** ҷамъ бафта шудаанд.

1. Шумораи ҷамъи ҳамаи исмҳои бечони конкрет бо ёрии пасванди **-ҳо** ҷамъ бафта шудааст: ... ба ҷиҳати забти ҳосили мавқуфоти он ва аҳзу ирсоли он ба мустаҳақон ба ин диёр ташриф овардаанд **санадҳо** ҳамроҳ доранд ва шавоҳиду осори сидқ бар эшон зоҳир аст (1, 328). Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки музореъони Басокӯх тазаллум менамоянд, ки **корезҳои** эшон хушк шудаасту дар маҳсули эшон нуқсонӣ бисёр воқеъ шудааст (1,343).

2. Шумораи растаниҳо бо пасванди **-ҳо** ҷамъ бафта шудаанд: Саҳифаи аз фатҳаи «сод» **содиқонро гулҳои** фатҳ кушода ва аз касраи «ҳо» **ҳосидонро хорҳои** қаср ниҳода, баъд аз тамодии айёми интизору таволии оломи истибор аз ҷониби ҷаноби Амир Алишери олиғуҳар... (1,312).

3. Шумораи масофа бо пасванди **-ҳо** ҷамъ бафта шудааст:

Ғар ба қасди ҷон фириштад қосид аз мақсуди дил,

Дил кунад **фарсангҳо** ҷон бар каф истикболи ӯ (1, 312).

4. Шумораи исмҳои маънӣ бо пасванди **-ҳо** ҷамъ бафта шудаанд:

Баъд аз арзи ниёзмандиву шикастагӣ арза дошт он, ки дер гоҳ аст, ки хидмати Амир Ҳайдар ба ҷиҳати баъзе **ғустоҳиҳо**, ки воситаи ҳамсуҳбатони бад аз вай содир шуда буд... (1, 337). Баъд аз арзи ниёз маъруз он, ки Қанбаралӣ ном шахсест дар байни даллолон, ки бисёре аз тоҷирони мақбулулқавл ба шарорату баднафсии ӯ ихбор кардаанду ин фақир низ аз баъзе **туҳматҳо**, ки дар ҳаққи мусулмонон кардааст, вуқуф дорад (1, 341). **Иноятҳои** тозаву **навозишҳои** беандоза, ки аз мулозимони ҳазрати хилофатпаноҳӣ, ки мазҳари авсофи илоҳӣ ва масдари алтофи номутаноҳианд ... (1, 384). Ҳақ субҳонаҳу таъоло авлиёи он ҳазратро рӯз ба рӯз **фатҳову нусратҳои** гуногун рӯзӣ кунад ва соат ба соат ба **давлатову саодатҳои** рӯзафзун бирасонад! (1, 384).

Мусаллам аст, ки дар асарҳои адибони классик ҷамъбандии арабӣ бештар дида мешавад. Аз мисолҳои ҷамъоварда маълум шуд, ки дар номаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ низ, ҷамъбандии арабӣ бештар истифода шудааст. Аз сабаби он ки ҳаҷми мақола барои пурра таҳқиқ кардани ҷамъбандии арабӣ даст намерид, бинобар ин мо мисолҳои, ки бо шакли ҷамъбандии арабӣ ҷамъ баста шудаанд, чунин гурӯҳбандӣ намудем:

1. Калимаҳои арабие, ки ба воситаи пасвандҳои ҷамъбандии тоҷикӣ ҷамъ баста шудаанд: баъзе аз эшон ҷуста-ҷуста бад-ин ҷониб мутаваҷҷеҳ мешаванд, аммо баъзе аз аввонону **золимон** ба васотати баъзе аз **даллолон**, ки пештар маҳҷур мебуданд (1, 310). Баъд аз арзи ниёз маъруз он, ки Қанбаралӣ ном шахсест дар байни даллолон, ки бисёре аз **тоҷирони** мақбулқавл ба шарорату баднафсии ӯ ихбор кардаанду ин фақир низ аз баъзе **туҳматҳо**, ки дар ҳаққи **мусулмонон** кардааст, вуқуф дорад (1, 341).

2. Калимаҳои, ки ҳам бо ҷамъбандии тоҷикӣ ва ҳам бо ҷамъбандии арабӣ ҷамъ баста шудаанд: Маъруз он, ки ҷамъе **фуқарову** масокини адаму арбайнилноми ватин дар қарияи Неъматобод, ки аз заволи неъмат эмин бод (1,421). Тавотири аҳбори мақдами шарифи эшон ба рӯҳи **фақирону** дарвешон чандон лаззату ҳузур ва беҳчату сурур расонида, ки гунҷоиши шадиди фироку маҷоли баста навоири ашвоқ намондааст (1, 309).

3. Калимаҳои, ки бо пасванди **-от**, **-ёт** ҷамъ баста шудаанд: Иноятномаи ҳумоюни ба анвои **иноёти** машхун дар ашрафи соёту атяби авқот хоксорони водии вифоку бодпаймоёни баводии иштиёкро (1, 308). кавсавия илтимоси он медоранд, ки Сайид Мирон дар миёни эшон калонтар бошад ва қатъи **муҳиммоту** дафъи музиррот бикунад (1, 320); Илтимос он, ки ҳасбалмақдур дар кифояти он саъйи ҷамил маблӯз доранд, ки бешак василаи наҷоту рафъи **дарачот** хоҳад буд (1, 366).

4. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар номаҳои аз ҷамъбандии арабӣ шакли ҷамъбандии шикастаро бештар истифода кардааст: Баъд аз арзи ниёз маъруз аз он ки **маҳодими** узом, ки **худломи** ҳарами шарифи ҳазрати рисолатанд, ... ба ҷиҳати забти ҳосили мавқуфоти он ва аҳзу ирсоли он ба мустаҳакон ба ин диёр ташриф овардаанду санадҳо ҳамроҳ доранд ва **шавоҳиду осори** сидқ бар эшон зоҳир аст (1, 328). Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки хидмати сайидзода нишони **салотини** собиқ дорад, ки **обову аҷлоди** эшон аз мовиву молу лашкар муъоф будаанд (1, 358). Лочарам инони баён аз он савб маътуф дошта, маъруз мегардад, ки ба авни инояти беғояти ҳазрати иззат иллату иззату аҳволи **фуқарое**, ки **руфақои** сафару ҷулоси бадару ҳазаранд... (1, 311). Тавотири **аҳбори** мақдами шарифи эшон ба рӯҳи фақирону дарвешон чандон лаззату ҳузур ва беҳчату сурур расонида, ки гунҷоиши шадиди фироку маҷоли баста навоири **ашвоқ** намондааст (1,309).

Дар номаҳои ҷамъбандии арабии дугона низ истифода шудааст: Ин рукъаи тазарру ибтиҳол мунтасифи шавволу дар ҳини иртиҳол аз Бағдод ба ҷониби ҳарамайн шарифайн, зодхумуллоҳ **шарафайн** таҳрир ёфт (1, 311).

Хулоса, номаҳои ба он шаҳодат медиҳанд, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ донандаи ҳуби дастури забони форсӣ-тоҷикӣ буда, дар ифодаи фикру андешаҳои ҷирадастӣ нишон додааст, ки аз ин ҷиҳат низ намунаи ибрати адибон бояд бошад. Номаҳои далолат бар он медиҳанд, ки дар миёни шахсияти адибу навиштаҳои ӯ пайванди қавии ботинӣ қой дошта, гуфтораш мутобиқи шабеҳи рафтораш будааст.

Аз маводи зерин назари мо маълум шуд, ки дар номаҳои бештар пасванди ҷамъбандии **-он** истифода шудааст, ки ин бесабаб нест, чунки ин пасванд бештар бо исмҳои шахс истифода шудааст. Ҳарчанд дар забони адабии муосири тоҷикӣ пасванди ҷамъбандии **-ҳо** ҳам бо исмҳои шахс ва ҳам бо исмҳои ғайришахс меояд, аммо дар номаҳои ин пасванд кам истифода шудааст. Аз ҷамъбандии арабӣ бошад, дар номаҳои бештар ҷамъбандии шакли шикаста истифода шудааст. Ҳаминро бояд

зикр намуд, ки дар номаҳо харчанд калимаҳои иқтибосӣ аз ҷумла, калимаҳои арабӣ фаровон истифода шуда бошанд ҳам, бештарашон пасвандҳои ҷамъбандии тоҷикиро қабул кардаанд. Агар ҳам пасванди ҷамъбандии тоҷикӣ ва ҳам шакли ҷамъи арабиرو аз рӯи басомад дар номаҳо дида бароем, бештар шакли ҷамъбандии арабӣ истифода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ. 8 / А. Ҷомӣ. – Душанбе, 1990. – 494 с.
2. Ализода С. Сарфу нахви забони тоҷикӣ / С. Ализода. – Душанбе, 2005. – 185 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология / зери таҳрири Ш. Рустамов ва Р. Ғаффоров. – Душанбе : Дониш. 1985. – 352 с.
4. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе, 2011. – 167 с.
5. Давлатбеки Хоҷа. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷа. – Душанбе, 1998. – 151 с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 492 с.
7. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Таърих ва назарияи номанигорӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе, 2009. – 136 с.
8. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.
9. Ниёзмухаммадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмухаммадов, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1941. – 68 с.
10. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. – 215 с.
11. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. – С. 32-61.
12. Ҳалимов С. Ҷамъбандӣ дар забони адабии тоҷикӣ (дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ) / С. Ҳалимов // Маҷмӯаи илмӣ-и УДТ, XXVI, нашри 2, 1959. – С. 59-85.
13. Чалолов О.Ҷ. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик / О.Ҷ. Чалолов. – Сталинобод, 1961. – 187 с.

ВЫРАЖЕНИЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ПИСЬМАХ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье рассматриваются и анализируются способы выражения множественного числа имен существительных на примере писем Абдурахмана Джами. Выявлено, что в письмах Джами для выражения множественного числа в основном применяется суффикс «-хо», а также наблюдается использование некоторых других таджикских и арабских суффиксов для этой цели. Применяется и арабский способ выражения множественного числа имен существительных – флексия.

Ключевые слова: суффикс, множественное число, аффиксы, флексия, Джами.

EXPRESSION OF PLURAL IN "BAHORISTON" OF JOMI

This article discusses and analyzes the ways of expressing the plural of nouns by the example letters Abdurrahman Jami. Revealed that in the letters Jami for the expression plural mainly used the suffix "-ho" and observed using some other Tajik and Arabic suffixes for this purpose. Used also Arabic way of expressing the plural of nouns - inflexion.

Keywords: suffiks, plural, affixes, inflection, Jomi.

Сведения об авторе: Бобомуродов Ш.М. - кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка ТНУ. Телефон: 935-88-51-47

МЕРОНИМИЯ Ё ҶУЗЪВОЖАГӢ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАХМОНИ ҶОМӢ

Жило Гулназарова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд зикр кард, ки дар забоншиносии муосир омӯхтани маънои воҳидҳои забон аҳамияти муҳим дорад. Ифода ва қабули мундариҷа мақсади ниҳони ҳар як забон мебошад, зеро маҳз ҳамин ҳолат вазифаи асосӣ – муҳобироти забонро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, ба таври силсилавӣ омӯхтани вижаҳои маъноӣ айнӣ муддаост.

Категорияҳои луғавӣ-маъноӣ аз ин ҷе он ҷиҳат робитаю алоқамандии маъноии силсилаи вожаҳоро нишон медиҳанд. Дар муродифот силсилаи вожаҳои аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздик, дар тазод силсилаи вожаҳои зидмаъно, дар сермаъношавӣ силсилаи тобишҳои маъноии як вожа, дар ҳамгунӣ ҷе ҳамовозӣ ифодаи маъноҳои гуногун тавассути як қиёфаи овозӣ, дар гипонимия ҷе шумули маъноӣ вобаста ба навь гурӯҳи вожаҳо муттаҳид мегарданд (дар мавриди гипонимия ҷе шумули маъноӣ ниг.:1, 3, 4, 5, 6, 7, 8).

Навь дигари робитаи маъноӣ меронимия ҷе ҷузъвожагӣ мебошад.

Мероним аз забони юнонии қадим гирифта шуда, мерок (μέρος) = «қисм, ҷузъ» ва онима (ὄνομα) = «ном» мебошад (16).

И.М. Кобезева дар радифи дигар падидаҳои маъноӣ коррелятсияи (муносибати дутарафа, иртиботи мутақобила) ҷузъ – кулро қайд мекунад ва зикр мекунад, ки ин таносуб иртиботи маъноии баъзе шайхоро бо ақсоми таркиби он нишон медиҳад (4,104).

М.А. Кронгауз меорад: «меронимия – муносибати ҷузъ ба кул» ва зикр мекунад, ки истилоҳ ба ин маъно аз тарафи Ҷ. Лайонз пешниҳод шудааст, аммо ин падида пештар аз ин мавриди таваҷҷуҳи Ш. Балли ва О. Есперсен гаштааст (5,150). Куруши Сафавӣ мегӯяд: «Ҷузъвожагӣ робитаи кул ба ҷузъро миёни ду мафҳум менамояд. Ин робита низ ҳамчун шумули маъноӣ навъи робитаи силсиламаротибӣ аст, ки миёни аҷзоъ ва кул ташқилдиҳандаи он аҷзоъ барқарор мешавад» (6,103).

Пас, робитаи маъноии ҷузъ бо кул меронимия ҷе ҷузъвожагӣ мебошад. Силсилаи вожаҳои **реша, тана, шоха, барг** ва **дарахт** дар таносуби маъноии меронимӣ қарор доранд. Яъне дарахт мафҳуми кулро ифода мекунад ва реша, тана, шоха ва барг қисм ҷе ҷузъҳои он мебошад. Вобаста ба ҳамин барои зина ба зина, давра ба давра муайян намудани инкишофи забони адабӣ ва маъноӣ воҳидҳои он ба осори хаттӣ бояд рӯ овард, то ки чун далел ва мавод барои муайян сохтани хусусиятҳои гуногуни забони адабӣ хизмат кунанд. Муайян сохтани маъноҳои луғавии воҳидҳои забон дар асоси ин ҷе он осори бадеӣ вижагӣҳои маъно, таносуби маъноӣ, ифодаи маъноро боз ҳам возеҳу равшан мекунад.

Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ панҷумин манзумаи «Ҳафт авранг»-и ӯст. Ин дoston «бо латифтарин ва бадеътарин рангҳои хаёл ороиш ёфта, завқу эҳсоси хонанда ва шунавандаро ба таҳрик меоварад, ҳисси муҳаббати поку беолоиш, вафодорӣ, садоқатмандӣ, бурдборӣ ва ниҳоят набарду пирӯзиро парвариш медиҳад, касро ба ҷодаҳои пурфуруду фарози зиндагӣ ба ҷустуҷӯи мурод, шинохти неку бад, дарки сарду гарми зиндагӣ, ранҷҳо ва ганҷҳои дил, қабл аз ҳама, расидан ба мақоми волои инсон раҳсипор месозад» (2,8). Чунончи, худи Ҷомӣ мегӯяд:

Чу тӯтӣ таъбро созам шакархо,

Зи ҳусни Юсуфу ишқи Зулайхо(149)*

Ин ҳамаро Ҷомӣ бо забони бисёр шево ва лаҳни гуворо ба хонанда пешкаш мекунад. Барҳақ, Достони «Юсуф ва Зулайхо» бо забони хеле сода ва ба ҳамагон фаҳмо иншо шуда, эҷодкор тавассути вожаҳои мушобеҳу мутазоди баробарвазну ҳамқофия ва воҳидҳои ҳамоҳанг ҳусн ва зеби суханро афзун гардонидаст.

Аз ин асар ҳамчун намуна вижагӣҳои забонро метавон ҷустуҷӯ намуд. Аз ин ҷост, ки тасмим гирифтани робитаи маъноӣ – меронимия ҷе ҷузъвожагиро дар ин асар баррасӣ намоем. Дар як порча намунаи гурӯҳи меронимиро таҳлил мекунем. Таносуби маъноии вожаҳои саро, суффа, хона, фарш, мамар, дар, сутун, пойи сутун, миён, дарахт, соқ, аъзо, авроқ, сақф хеле хуб мучало шудааст:

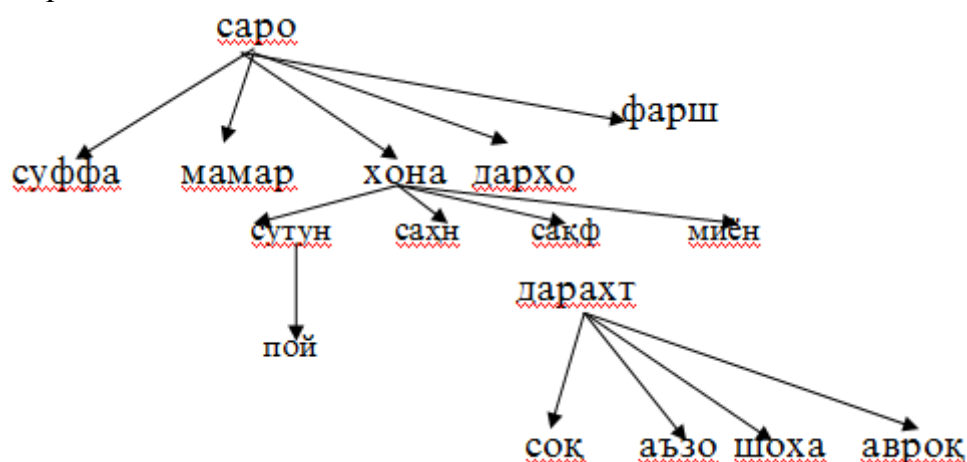
Ба ҳукми доя заррин дасти устод,

Зарандуда **сарое** кард бунёд.

* Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор (дар ҳашт ҷилд). Ҷ.4.- Душанбе: Адиб, 1986.- С.137-382. Минбаъд байтҳо аз ҳамин китоб оварда шуда, дар қавсайн саҳифаҳо дарҷ мегарданд.

Сафои **суффа**хояш субҳи иқбол,
 Фазои **хона**хояш ганчи омол.
 Мумаххад **фарш**и мармар дар **мамар**хош,
 Мувассал з-обнӯсу оч **дар**хош.
 Дар андар ҳам дар он чо ҳафт **хона**,
 Чу ҳафт авранг бемисли замона...
 Ба ҳафтум **хона** ҳамчун чархи ҳафтум,
 Ки ҳар нақшеву ранге буд аз ӯ гум.
 Мурассаъ чил **сутун** аз зар барафрохт,
 Зи ваҳшу тайр зебо шаклҳо сохт.
 Ба **пой**и ҳар **сутун**е сохт аз зар,
 Ғизоле нофи ӯ пурмушки азфар.
 Зи товусони зарин **сахн**и ӯ пур,
 Ба думҳои мурассаъ дар табахтур.
Миёни он **дарахт**е сар кашида,
 Ки мислаш чашми нодирбин надида.
 Зи сими хом будаш нозанин **соқ**,
 Зи зар **аъзо**яш, аз фирӯза **авроқ**,
 Ба ҳар **шоха**ш зи санъат буд тайёр
 Зумуррадбол мурғе лаълминқор...
 Ҳамоно буд **сакф**и он сипехре
 Бар ӯ тобанда ҳар чо моху меҳре (268-270).

Мавриди зикр аст, ки дар ин порча дар тасвири коҳ ё саройи Зулайхо меронимия ё чузъвожагӣ дар се зина ё сатҳ падидор гаштааст. Ҳар қадар силсилаи вожаҳои мансуби чузъвожагӣ дарозтар бошад ва ҳар чузъе боз ба чузъҳо ҷудо шавад, ҳамон қадар қабатҳои чузъвожагӣ бештар мегардад. Дар ин маврид вожае, ки дар зинаи аввал ба сифати чузъвожа меояд, агар он аз дигар чузъҳо иборат бошад, дар зинаи дувум ба сифати ифодагари мафҳуми комил ё кул нисбат ба чузъҳои худ иштирок мекунад. Вожаи «саро» мафҳуми кул аст ва дорои чузъҳои суффаҳо, хонаҳо, фарш, мамар, дарҳо мебошад ва дар навбати худ вожаи «хона» нисбат ба калимаҳои сутун, пойи (ин чо ба маънои поя) сутун, миён, сакф мафҳуми кулро ифода мекунад. Дар робита бо ин чузъвожагии сеқабата чузъвожагии дигаре – силсилаи меронимияи дарахт ва чузъҳои он падида омадааст, ки ин ҳолатро дар нақша метавон чунин тасвир кард:

Дар достон вожаҳо на танҳо бо маънои аслӣ, балки бо маъноҳои дигар низ дар ин ё он гурӯҳи меронимӣ ворид шудаанд. Дар гурӯҳи меронимии дарахт (кулвожа ё комилвожа (шартан чунин номгузорӣ шуд)) барои ифодаи мафҳумҳои чузъҳои он

вожаҳои соқ, аъзо, авроқ ва шоха истифода шудааст. Вожаи пой, аъзо ва соқ ба гурӯҳи меронимии бадан ва вожаи авроқ дар гуруҳи меронимии китоб, дафтар ва девон низ марбутанд. Дар ин порча пой ба маънои поя, соқ ба маънои танаи дарахт, аъзо ба маънои узвҳои он ва авроқ ба маънои барг омадаанд. Боиси зикр аст, ки маъно дар матн бештару хубтар инъикос мешавад, зеро ки «матн бо хусусияти хеш шакли махсуси раванди мухобиротӣ, ки маҷмӯи идеяҳост, мебошад» (10, 50). Аз ин рӯ, калима ё мафҳум дар ҳолатҳои гуногун тобишу ҷилоҳои маъноии хешро метавонад бо ҳар ранг нишон диҳад.

Семантикаи вохидҳои забон дар асари бадеӣ бо аломатҳои маъноии бетағйир не, балки тағйирёбанда, дар ин ё он марзи маъноӣ «гардишкунанда», ки дар натиҷаи якҷоя шудани ин аломатҳо чанд гурӯҳи маъноӣ ба вучуд меоянд, истифода мешавад ва яке аз қабатҳои забон - қабати забони бадеиро нишон медиҳад. Дар ин гуна мувофиқати маъноӣ дар муносибати парадигматикӣ на танҳо маънии асли равшану возеҳ мегардад, балки маъноҳои иловагӣ – потенциалӣ (семаи матнӣ)-ро низ доро мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадӣ З.К. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии вожаҳо ва сохтори маъноии вандҳои калимасоз дар «Заҳираи Хоразмшохӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ: рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филологӣ / З.К. Аҳмадӣ. – Душанбе, 2013. – 173с.
2. Аҳрорӣ З. Достони ҳасрат ва васлат / З. Аҳрорӣ // Абдуррахмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ. 4. – Душанбе : Адиб, 1986. – С. 5-24.
3. Гулназарова Ж. Гипонимия дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдуррахмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова // Абдуррахмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ). – Хучанд : Ношир, 2014. – С. 149-159.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М., 2007. – 352 с.
5. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – М., 2005. – 352 с.
6. Куруши Сафавӣ. Даромате ба маъношиносӣ / Куруши Сафавӣ.. – Техрон, 1376. – 460 с.
7. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение Дж. Лайонз. – М., 2003. – 620 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1990. – 683 с.
9. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Х. Мачидов. – Душанбе : Деваштич, 2007. – 241 с.
10. Мухторов З. Теория текста. О его понятие и сущности / З. Мухторов // Забон – рукни тоат (маҷмӯаи мақолаҳо). Китоби сеюм. – Душанбе, 2007. - С. 47-55.
11. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
12. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.1 / А. Нуров. – Душанбе : ЭСТ, 1983. – 536 с.
13. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2 / А. Нуров. – Душанбе : ЭСТ, 1984. – 608 с.
14. Полмер Ф. Нигоҳе тоза ба маъношиносӣ. Тарҷумаи доктор Куруши Сафавӣ / Ф. Полмер. – Техрон: Нашри маркази китоби мод, 1376. – 272 с.
15. Хочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хочаев. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310 с.
16. Vkjournal.ru

МЕРОНИМИЯ В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛАЙХО» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье анализируется один из парадигматических отношений – меронимия. Это отношение части и целого. В поэме «Юсуф и Зулайхо» слов выступающих в отношении меронимии очень много. В этом отношении, например, находится слово **дерево** со словами **ветка лист, ствол и корни**.

Ключевые слова: меронимия, мероним, целое и часть, соотношение, семантические особенности

MERONYMS IN THE POEM "YUSUF AND ZULAIKHO" OF ABDURRAHMAN JAMI

This paper analyzes one of the paradigmatic relations - meronyms. This is relation of part and whole. Meronyms often found in the poem "Yusuf and Zulaikho" as a word "tree" with the words branch leaf, stem and roots.

Key words: meronyms, meronym, whole and part, interrelation, semantic features.

Сведения об авторе: *Гулназарова Ж.* – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: **918-68-19-70**

БАСОМАДИ КОРБАСТИ ИСТИЛОҲОТИ ИДОРӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И ҶОМӢ ВА «ГУЛИСТОН»-И САӢДӢ

Хушеш Камолов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба андешаи муфассирон пайдоиши давлат вобаста ба он будааст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим дароранд ва ба ин васила ҷамъиятро идора намоянд. Баҳри амалӣ кардани ин кор дар олами сиёсат ва давлату давлатдорӣ ҳатман гурӯҳи калони одамоне ҳастанд, ки дар сари қудратанд. Чун ҳамагон наметавонанд дар идораи ҷомеа саҳми ҳамгун ва ҳуқуқи баробар дошта бошад, мансабҳо ва унвону рутбаҳои давлатӣ ба вучуд омаданд. Дар ин низом ҳар кас метавонад мутасаддӣ соҳае бошад ва сиёсати давлатро дар он соҳа амалӣ гардонад. Барои назорат ва ба танзим даровардани ҳамаи муносибатҳо бошад, дар ҳама давру замони як нафар интихоб мегардид ва ӯ касе буд, ки сиёсати дохиливу хориҷии давлатро муайян менамуд. Ҳанӯз аз даврони бостон чунин афродро шахси аввал дар кишвар меҳисобиданд ва фармонҳои ӯро бечунучаро иҷро мекарданд. Барои ба тобеият даровардани мардуми авом мақолҳои гуногун низ сохта буданд, амсоли «Шоҳ сояи Худо дар замин аст».

Вобаста ба сохтори давлатдорӣ вазифаҳо низ гуногун мешуданд, ки ин ҳолат ҳанӯз ҳам мушоҳида мегардад. Дар замоне ки Саъдии Шерозиву Абдуллоҳи Чомӣ умр ба сар мебарданд, дар Хуросону Мовароуннаҳр кишварро шоҳону амирон идора мекарданд, яъне шоҳигариҳо вучуд доштанд. Бинобар ин истилоҳоте, ки номи мансабҳо ва унвону рутбаҳои давлатиро ифода мекарданд, ба сохтори мазкур мансуб буданд. Истилоҳоти соҳаи мазкур ҳам вожаҳои аслан тоҷикӣ ва ҳам вожаҳои иқтибосиро фаро мегиранд.

Саъдии Шерозӣ “Гулистон” ва Абдуллоҳи Чомӣ “Баҳористон” ном шоҳасарҳое эҷод намудаанд, ки ҳанӯз дар замони ҳеш маъруф гардида буданд ва то имрӯз заррае аз маъруфияти онҳо нақастааст. Асарҳои мазкур аслан мавзӯи панду ахлоқро фаро мегиранд. Дар баробари ин дар ҳар ду асар қисматҳои махсус ба мавзӯи сиёсату давлатдорӣ бахшида шудаанд, чунончи, боби аввали “Гулистон” “Дар сирати подшоҳон” унвон дораду равзани сеюми “Баҳористон” “Дар баёни шукуфтани шукуфаҳои боғистони ҳукумат ва иёлат, ки мутаазаммини меваҳои насафат ва адолат аст”. Истилоҳоти маъмуриву давлатдорӣ дар “Гулистон”-у “Баҳористон” бо сабаби дахл ба мавзӯи сиёсат фаровон ба назар мерасанд.

Корбасти истилоҳоти мансуб ба соҳаи идориву давлатдорӣ нисбатан зиёданд ва таҳқиқи онҳо дар ҳаҷми як мақола имконпазир нест. Бинобар ин, мо тасмим гирифтём, ки ин ҷо роҷеъ ба як гурӯҳ истилоҳоти соҳа, дақиқтар роҷеъ ба истилоҳоти ифодакунандаи номи мансабҳо ва унвону рутбаҳои давлатӣ ибрози андеша намоем. Аз мутолиаи осори мазкур чунин мушоҳида намудем, ки на ҳамаи истилоҳоти соҳаро муаллифон корбаст намудаанд. Вобаста ба ин ҳолат маводи мавҷударо ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Истилоҳоте, ки дар ҳар ду асар корбаст гардидаанд. Миқдори зиёди истилоҳоти ифодакунандаи номи мансабҳо, унвонҳо ва рутбаҳои давлатӣ мавҷуданд, ки дар «Гулистон»-у «Баҳористон» ба назар мерасанд. Дар ифодаи маъноӣ истилоҳоти мазкур дар ду асар тақрибан фарқе надоранд, аммо дараҷаи корбурдашон гуногун аст. Як гурӯҳ истилоҳоти соҳаи мазкур дар ҳар ду асари мавриди таҳқиқ истифода гардидаанд, ки аз инҳо иборатанд:

Шоҳ. Ба таъкиди муҳаққиқон ҳанӯз дар осори замони сосонӣ ҳокимони мухтор ва ғайримухтори шаҳрҳои ҷудогона тахти унвони «шоҳ» (šāh) ёд мешудаанд (13, 209). Барномаи ин вожа бошад аз xšāyaθiya-и забони порсии қадим сарчашма мегирад, ки

решаи он х̣āy – «хукм рондан» аст. Дар фарҳангҳо вожаи мазкурро ба таври зер шарҳ додаанд: «шоҳ شاه бар вазни **моҳ**; ба маънии асл ва худованд (вожаи худованд ба маънои «соҳиб» аст – К.Х.) бошад – ва чун подшоҳон нисбат ба мардумон асл ва худованд бошанд, эшонро шоҳ хонанд...» (10, 200); «подшоҳ, султон, соҳиби тахту тоҷ» (18, 687). Ба ин маънӣ Саъдӣ мефармояд:

Ду бомдод агар ояд касе ба хидмати **шоҳ**,
Сим ҳароина дар вай кунад ба лутф нигоҳ (Г.57)¹.

Шоҳ аз баҳри дафъи ситамгарон аст... (Г.200).

Вожаи **шоҳ** дар «Гулистон» шаш маротиба корбаст гардидааст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ низ вожаи **шоҳро** дар «Баҳористон» истифода менамояд. Бояд гуфт, ки дар муқоиса бо «Гулистон» вожаи **шоҳ** дар «Баҳористон» нисбатан зиёд корбурд дорад. Ҷомӣ дар ин асари худ 27 маротиба вожаи **шоҳро** зикр кардааст, ки ишора ба сарвари давлату ҳукумат аст. Мисолҳо:

Чу гардад **шоҳи** олам адлпеша,
Шавад озоиши гаҳ-гаҳ ҳамеша (Б.36)².

Вобаста ба талаботи вазн дар назм вожаи **шоҳ** ду маротиба дар шакли **шаҳ** низ омадааст (Ҳифзи **шаҳ** бояд чунон, к-аз остони ӯ убур, Дар замири бандаву озод нагвонад гузашт (Б.52)).

Як хусусияти фарқкунандаи услуби истифода аз вожаи **шоҳ** дар «Гулистон» ва «Баҳористон» он аст, ки Саъдӣ вожаи мазкурро ҳам дар наср ва ҳам дар назм истифода мекунад, аммо муаллифи «Баҳористон» вожаи **шоҳро** ҳамеша дар назм корбаст намулдааст.

Подшоҳ. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи вожаи **подшоҳ** ва дар хусуси он ки чӣ гуна аз вожаи **шоҳ** шакли **подшоҳ** пайдо шудааст, дар таърих ба фарҳангҳои дигар меғӯяд: «Подшоҳ бо бои форсӣ саҳеҳ аст, на бо бои арабӣ. Ва ин ки дар Ҳиндустон ба бои арабӣ шуҳрат дорад зоҳиран аз чиҳати истикрӯҳи ҷузъи аввал аст аз вожаи мазкур, ки ба забони ҳиндӣ қабеҳ аст. Ва лафзи **подшоҳ** мураккаб аст аз **под** ва **шоҳ**. Лафзи аввал, ки **под** аст ба маънии тахт бошад, чи дар асл **пот** буд, тои фавқониро ба дол бадал карданд. Лафзи **пот** ба маънии посбонӣ ва пойидан низ омада ва лафзи **шоҳ** ба маънии худованд аст (аз «Бурҳон» ва «Ҷаҳонگیرӣ» ва «Ҷароғи ҳидоят» ва «Рашидӣ») (4, 160); «хукмрони мутлақи як мамлакат ё кишвар, соҳиби тахту тоҷ, шоҳ» (18, 108). Шакли «пот», ки Муҳаммад Ғиёсуддин аз он ёдовар мешавад, аз **pā** – решаи феъли «поидан» дар порсии бостон, паҳлавӣ *pātan*, *pādan*; *pādiy* – «бипой», «маҳфуз дор» (14, 174) қолаб гирифтааст. Намунаҳо аз «Гулистон»:

Подшоҳеро шунидам, ба куштани асире ишорат кард (Г.30). ...дах дарвеш дар гилеме бихуспанд ва ду **подшоҳ** дар иқлиме нагунҷанд (Г.33). Подшоҳе бо ғулуме аҷамӣ дар киштӣ нишаст... (Г.38).

Мулки иқлиме бигирад **подшоҳ**,
Ҷамҷунон дар банди иқлиме дигар (Г.33).

Вожаи **подшоҳ** дар «Гулистон» нисбатан серистеъмол буда, 49 маротиба (аз он дар 8 маврид шакли **чамъ**) корбаст гардидааст.

Илова бар он, дар 6 маврид муаллифи «Гулистон» вожаи мазкурро дар шакли **подшаҳ** истифода бурдааст, ки ин ё ба тақозои вазни шеър будааст, ё услуби баён. Чунончи:

В-он киро **подшаҳ** бияндозад,
Касаш аз хайли хона нанвозад (Г.129).

¹ Саъдии Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе: Дониш, 1988. – 216с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои асари мазкур ишора мегардад. Ҳарфи «Г» ишора ба «Гулистон» аст.

² Абдураҳмони Ҷомӣ. Баҳористон. – Душанбе: Адиб, 1987. – 158с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои асари мазкур ишора мегардад. Ҳарфи «Б» ишора ба «Баҳористон» аст.

Подшаҳ бояд, ки то ба ҳадде ҳашм бар душманон наронад, ки дӯстонро эътимод намонад (Г.178).

Ҷомӣ низ аз вожаи **подшоҳ** фаровон истифода бурдааст, аммо дар муқоиса бо «Гулистон» камтар аст. Вожаи мазкур дар «Баҳористон» 26 маротиба ба назар мерасад. Намунаҳо:

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки кадом **подшоҳ** покизатар? (Б.41). Се кор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз **подшоҳон**... (Б.43).

Подшоҳ бояд, ки бошад ҳамчу каргас боҳабар,
З-он чи афтодаст гирдогирди ӯ мурдорҳо (Б.47).

Шакли **подшаҳ** дар «Баҳористон» ба назар нарасид.

Султон. Вожаи **султон** аз забони арабӣ иқтибос шудааст ва дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ серистеъмол аст. Муҳаммад Ғиёсуддин дар шарҳи вожаи **султон** овардааст: «Султон ба маънии воли ва ҳуччат ва қудрат» (4, 434). Муфасссирон ҷойи дигар навиштаанд: «1. ҳоким, фармонраво, подшоҳ. 2. таъри. унвони подшоҳон дар баъзе мамлакатҳои Шарқ» (18, 279). Намунаҳо аз «Гулистон»:

Филҷумла, макбули назари **султон** омад... (Г.36). Дехқон дар рикоби **султон** ҳамаҷафт... (Г.107). Ҳамон беҳ, ки лашкар ба ҷон парварӣ, Ки **султон** ба лашкар қунад сарварӣ (Г.37).

Воқеан, вожаи **султон** дар «Гулистон» дар баробари вожаи **шоҳ** ё худ **подшоҳ** ба сифати муродиф истифода шудааст. Муаллиф ҳатто дар ҷанд ҳикоят вожаҳои мазкурро ба таври омехта истифода мекунад, яъне агар касеро бори аввал **шоҳ** ном барад, дар мавриди дигар ӯро **султон** ном мебарад, дар мавриди дигар бошад, **подшоҳ** меғӯяд. Дар ин асар вожаи мазкур 33 маротиба ба назар расид.

Вожаи **султон** дар «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Ҷомӣ низ серистеъмол аст, аммо на ба дараҷаи «Гулистон». Ҷомӣ вожаи мазкурро ба ҳамон маъно, ки шарҳ дода шуд, дар «Баҳористон» 15 маротиба истифода кардааст. Мисолҳо:

Султони Миср ҷамоатеро, ки оташ дар хонаҳои эшон андохта буданд, биғирифтӯ дар як ҷо ҷамъ кард... (Б.64). Ва **султонро** ба ҷиҳил байт камобеш мазаммат кард... (Б.108).

Дар ҷаҳор маврид ин вожа дар шакли ҷамъи арабӣ омадааст:

Пеши халифа ба пой хест, ки се ҷиз овардаам, ки ҷуз мулкоро набояд ва ҷуз **салотинро** нашоёд (Б.38). Ҳукумат дар вучуди **салотин** зуҳури насафат ва адолат аст... (Б.45).

Малик. Вожаи дигаре, ки дар «Гулистон» хеле серистеъмол аст, вожаи **малик** мебошад. Ин вожаи арабӣ маънои «молик ва соҳиб...» (5, 297); «соҳиби мулк, шоҳ, подшоҳ, султон» (17, 751)-ро ифода мекунад. Махсусан дар боби аввали «Гулистон», ки «Дар сирати подшоҳон» унвон дорад, вожаи **малик** ба таври фаровон қорбурд дорад. Мисол:

Шунидам, ки **маликро** дар он қурб душмане саъб рӯй ниҳод (Г.32). **Маликро** ин тарки адаб нописанд омад (Г.58). Эй **малик**, чун гирд омадани халқе мӯҷиби подшоҳияст, ту мар халқро парешон барои ҷӣ мекунӣ? (Г.37).

Муаллифи «Гулистон» вожаҳои **малик**, **подшоҳ** ва **султонро** маъмулан дар як радиф мегузорад. Ҷунончи, дар як ҳикоят, ки дар саҳифаи 107 омадааст, барои ишора ба як шахс аввал вожаи **малик**, баъдан **подшоҳ**, пас аз он боз **малик** ва дар охири ҳикоят **султон** истифода гардидааст. Вожаи **малик** дар «Гулистон» 92 маротиба ба назар мерасад. Ҷамъбандии ин вожа бо қолаби арабӣ (**мулк**) сураҷ гирифтааст, ки дар 26 маврид дар «Гулистон» воҷеҳӯрад. Ҷунончи:

Яке аз **мулуки** Араб ранҷур буд... (Г.38). Яке аз **мулуки** Аҷамро ҳикоят қунанд, ки даст татовул ба моли раият дароз карда буд... (Г.37).

Дар муқоиса бо «Гулистон»-и Саъдӣ бояд гуфт, ки Ҷомӣ дар «Баҳористон» аз вожаи **малик** камтар истифода бурдааст. Танҳо дар 14 ҳолат истифода аз вожаи **малик** дар «Баҳористон» ба назар мерасад:

Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тухфаҳо фиристонд... (Б.38). Дигар бор **малики** Ғӯр вайро талаб кард ва **малики** Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор ғусфанд ваъда кард (Б.113).

Шакли ҷамъи арабии вожаи **малик** дар «Баҳористон» низ вомеҳӯрад, аммо танҳо дар ду ҳолат. Намуна:

Пеши халифа ба пой хест, ки се чиз овардаам, ки ҷуз **мулукро** набояд ва ҷуз салотинро нашоёд (Б.38).

Амир. Вожаи арабии **амир** дар фарҳанг духӯра, ҳам ба маънои шоҳ ва ҳам ба маънои ҳоким шарҳ дода шудааст: «Амир – шоҳ; соҳибхитӣ, фармонраво, ҳукмраво, ҳоким» (15, 63). Ҳамчунин, «Амир – 1. амрдиханда, фармондиханда; ҳукмраво. 2. таър. лақаби ҳукмронони Осиёи Миёна ва Афғонистон» (17, 62). Воқеан, вожаи мазкур вобаста ба матн метавонад ҳам ба маънои шоҳ ва ҳам ба маънои ҳокими вилоят ё ноҳияте истифода гардад, ки ба ин намунаҳо аз «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ низ гувоҳӣ медиҳанд. Бояд гуфт, ки Саъдӣ дар шоҳасари хеш вожаи **амирро** танҳо дар як маврид ба маънои шоҳ қорбасти намудааст:

Ба даст охани тафта қардан ҳамир,

Беҳ, аз даст бар сина пеши **амир** (Г.64).

Байти мазкур ҳулосаи ҳикояте аст ва дар он суҳан аз **султон** меравад. Мавҷудияти вожаи **султон** дар ҳикоят ишора ба он мекунад, ки **амир** дар ин байт ба маънои шоҳ омадааст.

Дар 4 мавриди дигар Саъдӣ вожаи **амирро** ба маънии ҳокими маҳаллӣ истифода қардааст. Ҷунонҷӣ:

... соҳиби масҷид **амире** буд одил... (Г.127).

Агар вожаи **амир** дар шакли ҷамъ ояд, ҳамеша ишора ба ҳукуматдорони маҳаллӣ мекунад ва ин ҳолат дар «Ғулистон» ду маротиба ба назар мерасад:

Муддате ҳукм ронд, то баъзе **умарои** давлат қардан аз итоати ӯ бипечониданд... (Г.83). Яке аз **умарои** араб мар ӯро сад динор бахшид, то қурбон қунад (Г.141).

Ҳамчунин, дар ду ҳолат муаллифи «Ғулистон» вожаи **амирро** ба маънои маҷозӣ, яъне ба маънии сарвар ё худ сардор қорбасти намудааст:

Яке аз шуаро пеши **амири** дуздон рафт... (Г.125).

Вожаи **мир**, ки шакли кӯтоҳи **амир** аст, дар «Ғулистон» танҳо як маротиба қорбурд дорад. Саъдӣ дар ҳулосаи ҳикояте мефармояд:

Дари **миру** вазиру султонро,

Бе василат мағард пироман (Г.49).

Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ҷаҳор маротиба вожаи **амирро** қорбасти намудааст, ки ишора ба халифаҳои араб аст, яъне маънии ҳоким, фармонраворо дорад. Ин вожа, ба маънои шоҳ истифода нашудааст:

Ҳазрати **амир** аз вай пурсид, ки ҷӣ ҳоҷат дорӣ? (Б.58). Ҳазрати **амирро** бисёр хуш омад (Б.58).

Ҳоким. Вожаи **ҳоким**, ки дар луғат «фармондеҳ, фармонфармо, касе ки аз тарафи ҳукумат мутасаддӣ идораи шаҳр ё вилояте бошад» (15, 751), тафсир қардидааст, аз забони арабӣ иқтибос қардидааст ва дар «Ғулистон» қорбурди зиёд надорад. Танҳо дар 6 маврид Саъдии Шерозӣ вожаи мазкурро истифода қардааст, ки дар ҳама ҳолат мурод аз он ишора ба ҳукмрони ноҳияте будааст. Ҷунонҷӣ:

Ҳоким ин суҳанро азим биписандид ва асбоби маоши ёрон фармуд... (Г.49).

Вожаи **ҳоким** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ низ ба маънии фармондеҳ ё худ фармонфармо омадааст, аммо дар ин асар низ серистеъмол нест. Ҷомӣ ду маротиба ин вожаро истифода қардааст:

...**ҳокими** Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам қаридааст... (Б.53). ...ҷун яҳудӣ он сафолро ба **ҳокими** Басра дод, вай савор буд... (Б.53).

Вазир. Яке аз вожаҳои серистеъмоли соҳаи идориву маъмурӣ дар «Гулистон» **вазир** махсуб меёбад. Вожаи мазкур низ иқтибос аз забони арабӣ аст. Вазир «мансабдори олимақоме, ки баъд аз подшоҳ (ё султон, малик) мавқеи якумро ишғол мекард ва мутасадди кулли корҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакат ҳисоб мешуд» (15, 221). Саъдӣ мегӯяд:

Маликро панди **вазири** носеҳ мувофиқи табъи муҳолиф наёмад... (Г.38). **Вазири** ғофилеро шунидам, ки хонаи раият хароб кардӣ... (Г.51).

Вожаи **вазир** дар «Гулистон» 30 маротиба корбаст гардида, баъзан бо пасванди «-он» (**Вазирони** падарро чӣ хато дидӣ, ки дар банд фармудӣ? (Г.39)) ва баъзан дар қолиби арабӣ чамъбандӣ гардидааст (**Яке аз вузарои** некмаҳзар гуфт... (Г.30).

Ҷомӣ вожаи **вазирро** нисбат ба Саъдӣ камтар истифода мебарад. Дар «Баҳористон» ин вожа 7 маротиба дар шумораи танҳо ва як маротиба дар шакли чамъи арабӣ омадааст. Маънояш, албатта, ҳамон амалдори рақами як дар дарбори шоҳон мебошад. Мисолҳо:

Вазири Хурмузи писари Шопур ба вай нома навишт... (Б.52). **Яке аз вузаро** гуфт... (Б.90).

Надим. Вожаи арабии **надим**, дар назари аввал, гӯё ба гурӯҳи вожаҳои ифодагари мафҳуми сиёсӣ ё худ идориву маъмурӣ ворид намешавад, зеро он танҳо маънои “ҳамнишин”-у “ҳамсуҳбат”-ро доштааст ҳалос. Аммо бояд гуфт, ки ҳар гуна ҳамнишину ҳамсуҳбатро надим намегуфтаанд. Надим маъмулан «ҳамнишини умаро ва салотин» (5, 339) ва ё «ҳамнишин, ҳамсуҳбат, махсусан ҳамнишину ҳамсуҳбати амирону шоҳон» (15, 823) будааст ва надимон корҳоро низ дар дарбори шоҳон анҷом меодаанд. Пас, метавон вожаи **надимро** ба гурӯҳи мазкур ворид кард. Саъдӣ дар «Гулистон»-и хеш се маротиба аз вожаи **надим** истифода кардааст:

Афтад, ки **надими** ҳазрати султонро зар биёбад (45). ...овардаанд, ки зарофати бисёр кардан ҳунари **надимон** асту айби ҳакимон (Г.45).

Дар се маврид ин вожа дар қолаби чамъи арабӣ корбурд дорад:

Ин бигуфт ва тоифае аз **нудамон** малик бо вай ба шафоат ёр шуданд... (Г.35). **Яке аз нудамон** ҳазрати подшоҳ, ки аз сафари дарё омада буд, гуфт... (Г.62).

Истифодаи вожаи **надим** ба маънои ҳамнишин ва ҳамсуҳбати шоҳону ҳокимон дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ низ ба назар мерасад, аммо ин ҷо низ серистеъмол нест, танҳо се маротиба ёдрас гардидааст:

Қарини подшоҳ ҳакими фикратпеша бояд, на **надими** ҳазландеша... (Б.46). Ва он мардро аз зумраи **надимони** худ гардонид (Б.66).

Сарҳанг. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи вожаи мазкур мегӯяд: «сардори лашкар ва пешрави лашкар ва хировул; ва ба маънии нақиб ва ҷўбдор низ омада; ва ба маънии паҳлавон ва кутвол низ; ва вачҳи тасмия он ки **сар** ба маънии сардор ва амир ва **ханг** ба маънии сипоҳ аст» (4, 421). Яъне вожаи **сарҳанг** аслан тоҷикӣ аст. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ низ омадааст: «**Сарҳанг** сардори як қисми муайяни лашкар; фармондеҳи ханг» (18, 225). Ба маънии фармондеҳи лашкар ҳам дар «Гулистон» ва ҳам дар «Баҳористон» вожаи **сарҳанг** як маротиба дар шумораи чамъ истифода шудааст:

Сарҳангони малик ба савобиқи неъматӣ ӯ муътариф буданд ва ба шукри он муртаҳан (Г.55). Рӯзе Искандар бо **сарҳангони** хеш барнишаста буд (Б.56).

Қозӣ. Вожаи арабии **қозӣ**, ки дар «Гулистон» нисбатан серистеъмол аст (21 маротиба истифода шудааст), ба мансабдори шаръие ишора мекунад, ки «кашмакашҳои оммавӣ ва оилавино аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад» (15, 696). Мисол:

...**қозӣ** фатво дод, ки хуни яке аз раият рехтан саломати нафси подшоҳро раво бошад (Г.53). **Қозиро** насихати ёрони якдил писанд омад... (Г.144).

Абдурахмони Ҷомӣ низ аз вожаи **қозӣ** истифода бурдааст, вале нисбатан камтар (7 маротиба). Ҷомӣ мефармояд:

Қозии Бағдод ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад (Б.82). Он гоҳ ба талоқ қасам хӯрд, ки **қозиро** ба гардани худ савор кунад (Б.82).

Халифа. Яке аз вожаҳои дигари арабие, ки ба номи унвону вазифаи давлатӣ далолат мекард ва дар «Баҳористон» серистеъмол аст, вожаи **халифа** маҳсуб мешавад. Ин вожа шарҳи зерин дорад: «1. касе, ки ҷонишини каси дигар аст; ноиб, ҷонишин, қоиммақом. 2. лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммад ва пешвои умуми мусулмонон шумурда мешуданд» (15, 458). **Халифа** дар асари зикршуда одатан ба маънои дуюм, яъне ноибони пайғомбар ё худ пешвои мусулмонон зикр гардидааст. Ҷомӣ 25 маротиба онро зикр мекунад. Мисолҳо:

Малики Ҳинд ба **халифаи** Бағдод тӯхфаҳо фиристод (Б.38). **Халифаро** ин сухан хуш омад (Б.54). **Халифа** фармуд, ки дасташ бибуред... (Б.54).

Вожаи **халифа** дар “Гулистон” танҳо як маротиба ба назар мерасад ва он ҳам дар назм:

Бар он чи мегузарад, дил манех, ки Даҷла басте

Пас аз **халифа** бихоҳад гузашт дар Бағдод (Г. 201)

Аркон. Вожаи **аркон** аслан шакли ҷамъи вожаи арабии **рукн** аст, ки маънии сутунро дорад. Вожаи мазкур ба маънои маҷозиаш «бузургон, калонҳо, коргардонон» (17, 83)-ро ифода мекунад. **Аркони давлат бошад**, «зимомдорони давлат, мансабдорони бузургии ҳукумат» (17, 83) мебошанд. Вожаи **аркон** дар таркиби ибораи **аркони давлат** дар «Гулистон» 4 маротиба ва дар «Баҳористон» танҳо як маротиба воমেҳӯрад. Чунончи:

...**аркони** давлат ... ҳозир шуданд (Г.58). **Аркони** давлат ва аъёни ҳазрат васияти малик ба ҷой оварданд. (Г.83). **Аркони давлатро** хотири Бухорову қусур ва басотини он мекашид (Б.104).

Муқарраб. Вожаи арабии **муқарраб**, ки ҳамрешаи вожаи **қариб**, яъне наздик аст, ба маънои маҷозӣ «ҳамсуҳбати доимӣ, надим» (15, 793) мебошад. Ҳамчунин, муқарраб “он ки ба Худо ё ба касе, монанди шоҳ ё шахси бузург бисёр наздик ва дар назди ӯ гиромиву муҳтарам” (3, 2260) будааст. Аз ин ҷост, ки вожаи **муқарраб** дар таркиби ибораи **муқаррабони салотин**, ки як маротиба дар «Баҳористон» корбурд дорад, ишора ба ҳамсуҳбат ё худ мушовири султон мекунад. Чунончи:

Муқаррабони салотин чун гурӯҳеанд, ки ба кӯҳи баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили қаҳр ва навозили даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод (Б.46).

Ин вожаи дар “Гулистон” низ серистеъмол нест, танҳо ду маротиба корбаст гардидааст. Саъдӣ мегӯяд:

Ҳамчунин наҷми саодаташ дар тарққӣ буд, то ба авҷи иродат бирасид ва муқарраби ҳазрати султон... гашт (Г.47).

Шаҳна. Вожаи **шаҳна** иқтибос аз забони арабӣ буда, шарҳи он дар луғатнома чунин аст: «доруға, посбони шаҳр; одаме ки аз тарафи подшоҳ барои забти қорҳо ва назорат ба мардум таъин мешуд, кутвол, ҳокими шаҳр» (15, 577). Ин вожа дар «Гулистон» 5 маротиба ва дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ як маротиба корбаст шудааст. Мисолҳо:

Филҷумла, шабе хилвате муяссар шуд ва ҳам дар он шаб **шаҳнаро** хабар шуд (Г.145). Шоҳ аз баҳри дафъи ситамгарон асту **шаҳна** барои хунхорон ва қозӣ маслиҳатҷӯи тарророн (Г.200).

Марав бе **шаҳна**, ки зиндон мақоми ӯ гардон,

Ки пӯст бар тани бадхӯ бас аст зиндонаш (Б.34).

Руасо. Вожаи мазкур шакли ҷамъи калимаи арабии **раис** мебошад. **Раис** бошад «сардор, идоракунанда, сарвар» (15, 117) аст. **Руасо** дар «Гулистон» ва «Баҳористон» танҳо як маротибай корбурд дорад:

Яке аз руасои Халаб, ки собикаи маърифате миёни мо буд, гузар кард... (Г.85). Аърбие тахнияти кудуми кариме аз **руасои** арабро қасидае гуфту бар вай хонд (Б.68).

Қосид. Вожаи арабии **қосид** низ дар асарҳои мавриди таҳқиқ камистеъмол буда, дар ҳар ду асар як маротибӣ зикр шудааст. Яке аз маъноҳои вожаи **қосид** «номабар, хабаррасон; элчӣ, миёнарав, сафир» (15, 700) мебошад. Намунаҳо:

Қосидро бигирифтанд ва рисолатро бихонданд, набишта буд... (Г.56). Валекин нахостам, ки **қосиди** вайро бозгардонам, магар чунон ки амиралмӯъминин маро бозгардонида (Б.66).

Истилоҳоти мансуб ба номи мансабу унвон ва рутбаву вазифаҳои давлатӣ, ки дар ҳар ду асари мавриди таҳқиқ қорбурд доранд, 16-тоянд.

2. Истилоҳоте, ки танҳо дар «Гулистон» қорбасти гардидаанд

Дар байни истилоҳоте, ки номи мансабу унвон ва рутбаҳои давлатиро ифода мекунанд, як қатор вожаҳои вомеҳӯранд, ки дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, аммо дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ба назар намерасанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои зерин шомиланд:

Шоҳаншоҳ. Қолаби вожаи **шоҳаншоҳ** низ аз порсии бостон сарчашма гирифтааст. Шакли хšāyaθiya хšāyaθiyānām (яъне **шоҳи шоҳон**) дар катибаҳои ҳахоманишӣ зикр шудааст. Муҳаққиқи тоҷик Додихудо Саймиддинов мегӯяд: «Дар аҳди Сосониён унвони «шоҳаншоҳ» ба шоҳони кишвари Эрон ғайри Эрон баробар мансуб аст. Ин унвон аз замони Ҳахоманишиён то ба Сосониён ҳамчун унвони хоси шоҳони Эрон дар ҳамон маънои нахуст идома ёфта танҳо дар сохтори он тағйирот рух додааст» (13, 208). Муфасссирони фарҳангҳо низ вожаи мазкурро чунин тафсир мекунанд: «подшоҳони подшоҳ; ва ин муҳаффафи шоҳаншоҳ аст» (4, 453); «шоҳаншоҳ муҳаффафи шоҳаншоҳ аст, яъне саромади подшоҳон, ки зоти боритаъоло бошад...; (10, 203); «шоҳи шоҳон, подшоҳи бузург, император» (18, 687). Муаллифи «Гулистон» фармудааст:

Бо раият сулҳ кун в-аз ҷанги ҳасм эмин нишин,

З-он ки **шоҳаншоҳи** одилро раият лашкар аст (38).

Вожаи **шоҳаншоҳ** дар «Гулистон» як маротиба истифода гардидааст.

Кишвархудо. Вожаи **кишвархудо**, ки аз ҷузъҳои **кишвар** – малакат, сарзамин ва **худо** – соҳиб, молик иборат аст, ба маънои «подшоҳ, соҳиби сарзамин ё кишвар» (17, 602); «подшоҳ, султон, шоҳ» (15, 556) дар адабиёти классикии тоҷик мустаъмал будааст, аммо зиёд ба назар намерасад. Дар «Гулистон» низ вожаи мазкур 1 маротиба истифода шудааст:

Агар **кишвархудо**и қомрон аст

В-агар дарवेशи ҳоҷатманди нон аст,

Дар он соат, ки хоҳанд ину он мурд,

Нахоҳанд аз ҷаҳон беш аз қабан бӯрд (95).

Валиаҳд. Маълум аст, ки дар гузашта мувофиқи ойини давлатдорӣ тоҷу тахт меросӣ буд ва танҳо шоҳзода ва дар баъзе ҳолатҳо шахси надикӣ шоҳ метавонист баъди марги ӯ ба тахт нишинад. Аз байни фарзандон ва ё наздикони шоҳ нафареро, ки номзадӣ ӯ барои идораи кишвар баъди сари падар тасдиқ мегардид, **валиаҳд** мегуфтанд. Истилоҳи мазкур иқтибос аз забони арабист ва дар фарҳанг чунин шарҳ дода мешавад: «писари подшоҳ ё ягон шахси наздикӣ ӯ, ки дар вақти зиндагии подшоҳ ба ҷойи вай таъйин мешавад, то ки баъд аз вафоти подшоҳ ҷойи ӯро бигирад; ҷойгири шоҳ» (15, 223). Саъдӣ мегӯяд:

Малик сару чашмаш бибӯсид ва дар қанор гирифт ва ҳар рӯз назараш беш кард, то **валиаҳд** хеш кард (Г.32).

Вожаи **валиаҳд** дар «Гулистон» танҳо як маротиба зикр мешавад.

Қоиммақом. Вожаи арабии **қоиммақом** то андозае муродифи вожаи **валиахд** бошад ҳам, доираи маъноии он нисбатан васеътар аст, зеро «қоиммақом – ҷонишин, халифа, ноиб» (15, 697) мебошад. Вақте **қоиммақом** мегӯянд, манзур на ҳамеша ҷойнишини шоҳ будааст. Аммо вожаи **қоиммақом** вобаста ба матн дар «Ғулистон» як маротиба ба маънии валиахд, яъне ҷойнишини шоҳ омадааст. Саъдӣ мегӯяд:

Якero аз мулук муддати умр сипарӣ шуд, **қоиммақоме** надошт (Г.83).

Ворис. Муродифи дигари ду вожаи дар боло зикршуда, ки маънои нисбатан васеътар дорад, вожаи арабии **ворис** аст. **Ворис** «1. он ки ба гирифтани мерос ҳақ дорад ва ё мероси касе ба ӯ расидааст, меросхӯр. 2. маҷ. азхудкунанда, давомдиҳандаи кор, роҳ ва хислати касе ё чизе» (17, 297).

Албатта ин вожа танҳо дар матн метавонад тобиши сиёсӣ пайдо кунад ва ба қатори вожаҳои ифодагари мафҳуми сиёсӣ (вориси тоҷу тахт) ворид гардад. Вожаи мазкур дар «Ғулистон» танҳо як маротиба зикр шудааст:

Ин мужда маро нест, душманонамрост, яъне **ворисони** ин мамлакатро (Г.40).

Соҳибдевор. Яке аз ду маънои вожаи **соҳибдевор** «шаҳси амалдори олии молия» (18, 272) будааст. Вожаи мазкур дар «Ғулистон» як маротиба корбаст гардидааст. Ҷунони: Дидам, ки мутағайир мешавад насиҳат ба ғараз мешунавад, ба наздики **соҳибдевор** рафтам (47).

Ҳоча. Вожаи **ҳоча** аз ҷиҳати баромад аслан тоҷикӣ аст: «1. сардор, сарвар, соҳиб, хӯчаин; ... 3. касе, ки корҳои ҳочагиро идора мекунад, мутасаддии корҳо, корпардоз; хидматгори ахта кардашуда барои хизмат дар ҳарамсароҳо, ҳочасаро» (15, 499). Ба маънии аввал вожаи **ҳоча** дар «Ғулистон» фаровон истифода шудааст (Гӯянд, **ҳочаеро** бандае нолдирулхусн буд...(129)), аммо ин калима дар адабиёти классикии мо ба маънии “вазир” низ истифода шудааст. Ба ин маънӣ ин вожа дар асар танҳо ду маротиба корбурд дорад. Ҷунони:

Малик Завзанро **ҳочае** буд каримуннафс, нехмаҳзар, ки ҳамгинонро дар мувоҷаҳа хидмат кардӣ ва дар ғайбат нақӯӣ гуфтӣ (55).

Вожаи **ҳоча** дар «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Ҷомӣ низ зиёд истифода гардидааст, аммо дар ҳама ҳолат он ба маънои соҳиб, хӯчаин, молики чизе ё касе зикр неояд.

Муҳтасиб. Вожаи **муҳтасиб** иқтибос аз забони арабист. **Муҳтасиб** мувофиқи шарҳи фарҳангҳо дар идораи давлатӣ «наҳйкунанда аз чизҳои, ки дар шарҳ мамнӯъ бошад ва башумороранда» (5, 235) мебошад. Дар низоми давлатдории подшоҳӣ «назораткунандаи иҷроӣ қонуну қоидаҳои шариати ислом; назораткунандаи тартибу қоидаи бозор, дурустии санги тарозу, нарху наво» (17, 881)-ро **муҳтасиб** меномиданд, ки масъулияти ҷиддие бар дӯш дошт. Дар «Ғулистон» омадааст:

Чор кас аз чор кас ба ҷон биранҷанд: ҳаромӣ аз султон ... ва рӯсабӣ аз **муҳтасиб**... (Г.46).

Қозӣ ар бо мо нишинад, барфишонад дастро,

Муҳтасиб гар май хӯрад, маъзур дорад мастро (Г.78).

Мулозим. Маънои луғавии ин вожа мувофиқи таъкиди Муҳаммад Ғиёсуддин ҷунин аст: «ҳамеша бошанда ба ҷойе ё назди касе; ва ба муносибати ҳамин маънӣ нӯкарро гӯянд» (5, 298). Ҷойи дигар ишора шудааст: «Мулозим – хизматгузори ҳамеша дар хизмат ҳозир; хизматгор, навкар» (17, 838). **Мулозим** дар ҷумлаи зер ишора ба хизматгузори дарбор аст:

...фармуд, ки марсуми фалонро, чандон ки ҳаст, мазоф кунад, ки **мулозими** даргоҳ асту мутарассиди фармон... (56).

Аён. Вожаи **аён** шакли ҷамъи вожаи арабии **айн** аст, ки ҷунин шарҳ ёфтааст: «Аён ба маънии бузургон ва ҷашмҳо...» (4, 74). Муфасссирони дигар гуфтаанд, ки вожаи **аён** маънои «бузургон, ашроф, сардорон» (15, 109)-ро дорад. Ба ин маънӣ Саъдӣ мегӯяд:

...**аёни** ин мамлакат ба дидори ӯ муфтахаранду ҷавоби ин ҳарфро мунтазир (Г.55). Аркони давлат ва **аёни** ҳазрат васияти малик ба ҷой оварданд (Г.83).

Дар ду ҷумлаи охир ибораи **аёни ҳазрат** ба маънии бузургони дарбор омадааст **Муваккил**. Вожаи **муваккил**, ки иқтибос аз забони арабӣ аст, дар асари мавриди таҳқиқ ду маротиба қорбасти гардидааст. Дар шарҳи маънои он овардаанд: «вақолатдиханда, гуморанда, ба қоре таъинкунанда» (15, 715). Саъдӣ мегӯяд:

Ин бигуфт ва **муваккилон** уқубат дар вай овехтанд (Г.147). ...ва **муваккилон** дар муоқибаташ мулотифат намуданд ва бузургон зикри сирати хубаш ба афвоҳ бигуфтанд... (Г.62).

Фармондеҳ. Вожаи мазкур, ки мураккаб аз ду реша – **фармон** ва асоси замони ҳозираи феълӣ додан – **деҳ** аст, дар «Гулистон» танҳо як маротиба истифода гардидааст. **Фармондеҳ**ро муфасссирон чунин маънидод менамоянд: «сардор, сардори мутлақ; сарлашкар; подшоҳ» (15, 414). Саъдӣ мегӯяд:

Бар сари мулк мабод он малик **фармондеҳ**,

Ки Худоро набувад бандаи фармонбардор!

Чаллод. **Чаллод** вожаи арабист ва қасеро гӯянд, ки «ичроқунандаи ҳукми кушиш, мири ғзаб» (15, 770) аст. Вожаи мазкур дар «Гулистон» серистеъмол нест ва ҳамагӣ як маротиба қорбасти шудааст. Чунончи:

Чаллод қасди ӯ қард (53).

Ҳамин тариқ, 13 истилоҳи ифодакунандаи номи мансаб ва унвону рутбаҳои давлатӣ дар «Гулистон»-и Саъдӣ воҷеҳанд, ки дар «Баҳористон» қорбурд надоранд.

3. Истилоҳоте, ки танҳо дар «Баҳористон» қорбасти гардидаанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар «Баҳористон»-и хеш як қатор истилоҳҳои мансуб ба номи мансабу унвону рутбаҳои давлатиро қорбасти намудааст, ки дар «Гулистон» ба назар намерасанд. Ба ин гурӯҳ ҳам вожаҳои иқтибосӣ ва ҳам вожаҳои тоҷикӣ дохил мешаванд. Чунончи:

Ҷаҳондор. Вожаи мазкур аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст – исми «ҷаҳон» ва асоси замони ҳозираи феълӣ **доштан** – «дор». Мувофиқи шарҳи фарҳангҳо **ҷаҳондор** «киноя аз подшоҳи қалон» (15, 778) будааст. Вожаи мазкур дар «Баҳористон» як маротиба қорбасти гардидааст:

Эътироз аст бар аҳкоми **ҷаҳондори** ҳаким

Одати марди ҳасадпеша, ки ҳокаш ба даҳан (Б.34).

Шаҳриёр. Маънии ин вожаҳо гурӯҳе “подшоҳи бузург” (ФЗТ2, 578) гуфтаанд ва дар бархе фарҳангномаҳо чун “1. подшоҳ, шоҳ. 2. ҳоким, фармонраво” (3, 1443) шарҳ дода шудааст. Ҷомӣ вожаи “шаҳриёр”-ро як маротиба дар оғози “Баҳористон” дар васфи Темурхон-султон Хусайн истифода намудааст:

Гуфт: Дуррҳои санои шаҳриёри қомёр –

Нусрат-уд-дунё, муиз-уд-давла, қаҳф-ул-ҳофиқайн.. (Б.25)

Дастур. Ин вожа, ки аслан порсӣ, ба сифати муродифи қалмаи **вазир** дар як қитъаи шеърӣ истифода гардидааст:

Эй сипехри қадрро хуршеду моҳ,

В-эӣ сарири фазлро **дастуру** шоҳ (Б.116).

Вожаи **дастур** сермаъно буда, муаллифи Фарҳанги фишурдаи сухан 10 маънои онро зикр менамояд, ки “вазир”, “мушовир”, “он ки иҷозаи қореро медиҳад; иҷозадиҳанда” (2, 1033) аз ҷумлаи онҳост. Дар байти боло ҳамнишинии вожаҳо, махсусан бо вожаи **шоҳ** пайиҳам омадани вожаи **дастур** ба маънои овардашуда далолат мекунад.

Ҳокон. Вожаи **ҳокон** аз забонҳои туркӣ-муғулӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст. Дар «Баҳористон» серистеъмол нест, танҳо як маротиба зикри он рафтааст ва он “лақабу унвоне, ки ба подшоҳони чину турк меоданд” (2, 891). Муфасссирон ин

вожаро чунин низ шарҳ додаанд: «подшоҳи бузург; хони хонон, шоҳаншоҳ; лақаби подшоҳони турку муғул» (15, 498). Намуна аз «Баҳористон»:

Хоқони Чин дар ин маънӣ сухан чунон рондааст, ки бисёр бошад, ки парешонии гуфтан сахттар бошад аз пушаймонии нуҳуфтан (Б.38).

Гумошта. Вожаи **гумошта** ба маънии «аз тарафи касе маъмуршуда, таъиншуда ба амал ва вазифае» (15, 290) меояд. Вожаи мазкур аз шакли «gumortak»-и порсии миёна, ки он аз «wimārtaka»-и забони порсии қадим шакл гирифтааст, ба маънои гумошта ё худ намоянда омадааст. Феъли “гумоштан” (“касоро ба анҷоми коре ё будан дар ҷойе водоштан; маъмур кардан” (3, 1943)) аз ин ҷост. Воқеан, гумоштагон онҳое буданд, ки шоҳон ба ҷойе ба сифати намояндаи худ маъмур мегузоштанд. Вожаи мазкур як маротиба дар «Баҳористон» ба назар мерасад:

...аҳволи раоё ва **гумоштагон** барояшонро бар вай расонанд (Б.47).

Мунҳӣ. Вожаи арабии **мунҳӣ** ба маънои «расонандаи хабар ва пайғом, огоҳонанда» (15, 740) меояд. Дар дарбори шоҳон онҳое, ки шоҳону ҳокимонро аз аҳволи атроф хабардор мекарданд, **мунҳӣ** меномиданд. Ҷомӣ як маротиба ин вожаро истифода кардааст: Мебояд, ки подшоҳонро **мунҳиёни** росткирдоре ба кор бошанд, ки аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд (Б.47).

Асас. Вожаи **асас**, ки иқтибос аз забони арабист, дар «Баҳористон» дар як маврид ба назар расид. **Асас** «посбон, ба вижа посбоне, ки дар шаб ниғаҳбонӣ медиҳад; мири шаб» (3, 90) буд, ки дар шаҳрҳо барои назорату ҳимояи мардум аз дуздону авбошони шабгард таъин мегардид. Ҷомӣ вожаи **асасро** танҳо як маротиба истифода кардааст. Чунончи:

Гул рафт зи боғ, хору хасро ҷӣ кунам?

Шаҳ нест ба шаҳр-дар, **асасро** ҷӣ кунам? (Б.78).

Дар баробари истилоҳоти дигари идорӣ дар «Баҳористон» ду истилоҳе вомеҳӯрад, ки маҳз ба намояндагони дин, аниқтараш пешвоёни дини ислом ишора мекунад. Инҳо вожаҳои **амиралмўминин** ва **халифа** мебошанд, ки Ҷомӣ онҳоро зиёд истифода мекунад.

Амиралмўминин. Вожаи **амиралмўминин** лақабе буд, ки ба халифаҳо ва бисёр подшоҳони Шарқи исломӣ дода мешуд (15, 63). Он аслан аз вожаҳои арабии **амир** ва **мўмин** (бо изофаи пасванди «-ин», ки исми ҷамъ месозад) ба воситаи артикли арабии **ал** таркиб ёфтааст ва маънои **амир** ё худ **пешвои мўминонро** дорад. Вожаи мазкур дар «Баҳористон» серистеъмол аст. Мисолҳо:

Ва пояи ҳиммати **амиралмўминин** аз он олитар аст... (Б.54). **Амиралмўмин** туро меҳонад, иҷобат кун (Б.79).

Шаробдор. Ин вожа мураккаб аз исми “шароб” ва асоси замони ҳозираи феъли “доштан” буда, ба нафаре ишора мекунад, ки маъмулан шоҳону вазирон ва дигар аркони давлат дар дарбору даргоҳи худ ба “нигоҳубин”-и шароб вобаста мекарданд. Шаробдор “мутасаддии обдорхонаи подшоҳон ва бузургон” (3, 1399) аст. Ҷомӣ мегӯяд:

Чун маҷлис баршикаст, шаробдор гуфт: Ҳеҷ кас берун наравад... (Б.48).

Ҳочиб. Вожаи иқтибосӣ аз забони арабӣ аст. Ҳочиб гуфта нафареро меномиданд, ки ниғаҳбони ҳарами шоҳон буд. Шаҳси мазкурро “пардадор, дарбон” (16, 755) низ меномиданд. Танҳо дар як ҳикояти “Баҳористон” вожаи мазкур панҷ маротиба корбурд дорад. Ҷойи дигар вомеҳӯрад:

Фармуд, ки берун раву ҳочибро сӣ тозиёна бизану аз дари пардасаро дур кун... (Б.52). Ҳочибӣ дуввум даст бар синаи вай заду нагузошт, ки дарояд (Б.52).

Аз мутолиа ва баррасии истилоҳоти маъмуриву давлатдорӣ, ҳоса номи унвону мансаб ва вазифаҳои давлатдорӣ дар “Гулистон”-у “Баҳористон” ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

Бо вучуди он ки ҳар ду мутафаккир дар замону макони гуногун умр ба сар бурдаанд, сохтори сиёсату низоми давлатдорӣ дар Эронзамин тақрибан яксон будааст. Бинобар ин, истилоҳоти соҳаи маъмуриву давлатдорӣ дар ҳар ду асар дар маҷмӯъ ба ҳамдигар мувофиқат менамоянд. Дарачаи қорбасти истилоҳот дар асарҳои мавриди таҳқиқ на ҳамеша мувофиқат мекунад. Баъзе истилоҳот то андозае қорбурди баробар доранд, аммо баъзан як истилоҳ дар яке аз асарҳо серистеъмол асту дар асари дигар камистеъмол. Истилоҳоти мансуб ба номи мансабу унвон ва рутбаву вазифаҳои давлатӣ, ки дар ҳар ду асари мавриди таҳқиқ қорбурд доранд, 16-тоянд. 13 истилоҳи ифодакунандаи номи мансаб ва унвону рутбаҳои давлатӣ дар «Гулистон»-и Саъдӣ вомерхӯранд, ки дар «Баҳористон» қорбурд надоранд. Инчунин, аз 10 истилоҳи дар «Баҳористон» истифодакардаи Абдуллоҳи Қомӣ Саъдӣ дар «Гулистон»-и хеш ёдовар нашудааст. Истилоҳоти соҳаи маъмуриву давлатдорӣ, ки дар ҳар ду асар истифода гардидаанд, аз ҷиҳати баромад гуногунанд, ҳам истилоҳоти иқтибосӣ қорбасти гардидаанд, ки аксаран арабиянд ва ҳам истилоҳоти тоҷикӣ.

Ҷадвали басомади қорбасти истилоҳоти ифодагари номи мансаб ва рутбаву унвонҳои давлатӣ дар «Гулистон» ва «Баҳористон»³

Истилоҳоти мансуб ба ҳар ду асар			Истилоҳоте, ки танҳо дар Гулистон вомерхӯранд		Истилоҳоте, ки танҳо дар Баҳористон вомерхӯранд	
Истилоҳ	Гулистон	Баҳористон				
Шоҳ	6	27	Шоҳаншоҳ	1	Шаҳриёр	1
Шаҳ	-	2	Кишвархудо	1	Ҷаҳондор	1
Подшоҳ	49	26	Соҳибдегон	1	Дастур	1
Подшаҳ	6	-	Ҳоҷа	2	Ҳокон	1
Султон (Салотин)	33	15	Валиаҳд	1	Гумошта	1
Малик (мулк)	118	14	Қоиммақом	1	Мунҳӣ	1
Амир (мир, умаро)	6	6	Ворис	1	Асас	1
Ҳоким	6	2	Муҳтасиб	3	Амиралмуъминин	18
Вазир (визаро)	30	7	Мулозим	1	Шаробдор	1
Надим (нудамо)	6	3	Аён	3	Ҳоҷиб	5
Сарҳанг	1	1	Муваққил	2		
Қозӣ	21	7	Фармондеҳ	1		
Аркон	4	1	Ҷаллод	1		
Шаҳна	5	1				
Руасо	1	1				
Қосид	1	1				
Халифа	1	25				
Муқарраб	2	1				

АДАБИЁТ

1. Абдуллоҳи Қомӣ. Осор. Ҷ.8 / А. Қомӣ. – Душанбе : Адиб, 1990. – 495 с.
2. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги фишурдаи суҳан. Ҷ. 1 / Ҳ. Анварӣ. – Техрон : Суҳан, 1382х. – 1233 с.
3. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги фишурдаи суҳан. Ҷ. 2 / Ҳ. Анварӣ. – Техрон : Суҳан, 1382х. – 2704 с.
4. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1 / М. Ғиёсуддин. – Душанбе : Адиб, 1987. – 480 с.
5. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2 / М. Ғиёсуддин. – Душанбе : Адиб, 1988. – 416 с.
6. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ / М. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 172с.

³ Омор дар асоси ду асари мавриди таҳқиқ ба даст омадааст. Вобаста ба замону макони нашр натиҷаҳо метавонанд тағйир ёбанд

7. Мавлоӣ Ч. Роҳнамои забони форсии бостон / Ч. Мавлоӣ. – Техрон : Меҳномаг, 1384х. – 259 с.
8. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣи форсӣ-тоҷикӣ / М.Х. Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
9. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Ҷ.1 / М.Бурҳон. – Душанбе : Адиб, 1993. – 416 с.
10. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Ҷ.2 / М.Бурҳон. – Душанбе : Адиб, 2004. – 424 с.
11. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣи забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 302 с.
12. Пейсиқов Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиқов. – М., 1975. – 206 с.
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
14. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе : Пайванд, 2007. – 190 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / зери таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2 / зери таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 947 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе, 2008. – 950 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2 / зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе, 2008. – 945 с.

ЧАСТОТА УПОТРЕБЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В “ГУЛИСТАН”-Е СААДИ И “БАХАРИСТАН”-Е ДЖАМИ

В данной статье рассматриваются административные термины, употребляемые в XIII и XV вв. на примере двух произведений – “Гулистан” Саади Ширази и “Бахаристан” Абдуррахмана Джами. Отмечается, что часть терминов, относящихся к административным терминологиям, встречаются в обоих произведениях, в то время как некоторые из них свойственны только одному из сравниваемых произведений. Частотность употребления терминов также различается в этих двух произведениях.

Ключевые слова: административные термины, сравнение, частота, Бахаристан, Гулистан.

FREQUENCY OF USE ADMINISTRATIVE TERMINOLOGIES IN THE "GULISTAN" -E SAADI AND "BAHARISTAN" E JAMI

This article discusses the administrative terminologies that are used in the XIII and XV centuries on the example of two works - "Gulistan" Saadi Shirazi and "Baharistan" Abdurrahman Jami. It is noted that some terms relating to administrative terminologies are found in both works. But some terminologies belong to only one of the compared works. Frequency of use of terms also differs in these two works.

Key words: administrative terminologies, compare, frequency, Gulistan, Baharistan.

Сведения об авторе: *Х. Камолов* - кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: **907-72-47-06**

НАҚШИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ИРФОНӢ

С.Ҷ. Маҷидова

Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи А. Навоӣ

Ҳар гоҳ сухан аз боби муҳити фарҳангиву адабии нимаи дувуми асри XV Мовароуннаҳру Хуросон ба миён меояд, аз байни уламову шуаро, меъмору хунармандон, сарчашманигорону таърихнависон ва ғайра пеши назар чехраи пурнури хираду тафаккур Абдурахмони Ҷомӣ намоён мегардад. Зеро ин чехраи бузурги назм дар эҷодиёти худ комёбиҳои 500-солаи адабиёти форсу тоҷикро гирд овардааст дар рушду тақомул ва пешрафти ҳаёти адабиву фарҳангии даврони худ нақши арзандае гузоштааст. Баробари ин суннатҳои нигорандагии устодони илму адабро давом додааст, ки ин ҳама дар осори илмиву бадеии ишон, дар сарчашмаву маъхазҳои адабиву таърихӣ равшан баён ёфта, дар осору мақолаҳои илмӣ ва гузоришоти уламову удабо ва муҳаққиқони шинохта, монанди С. Айнӣ, Э. Браун, Е. Э. Бертелс, А. М. Мирзоев, Р. Ходизода, А. Ҳикмат, И. С. Брагинский, Ян Рипка, А. Сатторзода, А. Афсаҳзод, А. Зарринқӯб, С.Саъдиев, А. Нуоров мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин ақидаҳои тасаввуфию фалсафӣ, ки нуктаи асосӣ ва басо назарраси ашъори шоирро ташкил мекунад, ба таври возеҳ аз назари таҳқиқ нагузаштааст. Зеро Ҷомӣ худ пешвои тариқати нақшбандияи тасаввуф аст ва тамоми

осори адабӣ ва илмӣ ӯ бо тасаввуф ва ирфон иртиботе дорад. Аз рӯи таҳқиқи муҳаққиқон умри Ҷомӣ сарфи машғулотӣ илмию эҷодӣ буда, дар соҳаи тасаввуф вай, асосан, ба ҳаллу фасли масоили назарӣ шуғл варзидааст ва осори мутасаввифаро шарҳ навиштааст. Ин нукта дақиқ аст, зеро дар осори Ҷомӣ чунин асар ва рисолаҳои шарҳу эзоҳдиҳанда хеле зиёд ҷамърасанд. Аммо набояд ба ин қаноатманд шуд, чунки Ҷомӣ баробари бахшидани қисми муҳими осори илмӣ ва фалсафии худ ба таҳқиқи масъалаҳои умдаи назария ва амалияи тасаввуфу ирфон дар ашъори худ низ ҳамчун шоири мутасаввиф намоён аст. Яъне дар адабиёти бадеӣ шоир чун аҳли суфия таълимоти тасаввуфро ба тариқи васеъ акс кунонидааст. Махсусан, дар маснавиҳои ӯ, ки саропо аз илму ирфон перостаанд, шоири мутасаввиф бевосита ба таълимоти тасаввуф ва баъзе ҷиҳатҳои назарии он таваккуф намудааст. Инчунин асосан барои чун шоири мутасаввиф эътироф намудани Ҷомӣ лирикаӣ пур аз ишқу ирфони ӯ кофист. Чунки шоир дар ғазалиёташ тамоми афқору ақоиди орифонаи худро бо воситаи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ-илоҳӣ хеле моҳирона тараннум намудааст, ки ба ин масъала дар поёнтар таваккуф хоҳем кард. Аммо дар ин бобат Ҷомӣ асосан аз пайи бузургони қалам, чун Саноию Аттор, Ҷалолиддини Балхӣ Румӣю Амир Хусрав, Саъдию Ҳофиз ва Камол қадам гузашта, дар пайравии онҳо шеър гуфта ва ё худ аз мазмуну таркибҳои онҳо истифода кардааст. Шоир дар пайравии яке аз ғазалҳои шоири машҳур Ҳофизи Шерозӣ чунин сурудааст:

Ало ё, айюҳассокӣ, май омад ҳалли мушкилҳо,

Зи май мушкил бувад тавба, адир қаъсан ванаовилҳо...⁴

Дар замони Ҷомӣ (асри XV) аллакай тасаввуф ба каломӣ мавзунӣ сӯфиёна ташаккул ва таҳаввул ёфта, дар маркази эҷодиёти адибон қарор гирифта буд ва асосгузори он Саноию Ғазнавис, ки оид ба ин масъала худи Ҷомӣ чунин овардааст: «Аз кубарои шуарои тоифаи сӯфия аст ва суҳанони вайро ба истишҳод дар мусаннафоти худ овардаанд ва китоби «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» бар каломӣ вай дар шеър баёни азвоҳ ба мавҷиди арбоби маърифат ва тавҳид далеле қотеъ ва бурҳони қотеъ аст».⁵

Забоншинос З. Мухторов дар рафти таҳқиқи лексикаи ирфонӣ ғазалиёти Санои чунин гуфтааст: «Ҳақим Санои бо эҷодиёти бойи рангини худ дар фасоҳату салосати забони адабӣ ва ғановати луғавӣ он хизмати шоиста кардааст, ки ин дар осори сӯфиёнаи ӯ баръало мушоҳида мешавад».⁶ Ашъори Санои оғози воридшавии луғоту таъбироти ирфонист, аммо лозим ба таъкид аст, ки ашъори пайравони ӯ саросар аз истилоҳоту таъбироти орифона перостаанд ва бо ин забони баёну фарҳанги моро бофасоҳату пурғановат гардониданд. Масалан, рӯ меорем ба ибораи «оби ҳаёт», ки дар осори сӯфиёна рамзи манбаи ғайбӣ Илоҳиро мефаҳмонад:

Пур кун, санамо, ҳало қанина,

З-он оби ҳаёти ростина.

З-он май, ки аз хуми сафолин,

Таҳвил кунад дар обгина.

Саной

Дӯш вақти саҳар аз ғусса наҷотам доданд,

В-андар он зулмати шаб оби ҳаётам доданд.

Ҳофиз

Ҷашмаи оби ҳаёти туву олам зуломот,

⁴ Ҷомӣ. А.бдурраҳмон, Хотимат -ул-һаёт. Душанбе: Ирфон, 1987.-28 с.

⁵ Ҷомӣ Нуриддин Абдураҳмон. Осор –Душанбе: Адиб, 1990.-ҷ.8.-108с

⁶ Мухторов З. Лексикаи ирфонӣ ғазалиёти Санной.-Душанбе: Нӯмо, 2001.-28с.

Нест чуз хизрвашонро зи ту имкони насиб.

Ҷомӣ

Ё ин ки калимаи «зоҳид», ки аз «зӯҳд»-и арабӣ гирифта шуда, маънои порсоиву парҳезгорию дорад:

Зоҳидон ар така бар сиёми худ кунанд,

Ту чу мардон такае бар хамру бар хаммор зан.

Саной

Май хӯрдану гирди некӯвон гардидан,

Беҳ з-он, ки ба зарқ зоҳидӣ варзидан.

Гар ошиқу маст дӯзахӣ хоҳад буд,

Пас рӯйи биҳишт кас нахоҳад дидан.

Хайём.

Зоҳид, ки дирам гирифту динор,

Зоҳидтар аз ӯ касе ба даст ор.

Саъдӣ

Чу арзи тавба кунад бар ту зоҳиди муртоз,

Ба қавли пири муғон воҷиб аст аз ӯ аъроз. (Ҷомӣ)

Тавре ки гуфта шуд, шоирони мутасаввиф мувофиқи шароити даври носазоиҳои замона дар қолаби мармузу мухайял эҷод кардаанд. Аммо аз абёти болоӣ намоён аст, ки Ҷомӣ қадаре аз мармузбаёнӣ пардапӯшӣ озод аст, яъне фикри ӯ бо як ҳасрати хеле баланд ва ботаъкид баён гардидааст. Зеро дар замони Ҷомӣ аксар шахсоне вомехӯранд, ки худро пешвои ин ё он фирқаи тасаввуфӣ хонда, доим ба ғорати мардуми муфтихӯрӣ ва гирд овардани сарват машғул буданд. Аз ин сабаб, Ҷомӣ дар таснифу ташреҳи истилоҳҳо ду хел назар кардааст, яъне дар асл моҳияти истилоҳот ва ботину аслу ҷавҳари он, дувум вобаста ба замон, яъне ба тарзи зоҳирӣ. Аз ҷумлаи чунин истилоҳҳо зоҳид, сӯфӣ, шайх, пир, мурид, хонақоҳ, хирқа ва ғайра метавон номбар намуд, ки бобати ин масъала дар шарҳи ҳар як истилоҳ бояд таваққуф намуд.

Ҷазалиёти шоир асосан дар мавзӯҳои ирфонӣ навишта шуда, аз луғоту рамзиёти истилоҳоти тасаввуфӣ ороста ва саршоранд. Забони ҷазалиёти Ҷомӣ содаву раван ва басо дилпазир аст. Азбаски ӯ, ба силсилаи нақшбандия мансубият дошт, дар ашъораш низ ҳамин рӯҳият мунъакис аст. Зеро нақшбандия аз дигар силсилаҳо тафовут дошта, бевосита дар ҳар гуна шароит аз шарият берун набаромада, бардам қадам гузоштанро, дар асоси суннат ва азимат амал карданро, аз бидъат дур шуда, ҳадиси пайғамбар Муҳаммадро (с) роҳнамои худ намуда, доимо таҳқиқгари ахбори расул буданро талаб мекунад. Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз симоҳои намоёни ин тариқат буда, ӯ хонақоҳнишиниву мардумгурезӣ ва тақводориву тарки алоиқро ба худ раво намедонад ва доим бо мардум будану бо меҳнати ҳалол ва дастранчи хеш рӯзгузаронӣ намуданро меписандад.

Ба таъбири худи Ҷомӣ «дар назми туркӣ бемислу беҳамто» – Алишер Навоӣ дар ин бора чунин мегӯяд: «Се симои бузурги тариқати нақшбандия – Баҳовуддин Нақшбанд, Хоҷа Аҳрори Валӣ ва Абдурраҳмони Ҷомист, ки ин зотҳои қудсӣ, аз ҷумлаи инсонии комили асри XV буда, аз онҳо ҳам халқ ва ҳам Ҳақ розист. Онҳо монанди ситораи раҳнамо ба халқ роҳи камолотро нишон медоданд» [1, 67]. Ба фикри Алишер Навоӣ ҳар як шахси бомаърифат бояд монанди ин чехраҳо бошад, аз онҳо ибрат гирад, аз қафои онон қадам гузорад. Мавриди таъкид аст, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ симои намоён ва барҷастаи дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек буда, муносибати дӯстонаи онҳо касро лол намудааст, ки ин эътирофҳо намунаи муҳаббати самимӣ ва бепоён дар асарҳои эшон низ акс ёфтааст. Дар назди Ҷомӣ Алишери Навоӣ шахси соҳибистеъдод, инсонии халқпарвар, мурид ва шогирди боиқтидор бошад, дар назди Навоӣ Ҷомӣ як идеал – тимсоли инсонии комил буд ва аз

ин сабаб ӯ меҳост, дар ҳар як асари худ дар васфи Ҷомӣ сухан гӯяд. Ҳатто «Ҳамсат ул-муттаҳаййирин» ном асари худро ба Абдурраҳмони Ҷомӣ бахшидаасту бо ин ҳам қаноат накарда, таърифу тавсифи ин зоти муътабарро ба охир расонида натавониста, дар достони «Ҳайрат ул-аброр» мадҳи ӯро чунин меорад: «васфга сифмас ва таърифга рост келмас» [ниг.: 1; 2]. Бояд гуфт, ки Ҷомиро монанди Навоӣ касе аз наздик набояд донад, зеро онҳо ҳаматарафа наздикӣ доштанд, ки Навоӣ чунин овардааст: «Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ барои ман дар тариқат – пир, дар адабиёт – устоз, дар ҳаёт – ба сифати дӯст хеле шахси бузург ва ба ман наздик буд» [2, 69]. Наздикии ин ду чехраи намоён, ки яке «чашми заррини адабиёти форсу тоҷик» бошад, дигаре «ситораи дурахшони адабиёти таркзабон» аст, тавре ки мебинем дар тариқат низ баръало намоён мешавад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ шиори «Даст ба қору дил ба ёр»-и нақшбандиёро доимо пос медорад, ки дар сурудаҳои ӯ низ аён аст. Шеърӣ ӯ, сурудаҳои ӯ ба чунин хусусиятҳои волои худ аз ҷиҳати алфоз ва маънӣ ҳамто надорад ва худ табиатан ҷаззобу дилкаш аст, ки таваҷҷуҳи ҳар шахси маърифатдӯстро ба худ мекашад.

Сабти ин нуктаро ҷоиз шуморидем, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ на танҳо дар ғазал, балки дар маснавиҳои худ ақидаҳои тасаввуфиро фалсафиро манзур гардонидаст. Аз ҷумла, дар «Субҳат-ул-аброр», «Тӯҳфат-ул-Аҳрор», «Силсилат-ул-заҳаб» ва асарҳои ба тарҷимаи ҳоли сӯфиёни машҳур бахшидааш «Нафаҳот-ул-унс» ва «Ашъат-ул-ламаот» Ҷомӣ чун орифи баркамол намоён мегардад. Дар маснавии «Субҳат-ул-аброр» шоир шарҳи ҳар як зинаи мақомоту аҳволи тариқати тасаввуфро хеле равшан ба риштаи назм кашидааст.

Аз ин сабаб омӯхтани осори Абдурраҳмони Ҷомӣ чун шоири мутасаввиф дар рушди истилоҳоти ирфонӣ мақоми арзанда дорад ва оинаи тамомнамоест барои аксу ифодаи нозуқиҳои сухани ҳаёлангези ирфонӣ. Умуман, Абдурраҳмони Ҷомӣ аҳамияти омилҳои гуногунро ба назар гирифта сарчашмаҳои дину ирфонро хеле амиқ омӯхта, асолати каломии мавзунро хеле хуб дарк карда, хусусиятҳои услубиву семантикӣ, таъмини муассирии суханро ба эътибор гирифта тавонист ва аз худ 3 девони пур аз ишқу ирфон ва дигар асарҳои безаволро ба мерос гузошта, барои ояндагон чи дар тадқиқот ва чи дар эҷод имконоти фаровон фароҳам овард. Ҳамзамон дар баробари ин бояд номи арзандаи Ҷомиро бо чунин хусусиятҳои бикру волои ашъораш дар қатори шоирони бузурги мутасаввиф сабт намуд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. - 384с
2. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – шоири ғазалсаро / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1989. - 256с
3. Оранский И.М. Иранские языки / И.М. Оранский. М.: Изд-во Восточная литература, 1963. - 203с.
4. Рейснер М. Эволюция классической газели на фарси X-XV вв / М. Рейснер. – М.: Наука, 1989. - 221с.
5. Ҷомӣ А. Осор. Ҷ.8 / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. - 459с
6. Ҷомӣ А. Фотихат-уш-шубоб / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987. - 576с

РОЛЬ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ В РАЗВИТИИ ТЕРМИНОЛОГИИ МИСТИЦИЗМА

В данной статье автор рассматривает место терминологии мистицизма в произведениях Джами. Подчеркивается, что Джами, являясь последователем движения Накшбандия, широко употребляет термины мистицизма в своих произведениях, а иногда комментирует их.

Ключевые слова: Джами, мистицизм, терминология, суфизм.

ROLE OF ABDURRAHMAN JAMI IN THE DEVELOPMENT OF MYSTICISM TERMINOLOGY

In this article the author considers the place of the mysticism terminology in the works of Jami. Emphasizes that Jami, as a follower of the Naqshbandi movement commonly uses the terms of mysticism in his works, and sometimes comments them.

Key words: Jami, mysticism, terminology, Sufism.

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ ХОС ДАР «ФОТИҲАТ-УШ-ШУБОБ»-И ҶОМӢ

Мӯсо Олимҷонов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Калимасозӣ аз илмҳои тозаӣ забоншиносӣ, ки тавассути таҳқиқоти мутаддиде, ки чанд даҳсолаи охир ба анҷом расиданд, ба марҳилаи нави рушди худ ворид гардид. «Худованди дастур»-и забони форсӣ (таъбир аз Аҳмад Гулчини Маонӣ) Абдурраҳими Хумоюнфаррух дар «Дастури ҷомеи забони форсӣ» роҷеъ ба таълифи дастур суҳан ронда, махсусан дар мавриди заҳамоти таҳқиқи калимасозӣ чунин таъкиди ҷолибе дорад: «...ин пурзаҳматтарин қисмати кори мо буд, зеро беш аз бист сол кӯшиш карда табақабандӣҳое омода месохтем боз ҳам дар ҳилоли мутолаа ба калимоте бармехӯрем, ки забт нашуда буд ва ночор таҷассус мекардем, то чандин мавриди истеъмоли он калимаро дар гуфтаи бузургон пайдо кунем ва бубинем, симат ва нисбати он чист ва ҷӣ гуна истеъмол шудааст» (12, 19). Дар воқеъ, чун забони мо таърихи беш аз ҳазорсолаи адабӣ дошта, осори ин даврон пурра таҳқиқу баррасӣ нашудаанд, ба яқин ҳама имконият ва иқтидори забони тоҷикӣ дар калимасозӣ ба таҳқиқ нарасидааст.

Таҷлили мавлуди адибону суҳанварони гузаштаи мо, ки бо ибтикороти хушоянди Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифта, моро сӯи худогоҳиву худшиносӣ раҳнамоӣ мекунад, имкон фароҳам меорад, ки ҷашмандозе ба дирузи забону адабиёт намуда, рушди минбаъдаи онро муайяну тарҳрезӣ созем. Дар ин росто таҷлили 600-солагии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки «ба ҳар чизи доништанӣ алоқа меварзид ва дар ҳар чизе, ки медонист, бар дигар муддаиён бартарӣ дошт» (4, 219) ва бад-ин сабаб «ба мартабаи иршод расид ва дар силки бузургони тариқай нақшбандӣ даромад ва пас аз вафоти Саъдуддини Кошғарӣ, ки халифаи нақшбандӣ буд, ҳилофати ин тариқат бад-ӯ тааллуқ ёфт» (6, ҷ.5, 423), мақоми хос дорад, зеро, ба таъбири Эмомалӣ Раҳмон, «чунин ҷорабиниҳо на танҳо мавриди бисёр муносиб барои шинохти амиқ ва таҳқиқу баррасии осори илмиву адабӣ мебошанд, балки воситаи муассири дар заминаи арзишҳои миллии гузашта ва муосир тарбия намудани насли ҷавон ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллии махсуб меёбанд» (8, 2).

Аз мутолиаи назми Ҷомӣ пай бурдан душвор нест, ки шоир дар баробари ба гузаштагонӣ назми форсӣ, чун Аттор, Саъдӣ, Хусраву Ҳасани Дехлавӣ, Ҳофизу Камол эҳтироми хосро қоиладардан дар суҳанварӣ назми худро «ваҳйи нозил зи олами боло» медонад:

Назми Ҷомӣ зи шавқи сарви қадат

Ваҳйи нозил зи олами болост.

Ҷомӣ аз тамоми имконият ва иқтидори забони тоҷикӣ суд ҷуста, ба хоҳири ғанои он кӯшидааст. Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ»-и Амон Нуров танҳо аз рӯи интихобан ташреҳ шудани калимаҳо ба 15 ҳазор расидани моддаҳои луғавӣ (ниг. 7, ҷ.1, 5) шаҳодати ин гуфтаҳост. Дар назми шоир тамоми гурӯҳи луғавӣ-грамматикӣ калимаҳо ба қор гирифта шудаанд, махсусан шоир аз исмҳои хос фаровон истифода намудааст, зеро омӯзиши «Фотиҳат-уш-шубоб»-и шоир муайян намуд, ки қаламкаш беш аз 160 исми хосро мавриди истифода қарор додааст. Ҷолиб он аст, ки шоир на фақат ба хоҳири «ишорат қардан ба воқеаҳои таърихӣ, асосирӣ, қиссаву афсонаҳо» (5, 107) аз калимаҳои мансуби ашхос истифода намудааст, балки дар заминаи

меъёрҳои забони адабӣ тавассути исмҳои хос калимаҳои нав сохтааст, чун **дачлабор**, **дачлакаш**, **исопарвар**, **кайшукӯх**, **мачнунсифат**, **мачнунталаб** ва ғ., ки хазинаи луғавии забонро ба маротиб афзудаанд.

Корбурди номҳои хос дар адабиёт таърихи тӯлонӣ дошта, истифодаи ин вожаҳо яке аз омилҳои пайдоиши санъати маънавии талмех гардидааст. Марҳум Тӯракул Зехнӣ оид ба ин санъати бадеӣ менависад: «Талмех дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯи чизест. Агар «талмех»-ро қалбан «тамлех» қарор диҳем, ба маънои милҳ кардан - намакин кардан меояд, ки ин ҳам дуруст аст» (5, 107). Баъди шарҳи луғавии талмех донишманди мӯхтарам доир ба хусусияти истилоҳии талмех аз ҷумла менигорад: «...дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеърӣ шоири маъруфи яке аз саромадони сухан санъати талмех номида мешавад» (5, 107). Санъати талмех аз маъруфтарин саноеи бадеӣ буда, шояд дар таърихи адабиёти тоҷик аз устод Рӯдакӣ то ба имрӯз наметавон шоиреро пайдо намуд, ки дар баёни афкору орои худ аз ин санъат суд начуста бошад.

Дар вақти мутолиаи «Фарҳанги осори Ҷомӣ», ки А.Нуров таҳия намудааст, бо чунин факти ҷолибе дучор шудем: дар забони адабии тоҷикӣ сифати «туфайлӣ» мавҷуд аст, ки, ба таъбири устод Айнӣ, «касест, ки дар меҳмониҳо ноҳонда меравад, яъне ба сабаби меҳмони хонда зиёфат меҳӯрад» (1, 399). Муоинаи «Фарҳанги осори Ҷомӣ» муайян намуд, ки «Туфайл» аслан исми хос буда, «номи шахсе аз қабилаи Банӣ Умияи араб, ки бисёр камбағал будааст ва ба меҳмониҳои касон ноҳонда мерафт» (7, ҷ. 2, 210), яъне манбаи бавҷудони сифати мазкур исми хос аст, ки минбаъд тавассути калимасозӣ ба сифат бадал шудааст. Дар забони адабии тоҷикӣ ба гурӯҳи исмҳои хос гузаштани сифатҳо ба қайд омадааст (2, 92), пас дар забони адабӣ тавассути калимасозӣ ба гурӯҳи сифатҳо гузаштани на танҳо исмҳои чинс, балки исмҳои хос низ ҳодисаи маъмӯл аст.

Аз ин ҷо моро рағбате пайдо шуд, ки дар ин мухтасар калимасозии исмҳои хосро дар заминаи девони аввали Ҷомӣ - «Фотиҳат-уш-шубоб» мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Абдурраҳмони Ҷомӣ, аз як тараф, барои баёни мазмунҳои бикру борики худ ва, аз дигар тараф, сохтани калимаҳои муштак аз навҳои гуногуни исмҳои хос баҳрабардорӣ намудааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки аз исми паёмбарон таваҷҷӯҳи Ҷомӣ ба Исо (а) ва Юсуф (а) нисбатан бештар аст, ки на фақат дар алоҳидагӣ зиёд истифода шудаанд, балки маҳз ҳамин калимаҳо дар калимасозӣ низ фаъоланд, чун **масеҳодам**, **исопарвар**, **исавӣ**, **юсуфӣ** ва ғ. Таваҷҷӯҳи Ҷомӣ ба номҳои Исо ва Юсуф бесабаб нест ва ин, ба пиндори ин ҷониб, аз рӯзгори ҳазрати Юсуф мафҳуми «хичрон», ки пайовардаш висол аст (10, ҷ.1, 603-651) ва аз қиссаи ҳазрати Исо мафҳуми «нафас», ки тавассути он ҳазрат бар мурдагон бардамида мешуд (10, ҷ.1, 188-197; ҷ.2, 626-627), мавриди таваҷҷӯҳи шоир қарор гирифта буд. Аз ин хотир, дар девони аввал дар маҷмӯъ калимаи Исо ё худ Масеҳо беш аз 20 маротиба ба кор рафта бошад, пас калимаи Юсуф беш аз 15 қарат дучор шуд:

Он **масеҳодам** шифои ранҷи мо донад, вале

Нест тадбири илоҷи дил қонуни ӯ (13, ҷ.2, 341).

Меҳӯрад хурмои тар Марям, ки **исопарвар** аст,

Кофаре дон нафси саркашро, ки лозим ёбияш (13, ҷ.1, 38).

Ҷомӣ тавассути исмҳои хос ду навъи калимаҳоро сохтааст: **сохта ва мураккаб**. Калимаҳои сохта тавассути пасвандҳои -ӣ (-вӣ), -ваш, ташаккул ёфтаанд, чун **юсуфӣ**, **исавӣ**, **табрезӣ**, **фарҳодваш** ва ғ.

Пасванди сифатсози -ӣ, ки дар калимаҳои **юсуфӣ**, **муҳаммадӣ**, **табрезӣ**, **хучандӣ**, **сифохонӣ** ва ғ. дучор мешавад, таърихан боқимондаи пасванди -иг аст (3, 214).

Тавассути ин пасванд **Чомӣ** аз ду навъи исмҳои хос – антропонимҳо ва топонимҳо сифатҳои нисбӣ сохтааст.

Бо антропонимҳо:

Маҷӯ бефоқа коми дил, ки меҳнатдидаи **Канъон**,
Чамоле юсуфӣ рӯзи нашуд бе қаҳти **Канъонаш** (13, қ.1, 30).

Чун дар замона нусрати дини **муҳаммадӣ**

Ў кардааст, носири динаш лақаб сазост (13, қ.1, 44).

Хар кай занад зи моидаи **исавӣ** нафас,

Гар з-он ки сар ба тӯрбаи худ фуру кунад (13, қ.2, 534).

Аз муоинаи абёти боло як нуктаи дигари ҷолиб ба мушоҳида мерасад, ки **Чомӣ** тавассути назми худ муродифҳои нави исмҳои хосро ба вучуд меоварад. Чунончи, дар байти аввал ибораи «меҳнатдидаи **Канъон**» муродифи матнии ҳазрати **Яъқуб** аст.

Бо топонимҳо:

Ба юмни сояи чатри фалакҳои худовандӣ

Хуросон ғайрати **Чин** шуд зи туркони **самарқандӣ** (13, қ.2, 445).

Ёфт **Чомӣ** камоли шеър, чӣ бок,

Гар **сифохониву хучандӣ** нест (13, қ.1, 275).

Зи ҳаҷ баргашта **Чомӣ** дар Хуросон рӯй кард, аммо

Раҳаш зад дар миёна ишваи хубони **табрезӣ** (13, қ.2, 453).

Пасванди дигар, ки бо он **Чомӣ** аз исми хос калимаи нав сохтааст, -ваш буда, аз пасвандҳои каммаҳсуле ба шумор меравад. Тавассути пасванди мазкур дар забони адабӣ асосан зарф сохта мешавад. Аз рӯи пажӯҳишҳои **Хонларӣ** бармеояд, ки пасванди -ваш ба гунаи -фаш низ истифода шудааст (11, 31). Дар назми **Чомӣ** ва махсусан девони «Фотиҳат-уш-шубоб» низ ин пасванд каммаҳсул буда, танҳо як вожа - **фарҳодвашро** дарёфтем:

Фарҳодвашонем, ки гар қимати лаълат

Сад гавҳари конӣ бувад, аз санг барорем! (13, қ.2, 225).

Дар девони аввали **Чомӣ** тавассути исмҳои хос дар муқоисаи калимаҳои сохта калимаҳои мураккаб бештар сохта шудаанд, чун **дачлабор**, **дачлакаш**, **исопарвар**, **кайшукӯх**, **масеҳодам**, **мачнунсифат**, **мачнунталаб**, **ҳасанхулқ**, **чамоин** ва ғ. Аз мисолҳо аён мегардад, ки, аввалан, **Чомӣ** тавассути исмҳои хос аз ҳама беш калимаҳои мураккаб сохтааст ва, сониян, тамоми вожаҳои мазкур дар алоқи тобеият қарор доранд, яъне калимаҳои мураккаби тобеанд. Калимаҳои мазкур, ки асосан мансуби исму сифатанд, чун дар забони адабии имрӯз асосан аз ибораҳои ғайриизофии исм дар **қолаби «исм+исм»** (9, 152-153; 2, 122, 145) ва аз ибораҳои феълӣ дар қолаби **«исм+асоси замони ҳозираи феъл»** (9, 157) сохта шудаанд:

Эй бар сарири ҳусн **чамоину кайшукӯх**,

Аз санги ҷавру бори ғамат пушти мо ба кӯх (13, қ.2, 364).

Он **масеҳодам** шифои ранҷи мо донад, вале

Нест тадбири илоҳи дил қонуни ӯ (13, қ.2, 341).

Чомӣ агар шамоили **Лайлӣ** набинадаш,

Мачнунсифат ба ошиқӣ афсона кай шавад? (13, қ.1, 419).

Чун саводи дидаам дарё кунад **Бағдодро**,

Сели чашми **дачлаборам** гар шавад бо **Дачла ёр** (13, қ.1, 509).

Сӯфии дарюзагар аз базми ҷамъи **дачлакаш**

Гар равад, ғам нест як занбил кам **Бағдодро** (13, қ.1, 116).

Аксар калимаҳои муштакӣ **Чомӣ**, ки тавассути исмҳои хос сурат гирифтаанд, асоси санъати талмехро ташкил додаанд. Нуктаи ҷолиб дар ин маврид он аст, ки тавассути калимаҳои муштак, ки бо исми хос сохта шудааст, ишораи шоир

мушаххасу дақиқ мегарданд. Инро тавассути муқоисаи ду абёти зер мушоҳида намудан мумкин аст:

Зи хубии ту бар ҳар ҷо ҳикояте гуфтанд,
Ҳадиси **Юсуф** мисрӣ фасонае бошад (13, ҷ.1, 408).

Маҷӯ бефоқа коми дил, ки меҳнатдидаи Канъон,
Ҷамоле **юсуфӣ** рӯзи нашуд бе қаҳти Канъонаш (13, ҷ.1, 30).

Агар дар байти аввал бо зикри номи ҳазрати Юсуф ишора ба қиссаи пурмочаро ва шӯрангези ин паёмбар шуда бошад, пас дар сифати «юсуфӣ» танҳо ҷузъи ин талмеҳ - зебоии Юсуф, ки аз сифатҳои асосии ўст, боиси ташаккули калимаи муштақ шуда, объекти тасвир мушаххас аст, яъне «ҷамоле юсуфӣ» ба ҳадди ниҳони зебоии хусн ишорат мекунад (7, ҷ.2, 439). Ҳамчунин ин ҳолро дар калимаҳои дигари муштақи Ҷомӣ, чун **масеҳодам**, **мачнунсифат**, **мачнунталаб**, ки ҷузъе аз ривоятҳо сабаби таълифи калимаи нав шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст.

Баррасӣ ва омӯзиши девони аввали Ҷомӣ – «Фотиҳат-уш-шубоб» ба бардоште мерасонад, ки шоир, дар воқеъ, қобилияти баланди суҳангустарӣ дошта, исмҳои хосро на фақат дар шакли тайёр истифода намудааст, балки тавассути онҳо калимаҳои нав сохта, ҳама имконият ва иқтидори забони тоҷикиро ба намоиш гузоштааст ва ба таъбири худӣ қаламкаш «шоир нест Ҷомӣ, соҳир аст»:

Он парирухро ба афсуни суҳан тасхир кард,
З-он сабаб гӯянд шоир нест Ҷомӣ, соҳир аст.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ.12 / С.Айни. – Душанбе : Ирфон, 1976. – 563 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология / зер таҳрири Ш.Рустамов ва Р.Ғаффоров. – Душанбе : Дониш. 1985. – 352 с.
3. Ефимов В.А. Персидский, таджикский, дари / В.А. Ефимов, В.С. Расторгуева, Е.Н. Шарова // Основы иранского языкознания. Т.3. Новоиранские языки. – М.: Наука, 1982. – С. 5-231.
4. Зарринқуб А. Орифи Ҷом / А. Зарринқуб // Бо қорвони ҳулла. – Душанбе : Пайванд, 2004. – С. 217-223.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. Илми бадеъ ва мухтасари арӯз / Т.Зеҳнӣ. – Душанбе : Ирфон, 1978. – 328 с.
6. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Дар шаш муҷаллад / М.Муин. – Техрон : Амири Кабир, 1375.
7. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Иборат аз ду ҷилд / А. Нуров. – Душанбе : Сарредаксияи илмӣи ЭСТ. Ҷ.1. 1984. – 536с.; Ҷ.2. 1984. – 608 с.
8. Раҳмон Э. Мавлоно Ҷомӣ шоири халқ ва бо халқ буд / Э. Раҳмон // Ҷумҳурият, 8-уми октябри соли 2014. – С. 1-2.
9. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе : Дониш, 1981. – 217 с.
10. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ (дар ду китоб ва ҳафт муҷаллад). Таҳия ва таълиқоти Н.Ю.Салимов, Н.Ш.Зоҳидов, Н.И.Ғиёсов, А.А.Ҳасанов, А.Самеев. – Хучанд : Нури маърифат, 2007. Китоби 1.- 884 с.; Китоби 2. -784 с.
11. Хонларӣ П.Н. Таърихи забони форсӣ. Ҷ. 3 / П.Н. Хонларӣ. – Техрон : Фарҳанги нашри нав, 1387. – 490 с.
12. Ҳумоюнфаррух А. Дастури ҷомеи забони форсӣ. Ҳафт ҷилд дар як муҷаллад. Ба кӯшиши Рукниддин Ҳумоюнфаррух / А. Ҳумоюнфаррух. – Техрон: Алиакбари Илмӣ, 1364. – 1207 с.
13. Ҷомӣ А. Осор / А. Ҷомӣ. Ҷ. 1.– Душанбе : Ирфон, 1986. - 560с.; Ҷ.2. – Душанбе : Ирфон, 1987. – 575 с.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СОБСТВЕННЫХ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В «ФОТИХАТ-УШ-ШУБОБ» ДЖАМИ

В статье речь идет о словообразовании собственных имен существительных в первом диване Джами. Автор подробно анализирует образование таких имен существительных суффиксами **-ӣ**, **-ваш**, а также различных сложных существительных, которые образуются по различным словообразовательным моделям.

Ключевые слова: словообразование, существительное, собственные имена, суффиксы, словообразовательные модели.

DERIVATION OWN NOUNS IN "FOTIHAT-USH-SHUBOB" JAMI

This article is devoted to the derivation of own nouns in the first Jami's divan. The author analyzes in detail the formation of such nouns with suffixes **«-ӣ»**, **«-ваш»** and different compound nouns, which are formed by different word-formation models.

Key words: word formation, noun, proper names, suffixes, word-formation models.

ШАРҲИ ВОЖАИ «НАЙ»-И «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ ДАР «РИСОЛАТ-УН-НОИЯ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Маҳмаддод Саломов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ яке аз чехраҳои намоёни илму адаби тоҷик ба шумор меравад. Ӯ дар баробари шоири тавоно будан яке аз шахсиятҳои шаҳри илмӣ замони худ низ мебошад, ки далели ин таҳияи осори илмӣ чун «Рисолаи арӯз», «Рисолаи қофия», «Рисолаи мусикӣ», «Ғавоиди зиёия», «Нафаҳот-ул-унс» ва монанди инҳо мебошад. Аз таҳияи осори илмӣ бармеояд, ки Мавлоно Ҷомӣ ба ҳайси як олиму шахси эҷодкор нуқсонро норасоӣ ва камбудии илмӣ замони худро доир ба забон ва улуми адабӣ ҳамеша эҳсос мекардааст. Бинобар ин осори илмӣ, ки ӯ таълиф кардааст, барои толибилмони аҳли замон ва даврони минбаъда дастури раҳнамоҳои муътамаде шуморида мешуданд.

То замони зиндагии Абдурраҳмони Ҷомӣ шарҳу луғатнигорӣ дар доираи улуми филологӣ то андозае рушд ёфта буд ва доир ба осори адибони алоҳида чун Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва дигар адибон баъзе шарҳҳо таълиф гардида буданд ва дар фарҳангу луғатҳо вожаҳои алоҳидаи осори адибон шарҳу тавзеҳ дода шуда буд. Ин далели он аст, ки маънои вожаҳо вобаста ба рушди ҳаёти сиёсӣ фарҳангӣ ба тадриҷ мушкил мегардид ва зарурати таҳияи шарҳҳо ва луғатҳоро ногузир мегардонид. Дар ин маврид Асадии Тусӣ, муаллифи нахустин луғати тафсирии забони тоҷикӣ, чунин мегӯяд: «Ва ғарази мо андар ин луғоти порсӣ, ки дидам шоиронро, ки фозил буданд, валекин луғоти порсӣ кам медонистанд...пас фарзандам Авҳад... аз ман луғатномае хост, чунон ки бар ҳар луғате гувоҳе бувад аз қавли шоире аз шуарои порс» (Асадии Тусӣ, 1365, 8).

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ низ анъанайи гузаштагонро идома дода, доир ба осори худ ва баъзе шоирони дигар шарҳҳо навишта, дар рушди шарҳнигорӣ замони ҳеш нақши муҳиме гузоштааст. Тибқи маълумотҳои дастрас баъзе шарҳҳоро ӯ худ таълиф карда, баъзеи дигарро бо хоҳиши дӯстону алоқамандони шеърӯ шоирӣ таҳия мекардааст.

Шарҳнигорӣ дар таърихи тамаддуни мардуми форсу тоҷик бо усулҳои гуногун таҳия мегардид. Шояд Абдурраҳмони Ҷомӣ нахустин шореҳе бошад, ки рисолаеро бо номи «Шарҳи рубоӣ» (соли 1479) таълиф намудааст ва дар он 46 рубоии ирфонӣ худро мавриди шарҳу тафсир қарор додааст.

Дар баробари ин Абдурраҳмони Ҷомӣ ба шарҳи байти аввали «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ пардохта, онро бо назму наср мавриди шарҳу тавзеҳ қарор медиҳад. Бояд зикр кард, ки «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ аз дигар маснавиҳо бо он фарқ мекунад, ки дар қисмати аввал бевосита анъанайи марсуми замон риоя нашудааст, шоир онро бо мадҳи Худованду Пайғамбар оғоз накардааст. Ба андешаи дуктур Абдулҳусейни Зарринқӯб «Маснавии маънавӣ» «...бар ҳасби маъмули замон бо ҳамду бисмиллоҳ ё он чи дар зоҳири ҳосили мафҳум ба бисмиллоҳ ва тамҳид аст, оғоз нашудааст» (Абдулҳусейни Зарринқӯб, 1373, 17) ва шоир онро бо байти

«Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад,

Аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад.»

оғоз намудааст.

Бинобар ин, байти мазкур таваччуи аксари шорехонро ба худ чалб кардааст. Яъне ин байт аз чихати ифодаи семантикии калимаҳо ба назар ниҳоят сода бирасад ҳам, аз чихати ифодаи маъно ва ифодаи рамзии вожаҳо он хеле мураккаб буда, боиси он гардидааст, ки муҳаққиқони минбаъда ва шорехони осори манзум доир ба ифодаи маъноии он шарҳу тавзеҳот таҳия намоянд. Аз ҷумла, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар шарҳи ин байт шарҳеро бо номи «Рисолат-ун-нойия» таҳия менамояд, ки он бо номи «Найномаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» машҳур аст. Доир ба шарҳи қисмати «Найнома»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аз ҷониби Мавлоно Яъқуби Чархӣ (бо номи «Найнома») ва Баҳои Ҷон Ҳошимӣ (бо номи «Рӯдбори най») шарҳҳо таълиф гардидаанд.

«Най» дар лугат ба маънои як навъ гиёҳе, ки дар ҷойҳои сероб мерӯяд, танай борику рост ва баланд дошта, миёнаш ковок аст ва ба маънои як навъ олати мусикии нафасӣ, ки бештар аз танай най сохта мешавад шарҳ дода шудааст.

Дар «Маснавии маънавӣ» маҳз ҳамин маънои дуҷуми вожаи «най» мавриди истифода қарор гирифтааст. Бояд таъкид кард, ки тибқи тадқиқи муҳаққиқон тамоми шаш дафтари ин асар марбут ба ҳамин байт мешавад. Аз ҷумла, Абдулҳусейни Зарринқӯб дар ин маврид чунин мефармояд: «Дар дафтари аввал риштаи иттисоле, ки аввалин достони маснавиро бо найнома марбут мекунад, баёни ин нукта аст, ки шикояту ҳикояти най «нақди ҳоли мост» ва то вақте вучуди мо мисли най аз худӣ ва аз тааллуқ ба нафсу олами ҳастӣ ҳолӣ нашавад ва он чиро мучиби ҳирмони вай аз ишқу висоли Ҳақ аст, нафӣ накунад, ба мартабаи най, ки нафаси пурсӯзӣ ӯ дами оташини нойро мунъакис мекунад ва рамзе аз ҳоли орифи комилро, ки «мо янтақу ʔанил ҳавво» (дар Қуръон 53/3) васфи ӯ мақоми ўст, арза мекунад, наметавонад ноил шавад» (Зарринқӯб, 1373, 48)

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ вожаи «най»-ро чунин шарҳ додааст: «Найро бо восилони комилу комилони мукаммал, ки аз худ ва халқ фанӣ шудаанд ва ба Ҳақ боқӣ гашта, муносибате тамом аст, аммо аз рӯйи исм, зеро ки ин калима дар баъзе мавозеъ ба маънии нафӣ истеъмол меёбад (не, نى) ва эшон нафӣ вучуди оризии худ кардаанд ва ба адамияти аслии худ бозгашта, аммо аз рӯйи зот, зеро ҳамчунон ки аз худ тихӣ шудааст ва ҳар ҷи ба вай музоф аст, аз нағамоту илҳон филҳақиқат содир аз соҳиби вай аст, на аз вай. Ҳамчунин ин тоифа илайҳу билқуллия аз худ шудаанд ва ҳар ҷи ба эшон мансуб аст аз афъолу ахлоқу авсофу камолот аз ҳазрати Ҳақ аст, субҳона, ки дар эшон зоҳир шуда ва эшонро мартабаи мазҳарият беш нест (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 1386, 178).

Тавре ки бармеояд, Мавлоно Ҷомӣ вожаи «най»-ро ба маънии сӯфиёна шарҳ додааст. Яъне онҳое, ки дар роҳи дарёфти Ҳақ ҷаҳд кардаанд, аз рӯйи исм бо вожаи най муносибати том доранд. Зеро най низ то он замоне ки ба олати мусиқӣ табдил меёбад, дохили он пур аст ва баъд аз тоза кардани дохилаш ба олати мусиқӣ табдил меёбад ва сӯфиёни роҳи Ҳақ (восилони комилу комилони мукаммал) низ бояд аввал ботини худро пок намоянд.

Тавре ки бармеояд, шорех зимни шарҳ муносибати маъноии вожаи мазкурро ба инобат гирифтааст. Дар робита ба ин дар идомаи шарҳаш овардааст, ки аз рӯйи зот ин вожа маънии нафӣ (не, инкор)-ро ифода мекунад, ки дар ин маврид низ маъно чандон ҳалал намеёбад, зеро ҷӯяндагони роҳи Ҳақ «нафӣ вучуди оризии худ кардаанд».

Абдурраҳмони Ҷомӣ барои исботи андешааш, ки Ҷалолуддини Балхӣ, дар ҳақиқат, муродаш аз овардани вожаи «най» дар байти нахустини «Маснавии маънавӣ» инсон аст, бо савол гузоштан ба ин вожа чунин меорад:

Кист **най**? Он кас ки гӯяд дам ба дам,

Ман **наям** ҷуз мавҷи дарёи қидам.

Аз вучуди худ ҷу най гаштам тихӣ,

Нест аз ғайри Худоям огаҳӣ. (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 178)

Агар мо мантиқан ба суолгузории шорех назар афканем, дармеёбем, ки Мавлоно Ҷомӣ «кист най?» гуфтааст. Пас, маълум мешавад, ки мурод аз овардани вожаи най исми ҷондор, яъне инсон аст, ки маҷозан ба най иртиботи маъноӣ пайдо кардааст.

Мавлоно Ҷомӣ дар идомаи рисолаи хеш чунин меорад: «Ва метавонад бувад, ки мурод аз най қалам буда бошад, ки истиора карда бошанд аз барои инсони мазкур, агарчи баъзе авсофи камолу аҳвол, ки ҳазрати Мавлавӣ бар най иҷро кардаанд, малоими ин маънӣ наменамояд. Ва ҷомеъ миёни эшон он бошад, ки ҳаракоту саканот ҳеч як, филҳақиқат, ба вай мустанад нест, балки вай мазҳари афъол ва аҳволи дигаре аст, ки муассиртару мутасарриф аст дар вай ва вайро мартабаи мазҳарият беш нест» (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 1386, 179).

Ба андешаи шорех баъзеҳо вожаи «най»-ро ба маънии қалам тафсир кардаанд. Бояд зикр кард, ки байни ин ду мафҳум – най (ба маънии гиёҳ) ва қалам, то андозае робитаи маъноӣ ҷой дорад. Зеро қалам дар қадим аз най сохта мешуд ва вожаи «найқалам» маҳсули робитаи маъноии ин ду вожа аст.

Барои тақвияти андешааш Мавлоно Ҷомӣ аз забони қалам чунин меорад:

Хома мегӯяд ба илҳони сарир,
Мезанам мурғони маъниро сафир.
Мекашам ногоҳшон дар доми хат,
Дона мерезам ба эшон аз нуқат.
Аз сияҳкори бахти вожгун,
Рафта дар оби сиёҳам сарнагун...
Дар кафи котиб ватан дорам мудом,
Карда байн-ул-асбаъайни ӯ мақом.
Нест дар ман ҷунбише аз зоти ман,
Ўст дар ман дам ба дам ҷунбишфikan.
Гар маро бо ман гузорад як нафас,
Бар замин монам найи хушкеву бас. (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 1386, 179)

Дар ин чанд мисраъ шоир вожаю таъбирҳоро чун **хат, нуқат, сияҳкорӣ, дар оби сиёҳ сарнагун рафтан (рангдон), котиб, байн-ул-асбаъайн** ва монанди инҳоро овардааст, ки онҳо бо калимаи қалам дар таносубанд ва хусусиятҳои алоҳидаи ин вожаро аз дидгоҳи семантикӣ такмил медиҳанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ пас аз шарҳи ин ду маъно, ки бештар маънои маҷозии вожаи «най»-ро дар бар магирад, бозмегардад ба шарҳи маънои аслии ин вожа. Яъне аз рӯи ифодаи маъноияш дар ин байт вожаи «най» метавонад ба маънои гиёҳ омада бошад.

«Ва мешояд, ки тариқи маҷоз ва истиораро бигзаронанд ва найро иборат ҳам аз найи зоҳир доранд. Зеро ки авлиёи Ҳақ, ки арбоби фаросат ва асҳоби киёсатанд, аз ҳама мавҷудот ба лисони аҳвол ва авсофи эшон маонии латифа ва ҳақоики шарифа, ки муносибате зоҳиру малоимате комили вофир ба эшон медорад, фаҳм мекунанд ва ба толибони содиқ ва муридони мувофиқ мерасонанд» (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 1386, 180)

Ҳамин тариқ, Абдураҳмони Ҷомӣ барои исботи он ки вожаи «най» дар нахустбайти маснавии Ҷалолуддини Балхӣ ба маънои инсон омадааст, чанд ҷиҳати маъноии онро шарҳу тавзеҳ медиҳад ва дар асоси робитаи маъноии он бо дигар вожаҳои ин байт ва ба маънои маҷозии омадани онҳо собит менамояд, ки мурод аз «най» инсон аст, ки аз ҷониби Худованд офарида шудааст ва ин офарида ҳамеша дар ҷаҳду талош аст, ки бо Ҳақ васл гардад.

Гоҳ орам муждаи қурби висол,
Бахшам аҳли завқро сад вачду ҳол.
Ҳам шароеъро баён ман мекунам,
Ҳам ҳақоикро баён ман мекунам. (Абдурраҳмони Ҷомӣ, 1386, 179)

Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ дар китоби «Тафсиру нақд ва таҳлили маснавии Ҷалолиддини Муҳаммади Балхӣ» чунин овардааст: «Дар ин байт инсон ба най ташбеҳ шуда, вучуди шабоҳат миёни инсон ва най ба шакли бисёр зебо ва аъҷобангез дар ин абёт бозгӯ мешавад.» (Муҳаммад Тақӣ, 5) Дар идома меорад, ки аввалин ташбеҳ, ки миёни инсон ва най баён мекунад, нолаи ҷудой аз асл аст.

АДАБИЁТ

1. Абдулхусейни Зарринқӯб. Сирри най. Нақду шарҳ, таҳлил ва татбиқи маснавӣ. Ҷ. 1 / А. Зарринқӯб. – Теҳрон : Интишороти илмӣ, 1373. - 606 с.
2. Абуррахмони Ҷомӣ. Рисолат-ун-нойия / А. Ҷомӣ // Найнома. Ҷаҳор рисола дар бораи Мавлоно (таҳшия ва таълиқи Халилуллоҳ Халилӣ). – Теҳрон : Ирфон, 1386. – С. 175-184
3. Асадии Тусӣ. Луғати фурс (бо тасхеҳи Фатҳулло Мучтабӯӣ, Алӣ Ашрафи Содикӣ) / А. Тусӣ. – Теҳрон: Ширкати саҳомии интишороти Хоразмӣ, 1365. – 247 с.
4. Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ дар китоби «Тафсиру нақд ва таҳлили маснавии Ҷалолиддини Муҳаммади Балхӣ». – Теҳрон : Саҳомии ом. – 858 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / зери таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.

КОММЕНТАРИИ СЛОВА «НАЙ» В «МАСНАВИИ МАЪНАВИ» ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ В «РИСОЛАТ-УН-НОЙИЯ» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Слово най в языке поэзии таджикской классической литературы стал много употребляемым после написания «Маснави маънави» Джалолиддина Руми, приобретая разные значения. Данное слово с точки зрения Абдуррахмана Джами используется для выражения трех значений – най (растение), най (музыкальный инструмент) и най (в мистицизме безупречный человек).

Ключевые слова: слово, значение, комментарий, семантика, най, метафора, суфий, человек, словосочетание.

INTERPRETATION OF THE WORD "NAY" IN "MASNAVI OF MA'NAVI" DZHALOLIDDINA BALKHI IN "RISOLAT-UN-NOIYA" ABDURRAKHMONI DZHOMI

The word «nay» in the poetic diction of the Tajik classical literature became much used after writing "Masnavi of ma'navi" of Dzhhaloliddin Rumi, getting different meanings. This word from the point of view of Abdurrahmon Dzhomi is used for expression three meanings – nay (plant), nay (musical instrument) and nay (in mysticism the faultless person).

Key words: word, meaning, interpretation, semantics, nay, metaphor, Sufi, person and phrase.

Сведения об авторе: *Махмаддод Саломов* - кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: **918-80-84-67**

ТАСНИФОТИ ХИССАҲИ НУТҚ АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Лутфулло Сафаров, Махмаддод Саломов

Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абдуррахмони Ҷомӣ дар таърихи тамаддуни мардуми тоҷик ба ҳайси шоир, нависанда ва олими барҷатае шуҳрат дорад, ки бо таълифоти адабию илмӣ худ дар рушду инкишофи адабиёт ва улуми забоншиносию адабӣ хизмати шоиста ва назаррасе кардааст.

Тадқиқотҳои илмӣ ӯ дар баҳши улуми адабию забоншиносӣ, махсусан қоидаҳои ташаккули шеър, санътҳои бадеӣ, шарҳнигорӣ, таҳлили осори худ ва баъзе шоирони дигар ва иброи андешаҳо доир ба паҳлуҳои алоҳидаи илмҳои луғатшиносӣ ва наҳв далели заҳматҳои бепоёни ӯ дар рушду такомули илми замони худ мебошад. Дар миёни асарҳои илмӣ таълифнамудаи Абдуррахмони Ҷомӣ китоби «Ҷавоиди Зиёия» мавқеи махсус дорад. Зеро ин асар, ки масоли гуногуни нахви дар бар мегирад, самарайи заҳматҳои чандсолаи муҳаққиқ махсуб мешавад ва он охири асари

таълифнамудаи Мавлоно Ҷомӣ ба шумор меравад, зеро онро ҳамагӣ чор моҳ пеш аз поёнрасии умраш, яъне соли 1492 навиштааст. Аз муқаддимаи ин асар бармеояд, ки Абдуррахмони Ҷомӣ китоби мазкурро барои фарзандаш Зиёуддин Юсуф таълиф намудааст, чунки ӯ мушоҳида мекард, писараш ва дигар толибилмон дар омӯзиши қоидаҳои нахви забони арабӣ ба мушкилиҳо дучор мешуданд.

Асари мазкур баъд аз таълиф шуданаш дар байни толибилмон ва мударрисони мадрасаҳо мавқеи махсус пайдо мекунад ва ба ҳайси китоби таълимӣ барои омӯзиши забони арабӣ пазируфта мешавад. «Ҷавоиди Зиёия фи шарҳ-ил-Кофия» минбаъд дар доираи мадрасаҳо бо номҳои «Шарҳи мулло», «Шарҳи мулло Ҷомӣ» ва «Ҷавоиди зиёия» машҳур мегардад.

Китоби «Ҷавоиди зиёия фӣ шарҳ-ил-Кофия» шарҳест бар китоби «Ал-кофия фи нахв»-и донишманди араб Ибни Ҳочиб. Ин асар дар мадрасаҳои роиҷи замони Мавлоно Ҷомӣ ба ҳайси китоби таълимӣ барои омӯзиши забони арабӣ дарс дода мешуд. Абдуррахмони Ҷомӣ ба ҳайси шахси ҷаҳондида ва олими нуктсанҷ дарк мекард, ки толибилмон дар омӯзиши ин китоб ба мушкилиҳои зиёде дучор мешаванд. Мавлоно Ҷомӣ дар тӯли сафарҳои зиёдаш ба мамолики араб тамоми нозуқиҳои ин забонро аз бар карда буд ва бинобар ин душвориҳои нахви онро дарк карда, ба таълифи он шурӯъ мекунад.

Минбаъд «Ҷавоиди Зиёия» дар мадрасаҳои Осиёи Миёна, Покистон, Ҳиндустон, ва Аморати Бухоро то Инқилоби октябр аз китобҳои хатмии дарсӣ буда, дар кишварҳои арабӣ (Миср, Сурия) низ ҳанӯз чун китоби «Синтаксиси забони арабӣ» дар истифода аст. Аз замони таълифи «Ҷавоиди зиёия» то имрӯз доир ба вай 50 ҳошия навиштаанд. Донишманд ва орифи асри 15, Абдулғафурӣ Лорӣ, ки худ аз шогирдони Мавлоно Ҷомӣ буд, бо хоҳиши Зиёуддин Юсуф бар «Нафаҳот-ул-унс»-у «Ҷавоиди Зиёия» шарҳу ҳошия навиштааст (2, 52). Ҳамчунин дар баробари китоби таълимӣ буданаш ин асар мавриди таваҷҷуҳи аксари муҳаққиқони нахвинос қарор гирифта буд. Ба андешаи профессор Д. Хоҷаев Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ зимни ибрази андешаҳои нахвиаш аз ин асари Ҷомӣ баҳра бурдааст (ниг. ба 4).

Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ ҳангоми таҳлили масоили гуногуни забоншиносӣ сатҳи фаҳмиши толибилмонро низ ба инобат мегирад ва ҳар масоилро се маротиба мавриди шарҳ қарор медиҳад. Яъне дар мавриди аввал, андешаҳои барои шахси заққӣ, дар мавриди дуюм, барои онҳое, ки сатҳи фаҳмишашон мутаваассит аст ва дар мавриди сеюм, барои онҳое, ки масъалаҳои ба зудӣ дарку фаҳмида наметавонанд, ибраз менамояд.

Тавре ки маълум аст, муҳаққиқони гузаштаи илми забоншиносии тоҷик ҳангоми таснифи калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ таснифоти Юнони қадимро ба инобат мегиританд, ки ин анъана дар забоншиносии давраи қадим ва миёнаи араб низ роиҷ буд. Дар китоби «Ҷавоиди зиёия» низ ҳамин анъана ба инобат гирифта шудааст ва Мавлоно Ҷомӣ низ аз рӯи ҳамин се ҳиссаи нутқ калимаҳои мавриди таҳлил қарор додааст.

Бояд таъкид кард, ки таснифоти калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ яке аз масоилест, ки замони қадим боз таваҷҷуҳи аҳли илмро ба худ ҷалб карда омадааст (ниг ба 1,578).

Тавре ки аз тадқиқотҳои маълум аст, ҳангоми гурӯҳбандии калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ як зумра муҳаққиқон хусусиятҳои морфологӣ, гурӯҳи дуюм хусусияти синтаксисӣ ва гурӯҳи сеюм ҷанбаи семантикии калимаҳо ба инобат гирифтаанд.

Дар баробари ин «Системаи грамматикӣ асримиёнаи форсу тоҷик бештар ба меъёри қонунҳои умумии мантиқ таъяс мекунад. Воқеан, барои грамматика калима маводӣ асосӣ аст (4, 108).

Асоси таснифоти Абдуррахмони Ҷомиро доир ба таснифоти ҳиссаҳои нутқ калимаҳои арабӣ ташкил додаанд, вале назарияҳои пешниҳоднамудаи ӯ дар ин маврид ҷолиби таваҷҷуҳанд.

Абдуррахмони Ҷомӣ пеш аз ҳама мафҳуми калимаро шарҳ медиҳад ва сипас оғоз мекунад ба таснифоти он ба ҳиссаҳои нутқ. Ҳангоми таснифи калимаҳо аввалан андешаи муаллифи китоби «Кофия», Ибни Ҳочибро меорад ва сипас онро шарҳу тавзеҳ медиҳад.

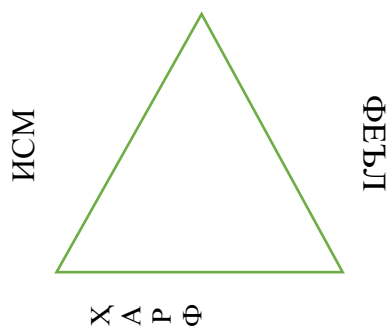
«Калима исм, феъл ва ҳарф аст»-таъкид мекунад Ибни Ҳочиб (5, 23). Яъне исм тақсим шудааст ба се қисм ва мухасир аст дар ҳамин се қисм (5, 23).

Калима дорои сифатест, ки ба маънои вазъшуда бе зам кардани калимаи дигар аз ҷиҳати мустақил будан далолат мекунад дар мафҳумият, яъне дар шакли мустақил ба маъно далолат мекунад. Хусусияти дигари он ин аст, ки ба маъно, ки дар нафсаи ҳаст бидуни зами калимаи дигар далолат намекунад, яъне он ба калимаи дигар эҳтиёҷ дорад, зеро аз ҷиҳати надоштани мустақилият ба мафҳум далолат намекунад-таъкид менамояд Ибни Ҳочиб. Дар асоси ин андешаҳо Абдуррахмони Ҷомӣ чунин натиҷагирӣ кардааст:

1. Калимаҳое, ки мустақилан ба маъно далолат мекунанд, вале замон надоранд;
2. Калимаҳое, ки ба маъно мустақилан далолат мекунанд ва дорои замонанд;
3. Калимаҳое, ки ба маъно мустақилан далолат намекунанд.

Ҳамин тариқ, Мавлоно Ҷомӣ ба ҳулосае меояд, ки калимаҳое, ки ба маъно далолат карда, замон надоранд, исманд (мисли асп, инсон), калимаҳое, ки ба маъно далолат карда, дорои се замонанд (мисли рафтани, гирифтани) ва калимаҳое, ки мустақилан ба маъно далолат намекунанд ва замон ҳам надорад (мисли ба, аз) ҳарф ном доранд.

Ин назарияи Мавлоно Ҷомиро агар дар секунҷаи ҷой диҳем шакли зеринро мегирад.

Тибқи ин секунҷа, тарафҳои амудии он (исм ва феъл) дорои маънои луғавӣ буда, тарафи мувозии он (ҳарф) бар маъно ва замон далолат намекунад. Ҳамчунин бояд зикр кард, ки ин се тараф байни якдигар робитаи ногустани дошта, ҳадафи мавҷудияти онҳо дар забон ягона аст, яъне бо робитаи байни онҳо воҳидҳои дигари забон чун ибора ва ҷумла ташаккул ёфта, ҷараёни нутқро дар байни одамон таъмин менамоянд.

Абдуррахмони Ҷомӣ баъдан сабаби бо вожаҳои исм, феъл ва ҳарф номгузорӣ кардани ин се мафҳумро ба таври зайл шарҳ додааст:

1. Исм - исм аз вожаи васомат ба маънои аломат, нишона ё аз вожаи ал-симв ба маънои баландӣ аст.
2. Феъл – дар замири ҳар калимае, ки феъл воқеъ мегардад, шакли луғавии он (кардан) мавҷуд аст;
3. Ҳарф – ҳарф дар луғат ба маънои тараф аст, яъне дар шакли мустақил на мубтадо шуда метавонад ва на хабар ва дар ҷониби муқобили исму феъл қарор дорад, зеро мубтадо ва хабар шуда наметавонад (ниг. 5, 24).

Дар идомаи шарҳаш ӯ зикр мекунад, ки исм аз феълу ҳарф болотар аст, зеро аз ду исм ба танҳои ҷумла сохта мешавад, вале аз ду феъл ё ду ҳарф ҷумла сохта намешавад.

Дар идомаи ин таснифот Абдурахмони Ҷомӣ доир ба ҳар як ҳиссаи нутқ маълумот дода, аз нигоҳи семантикӣ ва мантикӣ онҳоро шарҳу эзоҳ додааст.

Ҳамин тариқ, ин назария идомаи андешаҳои мутафаккирони пешина буда, муҳаққиқ то андозае онро такмил дода, роҳҳои беҳтари фаҳмидану ба гурӯҳҳо тасниф намудани калимаҳоро дар ҳиссаҳои нутқ возеҳтару равшантар шарҳ додааст. Тавре ки аз барраси ин масъала бармеояд, Абдурахмони Ҷомӣ дар таснифоти худ бештар ҷанбаи семантикиро дар муқаррар кардани ҳиссаҳои нутқ дастгирӣ кардааст, ки ин назарияи ӯ минбаъд низ инкишоф меёбад ва дар тадқиқотҳои минбаъда доир ба таснифи ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ он то андозае тадбиқ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Лингвистический энциклопедический словарь. –М: Большая Российская энциклопедия, 2002.-707 с.
2. Тоиров У. Рисолаҳои илми Абдурахмони Ҷомӣ / У.Тоиров, М.Сирочиддинзода, А.Холов. – Душанбе, 2014. – 79 с.
3. Хоҷаев Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷаев . – Душанбе, 1998. – 150 с.
4. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хоҷаев . – Душанбе, 2004. – 148 с.
5. عبد الرحمن جامى شرح ملا جامى. - پيشاور: مکتبة الحفانيه. 1417. ص.392-

ВЗГЛЯДЫ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ НА КЛАССИФИКАЦИЮ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

Классификация частей речи, являясь одной из актуальных проблем современной лингвистики, с древних времен привлекает к себе особое внимание языковедов. Существуют различные мнения лингвистических школ относительно данной проблемы.

Абдурахман Джамӣ, продолжая классификацию предшественников, выделяет три части речи в своей книге, подробно описывая их, и при классификации поддерживает семантическую основу.

Ключевые слова: слово, классификация, части речи, существительное, глагол, буква, морфология, грамматика, смысл, знак, значение, семантика.

ABDURRAHMAN DZHAMI'S VIEWS TO CLASSIFICATIONS OF PARTS OF SPEECH

Classification of parts of speech is one of actual problems of modern linguistics and since ancient times linguists pay special attention to it. There are various points of view of linguistic institutes to this problem.

Abdurrahman Dzhami divides three parts of speech in his book on the basis of predecessors' classification; properly describing them supports a semantic basis in the classification.

Key words: word, classification, parts of speech, noun, verb, letter, morphology, grammar, meaning, sign, value and semantics.

Сведения об авторах: Сафаров Л. – кандидат филологических наук, проректор по учебной части ТИИ им.Абуханифа Нуъмон ибн Собит. Телефон: (+992) 919-13-04-25

Саломов М. – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ

КОРБУРДИ ОЙКОНИМҲО ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дилмурод Ҳомидов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки осори зиёди таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабию бадеӣ дар ҳазинаи тамаддуни ҷаҳон маҳфузанд, ки аз онҳо роҷеъ ба таъриху ҷуғрофиё ва фарҳангу тамаддуни халқамон маълумоти ҷолиб пайдо намудан мумкин аст. Яке аз ин асарҳо «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ мебошад, ки соли 892 ҳиҷрӣ (баробари соли 1487-и масеҳӣ) дар пайравии «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ чун китоби дарсӣ барои писари худ Зиёуддин Юсуф ва дигар толибилмон нигошта шудааст. Аз он ҷиҳат он китоби ахлоқ буда, Ҷомӣ дар асар масъалаҳои ахлоқро на бо шеваи илмӣ, балки бо сабки бадеӣ баён месозад. Забон ва тарзи баёни асари мазкур намунаи барҷастаи насли асри XV маҳсуб ёфта, аз ҷанд ҷиҳат ҷолиб мебошад. Яке аз ин вижагиҳои

забони асар корбурди ойконимҳо дар он махсуб меёбад ва ойконимҳо низ як чузъи топонимҳо буда, топонимҳоро ба таври дигар номвожаҳои чуғрофӣ меноманд.

Номвожаҳои чуғрофӣ, аз ҷумла ойконимҳо як чузъи таърихи миллат ва баёнгари давраҳои мухталифи рушду инкишофи забону фарҳанги ҷомеа ба шумор рафта, омӯзиши онҳо яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад, зеро номҳо маълумоти гуногунрангу мухталифчанбаро аз қарри асрҳо ба мо мерасонанд [5, 3]. Топонимҳо ё номвожаҳои чуғрофӣ вобаста ба раванди инкишофи ҷомеа, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба вуҷуд меоянд ва бахшҳои муҳимтарини ҳаёти мардумро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, дар симои топонимҳо нақши соҳаҳои гуногуни илмҳои ҳозиразамон—забоншиносӣ, этнография, таърих, чуғрофия ва ғайраро ҷустуҷӯ намудан мумкин аст. Топонимҳо ҳамчун чузъи устувору камтағйирпазири воҳидҳои забонии минтақаҳои гуногун нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни рушду инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд. Ин хусусияти муҳими топонимҳо метавонад фаҳмиши моро дар бораи равандҳои гуногуни диахронӣ, аз ҷумла масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тӯли таърих густариш диҳад ва барои пажухандагон имкониятҳои васеъ ва доманадорро дар бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави лингвистӣ муҳайё намояд [4, 3]. Ойконим вожаи ҷунонӣ буда, маънии хона, хоҷагии хонавода, нишооти биноро дорад ва дар илми топонимика чун истилоҳ маҷмӯи номи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро ифода менамояд. Ойкономияро низ муҳаққиқон вобаста ба нуқтаҳои маскунӣ аз нигоҳи ҳудуд ба гурӯҳҳои полионимия (маҷмӯи номҳои шаҳр), комонимия (маҷмӯи номҳои деҳот), урбономимия (маҷмӯи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), агронимия (маҷмӯи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр), эрготопонимия (маҷмӯи номҳои муассисаву корхонаҳо, заводу фабрика), хрематонимия (маҷмӯи номҳои марбут ба ҳаёти маданияву равшаннамоӣ), хоронимияи шаҳрӣ (маҷмӯи номҳои кӯчаю маҳалҳои марбут ба касбу кор) тақсим менамоянд [16, 45].

Ҳадафи мо аз баррасии ойконимҳои «Баҳористон»-и Абдуллаҳмани Ҷомӣ аз он иборат аст, ки ин воҳиди луғавӣ ба кадом дараҷа барои таълифи асари пунарзиши «Баҳористон» мусоидат кардааст, муайян созем. Инчунин доир ба номвожаҳои луғавӣ маълумот пайдо намуда, маъно, сохт ва баромади этимологии ойконимҳои асари мазкурро то андозае муайян кунем. Ҳоло чанд мисол ё намунае аз асари мавриди таҳқиқ меоварем, ки дар онҳо ойконимҳо корбурд доранд. Бояд гуфт, ки ойконимҳое, ки дар «Баҳористон»-и Абдуллаҳмани Ҷомӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, аз нигоҳи мухтаво, сохтор ва мазмун метавон ба ҷунин зергурӯҳ ҷудо намуд:

а) Ойконимҳое, ки дар асари «Баҳористон» корбурд доранд, асосан дар қаламрави Осиёи Миёна воқеъ буда, барои ифодаи нишонӣ ё самт омадаанд: **Аҷам, Бухоро, Қубод, Ҳирот**.....қавми хешро бигӯй, ки подшоҳони **Аҷамро** бад нагӯянду дашном надиҳанд [45]⁷. Аркони давлатро хоҳири **Бухорову** қусур ва басотини он мекашид [104].

б) Ойконимҳое, ки дар асари «Баҳористон» корбурд доранд, барои муайян кардани марзи давлатдорӣ омадаанд: ...ман беруни **Куфа**, бар боми сароие, ки ба сахро мушриф буд, нишаста будам [63]. Ба дари сароие бузург расидам, даромадам [63]. Малики **Ҳинд** ба халифаи **Бағдод** тухфаҳо фиристод... [38]. Фараздақ малики **Басраро**, ки Холид ном дошт, мадҳ кард, силаи мадҳ, чандон ки меҳост, наёфт [99]. Дигар бор малики **Ғур** вайро талаб кард ва малики **Ҳиротро** дар муқобалаи вай ҳазор

⁷ Абдуллаҳмани Ҷомӣ. Баҳористон. —Душанбе: Адиб, 1987. -158с. Минбаъд дар қавсгаҳи ба саҳифаҳои асари мазкур ишора мегардад.

гӯсфанд ваъда кард [113]. ...ҳокими **Басра** матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адои самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими **Басра** дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид... [53]. Вакте Рашид ба **Куфа** расид, вазири вай ба наххосӣ даромад [77]. Қозии **Бағдод** ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад [82].

в) Ойконимҳо барои ифодаи таҳаллус ё унвон омадаанд: Искандари **Румӣ** дар овони ҷаҳонگیرӣ бо ҳилаи тамои **ҳисореро** бикӯшод ва ба вайрон кардани он фармон дод [33]. Ба қасди тазаллум рӯ ба Ғазнин, ки тахтгоҳи Султони Маҳмуди **Ғазнавӣ** буд, овард [107]. ...ва дигаре Бисотии **Самарқандист** ва шеърӣ вай ҳолӣ аз латофате нест, аммо дар фазои муктасаба (яъне қасбӣ) оро будааст, чунончи аз ашъори вай зоҳир аст... [117]. Умуман дар раъзаи ҳафтум, ки ин бахш хусусияти таъкиравӣ дорад, таҳаллуси зиёди шоирон ба таври зерин оварда шудааст: Носири Бухорӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Адиб Собирӣ Тирмидӣ, Фаҳрии Гургонӣ, Шоҳии Сабзаворӣ, Ҳаёлии Бухорӣ ва монанди инҳо.

г) Ойконимҳо барои муайн кардани номи сарзамину мавзёҳои алоҳида ва ифодаи самтӣ омадаанд: **Малики** Ҳинд ба халифаи Бағдод тухфаҳо фиристод... [38]. Фароздақ **малики** Басраро, ки Ҳолид ном дошт, мадҳ кард, силаи мадҳ, ҷандон ки меҳост, наёфт [99]. Дигар бор **малики** Ғур вайро талаб кард ва **малики** Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда кард [113]. Пеши халифа ба пой хест, ки се ҷиз овардаам, ки ҷуз **мулк**ро набояд ва ҷуз салотинро нашояд [38]. Дар ин асно Қубод вайро аз одоби ҳамриқобии **мулк** ва ҳамбинони салотин суол кард [46]. ...ҳокими **Басра** матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адои самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими **Басра** дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид... [53]. Вакте Рашид ба **Куфа** расид, вазири вай ба наххосӣ даромад [77]. Қозии **Бағдод** ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад [82].

Ҳамин тавр, аз нигоштаи фишурда маълум мегардад, ки дар асари гаронмояи «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Чомӣ қорбурди ойконимҳо хеле бамавқеъ буда, дар асоси он маълумоти аҷибу дақиқ ва муфид зикр гардидааст, ки ин маълумот аз ҷанд ҷиҳат ҷолиби диққатанд. Аввалан, маълумоти овардаи ӯ роҷеъ ба номҳои мавзёҳои таърихӣ ба ойконимҳо мансуб буда, барои харитасозону номшиносон ҷун сарчашмаи бозғатимод хидмат хоҳад кард. Сониян, ин маълумотро муаррихону ҷуғрофиёдонон ҷиҳати муайян кардани ҳудуди таърихӣ номҳои ҷуғрофӣ истифода хоҳанд намуд. Савум, ин ойконимҳо аз нигоҳи мансубият бештар мутааллиқи забонҳои эронӣ, ба хусус суғдӣ, бохтарӣ, ҳоразмӣ ва тоҷикиву забонҳои помирӣ буда, ин номҳо гувоҳи онанд, ки халқу қавмҳои эронӣ дар ин сарзамин бумӣ мебошанд, яъне аз азал иқомату зиндагӣ доранд ва он ҷаҳае, ки гӯё халқи тоҷик аз халқҳои омада бошанд, ғайри воқеанд.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – 198 с.
2. Лившиц В.А. Согдийские слова в таджикском языке / В.А. Лившиц. – Душанбе, 1967. – 68 с.
3. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. Муҳаммадҷон. – Душанбе, 2004. – 68 с.
4. Офаридоев Н. Ойконимияи вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон / Н. Офаридоев. – Душанбе, 2001. – 125 с.
5. Тӯраев Б. Аз таърихи омӯзиши микротопонимияи Ягноб / Б.Тӯраев // Забон-руқни тоат. – Душанбе, 2004. – С. 36
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / зерӣ таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2 / зерӣ таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 910 с.
8. Хромов А. Л. Ҷаҳордаҳ мақола / А.Л. Хромов. – Душанбе, 2012. – 256 с.
9. Ҳомидов Д. Сарнавишти вожаҳо / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2008. – 146 с.
10. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 164 с.

Манбаъ:

Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 158с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ОЙКОНИМОВ В «БАХАРИСТАН» -Е АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье исследуются ойконимы Мавереннахра в «Бахаристан»-е Абдурахмана Джами. Автор уделяет особое внимание содержанию седьмой главы указанного произведения, где речь идет о Мавереннахре, его географических и социально-исторических условиях.

Ключевые слова: гидронимы, ономастика, Мавереннахр, гидронимия, топонимия.

THE USE OF OIKONYMS IN "BAHARISTAN" ABDURRAHMAN JAMI

This article discusses oikonyms Maverennahra in "Baharistan" Abdurrahman Jami. The author pays special attention to the content of the seventh chapter of this work, which deals with the Maverennahre, its geographical and socio-historical conditions.

Key words: hydronyms, onomastics, Movarounahr, hydronyms, toponyms.

Сведения об авторе: *Хомидов Д.* - кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: **918-19-23-80**

НОДИРАГУФТОРИҲОИ ҶОМӢ ДАР КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ ЁВАР

Абдуҷамол Ҳасанов

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Дар замони Абдурахмони Ҷомӣ ба маркази сиёсии кишвар табдил ёфтани Ҳирот боиси ривочи илму фарҳанг ва забону адабиёт гардид. Маҳз дар ин давра силсилае аз аносири луғавии хоси нутқи шифохӣ ба доираи забони адабиёти хаттӣ кашида шуда, афзудани майлу рағбати мардум ба забони адабӣ мушоҳида мешавад, забони осори хаттии бадеӣ, таърихӣ, мазҳабӣ, илмӣ, пандуахлоқӣ ва м. инҳо басо бою ғанӣ мегардад, сарфи назар аз он ки дар осори аҳли илму адаб вожаву шаклҳои грамматикӣ арабӣ мавриди истифода қарор гирифтанд, майли умумиточиҳои забон, ба хусус забони адабӣ ба маротиб меафзояд. Ҳатто дар осори таърихӣ ин давра, ки бо ду услуб: сода ва суханпардозона таълиф шудаанд, инъикоси хушқу холии воқеаву ҳодиса мушоҳида нашуда, дар онҳо унсурҳои услуби бадеӣ дар мавридҳои алоҳида нисбат ба зикри арқому воқеаҳо имтиёз пайдо мекунад. Сабаби инро забоншинос С.Ҳалимов дар ривочи вожаҳои ифодакунандаи тавсиф дида навиштааст, ки «тавсиф дар таърихи забони адабӣ яке аз воситаҳо ва ангезаҳои ғанӣ гардидани забони адабӣ дар ҳама асрҳо, аз он ҷумла дар асри XV будааст. Гап дар сари он аст, ки адибон ва муаррихон барои тавсиф ва характеристикаи персонажи лирикӣ, мамдӯҳ ё сипоҳу лашкар даст ба эҷоди калимаҳои нав задаанд» (15, с.8).

Абдурахмони Ҷомӣ дар даврони хеш на танҳо чун шоиру нависанда, балки ба ҳайси забоншиноси ҷирадасте низ шӯҳрат пайдо карда, нозукиҳои забони модарияшро ба дараҷаи аъло дарк намуда буд (ниг.5, с.115). Ӯ ба таври амиқ забону адабиёти арабиро аз худ карда, минбаъд яке аз донандагони беназири забони арабӣ ва адабиёти он гардид. «Ғавоиди Зиёия»-и шоир, ки бештар бо номи «Шарҳи Мулло» шӯҳрат ёфтааст, то имрӯз аз ҷониби аҳли пажӯҳиши араб ҳамчун дастури таълимии беҳтарин эътироф шудааст (ниг.5, с.107).

Аз ҷониби бархе муҳаққиқон Ҷомӣ ҳамчун адибе баҳогузори шудааст, ки дар осораи «адами сароҳату шучоати адабӣ» ба назар мерасад ва ӯ дар асри вучуди адабиёте зистааст, ки он «ҳолӣ аз сароҳатҳову шучоатҳои адабӣ аст ва рӯҳи ҳақиқии шеър, ки дурахшидани маънӣ ва ҳақиқат аз алфоз бошад, дар ҳеҷ як аз осори он аср пайдо намешавад» (2, с.222).

Муҳаққиқ ва шоири тавонои Эрон Муҳаммадтақӣ Баҳор чунин андешаронии иддае аз пужӯҳишгаронро ба риштаи таҳлил кашида, онро ба тариқи зайл хулоса кардааст: «Яке аз бузургтарин айбе, ки шеършиносон ва удабои муосир дар ашъори Ҷомӣ ёфтаанд, адами сароҳату шуҷоати адабӣ аст, мегӯянд, он тавр ки мо аз ғазалиёти Хоҷа ва Авҳадии Мароғай метавонем мақосид ва ниёту ақоиди фалсафӣ ё ирфонӣ ё иҷтимоиву сиёсии гӯяндаро ба даст биёварем ва ба аҳволи даруниву берунии ин гӯяндагон аз роҳи суҳанони эшон пай бурда ва бепарда дар бораи онон қазоват бинамоем, дар бораи ғазалиёти Мавлоно Ҷомӣ наметавонем, чи Мавлоно ё дар суҳанони худ монанди устодони пешин пинҳон набуда ва ё тавре пинҳон шудааст, ки бо ҳеҷ заррабине дида намешавад...Аз ғазалиёти Ҷомӣ бо он ҳама тӯлу тафсил на ба ҳолати иҷтимоиву сиёсии муосири ӯ метавон роҳ бурд, на ба ҳолати иҷтимоиву муътақидоти фалсафиву ирфонии шахсии ӯ, зеро тавре ашъори мазбур пойбанд ба таҳайюлоту шеърӣ ва алоқаманд ба мазомини мутадовилаи шоирона аст, ки ҷои изҳори фикру ақида ва шуҷоати адабиву сароҳати гуфтор барояш боқӣ наместонад ва ҳамин усул, яъне алоқаи шоир ба ёфтани мазомини нав ва тадоруки қофия ва таваҷҷӯҳ ба санъату ҳунарнамоӣ мӯҷиби пайдо шудани сабки печидаи «ҳиндӣ» гардид ва ин шева аз Ҳирот тавассути Ҷомӣ ва Фигонӣ ба Дехливу Дакану Исфохон сироят намуд» (2, с.222).

Баҳор пас аз таҳлили ин гуна мулоҳизаронӣ таъкид менамояд, ки «ин эродот, ба назари ман ворид аст, вале набояд онро гуноҳи Ҷомӣ ва муосирини ӯ донист, балки ин шева тақсири муҳите аст, ки Ҷомиро аз аҳди сабоват ба вучуд овардааст» (ҳамон ҷо).

Афсаҳзод А. иқтибоси ғавқуззикрро аз М.Баҳор оварда менависад, ки «ин навъ баҳодиҳиҳои беасос, ғаразнок ва бебурҳон натавонист қабули ҳамагон шавад» (1, с.47). Аз байни аксари муҳаққиқон, ки ба ин даъвоҳои бедалел ҷавобҳои умумӣ додаанд, танҳо муҳаққиқони тавонои тоҷик А.Афсаҳзод ва А. Сатторзода бо далелҳои қатъӣ ботил будани ин навъ даъвоҳоеро, ки Ҷомиро муқаллид мешуморанд, рад карда, даъвоҳои бадгӯёни Ҷомиро, ки дар натиҷаи мушоҳидаи татаббӯъ ва ҷавобгӯиҳои ӯ сар задааст, ботил шуморидаанд. Ҳанӯз дар ҳуди асри XV шоирони зиёде бо сардорӣ Ҷомӣ ба муқобили муқаллидӣ хуруҷро карданд (11, с.56; 11, с.56).

Адабиётшинос Х. Мирзозода низ Ҷомиро «як навъ ислоҳгар ва наҷотдиҳандаи адабиёт»-и замонаш, ки дар он муқаллидӣ густариш ёфта буд, баҳогузори кардааст (ниг.6, с.393).

Забоншинос С. Ҳалимов баъди таҳлили вижагиҳои забонии осори шоир навиштааст, ки «дар осори Ҷомӣ калимаҳои мураккабе дида мешаванд, ки назари онҳо дар осори ҳамасронаш кам дида мешаванд» (15, с.7). Ба ин тариқ, Ҷомӣ идомадиҳандаи суннатҳои Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофизу Ҳусрави Дехлавӣ ва дигарон буда, анъаноти мактаби бузурги сабки хурсониро давом додааст. Дар як маврид ҳуди Ҷомӣ эътироф кардааст, ки дар эҷоди ғазал ӯ таҳти таъсири услуби баъни Камоли Хучандӣ мондааст (ниг. 5, с.106, 110). Забони осори Ҷомӣ, ба истиснои «Муншаот»-аш, басо сода буда, чунин иқдормо ӯ ба хоҳири фаҳмо гардидани осори манзуму мансураш ба доираи васеи хонандагон пеш гирифтааст. Содаву равонии забони осори Ҷомиро метавон бо ин далел низ исбот намуд, ки агар, аз як тараф, дар аксари фарҳангномаҳои қадими тоинқилобӣ дар муқоиса бо таълифоти аҳли адаби дигар шоҳид кам оварда шавад, пас, аз ҷониби дигар, ба навиштаҳои ӯ дар қиёс бо баъзе шоирони асриёнагӣ, мисли Низомӣ шарҳу ҳошияҳо ба нудрат таълиф гардидаанд (ниг.5, с.107).

Тавоноии Ҷомиро дар забондонӣ метавон аз ин нукта низ эҳсос намуд, ки ӯ чун бархе пешгузаштагонаш, мисли Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофизу Камол

на танҳо аносири луғавии мустақилмаъноро мавридшиносона, бо зикри кулли тобишҳои маъноияш мавриди истифода қарор додааст, балки ҳатто калимаҳои ёвареро, амсоли пешоянду пасояндҳо ва пайвандакҳо дар иҷрои чандин вазифа ба кор бурдааст, ки ағлаби чунин функсияҳои онҳо имрӯз аз доираи забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои он хориҷ гардидаанд. Аз ин рӯ, ин ҷо танҳо дар хусуси он вазифаҳои ин гуна унсурҳои грамматикӣ мулоҳизаронӣ хоҳад шуд, ки ҳоло барои тоҷикзабонҳо ғайриоддӣ менамоянд. Бояд тазаққур дод, ки маҳз аз доираи муошират берун мондани ин гуна вазифаҳои чунин аносири луғавӣ боиси ба хонандаи ҳозира душворфаҳм шудани мазмуни мисраъ ё байти шоир гардидааст. Яке аз чунин вижагии корбурди ин гурӯҳи калимаҳо истифодаи як пешоянд дар вазифаи пешоянди дигар аст, ки ҳоло дар забони тоҷикӣ фақат баъзеи онҳо, чун ба-дар, ба-бо, ба-барои, аз-ба дар иҷрои ин вазифа мустаъмаланд. Муҳаққиқони баъзеи чунин пажӯҳишҳо ҳодисаи таърихӣ ба шумор омадани ин гуна функсияи пешояндҳои алоҳидаро таъкид карда (3, с.292, 293), барҳамхӯрии чунин хусусияти универсалӣ ва маҳдуд гардидани доираи маънои онҳоро ишора намудаанд (3, с.286).

Мавриди тазаққур аст, ки кулли пешояндҳои аслии дар вазифаи якдигар истифодашавандаи осори Ҷомӣ аз лиҳози доираи корбурдашон дар иҷрои вазоиф ҳамгун набуда, балки яке дар як-ду вазифа, дигаре дар якчанд функсия истифода гардидаанд. Масалан, дар байтҳои зерин шоир пешоянди бар-ро танҳо дар ду вазифа: дар ивази пешоянди ба (дар байти аввал) ва дар (дар байти дувум) мавриди истифода қарор додааст:

Назар чун бар руҳи зебош афканд.

Зи ҷо барҷасту сар дар пояш афканд.(ҷ.1, с.78)

Аз он бар рӯзашон шаб ихтиёр аст,

Ки он як пардадар в-ин пардадор аст.(ҷ.1, с.78)

Аммо аз-ро Ҷомӣ дар иҷрои вазифаҳои пешояндҳои зиёди дигар мавриди истифода қарор додааст. Масалан, дар ин мисраъҳо ин унсури сарфӣ дар адои вазифаи пешоянди дар ба таври зайл ба кор рафтааст:

Маро пой дил андар ишқ банд аст,

Ҳамон бандам аз ин олам басанд аст. (ҷ.1, с.26)

Дар вазифаи пешоянди дар истифода гардидани аз дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи беш аз ҳазорсола дошта, он ҳанӯз дар осори даврони Сомониён ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар ин ҷумла, ки аз «Ҳудуд-ул-олам»-и маҷхулмуаллиф аст, корбурди он дар ин вазифа дида мешавад: Қойин қасабаи Кӯҳистон аст ва аз гирди вай хандақ аст (16, с.54). Дар вазифаи фавқ ба кор рафтани ин пешояндро метавон дар ашъори аҳли адабе чун Абӯшакур, Фирдавсӣ, Асқадӣ, Асадӣ дучор омад. Абулфутӯҳи Розӣ унсури мазкурро дар ин вазифа басо зиёд истифода намудааст (ниг.4, ҷ.2, 1656).

Ҷомӣ пешоянди мазкурро дар вазифаи бо низ мавриди истифода қарор додааст:

Сару тан шустам аз мушку гулобат,

Гулоби мушкбӯ кардам хитобат. (ҷ.1, с.26)

Корбурди пешоянди фавқро аз байни пешгузаштагони Ҷомӣ дар ин вазифа метавон дар «Таърихи Байҳақӣ» ва «Калила ва Димна» дучор омад.

Як вазифаи дигари ба дар вазифаи пешоянди дар ба кор рафтани он аст:

Ба базми хилваташ фархундабахтон,

Бувад афзунтар аз барги дарахтон. (ҷ.1, с.66)

Аз пешгузаштагони Ҷомӣ агар пешоянди ба-ро дар вазифаи зарфияти замонӣ Манучехрӣ истифода намуда бошад, пас дар иҷрои мафҳуми зарфияти маконӣ он дар осоре чун таърихномаи Байҳақӣ, Ҳоконӣ, Саъдӣ ба назар мерасад (4, ҷ.3, с.4423).

Аз ҷониби шоир пешоянди ба дар вазифаи аз низ ба кор рафтааст:

Дилаш чун ғунча дар тангӣ фитода,

Ба ё чун гул ба шодӣ лаб кушода. (ҷ.1, с.66)

Бо низ дар радифи пешояндҳои сервазифа қарор дошта, яке аз чунин вазифаҳо дар иҷрои функсияи пешоянди ба истифода шуданаш аст:

Ниҳонӣ рафту ҳолаш бо падар гуфт,

Падар 3-он қиссаи мушқил барошuft. (ҷ.1, с.113)

Бояд гуфт, ки дар мавриди корбурди калимаи мазкур дар вазифаи пешоянди ба Ҷомӣ аз пешгомони чунин иқдом набуда, балки ин дастаи аносири луғавиро ҳанӯз Рӯдакӣ оғоз намудааст ва Фирдавсӣ онро ба дараҷаи фаровон ба кор бурдааст (4, ҷ.3. с.3241). Минбаъд ин усули истифодаи пешояндҳо дар осоре чун тарҷумаи «Таърихи Табарӣ», тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», «Таърихи Байҳақӣ», «Таърихи Байҳақ», «Роҳат-ус-судур»-и Ровандӣ, «Мучмал-ут-таворих», «Таърихи Бухоро», тарҷумаи «Таърихи Яминӣ», «Таърихи Ҷаҳонкушо»-и Ҷувайнӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ, Манучехрӣ, Гургонӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Камоли Исмоил ба кор рафт (4, ҷ.3, с.3241-3242). Аз зикри чанде аз аҳли адаб ва осори онҳо маълум мегардад, ки ин тарзи истифодаи пешоянд беш аз ҳама дар таълифоти замони Сомониён ба назар мерасидааст. Муҳаққиқи тавоноӣ Эрон М. Баҳор низ дар ҷараёни андешаронӣ дар бораи дар насри давраи сомонӣ ба маъноҳои ба ва ба сӯи истифода шудани бо-ро қайд карда, онро «аз мухтассоти қадим» донистааст (2, ҷ.1, с.407).

Дар байти зерини Ҷомӣ вожаи бо бар ивази пешоянди дар истифода шудааст:

Ба ҳафтумсолағӣ дида ба хобаш,

Мукайяд кард дилро бо танобаш. (ҷ.1, с.113)

Аз ҷониби бархе аз фарҳангнависон дар гузашта ба ин маъно басо кам ба кор рафтани пешоянди бо ишора гардида, дар «Ҳафт қулзум» ва ашъори Ҳофиз дучор омадани онҳо таъкид шудааст (ниг.4, ҷ.3, с.3243).

Ҷомӣ пешоянди мазкурро дар вазифаи бо, ҳамроҳи низ ба кор бурдааст:

Ба ҳамзодон чу дар маҷлис нишастӣ,

Чу тӯтӣ лаъли ӯ шаккар шикастӣ. (ҷ.1, с.66)

Дар осори шоир бархе аз пешояндҳо дар ду шакл: гунаи бостон ва нав ба кор рафта, варианти қадим танҳо дар ифодаи як маъно, аммо шакли нав дар иҷрои чанд вазифа мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки мувозиҳои андар ва дар-и айни як пешоянд метавонад шояди чунин гуфтаҳо бошад. Шоир қаринаи аввалро фақат ба ҳамон вазифаи маъмулияш (Чу доя дидаш андар ишқ муҳкам, Фурӯ баст аз насиҳатгӯияш дам-ҷ.1, ҷ.40), вале шакли баъдинаро дар адои се вазифа ба кор бурдааст:

1. дар дар вазифаи пешоянди аз:

Вале чун буд дар сурат гирифтор,

Нашуд дар аввал аз маънӣ хабардор. (ҷ.1, с.188).

Лозим ба ёдоварист, ки дар вазифаи тазаккурёфта корбурди ин пешояндро аз байни пешгузаштагони Ҷомӣ метавон дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ашъори Масъуди Саъди Салмон дучор омад (ниг.4, ҷ.3, с.9231).

2. Дар вазифаи пешоянди ба истифодашавии пешоянди мазкурро дар гузашта Деххудо қайд намуда, барои эътимоднок гардидани мулоҳизоташ аз Мунчик, Фаррухӣ, Асадӣ ва «Калила ва Димна» мисол овардааст (ниг.4, ҷ.3. с.9230). Ҷомӣ низ онро дар байти зерин истифода намудааст:

Ба зери чома ҷустуҷӯӣ кардӣ,

Пас он гаҳ дар дигар кас рӯӣ кардӣ. (ҷ.1, с.188)

3. Дар байти поён вожаи фавқуззикр дар иҷрои вазифаи пешоянди бар ба кор рафтааст:

Маро сад теғ хуштар бар дили танг,

Ки дар домони ӯ хоре занад чанг. (ҷ.1, с.188)

Дар осори шоир дар вазифаи пешояндҳои номии изофӣ мавриди истифода қарор гирифтани пешояндҳои аслии сода низ бисёр ба назар расида, онҳо дар осори Мавлоно Ҷомӣ вижагиҳои назаррасе доранд. Яке аз мухтассот пешояндҳои фавқуззикр дар ҳамин зоҳир мешавад, ки бархе аз онҳо танҳо дар адои як вазифа, дастаи дигар дар иҷрои якчанд функсия истифода гардидаанд. Масалан, дар байтҳои поён пешоянди андар/дар фақат ба ҳайси ивазкунандаи пешояндҳои номии изофии бари, пеши, назди мавриди истифода қарор гирифтааст:

Наёрам пеш аз ин аз дур хабар дод,
Ки шуд халхолу андар пояш афтод. (ҷ.1, с.40)

Дар байтҳои зер бошад, пешоянди аз дар вазифаи калимаҳои мисли, монанди истифода гардидааст:

Кас аз ман дар ҷаҳон ғамдидатар нест,
Зи доғи ҳаҷр мотамдидатар нест. (ҷ.1, с.26)

Лозим ба ёдоварист, ки ҳамвазифаи пешоянди мисли, монанди гардидани ин калима собикаи тӯлонӣ дошта, он, ба гумони наздик ба яқин, аз Рӯдакӣ шурӯъ шудааст, ки навиштааст:

Ҳеч талхӣ нест дар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар (8, с.22).

Аз асноди гирдомада бармеояд, ки қариб ҳамаи пешояндҳои аслии сода дар осори шоир ба сифати ивазкунандаи якчанд пешоянд ба кор рафтаанд. Чунончи, дар мисраъҳои поён калимаи ба дар вазифаи пешояндҳои номии назди, пеши мустаъмал гардидааст:

Камарбаста ба Яъқубаш фиристод,
В-аз он пас дар миён овоза дардод. (ҷ.1, с.66)

Дар ин вазифа пешоянди мазкурро қабл аз Абдурахмони Ҷомӣ муаллифи «Калила ва Димна» ба кор бурдааст (ниг. 4, ҷ.3, с.4442).

Ин пешоянд дар осори Ҷомӣ ҳамвазифаи вожаҳои рӯи, болои низ шудааст:

Ба ҳоби хуш ниҳода сар ба болин,
Ба ханда лаъли нӯшин кард ширин. (ҷ.1, с.66)

Ба ин тариқ, аз лиҳози доираи вазифа чунин аносири луғавӣ бо ҳамдигар баробар набуда, балки яке танҳо ҳамчун ивазкунандаи ду пешоянди номии изофӣ: бар дар иҷрои сӯи, тарафи, ҷониби (Зулайҳо бод или уммедвор аст, Назар бар шохроҳи интизор аст-ҷ.1, с.78), бар ивазкунандаи пешоянди барои (Кунун бар ман дари ин роз боз аст, Ки бо ту ишқ варзидан маҷоз аст-ҷ.1, с.78); бо дар вазифаи пеши, назди (Зи бечуниш чуну чандҳо ҳаст, Баландон бо улувви қадри ӯ паст-ҷ.1, с.113), бо ҳамвазифаи пешоянди баҳри, барои (Барад аз вай паёме чанд бо ӯ, Зулайхоро диҳад пайванд бо ӯ-ҷ.1, с.113) ва ҳиссаи дигари чунин аносири луғавӣ дар иҷрои хели гуногуни ин навъи пешояндҳо ба кор рафтаанд. Масалан, Абдурахмони Ҷомӣ басо моҳирона ва мавридшиносона калимаи дар-ро бар ивази пешояндҳои номии изофии вақти, ҳангоми (Ғуломон масти ҷавлон дар тағутоз, Канизон ҷилвагар дар ҳавдачи ноз-ҷ.1, с.189), рӯи, болои (Чу ваҳшӣ гӯр дар саҳро таговар, Чу обӣ мурғ дар дарё шиновар-ҷ.1, с.189), зери, таги, таҳти (Зи бас кафҳо зару гавҳарфишон шуд, Амрӣ дар зару гавҳар ниҳон шуд-ҷ.1, с.189), сӯи, тарафи (Ба гирди ҷоҳ манзилгоҳ карданд, Ба қасди об рӯ дар ҷоҳ карданд-ҷ.1, с.188), байни, миёни (Агар рафтам, тирози дӯш будӣ, Чу хуфтам, хуфта дар оғӯш будӣ-ҷ.1, с.188) ва монанди инҳо ба кор бурдааст.

Дар вазифаи пешоянди сӯи мустаъмал гардидани ин пешояндро метавон дар бархе аз осори гузашта, амсоли «Таърихи Баромака», осори Саъдӣ ва ашъори Асириддини Аҳсиқасӣ дучор омад (ниг.4, ҷ.3, с.9231).

Як вазифаи дигари пешояндҳои содаи осори Ҷомӣ дар вазифаи пешояндҳои таркибии номии изофӣ ба кор рафтани онҳост. Дар ин вазифа низ кулли пешояндҳои

дар осори шоир истифодашуда бо ҳам дар як сатҳ қарор надоранд. Аз мушоҳидаву муқоисаҳо бармеояд, ки дар иҷрои ин вазифа аз ҳама беш пешоянди аз ғазал буда, дар мақоми дуюм калимаи ба меистад, яъне агар вожаи аввал дар вазифаи ҳашт пешоянд: аз сабаби, ба сабаби (Ғаф аз ғиря чашмаш об мерехт, Чи ҷои об, бал хунноб мерехт-ҷ.1, с.25), ба воситаи, тавассути, бо ёрии (Чу аз паргор будӣ холияш мушт, Намудӣ кори паргор аз ду ангушт-ҷ.1, с.25), аз тарафи, аз ҷониби (Шавад пайванди ӯ з-ин ҷо бурида, Ба вай аз мо газанде норасида-ҷ.1, с.26), аз назди, аз пеши (Чу он шахбоз кард аз вай канора, Намондаш ғайри торе чанд пора-ҷ.1, с.26), аз дохили, аз даруни (Ба ҳар оҳе, ки аз дил баркашидӣ, Касон бӯи қабоб аз вай шамидӣ-ҷ.1, с.26), аз ҷумлаи, аз ҳисоби (Ба Миср аз хосағони шоҳи Мисрам, Азизӣ дода иззу ҷоҳи Мисрам-ҷ.1, с.26), аз рӯи (роҳ) (Ба саҳро оҳувонат гар бибинанд, Ба мижгон аз раҳат хошк чинанд-ҷ.1, с.26), аз рӯи (инсон) (Никоб аз лолаи сероб бикшод, Хуморолуда чашм аз хоб бикшод-ҷ.1, с.26), ба кор мерафта бошад, пас ба дар вазифаи ҷаҳор пешоянд, мисли: аз барои, пайи (Зи хони ҳар касе олоӣ ангушт, Ба озори вай ангуштон макун мушт-ҷ.1, с.66), бар сари (Ба ҳар шоҳе аз он мурғе нишаста, Валекин аз наво минқор баста-ҷ.1, с.66), ба сабаби, аз сабаби (Ба фарзандит одам чашмравшан, Зи гулрӯит олам тозагулшан-ҷ.1, с.66), ба воситаи, тавассути (Валекин кард бо худ ҳилае соз, Ки то гирад зи Яъқубаш ба он боз-ҷ.1, с.66) мавриди истифода қарор гирифтааст. Лозим ба тазаққур аст, ки ин пешояндҳо дар бархе аз вазифаҳо дар осори пешгузаштағони Ҷомӣ низ ба кор рафтаанд. Масалан, ҳамчун ивазкунандаи пешояндҳои таркибии номии изофии аз сабаби, ба сабаби ва аз тарафи, аз ҷониби мустаъмал шудани калимаи аз-ро ханӯз дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ метавон дучор омад (ниг.10, с.20).

Дар қиёс бо ду пешоянди дигар хусусияти ҳамвазифагӣ пайдо кардани пешоянди дар дар осори Ҷомӣ назаррас нест. Ин вожаҳо шоир фақат дар ду вазифа: аз пайи, дар орзуи (Ба пири дар таманнои вай афтод, Ба кӯри дар тамошои вай афтод-ҷ.1, с.188), дар хусуси, оид ба (Дарунат тира аз майли захориф, Забон макшой дар шарҳи маориф-ҷ.1, с.188) мавриди истифода қарор додааст:

Истифодаи пешояндҳои сода дар вазифаи пешояндҳои таркибии номии ғайриизофӣ аз ҷумлаи хусусиятҳои дигари осори Ҷомӣ ба шумор меояд. Чунин вижагӣ дар таълифоти Ҷомӣ дар қиёс бо вазифаҳои дигари ин гурӯҳи калимаҳо кам ба мушоҳида мерасад. Аз ҷустуҷӯҳо маълум гардид, ки шоир танҳо калимаи аз-ро ба ҳайси ивазкунандаи пешояндҳои таркибии номии ғайриизофии оид ба (Аз он гулруҳ ба лола роз гуфти, Зи доғи дил суханҳо боз гуфти-ҷ.1, с.26), ғайр аз, ба ғайр аз (Надид аз рост гуфтан ҳеҷ чора, Гирифт аз ғиря маҳро дар ситора-ҷ.1, с.26) мавриди истифода қарор додааст.

Яке аз вазифаҳои дигари ғайримаъмулии истифодаи пешояндҳо дар осори шоир ба вазифаи пасояндҳо омадани онҳост. Дар ин вазифа мавриди истифода қарор гирифтани пешояндҳо дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи басо тӯлонӣ дошта, намунаҳои онро дар сангнавиштаҳои Ҳахоманишӣ ва забони авестой метавон дучор омад. Масалан, дар забони авестой пешоянди *paḡa/ paḡah* метавонист дар вазифаи пешоянду пасоянд истифода гардад (ниг.13, с.205). Мисли забони авестой бисёре аз пешояндҳои забони порсии қадим низ метавонистанд чун пасоянд ба кор раванд (ниг.13, с.256). Дар катибаҳои Ҳахоманишӣ ифодаи *gausarati* дучор меояд, ки дар он пешоянди *raṭiū* дар вазифаи пасоянд мустаъмал гардидааст (ниг.17, с.213).

Дар забони порсии миёна низ аксари пешояндҳо, мисли *abag, abar, andar, o pad* дар вазифаи пасоянд ба кор мерафтанд (ниг.9, с.136-139). Дар осори асримиёнагии форсу тоҷик низ дар ин вазифа пешояндҳо басо ба нудрат дар таълифоти бузургони аҳли адаб истифода мешуданд. Масалан, Деҳхудо зимни нишон додани ин вазифаи пешоянди дар таъкид намудааст, ки он метавонад гоҳ-гоҳе дар вазифаи пасоянди –ро

мустаъмал гардад. Ў дар ин вазифа танҳо аз Низомӣ шоҳид овардааст (ниг.4, қ.3, с.9230).

Абдурахмони Ҷомӣ дар ин вазифа пешоянди бар-ро ба кор бурдааст:

Агар бар мушк гардад парда сад тӯй,

Кунад ғаммозӣ аз сад пардааш бўй.(қ.1, с.78)

Дар мавриди дигар шоир пайвандаки ки-ро низ ба ҳайси иҷрокунандаи вазифаи пасоянди –ро истифода намуда, ба ин васила онро бо пешоянд ҳамвазифа сохтааст:

Занони Миср чун рӯяш бидиданд,

Басо кафҳо, ки аз шавқаш буриданд.(қ.1, с.315)

Истифодаи пешояндҳо дар вазифаи пайвандакҳои пайвасткунанда аз ҷумлаи наводироти осори шоир маҳсуб мегардад. Як вижагии дигари пешояндҳои осори Ҷомӣ ҳамин аст, ки онҳо ба ҷуз вазифаи пешояндияшон боз ба сифати иҷрокунандаи функцияи пайвандакҳо ба кор рафтаанд. Ин ҳодиса низ дар таърихи забонҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ дошта, дар осори даврони пешазмелодӣ ба назар мерасад. Чунончи, дар аҳди қадим дар доираи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ пайвандаки пайвасткунандаи и дар вазифаи пайвандаки тобеъкунандаи анҷомдиханда ба кор рафта, бо пайвандаки тобеъкунандаи ег, ки сарчашмаи худро аз зарфи забони порсии куҳан адакаиу гирифтааст (ниг.9, с.145), муродиф мегардид ва маънои «он гоҳ, дар он сурат»-ро медод (ниг.9, с.141, 143). Дар пайвандаки ше вазифаи сабабият (зеро, зеро ки) дар забони порсии миёна басо хира шуда буд ва он ба ҳайси пайвандаки пайвасткунанда ба кор мерафт (ниг.9, с.143).

Дар забони порсии миёна калимаҳои ёвари бо якдигар шабоҳатдоштае, мисли be-1 (дар вазифаи пешоянд) ва be-2 (дар вазифаи пайвандак) низ вучуд доштанд, ки, тибқи таҳмини бархе аз аҳли пажӯҳиш, аввалӣ ибтидои худро, ба занни қавӣ, аз *ара+it-и эронии бостон ва дувмӣ аз *ба+it-и эронии куҳан гирифтааст (9, с.139, 142), аммо ба пиндори инҷониб, ҳар дуи ин вожа бояд решаи воҳид дошта бошад. Аз чунин қайду ишораҳо бармеояд, ки дар чунин вазифаҳо мавриди истифода қарор гирифтани ин гурӯҳи аносири луғавӣ эҷоди давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ набуда, балки пешаҳои бостонӣ доранд. Шоиру нависандагони тоҷику форс афзун бар чунин вазифаҳои собиқи онҳо боз чанде аз вазоифи дигареро бар дӯши ин гуна калимаҳо бор кардаанд. Масалан, дар байти поён Абдурахмони Ҷомӣ пешоянди бо-ро дар вазифаи пайвандаки ва истифода кардааст:

Зи номаш тӯтиосоям шакарҳо,

Чу бурдам номи Юсуф бо Зулайҳо.(қ.1, с.113)

Лозим ба таъкид аст, ки қабл аз Ҷомӣ дар вазифаи мазкур ба кор рафтани ин пешоянд дар осори Носири Хусрав ба мушоҳида мерасад (ниг.4, қ.3, с.3244).

Мавриди таъкид аст, ки дар осори Ҷомӣ корбурди бархе аз пешояндҳоро дар вазифаи бандаки изофии и низ метавон дучор омад, ки он аз ҷумлаи ҳодисаи нодир маҳсуб мегардад. М.Баҳор аз хусуси пешоянди аз андешаронӣ карда, овардааст, ки «ин ҳарфро (яъне пешоянди аз-Ҳ.А.) низ мавриди бисёрест, ки дар қадиму имрӯз ба кор равад. Танҳо чанд маврид доштааст, ки имрӯз ба кор нест...» (2, қ.1, с.410). Ҳамин муаллиф дар ҷои дигар овардааст, ки «ва гоҳе ин ҳарф (аз-Ҳ.А.) қоиммақоми аломати изофа (таъкиди мо-Ҳ.А.) қарор мегирад ва имрӯз ҳам ҳамон ҳолро дорад, чунонки дар иборати «баъд аз ин» ва «қабл аз ин» аст, ки маънои онҳо «баъди ин» ва «қабли ин» мебошад. Ва дар мавриди исми ишораи шарҳӣ ишора кардем, ки дар Хуросон гӯянд: дасти аз ман, яъне дасти ман ва сар аз ту, яъне сари ту. Мунтаҳо истеъмоли ин ҳарф дар ин маврид зиёдтар аз имрӯз будааст...» (2, қ.1, с.411). Баҳор барои тақвияти фикраш аз «Таърихи Систон» ҷумлаи: «агар маро ҳазимат доданд, турк аз Систон гирам ва ба ҳамон гӯша розӣ шавам» (ниг. 2, қ.1, с.411) зикр карда, иборати «турк аз Систон»-ро «турки Систон» шарҳ додааст (ниг.2, қ.1, с. 411).

Дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ агарчи чилу як вазифаи пешоянди аз ишора шудааст, вале дар ин вазифа ба кор рафтани он ба мушоҳида нарасид (ниг.8, с.19-22). Басо ачиб аст, ки Абдурахмони Ҷомӣ ин пешояндро дар ин вазифа мавриди истифода қарор додааст:

Хироҷи Мисру як диноҳ аз вай,
Матойи чон ба як гуфтор аз вай. (ҷ.1, с.26)

Ҳодисаи дигари нодир осори шоир дар қорбурди пайвандакҳои тобеъкунанда дар вазифаи пайвандакҳои пайвастанда мушоҳида мегардад. Дар ин вазифа, пеш аз ҳама, бояд пайвандакӣ ки-ро қайд кард. Ҷомӣ вожаи маъмурро дар рафти чандин вазифаи дигараш боз дар функсияи пайвандакӣ пайвастандаи ҳилофии балки истифода кардааст:

Зи шаҳри худ ба шаҳри Юсуф омад,
На баҳри худ, ки баҳри Юсуф омад.(ҷ.1, с.314)
Ғулме не, ки рахшон офтобе,
Ба дорулмулки гетӣ комёбе.(ҷ.1, с.314)

Деҳхудо дар мавриди ин вазифаи ки таваққуф намуда, овардааст, ки «агар ки ба маънии балки ояд, онро «ки-и изроб» номанд (4, ҷ.11, с.16558). Аз қисми забони осори Ҷомӣ бо дигар аҳли адаби асримиёнагӣ бармеояд, ки дар ин ин вазифа мавриди истифода қарор гирифтани ки дар осори пешгузаштагони Ҷомӣ, мисли Фирдавӣ, Носири Хусрав, Сӯзанӣ, Ҳоконӣ, Саъдӣ ба мушоҳида расида, аз ҳама беш онро Низомии Ғанҷавӣ ба кор бурдааст (4, ҷ.11, с.16558).

Хулоса, дар осори Ҷомӣ пешоянду пасояндҳо ва пайвандакҳо дар вазифаҳои алоҳидае омадаанд, ки онҳоро наметавон дар осори пешгузаштагон пайдо кард ва, баръакс, дар таълифоти гузаштагони Ҷомӣ чунин унсурҳои грамматикӣ дар вазифаҳои ба кор рафтаанд, ки онҳо дар ашъори Ҷомӣ ба назар намерасанд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – шоири ғазалсаро / А.Афсаҳзод. – Душанбе : Маориф, 1989.
2. Баҳор М. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. Ҷилди 3 / Баҳор М. – Техрон : Интишороти «Заввор», 1381.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология / зери таҳрири Ш.Рустамов ва Р.Ғаффаров. – Душанбе : Дониш. 1985.
4. Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 2, 3, 4, 11 / Деҳхудо А. – Техрон : Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1372.
5. Капранов В.А. К вопросу о воззрениях Джами на язык / В.А. Капранов // Абдурахмони Ҷомӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо. Замони зиндагӣ, ҳаёт ва эҷодиёт. – Душанбе : Ирфон, 1965. -С. 105-117
6. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII-XV). Китоби 2 / Х. Мирзозода. – Душанбе : Маориф, 1997.
7. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷилди 1 / А. Нуров. – Душанбе : Сарредаксияи илмӣ ЭСТ, 1983.; ҷилди 2, 1984. Мисолҳо аз ҳамин сарчашма гирифта шудаанд.
8. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А.Нуров. – Душанбе : Маориф. 1990.
9. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык / В.С.Расторгуева, Е.К.Молчанова // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. –М.: Наука, 1981. – С. 6-146.
10. Ромпурӣ М. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров / М.Ромпурӣ. – Душанбе : Адиб, 1987.
11. Сатторов А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ / А. Сатторов. – Душанбе, 1975.
12. Соколов С.Н. Язык Авесты / С.Н. Соколов // Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. – М.: Наука, 1979. – С. 129-233.
13. Соколов С.Н. Древнеперсидский язык / С.Н. Соколов // Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. –М.: Наука, 1979. – С. 234-271.
14. Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ». Ҷилдҳои 1-2 / Таҳия ва таълиқоти Н.Ю.Салимов, Н.Ш.Зоҳидов, Н.И.Ғиёсов, А.А.Ҳасанов, А.Самеев. – Хучанд : Нури маърифат, 2007.
15. Ҳалимов С. Баъзе вижаҳои луғавии забони адабӣ дар асри XV / С. Ҳалимов // Адаб, 1996. - № 7-12. – С. 5-9.

16. Худуд-ул-олам / Таҳиякунандаи матн ва муаллифи пешгуфтор А. Ҳасанов. –Душанбе: Бухоро, 2014.

КРАСНОРЕЧИЕ ДЖАМИ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ СЛОВ

В статье рассматривается многофункциональность некоторых вспомогательных лексем, таких как предлоги, послелог, союзы в нескольких функциях в произведениях Джами. Выяснено, что многие из этих функций вспомогательных лексем утрачены в таджикском литературном языке и его диалектах.

Ключевые слова: вспомогательные лексемы, предлог, послелог, союз.

THE USE OF MULTIFUNCTION AUXILIARY ELEMENTS IN THE WORKS OF JAMI

The article discusses some of the multifunctionality of auxiliary lexemes, such as prepositions, postpositions, conjunctions in several functions in the works of Jami. It was found that many of these functions of these lexemes had lost in Tajik literary language and its dialects.

Key words: prepositions, postpositions, conjunctions, multifunctionality of auxiliary lexemes.

Сведения об авторе: *Хасанов А.А.* - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка ХГУ им.Б. Гафурова

ИФОДАИ МАҲҲУМИ ЧАМЪ ДАР “БАҲОРИСТОНИ”-И ҶОМӢ

Фарангис Шарифова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абдурраҳмони Ҷомӣ аз уламо, урафо, шуаро ва нависандагони бузурги адабиёти форсу тоҷик аст, ки бо осори баландарзишаш дар инкишофу равнақи забони форсӣ тоҷикӣ саҳми боризе гузоштааст. Осори ӯ пайвасти мавриди омӯзишу пажӯҳиши донишомӯзон, алоқамандони шеърӯ адабӣ форсӣ қарор дорад. Мо низ пайи баҳра гирифтани аз “гули равзаи иблаг” “авроқи чаман”-и “Баҳористон”-ро маҳалли дарёфти андешаву маънӣ қарор додем.

Забони давраи нави форсӣ аз ҷумлаи забонҳои таҳлилӣ аст, аз ин рӯ қорбурди васеи вандҳои шаклсозу калимасоз яке аз вижагиҳои ҷунин забонҳо аст. Ин вандҳо дар ҳар давру замони тақвину инкишофи забон якрангу якнавохт набуданд ва аз ҷумлаи ҷунин вандҳо пасвандҳои ҷамъсозӣ -ҳо ва -он (-гон, -вон, ён) мебошанд. Пасвандҳои мазкур мавридҳои қорбурди ҳос доранд. Ҷунончи дар дастурҳои забони форсӣ омадааст, “баъзе аз калимотро танҳо ба -он ҷамъ банданд ва бархе ба -ҳо ва баъзеро ба -он ва -ҳо ҳар ду ҷамъ банданд”(4,35). Дар дастурҳои тоҷикӣ низ ин нуктаро, ки пасванди -он “бештар бо исмҳои ҷондор, алаҳхусус, бо исми шахс меояд”, ҷонибдорӣ мекунад (2,102). Нишонаи исми ҷамъ дар форсии миёна (-ān) бозмондаи ҷузъи сарфии -ānām-и форсии бостон аст, ки нишонаи ҷамъ дар ҳолаи вобастагии калимоте маҳтум ба -а аст. Ин нишона қорбасти васеъ дошта, бо исмҳои шахс ва ғайришахс меомадааст (6).

Дар “Баҳористон” барои ифодаи ҷамъ серқорбурдтарин ванд пасванди -он мебошад ва бо гунаи исмҳои зерин меояд:

-исмҳои шахс:

...**Тифлонӣ** наврасида ва **қӯдакони** ранҷнодидаро аз тааллуми истилоҳоте, ки маънӯси тибоъ ва маълӯфи истимоъи эшон нест...(29)⁸. **Хирадмандони** қарим мол бар дӯстон шуморанд ва беҳирадони лаим аз барои душманон бигуздоранд (46). Худои таъолоро ҷуз ман **бандагон** бисёранд (57). ...**Занони** бисёр кун то **фарзандони** ту бисёр гарданд(78). Ва ҷамъе аз **ғуломону ходимон** гирди ӯ даромаданд(88). **Ошиқон** бисоти инбисот бозчиданд (109).

⁸ Намунаҳо аз “Баҳористон” аз китоби зерин оварда шудаанд: Абдураҳмони Ҷомӣ. Баҳористон.- Душанбе:Маориф ва фарҳанг, 2008.-203 с.

Умуман корбасти пасванди чамъсози -он бо исмҳои шахси луғоти тоҷикӣ ва арабӣ дар “Баҳористон” корбурди густурда дорад ва он бо исмҳои ифодакунандаи касбу кор, сифати шахс, мансубият ба табақаҳои чамъиятиву динӣ омадааст. Чунончи: занон (48), мардон (48), подшоҳон, шоҳон, табибон (50), ҳарифон (51), ҳақимон (57), мусулмонон (57), мубадон (63), надимон (64) ҳосон (72), бозаргонон (73), тоҷирон (74), мулозимон (163), шогирдон (118), дигарон (124), мутақаддимон (145), муридон (150), устодон (173), мутағаззилон (176), орифон (177), соилон (79), муҳтоҷон (79), гумоштагон (156), фақирон (79), ҷавонон (98), габрон (62), муғон (62).

Исмҳои хос низ бо пасванди -он барои ифодаи мафҳуми чамъ корбасти шудаанд:

Се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо диданд....: Рӯдакӣ дар аҳди **Сомониён** ва Унсурӣ дар аҳди **Маҳмудиён** ва Муиззӣ дар давлати **Санҷариён** (158).

-исмҳои маънӣ:

Инро ҳам дигаре аз он **гуноҳон** шумору...(75). Аз **гуноҳони** худ андешидам (120). **Суханони** эшон аксар бар тариқи ғазал воқеъ шудааст (146).

Азбаски пасванди -он дар таърихи забон собиқаи бештар дорад дар “Баҳористон” мавридҳои корбурди гуногун дорад, аз ҷумла ин пасванд бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ зиёд корбасти шуда, аз онҳо исмҳои ҷолиби ифодагари шахс сохтааст. Аз ҷумла:

-аз исми бечон:

В-аз атои **ҳасон** тамаъ бибури (55).

-бо сифаҳои сода: хурдон (46), доноён (53), густохон (74), далерон (101), золимон (128).

Бо **хурдон** дар ҳазлу фисус овехтан обрӯи бузургӣ рехтан аст (46).

Чу набвад шоҳро иззу сиёсат,

Кашад аз дасти **гусотухон** залилӣ (74).

-бо сифатҳои сохта: беҳабарон (48) номаҳрамон (50), беҳирадон (78), меҳтарон (103), безабонон (184), номехрубонон (47).

Чун нест пеши падар ин қадар яқин, ки писар

Зи хели **беҳирадон** аст ё **хирадмандон** (78).

...Ки ҳар кас кашад теғи номехрубонӣ,

Шавад куштаи теғи **номехрубонон** (47).

Ҷавоне бо камоли адаб ба Аштар мулаққаб бар духтаре ҷамила аз **меҳтарони** ҷабила Ҷидо ном ошиқ шуд (103).

Мафҳуми чамъ бо калимаҳои мураккаби таркибашон иборат аз чунин ҳиссаҳои нутқ ва пасванди -он ифода ёфтааст:

-исм+исм:

Бозаргонони дарё бори ҷавохир бисёр овардаанд (73).

Гарчи зиндон аст бар **соҳибдилон**,

Ҳар кучо бӯе зи васли ёр нест...

Муодили арабии вожаи бозагон – тоҷир низ бо пасванди -он чамъбандӣ шудааст:

Чу подшоҳ пеша кунад кори тоҷирони ҷаҳон,

Ту худ бигӯ, ки дигар тоҷирон ҷӣ кор кунанд (74).

-сифат+исм: кӯрдилон (120) некбахтон (32), сангиндилон (190), бадбахтон (137), қачпайкарон (190).

Сангиндилон зи дур задандаш ба ҷӯбу санг (190). Ин **бадбахтон** аз баҳилию гуруснагӣ санг меҳӯранд (137).

-исм+феъл: нуктадонон (184), раҳравон (195) садришинон (33), дурбинон (33), зеру забаршудагон (38), нуктадонон (47), кордорон (58), шукргуздорандагон (74).

Сафоле бардошту бар он чо навишт, ки **шикояткунандагон** аз ту беҳисобанду **шукргузорандагон** -ноёб (74).

Ҳиммат қавӣ кун аз мадади **раҳравони** ишқ,
К-он борро ба қуввати ҳиммат тавон кашид (195).

-зарф+исм:

Ҳар кӣ бо **зердастон** шеваи муштзанӣ бар даст гирад, дар лагадкӯби **забардастон** бимирад (46).

Маъмулан тибқи дастурҳо исмҳои ғайриҷондор бо пасванди ҷамъсози -ҳо меоянд, аммо дар “Баҳористон” исми растаниҳо бо пасванди -он ҷамъбандӣ шудааст. Чунончи:

Дар васфи мевабахшии **дарахтони** боғистони ҷӯду қарам (79). Аммо мавҷиди шумо он **дарахтон** аст (104).

Гузаре кун дир ин баҳористон,
То бибинӣ дар **ӯ гулистонҳо!**
В-аз латоиф ба ҳар гулистоне
Раста гулҳо, дамида **райҳонҳо!**(31)

Исмҳои ҷондорон бо пасванди ҷамъсози -он ҷамъбандӣ шудаанд:

Чу резад шерро дандону нохун,
Хӯрад аз **рӯбаҳони** ланг силӣ (74).

Вай ҳамаи **гӯсфандони** худро кушт (93). Дар паноҳи **говони** дигар ҳазидӣ (197).
...Ва пайғоме ба **сағони** деҳ расонӣ (188). Дар ин биёбон бо ҷамъе аз **гурғону** сархангон ошноӣ дорам (190). **Мурғони** осмон дар ҳавои мананд (192).

Вожаҳои **гуноҳ** ва **сухан** бо вучуди исми маънӣ будан бо -он ҷамъбандӣ шудаанд:

Ай халифа, инро ҳам дигаре аз **он гуноҳон** шумор (75). Вай ҳам аз ин ҷинс **суханон** меғуфти...(38)

Чунин тарзи ҷамъбандии вожаҳои сухан ва гуноҳ дар осори адибони пеш аз Ҷомӣ низ мавҷуд аст:

Ба ҷуз ҳасрату ҷуз боли **гуноҳон**
Надорам кунун аз ҷавонӣ нишоне. Фирдавсӣ
Эй азим аз мо **гуноҳони** азим
Ту тавонӣ афв кардан дар ҳарим. Мавлавӣ

Пасванди -он бинобар собиқаи таърихии бештар доштан бо ба ғайр аз исм бо дигар ҳиссаҳои нутқ низ меояд. Чунончи:

-бо зарф:

...**Бомдодон** мӯчиби ташвири рокиб гардад (63). Ва ба он сурхрӯйӣ бори дигар рӯ дар он **сияхрӯзон** овард...(102).

-бо ҷонишин:

То таоми **қасон** ҳавас накуни...(55).

-бо шумора:

Ба қасди зулм **ҳазорон** баҳона пеш оранд,
Ба ҷанги фисқ **ҳазорон** тарона соз кунанд(65).

-пасванди -он гирифтани исмҳои ҷомеъ:

Исми ҷомеи **мардум** дар “Баҳористон” танҳо дар шакли бо пасванди -он дубора ҷамъбандӣ шуда омадааст:

...**Мардумон** гумон бурдандӣ (64). Ай аъробӣ, беҳтарини **мардумон** кист?(69)

Исмҳои ҷомеъи халқ ва башар бидуни пасванд дар “Баҳористон” воҷеҳӯранд:

Ай ки ҳастӣ зи тибби ноқиси хеш
Оммаи **халқро** ба ҷойи вабо (137).

Исмҳои ҷомеъ он гуна аз исмҳои агарҷӣ аз ҳайси сурат ва лафз муфрад бошад аз ҳайси маънӣ ҷамъ аст, аммо чунин исмҳо боз пасванди ҷамъбандии -он

гирифтаанд. Исми чомеи мардум дар осори адибони қабл аз Ҷомӣ низ корбурд доштааст. Чунончи

Андар ҷаҳон ӯ бувад, ки ойини мардумӣ оварда ва **мардумон** ва ҷонварон падида оварад (Муқаддимаи Шоҳномаи Абӯмансурӣ).

Пас он **мардумони** мушрикони макка ба фармони Абӯҷаҳл бархостанд (Таърихи Табарӣ).

Корбурди шаклҳои дигари пасванди -он, -гон, -вон, -ён дар “Баҳористон” ба назар мерасад. Дар мавриди корбурди пасванди -гон андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Калимаҳое, ки дар форсии миёна бо -ig ва -ag анҷом меёфтанд, бинобар қавонини овой ҳамсадои охири онҳо афтода, садонокҳо дар охири калима боқӣ мондаанд. Ҳангоми гирифтани пасванди -он чунин калимаҳо сурати форсии миёнаашонро нигоҳ доштаанд. Аммо дар дастурҳои забони тоҷикӣ “-гон”-ро сурати (варианти) дигари пасванди -он хондаанд (2). Ва бархе аз муҳаққиқони эрон овардани -гон-ро чунин таъриф кардаанд: “барои рафъи тангии қофия ва зоида аст ва бояд аз истиснои он худдорӣ кард” (4,274). Ва мавриди корбасти онро чунин шарҳ додаанд: “Агар исм бо ҳамсадо тамошвад, бештар суффикси ҷамъбандии -гон қабул мекунад ” (2,103). Мавридҳои корбурди пасванди -гон дар “Баҳористон” инҳоянд:

...Аз хиркаи худ **ҷунбандагон** мечинад (69). Ба соири **хӯрандагон** яксон аст (80). Аз **мурдагон** ин ғӯристон шарм медорам (136).

Ҷун бубинӣ зи ошное айбе,

Гар ба **бегонагон** нагӯӣ бех (202).

Чашм аз рӯи **бегонагон** дур доранд (50). Он, ки **покизагон** аз вай эмин бошанд... (57). Худои таъолоро ҷуз ман **бандагон** бисёранд (57). Он ки **покизагон** аз вай эмин бошанд ва **гунаҳгорон** аз вай битарсанд (57). Чунон ки ҳар сол **бачагон** маро ӯ кути худ гардонидааст, имсол вайро кути бачагонии худ гардонад (193).

Дар асар сурати пасванди ҷамъбандии -вон низ омадааст, ки бо калимаҳои маҳтум ба у меояд. Инҳо исмҳои форсии миёнаи маҳтум ба вои маъруфанд, ки номҳои ҷондорон ва аъзои бадан мебошанд, чун: бонук, бозук, зонук.

Ҳамдӯш зи **гесувон** гувоҳони дурӯғ (125).

Шоҳ он бошад, ки равшанхотиру бихрад бувад,

Некувонро ҳол аз ӯ некӯ, бадонро бад бувад (57).

Калимаҳои бо садонокӣ -ӣ тамошвад ҳангоми пасванди -он гирифта дар шакли -ён ишора мешавад:

Ҳаҷҷоҷ дар шикоргоҳе аз **лашқариён** чудо афод (69). ...Балки фароҳури **муддаиён** аз роҳ афтода аст (126). Маъзур дор, ки **хонагиён** ин ҷо нестанд (129).

Аммо вожаҳои маҳтум ба овози **о** ҳангоми бо пасванди -он омадан сурати -ён-ро мегирад:

Пеши **доноён**, ки дар банди шикори давлатанд,

Кай бувад зоғи сияхро равнақи бози сафед? (53)

Ва ба **ошноён**, ки нишинӣ, томеи ту дар эшон овезад (55).

Дар давраҳои аввали инкишофи забони порсии дарӣ калимаҳои маҳтум ба овози **о**, ки дар форсии миёна дар шакли донок ва ошнок буданд, пасванди ҷамъсози -он мегирифтанд ва пасванди -ён танҳо бо калимаҳои маҳтум ба **ӣ** корбаст мешуданд. Бинобар қавли М.Ямин “то садаҳои панҷум ва шашуми ҳиҷрӣ исмҳои маҳтум ба алиф бештар бо -он ва баъзан бо -ён ҷамъ шудаанд ва аз он ба баъд ҳама исмҳои аз ин гунаро бо -ён ҷамъ бастанд” (7,9).

Чунон ки аз намунаи исмҳои ҷамъ аён аст, дар “Баҳористон” мавридҳои корбасти пасванди -он, ки мебоист танҳо бо исмҳои ҷондор корбаст мешуд, рӯя нашудааст ва сабаби онро донишманд А.Хумоюнфаррух чунин шарҳ додааст: “Якум

он ки ҳар чанд бечон ҳастанд, вале умуми фусаҳо ва шуарои маъруф ба таври умум бо он ҷамъ баста ва мебанданд. Дуввум, он ки баъзе аз шуаро ва удабо ба таври истисно ва дар баъзе авҷот шояд ба сабаби тангии қофия онҳоро бо “он” ҷамъ бастаанд, яъне мучоз ва дуруст аст, аммо умумият надорад” (5,258). Аз ҷумла дар осори Фирдавӣ, Асириддини Ахсикатӣ, Анварӣ, Манучехрӣ, Саъдӣ, ки пеш аз Ҷомӣ умр ба сар бурдаанд, пасванди -он бо исмҳои ғайришаҳс омадааст:

Пироҳани сабз бар **дарахтон**

Чун ҷомаи иди некбахтон. Саъдӣ

Бинобар андешаи забоншинос М.Яминӣ пасванди ҷамъсози (-он) маншаи забони дарӣ будааст, ки “ин пасванд дар оғози пайдоиш забони дарӣ барои чандин сада заминаи корбурди густурда доштааст, бад-ин маънӣ, ки аз оғоз то ҳудуди садаи ҳафти ҳиҷрӣ номҳои одамон, ҷонварон, бечонҳо ва исмҳои маъно ғолибан бо пасванди -он ҷамъ баста мешуд”(Яминӣ,7).

Дар дастурҳои муосири забони тоҷикӣ омадааст, ки пасванди -ҳо барои ҷамъбандии ҳама гуна исмҳо меояд (2). Аммо дар дастурҳои муосири Эрон омадааст, “ҷамод ва исми маънӣ ба -ҳо ҷамъ баста шаванд” (4,351). Дар дастурҳои пешини форсӣ омадааст, ки “ҷамъи -ҳо барои чизҳои бечон аст, аам аз исми ом ва исми ҷинс ва исми маънӣ ва исми муштак ва масдар ва исми мураккаб, вале дар гуфтугӯ барои ҷондор ҳам истеъмол мешавад” (5,253). Дар бархе аз матнҳои форсии миёна чун “Бундаҳишн” ва “Позанд” нишонаи ҷамъ дар шакли -īhā омадааст ва азбаски ин нишона дар паҳлавии мутааххир пайдо шудааст, муҳаққиқон онро натиҷаи таъсири забони порсии дарӣ донистаанд (6). Ин нишона дар форсии миёна дар зарфҳо меомадааст, чун dōstīhā-дӯстона. Асл ва решаи ҷузъи -ҳо маълум нест. Пасванди -ҳо дар марҳилаҳои баъдии инкишофи забон ҳам бо асмой шахс ва ҳам ғайришаҳс корбаст мешавад. Дар “Баҳористон” пасванди ҷамъсози -ҳо бо исмҳои шахс корбаст нашудааст.

Бобҳояш бихиштро дарҳо,

Файздеҳ қиссаҳош **кавсарҳо!**

Нуктаҳояш нухуфта дар парда,

Рашки ҳурони нозпарварда! (30)

Мавридҳои корбурди пасванди -ҳо бо исмҳои моддӣ чунин аст:

дурҳо (30), гулистонҳо, райҳонҳо (31), зиндонҳо (42), чизҳо (44), шукуфаҳо (61), меваҳо (61), минқорҳо (65), мурдорҳо (65), ҷомаҳо (66), аламҳо (87), хонаҳо (90), рукъаҳо (90), мӯйҳо (94, 123), роҳилаҳо (104), ширҳо (107), ҷароҳатҳо (108), дилҳо, лабҳо (111), узвҳо (123), хунҳо (103), хилъатҳо (155).

...Ҷунҷаи **лабҳоро** бихандонад ва шукуфаи **дилҳоро** бишукуфонад (111).

Миёни ду қавми эшон **ҷангҳо** ангехта шуду **хунҳо** рехта гашт (102).

-исмҳои маънӣ:

Некӯйҳо (40), хайрҳо (40), бадихо (41), меҳнатҳои (41), пандҳо (59), дерҳо (60), хотирҳо (74), ҷангҳо (102), розҳо (104), воқеаҳо (105), таҳсинҳо (154), дирҳамҳо (155), иқболҳо (158), қабулҳо (158).

Ҳама **некӯйҳо** дар хонаест ва калиди он тавозӯъ ва фурӯтанӣ ва ҳама **бадихо** дар хокаест ва калиди он мойӣ ва манӣ (40). Меҳохӣ, ки боз он **воқеаҳои** пешин пеш ояд (105).

-ҷонишинҳо:

Нӯшервон ишорат ба **ҷомаҳои** вай кард, ки инҳо аз он аст?(66)

Ба андешаи М.Ямин “дар ҳудуди садаи шашуми ҳиҷрӣ ва баъд аз он аст, бечонҳо ғолибан бо пасванди -ҳо ҷамъ мегардад ва бад-ин гуна аз он пас пасванди -ҳо заминаи корбурди вижаи ҳудахро пайдо мекунад ва пасванди -он низ маҳдуд ва мушаххас мегардад, яъне дар мавриди ҷамъ бастанӣ номҳои мутаалиқ ба одамон ва

чонварон вижагии худро меёбад”(7,8). Аммо аз намунаҳои исмҳои бо пасванди -ҳо чамъбандишуда аён аст, ки доираи корбурди ин пасванд дар асрҳои баъдӣ низ камтар будааст.

Дигар роҳи ифодаи мафҳуми чамъ дар вомвожаҳои арабии таркиби “Баҳористон”, чамъбандии шикаста мебошад, ки аз исмҳои муфрад бар вазнҳои гуногун сохта мешавад. Доираи корбурди исмҳои чамъ чунин аст:

-исмҳои маънӣ: чавониб (32), анфос (29), латоиф (31), навоҳӣ (32), риёз (32), аъроз (32), ақком (41), авомир (амр), навоҳӣ (41), азод (42), ҳикам (44), макорим (68), сияр (78), шадоид (103), олом (105), ақсом (145), мадоеҳ (145), мавоиз (146), машоҳир (146), аркон (147), абёт (148), таворих (148), маъонӣ (178), ашъор (180), қудум (182), абвоб, масолех (184), мақосид (200).

Ба ҷуз **авсофи** чамолаш сабаке...(29). Ай манбаи **макорими** бани Ҳошим (68).

-исмҳои шахс: ҳукамо (44), давоб (63), аҷойиз (111), ричол (126), арзол (126) руасо (94), раоё (128), шуаро(149), афозил (156), тавоиф (176).

Аз ҷумлаи **шуарои** мотақаддам аст (149). ...Ва суҳанони вай ҳама **тавоифро** мақбул афтода (176).

-исмҳои ҷондорон:

...Амиралмуъминин туро бар сари **қарода** (маймунҳо) ва **ханозир** (хукҳо) сардор ва амир гардонид (128).

-исмҳои моддӣ:

арозӣ (44), дафотир (44) асҳоб (33), , чавохир (47), қавоим (63), залозил (64), мулук (52), қабил (101), мақобир (102), равоеҳ (111), қасоид (145), атноб (202), абдон (50).

Аркони давлатро хотири Бухоро ва **қусуру басотини** он мекашид (147).

Нест **з-авроқи** чаман мурғонро шақоик (31).

Бояд гуфт, ки чамъбандии шикастаи калимаҳои арабӣ дар “Баҳористон” корбурди густурда дорад, аз ин рӯ ҳар се ҳолати вожаҳои чамъи шикаста – насб, рафъ, ҷар миёни он ҷой доранд. Масалан унвони равзаи ҳаштум иборат аз даҳ вожаи чамъбандии шикастаи арабӣ аст:

Дар ташреҳи **шақоики дақоики ҳикам**, ки ба **рашаҳоти** саҳоби қарам дар замини **қулуби ҳукамо** ва **арозии хавотирашон** хоста ва ба шарҳу баёни он **матовии дафотирашон** ороста (44).

Чамъҳои солими забони арабӣ музаккари арабӣ бо пасванди –ун дар ҳолати рафъ, бо пасванди –ин дар ҳолати насб ва ҷар корбасти намешаванд ва танҳо чамъи муаннаси солими арабӣ бо пасванди –от корбасти шудааст ва тамоми исмҳои ҷондору бечони арабӣ чамъи занонаи солим шудан метавонанд:

заррот (31), муқаддарот (41), мушқилот, сафаҳот (47), дараҷот (62), даракот (62), фузалот (63), муқтабисот (96), шаҳвот (96), ҳочот (99), заработ (106), наҳарот (106), мулофот (111), мутаябот (111), ҳодисот (117), сифот (125), тайибот (125), мулоҳазот (151), маснивиёт (151), муъҷизот (152), инъомот (152), муҳоварот (156), ҳазёнот (165), муқаттаот (168), камолот (172), иборот (173), ишорот (173), ҳаёлот (182).

...Ва чун табболи рӯзи ҷанг ба **зароботи** мутаоқиб ва **нақароти** мутаволӣ бинавохт (106). Кирдори ҳешро алами **муъҷизот** кард (152).

Ба нудрат чамъбандии мардонаи солим дар “Баҳористон” мушоҳида мешавад, ки ба воситаи пасванди -у сураат мегирад:

Пеши халифа ба пой хост, ки се чиз овардаам, ...ки ҷуз **салотинро** нашоад (52). Ва тартиби ин “Баҳористон” бар ҳашт равза иттифоқ афтодааст...ва бӯи дигар аз **раёҳин** (31).

Чамъбандии ҷуфти мардонаи солими калимаҳои арабӣ низ дар “Баҳористон” ҷой дорад.

Ва даввоии мувосалат аз **ҷонибайн** мутаволӣ, канизак забон бикшод... (100)

Мувофиқи ҳисоби омории ифодаҳои ҷамъӣ “Баҳористон”-и Ҷомӣ калимаҳои ба воситаи пасванди -он ҷамъбандишуда 175 адад, ва гунаҳои ин пасванд: -гон 21 адад вожа, -ён 19 адад вожа, -вон 2 адад вожа. Бо пасванди –ҳо 76 адад вожа ҷамъбандӣ шудаанд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ бо роҳи ҷамъӣ шикаста 113 вожа, ҷамъӣ солим бо пасванди -от 37 вожа, ҷамъӣ солим бо пасванди -ин 5 вожа ва ҷамъӣ ҷуфт 1 вожа ҷамъбандӣ шудаанд. Ба ғайр аз ин исмҳои ҷомеъ ба монанди мардум, халқ ва башар дар аср корбаст шудаанд.

Аз ташҳиси оморӣ “Баҳористон” ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сермахсултарин воситаи ҷамъбандӣ бо пасванди -он ва ҷамъӣ шикастаи арабӣ мебошад.

Хулоса, ҷамъ бастанӣ номҳо бо пасвандҳои ҷамъсоз дар “Баҳористон” як хел нест, аммо заминаи ҷамъ бастанӣ номҳо тибқи қавоиди забон раёиёт шудааст. Пасванди ҷамъбандии -он, ки собиқаи таърихӣ бештар дорад, майдони корбурдаш густурдатар буда, ҳам бо исмҳои ҷондорон ва ҳам бо ғайриҷондор, бо исмҳои маънӣ омадааст.

Дар забони тоҷикӣ вомвожаҳои арабӣ зиёданд ва онҳо тибқи қоидаҳои сарфи забони арабӣ ҷамъбандӣ шудаанд. Вожаҳои арабӣ бештар мутобиқи қавоиди арабӣ ҷамъбандӣ шудаанд.

Абдурахмони Ҷомӣ аз тамоми воситаҳои ифодаи ҷамъӣ сарфи забони тоҷикӣ (пасвандҳои -он, -гон, -вон, -ён, -ҳо) ва ифодаи ҷамъӣ забони арабӣ (ҷамъӣ шикаста, ҷамъӣ солим) истифода кардааст, ки ин аз донандаи хуби қавоиди забони тоҷикӣ ва арабӣ будани ӯ дарак медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон / А. Ҷомӣ. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2008. – 203 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.I. Фонетика ва морфология / дар зери таҳрири Ш.Рустамов, Р.Ғафоров. – Душанбе : Дониш, 1985. – 356 с.
3. Баҳор М. Сабкшиносӣ. Ҷ.1 / М.Баҳор. – Техрон : Амири Кабир, 1384х. – 462 с.
4. Дастури забони форсӣ (Панҷ устод). – Техрон : Нохид, 1378 х. – 311 с.
5. Хумоюнфаррух А. Дастури ҷомеи забони форсӣ / А.Хумоюнфаррух. – Техрон : 1336х. – 288 с.
6. Хонларӣ П. Дастури таърихи забони форсӣ / П.Хонларӣ. – Техрон : Интишороти Тӯс, 1388х. – 288 с.
7. Ямин М. Таърихи забони форсии дарӣ / М.Ямин. – Кобул, 1376х. – 243 с.

ВЫРАЖЕНИЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В «БАХОРИСТОН»-Е ДЖАМИ

В статье рассматриваются и анализируются способы выражения множественного числа таджикских именных частей речи, а также заимствованных арабских слов на примере произведения «Баҳористон» Джамӣ. Так, в таджикском языке для выражения множественного числа применяются суффиксы -ān, -gān, -vān, -uān, а в арабском языке способом выражения множественного числа имен существительных является флексия и аффиксы.

Ключевые слова: Джамӣ, множественное число, аффиксы, флексия.

EXPRESSION OF PLURAL IN "BAHORISTON" OF JOMI

The article considers and analyzes ways of expression of plural of the Tajik nominal parts of speech, and also the borrowed Arab words on the example of "Bahoriston" of Jomi. So, in the Tajik language suffixes are applied to expression of plural, and in the Arabic language the way of expression of plural of nouns is the inflection and affixes.

Key words: Dzhami, plural, affixes, inflection.

Сведения об авторе: *Шарифова Ф.* – доктор филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: 918-62-46-54

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ҶОМӢ ВА ТАҲАВВУЛИ НАСРИ БАДЕИИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ

М. С. Имомов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шарқшиноси маъруфи Олмон Ҳерман Эте қазовати ҷолибе нисбат ба шухрати насри форсӣ дорад, ки мегӯяд: «Таърихи адабиёти форсӣ бидуни тавачҷуҳи шоён ба осори мансур, албатта, ноқис хоҳад буд, зеро дар онҳо низ монанди осори назмӣ рӯҳиёт ва ахлоқи миллат ҷилвагар аст». (24, 213). Гузашта аз ин, донишманди шинохтаи Эрон Забехуллоҳ Сафо як бартарии ҷолиби насри порсиро дар қиёс бо назм муайян кардааст, ки, ба назари мо, падидаи тоза аст. Ӯ мегӯяд: «Дар назми форсӣ аз қадим боз суннати бар пайравии шеваи пешиниён ва пой ниҳодан бар асари гомҳои онон будааст. Ҳар кӣ меҳост шоири устод шавад, мебоист басе аз гуфторҳои қудаморо хондаву ба ёд супурда бошад ва ҳамин қор ба танҳои қофӣ буд, то шоирро аз ҳар ҳайс зерӣ нуфузи пешиниён дароварад ва ба ҳамин сабаб ҳам дидаем, ки таҳаввули шеър дар қарни нуҳум ва зуҳури шеваи ҷадид дар он даврон бо ҳаракате тадриҷӣ аз оғоз то поёни аҳди мазкур анҷом гирифт, лекин чунин ҳаракате дар насри форсӣ бисёр сареътар буд ва иллати он низ озодии бештари нависандагон аз қудоди пешиниён ва таъсири онон аз забони муҳовараи аҳди худ буд» (20, 464).

Бо манзури ду қазовати ғавқузикр симои пурнуфузтарини эҷодӣ, ки тавонист дар ҳамаи анвои хурду бузурги манзум ва осори насри бадеӣ саҳми меҳварӣ дошта бошад, яке аз навобиги асри худ Мавлоно Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ ибни Низомиддин Аҳмади Даштӣ буд. Бо зуҳури ин симои эҷодӣ марҳалаи классикии таърихи адабиёти форсӣ ҷанбаи ҷамъбасти гирифт ва ин буд, ки Ҷомӣ тавонист бо эҷодиёти сермавзӯ ва бисёрсоҳаи хеш тавҷам бо қонуниятҳои рушду таҳаввули эҷоди бадеӣ раванди мазкурро қомилан зерӣ нуфузи худ қарор бидиҳад. Ба ин маънӣ мегӯяд:

Тухми ҳикмат қошт Фирдавсӣ, Низомӣ об дод,

Саъдию Ҳофиз даравгар шуд, Ҷомӣ хӯшачин.

Қазовати ғавқузикр танҳо ҳоси осори манзум нест, балки тавҷам бо осори мансур низ ҳаст.

Роҷеъ ба масоили мазкур дар адабиётшиносии ватанӣ ва хориҷӣ, ба истиснои Е.Э. Бертелс, баҳси қудогона сурат нағрифта бошад ҳам, он дар шакли таъкидҳо ва қайдҳои ишороти сершумори аҳли тадқиқ манзур мегардад¹. Аз ин рӯ, баррасии мавзӯи мазкур, ба назари мо, бисёр қонуниятҳои рушду таҳаввули насри адабӣ-бадеии асри миёнагии форс-тоҷикро то андозае муайян хоҳад кард.

Маълум аст, ки дар насри адабӣ-бадеии садаи мазкур «Доробнома»-и Ҳоҷӣ Муҳаммади Беғамӣ, «Саргузашти Ҳотам», «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Анвори Сухайлӣ»-и Қамолиддин Ҳусайн Воизи Қошифӣ, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Фаҳриддин Алии Сафӣ ва ғайра рӯи қор омадаанд, вале дар ин миён осори Ҷомӣ нуфузи бештаре дорад. Аз қилқи асарҳои насрии Ҷомӣ метавон қанд асари ўро номбар намуд. Аз қумла: «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот ал-қудс», «Лавоҳ», «Ашшиъат-ул-ламаъот» ва ғайра. Вале муасаллам аст, ки ягона асаре, ки ба насри бадеӣ шомил аст, қитоби «Баҳористон» аст. Дар ин қода ҳақ ба қониби профессор Е.Э. Бертелс аст, ки дар зерқасли «Насри бадеӣ»-и тадқиқоти монографии худ менависад: «Аз насри бадеӣ Ҷомӣ танҳо як асар қоқӣ гузошт, вале ниҳоят асари қаронарзиш. Ин асари машҳури ў «Баҳористон» аст» (9, 246).

Хушбахтона, матни илмӣ-интиқодии «Баҳористон» соли 1987 бо саъй ва эҳтимоми профессор А. Афсаҳзод рӯйи кор омадааст. Асари мазкур ханӯз соли 1846 ба забони олмонӣ, соли 1925 ба забони фаронсавӣ ва соли 1935 ба забони русӣ тарҷума ва нашр шуда буд, ки аз шуҳрату маҳбубияти асар дар байни халқҳои олам шаҳодат медиҳад.

Яке аз авомили меҳварие, ки «Баҳористон»-ро шуҳрати ҷаҳонӣ бахшидааст, моҳияти тарбиявӣ-ахлоқӣ доштани он аст, зеро аввал ин, ки ин асар дар пайравии «Гулистон»-и Абулахлоқ Саъдӣ эҷод шудааст ва дигар ин, ки хангоми таълифи «Баҳористон» Мавлоно Ҷомӣ 73 – сола буд ва ӯ то ин муддат натавон осори адабӣ-маънавии миллӣ, балки тавҷам бо он муқаддасоти исломӣ ва адабиёти пурғановати арабро низ фаро гирифта буд. Гузашта аз ин, Ҷомӣ хосса дар тарбияи фарзанд дар як қатор асарҳои дигари худ: «Тухфат-ул-Аҳрор», «Субҳат-ул-аброр», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Мачнун» ва «Хирадномаи Искандарӣ» зерфаслҳои «Насихат ба фарзанд» дорад, ки бахшҳои ғавқуззикр бо равиши дидактикаи маҳз арзёбӣ гардидаанд.

«Баҳористон» муштамил бар ҳашт равза буда, муҳимтарин шеваи эҷоди ин асари насри бадеӣ он аст, ки адиб дар мавридҳои зарурӣ ақоиди хешро бо зикри пораҳои шеърӣ (ғолибан қитъа) таҳкиму тақвият мебахшад. Фаразан, тавассути равиши мазкур чунин мегӯяд:

Чу нодонон на дар банди падар бош,

Падар бигзору фарзанди хунар бош.

Инчунин, ғалсафаи амалии таълимоти ахлоқии Ҷомӣ бо он характернок аст, ки ҳатто дар шеър ҳам бо андаки далелҳо иқтифо намекунад ва муҳокимаҳои бештар дорад, то ин ки ба натиҷаи дилҳоҳ расида тавонад. Аз ин рӯ, дар тақвияти қазовати ғавқуззикр илова мекунад, ки:

Ҳар писар, к-ӯ аз падар лофад, на аз ғазлу хунар,

Филмасал гар дидаро мардум бувад, номардум аст.

Шохи бебар арчи бошад аз дарахти мевадор,

Чун наорад мева бар, андар шумори ҳезум аст.

Азбаски «Баҳористон» бо манзури дарунмоя асари тарбиявӣ-ахлоқист, пораҳои шеърӣ низ ғолибан мавзӯи ғавқуззикрро таҳким бахшидаанд.

Жанри ҳукмрон дар ҳамаи давраҳои марҳалаи классикии адабиёти форс-тоҷик шеър буд, вале дар эҷодиёти шахсиятҳои ҷудогона дар ҳамин марҳалаи классикии рушд қонуниятҳои мазкур истисно дорад. Зеро Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Абдуррахмони Ҷомӣ дар таҳаввули назму наср мақоми якхела доранд. Дар мантиқи одии ифода, дар таълифоти ин абармардҳои эҷодӣ осори манзуму мансур мавқеи муштарак дорад. Яъне, онҳо дар жанрҳои манзуму мансур ҳамчун адибони қошиф пазируфта шудаанд.

Маълум аст, ки насри бадеии асри XV асосан насри мутақаллифона аст. Мо дар ин раванд танҳо саъйи Ҷомиро мебинем, ки ғолибан ба насри мурсал рӯ меорад. Зеро то ин муддат «Хористон»-и Мачди Хофӣ, «Нигористон»-и Муиниддини Ҷувайнӣ ва ғайра дар пайравии «Гулистон» эҷод гардида, дар таҳаввули насри бадеии марҳалаи классикии рушд заминаҳои устувор ба вучуд оварда бошанд ҳам, шуҳрат пайдо карда натавонистанд. Маҳз ба ҳамин хотир Ҷомӣ аз осори мансури аслоф насри Саъдӣ ва хосса «Гулистон»-и ӯро ихтиёр кардааст. Аз тарафи дигар, насри ин шоҳасар насри вуқӯъ, таълимӣ ва андарзист. Зеро Саъдӣ дар ҳар ҳикояти худ (то 300 ҳикоя) «Подшоҳеро дидам...», «Дарवेशеро шунидам...», «Яке аз мулуки Аҷамро ҳикоят кунанд...», «Аъробиро дидам...», «Шунидам, ки ба дарёи Мағриб...» ва ғайра мегӯяд ва ин далели воқеияти тасвиркардаи ӯст. Яъне, тасвири нависанда сирфан бофтаи тахайюли бадеӣ нест ва маҳз ин унсури меҳварии тасвир муассирии каломӣ

Саъдиро бағоят фузудааст. Принципи инъикоси бадеии ўро комилан шохисият эҳдо кардааст. Маҳз яке аз чанбаҳои таълимӣ-тадрисӣ ва тарбиявӣ гирифтани «Гулистон» ҳамин принципи воқеияти инъикоси бадеӣ аст.

Ин аносири хунарии эҷод тавбаам бо истеъдоди фитрию дониши пурвусъату серпахҳои адиб, саёҳати олам ва тавбаам омадани назария ва амалияи рӯзгори инсонӣ, чанбаи дидактикую тарбиявӣ-ахлоқии ҳикоятро тақвияти маҳз эҳдо намуда, баёни эҷодкорро хусни хосса бахшидааст.

Ин аст, ки Ҷомӣ низ барои таълими фарзанди хеш маҳз «Гулистон»-ро ихтиёр кардааст ва худ дар ҷавоби он асари мондагор офаридааст. Ҷомӣ бо таълифи ягона асари адабӣ-бадеии худ комилан бо шеваи баёни Саъдӣ рӯ оварда, принципҳои ҳикоятсозӣ, интиҳоби алфозу иборот, таъбироту ифодаҳо, мавзӯҳо ва мазмунсозию интиҳоби пораҳои шеърро (бо истисноӣ равзаи ҳафтум) басо некӯ истикбол намудааст. Аз ин ҷост, ки яке аз рисолатҳои Абдуллоҳи Ҷомӣ дар эҷоди «Баҳористон» аз он иборат аст, ки ӯ сабаки насри мурсалро дар асри хеш эҳё кард ва аз насри мутакаллифона, ки дар ин давра роиҷ буд, канорагирӣ кардааст. Аз ин хотир, насри бадеии Ҷомӣ дар «Баҳористон» насри мусаччаъ буда, мавзуну мукаффост, ки аз хунари волоӣ эҷодии адиб башорат медиҳад.

Ҷунончи, ҳикояти зерин аз равзаи дуум нақл мешавад:

“Афридун, ки дар замини шафқат ҷуз тухми насиҳат накишт, ба фарзандони худ ин тавқеъ навишт, ки сафаҳоти айём сафҳаи эъмор аст, дар он манависед ҷуз он чи беҳтарини аъмол ва осор аст...”

Дар ҳикояти ғавқуззикр вожаҳои шафқат-насиҳат, накишт-навишт, айём-аъмол, эъмор-осор мусаччаъ буда, вожаҳои накишт-навишт, эъмор-осор саҷъи мутавазӣ; шафқат-насиҳат саҷъи мутарраф ва айём-аъмол саҷъи мутавазин мебошанд, ки ифодаро ғушнавозу дилкаш ва муассиру хотирмон сохтаанд (17, 46-47).

Яке аз рисолатҳои дигари таърихӣ бачоовардаи Ҷомӣ дар таълифи «Баҳористон» эҳё ва бақо бахшидан ба насри адабӣ-бадеии форс-тоҷик дар интиҳои марҳалаи классикии рушд аст, ки минбаъд ба он иқдом осори зерин: «Ҳазону баҳор»-и Муҳаммадшарифи Кошиф, «Анҷумани дониш»-и Мирзо Аҳмади Викир, «Парешон»-и Мирзо Ҳабибуллоҳ Қононии Шерозӣ, «Боғистон»-и Накибхон Туғрали Аҳрорӣ чун нишони ҷавобия илова шудаанд.

Таълимоти фалсафӣ-дидактикӣ Ҷомӣ дар ин асар ва хосса фалсафаи амалии ӯ хеле пурғановат ва серпахлу буда, тамоми кишрҳои ҷомеаро фаро мегирад.

Нақши меҳварӣ, симои марказӣ, ҷеҳраи мавсуф дар насри бадеии Ҷомӣ ҳамоно ашрафи махлуқот – инсон ва муҳиту ҷомеа аст. Хосса назари Абдуллоҳи Ҷомӣ ба шахсияти сиёсӣ мутафарриқ аст, зеро консепсияи шоҳи ормонӣ бунёди идеали сиёсии ўро дар насри бадеӣ фароҳам овардааст, ки шоҳи одили ғайримусулмон аз ҳокими золими мусулмон тарҷеҳ дода мешавад ва, албатта, он тавассути қиёс сурат гирифтааст.

Ҷунончи, ҳикояти «Ҷаҳор ҳоким» аз равзаи дууми «Баҳористон»:

Ҷаҳор калима аст, ки ҷаҳор подшоҳ пардохтаанд, ки гӯё як тир аст, ки аз ҷаҳор камон андохта.

Кисро гуфтааст: - Ҷарғиз пушаймон нашудам аз он чи нагуфтаам ва басо гуфта, ки аз пушаймонӣ он дар ҳоку хун хуфтаам:

Ҳомӯш нишин, ки ҷамъ нишастан ба ҳамӯшӣ,

Беҳтар зи гуфтани, ки парешонӣ оварад.

Аз сирри сарбамӯхр пушаймон нашуд касе,

Бас фаш гашта сир, ки пушаймонӣ оварад.

Қайсар фармудааст: - Қудрати ман бар ногуфта беш аз он аст, ки бар гуфта, яъне он чи нагуфтаам, нухуфта:

Ҷар ҷӣ ифшоӣ он бувад душвор,

Бо ҳарифон мағӯ ба осонӣ.
К-он чӣ дорӣ нухуфта, битвон гуфт
В-он чӣ гуфти, нухуфт натвонӣ..

Ҳокони Чин дар ин маънӣ сухан чунон рондааст, ки бисёр бошад, ки парешонии гуфтан сахттар бошад аз пушаймонии нухуфтан:

Ҳар сирри сарбамухр, ки дар хотир афтадат,
Суръат макун ба лавҳи баёнаш нигоштан.

Тарсам, шавад ғаромати изҳори он туро,
Мушқилтар аз надомати пӯшида доштан.

Малики Ҳинд бад-ин нукта забон кушодааст, ки ҳар ҳарф, ки аз забон ҷастааст, дасти тасарруфи маро аз худ бастааст ва ҳар чӣ нагуфтаам, молики ӯям, агар хоҳам бигӯям ва агар хоҳам, нагӯям:

Бихрадеро зи рози фошу ниҳон
Масале нек бар забон рафта,
К-ин чу тирест монда дар қабза,
В-он чу тирест аз камон рафта.

Дар қазоватҳои фавқ воқеияти таърихӣ бо ҳақоиқи бадеӣ тавассути қиёс ба тасвир кашида шудааст, ки падидаи мазкур намоёнгари афзалияти таҳайюли эҷодии адиб дар насри бадеӣ қиёсан бо муосирини ӯст.

«Умуман «Баҳористон», - менависад профессор Аълоҳон Афсаҳзод, - энциклопедияест, ки дар он урфу одат ва хулқу хислати тамоми табақоти мардуми асри XV, аз фаррош то подшоҳ, инъикос гардидааст» (2, 8).

Метавон гуфт, ки, умуман, Ҷомӣ натавон ба сифати бузургтарин шоир, забардасттарин олими адабиётшинос, тоатандӯзтарин фақеҳ, файласуфи беназир, балки инчунин, ба масобаи яке аз симоҳои бемонанди эҷодӣ дар ҷодаи насри бадеӣ чи дар асрҳои миёна ва чи дар замони муосир (аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ) эътироф шудааст. Саҳми Ҷомӣ ҳам дар насри адабӣ, адабӣ-илмӣ ва бадеӣ шоистаи тамҷид аст. Ӯ тавонистааст, ки тавассути эҷоди «Баҳористон» қонуниятҳои рушди насри бадеиро дар асри ҳеш тақвияту таҳким бахшида, ба насри бадеии давр ва минбаъдаи адабиёти форс-тоҷик нуфузи фаровон гузорад.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон. Матни илмӣ-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи А. Афсаҳзод / А. Ҷомӣ. – Москва: Наука, 1987.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон. Китобхонаи мактаб. Таҳияи чоп, муаллифи сарсухан ва тавзеҳоту шарҳи луғот А. Афсаҳзод / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1987.
3. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷилди ҳафтум / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1989.
4. Дурдонаҳои наср. Ҷилди якум. – Душанбе: Ирфон, 1987.
5. Саъдии Шерозӣ. Куллийт. Ҷилди сеюм / С. Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 1990.
6. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980.
7. Афсаҳзод А. «Баҳористон» ва шухрати он. Дар кит. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1966.
8. Баҳор Муҳаммадтаъӣ. Сабқшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Ҷилдҳои 1,2,3 / М. Баҳор. – Техрон, 1338-1341.
9. Бертельс Е.Э. Навои и Джами / Е. Э. Бертельс. – Москва: Наука, 1965.
10. Котибӣ Ҳ. Таърихи мухтасари насри форсӣ / Ҳ. Котибӣ. – Табрез, 1329 ш.
11. Кишоварз К. Ҳазор соли насри порсӣ. Ҷилди аввал / К. Кишоварз. – Техрон, 1343 ш.
12. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Таърих ва назарияи номанигорӣ / М. Нарзиқул. - Д.: Сино, 2009. – 137 с.
13. Насриддинов А. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик. Қисми 1 / А. Насриддинов. – Хучанд, 2000.
14. Насриддинов А. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик. Қисми 2 / А. Насриддинов. – Хучанд, 2001.
15. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои 9-13) / Н. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2002.
16. Салимов Ю. Ёдгори умр. Ҷилди 1 / Ю. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
17. Сатторзода А. Такмили бадеӣ форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011.

18. Сатторзода А. Назариёти адабии Абдуррахмони Ҷомӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2014.
19. Сафо З. Ганчи суҳан. Ҷилди аввал. – Техрон, 1350.
20. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди чаҳорум / З. Сафо. – Техрон: Нигори ҳоtif, 1386.
21. Ҳикмат А. Ҷомӣ: мутазааммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуми мансури хотам-уш-шуаро Нуруддин Абдуррахмони Ҷомӣ / А. Ҳикмат. – Техрон: Интишороти Тус, 1379.-407с.
22. Ҷаводӣ Х. Ганҷинаи насри порсӣ. – Техрон, 1340 ш.
23. Шарифов Х. Назарияи наср / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004.
24. Эте Х. Таърихи адабиёти форсӣ. Тарҷума ва ҳавошии Р. Шафак / Х. Эте. – Техрон, 1337.

ДЖАМИ И ЭВОЛЮЦИЯ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЫ

Статья посвящена анализу роли выдающегося поэта и писателя и великого мыслителя 15 века Абдуррахмана Джами. На основе богатого литературного наследия писателя и сравнения его прозаических произведений, особенно “Бахористон”-а с произведениями современных писателей Джами и его предшественников, автор пришёл к выводу, что Джами сыграл огромную роль в развитии прозы 15 века.

Ключевые слова: Джами, проза, развитие прозы, “Бахористон”, “Гулистон”.

JAMI AND EVOLUTION PARSİ PROSE

This article analyzes the role of the outstanding poet and writer and a great thinker of the 15th century Abdurrahman Jami. On the basis of the rich literary heritage of the writer and his prose works of comparison, especially "Bahoriston" with works by contemporary writers Jami and his predecessors author came to the conclusion that Jami has played a huge role in the development of prose in the 15th century.

Key words: Jami, prose, development of prose, "Bahoriston", "Guliston".

Сведения об авторе: *М.С. Имомов* - доктор филологических наук, профессор, член-корр. АН РТ, ректор Таджикского национального университета

ҶОМӢ ВА АНВОИ ШЕЪРИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ

Х. Шарифов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Марҳилаи классикии адабиёт, пеш аз ҳама, бо шеър назми худ ҷаҳонгир шудааст. Дар ин марҳила навъҳои асосии адабиёт ва маънию сурати онҳо ба низом омада ва тарҳрезӣ шуданд. Шеър, суҳани манзум вазни асосии худро ёфт, ки арӯзи аҷам хонда мешавад. Вазни арӯз бо пазирии қолиби назми арабӣ, коркарду тозабини суннатҳои эронӣ дар шеъри форсӣ ва тоҷикӣ қабули ом ва роиҷ гашт. Азбаски ин вазн бо қавоиду талаби овоиву забони форсӣ созгор омадааст, зиёда аз 1000 сол боз дастури сароидани суҳани манзум мебошад. Пазириро ва табдили вазни арӯз дар шеъри туркӣ бо муқоиса ба назми форсии тоҷикӣ бори дигар мувофиқати ин вазнро бо сохти забони форсӣ тасдиқ менамояд. Айни ҳамин ҳолати вазн бо қофияи шеъри форсӣ низ рӯй дода ва қонунмандии устувори қофия яқоя бо вазни арӯз ва мантиқи суҳан бунёди устувори шакли шеър, яъне байти суҳанро ба вучуд оварда ва устувор гардондааст. Ҷойи гуфтан аст, ки истифодаи вазни арӯз ва қофияро адибон дар воқеияти эҷоди адабӣ қонуни ом гардонда бошанд, аҳли ҳунар ва таҳқиқ системаи илмӣ онҳоро аз мавқеҳои филологӣ, забоншиносӣ, адабӣ ва ҳатто илмӣ ҳикамӣ, бо назар ба таълимоти ҳиндӣ ва юнонӣ, ба низом оварда, илмҳои ҳоси роҳнамо ва дастурии онҳоро ба вучуд оварданд. Дар натиҷа таълимоти илмҳои арӯзу қофия по бар ҷо монда, то имрӯз мавриди истифода ва таҳқиқ қарор ёфтаанд.

Асоси адабиёти марҳилаи классикӣ шеър буд. Дар ҳамин марҳила анвои шеър ба вучуд омаданд ва равишҳои сохтори жанрии ҳар яки онҳо муқаррар ва коркарди бадеию ҳунари ёфтанд. Адабиёти як миллат ва ҳар замонро ба воситаи анвои ва шаклҳои жанрии он мешиносанд. Навъи адабӣ ҷеҳра ва мавзӯю маънии адабиёт аст. Анвои адабии марҳилаи классикӣ дар заминаи суннатҳои мардумӣ ва адабиёти қадими тоисломӣ бо таъсир ва тақмили пазириро аз баъзе қолибҳои шеъри арабӣ, баҳусус қасида, ба вучуд омада, шакли муносиби мавзӯи ва таъбу завқи мардумони

бумиро гирифтанд. Шеъри васфии чома (чакома) бо унсурҳои шаклии шеъри арабӣ ҳамбастагӣ ёфта, навъи адабии қасидаро ба вучуд овард, ки ба як маънӣ асоси шеър дар забони порсии дарӣ шуд. Қасида хунари суханвариро такмил дода, хеле боло бурд ва шоирони бузурге дар он таъъозмӯй намуда, намунаҳои олии ин навъи шеърро ба вучуд оварданд. Қасидасароён доираи мавзӯи шеърро вусъат дода, дар он сухан аз васфу ҳолу маю ёру рисо гуфта, ба мавзӯҳои ахлоқӣ ва ҳатто ҳикамию мазҳабӣ, фалсафию ирфонӣ даст заданд. Шоирони бузурге дар майдони қасидасароӣ, аз Рӯдакию Дақиқӣ сар карда, то Унсурию Фарруҳӣ ва Манучехрӣ, Носири Хусрав, Қатрони Табрешӣ, Масъуди Саъди Салмон, Сайид Ҳасани Ғазнавӣ, Анварӣ, Ҳоконӣ, Заҳири Форёбӣ, Камол Исмоил, Салмони Соваҷӣ, Бадри Чочӣ, Ибни Ямин ва дигарон таъъозмӯй намуданд. Дар заминаи қасида навъҳои қитъа ва ғазал ба вучуд омаданд. Дар қитъа шоирон бештар аз ҳоли худ сухан гуфта, мавзӯҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳатто назарҳои ҷаҳонфаҳмӣ ва фалсафияшонро иброз намудаанд. Дар ин навъи адабӣ дар марҳилаи классикии инкишофи адабӣ Авҳадуддини Анварӣ, Шайх Саъдӣ, дар зимни ҳикоятҳои «Гулистон» ва Ибни Ямини Фарюмадӣ бештар шуғл варзидаанд. Мавзӯи асосии ғазалро ишқ гуфтаанд, ки ифодаи рози хоҳишу ормонҳои мардумӣ ба воситаи ишқ ва маънии зиндагӣ дар муносибати мардумӣ мебошад. «Сухбати ёру бодаи чом», муносибати хуши мардумӣ бо ёру ҷаҳону ормони маънавӣ, вақтро хуш гузаронидан асли мақсуди вучуд мебошад, ки дар ғазал суруда шудаанд. Шеъри ғазал як ҷаҳони маънавии пайванд бо ҳастӣ, тавҳиди маънавӣ, канора ҷустан аз худбинӣ, худхоҳӣ, баҳра бурдан аз кайфияти инсонӣ, ба вучуд овард. Сайре, ки ғазал аз Рӯдакию Саной, Анварию Саъдӣ, Мавлонои Балхӣ ва Амир Хусраву Ироқӣ, Камоли Хучандӣ то Ҳоҷа Ҳофизу Ҷомӣ дорад, марҳаме ба рӯҳу равони одамӣ гузошта ва васлу фироқи абадиро таскину тасаллӯе мебахшад, то аз танҳои дар ин саҳрои ҳастӣ гирифтори шикастадилию ранҷу озор нагардад.

Ба вучуд омадани анвои мусаммат, чун мусалласу мураббаъ ва мухаммас ва мусаддасу тарҷеъоту таркибот шакли шеърро вусъат дод. Шоирон имконият ёфтанд, ки майдони хунару суханварӣ ва тазмину пайравию рақобату хунарнамоӣ бо гузаштагонии худро вусъати бештаре бидиҳанд, то ки бозори суханварӣ минбаъд вусъати тозае ёфта бошад.

Шеърҳои хурди дубайтӣ ва рубоӣ, ба қавли донишманде, драмаи хурди равони одамӣ мебошанд. Бо ин ҳама хурдӣ шоирон ҷаҳонро дар ҷаҳор мисраъ гунҷонидаанд ва ҳамин қудрати ҷаҳонгирӣ андеша аст, ки Хайёмро бо миқдори на чандон зиёди рубоӣ дар қалбу равони ҷаҳонӣ ҷой додааст. Бобо Тоҳири Урёни Ҳамадонӣ дар ҷаҳор мисраи дубайтӣ пайванди ғоҷиавии инсонро бо ҷаҳони моддӣ ва таманнои дарёфти васли абадиёт баён кардааст, ки ҳамчу протсессии будиш мақсади аслии зиндагонист:

Зи дасти дидаву дил ҳар ду фарёд,
 Ҳар он чи дида бинад, дил кунад ёд.
 Бисозам ханчаре нешаш зи фӯлод,
 Занам бар дида, то дил гардад озод.

Достонҳои бузурги адабиёти классикӣ дар қолиби абёти мусалсал суруда шуда, бо тағйири мавзӯ ва усули (методи) офариниш марҳилаҳои инкишофи адабро мушаххас намуда, авзои равониро ба воситаи нигориши вазъи маънавию рӯҳонӣ ва корномаҳои шахсият ба вучуд овардаанд. Марҳилаи аввали достонсароӣ ба замони тавдину танзими ҳамосаи миллии мардумони эронӣ «Шоҳнома», ки аз аъмоқи таърих маншаъ гирифта дар аҳди Сосониён мураттаб гардид ва дар замони Сомониён бо намунаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ такмили комил ёфт, оғоз шудааст. Бешубҳа, ҳамосаи миллий, ки аз чандин силсилаи достонҳо бо вусъати замони наздик ба се ҳазор сол фароҳам омада, дар чандин китобҳое, чун «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ, «Кӯшнома»-и Ҳаким Эроншоҳ ибни Абилхайр, «Фаромурзнома»-и Хусрави Кайковус, «Шаҳриёрнома»-и Усмон Мухторӣ

Ғазнавӣ, «Сомнома»-и Хочуи Кирмонӣ ва чанде дигар шуъбаҳои он сабти эҷодӣ шудаанд, ганчинаи фарҳангӣ ва адабиро ба вучуд овардааст. Достонҳои ҳамосаи миллӣ аз ҷиҳати ҳаҷм ва ниёзҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва эстетикӣ офариниши адабӣ ба қонунмандии пайдоиши романҳо дар адабиёти мардумони Аврупо мувофиқат доранд. Бештари онҳо бо тақозои таърихӣ эҳтиёҷоти миллӣ ба вучуд омада ва бозгӯӣ ва ҳимоят аз манофеи миллӣ менамоянд.

Достонсароӣ бо гузашти замон ба мавзӯҳои ахлоқӣ ва баҳусус ниёзҳои иҷтимоӣ ва рӯҳонӣ, инчунин, ҳимояту ғамхорӣ аз шахсияти гирифтори нобаробариҳо ва азияту ранҷҳо шуда рӯй овард. Дар натиҷа ба ҷойи достонҳои ҳамосӣ (эпикӣ) достонҳои лирикӣ (ғиноӣ) ва ҳаммосӣ- ғиноӣ ба вучуд омаданд. Ғамхорӣ ба шахсияти инсон ва ҳимояти фард асоси гуманистии ин навъ асарҳо гардид. Маснавиҳои бузург ва достонҳо ду равишро гирифтанд: яке маснавиҳои бузурги ахлоқӣ ва ирфонӣ, аз қабили «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» ва дигар маснавиҳои Саной, ҳамчунин, маснавиҳои Шайх Аттор, ба монанди «Мантиқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Маснавӣ»-и бузурги Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ, «Бӯстон»-и Саъдӣ, асарҳои Амир Хусрав ва дигар достонсароёни асрҳои XIV-XV мебошанд. Дар ин маснавиҳо, ки аз ҷиҳати ягонагии мавзӯ ва ҳадафи ғоявӣ ваҳдати ягонагӣ мегиранд, микдори фаровони ҳикмати тамсилӣ ба мақсади тақмили бадеӣ истифода шудаанд. Суннати истифодаи достонҳои хурд аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ оғоз мегирад ва дар асарҳои пасомадагон навъи ҳикмати тамсилӣ манзумро инкишоф медиҳад.

Достонҳои лирикӣ ва романтикӣ аз «Вомику Узро» ва дигар достонҳои Унсурӣ, «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюкӣ, «Вис ва Ромин»-и Фаҳруддини Гургонӣ оғоз гирифта, бо достонҳои «Хусраву Ширин», «Лайлӣ ва Мачнун», «Ҳафт пайкар» ва «Искандарнома»-и Низомӣ қамолоти мундариҷа ва равиши идеявӣ бадеӣ ёфтанд. Низомӣ дар танзими достонҳои лирикӣ ва романтикӣ ҷунон пешрафти бадеӣ ва эстетикӣ ёфт, ки ин равиҷ боиси пайравӣ татаббӯи дигар шоирон гардида, бо саъйи Амир Хусрави Деҳлавӣ шакли воҳиди ҳунарии «Ҳамса»-ро гирифт ва шоирони зиёде ба асарҳои ӯ тазминҳо навиштанд. Дар асри XV, замони зиндагии Ҷомӣ, шоирони зиёде кӯшиши ба вучуд овардани «Ҳамса» карданд ва меъёрҳои ҳунарию эҷодӣ офаридани асари адабиро, ки бо пайванди тозақориҳои ҳунари суҳанварӣ бар мабной мазмуну сюжетҳои суннатӣ вобаста буд, ба қор бурданд.

Абдураҳмони Ҷомӣ, ба ҳукми таърихӣ соҳиби қонунмандии инкишофи ҷамъият ва ҳунару адаб ба қудрату тавонмандии шахсии худ, дар поёни ин ҷойҳои классикӣ рушди адабиёт мақом ёфт. Бо ин сабаб, мақоми Ҷомиро дар ҳамин раванди таърихӣ суннатҳои фикрӣ, ҷаҳонбинии мазҳабӣ илмӣ ва диди адабӣ эстетикӣ марҳилаи классикӣ омӯхтан ва шинохтан лозим ба назар меояд. Ҷомӣ, аз мавқеи осори илмӣ адабиаш, дар ғаҳвораи ҳамин тамаддун ва фарҳанги замони исломӣ эронӣ фарогирифтаи забони форсӣ тарбият ёфта, эҷодиёти ӯ таҷассумгари ғояҳои исломӣ бо равиши аҳли суннат, фалсафа ва ҳикмати назарӣ ва амалии ирфонӣ фалсафӣ ва ахлоқӣ тасаввуфӣ равиши Нақшбандия мебошад. Гузашта аз ҷаҳонбинии мазҳабӣ ва илмӣ ирфонӣ Ҷомӣ, ки дар осори фаровонаш таҷассум ёфтааст, шахсияти вай дар навбати аввал дар таърихӣ фарҳангу адаби мо ҳамчун адиб ва шоир шинохта мешавад. Фаъолияти шоир бо эҷоди шеърҳои лирикӣ ё ғиноӣ вобаста аст ва аз машқҳои айёми ҷавонӣ сар шуда, то ба пиронсолагӣ идома меёбад. Ҷомӣ ба қасида, ба монанди аксари шоирони баъди истилои муғул ва замони Теуриён, кам тавачҷуҳ намуда ва бо иродат аз мадҳи қасон гуфтан даст ниғаҳ дошта, ба қавли ҳудаш, аз он мадоеҳи кам «маънии хирсу озпаймой» ба хотир намерасад. Аз ҷумлаи қасоиди шоир дар ҷавоби қасидаи Ҳоконӣ ва «Луччат-ул-асрор» дар посухи қасидаи Амир Хусрав, инчунин, қасидаи ҳолияи «Рашҳи болин би шарҳи ҳолин» бо иддае марсияҳо шухрат доранд. Анвои дигари шеърҳои девонҳо аз маснавиҳои хурд, тарҷеъот, таркиббанд, қитъа, рубой ва муаммо иборатанд.

Қасидаҳои мазкури ҷавобия ба равиши ҳикамӣ суруда шуда, дар таърихи шеърӣ форсӣ аз лиҳози мавзӯӣ ва мазмун мавқеи ҷашмрасе доранд.

Гарчи Ҷомӣ дар суҳанварӣ шоири мутабаҳхирест, ғазал ва дoston бо намунаи маснавиҳои «Ҳафт авранг», ду қутби меҳварии эҷодиёти ӯро ба вучуд овардаанд. Дар се девони Ҷомӣ 1805 ғазал ба миқдори 13015 байт мавҷуд аст. Ҷунонки қаблан гуфтем, ғазал то замони Ҷомӣ сайри тамоме дар мавзӯӣ, маънӣ ва шакл дошт. Аз ишқу озодагӣ то зуҳду дарвешӣ, ирфону маърифати ҳастӣ ғазал олами шавқи ормонии инсониро ба вучуд оварда, системаи суҳан ва поэтикаи хоссеро ба худ гирифтааст. Дар замони хуруҷи муғул дар Мовароуннаҳру Хуросон ҷароғи илму адаб хомӯш гашта, шамъҳои андаке дар ҳар гӯшаи ин торикистони бавучудодада шуъла медоданд. Аз ҷумла, дар Ҳирот умарои Оли Қарт бо қамоли хунари сиёсатмадорӣ анҷумани адабии тоҷикиро ниғаҳ доштанд. Дар асри XV дар ин сарзаминҳо ҷароғи илму маърифат аз нав барафрӯхта шуд, қасони зиёде ба майдони шеърӣ шоирӣ омаданд. Аз ҳама муҳим ин аст, ки дар ҷомеа як навъ озодию озодагӣ ба вучуд омад, шеърӣ шоирӣ гулгулаи тозае андохт. Маркази асосии фарҳангу тамаддуни тоҷикӣ дар шаҳрҳои Самарқанду Ҳирот устувор шуд. Ғазал гуфтан расми ом гардида, дар ҳар гӯшае, ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, гулгулаи шоирӣ замзамаи суҳанварӣ буд. Ҷунбиши адабӣ дар ин сарзамин баъди хомӯшии наздик ба дусадсола ҷун хусусияти оммавӣ дошт, забону тариқи суҳан аз фишори андешаи амиқ илмию фикрӣ берун омада, дар олами завқу эҳсоси табиӣ ҷилвагар мешуд. Суҳанварӣ ба завқу воқеиятбинӣ қаробат ёфта буд. Шеърӣ ғазали Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ намоёнгари ҳамин ғазали ба завқу фаросати омма наздик мебошад, гарчи аз олами андешаи ирфонӣ ва завқу фаросати сӯфигӣ ҳам баҳра бардоштааст. Ҳамин тариқи суҳани содаи шоирона бо тасвири воқеияти дидани хисси гуфтори Ҷомиро дар ғазалиёташ барои мутолиа ва дарёфт хеле наздик кардааст. Ғазалҳои ӯро аз замони зиндагаш то имрӯз дар маҳфилҳо мехонанд, дар базмҳо месароянд, иддаи зиёде аз онҳо ба оҳангҳои «Шашмақом» созгор омада ва ба ганҷинаи он ворид шудаанд. Аз ин хирмани азими фарҳанг ба ҳукми донде ғазалеро намуна меорем:

Аз ҷашми хобноки ту бе хоб мондаем
В–аз ҷаъди тобдори ту бетоб мондаем.
Бар ҷун диҳад ниҳоли умед, инҷунин ки мо
Аз ҷӯйбори лутфи ту беоб мондаем.
Ҳар ҷо қашидаем зи дил оҳи оташин,
Сад доғ аз он ба синаи аҳбоб мондаем.
Гар ҷашми мо зи гиря ҷу дарё шавад, ҷӣ айб,
З–ин сон ки дур аз он гули сероб мондаем?!
Паҳлӯ, ки мондаем дар он кӯҳ ба хору хас,
Гӯё ба чорболиши санҷоб мондаем.
Ҷомӣ, ҳадиси хирқаву сачҷода то ба кай,
Мо, ҳар ҷӣ буд, раҳни майи ноб мондаем.

Марҳилаи классикии ғазалсароӣ бо ҳамин мактаби адабии Ҳирот, ки сарвари муътабару роҳнамои он Ҷомӣ буд, сар омад ва дар дохили он андак– андак равиши дигар ба вучуд омад, ки рафта– рафта сабки тозаи шеърро ба миён овард. Ин сабки навро дар шеърӣ форсии тоҷикӣ ҳиндӣ хонданд ва он марҳилаи баъди классикӣ дар ҷараёни таърихи адабиёти форсӣ буд.

Дар дostonсароӣ Ҷомӣ равияи Низомӣ ва Амир Хусравро идома ва такмил дод. Ҷомӣ миқдори маснавиҳоро ба ҳафтто расонд ва маҷмӯаи онҳоро «Ҳафт авранг» хонд. Аз ҳафт маснавии ин маҷмӯа сетои онҳо –«Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Ҳирадномаи Искандарӣ», ҷунонки аз исмашон бармеояд, дар мавзӯҳои маъруфи дostonсароӣ суруда шуда, «Саломон ва Ибсол» дostonи тоза аст. Мазмуни ин дoston дар «Ишорот ва танбеҳот»–и Ибни Сино ишора рафта, мазмуни

достони Ҷомӣ ба нақли ин ҳикоят дар «Шарҳи ишорот»-и Насируддини Тусӣ бунёд ёфтааст. Бо сухани кӯтоҳ бояд бигӯем, ки аз замони Низомӣ ва Амир Хусрав то рӯзгори Ҷомӣ садсолаҳо сипарӣ шуда буд ва мухтавои дostonҳои ӯ наметавонистанд аз назару мутолиот ва ниёзу тақозои замонаш баҳра набардошта бошанд. «Саломон ва Ибсол» сужети баромади ҷонӣ дорад ва ҳовии маънии ирфонӣ ахлоқӣ дар сурати рамзӣ тамсилӣ. Аз ҳамаи дostonҳои ҳамосӣ (эпикӣ) –и Ҷомӣ «Юсуф ва Зулайхо» ва «Лайлию Мачнун» бештар шакли дostonпардозӣ доранд ва як навъ назира бар дostonҳои Низомӣ мебошанд. «Хирадномаи Искандарӣ», гарчи дар мавзӯи маъруфи корномаи Искандар, ки барои мазмуни чандин романҳои насрию манзум маводи офаринадагии адабӣ будааст, иншо шуда, гузориш ва мазмуни ҳақимона дорад. Ин маснавии Ҷомӣ асари ҳикамист, ки мавзӯоти он аз забони файласуфони ҷонӣ гуфта шуда, хираднома хонда мешавад. Дар маснавӣ ҳикмат ва ҷаҳонбинии нависанда иброн шудааст.

Се маснавии дигари «Ҳафт авранг»– «Силсилат-уз-заҳаб», «Тухфат-ул- Аҳрор» ва «Субҳат-ул-аброр» дар мавзӯҳои ҳикамию ирфонӣ навишта шудаанд. Дар ин маврид назари Забехуллоҳи Сафо дақиқ аст, ки «маснавиҳои ирфонӣ ва ҳикамӣ ба вазъи борику ошқоре тахти таъсири иттилооти ӯ қарор гирифта ва майдони васеъ барои баёни маҳоратҳои илмӣ вай гардидааст». Ҷомӣ масъалаҳои илмӣ, ҳикамӣ ва ирфониро бо ҳикоятӣ тамсилоти тоза ва суннатӣ гузаштагон вусъат дода, майдони дидани бадеиро дар ин асарҳои илмӣ ирфонӣ такмил медиҳад. Махсусан, маснавии «Силсилат-уз-заҳаб» як асари комили ҳикамию ирфонӣ буда, бо назари гузаштагон ҳамоҳангӣ дорад. Аз ҷумла, назари худошиносии Ҷомӣ дар ин маснавӣ бо диди Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ монанду ҳамоҳанг аст:

Халқи олам ҳама дар ин коранд,
 Рӯ ба ваҳму ҳаёли худ доранд.
 Ҳама андар худопарастӣ фош,
 Лекин Озарсифат худойтарош.
 Ҳар касе бар умеди беҳбуде,
 Бааста бо худ ҳаёли маъбуде.
 Рӯйи таъзими худ дар он карда,
 Меҳри он дар дарун бипарварда.
 Ба ибодат агарчи машғул аст,
 Обиди он илоҳи маҷбул аст.
 Рӯзи маҳшар, ки бар умуми башар
 Ҳақ таҷаллӣ кунад ба ҷумла сувар.
 Он таҷаллӣ зи ҳазрати аҳдаш,
 Набувад ҷуз ба вифқи муътақадаш.
 Ҷуз дар он сурат ар шавад зоҳир,
 Гардад онро зи ҷоҳилӣ мункир.
 Ҷун таҷаллӣ, ки дар миод бувад,
 Ҳама бар тибқи эътиқод бувад.
 Макун ӯро ба эътиқоде хос,
 Шав зи қайди ҳар эътиқод халос.
 Нест ҳасре Худойрову ҳаде,
 Ки муқайяд шавад ба муътақаде.
 Тахтаи ҳомаи ақоид бош,
 Дар ҳама сураташ мушоҳид бош.
 Шав ҳаюлои ҷумла муътақидот,
 Бӯ, ки ёбӣ зи қайду ҳаср начот.

Мавлоно Ҷомӣ бо китоби бузурги «Нафаҳот-ул-унс» суннати шарҳи рӯзгори сӯфиёни бузургро, ки аз асарҳои Абдуллоҳи Ансорӣ ва Шайх Аттор маншаъ

мегирад, натиҷа ва хулоса кард. Ин асар арзиши муҳимми забонӣ, ахборӣ ва адабӣ дорад. «Баҳористон»-и Ҷомӣ бо пайравӣ аз «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ намунаи шоёни насри бадеӣ мебошад ва бо гузориши рӯзгори адибони салаф арзиши таъкираи адабиро ҳам ба худ касб намудааст. Чанд рисолаҳои адабии хурди илмӣ ва таълимӣ ҳам дорад, ки ҳам аз камолоти дониши нависанда хабар медиҳанд ва ҳам аҳамияти илмию адабӣ доранд. «Рисолаи арӯз», «Рисолаи қофия», «Рисолаи мусиқӣ» ва «Ҷавоиди Зиёия» дар шумори ин навъ асарҳои ӯ омадаанд.

Аз замони зиндагии Мавлоно Ҷомӣ шашсад сол сипарӣ шуда бошад ҳам, арзиши адабӣ ва аҳамияти ахлоқӣ, назарӣ ва бадеӣ-эстетикӣ аксари таълифоти ӯ аз байн нарафтааст. Миқдори зиёди ғазалҳои ӯро ҳофизону сарояндагон замзама мекунанд, суҳанони ҳикматомӯзу тарбиявиашро дар боби адолат ва дигар муносибатҳои неки инсонӣ меҳонанд ва аз онҳо завқу маърифат меёбанд. Мавлоно Ҷомӣ шарикӣ корвони бузургии адабии тоҷик буд ва ҳақд мӯнд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир /А.Афсаҳзод.- Душанбе:Ирфон, 1989.- 384с.
2. Бертельс Е.Э. Навоӣ и Джами. Избранные труды / Е.Э. Бертельс. – Москва: Наука, 1965.- 498с.
3. Разӣ, Ҳошим. Муқаддимае дар таърихи адабӣ, фалсафаву сиёсии қарни нухум ва баҳсе интиқодӣ дар аҳволу осор ва нақди сурудаҳои Ҷомӣ / Девони қомили Ҷомӣ. Веростаи Ҳошим Разӣ /Ҳ. Разӣ.- Техрон: Муассисаи ҷопу интишори “Парвиз”, 1341.- С.9-302.
4. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 4 / З. Сафо. - Техрон: Фирдавс, 1383.- 607с.

ДЖАМИ И ЖАНРЫ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматривается в кратком изложении развитие жанров персидско-таджикской поэзии классического периода персидской литературы и их место в творчестве Джами. Автор анализируя жанры поэзии поэта, в особенности қасыды, газели и месневи, отмечает огромный вклад Джами в развитие данных жанров поэзии.

Ключевые слова: Джами, классический период, персидско-таджикская литература, поэзия, жанры, қасыда, газель, месневи, рубаи.

JAMI AND GENRES OF PERSIAN-TAJIK POETRY

The article discusses in brief the development of genres Parsi poetry of the classical period of Persian literature and their place in the work of Jami. Author analyzing the genres of poetry of the poet, in particular qasida, ghazal and mesnevi, says Jami huge contribution in the development of these genres of poetry. Janri Persian poetry in the works of Jami perfected and come to the last stage of the classical period persidko-Tajik literature.

Keywords: Jami, the classical period, the Persian-Tajik literature, poetry, genres, qasida, ghazal, mesnevi, rubaiyat.

Сведения об авторе: *Х. Шарифов* – доктор филологических наук, профессор ТНУ. Телефон: **919-01-75-08**

АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА «РИСОЛАИ АРӢЗ»-И Ӣ

У. Тоиров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

То таълифи «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ доир ба қоидаҳои арӯзи форсӣ-тоҷикӣ ва усули таълими он, роҷеъ ба умумияту тафовути арӯзи Арабу Аҷам рисолаҳои зиёде таълиф гардидаанд, ки «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Рисолаи арӯз»-и Рашиди Ватвот, «Меъёр-ул-ашъор»-и Насируддини Тӯсӣ, «Нисоб-ус-сибён»-и Абӯнаصري Фароҳӣ, «Мизон-ул-авзон»-и Алишери Навоӣ, «Ҷамъи мухтасар»-и Ваҳиди Табрезӣ, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Атоуллоҳи Ҳусайнӣ, «Арӯзи Сайфӣ»-и Сайфии Бухорӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Аз ҷумлаи асарҳои таълимие, ки дар асри XV оид ба илми арӯз таълиф карда шудааст, «Рисолаи арӯз»-и Абдуллаҳмони Ҷомӣ мебошад. Соли таълифи рисола маълум нест. «Рисолаи арӯз» аз муқаддимаи хеле мухтасар (ҳамагӣ ду саҳифа) ва

хашт фасл (боб) иборат аст. Дар муқаддима Ҷомӣ дар бораи номи ҳичоҳои арӯзӣ дар забони арабӣ, яъне роҷеъ ба сабаб (сабаби хафиф ва сабаби сақил), ватад (ватади маҷмуъ ва ватади мафрук), фосила (фосилаи суғро ва фосилаи кубро) сухан ронда, барои мисол ҷумлаи «Бе гули рухат лола ба ҷаман нанигарад»-ро меорад. Агар калимаҳои ин ҷумларо ба сабабу ватаду фосила ва навъҳои он ҷудо кунем, калимаи якуми он – «бе» сабаби хафиф (як ҳичои дароз), калимаи «гули» сабаби сақил (ду ҳичои кӯтоҳ), калимаи «рухат» ватади маҷмуъ (як ҳичои кӯтоҳу як ҳичои дароз), калимаи «лола» ватади мафрук (як ҳичои дарозу як ҳичои кӯтоҳ), таркиби «ба ҷаман» фосилаи суғро (ду ҳичои кӯтоҳу як ҳичои дароз) ва калимаи «нанигарад» фосилаи кубро (се ҳичои кӯтоҳу як ҳичои дароз) – ро ташкил медиҳад.

Дар фаслҳои якуму дуюм сухан аз усулу рукнҳои солим (фаъълун, фоъилун, мафоъилун, мустафъилун, фоъилотун, мафоъилатун, мутафоъилун, мафъълоту) ва зиҳофи рукни солими баҳри Ҳазач – мафоъилун (мақбуз, мақфуф, аҳрам, аштар, маҳфуз, мақсур, аҳтам, маҷбуб, азалл, абтар), зиҳофи рукни солими баҳри Рамал – фоъилотун (махбун, мақфуф, машкул, маҳзуф, мақсур, мақтуъ (аслам), мушаасс, маҷхуф, мусаббағ), зиҳофи рукни солими баҳри Раҷаз – мустафъилун (махбун, матвӣ, мақтуъ, муҳаллаъ, аҳазз, маҳбул, музол, мурафғал), зиҳофи рукни ҷоруми солим – мафъълоту (махбун, матвӣ, маҳбул, маҷқуф, мақсуф, аслам, маҷдуъ, манҳур, марфуъ), зиҳофи фаъълун (мақбуз, мақсур, маҳзуф, аслам, асрам, абтар) меравад.

Дар фаслҳои сеюму ҷорум дар бораи баҳрҳои ҳоси шеъри арабӣ (Тавил, Мадид, Басит, Вофир, Комил), баҳрҳои ҳоси шеъри форсӣ-тоҷикӣ (Қариб, Мушокил, Ҷадид) ва баҳрҳои, ки дар шеъри арабию форсӣ-тоҷикӣ баробар иштирок мекунанд (Ҳазач, Рамал, Раҷаз, Мутақориб, Мутадорик, Музореъ, Хафиф, Мучтасс, Саръ Мунсарех, Муктазаб), дойираҳои Муъталифа (баҳрҳои Ҳазачу Рамалу Раҷаз дар шакли мусаммани солим), Мухталифа (баҳрҳои Мучтасс, Мунсарех, Музореъ, Муктазаб – ҳама дар шакли мусаммани музоҳафа), Мунтазия (баҳрҳои Қариб, Мушокил, Ҷадид, Хафиф, Саръ – ҳама дар шакли мусаддаси музоҳафа), Муттафиқа (баҳрҳои Мутақориб ва Мутадорик – ҳар ду дар шакли мусаммани солим), тақтеъи шеър, номи рукнҳои байт (садр, ибтидо, арӯз, зарб, ҳашв, ҳашвайн) ба таври мухтасар маълумот дода шудааст. Дар ин фаслҳо Ҷомӣ барои ҳар баҳри арӯзи арабӣ ва арӯзи форсӣ-тоҷикӣ як байт оварда, тақтеъ мекунад. Барои баҳри Тавил байти зеринро овардааст:

Чи гӯям, нигорино, ки бо ман чиҳо кардӣ,
Қарорам зи дил бурдӣ, зи сабрам ҷудо кардӣ.
фаъълун/мафоъилун/фаъълун/мафоъилун
V – / V – – – / V – / V – – –

Барои баҳри Мадид ин байтро овардааст:
Бевафо ёре, гаҳе ёди ғамхоре бикун,
Ошиқи бечораро ҷораи коре бикун.
фоъилотун/фоъилун/фаъилотун/фоъилун
– V – / – V – / – V – / – V –

Барои баҳри Басит ин байтро овардааст:
Чун хору хас рӯзу шаб афтодаам дар раҳат,
Бошад, ки бар хоки ман афтад назар ногаҳат.
мустафъилун/фоъилун/мустафъилун/фоъилун
– V – / – V – / – V – / – V –

Барои баҳри Вофир байти зерин оварда шудааст:
Хуш он саҳаре, ки оҳи шабам кунад асаре,
Зи роҳи вафо ба сӯи ман уфтад гузаре.
мафоъилатун/мафоъилатун/мафоъилатун
V – V V – / V – V V – / V – V V –

Барои баҳри Комил ин байт оварда шудааст:
Чи кунад ҷаман, чу ҷудо шавад шаман аз санам,

Магар он, ки рӯзу шабон нишаста бувад ба ғам.

мутафӯйлун/мутафӯйлун/мутафӯйлун

V V – V – / V V – V – / V V – V –

Дар фаслҳои 5–6 барои анвои баҳри Ҳазач 28 мисоли шеърӣ, барои шачараҳои ахрабу ахрам шаш рубой, барои навҳои баҳри Рачаз 15 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Рамал 14 мисоли шеърӣ, барои анвои баҳри Музореъ 12 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Муқтазаб 6 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Мучтасс 9 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Сареъ 6 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Ҷадид як мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Қариб 3 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Мутақориб 11 мисоли шеърӣ, барои навҳои баҳри Мутадорик 5 мисоли шеърӣ шохид оварда шудааст.

Ин рисола, асосан, дар пайравии «Ал–муъҷам фӣ маъойири ашъори–л–Аҷам»–и Шамси Қайси Розӣ навишта шудааст, ба таври дигар гӯем, «Рисолаи арӯз»–и Абдурахмони Ҷомӣ як навъ талхиси (хулосаи) «Ал–муъҷам» мебошад.

Масалан, дар «Ал–муъҷам» омадааст: «Пас мадори авзони арӯз бар ин се рукн ниҳоданд: сабабу ватаду фосила» (4, 35).

Дар «Рисолаи арӯз»–и Ҷомӣ ин хел: «Аммо баъд бидон, ки арбоби синоати арӯз бинои усули авзони шеърро бар се рукн ниҳодаанд: сабаб, ватад ва фосила» (3, 161).

Дар «Ал–муъҷам»: «Ҳазф андохтани сабабе бошад аз охири ҷузв ва чун аз мафӯйлун «лун» биандозӣ, «мафӯй» бимонад, фаъулун ба ҷои он биниҳанд...» (4, 52).

Дар «Арӯзи Ҷомӣ»: «Ҳазф исқоти сабаби хафифи охири ҷузв аст, чун аз мафӯйлун «лун» биандозанд, «мафӯй» бимонад, фаъулун ба ҷои он биниҳанд» (3, 163).

Дар «Ал–муъҷам» дойираи «Мухталифа» бо мисраи зерин оварда шудааст: «Дил рабуд ёр зи ман, рух нухуфт боз зи ман» бар вазни –V –V/ – VV – / –V – V/ – VV – (4, 181).

Дар «Ал–муъҷам» байти зерро оварда:

Маро ғами ту, ай дӯст, зи хонумон баровард,

мафӯйлун/мафӯйлу/мафӯйлун/мафӯйл

V –V –/ V – –V / V – V –/ V – ~

Маро фироқат, ай моҳ, зи молу чон баровард

мафӯйлун/мафӯйлу/мафӯйлун/мафӯйл

V –V –/ V – –V / V – V –/ V – ~

Ҳазачи мусаммани макбузи макфуфи мақсур ном кардаанд (4, 92).

Дар «Рисолаи арӯз» ҳамин байт бо тағйироти зерин оварда шудааст:

Маро ғами ту, ай дӯст, зи хонумон баровард,

мафӯйлун/мафӯйлу/мафӯйлун/мафӯйл

V –V –/ V – –V / V – V –/ V – ~

Маро фироқат, ай моҳ, зи чон фиғон баровард

мафӯйлун/мафӯйлу/мафӯйлун/мафӯйл

V –V –/ V – –V / V – V –/ V – ~

Дар «Ал–муъҷам» омадааст:

Ошиқ шудам бар дилбаре айёре,

Шаккарлабе симинбаре, хунхоре.

муштафйилун/муштафйилун/мафъулун

– –V –/ – –V – / – – – (4, 109).

Дар «Рисолаи арӯз»–и Ҷомӣ ҳамон байт бо тағйири андаке чун мисол барои баҳри Рачази мураббаи солим оварда шудааст:

Ошиқ шудам бар дилбаре,

Сангиндиле симинбаре.

муштафйилун/муштафйилун

–V – / –V– (3, 183).

Бештари мисолҳои саҳифаҳои 186, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199 –и «Рисолаи арӯз» аз саҳ. 110, 113, 119, 123–124, 125, 128, 130, 134, 135, 136, 137, 139, 140 – «Ал-муъҷам» гирифта шудааст.

Агар ба сайри таърихӣ таҳаввул ва тақомули арӯзи форсӣ–тоҷикӣ назар кунем, мебинем, ки намунаи ашъоре, ки аз Рӯдакӣ ва шоирони асрҳои 9–15 то замони мо боқӣ мондаанд, маълум месозад, ки авзони аксари онҳо ба авзони баҳрҳое, ки дар дойираҳои арӯзи араб буданд, мувофиқат намеkunанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ табиати шеъри форсӣ–тоҷикӣ ва авзони онро бо тамоми нозукиҳояш омӯхта, ба ҳулосае омадааст, ки вазнҳои Муттасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ (мафъилун/фаъилотун/ мафъилун/фаълон V –V –/ VV– – / V – V –/ – ~), Мунсарехи мусаммани матвии маҷдӯ (муфъилун/фъилоту/ муфъилун/фъ – V V –/ –V– V / –V V –/ ~), Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (мафъълун/ мафъълун/мафъълун/мафъълун – –V/ V– –V / V – – V/ V – –), Ҳазачи мусаммани солим (мафъйлун/ V– – –/ мафъйлун/ V– – –/ мафъйлун/ V– – –/ мафъйлун/ V– – –/), Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҷбӯб ё абтар, ё аҳтам, ё азалл (мафъълун/ мафъълун/ мафъълун/фаъл, ё фаъл, ё фаъ, ё фъ – –V/ V– –V / V – – V/ V – –, ё V~, ё – –, ё ~), Муттасси мусаммани маҳбуни мақсур (мафъилун/ фаъилотун/ мафъилун/фаъилон V –V –/ V V – – / V– V –/ V V ~) ва намунаи дигари чунин вазнҳоро ҳеҷ гоҳ дар ашъори ягон шоири пешазисломӣ (давраи ҷоҳилия) ва баъдиисломии араб намеёбед. Ё мисли Шамси Қайси Розӣ дид, ки дар дойираҳои мураттабкардаи асосгузори арӯзи араб – Халил ибни Аҳмад чунин авзон вучуд надоранд. Дар арӯзи арабӣ фақат баҳри Тавил дар шакли мусамман меояд ва шаклҳои мусаддасу мураббаъ надорад. Баҳрҳои Мадиду Ҳазачу Музореъву Муқтазабу Муттасс ҳеҷ гоҳ дар шакли дойравӣ (яъне мусаддас) истифода намешаванд ва фақат дар шакли кӯтоҳ (маҷзу, яъне мураббаъ) меоянд. Аввалин навардозиё, ки Ҷомӣ дар «Рисолаи арӯз»–и худ эҷод кард, тағйир додани дойираҳои арӯзи араб буд. Табиати шеъри форсӣ–тоҷикӣ ва намунаҳои фаровони вазнҳое, ки дар шеъри шоирони бузурги то замони Ҷомӣ вучуд дошт, имкон намедод, ки шеъри форсӣ–тоҷикиро шикаста, онро ба дойираҳои арӯзи арабӣ мувофиқ кунанд. Роҳи ягона шикастани дойираҳои арӯзи араб ва онҳоро аз нав мувофиқи қаду басти вазни шеъри форсӣ–тоҷикӣ буридан буд. Анвои авзоне, ки дар ашъори шоирони форс–тоҷик истифода шудааст, дар дойираҳои ихтироъкардаи Халил ибни Аҳмад (Мухталифа, Муъталифа, Мутталиба, Муштабаха, Мунфарида) умуман дида намешаванд. Ҷомӣ ба ҷои панҷ дойираи Халил ибни Аҳмад чор дойираи арӯзи форсӣ–тоҷикиро мураттаб сохт (Муъталифа, Мухталифа, Мунтазия ва Мутталифа) ва дар атрофи онҳо шаклҳои мусаммани баҳрҳои Ҳазачу Раҷазу Рамал, Муттасси мусаммани маҳбун, Мунсарехи мусаммани матвии мавкуф, Музореъи мусаммани макфуфи мақсур, Муқтазаби мусаммани матвӣ, Сарехи мусаддаси матвии мавкуф, Ҷадиди мусаддаси маҳбун, Қариби мусаддаси макфуфи мақсур, Хафифи мусаддаси маҳбун, Мушокили мусаддаси макфуф, Мутақориби мусаммани солим, Мутадорики мусаммани солиро ҷой дод.

Ба аҳли таҳқиқ маълум аст, ки баҳри Мушокил ҳам дар дойира ва ҳам дар эҷоди шоирон дар шакли мусаддаси макфуфи маҳзуф ё мақсур маъмул аст. Аммо Ҷомӣ дар «Рисолаи арӯз» (саҳ. 200) менависад: «Ва бар мусаммани ин баҳр низ шеър гуфтаанд ва байти зеринро мисол меорад:

Хезу тарфи чаман гир бо ҳарифи суманрӯй,

Гоҳ сунбули тар чину гоҳ шохи суман бӯй.

фъилоту/мафъълун/фъилоту/мафъълун».

- V– V/ V – – V/ – V – V/ V – ~

Инчунин барои Мушокили мураббаи макфуфи мақсур ва Мушокили мураббаи макфуфи маҳзуф абёти зеринро меорад:

Рӯзгори хазон аст,

Боди сард вазон аст.
фоџилоту/мафоџил.

- V- V/ V- ~

Байти дуюм:

Сарви лолачабине,

Мохи хонанишине.

фоџилоту/ фаџулун

- V- V/ V - -

Дар мавриди баҳри Сареъ байти аввали достони «Махзан-ул-асрор»-ро меорад, аммо ҷойи мисраъхоро иваз мекунад. Байти аввали «Махзан-ул-асрор» чунин аст:

Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим

мафъӯлу/ мафъӯлун/фоџилон

- - - / - - - / - V ~

Ҳаст калиди дари ганҷи ҳаким.

муфтаџилун/ муфтаџилун фоџилон

- V V - / - V V - / - V ~

Ҷомӣ байти Низомиро дар шакли зерин оварда:

Ҳаст калиди дари ганҷи ҳаким.

муфтаџилун/ муфтаџилун фоџилон

- V V - / - V V - / - V ~

Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим,

мафъӯлу/ мафъӯлун/фоџилон

- - - / - - - / - V ~

баҳри Сареъи матвии мактӯъ меномад. Дар асл вазни мисраи дуюм Сареъи мусаддаси макшуфи матвии мавқуф аст.

Чи тавре ки гуфтем, «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ дар пайравии «Ал-мӯъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ таълиф гардидааст. Ҷомӣ дар мавриди шарҳи истилоҳоти сабаб, ватад, фосила, зиҳоф (қаср, ҳазф, батр, ҳабн, шакл, қабз, қаср, тахлеъ), сурати дойираҳои Мухталифа, Мунтазия, Муттафиқа, мисолҳои шеърӣ авзони мухталифи баҳрҳо 51 маротиба гуфтаҳо ва мисолҳоро аз «Ал-мӯъҷам» айнан овардааст.

Мутаассифона, дар «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ номи баъзе баҳрҳо ва анвои онҳо нодуруст шарҳ дода шудааст. Масалан, дар сах. 181 «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ байти зеринро:

Зи каф теги чафо неҳ,

Зи лаб коми маро деҳ.

V— V/ V — —

оварда ба таври:

мафоџилу/фаџулун

V— V/ V — —

тақтеъ кардаанд, ки дуруст аст, аммо номи баҳрро Ҳазачи аҳраби маҳзуф гуфтаанд, ки сахҳ нест. Шояд чунин иштибоҳ ҳангоми нусхабардорӣ котибон руҳ дода бошад. Дар баҳри Ҳазач шакли овозии зиҳофи аҳраб мафъӯлу (— — V) аст, аммо дар ин шеър шакли овозии зиҳофи мафоџилу (V — — V) омадааст, ки он шакли овозии зиҳофи макфуф аст. Барои ҳамин вазни ин байт Ҳазачи мураббаъи макфуфи маҳзуф мебошад, на аҳраби маҳзуф.

Дар саҳифаи 185 ин байтро оварда:

Ай ҳаргизам нарафта аз пеши назар,

Рӯзе ба чашми марҳамат сӯям нигар. (3, 185).

ба таври мустафџилун/ мустафџилун мустафџилун тақтеъ кардаанд ва номашро мусаддаси маҷмӯъ (дар сах. 485, яъне дар «Тавзеҳот» Раҷазӣ мусаддаси маҷмӯи солим) номидаанд. Дар асл байти боло ба таври:

мустафилун/мафойилун/мустафилун – – V – / V – V – / – – V – тактеъ мешавад ва он Раҷази мусаддаси махбун аст.

Дар сах. 186 байти:

Кунун ки гардад аз баҳор хуш ҳаво,

Фузун шавад ба ҳар дил андарун ҳаво. – ро оварда ба таври: мафойилун/мафойилун/ мафойилун V – V – / V – V – / V – V – тактеъ кардаанд, ки дуруст аст. Аммо номи вазро Раҷази мусаддаси махбуни мақбуз гуфтаанд, ки иштибоҳ аст, зеро шакли овозии зихофи махбун дар баҳри Раҷаз мафойилун (V – V –) аст. Ҳамин шакли овозӣ дар баҳриҲазаҷ мақбуз номида мешавад.

Шамси Қайси Розӣ дар сах. 110 ҳамин байтро оварда, вазни онро Раҷази мусаддаси махбун гуфтааст ва ин ном дуруст аст. Дар «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ вазни байтро Раҷази мусаддаси махбуни мақбуз гуфтаанд, ки ғалат мебошад.

Дар сах. 203 байти зерин:

Сунбули сияҳ бар суман мазан,

фойилун/фаъал/фойилун/фаъал

– V – / V – / – V – / V –

Лашкари ҳабаш бар Хутан мазан (4, 110)

– V – / V – / – V – / V –

ҳамчун мисоли Мутадорики мусаммани мақтуъ оварда шудааст. Таҳиякунандагони «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ дар сах. 462 китоб, дар «Тавзеҳот», зери рақами 15 вазни байтро чунин тавзеҳ додаанд: «Ин ҷо низ дар номи вазн иштибоҳ рӯй додааст. Агар Мутадорики мусаммани махбуни мақтуъ мебуд, бояд тафъилаҳои фаъилун фаълун оварда мешуд. Ин байт бо вазни Мутадорики мусаммани маҳзуф навишта шудааст» (3, 462). Ин тавзеҳ аз ҷиҳати илмӣ ғалат аст, зеро баҳри Мутадорик зихофи маҳзуф надорад. Зихофи маҳзуф дар баҳрҳое дида мешавад, ки ҳиҷои охири онҳо бо сабаби ҳафиф тамом шуда бошад (мисли баҳрҳои Ҳазаҷ, Рамал, Мутақориб). Чи тавре ки ба ҳамагон маълум аст, рукни солими Мутадорик – фойилун (–V –) бо ватади маҷмӯъ ба охир мерасад. Барои ҳамин номе, ки Ҷомӣ дар «рисолаи арӯз» барои ин байт мондааст (Мутадорики махбуни мақтуъ), дуруст аст, зеро шакли овозиини зихофи мақтуъи баҳри Мутадорик фаълун аст ва агар тавассути амали ҳабн фаълун (– –)–ро ба фаъал (у –) табдил диҳем, ба он фақат махбуни мақтуъ ном мондан лозим асту ҳалос. Пас, ҳамон номе, ки устод Ҷомӣ ба ин вазн (– V – / V – / – V – / V –) гузоштааст, бе ҳеҷ шубҳа дуруст аст, зеро як бор рукни солими Мутадорик – фойилун (– V –) омадааст, як бор зихофи махбуни мақтуъ – фаъал (V –), боз рукни солими Мутадорик – фойилун (– V –) ва боз зихофи махбуни мақтуъ омадааст. Ин навъи вазро дар илми арӯз вазни мутановиб ё даврӣ мегӯянд, ки яке аз вазнҳои хеле хушианд ба шумор меравад.

Дар сах. 204 «Рисолаи арӯз»-и Ҷомӣ ин байт оварда шудааст ва онро Мутадорики мусаддаси махбун номидаанд:

Гузарам ҳама бар дари туст,

фаъилун/фаъилун/фаъилон

V V – / V V – / V V ~

Чи кунам, дили ман бари туст. (3, 204).

фаъилун/фаъилун/фаъилон

V V – / V V у – / V V ~

Дар асл номи дуруст ва саҳеҳи ин байт Мутадорики мусаддаси махбуни музол мебошад, зеро дар як мисраъ ду маротиба зихофи махбун (фаъилун) ва як бор махбуни музол (фаъилон) омадааст.

“Рисолаи арӯз”-и Ҷомӣ баъди “Ал-мӯъҷам”-и Шамси Қайси Розӣ ва “Меъёр-ул-ашъор”-и Насируддини Тӯсӣ аз ҷумлаи асарҳои таълимие мебошад, ки дар замони шоир ва минбаъд аксарияти донишмандон, шоирон ва нокидони шеър аз он истифода кардаанд. Ҳанӯз дар асри 15 Алишери Навоӣ дар таълифи “Мизон-ул-

авзон”, Бобур Мирзо дар таълифи “Мухтасар”, Сайфии Бухорой дар таълифи “Арӯз”-и худ ва Атоуллоҳи Маҳмуди Ҳусайнӣ дар таълифи рисолаи “Арӯз” аз “Рисолаи арӯз”-и Ҷомӣ баҳра бурдаанд.

“Рисолаи арӯз”-и Ҷомӣ соли 1871 бо саъю кӯшиши Ҳочӣ Халил Афандӣ (бо пешгуфтору тавзеҳот) дар Истамбул ва соли 1990 бо муқаддима ва тавзеҳоти донишманди тоҷик– Абӯбакр Зухуриддинов дар Душанбе ба таърифи расидааст (3, 151–204). Имрӯз низ дӯстдорони шеър метавонанд ҷиҳати фаро гирифтани илми арӯз аз он истифода кунанд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Абдурраҳмони Ҷомӣ / А.Афсаҳзод. -Д.: Маориф, 1978.
2. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ / Афсаҳзод. -Д.: Дониш., 1981.
3. Ҷомӣ Абдурраҳмон. Рисолаи арӯз/ Куллийт, ҷ.8 / А. Ҷомӣ. -Д.: Адиб, 1990. – С. 151–204.
4. Шамси Қайси Розӣ. Ал–мӯъҷам / Ш. Розӣ. -Д.: Ирфон, 1991.
5. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3. -Д., 2004. – С. 491–495.
6. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ. 1. – Д., 2011. – С. 570–574.

АБДУРРАХМАН ДЖАМИ И ЕГО “ТРАКТАТ ОБ АРУЗЕ”

«Трактат об арузе» Абдуррахмана Джами относится к числу научных произведений об арузе, написанных в XV веке. В восьми главах книги даются сведения разновидностей слога в арузе (сабаб, ватад, фосила) основных стоп (фа'улун, фа'илун, мафо'илун, мустаф'илун, фо'илотун, мафо'илатун, мутафо'илун, маф'улоту), основных и составных метрах, метрах свойственных арабской и персидско-таджикской поэзии и т.д.

Ключевые слова: аруз, рисола, сабаб, ватад, фосила, Джами, рукн, кубро, сугро, зихаф, Хазадж, Рамал, Тавил, Мадид, Мутакариб, Мутадорик, Мухталифа, Мусамман, мусаддас, мурабба', Камил, Вофир.

ABDURRAHMAN JAMI AND HIS “TREATISE ABOUT PROSODY”

The Present article devotes to one of the best scientist works about prosody, written in XV century “Treatise about prosody” by Abdurrahman Jami. As he included there are a great deal of profitably information about variety of syllable in aruz , main and compound meters, meters related to Arabic and Persian - Tajik poetry in seven chapters “Treatise about prosody” by Abdurrahman Jami.

Key words: aruz, Risola, sabab, vatad, fosila, Jami, Rukn, Kubra Sughra, zihaf, Hazadzh Rama Tawil, Madidi, Mutakarib, Mutadorik, Muhtalifa, Musamman, musaddas, Murabba 'Kamil, Vofir.

Сведения об авторе: У. Тоиров - доктор филологических наук, профессор ТНУ. Телефон: 905-55-99-00

НИГОҶЕ БА ОСОР ВА САБКУ АНДЕШАИ ХОТАМ-УШ-ШУАРО ҶОМӢ

Муҳаммад Носир

Донишкадаи ховаршиносии Донишгоҳи Панҷоб, Лоҳури Покистон

Дар фарҳанги мо зиндагӣ бо шеър оғоз ва бо шеър бадрақа мешавад. Кӯдак дар гоҳвора лолоӣ мешунаваду аз ҳамон оғоз бо шеър унс мегирад ва пас аз марғ низ ороия мазораш шеърест, ки барояш месароянд ва чи басо худ пеш аз марғ барои хеш шеъре месарояд. Ин омехтагии мо бо шеър ва таъсире, ки шеър бар фарҳангу рӯҳиёту рафтори мо мегузорад, зарурати пардохтан ба он ва зарурати посдорӣ аз ҳарими ин унсури эҷозофаринро бештар рӯшан месозад. Посдорӣ аз шеъре, ки зоидаи дардхovu ниёзо, сарчашма гирифта аз қуллаи эҳсосе поку осмонӣ бошад, то битавонад, дар пойи сабзаҳо ҷорӣ шаваду шуқуфтани зистанро ба армуғон оварад.

Дар ин мақола яке аз беҳтарину машҳуртарин ва боэҳсосатарину номитарин шоири порсии дарӣ муаррифӣ мешавад ва абъоди гуногуни зиндагии ўро то ҳаде рӯшан месозем, то хонандагон андаке аз зиндагии ин адибу устои бузург ошно шаванд.

Нуриддин Абдуллаҳмон ибни Аҳмад ибни Муҳаммад маъруф ба Ҷомӣ (24 обони 793-27 обони 871), (23 шаъбони 817-17 муҳаррами 898 х.к.), мулаққаб ба хотамуш-шуаро шоир, адиб, сӯфии софӣ ва орифи номдори садаи нухуми қамарӣ аст. Аз тарафи падар насабаш ба фақеҳи маъруфи ҳанафии садаи дувуми қамарӣ Имом Муҳаммад ибни Ҳасани Шайбонӣ мерасад. Падараш аҳли Дашт¹ буд, ки дар садаи ҳаштуми қамарӣ ба Хуросон² кӯч кард ва дар шаҳри Ҷом бо шуҳрати Даштӣ мансаби қазоват ёфту мондагори шуд (27, зайли вожаи “Ҷомӣ”).

Рӯзгори кӯдакию таҳсилоти муқаддимоти Ҷомӣ дар Харгарди³ Ҷом, дар қанори падараш сипарӣ шуд. Дар ҳудуди сездахсолагӣ ҳамроҳи падараш ба Ҳирот⁴ рафт ва дар он ҷо иқомат гузид. Дар ҳамон ҷо ба таълиму тааллум пардохту қисмати умдаи ҳаёташ низ дар ҳамон ҷо ба сар омад (29, 75) ва аз он замон ба Ҷомӣ шуҳрат ёфт. Вай дар шеър ибтидои Даштӣ таҳаллус мекард, сипас онро ба Ҷомӣ тағйир дод, ки худ иллати онро таваллудаш дар шаҳри Ҷом ва иродаташ ба Шайхулислом Аҳмади Ҷом⁵ зикр кардааст (27, зайли вожаи “Ҷомӣ”).

Ҷомӣ муқаддамоти адабиёти форсӣ арабиро назди падараш омӯхт ва чун хонаводааш шаҳри Ҳиротро барои иқомати худ баргузиданд, ӯ низ фурсат ёфт, то дар мадрасаи “Низомия”-и Ҳирот, ки аз марокizzi илмӣ муътабари он замон буд, машғул ба таҳсил шаваду улуми мутадовили замони худро, ҳамчун сарфу наҳв, мантиқ, ҳикмати машой, ҳикмати ишроқ, табиёт, риёзӣ, фикҳ, усул, ҳадис, қироат, тафсир ба ҳубӣ биёмӯзад ва аз маҳзари устодоне, ба монанди Ҳоҷа Алии Самарқандӣ ва Муҳаммади Ҷочармӣ истифода кунад. Дар ин давра буд, ки Ҷомӣ бо тасаввуф ошно ва маҷзуби он шуд, ба тавре ки дар ҳалқаи муридони Саъдуддин Муҳаммади Қошғарӣ Нақшбандӣ⁶ даромад ва батадриҷ ҷунон ба мақоми маънавии худ афзуд, ки баъд аз марги муршид (860 х.к. / 1455 м.) халифаи тариқати Нақшбандия гардид. Пас аз гузашти чанд сола Ҷомӣ роҳи Самарқандро⁷ дар пеш гирифт, ки дар сояи подшоҳи илмдӯсти темурӣ Улуғбек⁸ ба қонуни таҷаммуи донишмандону донишҷӯён табдил шуда буд. Дар Самарқанд низ Нуриддин тавонист, устодонашро шефтаи заковату дониши худ кунад. Ӯ, ки сурудани шеърро дар ҷавонӣ оғоз карда ва дар он шуҳрате ёфта буд, бо таъя задан бар мақоми иршод ва ба назм кашидани таолими ирфонӣ сӯфиёна ба маҳбубияте азим дар миёни аҳли донишу маърифат даст ёфт.

Ҷомӣ ба афтодагии гушодарӯӣ маъруф буд ва бо ин ки зиндагӣ бисёр сода дошту ҳеҷ гоҳ мадҳи давлатмардонро намегуфт, шоҳону амирон ҳамвора ба ӯ иродат мебариданд ва худро муриди ӯ медонистанд. Ҷонишинони Улуғбек, хусусан Султон Ҳусайни Бойқаро⁹ ва вазири донишманди вай Амир Алишери Навоӣ¹⁰, то охири умр ӯро муҳтарам медонистанд. Узун Ҳасани Оққуёнлу¹¹, Султон Муҳаммади Фотех, подшоҳи усмонӣ ва Маликулашроф, подшоҳи Миср аз иродатмандони ӯ буданд.

Саранҷом, хуршеди ҳаёти Ҷомӣ, тоҷдори мулки сухан ва офтоби зиндагӣ, хотамушшуарои бебадали ҷаҳони форсӣ, пас аз ҳаштоду як соли тобиши пурфурӯг дар диёри Ҳирот ғуруб кард. Оромгоҳи вай дар ҳоли ҳозир дар шимолу ғарбии шаҳри Ҳирот воқеъ ва зиёратгоҳи ому хос аст. Аммо, дар ҳақиқат, вай ҳаргиз намурдааст, зеро ҳамакун ному ӯ зебандаи садҳо майдон, хиёбон, марказҳои фарҳангӣ, бӯстон... дар кишварамон ва низ дар мамолики Эрон, Тоҷикистон, Афғонистон ва Туркия мебошад.

Осори Ҷомӣ, ки ҷаҳони форсӣ бо онҳо ифтихор дорад, ба қарори зайл аст:

І. **Осори манзум.** Девоҳҳои сегона, ки шомили қасоид, ғазалиёт, муқаттаот ва рубоӣ аст. Ҷомӣ девоҳҳои худро дар авохирӣ умр ба тақлид аз Амир Хусрави Деҳлавӣ дар се қисмати зер муқаддан намуд:

а) “Фотиҳат-уш-шубоб” (даврони ҷавонӣ; б) “Воситат-ул-икд” (авосити зиндагӣ); в) “Хотимат-ул-ҳаёт” (авохирӣ ҳаёт).

Девони қасоид ва ғазалиёт. Ин девонро Ҷомӣ дар соли 884 ҳ.қ. тавдвин ва танзим кардааст. Қасоиди Ҷомӣ дар тавҳид ва наъти Пайғомбар (с), саҳоба, аҳли байт ва низ матолиби ирфонӣ ахлоқӣ аст. Ҷомӣ, ҳамчунин, қасоиде дар мадҳ ё марсияи салотин ва ҳукамои замонаш сурудааст. Ғазалиёти шоир ғолибан аз ҳафт байт таҷовуз намекунад ва аксаран ошиқона ё орифона аст (13). Аз Ҷомӣ муқаттаоту рубоӣёте низ боқист, ки аз нигоҳи муҳтаво шомили ё масоили ирфонисту ишора ба ҳақиқи сӯфиёна дорад, ё нуктаи латифи ошиқонае дар он нухуфтааст (12). Девоне низ ба номи “Девони бенуқат” аз Ҷомӣ ба ҷой монда, ки дар тамоми вожаҳои он ҳеҷ ҳарфи нуктадоре истифода нашудааст (11).

“Ҳафт авранг”, ки худ муштамил бар ҳафт китоб дар қолаби маснавист(25), ба тартиби зайл:

1. “Силсилат-уз-заҳаб” – ба сабки “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат”¹²-и Ҳаким Саноии Ғазнавӣ (473-545 ҳ.қ.) ва дар соли 887 қ. суруда шудааст. Дар ин маснавӣ аз шариат, тариқат, ишқ ва нубувват аз дидгоҳи ирфонӣ сухан рафтааст.

2. “Саломон ва Абсол”, ки ба номи Султон Яъқуби туркмони Оккунлуст ва дар соли 885 қ. таълиф шудааст. Ҳикояти Саломону Абсол нахустин бор дар “Шарҳи ишорат”-и Ҳоҷа Насируддин Тӯсӣ ва “Асрори ҳикма”-и Ибни Туфайл омада буд, ки Ҷомӣ онро ба назми форсӣ даровард.

3. “Тухфат-ул-Аҳрор” нахустин маснавии таълимии Ҷомист, ки ба сабку сиёки “Махзан-ул-асрор”¹³-и Ҳаким Низомии Ғанҷавӣ (535-608 ҳ.қ.) суруда шудааст. Дар ин китоб ишоратҳое ба офариниш, ислом, намоз, закот, ҳаҷ, узлат, тасаввуф, ишқ ва шоирӣ омадааст. Дар интиҳои ин маснавӣ Ҷомӣ ба фарзанди худ – Зиёуддин Юсуф пандномае нигоштааст, ки дар он аз ҷавонии худ ёд кардааст.

4. “Субҳат-ул-аброр”, ки он низ маснавии таълимист ва дар соли 887 ҳ.қ. суруда шудааст. Дар ин маснавӣ таълимоти ахлоқию ирфонӣ дар боби тавба, зуҳд, факр, сабр, шукр, хавф, ричо, таваккул, ризо ва ҳуб(б) омадааст.

5. “Юсуфу Зулайхо” – маснавии ишқӣ ба сабки “Хусраву Ширин”¹⁴-и Низомӣ ва “Вису Ромин”¹⁵-и Фаҳриддин Асҳади Гургонӣ (ваф. баъд аз 446 ҳ.қ.) аст, ки ба номи Худо ва ёди Паёмбар (с) ва баёни меъроҷу мадҳи Султон Ҳусайни Бойқаро оғоз мешавад.

Дар ин китоб Ҷомӣ аз сураи “Юсуф” дар Қуръон ва низ аз ривоёти Таврот дар сафари пайдоиш баҳра бурдааст. Таърихи таълифи ин маснавиро соли 888 ҳ.қ. доништаанд.

6. “Лайлӣ ва Маҷнун”- маснави ишқист, ки ба вазни “Лайлӣ ва Маҷнун”¹⁶-и Низомӣ ва Амир Хусравӣ Деҳлавӣ (651-725 ҳ.қ.) сохта шудааст. Ин маснавӣ, бинобар гуфтаи худӣ шоир дар поёни достон, -ки мегӯяд:

Кӯтоҳии ин баландбунёд
Бар ҳаштсаду нух фитоду ҳаштод
В-ар ту ба шумори он барӣ даст,
Бошад се ҳазору ҳаштсаду шаст. –

дар 3860 байт ва дар соли 889 ҳ.қ. навишта шудааст. Аз ин теъдод абёт 310 байт шомили бобҳои суннатӣ (ҳамд, наът, меъроҷ ва сабаби назми китоб) аст ва 3550 байт матни достонро ташкил медиҳад.

Ин маснавӣ тақлиде аз маснавии “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Низомӣ буда, дар ҳамон вазн суруда шуда, дар баҳри ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф ё мақсур (мафъӯлу мафъӯилун фаъӯлун) аст. Ҳоконӣ низ дар ин вазн “Тухфат-ул-ироқайн”-ро сурудааст.

7. “Ҳирадномаи Искандарӣ”, ки маснавии таълимӣ дар ҳикмату ахлоқ аст ва дар он аз ҳакимони Юнон, аз Суқрот, Афлотун, Арасту, Буқрот, Фисоғурас ва Искандар сухан рафтааст.

II. Осори мансур. Бархе аз осори мансури Ҷомӣ иборатанд аз: “Баҳористон”, “Рисолаи ваҳдати вучуд”, “Шарҳи маснавӣ”, “Нафаҳот-ул-унс” ва “Муншаот”.

1. “Баҳористон”. Ин китобро Ҷомӣ барои фарзандаш Зиёуддин Юсуф таълиф кардааст. Ҷомӣ дар навиштани ин китоб аз “Гулистон”¹⁷-и Шайх Саъдии Шерозӣ (606-691 х.қ.) тақлид кардааст. Насри ин китоб мусаччаъу мутакаллиф ва омехта ба назм аст. “Баҳористон” дар ҳашт равза нигошта шудааст ва дар ҳар бахш ҳикоеъте аз авлиё-ул-Лох, бузургони сӯфия, шуаро, ҳукамо ва подшоҳон омадааст. Ин китоб дар соли 892 х.қ. таълиф шудааст (8).

2. “Шавоҳид-ун-нубувват”. Ҷомӣ ин китобро дар соли 885 х.қ. бино бар дархости Амир Алшери Навоӣ нигошт. Дар ин китоб муъҷизоти Паёмбари Исломи (с) пеш аз валодат то пас аз вафот баён шудааст ва пас аз он муъҷизоту хирқи одатҳои хулафои рошидин, имомон, аҳли байт, салафи солах аз саҳоба, тобиин, табаъа тобиин омадааст. Ин китоб ба насри содаи форсӣ навишта шудааст ва Ҷомӣ дар он аз ашъори форсӣ арабӣ ва низ аҳодису ривоёти набавӣ истифода кардааст (15).

3. “Ашшиъат-ул-ламаъот”. Ин китоби Ҷомӣ ба дастури Амир Алишери Навоӣ ва дар соли 886 х.қ. навишта шуда, дар ҳақиқат, шарҳи Ҷомӣ бар китоби “Ламаъот”-и Ироқӣ (610-688 х.қ.) аст. Ҷомӣ дар шарҳи “Ламаъот” аз суҳанони Муҳиддин ибни Арабӣ (560-638 х.қ.) ва Садриддин Муҳаммади Қунявӣ (610-673 х.қ.) баҳра бурдааст. Шарҳи “Ламаъот”, ки дар он нуқоти истилоҳоти урафо зикр гаштааст, дар бисту ҳашт боб тавдин шудааст (7).

4. “Нақд-ан-нусус” – ба насри арабӣ ва форсӣ буда, дар шарҳи “Фусус-ул-ҳикм”-и Ибни Арабӣ (1) навишта шудааст.

5. “Лавоҳ”. Ин китоби Ҷомӣ ба насри форсии мусаччаъ асту дар ҳафтоду ду боб нигошта шуда, ки ҳар боб бо як рубоии арабӣ ё форсӣ поён ёфтааст. Ҷомӣ дар соли 780 х.қ. ин китобро ба Ҷаҳоншоҳ Қароқунлуи Туркмон ҳадя кардааст (13).

6. “Лавомеъ” – шарҳи Ҷомӣ бар қасидаи хамрияи Ибни Фориз (576-632 х.қ.), бузургтарин сарояндаи шеърӣ сӯфия дар забони арабӣ аст, ки дар соли 875 х.қ. нигошта шуд (5; 26). Ин китоб дар ҷаҳонда боб нигошта шуда ва мавзӯи он ирфон аст (13).

7. “Нафаҳот-ул-унс”. Ин китоб муштамил бар шарҳи аҳволи 582 тан аз бузургони тасаввуф ва низ шарҳи зиндагии 34 тан аз занони ориф аст. Ҷомӣ дар таълифи ин китоб ба “Табақот-ус-сӯфия”-и Муҳаммад ибни Ҳусайни Суллаймӣ (325-412 х.қ.) ва низ ба “Тазкират-ул-авлиё”-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ (540-618 х.қ.) назар доштааст. Яке аз шогирдони Ҷомӣ ба номи Разиуддини Аюдулғафурӣ Лорӣ бар ин китоб шарҳе нигошта, ки ба “Миръот-ун-нафаҳот” машхур аст (19).

8. “Рисолот”. Рисолоти Ҷомӣ дар фанни муаммо ва қофиясозӣ аз нахустин рисолоти ӯ ҳастанд. Аз дигар рисолоти ӯ рисола дар аркони ҳаҷ аст, ки ба забони форсӣ арабӣ нигошта шуда ва дар он фароизу маносики ҳаҷу умра ҳамроҳ бо таъвили ирфонӣ фикҳӣ он омадааст. Рисолоти дигари Ҷомӣ бархе рисолоти тафсирий ва бархе шарҳи аҳодис ҳастанд, ки ба таври пароканда ба забони форсӣ арабӣ нигошта шудаанд. Аз муҳимтарин рисолоти Ҷомӣ “Саҳифаи Муҳаммади Порсои Бухорӣ” аст, ки дар он аҳволи яке аз бузургони сӯфия дар Харгарди Ҷом ба номи Муҳаммади Порсо омадааст.

9. “Найнама” ё “Ноия” – рисолаест дар маънии ҳақиқати най, ки дар шарҳи нахустин байти “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ (604-672 х.қ.) навишта шудааст. Ин рисола омехта ба назму насри форсӣ ва дар он ба суҳанони бузургони сӯфия ва бархе аҳодиси набавӣ истишҳод шудааст.

10. “Расоил”-и Ҷомӣ шомили рукъаҳеост, ки ба салотину бузургон ё ба аркони давлат навиштааст. Ин номаҳо дар камолӣ эҷод ва ба насри мусаччаъи форсӣ навишта шудааст (2).

Баррасии сабк ва андешаи Ҷомӣ. Ҷомӣ ба тамоми ҳунаро, бавижа шеър, мусиқӣ ва хушнавӣ алоқа дошт. Вай насх, настаълиқ ва хатти таҳриро хуб

менавишт ва Куръонро бо хатти хуш китобат мекард. Ҷомӣ дар сурудани шеър низ завқу тавоноии шигифте дошт ва пайрави мактаби адабию ирфонии Ҳофиз буд. Ҷомӣ шоҳкорҳои ҷовидонае дар қолаби қасида, ғазал, маснавӣ, рубоӣ падида овард ва осори дурахшоне ба забони форсии дарӣ ба ҷой гузошт. Алоқа ба обу хоку ватанро Ҷомӣ дар ғазалҳои мутааддид ба вузӯҳ ба забони шеър баён кардааст.

Бештари ашъори Ҷомӣ ба муносибати ҳолу мақол суруда шуда ва аз ин рӯст, ки шоир ҳама ҷо, ҳатто дар баландтарин ғазалҳои худ, ки бо сухани устодони бузурги шеъри порсӣ баробарӣ мекунад, аз овардани луғоту таъбироти рӯз ва истилоҳоти маъмули омиёна имсоқ намекунад ва танҳо сибғаи замон аст, ки шеъри ӯро аз сухани гӯяндагони қадим чудо месозад.

Таъби Ҷомӣ дар қолабгирӣ бисёр қавист. Калимоти зебову қофияҳои сангинро бо тардастию чолокӣ шикор мекунад. Фикру андеша ва мазомини навро бо масолеҳе, ки ғолибан аз устодони қадим ба орият гирифта, қор мегузорад. Шамъу шоҳиду ашқу ҷоҳу ғам қори ӯ ҳастанд, вале Ҷомӣ дар ин либоси фоҳиру қуҳнаи дигарон озоду мустақил аст. Шарҳи ишқи тӯлонию оташини Ҷомӣ дар ғазалҳояш машруҳ аст ва замони сахтии он ишқ дар қасоид низ ҳолоти шоирро дар ҷараёни ишқи ирфонӣ ҳикоят мекунад, ки мутолиаи онҳо ба хонандагони вай нишот медиҳад.

Ишқи орифонаи Ҷомиро метавонед дар хилоли сафаҳоти девони ӯ биёбед ва ҷулӯи нури дақиқи ҷашму рӯшании дил бигузored. Ҳар ҷӣ мулоҳиза қаред, ҳамон аст, ки Ҷомӣ меҳостааст; дар айни ҳол, ки забони шеъри Ҷомӣ бисёр сода аст.

Ҷомӣ рӯҳи ҳассосе дошт. Ӯ санги сабури ғамҳои наъби инсон буд. Ашъори ӯ таҷаллии дардҳои башарӣ аст. Ӯ, ҳамчунин, мақулаи ишқро дар ашъори ҳеш нобтар аз ҳар шоире арза доштааст.

Ҷомӣ шеърро ҳунармандона ба хидмат гирифта буд, то мазҳаб, миллат ва меҳани ҳудро ба ҷаҳониён муаррифӣ кунад. Шеъри ӯ гоҳ хонандаро ба шеърҳои дуру дароз мебарад, ба осмонҳои ирфону инсонияти қомил парвоз медиҳаду оламҳои болотар аз ин олами зоҳириро, ки худ дарқ кардааст, ба ӯ нишон медиҳад. Гоҳ низ хонандаро дигаргун мекунаду ӯро вомедорад, беихтиёр ба рӯзгори ҳасрати худ, ба нопадории рӯзгор, орзуҳои муҳол, фурсатҳои аз даст рафта ва бар он гузаштае, ки боз омадани нест, ашқ бирезад ва ҳама гузаштаи талху ширини ҳудро дар он бубинад. Дар воқеъ, ҳар як аз шеърҳои Ҷомӣ пардае аз сӯзу созҳо ва афту ҳезҳои зиндагии ӯро нишон медиҳад ва аз иҷтимоӣ таърих сухан мегӯяд.

Баёни латиф, сода, раван ва ҷаззобияти қалом аз ҷумлаи дигар вижаҳои шеъри Ҷомӣ аст. Албатта, гоҳ дар қанори баёни латифу адибона дида мешавад, шоир бо шӯҷоат парвоя аз қорбурди истилоҳоти омиёна надорад ва тасовири зебои қаломиро бо ҷумалоти муҳоварай дармеомезад ва аз он, ки адибон сатҳи шеърашро нозил бипиндоранд, намеҳаросад. Ин талфиқи шоирона яке дигар аз вижаҳои шеъри шоир аст. Истифодаи Ҷомӣ аз имконоти забони мардумӣ огоҳона буд ва ӯ моҳирона аз ин абзор суд ҷуставу дар ғолиби маворид муваффақ будааст. Ҷомӣ муътақид ба таҳаввулу таҷдиди ҳаёт дар шеъри адабӣ буд ва осори ин навағарой дар бештари ашъораш дида мешавад. Ӯ аз қорбурди мазомини нава парвоя надошт ва дар ин замина навоариҳои фаровоне дорад.

Ҷомӣ шоире ошиқ буд, ки шеъри ӯ қилвае аз қоии вучуду табури ҳақиқии эҳсос буд. Ҳудошиносии маърифати Ҷомӣ ба Ҳудову дин дар ғазалҳои ӯ ба ҳубӣ мундариҷ аст. Алоқа ба обу ҳоки Ватанро Ҷомӣ ба забони шеър баён кардааст. Албатта, бо мутолиаи ин осор ба имони амиқе, ки шоир ба обу ҳоки ватани худ ва орзуи тараққию таолӣ он дорад, пай бурда мешавад.

Дар саросари ашъори Ҷомӣ рӯҳе ҳассосу шоирона мавҷ мезанад, ки бар боли таҳайюле пӯяндаву офаринанда дар парвоз аст. Шеъри ӯ дар ҳар замина, ки бошад,

аз ин хасиса бахраманд аст ва ба таҷаддуду навоварӣ гароише махсус дорад. шеърхое, ки сурудаву дигаргуниҳое, ки дар бархе аз ашъори худ дар қолаб ва тарзи таъбир ва забони шеър ба харҷ дода, ҳатто тафовути сувари ҳаёлу бардоштҳо дар қолаби суннатӣ ва бисёрии ҷилваҳои дигар ҳокӣ аз таъъозмоиҳо дар ин замина ва таҷрибаҳои мутааддиди ўст.

Қисмати умдае аз “Девон”-и Ҷомӣ ғазал аст. Содагию умумӣ будани забону таъбир яке аз мўҷиботи ривочу шуҳрати шеъри Ҷомӣ мебошад. Ҷомӣ бо рӯҳи таъсирпазиру қареҳаи саршори шоирона, ки дорад, авотифу тахайюлот ва андешаҳои худро ба забони мардум ба шеър бозгў кардааст. Аз ин рӯ, шеъри вай барои ҳамагон мафҳуму маънус ва низ муассир аст. Ҷомӣ дар заминаҳои гуногун ба шеваҳои мутанаввӣ шеър гуфтааст. Шеърхое, ки дар мавзўоти ватанӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, мазҳабӣ ва воқоии асрӣ суруда, низ кам нест. Тозагии мазмун, ҳаёл, таъбир, ҳатто дар қолаби шеър “Девон”-и ўро аз бисёрии шоирони ҳамзамон мутамоиз кардааст.

Бетардид, дар миёни суҳанварони рўзгорони дароз - аз тулўӣ шеъри порсии дарӣ, ки бо султони шоирон Рўдакии Самарқандӣ оғоз мешавад ва то кунун - камтар шоире ба рўзгори хеш ба ному овозае ҳамчун Ҷомӣ даст ёфтааст. Ҷомӣ бо ин ки аз овозаю ному истисноӣ баҳравар аст, яке аз ношинохтатарин шоирони дарӣ аст. Ин шоирӣ баном мудовамате бисёр дар Қуръони карим, ки маншаи файзҳои бекаронӣ каромати беҳасру ҳад аст, дошта ва ҳамин китоб, ки обишхўри ҳама ҳукамову урафо будааст ва аз ин пас то поёни қиёмат ҳам хоҳад буд, тозагию ҷазолате ба суҳани хотамушшуаро додааст, ки вайро аз амосилу ақрон мумтоз сохтааст.

Дар баррасии маҷмўаи осори хотамушшуаро Ҷомӣ ба ин натиҷа расидем, ки вай на танҳо шоире сирфан классик нест, балки шоире навҷўю пўёст ва сабки баёни ў низ идомаву дунболаи сабкҳои хуросонӣ ироқию исфаҳонӣ ҳиндист, ки бо навҷўиҳои шоир масире дар камол низ паймудааст.

Ёди ин шоирӣ орифу орифи шоир то суҳани порсии дари тоҷикӣ бокист, бимонод. Равонат шод, эй хотамушшуаро порси дари тоҷикӣ, каломат ҳамеша бод, эй қуллаи шеър, номат дар ҷилғи шоирон дар зумраи он бузургоне бод, ки туро омўхтонданд.

ПОНАВИШТҲО

1. Дашт – шаҳре дар наздики Исфакон.
2. Хуросон – баҳше аз Эрон бузург ва аз даврони Сосониён ному суннатию қуллӣ барои ишора ба навоҳии шарқии Эрон аст ва ному он дар даврони Сосониён дар Эрон марсум шуд. Қаламрави таърихии Хуросон шомили устони Хуросон дар Эрон кунун ва бахшҳои умдае аз Афғонистону Туркманистони имрўзӣ будааст. Дар мафҳуми густурдатар Ўзбекистону Тоҷикистон ва бахшҳое аз Қирғизистону Қазоқистонро ҳам метавон дар қаламрави Хуросони бузурги таърихӣ ба ҳисоб овард.
3. Харғард – аз рустоҳои қадимӣ ва муҳими шаҳристони Хофи Хуросони Эрон аст. Харғард зодгоҳи шоирони порсигў Абдурахмони Ҷомӣ ва Ҳотифии Харғурдӣ аст.
4. Хирот – яке аз қалоншаҳрҳои Афғонистон, маркази вилояти Хирот дар ғарби он кишвар аст. Ин шаҳр пас аз Кобул дувумин шаҳри пурҷамъияти Афғонистон маҳсуб мешавад. Хирот қутби санъатӣ ва муҳимтарин қонуни фарҳангӣ-хунарии Афғонистон ба шумор меояд. Рўдхонаи маъруфи Ҳарируд аз қанори ин шаҳр меғузарад.
5. Шайхулислом Аҳмад ибни Абулҳасан Ҷомии Номикии Туршезӣ маъруф ба Шайх Аҳмади Ҷом (мавл. 441 ҳ.к.), маъруф ба Абўнаسر Аҳмади Жандапил ё ба таври ҳулоса Жандапил аз орифони давраи Салҷуқӣ буд. Вай аз орифону сўфиёни баноми қарни шашуми ҳиҷрии қамарӣ аст. Зодгоҳи вай – Номик аз диёри Туршез ё Кошмир феълӣ буда ва мадфани вай дар Турбати Ҷом мебошад. Тўли умри вайро бештари марочеъ 95 сол ва баъзе 96 сол зикр кардаанд.
6. Саъдуддини Кошғарӣ (дарғузашта: 860 ҳ.к.). аз машоҳ номии тариқати нақшбандия дар Хирот ва муршиди Абдурахмони Ҷомӣ буд.
7. Самарқанд бо ҷамъате болиғ 596300 нафар (бароварди тахминии соли 2008) дувумин шаҳри бузурги Ўзбекистон ва маркази устони Самарқанд аст. Ин шаҳр дар иртифоъи 702 м. аз сатҳи дарё воқеъ

аст. Бештари сокинони ин шаҳр форсизабон ҳастанд ва ба форсии тоҷикӣ суҳбат мекунанд. Ин шаҳр яке аз марокизи таърихии мардуми тоҷик дар Осиёи Миёна аст.

8. Улуғбек (795 то 853 х.к.) фарзанди Шохрух ва наваи Темур аз подшоҳони Темурии Эрон буд. ӯ подшоҳе ситорашинос, риёзидон ва аҳли илму адаб буд.
9. Султон Ҳусайни Бойқаро (842-911 х.к.) писари Амир Мансур писари Бойқаро писари Шайх Умар писари Темурӣ Ғураконӣ машҳур ба Ҳокони Мансур ва Муъизуссалтана ва Абулғозӣ охири султони бузург аз умарои Темурӣ (фармонравой: 873-75 х.к. ва 875-911 х.к.) буд.
10. Амир Алишери Навоӣ (844-906 ё 907 х.к.) шоир, донишманд ва вазири Султон Ҳусайни Бойқаро (875-911 х.к.) буд.
11. Узун Ҳасан Окҷуёнлу (1478-1433) яке аз муктадиртарин салотини силсилаи Окҷуёнлу буд, ки ба Эрон, Ироқ ва Шарқи Онутоӣ бисту панҷ сол ҳукумат кард. Вай падарбузурги шоҳ Исмоили аввал аз тарафи модарӣ буд.
12. “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат” ё “Илоҳнома” – сурудаи Ҳаким Саной ва аз ҷумлаи пурарҷтарин манзумаҳои забону адабиёти ирфонии қухани форсӣ аст, ки дар он шӯру сӯзи орифона бо латоифу асрори ҳикамӣ ҳамроҳ шудааст.
13. “Махзан-ул-асрор” – нахустин маснавии Низомии Ганҷавӣ, шоири эронӣ аст. Аз он ҷо, ки дар ҳуди китоб ишораи мустақим ва ё ғайримустақим ба таърихи сарош ва ё таърихи тақдими асар ба волии Озарбойҷон (ва на Эрон) нашудааст ва ҳамчунин дар осори муътабари дигар низ таърихи дақиқи халқи ин асар зикр нашуда, наметавон ба яқин таърихи онро таъйин кард. Вале бо таваҷҷуҳ ба ин, ки Низомӣ таърихҳои бисёр дақиқи дигаре аз осор, сини фарзанд ва модаи таърихҳои дигар аз осори дигараш медиҳад ва ҳамчунин, бо баррасии таърихи Озарбойҷону Арон ва мутолиоти татбиқӣ метавон ба яқин гуфт, ки халқи ин асар байни солҳо 561-569 х.к. мебошад (ва ба эҳтимол зиёд наздик ба 569 х.к. / 1173 м. аст). Низомӣ ин китобро ба волии Озарбойҷон Малик Фаҳруддин Баҳромшоҳ ибни Довуд тақдим кард. “Махзан-ул-асрор” аз нигоҳи муҳтаво дарбаргирандаи оҳангҳои хондани мардум ба худшиносӣ, худошиносӣ ва гузиниши вижаҳои писандидаи ахлоқӣ буда, дар баҳри сареъи мусаддас (муфтайлун муфтайлун муфтайлун) суруда шудааст.
14. “Ҳусраву Ширин” – манзумае аз Низомии Ганҷавӣ аст, ки дар он аз лаҳни Борбад сухан рафтааст. Низомӣ ин маснавиро дар ҷаҳорҷӯҳои зиндаги Ҳусрав дар базми Ширин, хангоми фрор аз муқобили Баҳроми Чубина ва шабнишиниҳои он ду бо ҳам ва ғазали ҳар як аз канизони Ҳусраву Ширин ва гуфтугӯи он ду ва суруди Накисову Борбад баён медорад.
15. “Вису Ромин” – асари Фаҳруддин Аъсади Гургонӣ. Муҳаққиқони Фаранг Вису Ромин, ошику маъшуқи афсонаи Эрони бостонро аз мардуми шаҳри Ғуроб, ки дар ҷануби Малоир мебошад, доништаанд.
16. “Лайлию Маҷнун” – номи маҷмӯаи шеърӣ аз Низомии Ганҷавӣ, шоири пуровозаи эронист. Ин маҷмӯа севамин маснавӣ аз маҷмӯаи маснавиҳост, ки ба “Ҳамса”-и Низомӣ маъруф ҳастанд.
17. “Гулистон” – навиштаи шоир ва нависандаи маъруфи эронӣ Саъдии Шерозӣ, таъсиргузортарин китоби наср дар адабиёти форсӣ мебошад, ки дар як дебочаву ҳашт боб ба насри мусаччаъ (оҳангин) навишта шудааст. Ғолиби навиштаҳои он кӯтоҳу ба шеваи дostonҳо ва насоеҳи ахлоқист.
18. “Фусус-ул-ҳикам” – асари Шайхӣ акбар Ибни Арабӣ, аз кутуби машҳури тасаввуфу ирфони назарӣ аст. “Фусус” ҷамъи вожаи “фас”, ба маънои нигин аст ва “Фусус-ул-ҳикам” ба маънии “нигинҳои ҳикмат” аст.
19. “Тазкират-ул-авлиё” – китобест ирфонӣ ба насри сода ва дар қисматҳои мусаччаъ, дар шарҳи аҳволи бузургони авлиё ва машоихи сӯфия ба форсӣ, ки навиштаи Фаридулдин Аттори Нишопурӣ мебошад.
20. “Маснавии маънавӣ” – асари машҳури Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ, шоир ва сӯфии машҳур.

АДАБИЁТ

1. Ибни Арабӣ, Муҳиддин. Фусус-ул-ҳикам. Бо таълиқоти Абулало Афифӣ. Чопи аввал / Ибни Арабӣ.- Техрон: Аззуҳро, 1366.
2. Урунбоев, Асомиддин. Номҳои дастнависи Ҷомӣ. Ба ҳамкорӣ ва муқаддимаи Моили Ҳиравӣ / А. Урунбоев.- Кобул, 1394.
3. Ҳикмат, Алиасфар. Ҷомӣ: мутазамини таҳқиқот дар таърихи аҳволу осори манзуму мансури хотам-уш-шуаро Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ / А. Ҳикмат.- Техрон: Чопхонаи бонки миллии Ирон, 1320.
4. Ҳикмат, Алиасфар. Ҷомӣ: мутазамини таҳқиқот дар таърихи аҳволу осори манзуму мансури хотам-уш-шуаро Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ. Тарҷумаи урду бо таҳшияю тақмила аз Орифи Навшоҳӣ / А. Ҳикмат.- Исломобод, Лоҳур: Ризо, 1320 қ./1983 м.
5. ابن فارض، ديوان ابن فارض؛ به همت رشيد بن غالب الدحداح، مصر، چاپ اول، ۱۳۰۶ ق.
6. الطرازى، نصر الله مبشر، نور الدين عبدالرحمان الجامى (فهرس بمولفاته المخطوطة والمطبوعة)؛ قاهره، مصر، ۱۹۶۴ م.
7. جامى، نور الدين عبدالرحمن، اشعة اللمعات؛ به تصحيح و مقابله حامد ربانى، انتشارات گنجینه، تهران، ايران، ۱۳۵۲ ش.
8. جامى، نور الدين عبدالرحمن، بهارستان؛ چاپ نولکشور، لکهنو، هند، بى تا
9. جامى، نور الدين عبدالرحمن، همان؛ به کوشش اسماعيل حاکمى، چاپ اول، انتشارات اطلاعات، تهران، ايران، ۱۳۶۷ ش.

10. جامی، نورالدین عبدالرحمن، تحفة الاحرار؛ چاپ نولکشور، چاپ هفتم، لکهنو، هند، بی تا
11. جامی، نورالدین عبدالرحمن، دیوان بی نقاط؛ لاهور، گلزار محمودی، ۱۳۳۷ قمری.
12. جامی، نورالدین عبدالرحمن، دیوان (شامل غزلیات، مرثیه ها، ترجیع بندها، مقطعات، رباعیات)؛ به اهتمام ح. پژمان، انتشارات حسین محمودی، چاپخانه علمی، تهران، اسفند ماه ۱۳۱۷ش.
13. جامی، نورالدین عبدالرحمن، سه رساله در تصوف (لوامع، لویح، شرح رباعیات)؛ به تصحیح و مقدمه ایرج افشار، کتابخانه منوچهری، تهران، ایران، ۱۳۶۰ش.
14. جامی، نورالدین عبدالرحمن، شرح فصوص الحکم، مطبع الدخان المسمی به فیض بخش الکابینه فی بلدة فیروزپور شهر، (به زبان عربی)، ۴۴۶ صفحه، ۱۹۰۷ میلادی.
15. جامی، نورالدین عبدالرحمن، شواهد النبوة لتقویة یقین اهل الفتوة؛ مطبع نولکشور، لکهنو، هند، ۱۹۱۴م.
16. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ ترجمه اردو از بشیر حسین ناظم، مقدمه اقبال احمد فاروقی، مکتبه نبویه، گنج بخش رود، لاهور، پاکستان، ۱۳۹۴ق، ۱۹۷۴م.
17. جامی، نورالدین عبدالرحمن، غزلیات؛ ویراسته سید بدرالدین یغمایی، مؤسسه مطبوعاتی شرق، تهران، ایران، ۱۳۶۸ش.
18. جامی، نورالدین عبدالرحمن، کلیات جامی؛ به فرمایش شیخ الهی بخش محمد جلال الدین، به اهتمام حافظ مظفرالدین، بازار کشمیری، لاهور، ۱۹۳۳م.
19. جامی، نورالدین عبدالرحمن، نفحات الانس من حضرات القدس؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمود عابدی، چاپ سوم، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۷۵ش.
20. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ به اهتمام ملا غلام رسول خواجه حسن، تاشکند، ۱۳۳۲ق.
21. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ به تصحیح ناسیولیس (بدون مقدمه)، کلکته، ۱۸۵۹م
22. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ ترجمه اردو، به اهتمام ملک چنن الدین خلف الرشید ملک فضل الدین ککی زیبی نقشبندی، چاپ اول، کوچه ککی زیبیان، منزل نقشبندی، بازار کشمیری، لاهور، بی تا.
23. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ چاپ دوم، الله والی کی قومی دکان، بازار کشمیری، لاهور، ۱۹۵۵م.
24. جامی، نورالدین عبدالرحمن، همان؛ ترجمه مولانا حافظ سید احمد علی چشتی نظامی، دوست ایسوسی ایٹس، ناشران و تاجران کتب، الکریم مارکت، اردو بازار، لاهور، پاکستان، ۲۰۰۳م.
25. جامی، نورالدین عبدالرحمن، هفت اورنگ (شامل سلسله الذهب، سلامان و ابسال، تحفة الاحرار، سبحة الابرار، یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون، خردنامه اسکندری) به تصحیح و مقدمه آقا مرتضی مدرس گیلانی، کتابفروشی سعدی، تهران، ایران، بی تا.
26. حلمی، محمد مصطفی، ابن الفارض والحب الالهی؛ مصر، ۱۹۷۱م.
27. دانشنامه جهان اسلام؛ واژه جامی.
28. زرینکوب، عبدالحسین، جستجو در تصوف ایران؛ امیر کبیر، تهران، ایران، ۱۳۵۷ش
29. زرینکوب، دنباله جستجو در تصوف ایران؛ امیر کبیر، تهران، ایران، ۱۳۶۲ش
30. سعدی شیرازی، گلستان؛ به کوشش غلامحسین یوسفی، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، تهران، ایران، ۱۳۶۸ش
31. سنایی غزنوی، حدیقة الحقیقة؛ تصحیح و تحشیه مدرس رضوی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ایران، ۱۳۵۹ش
32. غزنوی، سدیدالدین محمد، مقامات ژنده پیل؛ به کوشش حشمت مؤید، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ایران، ۱۳۴۰ش
33. مولوی، جلال الدین محمد، مثنوی معنوی؛ به همت نیکلسون، انتشارات مولی، تهران، ایران، ۱۳۶۰ش
34. نظامی گنجوی، لیلی و مجنون؛ با حواشی و شرح لغات وحید دستگردی، مؤسسه مطبوعات علمی، تهران، ایران، بی تا.
35. هاشمی، طالب، سوز جامی؛ مقبول اکادمی، لاهور، ۱۹۷۳م.

ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСТВО И СТИЛЬ МЫШЛЕНИЯ ПОСЛЕДНЕГО ИЗ ПОЭТОВ (ХАТЕМ АШ-ШУАРА) ДЖАМИ

Статья имеет познавательный характер и посвящена анализу жизни и творческого наследия Абдурахмана Джами. Автор представляет Джами как гениального и неповторимого поэта, величайшего предводителя суфизма в истории персоязычной культуры и литературы. В работе также подвергаются рассмотрению некоторые стилистические особенности поэзии Джами.

Ключевые слова: персидская поэзия в девятом веке хиджри, Джами, жизнь, творчество, стиль, мысль, исследование.

A GLANCE TO CONCEPTION AND ATTITUDE STYLE OF LAST POETS (HATEM - ASH- SHUARO) JAMI

The Present article has distinguish character and devoted to analyzes life and creation of Jami's legacy. The author of the article come to conclusion that, Jami is one of the gracious and unique writer, great guide of Sufism trend in the history of Persian culture and literature.

Key words: Persian poetry in the 9th century, hijri, Jami, life, creation, style, thought, research.

Сведения об авторе: *Мухаммад Носир* - член научного совета персидской группы Института востоковедения Пенджабского университета

ТАБАҚАБАНДИИ МАВЗЌИИ ОСОРИ МАНСУРИ АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ

Мисбоҳиддини Нарзикул
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдурраҳмони Қомӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ аз ҷумлаи адибоне маҳсуб мешавад, ки бо ҳалқи осори мутааддади адабӣ, ҳам ба сурати манзум ва ҳам мансур, аз ҷойгоҳи бузурге бархурдор аст. Агар теъдоди умумии осори ба ёдгор гузоштаи ӯро, тибқи маълумоти мусахҳеҳи “Рисолаи муншаот” – Абдулалӣ Нури Аҳрорӣ, 148 асар (дар сарчашмаҳо аз 45 то 47 ва дар китобҳои илмии муосирон то 77 номгӯӣ асарҳои Қомиро баршумурдаанд) бидонем, дар он миён бахши қобили таваҷҷуҳ ва муҳимро шоҳкорҳои ҷовидоние ташкил медиҳанд, ки ба наср нигошта шудаанд.

Дар ин мақола бо мақсади арҷгузорӣ ба фаъолияти нависандагии Абдурраҳмони Қомӣ асарҳои мансури адиб бо таваҷҷуҳ ба табақабандии мавзӯӣ ва фарогирии матолиб ба сурати зайл муаррифӣ мешавад: осори адабӣ, илмӣ-таълимӣ, динӣ, тасаввуфӣ ва ирфонӣ, расоили манзуми омехта бо наср. Дар охир ба чанд рисолаи хурд низ ишора мешавад, ки баъзеи онҳо ба забони арабӣ навишта шудаанд. Абдурраҳмони Қомӣ, табақабандии осори мансур, насри адабӣ, илмӣ-таълимӣ, динӣ, тасаввуфӣ ва ирфонӣ, расоили манзуми омехта бо наср.

Ёдгоре дар ин работи куҳан

Нест беҳтар зи назму насри сухан.

Ба сухан зангҳо зудуда шавад,

Ба сухан бандҳо гушуда шавад. (Қомӣ)

Агарчи дар баробари ба забон овардани исми Нуриддин Абдурраҳмони Қомӣ, қабл аз ҳама, чехраи шоирии ин мутафаккири бузург пеши назар меояд, вай дар офариниши асарҳои мансур ҳам камоли қудрату тавоноӣ ва таъби равони хешро ба намоиш гузоштааст. Ҷунонки дар муқаддимаи рисолаи “Муншаоти Қомӣ” огоҳона таъкид шудааст, устодии Абдурраҳмони Қомӣ дар бӯди насрнависӣ “бар ҳамагон мусаллам буда ва осори мансури вай бас зебо, шевову дилписанд афтода ва ҳамон шевае, ки вай дар нависандагӣ ихтиёр карда, ба сурати меъёри насрнависӣ мавриди қабул ва пазириши насрнависони баъд аз вай қарор гирифтааст” (1, 12).

Таълифоти Абдурраҳмони Қомӣ аз синни сию нӯҳсолагӣ оғоз гардида, нахустин асари таълифии вай рисолаи кабирест таҳти унвони “Ҳулияи ҳулал” дар фанни муаммо, ки ба наср навишта шудааст. Таърихи таълифи ин рисола ба соли 1452 баробар буда, ба подшоҳи ғозили замон Абулқосими Бобур (замони ҳук.: 1448-1457) бахшида шудааст. Асарҳои дигари мансури адиб баъд аз ин рисола навишта шудаанд, ки аз нигоҳи тартиби замонӣ ба нимаи дуюми умри ӯ рост меоянд. Гузашта аз ин, аксари асарҳои Мавлоно Қомӣ дар даврони салтанати Султон Ҳусайни Бойқаро (замони ҳук.: 1469-1505) ва баъзе ҳам бо тақозои Амир Алишери Навоӣ навишта шудаанд, ки низ мусодиф ба нимаи дуюми умри ӯянд.

Ҳамин тавр, баъд аз “Ҳулияи ҳулал” ба қалами Мавлоно Абдурраҳмони Қомӣ асарҳои мансури зиёде тасниф ва таълиф шудаанд, ки аксари онҳо омехта ба назм ҳам мебошанд. Мо дар ин муаррифӣ, ки бо мақсади намоёнидани фаъолияти нависандагии адиб сурат мегирад, асарҳои мансури ӯро бо таваҷҷуҳ ба табақабандии мавзӯӣ ва фарогирии матолиб ба сурати зайл ба миён мегузорем: осори адабӣ, илмӣ-таълимӣ, динӣ, тасаввуфӣ ва ирфонӣ, расоили манзуми омехта бо наср. Дар охир ба чанд рисолаи хурд низ ишора мешавад, ки баъзеи онҳо ба забони арабӣ навишта шудаанд. Дар муаррифии ин гуна асарҳо дараҷаи маъруфият ва иштиҳор ёфтанишонро ҳам ба назар гирифтаем.

Осори адабӣ. Кулли асарҳои мансури адабии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро ба тартиби мақому мартаба ва дараҷаи то кунун шинохта шуданашон зайлан муаррифӣ мекунем:

“Баҳористон”. Машҳуртарин асари мансури адабии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ китоби “Баҳористон” (таърихи таълиф: 1487) мебошад, ки он дар миёни мардуми тоҷик бисёр машҳур аст. “Баҳористон” борҳо ба ҷоп расида ва аз ҷумлаи осори таълимие махсуб мешавад, ки тоҷикон барои таълими фарзандони худ аз он ба таври васеъ истифода мебаранд.

Ҷомӣ “Баҳористон”-ро барои таълими фарзанди хеш – Зиёуддин Юсуф, ки он замон кӯдаке даҳсола буд, навишта ва дар муқаддимаи он чунин гуфтааст:

Гузаре кун дар ин баҳористон,
То бубинӣ дар ӯ гулистонҳо.
Дар латофат ба ҳар гулистоне
Руста гулҳо, дамида райҳонҳо.

“Баҳористон” аз муқаддима ва ҳашт боб, ки “равза” номида шудааст, таркиб ёфтааст. Асомии равзакоро, ки намоёнгари мазмуну мундариҷаи бобҳо ҳам ҳастанд, ба тартиб нақл мекунем:

1. Дар нашри раёҳини ҷида аз басотини дурбинони роҳи ҳидоят ва садрнишинони боргоҳи вилоят.

2. Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳукм, ки ба рашаҳоти саҳоби қарам аз замини қулуби ҳукамо ва арозии хотирашон хоста ва ба шарҳу баёни он матовии дафотирашон орошта.

3. Дар баёни шукуфтани шукуфаҳои боғистони ҳукумат ва иёлат, ки мутазаммини меваҳои насафат ва адолат аст.

4. Дар васфи мевабахшии дарахтони боғистони ҷуду қарам ва шукуфарезиашон ба базли динору дирам.

5. Дар тақрири риккати ҳоли булбулони ҷамани ишқу муҳаббат ва ҳирқати боли парвонагони анҷумани шавқу муваддат.

6. Дар вазидани насоими мулофот ва равоеҳи мутоябот, ки ғунҷаи лабҳоро бихандонад ва шукуфаи дилҳоро бишукуфонад.

7. Дар достони мурғони қофиясанҷи саробӯстони суҳанварӣ ва тӯтиёни ғазалсарои шақаристони назмгустарӣ.

8. Дар ҳикояте ҷанд аз забони аҳволи бебабонон, ки ҳирадмандону нуктадонон амсоли он вазъ қардаанд, то ба ҷихати ғаробату нудрат табиат бар он иқбол намояд ва бар вай абвоби фаҳми ҳикаму масолах бикушояд.

Аълоҳон Афсаҳзод бобҳо (равзаҳо)-и мазкурро бо тавачҷӯҳ ба мундариҷаашон ба сурати зерин хулоса қардааст: 1) саргузашти орифон; 2) ҳикмати бузургон; 3) саргузашти подшоҳон, адолат ва ахлоқи неки онҳо; 4) тарғиби саховатмандӣ; 5) ҳикоятҳои шавқангези ишқӣ; 6) мутоябаҳои шӯху сафобахш; 7) дар зикри шуаро, таърифи шеър, пайдоиш ва ҳусну қубҳи он; 8) ҳикоятҳои тамсилӣ.

Бобҳои “Баҳористон” ба сурати қуллӣ дастабандии мавзӯӣ ҳам шудаанд, ки ба қарори зайл аст: а) ҳикоят дар бораи машоихи сӯфия ва баъзе аз асрори аҳволи онон; б) ҳикаму мавоъиз, ки муштамил аст бар ҷанд ҳикмату ҳикоеҳои муносиби мақом; в) асрори ҳукумат ва зикри ҳикоеҳои аз шоҳон; г) бахшишу бахшандагон; ғ) тақрири ҳоли ишқу ошиқон; д) мутоиботу латоифу зароиф; е) дар шеър ва баёни аҳволи шоирон; ё) ҳикоеҳои ҷанд аз забони аҳволи шоирон (4, 13).

“Баҳористон” ба услуби “Гулистон”-и Шайх Саъдии Шерозӣ дар қолаби насри омехта бо ашъори форсию арабӣ навишта шуда ва дорои насри мусаллаҳ мебошад. Аммо бинобар он ки муҳотаби Ҷомӣ, қабл аз ҳама, фарзанди навоҷӯзаш буда, ғарази аслии таълими ҷигарбанд мебошад, сабки баёни нависанда ғароиш ба соданависию узубат дорад; аз нигоҳи муҳтаво аксар ба матолиби ахлоқӣ ва дастурҳои ғайбӣ

зиндагӣ диққат шудааст. Каломи манзуми “Баҳористон” дар қиёс ба “Гулистон”-и Шайх Саъдӣ бештар буда, чунонки Ҷомӣ дар хотимаи китоб таъкид кардааст, қулли онҳо аз рашҳои қалами худӣ вай қорӣ шудаву ориятӣ нестанд:

Ҷомӣ ҳар ҷо, ки нома иншо орош,
Аз гуфтаи кас ба орият ҳеч нахост.
Онро, ки зи сунъи худ дуқон пурколот,
Даллолии қоли қасонаш на сазост.

Дар маҷмӯъ, “Баҳористон” бо сабки матбӯъ, равиши соданависӣ, сачъҳои пироста, ҳузури тақаллуф, қаломи фасеҳу бадеъ, ширинии гуфтор ва ҷаззобият имтиёз дорад. Барҳақ, тавсифи зерин дар мавриди ин асари пурбаҳо, ки аз қониби худӣ нависанда ироа шудааст, қомилан дуруст аст: “Ҳар равзаи биҳиштон муштамил бар ранги дигар аз шақоик ва бўйи дигар аз раёҳин. На шақоикашро аз поймоли бодӣ ҳазон пажмурдагӣ ва на раёҳинашро аз дастбурди барди даӣ афсурдагӣ...” (4, 26).

Барои шиносӣ бо тариқи суҳани Ҷомӣ дар “Баҳористон” ҳикматеро аз равзаи дувуми он иқтибос мекунем: “Афредун, ки дар замини шафқат ҷуз тухми насиҳат накишт, ба фарзандони худ (тавқеъ чунин навишт), ки сафаҳоти айём саҳифаи эъмор аст, дар он манависед, ҷуз он ҷи беҳтарин аъмолу осор аст, қитъа:

Сафҳаи даҳр бувад дафтари умри ҳама қас,
Инчунин гуфт ҳирадманд, ҷу андеша гумошт.
Хуррам он қас, ки бар ин дафтари пок аз ҳама ҳарф
Рақами ҳайр қашиду асари ҳайр гузошт” (4,).

Равзаи ҳафтуми “Баҳористон” - “Дар достони мургони қофиясанҷи саробӯстони суҳанварӣ ва тӯтиёни ғазалсарои шақаристони назмгустарӣ” - аз аҳамияти адабию маърифатии маҳсуле бархурдор аст. Ин равзаро, ки аз нигоҳи фароғирии матолиб таъкирагуна менамояд, муаллиф ба зикри муҳтасари аҳволи баъзе шоирони пешин ихтисос дода, дар зимн намунаҳое аз шеърӣ шоирони мавриди назарашро нақл кардааст. Дар ҳилоли гуфторҳои мастур дар ин бахш бо андешаҳое дучор мешавем, ки ба моҳияти шеърӣ шоирӣ ва нақди ашъор ниғаронида шудаанд. Метавон гуфт, соҳиби “Баҳористон”-и беҳазон бо чунин амали ҳеш дар қори ба вучуд овардани таъриҳҷаи таҳаввули шеърӣ шоирӣ ба забони форсии тоҷикӣ саҳми шоён гузоштааст.

“**Нафаҳот-ул-унс**”. Унвони қомили ин асар “Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс” буда, аз ҷумлаи асарҳои муҳим ва арзишманд ба ҳисоб меояд. Абдурраҳмони Ҷомӣ ин асари ҳешро бо хоҳиши Амир Алишери Навоӣ дар муддати ду сол, байни солҳои 1476-1478 дар пайравии “Табақот-ус-сӯфия”-и Абдуллоҳи Ансорӣ навиштааст. “Табақот-ус-сӯфия” аз ҷумлаи тақриротӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад, ки аз қониби яке аз шоғирдонаш таҳрир шудааст. Бинобар сабаби ба забони ҳиравии қадим навишташудани китоби мазкур, ки барои қонандаи асри Ҷомӣ фаҳмидани он мушкилӣ доштааст, ӯ барои бароварда қардани эҳтиёҷи қонандаи замони ҳеш “Нафаҳот-ул-унс”- ро ба риштаи таҳрир қашидааст. Аммо Мавлоно Ҷомӣ асари Пири Ҳиротро танҳо таҳриру бознависиҳои қолис нақардааст, балки ба матолиби он бо таваҷҷӯҳ ба иттилои сарчашмаҳои тасаввуфӣ таъриҳиву адабӣ зикри аҳволи шайхону орифон, уламову адаби зиёдеро, ки дар муддати пас аз вафоти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ то асри понздаҳ зистаанд, илова кардааст. Қомипажӯҳон таъсири “Қашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвириро ҳам ба матолиби “Нафаҳот-ул-унс” таъкид қардаанд.

“Нафаҳот-ул-унс” аз нигоҳи сохтор аз муқаддимаву ҳулоса ва матни асосӣ иборат аст, ки фароғирии зикри аҳвол, қаромот, ҳолат ва мақому мартабаи шаш саду шонздаҳ бузургони тасаввуфи ирфон (аз ҷумла, 582 мард ва 34 зан) мебошад, ки аз қадим то замони муаллиф умр ба сар бурдаанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таснифи асар қӯшидааст, ки чехраҳои мавриди таваҷҷӯҳ қарор додашро бо таваҷҷӯҳ ба

мақоми иҷтимоӣ, хувият, ҳузур дар чома, ҷаҳони зоҳириву ботинӣ муаррифӣ бикунад. Мо ба хоҳири намоёнидани тариқи муаррифии шахсиятҳо дар асар ва сабки баёни мусанниф зайлан фасли марбут ба Шақиқи Балхиро, ки барои аксари тоҷикон ин шахсият шинохташуда мебошад, аз рӯи матни кириллии тоҷикӣ ва бо андаке ихтисор нақл мекунем:

“**Шақиқ ибни Иброҳим ал-Балхӣ**. Кунияти ӯ Абӯалӣ аст. Вай дар аввал соҳиби раъй буд, соҳиби ҳадис гашт ва суннии покиза. Шогирди Имом Зуфар аст. Аз қудамой машоихи Балх аст. Устои Ҳотами Асам(м) ва бо Иброҳими Адҳам суҳбат дошта ва аз назирони вай аст ва бар вай зиёдат карда. Дар зухду футувват бар тариқи таваккул рафтӣ.

Вақте бо Иброҳими Адҳам гуфт, ки Шумо маош чӣ гуна мекунед?

Гуфт:

- Мо чун меёбем, шукр мекунем ва чун наёбем, сабр мекунем.

Шақиқ гуфт:

- Сағони Хуросон ҳамчунин мекунанд.

Иброҳим гуфт:

- Пас, Шумо чун мекунед?

Гуфт:

- Мо чун ёбем, исор мекунем ва чун наёбем, шукр мекунем.

Иброҳими Адҳам бўса бар сари вай дод ва гуфт:

- Устод туй!

Ва дар китоби “Сияр-ус-салаф” ин ҳикоятҳо ба акси ин овардаанд...

Шақиқ гуфта, ки бо Абӯюсуфи Қозӣ дар маҷлиси Абӯҳанифа мешудам. Муддате миёни мо муфориқат афтод. Чун ба Бағдод омадам, Абӯюсуфро дидам дар маҷлиси қазо. Мардумон гирд бар гирди вай ҷамъ гашта. Ба ман нигоҳ кард, гуфт:

- Айюҳа-ш-Шайх, чӣ будааст, ки тағйири либос кардаӣ?

Гуфтам:

- Он чи ту талаб кардӣ, ёфтӣ ва он чи ман талаб кардам, наёфтам. Лочарам, мотамзада ва сӯғвору кабудпӯш гаштаам.

Абӯюсуф гирён шуд. Ва вай гуфта, ки ман аз гуноҳи нокарда зиёда аз он метарсам, ки аз гуноҳи карда, яъне донам чи кардаам, аммо надонам, ки чи хоҳам кард.

...Дар баъзе тавориhi Балх мазкур аст, ки Шақиқро дар санаи арбаъа ва сабъин ва миъа (174/791) дар вилояти Хатлон шаҳид кардаанд ва қабри вай он ҷост.” (5, 12-13).

“Нафаҳот-ал-унс” ҳамчун сарчашмаи адабию таърихӣ дар омӯзиши таърихи тасаввуфу ирфон, назарияи маърифат, таълимоти тасаввуфӣ, шинохти мақомоту ҳолат ва хирки одот, ҷаҳонбинии иддае аз шоирони мутасаввиф, шоирони ориф ва орифони шоир, ки қабл аз муаллифи китоб зистаанд, дорои аҳамияти бузургу беназир аст.

Аз ин китоб нусхаҳои қаламии зиёде мавҷуд аст ва бинобар шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо карданаш ба забонҳои гуногуни дунё: ўзбекӣ, туркии усмонӣ, англисӣ, олмонӣ тарҷумаву чоп шудааст. Нахустин тарҷумони китоб Амир Алишери Навоӣ мебошад, ки тарҷумаи вай ба забони туркии ҷағатой сурат гирифта ва бо номи “Насоим-ул-хулд” машҳур мебошад. Китоби “Нафаҳот-ал-унс” дар Тоҷикистон бори нахуст бо кӯшиши Алӣ Муҳаммадиев ба ҳатти кириллии тоҷикӣ баргардон ва дар таркиби ҷилди ҳаштуми “Осор”-и Ҷомӣ ба чоп расидааст, ки ба иллати талаботи замон афтидагирӣ иҳтисороти зиёд дорад. Хушбахтона, соли 2013 бо кӯшиши донишмандони тоҷик Мӯътабар Оқилова ва Баҳром Мирсаидов матни комили “Нафаҳот-ул-унс” ба ҳатти кириллии тоҷикӣ дастраси хонандагонӣ тоҷик гардид, ки амали бисёр хайре мебошад.

Рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ”. Ин рисола бо номҳои “Руқаот”, “Иншои Ҷомӣ” ва “Девони расоил” ҳам ёд шудааст. Таърихи дар як маҷмӯа мунаввар кардани номаҳои Ҷомӣ ба солҳои охири ҳаёти нависанда рост меояд.

Мавлоно Абдулрахмони Ҷомӣ ба дараҷае шахсияти фарҳефта ва аз ҳама нигоҳ комил буда, ки овозаи фазои камолоти суварии маънавияш ҳанӯз дар замони дар қайди ҳаёт будани ба аксар нуқоти олам расида будааст. Ба шахсияти вай на танҳо аҳли Мовароуннаҳр Хуросон, балки донишмандону фозилон ва зиммдорони кишварҳои Ҳиндустон, Рум, Туркистон, Ироқ, Озарбойҷон низ ҳурмат мениҳоданд. Ҷомӣ бо шахсиятҳои гуногуни кишварҳои мазкур аз роҳи ирсоли нома ва посух гуфтан ба пурсишҳои онҳо дар алоқа будааст. Маҷмӯи чунин муносибот ва таъодули афкор, ки аз тариқи нигоҳи нома сурат мегирифт, сабаби ба миён омадани рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ” гардидааст.

Бино ба маълумоти шарҳиҳолнигорони Ҷомӣ, дар як маҷмӯа мунаввар кардани номаҳои ба Ҷомӣ ирсолшуда ва посухҳои вай ҳанӯз дар замони дар қайди ҳаёт будани адиб сурат гирифтааст. Аз ҷумла, шогирд ва муриди бовафои Ҷомӣ - Мавлоно Абдулғафурӣ Лорӣ дар такмили ба “Нафаҳот-ул-унс” нигоштааш ба маҷмӯае ишора кардааст, ки аз ҷониби яке аз шогирдони Ҷомӣ аз маҷмӯи номаҳои салотину бузургон тадвин шуда. Аммо ин маҷмӯа то ба замони мо нарасидааст. “Рисолаи муншаот”-е, ки ҳоло ба мо дастрас аст, бо ибтиқори худ Абдулрахмони Ҷомӣ ба миён омадааст.

Ҷомӣ дар солҳои охири ҳаёти худ теъдоди қобили таваҷҷӯе аз номаҳоиро, ки ба бузургону подшоҳон навишта буд, бознависӣ карда, онҳоро дар як муҷаллад таҳти унвони “Муншаот” ба ҳам овардааст. Яке аз муҳимтарин мухтассоти номаҳои таркиби маҷмӯаи мазкур аз он иборат аст, ки аксари онҳо номаҳои ҷавобӣ мебошанд. Ба қавли Абдулғафурӣ Лорӣ, Мавлоно Ҷомӣ “аз мусаннифоти худ муносиби ҳар кас чизе ба ҳар ҷониб мефиристоданд ва ҳар касеро ба қадри ҳол, ба иқдоми номаеву эъзози руқъае, сарафроз мегардониданд. Мефармуданд, ки бар иншои номае боре нагаштем, он чи навишта шуда ҷавоби номаест, ки азизе илтифот намуда” (4, 8). Бахши дигари қобили диққат аз номаҳои Ҷомиро тақозохое ташкил медиҳанд, ки мусанниф онҳоро барои бароварда кардани эҳтиёҷи ниёзмандон дар қолаби руқъа ба зиммдорони замони ҳеш нигоштааст.

Номаҳои шомили рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ”-ро аз нигоҳи ҳаҷм ба ду даста метавон тақсим кард: а) номаҳои тӯлонӣ, ки дар посух ба номаҳои донишмандон нигошта шуда, шомили нуқоти муҳимме оид ба масъалаҳои гуногуни ақидаӣ, илмӣ ва мафкуравӣ мебошанд; б) номаҳои мухтасар ва ё руқъаҳои муъҷаз, ки фарогири матолиби мухталифанд.

Номаҳои Ҷомӣ ба сабки хосе навишта шуда, бо таваҷҷӯ ба истифодаи вожаҳои мавзун, таркиботи зебову дилнишин, ки дар маҷмӯъ насри мусаллаҳ ва салису равшан ташкил додаанд, бо соири нигоштаҳои мансури адиб ҳамвазнию ҳамоҳангӣ пайдо мекунад. Агар бо қитъаҳои манзум ораста шудани матн номаҳоро ба эътибор бигирем, дар ин сурат миёни сабки “Муншаот” ва “Баҳористон” ҳамгунӣ падида шуда, интиҳоби чунин сабки нигоҳи ба матн ва мухтавои номаҳо рӯи таъони тоза бахшидааст. Дигар аз мухтассоти баёнӣ аз он иборат аст, ки ҳамаи Ҷомӣ дар номаҳо ба сифати шахсияти мунаввар бо рӯҳияи аҷзу шикастанафсӣ ва фӯрӯтанӣ ба назар ҷилвагар мешавад. Махсусан, дар номаҳое, ки муҳтаби онҳо дарвешону фақиронанд, нависанда қамолӣ тавозӯ ва ҳокоририро риоя кардааст.

Мухтавои номаҳо гуногун буда, бо таваҷҷӯ ба муҳтабон фарқ мекунад. Вале илова бар тақозо ва хоҳишҳое, ки Мавлоно Ҷомӣ бо дархости баъзе муҷриин ба ҳукуматдорони замон карда ва ё раҳнамоҳои дақиқ ба аҳли басират намуда, ба сурати қулӣ, бештар бо масъалаҳои марбут ба андешаҳои дақиқи илмию ирфонӣ

дучор мешавем, ки то андозае барои хонанда фаҳму дарки онҳо душвор ҳам ҳастанд. Қисми бештари соири номаҳоро посухҳое ташкил медиҳанд, ки дар ҷавоб ба пурсишҳои мухталиф нигошта шудаанд.

Рӯйхамрафта, номаҳои Ҷомӣ аз ҷумлаи мондагортарин осори адабии мо - тоҷикон буда, аз чандин нигоҳ: адабӣ, ирфонӣ, таърихӣ, илмӣ дорои аҳамият мебошанд.

Дар мавриди чоп ва дастрасӣ ба номаҳои Мавлоно Ҷомӣ бояд гуфт, ки то кунун аз се чопи маҷмӯаи номаҳои шомили “Муншаоти Ҷомӣ” огоҳӣ дорем: а) нусхаи Конпури Ҳиндустон, ки таърихи беш аз садсола дошта, таҳти унвони “Иншои Ҷомӣ” ба чоп расидааст; б) тасхеҳи Абдулалӣ Нур Аҳрорӣ, ки бар асоси се нусхаи муншаоти Ҷомӣ сурат гирифта ва дар соли 1373 ҳиҷрӣ зевари табъ ба бар кардааст; в) чопи Душанбе, ки дар таҳияи Асрор Раҳмонов, дар таркиби ҷилди ҳаштуми “Осор”-Ҷомӣ чоп шудааст. Ҳамин тавр, имрӯзҳо рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ” ҳам ба хатти сирилликӣ тоҷикӣ ва ҳам ба хатти ниёкон ба чоп расидаву дастрас мебошад.

Номаҳои дастнависи Ҷомӣ. Илова бар номаҳое, ки шомили рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ” гардидаанд, инчунин, ҷомишиносон аз як маҷмӯаи шомили номаҳое ҳам хабар медиҳанд, ки бахше аз онҳо ба қалами Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ навишта шудаанд. Мо ин номаҳоро, бинобар он ки аксари онҳо дар хитоб ба Амир Алишери Навоӣ нигошта шудаанд, шартан бо номи “Маҷмӯаи номаҳои Мавлоно Ҷомӣ ба Амир Алишери Навоӣ” ёд мекунем. Миқдори ин номаҳо ба 137 баробар буда, ба қалами ҳуди Ҷомӣ ба Алишери Навоӣ нигошта шуда ва имзо ҳам доранд. Асли ин номаҳо аз захираи дастнависиҳои мутааллиқ ба Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, охири қозиюлқузоти Бухоро ба даст омада ва ҳоло дар китобхонаи Институти ховаршиносии Ўзбекистон маҳфуз мебошад.

Нусхаи мазкури Садри Зиё дар асл фарогири 594 нома буда, ба донишмандону орифони давраи Темурийён мутааллиқ аст. Аз ин миқдор 128 нома ба Хоҷа Абдуллоҳи Аҳрор, 337 нома ба Мавлоно Ҷомӣ ва боқимондаи онҳо ба ашхоси гуногун муталлиқ аст. Адабиётшиноси ўзбек Асоиддин Ёрунбоев номаҳои мутааллиқ ба Абдурраҳмони Ҷомиро гирд оварда, ба сурати китоби ҷудогона таҳти унвони “Номаҳои дастнависи Ҷомӣ” ба чоп расонидааст. Ёрунбоев ба ин китоб дебоҷа ва таълиқоте ҳам илова карда, илова бар зикри шарҳи ҳоли Ҷомӣ ва муаррифии номаҳо калимаву истилоҳоти номафҳумро шарҳу тавзеҳ ҳам додааст, ки бисёр арзишманд мебошад. Ҳамин китоб дар соли 1364 ҳуршедӣ бо ҳамкории Ғуломризо Мойили Ҳиравӣ дар Кобул ҳам зевари табъ ба бар кардааст. Аз шумори умумии номаҳои дастнависи Ҷомӣ 19 нома дар нусхаи ҷопии рисолаи “Муншаоти Ҷомӣ” низ ҷой дода шудаанд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти матншиносии муҳаққиқ Абдулалӣ Нури Аҳрорӣ маълум гардидааст, ки албоми дар боло ёд шуда “ҳамон албоми Амир Алишери Навоӣ аст, ки вай дар китоби худ “Насоим-ул-муҳаббат” бад-он ишора кардааст” (4, 9). Тибқи маълумоти донишманди мазкур, Амир Алишери Навоӣ, замоне ки раёсати “Дор-ул-иншо”-и Султон Ҳусайни Бойқароро ба уҳда доштааст, номаҳои аз номи бузургони замон ба нишонаи подшоҳ ва ё ҳуди вай ирсолшударо дар саҳифаҳои ҳамон мучаллад часпонида нигоҳ медоштааст.

Дар маҷмӯъ, маҷмӯаи номаҳои дастнависи Ҷомӣ, ки ба унвони Навоӣ навишта шудаанд, як асари арзишманди адабию таърихӣ мебошад, ки гузашта аз аҳамияти адабиву таърихӣ аз назари иҷтимоӣ сиёсӣ низ арзиши муҳим дорад. Ба назари мо, номаҳои мавриди назар, қабл аз ҳама, аз нигоҳи ҷомеашиносӣ арзиши қобили таваҷҷӯҳ доранд. Аз матни он номаҳо, ки аксар дар шакли кӯтоҳ ва дар қолаби руқъа навишта шудаанд, аз вазъи ҷомеаи ҳамон замон ва назару илтифоти Ҷомӣ ба кишри эҳтиёҷманди ҷомеа пай бурдан мумкин аст. Бештари онҳо руқъаҳои хурди супоришӣ ҳастанд, ки дар натиҷаи илтимоси ниёзмандон аз ҷониби Ҷомӣ ба

нишони Навоӣ навишта шудаанд. Ин нукта ҳам қобили зикр аст, ки назару хоҳиши Қомӣ назди Навоӣ ҳамеша муқаддаму муътабар ва тақозоҳои аввалӣ назди дувумӣ ҳамвора иҷрошаванда будааст.

Насри илмӣ-таълимӣ. Ба қалами Мавлоно Абдурраҳмони Қомӣ теъдоди муайяни асарҳои илмие таълиф шудаанд, ки онҳоро бинобар аҳамияти таълимиашон таҳти унвони умумии насри илмӣ-таълимӣ ёд мекунем. Асарҳои мавриди назар инҳоянд: “Рисолаи кабир дар муаммо”, “Рисолаи мутаваассит дар муаммо”, “Рисолаи сағир дар муаммо”, “Рисолаи арӯз”, “Рисолаи қофия”, “Рисолаи мусиқӣ”, “Рисолаи таҷнис-ул-луғот ё таҷнис ал-хат” ва “Ҷавоиди Зиёия”. Рисолаи охир ва соири рисолаҳои мазкур дар зерфасли баъдӣ ба тартиб муаррифӣ мешаванд.

“Рисолаи кабир дар муаммо”. Ин рисола ҳамон “Ҳуляи ҳулал” - нахустин асари насрии Мавлоно Абдурраҳмони Қомӣ мебошад, ки дар оғоз оид ба он суҳан рафта буд. Сабаби “Ҳуляи ҳулал” ном гирифтани рисола дар он аст, ки муаллиф онро бо мақсади маърифати дурусти китоби Шарафуддин Алиӣ Яздӣ “Ҳулали мутарраз дар фанни муаммо ва луғз” навиштааст. Дар ин рисола номи подшоҳи Хуросон Абулқосими Бобур дар муаммо оварда шудааст.

Рисолаи мазкур аз муқаддима, се фасл, ки “икд” номида шудааст ва зерфаслҳо, ки бо вожаи “самт” ифода шудаанд, таркиб ёфта, фарогири тавзеҳи усулу қоидаҳои муаммо мебошад.

“Рисолаи мутаваассит дар муаммо”. Ин рисола дар бархе аз нусахи хаттӣ ба унвони “Дар баёни қавоиди муаммо” ҳам ёд шудааст. Рисола, қабл аз ҳама, дар тариқи кашфи муаммое навишта шудааст, ки ҳуди муаллиф он муамморо дар қолаби ғазал ба номи подшоҳи замон Султон Ҳусайни Бойқаро навиштааст. Дар таркиби асар муаммоҳои дигар ҳам оварда шудаанд, ки ба номи шахсиятҳои дигаранд.

“Рисолаи сағир дар муаммо”. Ин рисола дар замони Султон Ҳусайн Мирзо таълиф шудааст, аммо дар хусуси ҷопи он маълумоте дар даст надорем. Тибқи маълумоти ҷомипажӯҳон, рисолаи сағир қорқарди дубораи рисолаи кабир дар муаммо буда, зоҳиран, таърихи таълифи он ба соли 1480 рост меояд.

“Рисолаи арӯз”. Ин рисола аз ҷумлаи асарҳои шинохташуда ва маълуме мебошад, ки ҳанӯз дар замони зиндагии нависанда машҳур гардида буд. Ғарази аслии муаллиф пешниҳоди назарияи мухтасари арӯзи суннатӣ бо равиши содаву ҳамафаҳм ва ба фаҳм наздик будааст, ки аз ин ҷиҳат хусусияти таълимии рисола зоҳир мегардад. Аз ҷумлаи мухтасоти асосии рисола аз он иборат аст, ки муаллиф ҷиҳати амалии қоидаҳои арӯзро бо овардани мисолҳои реҳта аз килки худ нишон додааст.

“Рисолаи арӯз”-и Қомӣ аз нигоҳи ҳаҷм кӯтоҳ буда, аз муқаддимаи мухтасар ва ҳашт фасл таркиб ёфтааст, ки шомили мабоҳиси зайланд: ченакҳои суннатии ҳиҷоҳои арӯзӣ (ватаду сабабу фосила), ҷиғунагии каломи манзум, зиҳфот, баҳрҳои ҳоси арӯзи арабӣ, авзон, бухур ва давоири арӯзи форсии тоҷикӣ, баҳрҳои ҳоси назми форсии тоҷикӣ ва усули ба пораҳои тараннумӣ ҷудо кардани онҳо ва ғайра.

“Рисолаи қофия”. Ин рисола мухтасар буда, тибқи навиштаи муаллиф, аз тариқи дархост ва бо мақсади зерин таҳрир шудааст: “...мухтасарест вофӣ ба қавоиди қавофӣ, ки ба мӯҷиби ишорати баъзе аз аҷиллаи асҳоб ва аиззаи аҳбоб сурати таҳрир ва симати тақрир меёбад. Умедворӣ ба инояти беғояти ҳазрати Борӣ ҷунон аст, ки ба саодати исро маҳзуз ва ба айни ризо манзур ва малҳуз гардад” (2, 141).

“Рисолаи қофия” дар баъзе нусаҳо бо номи “Рисолат-ул-вофия ғй-л-қофия” ёд шуда, дар Туркия ва Ҳинд борҳо ба таъри расидааст. Соли 1872 аз ҷониби Блохман тасҳеҳ ва ба забони англисӣ тарҷума шудааст. Ҳамчунин, ин рисола соли 1953 бо тасҳеҳи Блохман ва ба эҳтимоми Муҳаммади Фишоракӣ якҷоя бо “Арӯзи Сайфӣ” дар матбааи Донишгоҳи Техрон ба ҷоп расидааст.

Аҳамияти таълимии рисолаи мазкур, қабл аз ҳама, аз он ҷост, ки Ҷомӣ назарияи қофияро баҳри ҳамзамононаш ба сурати мухтасар ва осонтару фаҳмотар пешниҳод кардааст.

Рисолаи мусиқӣ. Ин рисола дар соли 1485 бо хоҳиши Амир Алишери Навоӣ ва бо мақсади ба сурати сода пешниҳод кардани мабонии илми мусиқӣ навишта шудааст. Он аз муқаддима, ду қисм ва хотима, ки дар маҷмӯъ бисту се фаслро ташкил медиҳад, фароҳам омадааст. Қисми аввал “Дар илми таълиф” ва қисми дувум “Дар илми иқоъ” номида шудааст. Дар хусуси ба ду бахш тақсим шудани илми мусиқӣ ва доираи мабоҳиси онҳо назари муаллиф чунин баён шудааст: “...лоҷарам, мунқасим мегардад ин фан ба ду қисм: як қисми он, ки дар вай аҳволи нағамотро бидонанд ва онро илми таълиф гӯянд. Ва қисми дигари он, ки дар вай аҳволи азминаро бишиносанд ва онро илми иқоъ хонанд. Ва ин рисола ба ҳамин мулоҳиза ба ду қисм инқисом меёбад” (2, 216).

“Рисолаи мусиқӣ”-и Мавлоно Ҷомӣ бо тарҷумаи русӣ ва шарҳу тавзеҳоти А.Н.Болдирев ва В.М.Беляев дар соли 1960, дар Тошканд ва соли 1990 дар таркиби ҷилди ҳаштуми “Осор”-и Ҷомӣ бо кӯшиши Абӯбакр Зухриддинов дар Душанбе ба ҷоп расидааст.

Рисолаи таҷнис-ул-луғот ё таҷнис ал-хат. Номи ин рисола дар феҳристи осори Ҷомӣ зикр нашудааст, лекин бо номи вай дар Ҳиндустон ба ҷоп расидааст.

Улуми динӣ. Ба гурӯҳи осори дар заминаи улуми динӣ навиштаи Мавлоно Ҷомӣ китобҳои зерин дохил мешаванд, ки пас аз баршуморидани онҳо ҳар кадомро мухтасар муаррифӣ мекунем: “Тафсир”, рисолаи “Маносики ҳаҷ”, “Шавоҳид-ун-нубувват”, “Фавоид-уз-зиёия” ва “Чихил ҳадис”.

“Тафсир”. Ин китоб тафсири танҳо бахши кӯчаке аз Қуръони карим буда, дар он аз фотиҳат-ул-китоб то ояти 37-и сураи Бақара тафсир шудааст. Китоби “Тафсир”-и Ҷомӣ то ҳол ба ҷоп нарасидааст. Аз мавҷудияти як нусхаи он дар китобхонаи шахсии Алиасғари Ҳикмат огоҳӣ дорем.

Рисолаи **“Маносики ҳаҷ”.** Мавлоно Ҷомӣ ин рисоларо хангоми сафари ҳаҷ, дар соли 1473, дар Бағдод ба итмом расонидааст. “Маносики ҳаҷ” ҳанӯз ба ҷоп нарасидааст, аз мавҷудияти нусхаи аксии он (фотокопия) дар ихтиёри Абдулалӣ Нури Ахрорӣ огоҳӣ дорем.

“Шавоҳид-ун-нубувват”. Таърихи таълифи ин китоб, тибқи модаи таърихи он – “таммамтуху”, соли 1481 буда, дар сираи ҳазрати Муҳамади Мустафо (с), саҳоба, тобиъин ва табаъа тобиъин то садри аввали сӯфия навишта шудааст. “Шавоҳид-ун-нубувват” дар Ҳиндустон ҷоп шудааст.

“Фавоид-уз-Зиёия”. Китоби машҳури дар илми наҳв навиштаи Мавлоно Ҷомӣ “Фавоид-уз-Зиёия” ё шарҳ бар “Қофия”-и Ибни Ҳочиб мебошад, ки бо номҳои “Шарҳи мулло” ва “Шарҳи мулло Ҷомӣ” ҳам маъруф аст. Ин китобро Ҷомӣ як сол қабл аз марги хеш барои таълими фарзанди худ Зиёуддин Юсуф нигоштааст.

“Фавоид-уз-зиёия” аз оғози навишта шуданаш то замони мо дар ҳавзаҳои илмию муассисаҳои таълимии динӣ аз ҷумлаи китобҳои асосии таълимӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин асар дараҷаи табахҳури соҳиби он ба забони арабӣ маълум мешавад.

“Чихил ҳадис” (тарҷумашуда дар соли 1481). Ин рисола шомили муқаддима, тарҷумаи чихил ҳадиси ҳазрати Муҳаммади Мустафо (с) буда, бо номҳои “Арбаин”, “Арбаина ҳадис”, “Тарҷумаи чихил ҳадис” низ шинохта мешавад ва бисёр машҳур аст. Ҳадисҳо дар ин асар бо равиши хосе зикр шудаанд. Тарқиқ тарҷумаи онҳо чунин аст: нахуст, матни ҳадисҳо ба забони асл оварда мешавад; сони, ҳар кадомро дар қолаби қитъаҳо, ки аз ду байт иборатанд (дар баҳри ҳафиф) тарҷума мекунанд. Муқаддимаи рисола мансур аст.

Тасаввуфу ирфон. Асарҳои дар заминаи тасаввуфу ирфон нигоштаи Мавлоно Ҷомӣ бахши муҳим ва қобили тавачҷуҳи асарҳои насрии адибро ташкил медиҳанд. Зайлан ба муаррифии ҳар кадоми онҳо пардохта мешавад.

Китоби “Нақд-ан-нусус фӣ шархи “Нақш-ал-фусус”. Шайхи бузург Мухйиддин ибни Арабӣ китобе дорад бо унвони “Нақш-ул-фусус”, ки хулосаи китоби маъруфи “Фусус-ал-хикам”-и худи ӯ мебошад. Мавлоно Ҷомӣ китоби мазкури хешро дар шархи ҳамин “Нақш-ал-фусус” нигоштааст. Ин асар нахустин асари ирфонии Мавлоно Ҷомӣ буда, таърихи нигориши он ба соли 1459 рост меояд. “Нақд-ан-нусус” бо сабки омехтаи насри форсию арабӣ навишта шудааст.

Донишманд ва муҳаққиқи амрикоӣ Вилиям Читек ин китобро тасҳеҳ карда, бо муқаддимаи ҷомеъ ва таълиқот дар соли 1951 дар Техрон ба чоп расонидааст.

Лавойеҳ. Ин рисола яке аз муҳимтарин осори ирфонии Мавлоно Ҷомӣ ба ҳисоб меравад. “Лавойеҳ” рисолаи ҳаҷман хурдест, ки бо насри мусаччаъ навишта шуда ва ҳар фасли асар, ки “лойиҳа” номида шудааст, шомили рубоиёти дилчаспу ҷаззобе мебошад, ҳомили маъонии ирфонӣ ҳастанд.

“Лавойеҳ” ҳамчун тухфа ба шоҳи Ҳамадон Ҷаҳоншоҳи Қароқуянулуи туркмон тақдим шудааст. Ин асар дар Эрон чоп шудааст.

“Лавомеъ дар шархи қасидаи ҳамрияи форизия”. Ҷомӣ дар ин рисола баъзе аз абёти қасидаи ҳамрияи Ибни Форизи Мисиро (1181-1229), ки бисёр машҳур мебошад, бо сабки мунҳасир ба фард шарҳ кардааст. Муҳимтарин вижагии “Лавомеъ” аз он иборат аст, ки Ҷомӣ дар шарҳу тавзеҳи матолиб аз қолаби рубой суд ҷустааст. Аз ин ҷост, ки дар матни асар рубоиёти зиёде ҷой дода шудаанд. Таърихи таълифи асар ба соли 1471 иттифоқ афтадааст.

“Шарҳи тоияи форизия”. Ин рисола ҳам дар шарҳи як қасидаи Ибни Фориз аст, ки ҳамчун “Қасидаи тоия” ё “Назм-уд-дурар” ёд мешавад. Шеваи нигориш дар ин рисола ба ҳамон равиши “Лавомеъ” аст. Рубоии зерин ҳусни мақтаи рисолаи мазкур мебошад:

Ҳам орзуи хотири афкор туй,
Ҳам ғояти мақсуди дили зор туй.
Ҳар хастадил ихтиёри ёре кардаст,
Моро зи миёни ҳама мухтор туй!

“Ашшиъат-ул-ламаъот”. Ин китоб шарҳест ба “Ламаъот”-и Шайх Фаҳруддини Ироқӣ, ки таълифи он дар соли 1482 ба охир расидааст. Шайх Ироқӣ “Ламаъот”-и хешро дар натиҷаи ҳузур дар ҷаласаҳои дарсии Шайх Садруддини Қунявӣ (шогирди Мухйиддин ибни Арабӣ) таълиф кардааст. Мавлоно Ҷомӣ мутаносибан дар бисту ҳашт ламъа “Ашшиъат-ул-ламаъот”-ро ба шевае шарҳ кардааст, ки китоби вай ба масобаи муҳимтарин осори ирфонӣ шинохта шудааст.

“Суханони Хоҷаи Порсо”. Ин рисола аз нигоҳи ҳаҷм кӯтоҳ буда, шомили суханони Хоҷа Муҳаммади Порсои Бухорӣ мебошад. Ҷомӣ каломии Хоҷаи мазкурро, ки дар мавзӯҳои гуногун ба сурати пароканда сабт шуда будаанд, ҷамъ оварда ва ба шакли рисолаи ҷудогона даровардааст. Муҳтавои суханони мастур дар ин рисола ҳомили андешаҳои мебошанд, ки дар доираи мабоҳиси марбут ба ваҳдати вучуд ба ҳам меоянд.

Рисолаи **“Тариқи тавачҷӯҳи хоҷаҳо”.** Ин рисолаи ҳаҷман хурд бо номҳои дигар ҳам ё шудааст, ба мисли: “Рисолаи поси анфос”, “Рисола дар шароити зикр”, “Рисола дар туруқи Нақшбандия”, “Рисолаи сарришта”, “Рисолаи нурия”, “Рисолаи Нақшбандия”. Дар миёни асомии мазкур Абдулхай Ҳабибӣ унвони “Рисолаи сарришта”-ро баргузида ва тахти ҳамин ном онро тасҳеҳ кардааст. Мавзӯи асосии рисолаи “Тариқи тавачҷӯҳи хоҷаҳо” тариқа ва одоби зикру шеваи он бар равиши Нақшбандия мебошад.

“Шарҳи ҳадиси Аберазин ал-Уқайлӣ”. Ин асар кӯтоҳтарин рисолаи Мавлоно Ҷомӣ мебошад, ки дар посух ба суоли зерини Аберазин ал-Уқайлӣ навишта шудааст: “Парвардигори мо, қабл аз он ки махлуқоти хешро биёфаринад, дар кучо будааст?”. Ин суолро Уқайлӣ ба Пайғамбар (с) додааст.

Мавлоно Ҷомӣ дар ин рисола бо така ба суҳанони донишмандону бузургони дин “маротибу ҳазароти зуҳури Ҳақ(қ) субҳонаху”- ро шарҳ кардааст.

“Шарҳи рубоиёт”. Ин рисола бо далоили муҳкам дар исботи ваҳдати вучуд навишта шуда ва аз оғози таърихи таълиф (1473) то имрӯз дар миёни аҳли илму адаб бисёр машҳур мебошад. Нусхаҳои қаламии рисола дар Мовароуннахру Хуросон, Туркия, Ҳинд ба таври васеъ интишор ёфтааст.

Тариқи баёни матолиб дар рисола чунин аст, ки муаллиф барои исботи назарияи ваҳдати вучуд ва масъалаҳои марбут ба он чихилу шаш рубоиро зикр карда, дар зайли ҳар қадом маъниҳои мустафод аз мазомини онҳоро матраҳ кардааст. Дар ҳолати зарурат бо мақсади тавзеҳи мушкилот, тафсили муҷмалот, тақвияти андеша ва исботи ғарази аслии Мавлоно Ҷомӣ ба оёти қаломии раббонӣ - Қуръони қарим ва ақволи бузургони тариқати тасаввуф, ба монанди Саъдуддини Қошғарӣ, Баҳоуддини Нақшбанд ва дигарон така кардааст.

Дар хусуси мақсади аслии рисола ва тариқи баёни он андешаи ҳуди муаллиф чунин аст: “...рубоие чанд дар исботи ваҳдати вучуд ва баёни таназзулоташ ба маротиби шуҳуд бо танбеҳ бар кайфияти дарёфтани он ало сабил-ил-кашфи ва-л-ирфон ва расидан ба он би-т-тариқ-уз-завқи ва-л-вичдон самти итмом гирифта буд ва сурати интизом пазируфта. Аммо чун тарҷумони забонро ба воситаи риояти қофия майдони иборат танг буд ва раҳнаварди баёнотро ба ҷиҳати муҳофазат бар вазн пойи ишорат ланг, муҳаддароти маънии он бе ниқоби иҷмол ҷамоле наменамуд ва мастуроти ҳақоқиқи он бе ҳиҷоби ишқол чеҳра намекушуд. Лоҷарам, дар зайли он рубоиёт аз барои тафсили муҷмалот ва тавзеҳи мушкилот қалимае чанд маншур аз суҳанони кубарои дину урафои аҳли яқин марқум мегардаду мастур” (6, 272).

Рисолаи “Шарҳи рубоиёт”-и Мавлоно Ҷомӣ дар Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ба ҷоп расидаву дастрас мебошад. Матни интиқодии он бо кӯшиши донишманди афғонистонӣ Моили Ҳиравӣ, дар соли 1964, дар Кобул зевари табъ ба бар кардааст.

“Шарҳи “Фусус-ал-ҳикам”. “Фусус-ал-ҳикам” муҳимтарин китоби Ибни Арабӣ ба ҳисоб меравад, ки онро Мавлоно Ҷомӣ дар соли 1491 ба забони арабӣ шарҳ кардааст. Чунонки қаблан ёдовар шудем, Мавлоно Ҷомӣ мухтасари ҳамин китобро ҳам ҷудогона шарҳ карда буд. Ин рисоларо ҷомишиносон охири асари ирфонии Ҷомӣ меҳисобанд.

Шарҳи бар “Фусус-ал-ҳикам” нигоштаи Ҷомӣ аз муҳимтарин шурӯҳотест, ки бар ин асар навишта шуда ва ҳуди вай ба масобаи беҳтарин тарҷумони мактаби ваҳдативучудии Ибни Арабӣ шинохта шудааст.

Расоили манзуми омехта бо наср. Рисолаҳои ба чунин равиш навиштаи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ба сабки таълифи рисолаҳои таълимии пешиниён ба миён омада, қабл аз ҳама, моҳияти адабию таълимӣ доранд.

Нахустин рисолаи манзуми омехта бо наср, ки ба қалами Ҷомӣ нигошта шудааст, **“Сарфи форсӣ”** мебошад. Ин асари таълимӣ бисёр машҳур буда, аз замони таълиф то ба рӯзгори мо ба сифати асари таълимию омӯзишӣ дорои аҳамият мебошад. “Сарфи форсӣ” ҳанӯз ба хатти кириллии тоҷикӣ ба ҷоп нарасидааст, вале нусхаҳои дастнавис ва ҷопи сангии он хеле зиёд аст.

Асари дигари ба равиши мазкур навишташуда бо номи **“ар-Рисолат-ус-сония”** ё **“Шарҳи байтаи Маснавӣ”** маълум мебошад. Ин рисола аз нигоҳи ҳаҷм кӯтоҳ буда, дар шарҳи маънии қобили дарёфт аз мафҳуми “най” нигошта шудааст. Дар шарҳи байтаи мазкур Ҷомӣ така ба андешаи ваҳдати вучуд дорад. Ин рисола ҳам ба хатти кириллии тоҷикӣ дастрас нест.

Сеумин ва охири асари ба сабки мавриди назар навиштаи Ҷомӣ рисолаи кӯтоҳест, ки таҳти унвони **“Шарҳи байти Амир Хусрави Деҳлавӣ”** шинохта шудааст. Ин рисола дар шарҳи байти зерин ниғориш ёфтааст:

Зи дарёи шаҳодат чун наҳанги “ло” барорад сар,

Таяммум фарз гардад Нухро дар вақти тӯфонаш.
Ҷомӣ дар шарҳи ин байт чунин гуфтааст:

“Ло” наҳангест коинотошом,

Арш то фарш даркашида ба ком.

Ҳар кучо карда он наҳанг оҳанг,

Аз ману мо на бӯй монду на ранг.

Ин рисола ҳам ҳанӯз зевари табъ ба бар накардааст.

Рисолаҳои хурд. Илова бар асарҳои мазкур ба қалами Абдурраҳмони Ҷомӣ якчанд рисолаҳои кӯчаке ҳам навишта шудаанд, ки баъзеи онҳо ҳанӯз ба сурати комили боиста муаррифӣ нашудаанд, зайлан ба онҳо ишора мешавад.

“**Рисолатун ғӣ-л-вучуд**”. Дар ин рисола, ки ба забони арабӣ навишта шудааст, баҳс перомунӣ вучуду моҳиёт буда, ҳанӯз ба забони тоҷикӣ тарҷума нашудааст. Тарҷумаи англисии рисола мавҷуд аст, ки бо кӯшиши Николас Ҳир дар соли 1977 ба чоп расидааст.

“**ад-Дуррат-ул-фоҳира ё таҳқиқи мазҳаби сӯфиву мутақаллиму ҳаким**”. Ин рисола низ ба забони арабӣ буда, шомилӣ муқоисаву доварӣҳои муаллиф миёни андешаи ҳукамо, аҳли калом ва сӯфиён дар масъалаҳои алоқаманд ба назарияи ваҳдати вучуд аст. “Дуррат-ул-фоҳира...” ба забонҳои форсӣ ва англисӣ тарҷума шудааст.

“**Рисолаи таҳлилия**”. Унвонӣ дигарӣ ин рисола ба сурати комил чунин аст: “Рисолаи таҳлилия ё рисолаи ло илоҳа ила-л-Лоҳ”. “Рисолаи таҳлилия”, чунонӣ аз баҳси дувумӣ унвонӣ он бармеояд, ба сурати бисёр кӯтоҳ дар шарҳи ҷузъи аввали қалами таййиба – “Ло илоҳа ила-л-Лоҳ” нигошта шудааст.

“**Манокӣби Шайх-ул-ислом Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ**”. Тибқи иттилои ҷомииносон, аз ин рисола танҳо нусхаи мунҳасир ба фарде мавҷуд аст, ки дар Деҳлӣ мебошад.

“**Тафсири сураи ғотихат-ул-китоб**”. Ин рисола ба забони арабӣ буда, дар ҳаҷми бист сафҳа шомилӣ тафсири сураи нахустини Қуръони қарим мебошад. Асли рисола дар таркиби маҷмӯае, ки ҳовии бисту ду китобу рисола аз Мавлоно Ҷомӣ мебошад, таҳти рақами 1357 дар китобхонаи Британия маҳфуз аст.

“**Тафсири сураи ихлос**”. Ин рисола, чунонӣ аз унвонаш бармеояд, дар тафсири сураи “Ихлос” нигошта шудааст. Аз матнӣ як руқъаи шомилӣ рисолаи “Муншаот”-и Ҷомӣ (дар ҷавоби мактуби Қозӣ Исо навишта шудааст) бармеояд, ки Мавлоно Ҷомӣ тафсири сураи “Ихлос”-ро дар қолаби нома ба унвонӣ Қозӣ Исои Соваҷӣ фиристодааст.

Ҳамин тавр, аз баррасии осори мансури Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ чунин бармеояд, ки ин адиби тавоно дар ҷодаи насрнависӣ ҳам қудрати тавоно дорад. Мутаассифона, теъдоди зиёди асарҳои мансури адиб, баҳусус, рисолаҳои ӯ, ки шомилӣ мавзӯоти мутафарриқанд, то ҳол дар ҳавзаи адабпажӯҳиши Тоҷикистон ба сурати комил шинохта нашудаанд. Бамаврид аст, ки донишҷӯе асарҳои мансури Ҷомиро ба сурати ҷомеъ мавриди баррасии илмӣ қарор бидиҳад.

Асарҳои мансури Мавлоно Ҷомӣ аз нигоҳи фароғирии матолиб ба анвои зерин тақсим мешаванд: осори мансури адабӣ, асарҳои илмӣ, таълимӣ, улуми динӣ, тасаввуфу ирфон, шарҳ, тафсир. Ҷомӣ асарҳои мансури хешро ба ду забон: форсии тоҷикӣ ва арабӣ навишта, аксари онҳоро бо порчаҳои манзум ҳам пиростааст. Баъзе рисолаҳояш дурри манзуми омехта бо наср ҳастанд, ки онҳоро бо таваҷҷӯҳ ба мавқеи наср дар ҳилоли мутун дар шумори асарҳои мансури адиб дохил кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Рисолаи муншаоти Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ, ба инзимои шарҳи ҳоли Мавлоно Ҷомӣ, Ҳоча Аҳрор, Султон Ҳусайни Бойқаро ва Амир Алишери Навоӣ. Мусахҳах Абдулалӣ Нур Аҳрорӣ / А.Ҷомӣ.- Турбати Ҷом: Аҳмади Ҷом, 1383.- 292 сах.

2. Абдуррахмони Ҷомӣ. Осор. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди 8. Мураттибон: А.Зухуриддинов, А.Муҳаммадиев, А.Раҳмонов / А.Ҷомӣ.- Душанбе: Адиб, 1990.- 496 сах.
3. Абдуррахмони Ҷомӣ. Шарҳи рубоӣёт / А.Ҷомӣ // Осор. Ҷилди ҳаштум.- Душанбе: Адиб, 1990.- 496 сах.- С. 269-296.
4. Абдуррахмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Баҳористон. Ба тасҳеҳи Исмоил Ҳокимӣ. Чопи шашум / А.Ҷомӣ.- Техрон: Иттилоот, 1387.- 181 сах.
5. Мавлоно Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ. Нафҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо Муътабар Оқилова, Баҳром Мирсаидов / Н.А.Ҷомӣ.- Душанбе: Пайванд, 2013.- 865+8 сах.
6. Шарҳи рубоӣёти Ҷомӣ / Ба тасҳеҳи Моили Ҳиравӣ.- Кобул, 1964.

ТЕМАТИЧЕСКИЕ КЛАССИФИКАЦИИ ПРОЗЫ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Мавлана Абдуррахман Джами относится к числу литераторов, которые своими многочисленными поэтическими прозаическими произведениями занимают особое тайное место в истории персидско-таджикской литературы. В средневековых литературно-исторических и научно-исследовательских работах современных литературоведов Абдуррахману Джами приписывается от 45 до 148 поэтических и прозаических произведений.

В настоящей статье рассматривается писательская деятельность Абдуррахмана Джами на примере его прозы. В результате тематической классификации его проза разделяется на художественную, научно-образовательную, религиозную, суфийскую и прозу, смешанную с поэзией. Также рассматриваются некоторые трактаты Джами, написанные на арабском языке.

Ключевые слова: Абдуррахман Джами, тематическая классификация, художественная проза, трактат, религиозная проза, суфийская проза, научная проза.

THEMATIC QUALIFICATION OF ABDURRAHMAN JAMI'S PROSE.

In the history of Tajik –Persian literature Maulana Abdurrahman Jami, pertained to those poets, who were familiar with numerous literary heritage of the prose's and poetries of great origin. If we count the general amount of Jami's literary heritage according to the corrected information from "Risolai munshaot" (letters written by clerks) of Abdulaly Noor Ahroori, it numbers 148 works (45 to 47 in the sources and 77 in the modern scientific books), and it is necessary to know that amongst them, the part deserving attention and importance form those eternal works- masterpieces which were written in prose.

In order to value the dignity of poetical activity of the poet Abdurrahman Jami in this article, his prosaic works are presented in the following way: literary heritage, scientific-educational, religious, Sufism and mystic, poetry mixed with prose works, with attention on subject categorization and matter of the discussion. At the end of some small thesis, it is pointed out that several of them were written in Arabic language.

Key words: Abdurrahman Jami, literary heritage of the prose's, literary heritage, scientific-educational, religious, Sufism and mystic, poetry mixed with prose works.

Сведения об авторе: *М. Нарзикул* - доктор филологических наук, профессор, декан филологического факультета Таджикского национального университета

ШУАРОИ ОРИФ ДАР «БАҲОРИСТОН»- И ҶОМӢ

Мақсудов Бадриддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре маълум аст, «Баҳористон» асари насри адабӣ-таълимии пурмахсултарин адиби тоҷик Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ мебошад ва онро ӯ дар синни 73-солагӣ дар соли 1487 бахшида ба Зиёуддин Юсуф - писари ҳамон вақт даҳ сол доштааш, иншо намудааст. Ин асарро Ҷомӣ дар пайравии «Гулистон»-и Саъдӣ таълиф кардааст ва он аз муқаддимау ҳашт равза ва хотима иборат аст. Ин ҳам маълум аст, ки равзаи ҳафтуми ин асар «Дар достони мурғони қофиясанҷи саробӯстони суҳанварӣ ва тӯтиёни ғазалсаройи шакарестони назмгустарӣ» унвон дошта, муаллиф роҷеъ ба моҳияти шеър ва аҳволи шуаро суҳбат ороштааст. Ин равза асосан хусусияти тазкиравӣ дорад ва ба равиши тазкираҳои умумӣ иншо гардидааст. Ҷомӣ дар ин қисмати «Баҳористон» аз Рӯдакӣ сар карда роҷеъ ба аҳвол ва мушаххасоти умдаи осори 39 тан шоири гузашта ва замони худ маълумот ироа кардааст.

Мақсади мо дар ин мақола баррасии иттилооти Ҷомӣ доир ба шуарои ориф дар “Баҳористон” мебошад. Агар ба пешинаи таҳқиқи ин мавзӯ назар афканем, мебинем, ки муҳаққиқи асосии ҳаёт ва эҷодиёти Ҷомӣ – профессори зиндаёд Аълоҳон Афсаҳзод, гарчи китобҳои бисёре дар мавриди осори Ҷомӣ таълиф намудаанд, ва аз ҷумла “Баҳористон”-ро низ ҳамчун китоби адаби-бадеӣ муфассал таҷзияву таҳлил кардаанд, аммо доир ба мавзӯи матраҳнамудаи мо мушаххасан чизе нагуфтаанд ва ҳар чӣ гуфтаанд, иртибот дорад ба баррасии умумии иттилооти Ҷомӣ дар бораи шуарои аҳди классикии форсу тоҷик (1). Е.Э.Бертелс. ки хеле пештар аз А.Афсаҳзод дар бораи Ҷомӣ ва осори вай таҳқиқот бурдааст, ҳини сухан рондан дар бораи “Баҳористон” асосан дар мавриди нисбат ба забони “Гулистон”-и Саъдӣ содатару табиӣ будани забони он мулоҳиза рондааст (5). Академик Абдулғанӣ Мирзоев низ дар як мақолаи ба “Баҳористон” бахшидаи худ, асосан ҷиҳатҳои тарбиявии ин асарро таҳлил намуда, оид ба равзаи ҳафтуми “Баҳористон” тамоман изҳори назар накардаанд (9). Ҳамчунин чанд муҳаққиқи дигар, аз қабилӣ А.Ҳикмат (15), А.Эделман (22), М. Шарифзода (20), М.Рачабов (11), Х. Шарифов (21) ва дигарон дар баробари қайд намудани аҳамияти тарбиявӣ ахлоқии ин асар, ҷиҳати омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти як зумра намоёндогони бузурги адабиёти классикии форсу тоҷик сарчашмаи муҳим будани онро ғӯшзад намудаанд. Дар миёни суханшиносони тоҷик Н.Сайфиев мақолаи махсусе таълиф намудааст таҳти унвони “Баҳористон”-и Ҷомӣ ва аҳамияти адабии он”, аммо дар он муаллиф равзаи ҳафтуми ин асарро ҳамчун сарчашмаи муҳимми омӯзиши намоёндогони машҳури адабиёти марҳилаи классикии форсу тоҷик ба таври умумӣ мавриди баҳс қарор додааст (12). Ҳамин тартиб, то ҳол доир ба мавзӯи мавриди назари мо, яъне шуарои ориф дар “Баҳористон”, ки масъалаи ҷузъӣ, вале хеле муҳимми ин асари ҷолиби Мавлоно Ҷомӣ мебошад, таҳқиқи алоҳидаи илмӣ сурат нагирифтааст.

Ин ҷо суолҳои асливу асосӣ аз инҳо иборатанд, ки Ҷомӣ дар равзаи ҳафтуми “Баҳористон” дар бораи кадом шоирони сӯфимашраб ё орифони шоир сухан ба миён овардааст ва чаро? Баррасии ӯ дар “Баҳористон” аз баррасиҳои дар “Нафаҳот-ал-унс” роҷеъ ба ин гуна шоирон чӣ фарқ дорад? Вай ба ҳайси суханшиноси дараҷаи аввали замони худ дар бораи эҷодиёти шуарои ориф чӣ мулоҳизаҳо дорад? Ба кадом паҳлуи мушаххасоти эҷодиёти онҳо мароқ зоҳир намудааст ва онҳоро чӣ гуна арзёбӣ кардааст?... Посух гуфтан ба ин гуна суолҳо, албатта, дар тафҳими диди завқию эстетикӣ Ҷомӣ – ин суханшиноси тирози аввали асри XV нисбат ба чанд тан аз шоирони бузурги сӯфиманиши мо ё онҳое, ки дар ашъорашон мазомини ирфонӣ ҷой доранд, кумак хоҳад кард.

Қабл аз ҳама ин ҷо бояд гуфта шавад, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳудуди даҳ сол пеш аз эҷоди “Баҳористон” китоби бисёр баарзиши ҳудаш “Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс”-ро таълиф намуда буд. Дар ин китоб Ҷомӣ тақрибан дар бораи аҳволи 620 солиқи тариқату урафои исломӣ иттилоъ дарҷ кардааст (17). Ҳамзамон ба инҳо Ҷомӣ роҷеъ ба аҳволи як зумра шоирони ориф ё орифони шоир аз қабилӣ Саид Қосими Табрзӣ, Авҳадӣ Кирмонӣ, Саной, Шайх Аттор, Саъдӣ, Шайх Ироқӣ, Амир Хусайнӣ, Авҳадӣ Мароғай, Ҳоконӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ. Шайх Камоли Хучандӣ, Мағрибӣ ва Ҳофизи Шерозӣ низ маълумоти қобили мулоҳиза ироа кардааст. Аммо баррасии ӯ дар бораи шоирони номбурда ва эҷодиёташон аз мавқеияти тасаввуф ва ирфон аст. Иртиботи ӯ бо онҳо дар ин таъкира равиши ирфонӣ дорад. Вай ба ҳар яки номбаршудагон ҳамчун орифони бузурги замони ҳудашон нигариста бо завқи имониву тафаккури қалбӣ бархурд кардааст. Аммо кӯшидааст то ҳадди мумкин нисбат ба ҳар якашон иттилооти комилтаре бидиҳад. Аз ҷумла, дар бораи ному лақабу куния, зоду бум ва дар кадом тариқати сӯфия будани онҳо, муриди кадом шайх буданашон, сафарҳо, ҳаҷ кардани эшон, мушаххасоти риёзату мӯҳидоти сулукашон, ривоятҳои мавҷуд роҷеъ ба аҳволи рафеи маънавии онҳо, ановини осори ирфонӣ, ба суҳбати кадом

бузургони тасаввуф расидани онҳо, санаи даргузашт, муддати умр ва мазори онҳо маълумот ироа кардааст. Дар китоби “Нафаҳот” Ҷомӣ, тавре ки ишора намудем, манзилати рӯхонӣ ва ирфонии ин бузургонро бар мақоми шоириашон тарҷеҳ додааст. Ҷунончи, дар бораи Ҳоконӣ мегӯяд: “Ҳарчанд вай шогирди Фалакии шоир аст ва ба шеър шухрати тамоми ҷаҳон аст, чунин гӯянд, ки вайро варои таври шеър таври дигар будааст, ки шеър дар ҷанби он гум буда. Ҷунонки ҳазрати Мавлавӣ, қаддас сирраҳу, гуфтааст:

Шеър чӣ бошад бари ман, то ки занам лоф аз ӯ,
Ҳаст маро фанни дигар ғайри фунуни шуаро.
Ва суҳанони вай бар ин маънӣ шоҳид аст, ҷунонки мегӯяд:
Сурати ман ҳама ӯ шуд, сифати ман ҳама ӯ,
Лоҷарам кас ману ман нашнавад андар суҳанам.” (17, 745-746).

Ҷомӣ ҳамчунин Шайх Саъдиро аз афозили сӯфия медонад, ки ба суҳбати Шайх Шаҳобуддини Суҳравардӣ расида ва яққо бо ӯ сафари дарё кардааст. Инчунин Ҷомӣ борҳо пиёда ҳаҷ кардани Саъдӣ ва соири риёзатҳои имонии ӯро зикр карда (17, 738), вале дар бораи ҳунари шоирию нависандагии ӯ чизе нагуфтааст.

Роҷеъ ба Амир Хусрави Дехлавӣ фармудааст, ки муриди Шайх Низомуддини Авлиё буд ва ба ишорати ӯ ба суҳбати Хизр расидааст. Вайро аз машраби ишқу муҳаббат чошние тамоми будаву соҳиби самоӣ вачд... (17, 738).

Вақте навбат ба Камоли Хучандӣ мерасад, шугли шоириро барояш пардае медонад, ки барои ошкор нагардидани сирри ботиниаш ва мунҳариф сохтани назари дигарон аз аҳволаш паси он мутаворӣ мешуда. Ҷунончи, мегӯяд: “Вай (Шайх Камоли Хучандӣ – Б.М.) бисёр бузург будааст ва иштиғоли вай ба шеър тақаллуф дар он ситру талбисро буда бошад, балки мешояд барои он буда бошад, ки зоҳир мағлуби ботин нашавад ва аз риояти сурати убудият бознамонад...” (17, 750).

Ҳинест ки дар бораи Ҳофиз суҳан мекушояд ӯро тарҷумонуласрор ва донандаи асрори ғайбӣ ва маонии ҳақиқия муаррифӣ мекунад ва суҳанонашро воқеъшуда бар машраби тоифаи сӯфия медонад. Дар мавриди девонаш қавли яке аз азизони силсилаи хоҷагонро меорад, ки фармудааст: “Ҳеч девон беҳ аз девони Ҳофиз нест, агар марди сӯфӣ бошад” (17, 753) ва ғайра.

Аммо дар равзаи ҳафтуми “Баҳористон” мебинем, ки мавқеъгирии Ҷомӣ нисбат ба шоирони ориф бакуллӣ дигар аст. Аввал ин ки на ҳамаи он шоироне ки дар “Нафаҳот” зикрашон рафтааст, дар “Баҳористон”, зехни ӯро ба худ машғул доштаанд. Сабаби чунин ҳол дар он аст, ки Ҷомӣ дар “Баҳористон” ба ҳайси суҳаншиноси баркамоли таълимдиханда зоҳир мешавад, на ба ҳайси фаҳли ирфон. Бинобар ин аз миёни шоирони сӯфимашраби дар “Нафаҳот” овардааш, фақат дар бораи Ҳоконии Шарвонӣ, Шайх Саъдии Шерозӣ, Хоҷа Ҳофизии Шерозӣ, Шайх Камоли Хучандӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Амир Ҳасани Дехлавӣ ба ҳайси шоирони тирози аввал маълумот дарҷ намудааст. Роҷеъ ба баъзе шоирони дигаре, ки дар эҷодиёташон ғояҳои тасаввуфӣ ҷой дорад, дар “Баҳористон” маълумоти мухтасар ҳаст, вале дар “Нафаҳот-ал-унс” аз онҳо зикре нест. Пас, аз дидгоҳи Ҷомӣ шуарои ориф онҳоеанд, ки зикрашон дар “Нафаҳот” рафтааст, яъне Ҳоконӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Амир Хусрав ва Амир Ҳасан. Аммо миёни иттилооти “Нафаҳот-ул-унс” ва “Баҳористон” дар мавриди ин шоирони ориф фарқи зиёд ба мушоҳида мерасад. Аввалан, дар “Баҳористон” баррасиҳои Ҷомӣ аз мавқеияти тафаккури ақлонӣ таҳлилӣ аст, биноан аз мақоми ирфонии шоирони ахируззикр чизе ба даст намеояд ва ин ҷо ҳар чӣ гуфтааст, фақат ба мақоми шоирии эшон рабт дорад. Сониян, дар мавриди баъзе мушаххасоти ҳунари шоирии онҳо аз қабилӣ дар қадом анвоъи шеърӣ бештар дастболо будани онҳо, вижаҳои умдаи услубии ҳаҷоқияти адабии онҳо ва ғайра доварӣ кардааст. Яъне дар баррасиҳои Ҷомӣ дар “Баҳористон” аз тасаввуф бӯе нест. Дар мавриди ин ки чаро аз миёни шоирони сӯфиманиш таваҷҷуҳи Ҷомиро

махз ҳамин шоирон чалб намудаанд, посух чунин аст, ки аввалан, эшон аз нигоҳи Ҷомӣ дар таърихи адабиёти форсӣ бузургтарин шоирони ғиноғӯ буданд, сониян, ва муҳимтар аз ҳар сабаби дигар дар раванди адабии асри Ҷомӣ пеш аз ҳама ва беш аз ҳама офаридаҳои адабии ҳамин шоирон нақши муҳим доштанд. Ин ҷо гуфтани он ҳам баҷост, ки давраи зиндагии Абдурраҳмони Ҷомӣ, яъне қарни XV, замони ривочи шеърӯ шоирӣ буд. Масалан, Алишери Навоӣ дар “Маҷолис-ун-нафоис”-и худ оид ба 132 шоири рубӣ ахири асри XV иттилоъ додааст (10). Давлатшоҳи Самарқандӣ – таъкиранависи ҳамин давр, доир ба 42 тан шоири бузурги ҳамин аҳд маълумот овардааст (6). Аммо ба таъйиди муҳаққиқони ҳамин давраи адабиётмон аксари шоирони ин аҳд назирасаро буданд. Хошими Разӣ – яке аз мутахассисони шеъри ин замон, менависад, ки теъдоди бисёри шоирони замони Ҷомӣ асосан бар истиқболи ашъори шоирони тавонои салаф – Ҳоконӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Амир Хусрав, Камоли Хучандӣ бархоста буданд (16, 68). Худи Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ба шоирони номбурда ихлоси бузург мепарварид ва махсусан дар ғазал онҳоро пайравӣ кардааст. Дар бораи пайравии Ҷомӣ аз Ҳофиз мақолаи муфассали марҳум А.Афсаҳзод бо номи “Ҷомӣ ва Ҳофиз” (2), роҷеъ ба пайравии Ҷомӣ аз Амир Хусрави Дехлавӣ мақолаи зиндаёд М.Бақоев унвонии “Ҷомӣ ва Хусрав” (3) ва дар хусуси пайравии Ҷомӣ аз Камоли Хучандӣ мақолаҳои нависандаи ин сутур таҳти унвонҳои “Ҷомӣ ва Камол” ва “Ҷомӣ ва Камол аз мавқеи диди нақшбандия” (8) вучуд доранд ва хонандагон метавонанд ба онҳо рӯчӯ намоянд.

Ин ҷо бояд таъкид намоем, ки ба баррасиҳои суҳаншиносонаи Ҷомӣ дар “Баҳористон” оид ба ҳамаи шоирони салаф умуман ва нисбат ба шоирони мавриди назари мо махсусан аҳамияти ҷиддӣ додан лозим аст. Зеро Ҷомӣ чи дар замони ҳадаш ва чи дар давраҳои баъдӣ ба ҳайси донандаи бузурги назариёти адабӣ ва амалияи эҷодӣ, инчунин донишманди санҷидагӯ эътироф гардидааст.

Инак, Ҷомӣ дар “Баҳористон” вақте аз Афзалуддин Ҳоконии Шарвонӣ суҳан мекушояд, мақоми ўро дар шоирӣ бисёр баланд арзёбӣ мекунад ва мегӯяд: “Вайро ба сабаби камоле, ки дар саноати шеър дошта “Ҳассонулаҷам” лақаб кардаанд. Аз ҳамаи шуаро дар услуби суҳан мумтоз аст ва дар ин шеваи ғариб беанбоз” (18, 147). Модоме ки Ҷомӣ ин суҳанонро меорад, маълум мешавад, ки ҳадаш низ бо он мувофиқат дорад. Ҳассон ибни Собит аввалин шоири замони паймбари ислом буд, ки аз ҷониби охири дастгирӣ ёфта буд. Ҷомӣ, ки Ҳокониро “Ҳассонулаҷам” хондааст, пас, дар шоирӣ ҳампояи Ҳассон ибни Собит будани ўро таъйид менамояд. Ҷомӣ дар “услуби суҳан” ва “шеваи ғариб” беҳамто будани Ҳокониро ба қайди таҳрир меорад, аммо кадом услубу шева будани онҳоро сарехан нагуфтааст. Шояд ў вусъати ҳаёл ва тасвирҳои дақиқи Ҳокониро дар назар дошта бошад. “Услуби суҳан” гуфтани Ҷомӣ метавонад маънои суҳанорӣ (стилизиция) ва “шеваи ғариб” мафҳуми тарзи хос (поэтическая выдумка)-ро дошта бошад, Баъдан, Ҷомӣ “дар мавоизу ҳикам тариқаи ҳаким Саной сипардани” Ҳоконӣ ва “ғуӣи мусобиқат аз акрон бурдани” ўро зикр намуда аз муфохираҳояш ёд кардааст. Ҳамчунин аз шеъри дар мадҳи Ҳоконӣ сурудаи Рашиди Ватвот як пораро оварда, соҳиби маснавии “Тухфат-ул-Ироқайн” будани Ҳокониро қайд кардаву аз ҳамин маснавӣ чанд байте намуна овардааст.

Аз ин қайдӯ ишораҳои Ҷомӣ маълум мешавад, ки ў бо осори Ҳоконӣ шиносоии том доштааст ва ҳар як таъйиноти ў дар иртиботи мушаххасоти шахсияти Ҳоконӣ ва эҷодиёти ў метавонанд масъалаҳои бузург дар таҳқиқи ин шоир ва ашъори ў бошанд ва онҳо то ҳол қомилан ҳаллу фасл нашудаанд.

Дар зикри Шайх Саъдии Шерозӣ муаллифи “Баҳористон” номи ўро Муслиҳуддин ва таҳаллуси адабиашро ахзшуда аз номи мамдӯҳаш (ҳокими Форс) медонад ва муътақид аст, ки “вай (Саъдӣ—Б.М.) қудваи мутағаззилон аст. Ҳеч кас пеш аз вай беш аз вай тариқи ғазал наварзида ва суҳанони вай ҳама тавоифро мақбул афтада” (18, 155). Дар ин ҷумлаи муҷазу қатъии худ Ҷомӣ арзёбии ҳаққониро нисбат ба Саъдӣ адо кардааст. Дар ҳақиқат то замони Саъдӣ дар сурудани ғазал ҳеч шоири

аз ӯ забардасттар набудааст ва ғазалҳои Саъдӣ мавриди писанди ҳамагон қарор доштааст. Ин ду нуктаи муҳимро, ки Ҷомӣ изҳор кардааст, суҳаншиносони муосирӣ мо бо далелҳои маҳкам муфассал таҳқиқ намуда ба субут расонидаанд.

Дар идома Ҷомӣ менависад, ки “яке аз шуаро гуфта ва, алҳақ, гавҳари инсоф суфта: китъа –

Дар шеър се тан паямбаронанд,

Ҳарчанд ки “ло набия баъдӣ”

Авсофу қасидаву ғазалро

Фирдавсию Анварию Саъдӣ” (18, 155).

Ҳарчанд номи муаллифи китъаи мазбур то ба имрӯз маҷхул боқӣ мондааст, дар ҳар сурат ин китъаро бори аввал Ҷомӣ дар “Баҳористон” оварда ва баъдан машҳур гаштааст.

Ҷомӣ дар “Баҳористон” дар бораи Хоча Ҳофизӣ Шерозӣ низ бисёр мухтасар, вале пурмухтаво суҳан кардааст ва мо онро зайлан бапуррагӣ меорем: “Аксари ашъори вай (Ҳофиз—Б.М.) латифу матбӯъ аст ва баъзе қариб ба сарҳадди эҷоз. Ғазалиёти вай нисбат ба ғазалиёти дигарон дар салосату равонӣ ҳукми қасоиди Заҳир дорад нисбат ба қасоиди дигарон. Ва салиқаи шеъри вай наздик аст ба салиқаи Низории Қаҳистонӣ. Аммо дар шеъри Низорӣ ғассу самин бисёр аст ба хилофи шеъри вай. Ва чун дар шеъри вай асари тақаллуф зоҳир нест, вайро “Лисонулғайб” лақаб кардаанд” (18, 155).

Ҳукми ахири Ҷомӣ, яъне сабаби лақаби Лисонулғайб гирифтани Ҳофизро дар набудани асари тақаллуф дар шеъри вай маънидод кардани ӯ бисёр ачиб аст. Тақаллуф дар луғат ба маънии мушооти барзиёду сохта ва зӯрбазӯрақӣ омадааст. Дар истилоҳи адабӣ тақаллуф ин ифроту тафрит дар зеб додани суҳан ва суҳанбозӣ (тасаннуот) аст. Сабаби чунин арзёбии Ҷомӣ нисбат ба шеъри Ҳофизро бояд дар он донем, ки дар асри Ҷомӣ сабки суҳани аксари шуаро печида, тасаннуъӣ ва ороишӣ буд. Яъне, шоирон гароиш ба тақаллуф доштанд ва мехостанд дар ашъори ҷавобӣ ва ғайриҷавобиашон пешдаст будани худро аз шуарои салаф нишон бидиҳанд. Ба қавли Ҷомӣ дар шеъри Ҳофиз ҳамин гуна тақаллуфот, яъне тасаннуот дида намешавад. Сабкаш маснӯъ нест, баръкис сабки ҳамзамонони Ҷомӣ табиӣ, мунсаҷим, хушоянду бачо ва латифу матбӯъ аст ва ҳатто дар зоти худ шабеҳи мӯъҷиза мебошад. Чунин воқеияти сабкӣ ва ғоявии шеъри Ҳофиз Ҷомиро сари шӯру шавқ овардааст ва водоштааст, ки шеъри ӯро бо шеъри бузургони мутақаддам муқоиса намояд ва ғассу самини эшонро бубинад.

Муболиға намешавад, агар гӯем, ки дар замони мо ҳофизшиносони дунё рӯйи девони Ҳофиз як китобхона китобҳо навиштаанд ва ҳулосаи ҳамаи онҳо ҳамин тазаккуроти Ҷомӣ дар “Баҳористон” аст.

Мебинем, ки Ҷомӣ дар ин асараш ба ҳунари шоирӣ Камоли Хучандӣ низ зиёда эътибор дода, дар ин замина мақоми ӯро дар ғазалсароӣ бисёр рафеъ арзёбӣ намудааст. Аз ҷумла ӯ менависад: «Шайх Камоли Хучандӣ, ва раҳматуллоҳи таоло, вай дар латофати суҳан ва диққати маонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир нест, аммо муболиға дар он шеъри вайро аз ҳадди салосат берун бурда ва аз ҷошнии ишқу муҳаббат ҳолӣ монда» (18, 156).

Ба ин гуфтаҳои адиби донишманд неқ нигарем, маълум мешавад, ки ӯ ба эҷодиёти Камол баҳои ҳаққонӣ дода, мушаххасоти услуби фардии эҷодиёти вайро дар намуди чанд фишурда ба таври мушаххас муайян намудааст. Ҷомӣ дар қисмати аввали қавли худ ба се ҷиҳати услуби Камол: лутфи суҳан, бориқандешӣ ва маънисозии ӯ, ки ҷавҳари аслии тарзи эҷоди Камол аст, таваҷҷуҳ намудааст ва дар ин равиши эҷодӣ бар ӯ одилона мақоми аввалро қоиладарост. Дар баробари ин Ҷомӣ зикр мекунад, ки муболиға дар он, яъне маънисозӣ бо лутфи суҳан шеъри вайро аз ҳадди салосат берун бурдааст... Асли суҳан бар ин қарор аст, ки Камол дар чунин

равиши халлоқияти адабӣ, яъне лутфи суҳану бориқандешӣ ва дақиқбаёнӣ ба тасвирҳои таноқузии даст зада буд, амсоли: Чӣ охуст чашмат, ки дар пеши ӯ, - Агар шер ояд, забун меравад (7, 193). Ё: Нозукию лутф дуздид аз баногӯши ту дур(р),- Ғӯтаҳо дар об доданд, он гаҳаш овехтанд (7, 169). Ва ғайра. Аммо чунин тасвирҳо дар замони Мавлоно Ҷомӣ ханӯз қобили қабул воқеъ намегардид. Вале дар даврони баъдӣ чунин амали эҷодӣ ҳамчун камоли ҳунар талаққӣ шуд ва Камол ба ҳайси шоири “турфатабӯ адимулмисл ва нодиратуттавр” шинохта шуд (19, 181 а). Зикри он бамаврид аст, ки аввалин шуда Забехуллоҳи Сафо дар баробари истикболи эроди ғавқӣ Ҷомӣ, ки нисбат ба Камоли Хучандӣ гирифтааст, илова менамояд, ки «Ин ҳукумат (яъне, нуктагирии Ҷомӣ – Б.М.) агарчи саҳеҳ аст, аммо дар ҳама ашъори Камол содиқ нест. Зеро вай дар басте аз ғазалҳои худ ҳамаи вучуҳи латофату салосати суҳанро чамъ кардааст» (14, 1133-1134). Вале, мутаассифона, Забехуллоҳи Сафо ин ақидаи ҳудашро тавзеҳ ва инкишоф надода ҳамин тавр боқӣ гузоштааст.

Дар фишурдаи дигараш Ҷомӣ қайд мекунад, ки “Камол дар қорбасти зарбулмасалҳо ва интиҳоби баҳрҳои сабук бо қофияву радифҳои ғариб, ки сахли мумтанеъ аст, татаббуи Ҳасани Дехлавӣ мекунад» (18, 156). Ҷомӣ ин ҷо хеле огоҳона зикр мекунад, ки Камол дар равиши мазкур Ҳасанро на тақлид, балки татаббуъ кардааст. Ӯ ҳолисона муҳокима ронда қайд мекунад, ки аз нигоҳи мундариҷа «он қадар маъниҳои латиф, ки дар ашъори Камол ҳаст, дар шеърӣ Ҳасан нест ва он ки вайро «дузди Ҳасан» мегӯянд, бино бар ҳамин татаббуъ тавонад буд» (18, 156). Дар ин бобат Ҷомӣ як байти ҳуди Камолро меорад, ки гуфтааст:

«Кас бар сари ҳеҷ раҳна нагрифт маро,

Маълум ҳамешавад, ки дузди Ҳасанам!» (18, 156).

Дарвоқеъ, дар ин байт эътирофи шоирии Ҳасани Дехлавӣ ва ифтихори пайравии ӯ аз тарафи Камол иброз шудааст. Вале бояд гуфт, ки калимаи «Ҳасан» ғайр аз ифодаи номи Ҳасани Дехлавӣ маънии «хубу зебо»-ро низ ифода мекунад. Ба эътибори ин маънӣ ҳам мазмуни умумии байт пурра ва мантиқӣ мебарояд. Яъне, шоир мегӯяд: Ҳеҷ кас хурдтарин имконе наёфт, ки маро дузд хонад, зеро аз шеърӣ Ҳасани Дехлавӣ халлоқона бардошт намудаам, ки дар шеърӣ ман маъниҳои тоза ба бар кардааст.

Бори нахуст Ҷомӣ дар «Баҳористон»-и худ зикр кардааст, ки «баъзе орифон, ки ба суҳбати Шайх Камол ва Ҳофиз ҳар ду расида будаанд, чунин фармудаанд: суҳбати Шайх беҳ аз шеърӣ вай бувад ва шеърӣ Ҳофиз беҳ аз суҳбати ӯ» (18, 156).

Аз ин ҷо натиҷа фақат чунин аст, ки эътибору мақоми Камол дар ҳунари шоирӣ баланд будааст, биноан маҳз ӯро бо Ҳофиз муқоиса кардаанд ва Ҷомӣ низ ин санади ҷолибро дар асараш овардааст.

Ҷомӣ дар бораи Хусрави Дехлавӣ мегӯяд:

“Дар шеър мутафаннин аст ва қасидаву ғазалу маснавиро варзида ва ҳамаро ба камол расонида. Ва татаббуи Ҳоконӣ мекунад. Ҳарчанд дар қасида ба вай нарасида, аммо ғазалро аз вай гузаронида. Ғазалҳои вай ба воситаи маонии ошно, ки арбоби ишқу муҳаббат ба ҳасби завқу вичдони худ онро дармеебанд, мақбули ҳама кас афтодааст. “Ҳамса”-и Низомиро кас беҳ аз вай ҷавоб накарда ва варои он маснавиҳои дигар дорад, ҳама маснӯъу матбӯъ” (18, 156-157).

Ин баррасиҳо ва арзёбиҳои Ҷомӣ, ки ба таври фишурда нисбат ба Хусрави Дехлавӣ ва эҷодиёти ӯ ифода шудаанд, ҳама дақиқу равшан аст ва ниёз ба тавзеҳ надорад. Саҳеҳии ин баррасиҳои Ҷомӣ дар таҳқиқоти илмии муфасссали марҳум М.Бақоев тасдиқи ҳудро ёфтаанд (4).

Шоири дигаре, ки Ҷомӣ ӯро дар “Нафаҳот” аз аҳли ирфон шинохтаасту дар “Баҳористон” нисбат ба шоириаш таваҷҷуҳи хос мабзул доштааст, Ҳасани Дехлавӣ мебошад. Муаллиф ин шоирро саҳеҳан муосиру муҷолиси Хусрави Дехлавӣ медонад ва дар бораи шоириаш мегӯяд:

“Вайро дар ғазал тариқе хос аст. Аксар қофияҳои тангу радифҳои ғариб ва бахрҳои хушоянда, ки асл дар шеър, хосса дар ғазал, мулоҳиза инҳост, ихтиёр кардааст. Лочарам, аз иҷтимои онҳо шеъри вайро ҳолате ҳосил омадааст, ки агарчи ба ҳасби боди назар осон менамояд, аммо дар гуфтан душвор аст ва лиҳозо ашъори вайро “саҳли мумтанеъ” гуфтаанд” (18, 157).

Дар ин баррасиҳои Қомӣ низ истилоҳе ё фикре мубҳам вучуд надорад ва ба хонандаи имрӯзӣ низ комилан фаҳмост. Фақат ҳаминро бояд гуфт, ки Қомӣ суҳаншиноси дақиқсанҷ, мустақилфикр ва дар ақида устувор аст. Аз ин пештар, ки андешаҳои ибрознамудаи Қомиро нисбат ба шеъри Камоли Хучандӣ мулоҳиза намудем, услуби ӯро ҳам “саҳли мумтанеъ” номида буд ва чунин равиши эҷод аз назари ӯ дар интиҳоби бахрҳо ва қофияву радифҳои ғариб падидор мегардад. Ин ҷо низ вақте дар бораи тарзи Ҳасан суҳан мекунад, ҳамон ақидаи худро бекаму қост тақрор намудааст.

Ҳарчанд роҷеъ ба сабки эҷодии Ҳасани Деҳлвӣ Л.Саломатшоева дар таҳқиқи худ бо номи “Лирикаи фалсафии Ҳасани Деҳлавӣ” дахле кардааст (13) ин ҷиҳати масъалаи ғазалиёти Ҳасан боз ҳам ниёз ба қовишҳои амиқтару дақиқтар дорад.

Тавре ки маълум мешавад, шоирони ғавқуззикрро Қомӣ дар китоби “Нафаҳот-ул-унс” аз фаҳулони тасаввуф ва ирфон муаррифӣ намуда буд, вале дар “Баҳористон” онҳоро дар зумраи шоирони асил ва соҳиби сабку услуби хос шинохта, дар бораи ҳар яки онҳо ба таври алоҳида таваққуф намудааст ва мушаххасоти умдаи ҳунари шоирӣ онҳоро таъйин намудааст. Гоҳо ҳини мулоҳизарониҳояш мебинем, ки эҷодиёти баъзеи онҳоро бо ҳампешагонашон муқоиса кардааст. Чунончи, суҳанони Хусрави Деҳлавиро бо таровишҳои таъби Хоқонӣ, Хоқониро бо Санойӣ, ашъори Ҳофизро бо офаридаҳои Низорӣ, ғазалҳои Камоли Хучандиро бо бо ғазалиёти Ҳасани Деҳлавӣ муқоиса карда, ҳукми худро ба таври қатъӣ содир намудааст. Аз ашъори Хоқонӣ 11 байт, Ҳасани Деҳлавӣ 2 байт ва Камоли Хучандӣ 1 байт шавоҳиди шеърӣ ҳам овардааст. Ин гуна бархурдҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Қомӣ ба ҳайси суҳаншиноси касбӣ эҷодиёти ҳамаи шуарои мотақаддам, аз ҷумла он шоирони ориф, ки дар ин мақола мавриди назар буданд, бо диққати тамом омӯхтааст. Сабаб ҳамин аст, ки аксари тазкиранигорони баъдӣ дар мавриди шоирони зикршуда иттилооти зикимати Қомиро тақрор кардаанд. Дурустии ҳукми ахир аз он ҳам маълум мешавад, ки имрӯз, пас аз гузашти садсолаҳо ва таҳқиқи баррасиҳои муфассали осори ин шоирон, дар саҳеҳии ақидаҳои Мавлоно Қомӣ пеши касе шубҳаи ҷиддие нест. Натиҷагирӣ дигар ин аст, ки суҳаншиносонро боястӣ минбаъд аз пайи арзёбиҳои муҳаққиқонаи Қомӣ бишаванд, зеро ишораҳои ӯ дар мавриди вижаҳои ашъори шуарои орифи мавриди назараш метавонанд мавзӯву самтҳои густардаи таҳқиқи оянда гарданд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Қомӣ – адиб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод.- Душанбе: Ирфон, 1989.- Саҳ. 262-288.
2. Афсаҳзод А. Қомӣ ва Ҳофиз // А. Афсаҳзод. Суннатҳои устувор ва навапир- дозҳои эҷодкор / А. Афсаҳзод.- Душанбе: Дониш, 1989.- Саҳ. 149-165.
3. Бақоев М. Қомӣ ва Хусрав // Абдурахмони Қомӣ.-Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 550-солагии Қомӣ /М. Бақоев.-Душанбе: Ирфон, 1965.-Саҳ.137-147.
4. Бақоев М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ / М. Бақоев.-Душанбе: Дониш, 1975.
5. Бертельс Е.Э. Навои и Джами Е.Э. Бертельс.-М.: Наука.1965.-С. 246 - 248.
6. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммади Аббосӣ / Д. Самарқандӣ.-Тоҳрон: Тоҳрон, 1337 х. ш.
7. Камоли Хучандӣ. Девон. Ба тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ / К. Хучандӣ.-Табрез: Маҷмаъаи бузургдошти Камоли Хучандӣ, 1375 х. ш.
8. Мақсудов Б. Абдурахмони Қомӣ ва Камоли Хучандӣ. Садои Шарқ.-2014.-№ 8.-Саҳ. 89-99; Мақсудов Б. Қомӣ ва Камол аз мавқеи диди нақшбандия // Абдурахмони Қомӣ ва падидаҳои фарҳангии замони ӯ (маҷ.мақ.) / Б. Мақсудов.-Душанбе: Дониш, 2014.-Саҳ.423-441.
9. Мирзоев А. Абдурахмони Қомӣ ва мавзӯи тарбияи фарзанд //А. Мирзоев. Сздаҳ мақола (маҷ.мақ.) / А. Мирзоев.-Душанбе: Ирфон, 1977.-Саҳ. 239-265.

10. Навой, Алишер. Маҷолис-ун-нафоис. Бо саъй ва эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат А. Навоӣ.-Техрон: Чопхонаи Бонки миллии Эрон, 1323 х. ш.
11. Раджабов М. Абдуррахман Джами и таджикская философия XV века / М. Раджабов.- Душанбе: Ирфон, 1968.
12. Сайфиев Н. “Баҳористон”-и Ҷомӣ ва аҳамияти адабии он // Абдуррахмони Ҷомӣ / Н. Сайфиев.- Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 550-солагии Ҷомӣ.-Душанбе: Ирфон, 1965.-Саҳ.147-159.
13. Саломатшоева Л. Философская лирика Хасана Дехлеви / Л. Саломатшоева.-Душанбе: Дониш, 1986.
14. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / З. Сафо.-Қ. 3.-Бахши 2.-Техрон, 1346 х.ш.
15. Ҳикмат Алиасгар. Ҷомӣ / А. Ҳикмат.-Техрон: Чопхонаи Бонки миллии Эрон, 1320 х. ш.
16. Ҳошими Разӣ. Муқаддимаи муфасссал ба девони комили Ҷомӣ / Ҳ. Разӣ.-Техрон: Чопхонаи Пирӯз, 1341 х. ш.
17. Ҷомӣ, Абдуррахмон. Нафахот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс. Таҳияи матн аз М.Окилова, Б.Мирсаидов /А. Ҷомӣ.-Душанбе: Пажуҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 2013.
18. Ҷомӣ, Абдуррахмон. Баҳористон. Дар таҳия ва тавзеҳоти А. Афсаҳзод /А. Ҷомӣ.-Душанбе: Адиб, 2014.
19. Шайх Озари Тӯсӣ. Ҷавоҳир-ул-асрор /Озари Тӯсӣ. Нусхаи дастнависи Китобхонаи миллии Тоҷикистон.- № 1916.
20. Шарифзода М. “Баҳористон” Джами. Труды УзГУ им. Алишера Навои / М. Шарифзода.-Выпуск 64.-Самарканд, 1956.-С. 143-152
21. Шарифов Х. Сарчашмаҳои ахлокии “Баҳористон”-и Ҷомӣ // Х.Шарифов. Шоир ва шеър (маҷмӯа) / Х. Шарифов.-Душанбе: Адиб, 1998.- Саҳ.152-163.
22. Эдельман А. Вводный очерк к Избранное Джами / А. Эдельман.- Сталинабад: Таджикгос- издат, 1955.-С. 3-26

ПОЭТЫ-СУФИИ В “БАХОРИСТАН”-Е ДЖАМИ

В статье рассматриваются вопросы о причинах включения определенных поэтов с суфийскими убеждениями, со стороны Абдуррахмана Джами, в седьмой главе его “Бахористон”-а. Критерием в этом отношении является “Нафахот ал-унс” этого же автора. Джами как величайший знаток поэзии своего времени подходит к творчеству таких поэтов-суфиев, как Хакани, Саади, Амир Хосров, Амир Хасан, Камол Худжанди и Хафиз, тем самым высказывает свои ценные соображения по поводу поэтических особенностей их поэзии. Если Джами в “Нафахот ал-унс”-е рассматривает вышеупомянутых лиц, как великих суфиев познавших Истину, то в “Бахористан”-е затрагивает лишь вопросы касающиеся их литературного творчества, четко обозначая основные аспекты их лирических стихотворений.

Ключевые слова: Джами, “Бахористон”, убеждение, лирика, стилизация, поэтическая выдумка.

IN SUFIS POET "BAHORISTAN" JAMI

The article discusses about the reasons for the inclusion of certain poets with Sufi beliefs by Abdurrahman Jami, in the seventh chapter of his "Bahoriston." The criterion in this regard is "Nafahot al-uns" by the same author. Jami as the greatest expert on the poetry of his time comes to creativity such Sufi poets as Haqqani, Saadi, Amir Khusrau, Amir Hassan, Kamal Khujandi and Hafiz, the self expressed their valuable views on the poetic features of their poetry. If in Jami 'al-uns Nafahot "-e vyscheupomyanutyh treats individuals as great Sufis know the truth, the "Bahoristan "-e affects only questions kasayushiesya their literary creation, clearly marked osnoanye aspects of lyric poems.

Key words: Jami, "Bahoriston" belief lyrics, stylized, poetic fiction.

Сведения об авторе: *Б. Максудов* - доктор филологических наук, профессор ТНУ. Телефон: **919-13-98-19**

НИГОҲЕ БА ИСТИОРАҲОИ МАҶҲУМӢ ДАР «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И ҶОМӢ БО ТАВАҶҶУҲ БА НАЗАРИЯИ ЛАКОФФ ВА ҶОНСОН

Захро Фотеҳи Нисорободӣ
Донишгоҳи Алома Таботабой, Эрон

Дар ин мақола нигоранда зимни муаррифии «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ анвои истиораро аз дидгоҳи Лакофф ва Ҷонсон дар ин манзума баррасӣ мекунад. Ин маснавии кӯчак аз муҳимтарин ва амиқтарин сурудаҳои Ҷомӣ аст; аз он ҷое, ки ин

манзума рамзӣ ва намодин аст, нигорандаро бар водошт, то анови истиораҳои мафхумиро дар он ҷустуҷӯ кунад. Бар асоси назарияи Лакофф ва Чонсон, истиора танҳо мунҳасир ба забон нест, балки низоми аклии инсонҳо ба гунаи истиорӣ созмон ёфтааст. Ин ду донишманд истиораҳои мафхумиро ба се даста: сохторӣ, ҳастишиносӣ ва ҷиҳатӣ тақсим мекунанд. Ба гуфтаи худ онҳо ин тақсимбандӣ чандон дақиқ ва дуруст нест ва ниёз ба бознигарӣ дорад, зеро вижагиҳои муштарак байни ин се навъ монеи тамиз ва ташхиси дақиқи ҳар як ба таври маҷоз аз дигаре мешавад.

Пажӯҳиши ҳозир, зимни муаррифии иҷмолии маснавии «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ, вижагиҳо ва коркардҳои истиориро, бо таъки ба таърифи ҷадиди ин ду донишманд, дар ин манзума баррасӣ мекунанд.

Вазиёти аслии ин таҳқиқ муаррифии истиораи мафхумӣ ва корбурди он дар матни «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ, дар маҳдудии ҷадиде, ки Ҷорҷ Лакофф ва Марк Чонсон нахустин бор дар соли 1980 бо интишори китобе дар ин замина ироа карданд, мебошад. Мутолеоти марбут ба истиораи мафхумӣ дар Эрони пешини чандоне надорад ва ин назария ба таври ҷиддӣ ва мунсаҷим дар забони форсӣ муаррифӣ нашудааст. Нигоранда дар ин пажӯҳиш аз мақолаи электронии Ҳасан Шуӣ (тарҷумаи фаслҳои аввал то савум ва қисмати аз фасли чаҳоруми китоби маъруфи Лакофф ва Чонсон «Истиоракҳе, ки ба онҳо зиндагӣ мекунанд»), мақолаи пажӯҳишии Зухроӣ Ҳошимӣ- донишманди дигари забон ва адабиёти форсии Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад ва ҷузъаи қисми дарси балоғати устод Масат Алиӣ Порсо (устоди Донишгоҳи Аллома Таботабой) истифода кардааст.

Назарияи классик беш аз ду ҳазор сол истиораро дар қаламрави балоғат мутолиа кардааст ва онро мавзӯи сирф адабӣ ва забонӣ медонад, ки дар хидмат дар забони маҷозист, то зебоии онро бештар кунад ва ба он ҷаззобият бубахшад. Лакофф ва Чонсон дар ҷанд даҳаи охир моҳияти ҷадиде барои истиора таъриф мекунанд ва онро фақат як орояи қаломии сирф намедонанд, балки василаи муфиде барои дарки падидаҳои медонанд, ки бар ҳасби ниёзи инсон ба дарк ва бозофаридани падидаҳои ноошно бо таъки бар иттилооти қаблӣ шакл мекунанд. Ба назари онҳо қонуни истиора дар қалом нест, балки дар мафхум аст (Ҳошимӣ, 1389, 122) ва корбурди он низ танҳо ба ҳавзаи забон маҳдуд намешавад, балки саросар зиндагии рӯзмарра ва аз ҷумла андеша ва амаламонро дар бар мегирад. (Ҳамон, 123). Аксар мардум истиораро сарфан иброи таҳайюли шоирона ва орояи балоғӣ медонанд ва коркарди онро ба баҳши ғайримаъмули забон марбут медонанд. Ба ҳамин далел бар ин боваранд, ки бидуни истифода аз истиора бо ҳеҷ мушките мувҷеҳ намешаванд, баръакс Лакофф ва Чонсон ба ин натиҷа расидаанд, ки истиора саросар зиндагии рӯзмарраи моро дар ҳавзаҳои забон, андеша ва амал дар бар гирифтааст (Шуӣ, 1386, 2).

Дидгоҳи классик нақши истиораро мунҳасиран зебосозии қалом ва навиштор медонанд, ки забонро аз ҳадди маъмул ба дараҷаи болотаре сууд диҳад, аммо назарияи ҷадиде чаҳор фарзияи зеро марбут ба истиора, ки ба замони Арасту бармегардад, ба далоиле, ки дар идома зикр мешавад, иштибоҳ медонад.

Чаҳор фарзияе, ки дидгоҳи суннатии истиора бар онҳо устувор аст:

Моҳияти истиора қалма аст.

Асоси истиора шабоҳат аст.

Ҳама мафҳим ҳақиқӣ ҳастанд ва истиора марбут ба баҳши ғайриҳақиқии забон аст.

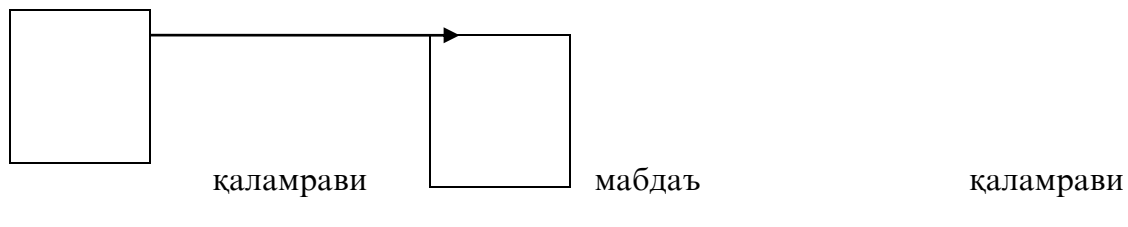
Истиора як шеваи ҳудогоҳ ва ақлонӣ аст.

Назарияи истиораи мафхумӣ ба далоили зер чаҳор фарзияи ғавқро рад мекунанд:

Қонуни истиора дар мафхум аст, на дар қалма, бунёни истиора бар пояи қаламравҳои мутақотей ҳамзамон дар таҷрибаи инсон ва дарки шабоҳатҳои ин ҳавза аст. Баҳши умдаи низоми мафҳумии мо шомили замон, руҳдодҳо, илал, ахлоқ ва

зеҳни истиорист ва саранҷом ин, ки низоми мафҳумии истиораҳо ба таври комил ихтиёрӣ ва ҳудогоҳ нест. (Ҳошимӣ, 1389, 122-123).

Истиораи мафҳумӣ. «Истиораи мафҳумӣ фаҳму таҷрибаи чизе дар истилоҳот ва ибороти чизи дигар аст» (Ҳошимӣ, 1389, 125). Барои фаҳми беҳтар ду маҷмӯаро дар назар бигиред, маҷмӯае, ки дорои мафҳумии айнӣ аст, қаламрави мабдаъ ва маҷмӯаи дигар, ки дорои мафҳумии интизоӣ аст, қаламрави мақсад номида мешавад. Ин робитаро ба шакли зер (танозурҳои байни ду маҷмӯа) нишон медиҳанд ва нигошт меноманд.

Ба ақидаи ин ду донишманд истиораҳои аввалия аз риёзиёт иқтибос шудааст. Албатта нигоштаҳои истиориро набояд бо нигоштаҳои риёзӣ яксон донист. Нигоштаҳои риёзӣ танозурҳои собитӣ доранд, аммо нигошт дар истиораи мафҳумӣ ба таври халлоқона таҳлилии ҷадидро эҷод мекунад.

Анвои истиораи мафҳумӣ

а) Истиораи ҷиҳатӣ: истиорасе, ки мафҳумро бар асоси ҷиҳот, мисли боло, поён, ақиб, пеш ва ... мафҳумӣ мекунад, ба унвони мисоли шодӣ, қудрату хубӣҳо дар ҳама фарҳангҳо болост ва андух, заиф будан ва бадӣҳо ҳамеша поён аст.

б) Истиораҳои ҳастишинохӣ: ин истиораҳо мафҳумии номаҳсусе, монанди эҳсосот, фаъолиятҳо ва ақоидро ҳастиманд, муташаххис месозанд; масалан вақте ба «турм» шахсият медиҳем, онро ҳастиманд мепиндорем, ибороти зер ҳосил мешавад: Бояд бо турм бичангем. Хариди замин беҳтарин роҳи мубориза бо турм аст (Ҳамон, 129).

в) Истиораҳои сохторӣ: шояд битавон гуфт истиорасе, ки дорои ду вижагии ҷиҳатдор будан ва ҳастиманд будан набоваранд, истиораҳои сохторӣ ҳастанд (Ҳамон, 133).

Масалан, ба тарҳи истиораи «вақт тилло» мо барои «вақт» арзиш таъйин мекунем ва мафҳуми «вақт»-ро бо ибороти зер, ки барҳоста аз истиораи сохтории аввалия аст, қобили дарк мекунем:

Вақтам талаф шуд.

Вақамро нагир.

Барои ин кор вақти зиёде талаф кардам.

Мухтасаре дар мавриди «Саломон ва Абсол». Нуриддин Абдуллоҳи Қомӣ «817-898 ҳ.қ.» дар Харҷурд аз рӯстҳои Қомӣ Хуросон ба дунё омад ва дар Ҳирот даргузашт. Ӯ дар Ҳирот ба мақоми болои адабӣ, динӣ ва ирфонӣ даст ёфт ва аз сӯйи ҳакимон ва давлатмандон бағоят ҳурмат ёфт. Бешак Қомӣ дар фазлу шумори осори илмӣ ва адабӣ дар рӯзгори худ беҳамто буд (Шафеи Кадканӣ, 1390, с. 17-18). Сити фазилат ва шухрати ӯ дар тамоми мамлакатҳои форсизабон аз Ҳиндустон ва Афғонистон ва Мовароуннаҳр то Осиёи Сағир ва Истамбул интишор ёфт (Ҳикмат 1363, 1). Қомӣ ҳофизаи саршор дошт ва фатонати ӯ ва ҳуши фаровонаш ба ҳадде буд, ки «шогирдонаш муътақид буданд вай соҳиби нафаси қудсӣ (Ҳамон, 88)».

Фаъолияти илмӣ ӯ ба таври расмӣ беш аз 55 сол тӯл кашид ва охири асари илмаш «Ҷавоиди Зиёия» дар мавриди наҳви забони арабӣ, чанд моҳ қабл аз фавташ навишта шуд (Афсаҳзод, 1378, 153). Баррӯйиҳам маснавиҳои Қомӣ аз девони ғазалҳо ва қасоиди ӯ беҳтар аст ва аз миёни маснавиҳояш «Саломон ва Абсол» ва «Юсуф ва Зулайхо» беҳтаринанд (Шафеи Кадканӣ, 1390, 19).

Маснавии кӯчаки «Саломон ва Абсол», ки дуҷумин манзума аз «Ҳафт авранг»-и орифи Ҷом аст, бо вучуди зоҳири муҳаққар аҳамияти бисёр дорад, як достони рамзӣ, ки бар вазни «Маснавии Мавлавӣ» суруда шудааст ва шоир дар тайи он қиссаи фалсафиро, ки аз силсилаи кутуби ҳирмисӣ будааст, зоҳиран аз рӯи як тарҷумаи мансуб ба Ҳунайн ибни Исҳоқ ба назми порсӣ даровардааст. Аз як назар ин асари кӯчаки Ҷомиро шояд битавон амиқтарин асари ӯ донист (Ҷомӣ, 1380, 36).

Ин манзума дар 1131 байт суруда шудааст. Нахустин бор Ҷомӣ дар қарни 9-ум онро баназм даровардааст, баъд аз ӯ фақат Абдибеки Шерозӣ мутахаллис ба Навидӣ (мутавафо 988х.к.) ба тақлид аз Ҷомӣ ин маснавиро тасниф кард (Сайёдекӯх, 1384, 24). Ин достонро Ҷомӣ дар солҳои кӯхулати худ сурудааст ва аз шаш маснавии дигари ӯ кӯтоҳтар аст. Манзума бо таҳмидияи бистуякбайтӣ оғозмешавад ва баъдаз он шоир баситоиши пайёмбар мепардозад ва сипас подшоҳи замони худро меситояд ва ин маснавиро ба номи ӯ мебахшад:

Ҳаст андар сурати ҳар қиссае
Хурдабинонро зи маънӣ ҳиссае.
Сурати ин қисса чун итмом ёфт.
Боядат аз маънии он ком ёфт.

Нигоранда бо иноёт ба ин манзума намунаҳое аз истиораҳои мафҳумиро нишон медиҳад.

Истиораи ҷиҳатӣ:

Аз ту бар олам фитода сояе,
Хубрӯёнро шуда сармояе (Ҷомӣ 1384, 37).

Сояи аҷсом ба рӯи кураи замин, бо таваҷҷӯҳ ба манбаи нур, ки хуршед аст ва дар боло қарор дорад, поёнтар аз ҷисм қарор мегирад. Афтодани соя дар байти фавқ истиораи ҷиҳатӣ аст.

Ошиқон афтодаи он сояанд,
Монда дар савдо аз он сармояанд (Ҳамон, 38).

Ошиқон афтодаи соя (поёнтар аз сояи маъшук ҳастанд) истиораи ҷиҳатӣ.

Саъйи ӯ аз беҳу бун баркандашон,
Дар биёбони адам афкандашон (Ҳамон, 41).

Нестӣ биёбоне дорад, ки бутҳои пасту ҳақирро дар он биёбон меафкананд.

Заъфи пирӣ қуввати табъам шикаст,
Роҳи фикрат бар замири ман бубаст.
Бо кӣ сар дар чайб хомӯшӣ кашам,
По ба домони фаромӯшӣ кашам (Ҳамон, 43).

Пирӣ қуввати табъро шикаст медиҳад. Шоир ба нишонаи таслим сукут мекунад ва дар локи худ фуру меравад. Ҳамчунин, пири чунон шахсияте метавонад роҳи тафаккурро бар замири шоир бубандад (Ҳастишинохтӣ).

Тоҷ шуд аз гавҳари ӯ сарбаланд,
Тахт гашт аз бахти ӯ фирӯзманд (Ҳамон, 57).

Тоҷ нишонаи подшоҳӣ аст ва ҷойгоҳаш дар мартабаи болост.

Рӯ ба маъшукони нобихрад манех,
Афсари давлат зи фарқи худ манех (Ҳамон, 72).

Давлату иқбол чун тоҷ бар баландтарин нуктаи бадан, ки сар аст, қарор дорад.

Дасту дил дар шоҳиди раъно мазан,
Тахту шавкатро ба пушти по мазан (Ҳамон, 73).

Нобудкардани шукӯҳу ҷалоли подшоҳӣ аз боло ба поён андохтани он аст.

Будӣ аз оғоз олимартаба,
Бар фарози чарх будат кавкаба.
Шухрати нафсат базер андохта,
Дар ҳазизи хок бандат сохта (Ҳамон, 75).

Мартабаи баланд дар чои баландва шуҳрату ҳовоюҳавас, ки боиси пастӣ ва сарбазерӣ ва сарафкандагӣ мешавад, дар мартабаи поён қарор дорад.

Ў шаҳи фармондеҳ асту дигарон

Зери фармони вай аз фармонбарон (Ҳамон, 106).

Афроди зердаст дар дараҷаи поён ҳастанд ва ба таъбири Ҷомӣ зери фармони подшоҳанд.

Бар ҷаҳон ғайзе, ки аз вай мерасад,

Бар вай аз боло паёпай мерасад (Ҳамон, 106).

Ғайзи раҳмонӣ аз Ҳудованд аст ва аз боло ба мавҷудот мерасад.

Кист Абсол ин тани шавҳатпараст,

Зери аҳкоми табиат гашта паст (Ҳамон, 107).

Ҷисми шавҳатпараст дар зери ҳукми табиат паст гаштааст.

Истиораи ҳастишинохтӣ

То зи Лайлӣ сирри ҳуснат сар назад,

Ишқи ӯ оташ ба Мачнун дар назад (Ҳамон, 38).

Шоир мафҳуми ишқро ҳастиманд пиндоштааст, ба гунае, ки метавонад оташ дар ҳастии Мачнун биандозад.

Ки мабодо гар ҷашӣ таъми висол,

Таъми он бар ҷони ман гардад вубол.

Он намонад ба ману умри дароз,

Монам аз ҷоҳу ҷалоли хеш боз (Ҳамон, 69).

Висол дорои таъму маза аст, ҳамчунин тамбу висол монанди шахсе метавонад дар канори Саломон боқӣ бимонад ё намонад.

Лек даври ҷарх мегуфт аз камин,

Нест даъви ман, ки бигзорам ҷунин (Ҳамон 70).

Гардиши рӯзгор дар ин байт дорои шахсият аст ва метавонад мисли инсон суҳбат кунад.

Ё бихишти адн бе рӯзи ҳисоб,

Баргирифт аз рӯи худ он ҷо ниқоб (Ҳамон, 79).

Бихишт ҳам монанди шахси зеборӯ ниқоб аз рӯи худ бармегирад.

Истиораи сохторӣ

Роҳи шуҳрат бар гилу лою балост,

Ҳар кӣ афтод андар ин гил, барнаҳост (Ҳамон, 55).

Шуҳрат
Мушкилот ва гирифт-
ториҳо
Ғарқ шудан дар шуҳрат

қаламрави мабдаъ

Роҳ
Гилу лой
Афтидан дар гил

қаламрави мақсад

Ҳар кӣ як ҷуръа майи шуҳрат ҷашид,

То абад рӯи халосиро надид (Ҳамон, 55).

Шуҳрат
Шуҳратрон

қаламрави мабдаъ

Май
Ҳурандаи май

қаламрави мақсад

Буд бар сарфарқи ӯ хатте зи сим.

Хирмане аз мушқро карда дуним.

Қоматаш сарве зи боғи эътидол,

Афсари шоҳон ба роҳаш поймол.

Хун зи дасти ӯ даруни ошиқон,
Ранги ҳинояш зи хуни ошиқон (Ҳамон 60).

Фарқи сар
Мӯйи сар
Қомат
Ҳинои даст

Хате аз нуқра
Хирмани мушк
Сарв
Хуни ошиқон

қаламрави мабдаъ

қаламрави мақсад

Дар дил аз миҷғони ӯ хораш халид,
В-аз каманди зулфи ӯ мораши газид.
Наргиси ҷодуи ӯ хобаши бибурд,
Ҳалқаи гесӯи ӯ тобаши бибурд

(Ҳамон,68).

Миҷгон
Зулф
Зулф
Чашм
Гесӯ

Хор
Каманд
Мор
Наргис
Ҳалқа

қаламрави мабдаъ

қаламрави мақсад

Назарияи истиораи мафҳумӣ баён мекунад, ки истиора танҳо як амри мутааллиқ ба забон ва санооти балоғӣ нест, балки реша дар низоми фикру андешаи инсон дорад ва ба инсонҳо кӯмак мекунад, то дар бораи мафҳуми интизоъӣ биандешанд, суҳбат ва амал кунанд. Ҳамчунин низоми мафҳумӣ, ки бар асоси он фикр мекунем, моҳияти истиорӣ дорад. Дар ҳолати оддӣ ба ин низом огоҳ нестем, балки ба бисёре аз умури ҷузъӣ ва феълиятҳои рӯзона ба таври ноҳудоғоҳ меандешем ва амал мекунем, шавоҳиди ин гуна истиора дар муносибати адабӣ ва оддӣ фаровон дида мешавад. Нигоранда бо таъҷаб ба ин назарияи ҷадид поре аз истиораҳои мафҳумиро дар маснави «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ баррасӣ кард ва ба ин натиҷа расид, ки дар ин матн басомади истиораҳои ҷиҳатӣ аз ду навъи дигар бештар аст.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Нақду баррасии осор ва шарҳи аҳволи Ҷомӣ / А.Афсаҳзод. Маркази муталеоти зонӣ. Чопи аввал, 1378.
2. Ҷомӣ, Нуриддин Абдураҳмон. Девои / Нуриддин Абдураҳмон. Муқаддимаи Муҳаммад Равшан. Интишороти Ниғоҳ. Чопи аввал, 1380.
3. Ҷомӣ, Нуриддин Абдураҳмон. Саломон ва Абсол.Ба кӯшиши Сайёдуллоҳ, Акбар / А. Ҷомӣ.Муассисаи фарҳангии аҳли қалам. Чопи аввал, баҳор, 1384.
4. Ҳикмат, Алиасфар. Ҷомӣ: мутазааммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзум ва мансур / А. Ҳикмат. Интишороти Тӯс,1363.
5. Шуғӣ, Ҳасан. Истиораҳое, ки бо онҳо зиндагӣ мекунем / Ш. Ҳасан, 1386.
6. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Адабиёти форсӣ аз асри Ҷомӣ то рӯзгори мо. Мутарҷим: Хуҷҷат А. Асил / Ш. Кадканӣ. -Нашри Най, Чопи сеюм, 1390.
7. Ҳошимӣ Зӯро. Назарияи истиораи мафҳумӣ аз дидгоҳи Лакофф ва Ҷонсон /З. Ҳошимӣ. Маҷаллаи Адабпажӯӣ, шумораи 12, тобистони 1389.
8. Масталии Порсо, Ғуломризо. Ҷузъи дарсӣ, таҳқиқ дар балоғати форсӣ / М. Порсо. Давраи докторӣ, нимсолаи дувум, 1392-93

ВЗГЛЯД НА ИНОСКАЗАТЕЛЬНЫЕ ПОНЯТИЯ В ПОЭМЕ «САЛАМАН И АБСАЛ» ДЖАМИ С АКЦЕНТОМ НА ВОЗЗРЕНИЯ ЛАКОФФА И ДЖОНСОНА

В данной статье автор знакомит нас с «Саламаном и Абсал»-ом Джами с точки зрения Лакоффа и Джонсона и рассматривает разновидности метафоры. Данная поэма является одной из значительных и глубоких сочинений Джами. Несмотря на то что это поэма считается символическим, автор старалась найти в нем разновидности иносказательных понятий. На основе взглядов Лакоффа и Джонсона метафора не ограничивается языком, более того интеллектуальная система человека образно устроена заимствованием. Эти учения разделили метафору на три части: структурный, опознавание существования и черта.

В данном исследовании наряду с кратким ознакомлением с поэмой «Саламан и Абсал», рассматриваются свойства и выработки метафоры с новым описанием этих двух ученых.

Ключевые слова: Джами, «Саламан и Абсал», иносказательные понятия, Лакофф, Джонсон.

A LOOK AT THE ALLEGORICAL CONCEPT OF "SALAMAN AND ABSA" JAMI WITH AN EMPHASIS ON THE VIEWS OF LAKOFF AND JOHNSON'S VISION

In this article the author acquaintance Salaman and Absa Jami and terms of Lakoff and Johnson examines varieties metaphor. This little poem is one of znachitelno- deep poetry Jami. Despite the fact that this poem is considered to be symbolic, the author tries to find in it the variety allegorical concepts. On the basis of the views of Lakoff Johnson metaphor is not limited to language, more intellectual system of the person imaginatively arranged borrowing. These scientists shared the metaphor into three parts: the structure, the existence and recognition feature.

In this study, along with the introduction to the poem Salaman and Absa considered the properties and production of metaphors with new descriptions of these two scholars.

Key words: Jami, Salaman and Absal, allegorical concepts, Lakoff, Johnson.

Сведения об авторе: *Захро Фотех Нисорободи* – аспирантка Университета имени Аллома Таботабои, Исламская Республика Ирана

НАЗАРИ ҶОМӢ БА АШӢОРИ ГУЗАШТАГОН ДАР «НАФАӢОТ-УЛ-УНС»

Мирзо Солеҳов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Марҳалаи классикии рушди адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар асри ХV то андозае ба ҳамаи мароҳили эҷоди бадеъ чанбаи чамъбасти эҳдо намудааст, ки падидаи мазкур хоси садаи мазкур аст. Аз ин рӯ, бузургтарин симои адабӣ-эҷодӣ, илмӣ-фарҳангии садаи мазкур Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ аст, ки бо эҷодиёти серсоҳаи ҳеш тибқи қонуниятҳои таҳаввули раванди ғавқуззикр ҷавоб гуфтааст.

Саҳми Ҷомӣ ҳамчун симои бузурги ирфони исломӣ низ шоистаи тамҷид аст. Зеро Ҷомӣ бо таълифи «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот –ил-қудс» на танҳо ба эҷоди осори фароғири аҳволу ғайолияти сӯфиён ва машоиху урафо таҳкими хосса эҳдо кард, беш аз он суннати мазкурро низ чанбаи чамъбасти бахшид. Барои он ки қулли осори фароғири зиндагиномаи мутасаввиғону урафо, ки аз оғоз то замони Ҷомӣ таълиф шудаанд, асари Ҷомӣ бо манзури шухрату арзишмандӣ онҳоро низ чамъбаст намуд. Хосса «Табақот –ус-сӯфия»-и Абӯабдурраҳмон Муҳаммад ибни Хусайн ас-Суллами Нишопурӣ, «Табақот-ус-сӯфия»-и Абӯисмоил Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ал-Ансории Ҳиравӣ, «Китоб-ул-ламаъ фӣ тасаввуф»-и Абӯнасири Сарроҷ, «Китоб-ул-муридин»-и Яҳё ибни Розӣ, «Дақоик-ул-муҳиббин»-и Саҳли Тустарӣ, «Китоб-ут-тавҳид»-и Мансури Ҳаллоҷ, «Шарҳи «Таъарруф»-и Абӯиброҳим Исмоил Мустамаллии Бухорӣ, «Асрор-ут-тавҳид фӣ мақомоти Шайх Абӯсайид»-и Муҳаммад ибни Мунаввар, «Кашф-ул-маҳҷуб ли арбоб-ил-қулуб»-и Ҷуллобии Ҳучвирӣ, «Рисолаи Қушайрия»-и Абӯлқосими Қушайрӣ, «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридуддини Аттор ва ғайра, ки ҳар кадом аз ин осор дар рушду таҳаввули ирфони исломӣ ва камолоти фикрию зеҳнии асримиёнагӣ саҳм гузоштаанд. Метавон гуфт, ки баъзе аз намоёндагони тасаввуф ҳанӯз то замони Фаридуддини Аттор беш аз сад асар таълиф намуда будаанд. Фаразан, Абӯабдурраҳмони Суламӣ беш аз сӣ асар, Мансури Ҳаллоҷ чилу шаш китоб эҷод кардаанд. Ё худ, тибқи ахбори Ибни Надим дар «Ал-фехрист», танҳо то оғози асри X беш аз 30 номгӯи осори ирфонӣ рӯи қор омада будааст (16, 46).

Яке аз арзишмандтарину пуриштихортарин осори марбути соҳаи ғавқуззикр «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот –ил-қудс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ буда, он бо хоҳиши Низомуддин Алишери Навоӣ тайи солҳои 881-883 ҳиҷрӣ (1476-1478 м.) таълиф шудааст. Ин асар на танҳо дар асри Ҷомӣ, балки умуман дар таърихи адабиёт яке аз

асарҳои чомеъ роҷеъ ба зиндагиномаи мутасаввифону урафо пазируфта шудааст. Ба қавли Забехуллоҳи Сафо «асари бисёр маъруфи Ҷомӣ «Нафаҳот-ул-унс» аст, ки онро метавон аз уммаҳоти кутуб дар баёни ҳақоқиқ ирфонӣ зикри аҳволи орифон аз огози кори онон то аҳди муаллиф донист» (15, 14-17).

Ҳадафи мо дар мақолаи мазкур то андозае баррасии иттилооти Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ роҷеъ ба ашъори шуарои мутасаввифу орифи гузашта дар «Нафаҳот-ул-унс» мебошад.

Доир ба мавзӯи мавриди тадқиқи мо қарордошта то кунун баҳсҳои бевосита сурат нагирифта бошад ҳам, зимни тадқиқоти марбут ба рӯзгору осори Ҷомӣ (18; 2, 3, 88-102; 4, 188-201; 5, 244-248) ва ё ҳангоми пажӯҳиши афкори адабӣ-эстетикӣ Ҷомӣ (11; 12, 34-102; 13, 7-141) ва осори мавриди таҳқиқи қиёсӣ қарордошта бо асари мазкури Ҷомӣ (14, 225-230) ва мунтаҳо дар пешгуфтори нашрҳои ватанӣ (19, 7-11; 17, 3-19) ва хориҷӣ ин асар (7, 3; 20, 3-26) ва ғайра баҳсҳои судманд сурат гирифтааст.

«Абдуррахмони Ҷомӣ, - менависад профессор А. Сатторзода,- бо истинод бар қазовати донишмандони асримиёнагӣ, на танҳо «сару сарвари ҷамоат... ва беҳтари меҳтари гурӯҳ»-и суҳанварону «афозили фузалои замон ва аълами уламои даврон буд», балки суҳаншиноси забардаст низ мебошад ва дар замонаш ўро ҳамаи хуштабъони давр ба иттифоқ дар шеършиносӣ «ҳақими фозилони олам» мегӯфтанд ва бино ба гуфтаи Абдулғафурӣ Лорӣ «фозили уламои замон ва арбоби завқу ирфон табъи эшонро меъёр ва мизон сохта буданд» (13, 7).

Ҷомӣ, пеш аз ҳама, аз шоирони номовари таърихи адабиёт аст ва аз ин рӯ, доварҳои шоирона дар афкори адабӣ-эстетикӣ ў мақоми аввалиндараҷа дорад, зеро таълимоти хешро оид ба ҳунари эҷод тавассути эҷоди бадеъ голибан баён кардааст. Профессор А. Афсаҳзод доир ба фаъолияти адабиётшиносии Ҷомӣ баҳс ба миён оварда менависад: «Вай (Ҷомӣ – М.С.) доир ба қофия ва арӯз рисолаҳои махсус навишта, дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон», ҳар ҷо-ҳар ҷои «Нафаҳот-ул-унс», бобҳои алоҳидаи маснавӣҳои «Ҳафт авранг», муқаддимаву дебочаҳои давовини хеш ва дар рисолаҳои муаммо масъалаҳои гуногуни адабиётшиносиро мавриди баҳс қарор додааст» (4,147). Аз ин рӯ, дар таърихи ирфони исломӣ «Нафаҳот-ул-унс» ба ҳайси муътамадтарин марҷаъ пазируфта шудааст. Арзиши адабӣ-илмӣ асари мазкур дар қиёс бо осори марбути соҳа, пеш аз ҳама, дар теъдоди зиёди пешравони тасаввуфу ирфон, баёни рӯзгору ташреҳи оро ва осори эшон, истилоҳоти ирфонӣ аркони мазҳабӣ, ҷузъиёти назарияи махсуси ирфон, таъйиди ҷойгоҳи адабиёт дар маърифату шарҳи ашъори орифони шоир ва шуарои мутасаввифаю ориф, маншаъҳои фитрию таҳсилии ҳунари эҷодӣ онон, ҷузъиёти шеваи таълифи онҳо зохир мегардад, ки дар мавридҳои зарурӣ ба ин масъала рӯҷӯ хоҳем кард.

Албатта, дар «Нафаҳот-ул-унс» афкори адабӣ-эстетикӣ Ҷомӣ мисли доварҳои шоиронаи осори манзуми ў ва монанди равзаи ҳафтуми «Баҳористон» нест. Зеро ҳадаф аз эҷоди «Нафаҳот-ул-унс» тавъам бо зикри рӯзгори мутасаввифону орифон, орову ақоиди ирфонӣ онҳо, хусусан, қаромату ҳисоли фавқуллодаи эшон, саҳм ва ҷойгоҳи баъзе аз онҳо дар чомеаи асримиёнагӣ, нуфузи таълимоти эшон дар кори танзими сиёсати сиёсатмадорони замон низ будааст, ки он аз мавқеи ҷамъбастии эшон гувоҳӣ медиҳад ва хеле муҳимму арзишманд аст.

«Нафаҳот-ул-унс» ҳамчун тазкираи соҳавӣ (тасаввуфӣ-ирфонӣ) арзиши адабӣ дорад, зеро дар ин асар, дар маҷмӯъ, 537 байт аз ашъори орифони эҷодкор оварда шудааст, ки, аз ҷумла, 484 байти он аз ашъори мардони ориф ва 53 байт аз ашъори бонувони мутасаввифу ориф аст. Ашъори фавқуззикр ба ду забон зикр шуда ва, аз ҷумла, 190 байти арабӣ аз мардони ориф ва 37 байт аз бонувон аст. Ба забони форсӣ-тоҷикӣ аз ашъори бонувон 16 байт ва аз ашъори орифони шоир 294 байт зикр карда шудааст. Дар ин асар доир ба ҳолу аҳволи 620 тан (баъзан то 645 кас) солики тариқату урафои исломӣ маълумот дарҷ шудааст (17), ки Ҷомӣ аз баъзеи онҳо намунаҳои шеърӣ барои тасдиқи фикр ва ё таҳкими андеша зикр мекунад. Бештар

мутафаккир ба ашъори зумраи зерини шоирони ориф ва ё орифони шоир рӯ овардааст: Саноии Ғазнавӣ, Шайх Аттор, Шайх Саъдии Шерозӣ, Авҳадии Кирмонӣ, Шайх Ироқӣ, Амир Ҳусайнӣ, Авҳадии Мароғай, Ҳоконии Шарвонӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Сайфиддини Бохарзӣ, Шайх Камоли Хучандӣ, Шайх Низомии Ганҷавӣ, Мағрибӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва дигарон, ки дар таърихи эҷоди бадеъ ҳар кадом аз эшон мақоми хосса доранд.

Қазовати Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» доир ба ашъори шуаро ва пояи шоирии онҳо аз нигоҳи тасаввуфу ирфон иттифоқ афтодааст. Яъне, дар мантиқи оддии ифода, Ҷомӣ дар ин асар ғолибан ғавр ба орову ақоид ва мақому мартабаи онҳо дар ҷодаи тасаввуфу ирфон намудааст. Ин ҳам мусаллам аст, ки Ҷомӣ саъй бар он доштааст, то андозае маълумоти бештару мукамалтар дарҷ намояд. Зиёда аз ин, Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» мартабаи рӯҳонию ирфониро дар қиёс бо пояи шоирии эҷодкорон ва ҷанбаи ҳунарии ашъори онҳо тарҷеҳ медиҳад. Ҷунончи, ӯ доир ба Саъдии Шерозӣ чунин иттилоъ медиҳад: «Аз афозили сӯфия буд ва аз мучовирони букъаи шарифаи Шайх Абдуллоҳи Хафиф, қаддаса-л-Лоҳу таъоло сирруху. Аз улум баҳраи тамом дошта ва аз одоб насибаи комил, сафари бисёр кардааст ва ақолимо гашта ва борҳо ба сафари Ҳаҷ пиёда рафта... ва аз машоихи кибор бисёро дарёфта ва ба суҳбати Шайх Шаҳобуддин расида ва бо вай дар як киштӣ сафари дарё карда.

Яке аз машоих мункири вай буда, шабе дар воқеа ҷунон дид, ки дарҳои осмон кушода шуд. Малоика бо табакҳои нур нозил шуданд. Пурсид, ки:

-Ин чист?

-Гуфтанд:

-Барои Саъдии Шерозист, ки байте гуфта, ки қабули Ҳазрати Ҳақ (к) субҳонаҳу ва таъоло афтода ва он байт ин аст:

Барги дарахтони сабз дар назари хушёр

Ҳар варақе дафтарест маърифати Кирдгор» (17, 738-739).

Дуруст аст, ки дар ин қазоват ҳунари эҷодӣ манзур аст, вале ҳадаф ҳамоно тарҷеҳ додани мартабаи рӯҳонию ирфонӣ бар ҳунари шоирӣ аст.

Вале дар «Баҳористон» принсипи қазоват комилан дигар аст ва ҳатто нисбат ба ашъори шуарои ориф низ дар ин асар асосан манзури Ҷомӣ диди ҳунарий-эҷодӣ мебошад.

Аз ин рӯ, Ҷомӣ дар бораи ҳамин эҷодкор, яъне Саъдӣ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон» аз нигоҳи дигар қазоват мекунад. Ҷунончи, ӯ мегӯяд: «... Вай (Саъдӣ - М.С.) қудваи мутағаззилон аст. Ҳеҷ кас пеш аз вай ва беш аз вай тариқи ғазал наварзида ва суҳанони вай ҳама тавоифро мақбул афтода» (1, 121).

Ё худ, дар «Баҳористон» дар муносибат ба ҳунару истеъдоди Ҳофизи Шерозӣ мегӯяд: «Аксар ашъори вай латифу матбуъ аст ва баъзе қариб ба сарҳади эъҷоз» (1, 121) ва ғайра.

Профессор Е.Э. Бертелс доир ба арзиши «Нафаҳот-ул-унс» баҳс ба миён оварда менависад: «Ба ҳамин тариқ, китоб дорои арзишмандтарин мавод доир ба таърихи тасаввуф мебошад» (5, 245). Зеро дар «Нафаҳот-ул-унс» бисёр масоили назарии ирфони исломӣ мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст, ки арзиши комилан илмӣ-назариявӣ доранд.

Дигар ин, ки Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» оид ба Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ пас аз зикри ному насаб, санаю макони валодат чунин иттилоъ медиҳад: «Ба хати Мавлоно Баҳоуддини Валад навишта ёфтаанд, ки: «Ҷалолуддин Муҳаммад дар шаҳри Балх шашсола буд, ки рӯзи одина бо чанд кӯдаки дигар бар бомҳои хонаҳои мо сайр мекарданд. Яке аз кӯдакон бо дигаре гуфта бошад, ки: - Биё, то аз ин бом бар он бом чаҳем! Ҷалолуддин Муҳаммад гуфтааст: Ин навъ ҳаракат аз сагу гурба ва ҷонварони дигар меояд... Агар дар ҷони шумо қуввате ҳаст, биёед, то сӯйи осмон парем ва дар он ҳолат аз назари кӯдакон ғоиб шуд. Баъд аз лаҳзае ранги вай дигаргун шуда ва чашмаш мутағайир гашта бозомад. Гуфт: - Он соат, ки бо шу-

мо сухан мегуфтам, дидам, ки чамоате сабзқабоеън моро аз миёни шумо баргирифтанд ва ба гирди осмонҳо гардониданд ва аҷоиби малакутро ба ман намуданд...» (17, 566). Лахзае дигар низ аз зиндагиномаи Мавлоно оварда мешавад, ки чун лахзаи ғавқ басо ҷолиб аст. Чунончи: «Дар хидмати Мавлавӣ гуфтанд: Фалон мегӯяд, ки дилу ҷон ба хидмат аст. Фармуд, ки ҳамӯш! Дар миёни мардум ин дурӯғ мондааст, ки мегӯянд. Ё ончунон дилу ҷонро аз кучо ёфт, ки дар хидмати мардон бошад? Баъд аз он рӯй сӯйи Чалабӣ Ҳисомиддин кард, ки: Аллоҳ, Аллоҳ, бо авлиёи Ҳақ зону бар зону бояд нишастан, ки он курбро асархост азим» (17, 567).

Сипас, абёти зер оварда мешавад:

Яке лахза аз ӯ дурӣ нашоёд,
Ки аз дурӣ харобиҳо физояд.
Ба ҳар ҳоле ки бошӣ, пеши ӯ бош,
Ки аз наздик будан меҳр зояд (17, 567).

Ин ҷо низ лахзаи мазкур барои он интиҳоб шудааст, ки ҳадаф дарёфти аслу васл аст ва тавассути авлиё курбу қаробат қавитар муяссар хоҳад гашт ва ҳичрон мӯчиби фузудани ғуссаву ранҷ хоҳад буд. Яъне, ба қавли худи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, «Ҳаст маро фанни дигар ғайри фунуни шуаро» ва маҳз Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ҳамин ҳадафро қор гирифтааст. Мақсади Ҷомӣ дар ин асар нишон додани риёзатҳо барои таҳкиму тақвияти рӯҳ аст.

Баъзан ба нудрат бошад ҳам, ба ҳунар ва мартабаи шоирӣ низ ишораҳои ҷолиб мекунад ва ин қазоват дар нисбати Ҳаким Саной дар қиёс бо дигар мутасаввиғони шоир мутафовит аст. Чунончи, Ҷомӣ оид ба зиндагиномаи Саной чунин иттилоъ додааст:

«Куният ва номи вай Абдулмаҷд Маҷдуд ибни Одам аст... Аз кубарои шуарои тоифаи сӯфия аст ва суханони вайро дар истишҳод дар мусаннафоти худ овардаанд ва китоби «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» бар қамоли вай дар шеър ва байни азвоку мавҷиди арбоби маърифату тавҳид далели бурҳони сотеъ аст. Аз муридони Ҳоча Юсуфи Ҳамадонӣ аст» (7, 595). Дар қазовати мазкур баҳои воқеӣ ва қул бар ҳунар низ ҳаст, вале ҷузъиёти ҳунари шоирӣ матраҳ намешавад, ки сабабаш ҳамоно тарҷеҳ бахшидан ба манзалати тасаввуфию ирфонии эҷодкор мебошад.

Ё худ, дар «Нафаҳот-ул-унс» оид ба рӯзгору ғаволияти Низомӣ иттилои зерин дода шудааст: «Вайро аз улуми зоҳиру мусталехоти расмӣ баҳраи тамои будааст. Аммо аз ҳама даст боздошта будааст ва рӯй дар ҳазрати Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло оварда» (7, 608).

Аз ин қазовати Ҷомӣ бармеояд, ки принсипи баҳо додан ба симоҳои эҷодӣ аз ҷониби як ҳакам марбут ба муҳтавои баргузидаи олим аст. Ҷомӣ ҳамчун донишманди бемонанд дар «Баҳористон» ба эҷоди бадеи манзум аз назари олимона ва дар осори манзуми худ аз нигоҳи шоирона – довариҳои шоирона, ки як навъи баёни афкори адабӣ-эстетикӣ аст, қор гирифтааст. Фаразан, ӯ аввал менависад: «Шеър қаломе бошад мавзуну муқаффо ва таҳайюл» (яъне, муҳайял – М.С.) (1, 102).

Тибқи қазовати шоирона мегӯяд:
Ҳеҷ шоҳид чун сухан мавзун нест,
Сирри ҳубӣ зи хаташ берун нест.
Сабр аз ӯ саъбу тасалли мушқил,
Ҳоса, вақте ки пайи бурдани дил
Кашад аз вазн ба бар хилъати ноз,
Кунад аз қофия домон-ш тироз,
По ба халҳои радиф орояд,
Бар ҷабин ҳоли ҳаёл афзояд. (1, 103).

Ҳадафи муаллиф дар «Нафаҳот-ул-унс» чунин нест, пас наметавон онро баҳои муҳталиф ба ҳунари эҷодии як симо донист, зеро ханӯз дар оғоз муаллиф мақсади эҷоди хешро изҳор кардааст.

Чунончи, Ҷомӣ ҳадафи худро аз эҷоди «Нафаҳот-ул-унс» чунин изҳор кардааст: «... Чун эшонро аз юмни анфоси тайибаи авлиё-ул-Лоҳ ва файзи арвоҳи муқаддасаи эшон вақт хуш гардад, мутасаддӣ ва боиси ин ҷамъ ва таълифро, ки ба ҷиҳати иштимол бар нафаҳоти анфоси тайибаи машоих, ки аз ҳазоирӣ қудс расида ва бар машоми ҷони муштоқони муҳозирӣ унс вазида, мусаммо мегардад ба «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот –ил-қудс»...» (7, 5).

Ин аст, ки Ҷомӣ ҳатто доир ба шуарои баландпоя низ вобаста ба гузиниши ҳадаф муносибат мекунад. Масалан, оид ба шоирон Хусраву Ҳасан чунин иттилоъ медиҳад:

«Вай... (Хусрав – М.С.) ба хидмату мулозимати Шайх Низомуддин Авлиё пайваст ва панҷ бор Ҳазрати рисолат (с.) ба хоб дидааст» (17, 748). Қазовати фавқ вобаста ба ҳадафи баргузида бар таълифи «Нафаҳот-ул-унс» аст, ки Ҷомӣ ҳанӯз дар муқаддимаи асар арз кардааст. Ё худ, аҳбори Ҷомӣ роҷеъ ба зиндагиномаи Ҳасани Дехлавӣ низ тақрибан дар чунин шакл аст, вале ин ҷо чанд намунаи шеърӣ аз ашъори Ҳасан оварда мешавад, ки ҳадаф нишон додани муътақидоти суҳанвар аст.

Умуман, Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» роҷеъ ба эҷодиёти ҳамаи шуарою суҳансанҷон аз нигоҳи муқтазои ирфони исломӣ иттилоъ медиҳад ва маълумоташ бисёр арзишманд ва дақику амиқ аст. Фаразан, Ҷомӣ дар ин асар Хокониро «Шеър дар ҷанби он (муътақидот – М.С.) гум буда» (17, 745), ҳадафи Камол аз шеърро «зоҳир мағлуби ботин» (17, 750) маърифат намуда, баёни Ҳофизро «лисонулғайб ва тарҷумонуласрор» (17, 753) медонад, ки ин ҳама тарҷеҳ додани манзалати тасаввуфию ирфонӣ дар қиёс бо ҳунару мақоми шоирӣ онҳост.

Бояд гуфт, ки намунаҳои шеърӣ аз ашъори шуаро овардашуда низ далели онанд, ки мутафаккир вобаста ба ҳадафи пешгирифтаи хеш дар «Нафаҳот-ул-унс» намунаҳоро басо бо нудрат овардааст ва ҳамагон нудрати шеър низ саҳт марбут ба аҳдофи меҳварии «Нафаҳот-ул-унс» аст, ки дар ин асар асосан завқу кашф аст, на ҳиссу ҳунари эҷодӣ.

Умуман, «Нафаҳот-ул-унс» -и Ҷомӣ қомуси адабиёти ирфонист, ки қариб кулли намоёндагони онро фаро гирифтааст.

«Нафаҳот-ул-унс» аз гаронарзиштарин осор дар баёни ҳақиқи тасаввуфу ирфон ва зикри аҳволу фаъолияти сӯфиёну орифон аз оғози қори эшон то замони Ҷомист. Мутафаккир дар «Нафаҳот-ул-унс» мартабаи рӯҳонӣ ирфониро дар қиёс бо пояи шоирӣ урафои эҷодкор ва ҷанбаҳои ҳунарии ашъори онҳо тарҷеҳ медиҳад.

Аз ин рӯ, дар асар пораи шеърӣ бо манзури навоқиси ҳунарий, заъфи таълиф, ҳаробии дарунмоя ва ё нуқсондорӣ дар авзону қавофӣ, радифу муҳасанноти баён мушоҳида намешавад.

«Нафаҳот-ул-унс» маҷмӯи суҳанони ҳикматнок, қорномаи муассири моламот аз арзишҳои тарбиявӣ ахлоқӣ, арзишмандтарин маҷмӯи маводи шарҳиҳолӣ ва қорномаи шуарои ориф ва орифони шоир аст, ки барои таълифи таърихи ирфони исломӣ қомилан мусоидат менамояд.

«Нафаҳот-ул-унс» на танҳо ҷанбаҳои амалии ирфони исломӣ, беш аз он паҳлуҳои назарӣ ва мусталехоти фаровони тасаввуфу ирфонро фаро гирифтааст, ки барои илми соҳа басо пунарзишу судманд аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоҳи Ҷомӣ. Баҳористон. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Афсаҳзод А / А. Ҷомӣ.- Душанбе: Ирфон, 1972.
2. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдуллоҳи Ҷомӣ /А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980.
3. Афсаҳзод А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дувуми асри ХУ /А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987.
4. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир /А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989.
5. Бертельс Е.Э. Наваи и Джами / Е.Э. Бертельс. – Москва: Наука, 1965.
6. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳи Муҳаммади Аббосӣ /Д. Самарқандӣ. – Техрон: Техрон, 1337.

7. Нафахот ул-унс мин ҳазарот -ил-қудс. Таълифи Мавлоно Абдуррахмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Бо тасхеху муқаддима ва пайвасти Маҳдии Тавҳидипур / А. Ҷомӣ. – Техрон: Китобфурӯшии Маҳмудӣ, 1336.
8. Навоӣ, Алишер. Маҷолис-ун-нафоис. Бо саъй ва эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат / А. Навоӣ. – Техрон: Бонки миллии Эрон, 1323.
9. Раджабов М. Абдуррахман Джами и таджикская философия XV века / М. Раджабов. – Душанбе: Ирфон, 1968.
10. Сайфиев Н. «Баҳористон»-и Ҷомӣ ва аҳамияти адабии он // Абдуррахмони Ҷомӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 550 –солагии Ҷомӣ Н. Сайфиев. – Душанбе: Ирфон, 1965.
11. Сатторов А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдуррахмони Ҷомӣ / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1975.
12. Сатторзода А. Таърихчаи назариёти адабии форсӣ тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001.
13. Сатторзода А. Назариёти адабии Абдуррахмони Ҷомӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2014.
14. Султонӣ Т. «Ҷавохир-ул-асрор ва ҷавохир-ул-анвор»-и Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ ва таъсири он ба «Нафахот-ул-унс»-и Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ / Т. Султонӣ// Рӯдакӣ. Фаслномаи адабӣ-фарҳангии рӯзанин фарҳанги ҚИЭ дар Тоҷикистон. Соли 15. Шумораи 42-43. Баҳор – тобистони соли 1393.
15. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ аз поёни қарни ҳаштум то авоили қарни даҳум. Ҷилди 4. Таълифи Забехуллоҳ Сафо / З. Сафо. – Техрон: Фирдавс, 1386.
16. Ҳазратқулов М. Тасаввуф / М. Ҳазратқулов. – Душанбе: Маориф, 1988.
17. Ҷомӣ, Мавлоно Нуриддин Абдуррахмон. Нафахот-ул-унс мин ҳазарот ил-қудс. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Оқилова, Б. Мирсаидов / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Пайванд, 2013.
18. Ҷомӣ. Мутаазаммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуму мансури хотимат-уш-шуаро Нуриддин Абдуррахмон. Таълифи Алиасғари Ҳикмат / А. Ҳикмат. – Техрон, 1320.
19. Ҷомӣ Абдуррахмон. Осор. Ҷилди ҳаштум. Мураттибон: А. Зухуриддинов, Алӣ Муҳаммадиев, А. Раҳмонов / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1990.
20. Ҷомӣ, Абдуррахмон. Нафахот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс. Бо муқаддима, тасхех ва таълифоти дуктур Маҳмуди Обидӣ / А. Ҷомӣ. – Техрон: Иттилоот, 1370.
21. Чумъаев М. Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ «Нафахот-ул-унс»-и Абдуррахмони Ҷомӣ / М. Чумъаев. – Душанбе: Эҷонд, 2009.
22. Шарифов Х. Сарчашмаҳои ахлоқӣ «Баҳористон»-и Ҷомӣ // Шарифов Х. Шоир ва шеър. Маҷмӯаи мақолаҳо / Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 1998.
23. Шарифов Х. Ҷомӣ ва марҳалаи классикӣ инкишофи адабӣ / Х. Шарифов // Адабиёт ва санъат. Аз 31.07.2014.

ВЗГЛЯД ДЖАМИ НА ТВОРЧЕСТВО ПРОШЛЫХ В «НАФАХАТ –УЛ-УНСЕ»

В настоящей статье рассматриваются индивидуальные подходы Джами к творчеству поэтов творивших с суфийскими настроениями в его антологии «Нафахат –ул-унс». В этом отношении Джами приводит свои убеждения с точки зрения мистицизма, а не с позиции литературоведения. Поэтому духовные рассуждения превалируют над его поэтическим взглядом.

Ключевые слова: суфизм, суфийская литература, антология, источник, дуновения, мировоззрение.

VISION JAMI CREATIVITY PAST IN "NAFAHAT -UL-UNSE"

The Present article considered Jami's individual attitude to Sufism trend poets' poems and his collection "Nafahat- ul- uns". In this relations Jami gave his ideas with mysticism point of view not as in the position of literary scholar.

Key words: Sufism, Sufism literature, collection, source, breath, word view.

Сведения об авторе: *М. Солехов* - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой истории таджикской литературы ТНУ. Телефон: **981-06-78-75**

МАВЛОНО ҶОМӢ ВА ХОҶА АҲРОР

Садриддин Мирзоев

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Гафуров

Рӯшан аст, ки асри XV дар таърихи адабиёт ва фарҳанги мардуми Мовароуннаҳр яке аз муҳимтарин ва пурмаҳсултарини давраҳо ба шумор меравад, зеро аз ин рӯзгор ба баъд фарҳангу ҳунар ва шеър тафаккури тоҷикии ҳавзаи Фароруд давраи такомул ва таҳаввули худро сайр намуд.

Илму дониш ва фарҳангу ҳунар дар он замон ду маркази асосӣ дошт: яке Самарқанд ва дигаре шаҳри Ҳирот. Ба иттифоқи иҷмои тазокир ва аҳли таҳқиқ низ ин ду шаҳр дар он рӯзгор аз марокизи бонуфуз ва муҳими адабиёту фарҳанг ва ҳунар дар Шарқ маҳсуб мешуданд, бавижа Самарқанд дар замони Улугбек маҳзани илму дониш ва ҷойгоҳи андешамандону ҳунармандон гардида буд.

Мактаби адабии Ҳирот низ, ки муассис ва сарвари он Мавлоно Ҷомӣ буд, шоирону нависандагони соҳибмактаbero ба майдон овард, ки на танҳо фаҳри замони хеш буданд, балки барои ривочу рушди минбаъдаи афкори илмӣ-адабӣ, таърихӣ, мазҳабӣ ва насри ахлоқӣ хидмати мондагоре анҷом додаанд, ба монанди Ҷомӣ, Навоӣ, Восифӣ, Ҳусайн Воиз, Ҳилолӣ, Биноӣ, Алиӣ Сафӣ, Ҳотифӣ ва дигарон, ки яқоякашон дар мақом ва ҳадди хеш саромади даврон буданд. Маҳсусан, дар ин давра ҳаёти адабӣ рушду такомул пайдо кард. Шоирону нависандагон аз ҳар ҷониб ба ҳалқаи адабии Ҳирот пайваста буданд, ки теъдоди онҳо ба 200 нафар мерасид (4, 67).

Ҳосили чунин робитаҳои адабӣ буд, ки Мавлоно Ҷомӣ бо Убайдуллоҳи Аҳрор чаҳор маротиба мулоқот анҷом дода, худро аз муҳиббон ва ихлосмандони он кас медонистааст (5, 249).

Аслан Абдурахмони Ҷомӣ нисбат ба машоихи силсилаи Нақшбандия эҳтироми зиёде қоил буда, бахше аз китоби «Нафаҳот-ул-унс»-ро ба зикри маориф ва маноқиби ин тоифа ихтисос додааст (6, 410). Аз савонеҳи зиндагии Мавлоно Ҷомӣ ҳам пайдоист, ки ӯ дар авҷи камолоти илмӣ ба хидмати Саъдуддини Кошғарӣ расид ва воридаи тариқаи Ҳочагон гардид (2,3).

Аммо мулоқоти Ҷомӣ бо Ҳоҷа Муҳаммад Порсо, ки дар он рӯзгор аз ҳамаи машоих маъруфтар буд, иллати асосии вуруди ӯ ба силсилаи Нақшбандия будааст: «Чун дар муҳаррами 822 ҳ.қ. (октябри 1419 м.) ба нияти тавофи Байтуллоҳ ва зиёрати Набӣ (с) аз Бухоро берун омаданд, (яъне Ҳоҷа Муҳаммад Порсо-С.М.) ҳама ҷо содот ва машоих ва уламо мақдами шарифи эшонро муғтанам шумурданд ва чун аз Ҷом мегузаштанд, падари ин фақир бо ҷамъи касир аз ниёзмандон ва мухлисон ба қасди зиёрати эшон берун омада буданд ва ҳанӯз умри ман панҷ сол тамои нашуда буд. Эшон илтифот намуданд ва як сар наботи Қирмонӣ иноят фармуданд ва имрӯз аз он шаст сол аст, ҳанӯз сафои тоати мунаввари эшон дар чашми ман аст ва лаззати дидори мубораки эшон дар дили ман ва ҳамоно ки робитаи ихлос ва эътиқод ва иродату муҳаббат, ки ин фақирро нисбат ба хонадони ҳочагон воқеъ аст, ба баракати назари эшон будааст» (6, 418).

Мавлоно Ҷомӣ, пас аз даргузашти Саъдуддини Кошғарӣ, ба Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор дасти иродат супурд ва дар тариқат ба мақомоти баланде расида буд, ки метавонист шайхӣ ҳамон силсила бошад. Вай дар китоби «Нафаҳот» мақому мартабаи маънавӣ ва ирфонии Ҳоҷа Аҳрор ва намунаи осори ӯро оварда, як қитъае ҳам дар васфи тоифаи Нақшбандия сурудааст: «Имрӯз мутахҳари оёт ва маҷмаи каромат ва вилоёти табақаи Ҳочагон ва робитаи илтиём ва воситаи интизоми силсилаи шарифаи эшон... Ҳазрати Ҳоҷа ва мухлисонро ниёзмандони эшонанд. Умедворӣ чунон аст, ки ба баракати вучуди шарифи эшон илтиём ва интизоми ин силсила ал-явму-л-қийём имтидод ёбад:

Нақшбандия аҷаб қофиласоронанд,

Ки баранд аз раҳи пинҳон ба ҳарам қофиларо...
Қосире гар занад ин тоифаро таъни қусур,
Ҳоша ли-л-Лаҳ, ки барорам ба забон ин гиларо.
Ҳама шерони ҷаҳон бастаи ин силсилаанд,
Рӯбаҳ аз хила ҷӣ сон бигсалад ин силсиларо.» (6, 413).

Фахруддин Али Сафӣ дар китоби «Рашаҳот айн-ул-хаёт» доир ба мақоми маънавӣ ва вуруди Ҷомӣ ба тариқаи тасаввуфи Ҳоҷагон ва мулоқоти Ҳазрати маҳдум бо машоихи нақшбандӣ бамаврид сухан гуфтааст. Вай нисбат ба Мавлоно Ҷомӣ иродати зиёе дошта, дар ҳама маврид аз он кас ба «Ҳазрати маҳдумӣ» ёд карда, ки ба қавли Муиниён «дар саросари китоби «Рашаҳот» чунин унвоне ба ҳеҷ як машоихи бузург наодоаст» (5, 70).

Бинобар ин, ӯ дар «Зикри мулоқоти Ҳазрати маҳдум бо машоихи кибор аз сифари син то ниҳояти қор» исми 9 нафар машоихи нақшбандиро бо тартиби замонӣ зикр кардааст, ки Ҷомӣ бо онҳо мулоқот карда ё дар баъзе маврид аз эшон таълим гирифтааст. «Ақобире ки эшон дида буданд ва мулоқот карда, аввал ҳама Ҳоҷа Муҳаммади Порсо аст..., Саъдуддини Қошғарӣ..., дигар Мавлоно Фахруддини Луристонӣ буд..., дигар Ҳоҷа Бурҳонуддин Абунаси Порсо, дигар шайх Баҳауддини Умар буд..., дигар Ҳоҷа Шамсуддин Муҳаммади Кусувӣ..., дигар Мавлоно Ҷалолуддин Абуязиди Пуронӣ..., дигар Мавлоно Шамсуддин Муҳаммади Асад..., дигар Ҳазрати Эшон (яъне, Ҳоҷа Аҳрор-С.М.) буданд» (5, 242-247).

Аслан китоби «Рашаҳот» ҳам мансуб ба ҳолномаи Ҳоҷа Аҳрор ва пайванду асҳоби ӯст, ки ба шаҳодати мусанниф мақсуд аз таснифи маҷмӯа зикри манокиму қаромоти Ҳазрати эшон будааст.

Аз ин хотир, Али Сафӣ роҷеъ ба мулоқот, дидор ва мулоқоти ин ду бузургвор ба шоистагӣ сухан гуфтааст. Ба қавли ӯ, миёни Ҷомӣ ва Ҳоҷа Аҳрор ҷаҳор бор мулоқот воқеъ шудааст. Ду маротиба дар Самарқанд, бори сеюм дар Ҳирот ва бори ҷаҳорум дар шаҳри Марв: «Миёни Ҳазрати маҳдум ва Ҳазрати эшон (Ҳоҷа Аҳрор. –С.М.) ҷаҳор қарат мулоқот воқеъ шудааст, ду қарат дар Самарқанд ва қарати сеюм дар Ҳирот, ки Ҳазрати эшон дар замони Султон Абӯсаид аз Мовароуннаҳр ба Хуросон ташриф оварда буданд ва қарати ҷаҳорум дар Марв, ки Ҳазрати эшон ба илтимоси Мирзо Султон Абӯсаид ба Марв омада буданд ва Ҳазрати Маҳдум низ аз Ҳирот ба ҷиҳати дарёфти мулоқоти он Ҳазрат ба Марв рафтанд...» (5, 247).

Мавлоно Али Сафӣ дар идомаи суханаш тавзеҳ медиҳад, ки аслан Ҷомӣ се навбат ба Самарқанд омада буданд. Навбати аввал дар замони Мирзо Улуғбек «ба дарси Қозии Рум омаду шуд мекарда...». Навбати дуюм хос аз барои дарёфти суҳбати Ҳоҷа Убайдуллоҳ, ки таърихи он 8-уми муҳаррами 870 х/. 13-уми октябри 1465 м. иттифоқ афтадааст. Навбати сеюм ҳам ба ҷиҳати идроки суҳбати Ҳоҷа Аҳрор аз Ҳирот ба Самарқанд рафтаанд.

Муҳимтарин мулоқоти Мавлоно Ҷомӣ бо Ҳоҷа Убайдуллоҳ дар шаҳри Тошканд аз 22-юми рабеъулхир то 8-уми ҷумодиюлаввали 874 х/. аз 18-уми март то 4-уми апрели 1478 м. иттифоқ афтадааст. Дар ҳамин мулоқот, ки понздаҳ шабонарӯз идома ёфта, Абдурахмони Ҷомӣ барои ҳалли бархе масоили муҳими китоби «Футӯҳоти Маккия»-и Ибни Арабӣ аз Носируддини Аҳрор суол мекарда ва он кас ба шоистагӣ посух мегуфтаанд. Ҳамзамон, Ҳоҷа Аҳрор ҳам баъзе муридони баҳри тадрис ва таълим ба назди Мавлоно Ҷомӣ ҳидоят мекардаанд, ки ин як навъ эҳтиром гузоштан ба мақоми илмӣ ва маънавии Ҷомиро нишон медиҳад (1,52).

Дар бештари маврид миёни Ҳазрати Эшон ва Мавлоно Ҷомӣ суҳбат ба сукут мегузашт ва гоҳе Ҳоҷа Аҳрор сухан мегуфтанд. Иродат ва муҳаббати Ҳоҷа Убайдуллоҳ ба Ҷомӣ аз он панҷ руқъа рӯшан аст, ки Ҳоҷа Аҳрор барои Ҷомӣ фиристода буд. Ба қавли соҳиби «Матлаъ-ус-саъдайн, «хидмат Мавлавӣ (Ҷомӣ)-ро бо

чаноби Хоҷа (Аҳрор) хусни иродат ва робитаи тамом воқеъ буд» (1,52). Мутақобилан Мавлоно Ҷомӣ ҳам ба Хоҷа Убайдуллоҳ иродат дошт ва эҳтиром мегузошт. Вай дар осори худ муқаррар Хоҷа Аҳрорро васф намудааст:

Зад ба ҷаҳон навбати шоҳаншаҳӣ,
Кавкабаи фақри Убайдуллаҳӣ.
Он ки зи хуррияти фақр оғаҳ аст,
Хоҷаи Аҳрор Убайдуллаҳ аст.
Рӯи замин, к-аш на сару на бун аст,
Дар назараш чун рӯи як нохун аст.
Як рӯи нохун чу ба даст оядаш,
Кай ба раҳи фақр шикаст оядаш.
Луччаи баҳр аст ҳадиси дилаш,
Сурати касрат садафи соҳилаш (7, 287).

Адабиётшинос Навшоҳӣ ёздаҳ номаи Мавлоно Ҷомиро ба Хоҷа Аҳрор зери унвони «руқъаҳое, ки ба дарवेशи иршодпаноҳ Хоҷа Убайдуллоҳ навишта шуда», овардааст. (1, 2-10).

Ҷомӣ дар манқабати Носириддин Убайдуллоҳ ғазал, қасида, қитъа ва таркиббанде дар ҳафт банд дорад. Аз ҷумла, ғазале, ки танҳо байти матлаашро зикр мекунем, дар васфи Хоҷа Аҳрор аст:

Пирона сар кашидам сар дар раҳи сагонат,
Мӯе сапед кардам ҷорӯби остонат (3, 192).

Мавлоно Ҷомӣ дар ҳамаи достонҳои «Ҳафт авранг» перомуни каромат ва хавориқи одоти Хоҷа Аҳрор бо камоли сидқ назари худро баён кардааст. Масалан, дар дафтари аввали «Силсилат-уз-заҳаб» манзумае дар ҳаҷми 65 байт зери унвони «Дар баёни он ки қомилон ва орифонро мулоҳизаи сурати касрат аз сирри ваҳдат боз намедорад», омадааст, ки дар он воқеаи истиқболи Султон Абӯсаид аз Хоҷа Аҳрор дар шаҳри Марв баён шудааст:

Хоҷаи бандағони корогоҳ,
Қиблаи муқбилон-Убайдуллоҳ (3, 158-161).

Ҷамҷунон, дар идомаи он 39 байт ба унвони «Ишорат ба баъзе аз авсоф ва ахлоқи Ҳазрати Хоҷа ва асҳоби эшон» оварда, ки ҷунин оғоз мешавад:

Зада асҳобу Хоҷа ҳалқа ба ҳам,
Чун нигинанд ҳалқа дар хотам...
Бурда аз ҷӯйбори фазлаш баҳр,
Чи Хуросон, чи Мовароуннаҳр.
Дастӣ файёзи ӯ ба рашҳи қалам
Шуста аз ҳарфи мулк ҳарфи ситам.
Сурати килки ӯ калиди наҷот,
Маънии хатти ӯ кафили наҷот.
Руқъаи ӯ ба ҳар кӣ шуд восил,
Ояте ёфт 3-осмон нозил (3, 161-163).

Абдурраҳмони Ҷомӣ авранги сеюми “Ҳафт авранг”, яъне «Тухфат-ул-Аҳрор»-ро дар баҳри сареи мусаддас бар шеваи «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ ва «Матлаъ-ул-анвор»-и Амир Хусрав навишта, онро ба пири маънавии худ Носируддин Убайдуллоҳ пешкаш кардааст, ҷамҷунонки дар хатми китоб гӯяд:

Қуфлушои дари кохи сафост,
Атрфизои гули шоҳи вафост.
«Тухфат-ул-Аҳрор» лақаб додамаш,
Тухфа ба Аҳрор фиристодамаш.
Ҳар кӣ ба дил аз хирадаш равзанест,
Дар назараш ҳар варақе гулшанест (7,287).

Ҳазрати Ҷомӣ дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» наздики 40 байт ба унвони «Табаррук чустан ба зикри Хоҷа...» ва дар «Хирадномаи Искандарӣ» 35 байт «дар дуои давлатхоҳӣ, ҷаноби вилояти иршодпаноҳӣ-Убайдуллоҳӣ...» дар ситоиши Хоҷа Аҳрор гуфтааст.

Фузалои он замон ва пайравони тариқати нақшбандӣ дар марги Хоҷа Убайдуллоҳ марсияҳо гуфтаанд ва Мавлоно Ҷомӣ ҳам аз барои он ҳазрат марсия сурудааст. Инчунин, дар таърихи вафоти Хоҷа Аҳрор қасидае ва қитъае назм кардаанд ва он қасидаву қитъа ин аст:

Ба бӯстони вилоят куҳандарахти баланд,
Ки умрҳо ба сари аҳли факр соя фиканд.
Чу шоҳи Сидра на дар сарбаландияш ҳамто,
Чу боғи Равза на дар мевабахшияш монанд.
Фурӯғи он ба фуҷузи қарам гаронмоя,
Усули он ба сифоти қидам қавипайванд.
Ба базли мева ғизоли ҳазор рӯзихоҳ,
Ба бастии соя паноҳи ҳазор ҳоҷатманд.
Сутуда Хоҷа Убайдуллоҳ, он ки дар ҳама умр,
Ҷуз аз шухуди ҳақиқат дилаш нашуд хурсанд.
Ба ҳаштсаду наваду панҷ сар-сари аҷалаш
Накард раҳм бар аҳли ҷаҳон, зи бех биканд.
Ғузашт поси шаби охирин аз моҳе,
Ки шамъи ҷамъи Расулро дар он расид газанд.
Набуд рафтани ӯ ҳамчу дигарон, Ҷомӣ,
Зи даҳри ҳодисазою сипеҳри фитнаписанд.
Чу ҷазби маънии ваҳдат ба ориф овардӣ,
На мумкин аст, ки монад ба қайди сурат банд (5, 584) .

Қитъа

Ба ҳаштсаду наваду панҷ дар шаби шанбе,
Ки буд салхи маҳи ғавти Аҳмади мурсал.
Кашид Хоҷаи дунёву дин-Убайдуллоҳ
Шароби софии айши абад зи ҷоми аҷал.
Қароргоҳи дилаш бод дар мадоричи қурб:
«Маоричи дараҷоту машоҳиди мукмал» (5, 658-659).

Баррасии иҷмолии муносибат ва мукотиботи Мавлоно Ҷомӣ ва Хоҷа Убайдуллоҳ моро ба натиҷаҳои муайяне меоварад, ки метавон онҳоро дар чанд нуқтаи муҳим хулоса намуд:

1. Санадҳои овардашуда собит менамояд, ки иродат ва муҳаббати Мавлоно Ҷомӣ ба шахсияти Хоҷа Аҳрор бениҳоят самимӣ будааст. Ашъоре, ки Ҷомӣ дар манқабати Аҳрор гуфтааст, шабеҳи як дostonро мемонад, ки дар маҷмӯъ метавон ба унвони «Маноқиби Хоҷа Аҳрор»-и Ҷомӣ ёд кард.

Нахустин сарчашмаи муътамад дар бораи Хоҷа Аҳрор «Нафаҳот-ул-унс» мебошад. Ҷомӣ ин китобро (соли таълиф: 883 ҳ. \ 1471м.) замоне тадвин кардааст, ки синни мубораки Носируддин Убайдуллоҳ (806-895ҳ. \ 1404-1490 м.) ба 74 расида буд. Аз мундариҷаи китоби мазкур ҳам пайдост, ки 12 сол пеш аз вафоти Хоҷа Аҳрор навишта шуда ва он кас 456-умин бузургворест, ки Мавлоно Ҷомӣ маноқибу маорифи ӯро зикр кардааст.

2. Аз мазмуну маънаи мулоқот ва мусоҳиботи Ҷомӣ ва Аҳрор симои маънавии ин ду бузургвор, тақвою худотарсӣ, аҳволи ботинӣ, ҷаҳони фикрӣ, муносибату гуфтор, ҷузъиёти зиндагӣ, сафарҳои Ҷомӣ ва вуруди ӯ ба тариқаи Нақшбандия рӯшан мегардад.

3. Осори Мавлоно Ҷомӣ ва Хоҷа Аҳрор барои омӯзиши муҳити илмию адабӣ, авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ва таърихӣ асри XV аҳамияти ғавқулдда баланд доранд.

Дар ин навъи осор расму русум, урфу одат, фарҳангу маданият, дину адабиёт ва воқеоти таърихӣ Ҳироту Самарқанд ва Тошқанд, ки дар он замон аз марказҳои асосӣ ба шумор мерафтанд, инъикос ёфтааст.

Бинобар ин, ҳартарафа омӯхта шудани самтҳои асосии фаъолияти ин ду нобиғи замон барои адабиётшиносии тоҷикӣ аз ҳар нигоҳ муҳим ва муфид буда, масоили мубрами адабиёту фарҳанги панҷсадсолаи моро равшан хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Аҳвол ва суҳанони Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳроӣ/ Ба тасҳеҳ ва муқаддимау таълиқоти Орифи Навшоҳӣ / О. Навшоҳӣ.-Техрон, 1380.
2. Достонҳо ва паёмҳои «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ. Нависанда Ҳашматуллоҳи Риёзӣ /Ҳ. Риёзӣ.-Техрон, 1378.
3. Девони комили Ҷомӣ. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Ҳошим Разӣ / А. Ҷомӣ.-Техрон, 1341.
4. Мирзоев С. Идомаи анъанаҳои Ҷомӣ дар доираи адабии Ҳироти муосир /С. Мирзоев// Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 575-солагии Абдурахмони Ҷомӣ.-Душанбе, 1991.- Саҳ. 67-70.
5. Сафӣ, Фаҳруддин Алӣ. Рашаҳот айнулҳаёт. Бо муқаддима ва таълиқоти Муиниён / Ф. Сафӣ.- Дар ду ҷилд.- Техрон, 1356.
6. Ҷомӣ, Нуриддин Абдурахмон. Нафаҳот-ул-унс. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳмуд Обидӣ /А. Ҷомӣ.- Техрон, 1370.
7. Ҷомӣ, Нуриддин Абдурахмон. Осор. Дар 8 ҷилд. Ҷилди сеюм / А. Ҷомӣ.-Душанбе, 1987.

МАВЛОНО ДЖАМИ И ХОДЖА АХРОР

Статья посвящена изучению связи между Мавлоно Джами и известным главой суфийского ордена Накшбандия 15 века Носираддина Убйдуллоха Ахрора. Джами называет себя приверженцем Ходжа Ахрора и восторженно отзывается о нём в своих произведениях. Автор на основе высказываний Джами об Ходже Ахроре приходит к выводу, что творчество Джами является важным источником для изучения жизни и деятельности Ходжа Ахрора.

Ключевые слова: Джами, Ходжа Ахрор, Накшбандия, “Тухфат-ул-Ахрор”, биография.

MAVLONO JAMI AND HODGE AHROR

The article is dedicated connections between Mavlono Jami and famous head of the Naqshbandi Sufi Order of the 15th century Nosiraddina Ubydulloha Akhror. Jami calls himself a follower of Hodge Akhror and rave about it in their works. Written on the basis of statements of Jami Hoxha Ahrorov concludes that creativity Jami is an important source of life and activity Hodge Akhror.

Key words: Jami Hodge Ahror, Naqshbandi, "Tuhfat-ul-Ahror" biography.

Сведения об авторе: С. Мирзоев - докторант Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова

МАРСИЯ ДАР ДЕВОНИ НУРИДДИН АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Марям Содот Асъадиӣ Фирӯзободӣ, Аҳмади Тоҳирӣ
Донишгоҳи Паёми Нур, Эрон

Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ шоир ва нависандаи пуровозаи қарни нухуми ҳиҷрӣ аст. Бархе ўро хотамушшуарои бузурги порсигӯ шуморидаанд ва бархе ўро бузургтарин шоир пас аз аҳди Ҳофиз медонанд. Аз сӯйи дигар, марсия яке аз гунаҳои шеърӣ аст, ки саршор аз отифаву ҳаёл аст ва аз он ҷиҳат ки эҳсосоти хонандаро бармеангезад, яке аз гунаҳои пурмухотаби шеър дар адаби ғаной маҳсуб мешавад. Дар ин мақола, пас аз муруре бар зиндагии Ҷомӣ, бо нигоҳе ба таърифи марсия ва марсиясарой, ашъори Ҷомӣ дар ин замина ба шеваи тавсифӣ-тахлилӣ баррасӣ мешавад. Ҷомӣ ашъоре дар сӯғи бародар ва фарзанди худ сурудааст, ҳамчунин, марсияҳое барои Шайх Саъдуддин ва Ҳоча Убайдуллоҳ дорад. Баррасии мазомини ин марсияҳо, суварӣ ҳаёл ва ороҳои эҳсосбарангез, вожаҳо ва таркиботи муртабит бо марсия ва, ҳамчунин, нигоҳи шоир ба зиндагӣ аз мабодиси матраҳшуда дар мақола аст.

Ҷомӣ аз ҷумлаи шоирони пуркори порсизабон аст ва ашъори зиёде аз худ ба ҷой гузоштааст. Зиндагии Ҷомӣ низ, монанди дигар инсонҳо, аз иттифоқоти талху ширини зиёде бархурдор будааст, аммо он чи метавонад қобили тааммул бошад, нигоҳи як шоир ва нависанда ба ин иттифоқот аст. Аз он ҷо, ки марсия яке аз зеботарин ва дилнишинтарин гунаҳои шеърест ва ба сабаби қорбурди луғоту ибороти эҳсосбарангез дар он ҳамвора мавриди таваҷҷуҳ будааст, дар ин мақола ба ин мақула дар девони Ҷомӣ пардохта мешавад. Вай дар таркиббандҳои худ чанд марсияи қобили баррасӣ дорад. Яке аз шахсиятҳои, ки Ҷомӣ ба ӯ иродат доштааст, Шайх Саъиддин аст. Пас аз марги Саъиддин Ҷомӣ марсияе дар рисои ӯ месарояд. Марсияи дигаре, ки дар ин мақола мавриди воқеӣ қарор мегирад, таркиббандест, ки Ҷомӣ дар рисои бародари худ сурудааст. Ин марсия низ саршор аз эҳсос аст ва вожагону таркиботи зебодар он ба қор гирифта шудааст. Марсияи баъдӣ шеърест, ки Ҷомӣ дар ғами аз даст додани фарзанди худ сурудааст. Нигоҳи саршор аз эҳсоси Ҷомӣ, илова бар илқои ҳисси сӯғу мотам, аз нигоҳи орифе, ки бар он аст муҳотаби шеърашро ба ин муҳим раҳнамун созад, ки дунё саройи фонист ва нопойдор, бисёр қобили тааммул аст. Марсияи дигаре, ки Ҷомӣ сурудааст, марсияе дар рисои Хоҷа Убайдуллоҳ аст. Дар ин шеър низ таркиботу тавсифоти Ҷомӣ мутаносиб бо фазои марсия аст.

1. Нигоҳе кӯтоҳ ба зиндагии Ҷомӣ. Нуриддин Абулбаракот Абдурраҳмон бинни Низомиддин Аҳмад бинни Муҳаммади Ҷомӣ шоиру нависанда ва донишманду орифи номовари қарни нухум, бузургтарин устоди сухан баъд аз аҳди Ҳофиз ва ба назари бисёре аз пажӯҳандагон хотамушшуарои бузурги порсигӯ аст. Таҳаллуси ӯ дар шеър “Ҷомӣ” аст ва ӯ худ гуфтааст, ки ин таҳаллусро ба ду сабаб баргузидааст: нахуст аз он рӯй, ки мавлуди ӯ Ҷом буда ва дигар он ки рашаҳоти қаламаш аз ҷуръаи ҷоми шайхулисом Аҳмади Ҷом, маъруф ба Жандапил, сарчашма мегирифтааст (Сафо, 1378: 348/4).

Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳам дар фазои инсонӣ ва ҳам дар шеъру шоирӣ саромади акрон аст. Вай на дар пайи ҷоҳу мақом буд ва на ҳоҳони молу манол. Таъзиму тақриму, ки худиву бегона аз ӯ мекарданд, муҳтамлилан оташи маноати табъашро беш аз пеш тез мекард. Вай ҳам шоир буду ҳам донишманд ва ғаъолияташ дар ҳар ду замина ғавақлода самарабахш буд. Дар саросари арсаи шеъру адаби классикӣ ҳеҷ як аз анвои насру адаби форсӣ вучуд надорад, ки Ҷомӣ дар он асар ба ҷой нагузошта бошад (Рипка, 1381: 404).

Дар таърихи валодати ӯ ба соли 817 ҳеҷ баҳсе нест ва ӯ охири шоирест, ки дар осораш алғози нодуруст ва маҷбул роҳ наёфтааст (Алавӣ Муқаддам, 1369: 168). Вай умри худро сарфи умури адабиву динӣ карда ва дар ҳаштоду яксолагӣ ва дар соли 898 дар Ҳирот падруди ҳаёт гуфт ва дар ҳамон шаҳр қанори мазори Хоҷа Саъуддини Қошғарӣ (маҳалле, ки имрӯз ба Таҳти мазор машҳур аст) ба ҳок супурда шуд (Сафо, 1378: 356/4).

2. Нигоҳе кӯтоҳ ба ҷистии марсия. Аллома Деххудо дар зайли вожаи “марсия” навиштааст: “Марсия, марсият дар азои мурда гиристан ва баршумурдани авсофи ӯ. Азодорӣ, сӯғворӣ, мурдаситой. Зикри маҳомид ва авсофи мурда ва ситоиши ӯ. Навҳасарой дар азои қасе. Мадеҳи мурда” (Деххудо, 1373: “Зайли вожа”). Ва дар Фарҳанги Муин низ омадааст: “Шеъре, ки ба ёди мурда ва дар зикри маҳосини ӯ ва таассуф аз марги вай меғӯянд” (Муин, 1371: “Зайли вожа”).

Бинобар ин, рисо дар луғат ба маънии мурдаситой ва гиря қардан бар мурда ва зикри некиҳои ӯ, ҳамчунин, шеър гуфтан дар боби мурда бо изҳори таассуф аст. Марсия аз лиҳози муҳтаво ва мазмун аз навъи адаби ғинӣ ба шумор меояд ва дар осори шоирони форсизабон аз замонҳои гузашта то кунун вучуд доштааст (Размҷӯ, 1375: 99).

Марсиясарой қабл аз адаби форсӣ дар адабиёти араб вучуд доштааст, чаро ки “ҳалқияти араб, ки эшонро ба он дошт, то бар мурдагонӣ худ зории бисёр кунанд ва

гирия бар мурдагонро бо баршуморидани сифоти писандидаи он ташдид намојанд, боис бар он буд, то марсия дар зиндагии хусусиву иҷтимоии аъроб хузури фаъол дошта бошад” (Имомӣ, 1369: 13). Ҳамчунин, “марсиясароӣ дар асри ҷоҳилия ва аббосӣ таъсири амиқ бар мероси форсӣ доштааст. Шуароӣ форсизабон аз мероси арабӣ дар мақоми тақлид, чи дар мазмун ва чи дар тасвир, баҳраҳо ҷустаанд, аммо ҷӯшише, ки дар мероси форсӣ аст, ғолибан камтар аз мероси арабӣ аст” (ҳамон: 17).

3. Баррасии марсия дар девони Ҷомӣ

А. Дар марсияи ҳазрати маҳдуми мукаррам Шайх Саъдуддин

Ба сурудаҳое аз шоирон, ки дар сӯғи амирон ва подшоҳон ва соҳибони мақом суруда мешавад, рисои ташрифотӣ ва расмӣ гуфта мешавад (Растагор, 1380: 172). Дар бораи алоқаи Ҷомӣ ба тасаввуф ва Шайх Саъдуддин гуфтаанд, вай “дар бозгашт аз Самарқанд шавқи тасаввуф ёфт ва ба Саъдуддини Қошғарӣ пайваст ва дар тариқати Нақшбандия даромад. Ҳочаи калон, писари Саъдуддин духтари хеш бад-ӯ дод ва ин амр ҷоҳу қадри вайро дар назди аҳли Хирот биҷуз” (Зарринқӯб, 1389: 289). Бинобар ин, метавон марсияи Ҷомӣ дар рисои Саъдуддинро ҷузъи меросе “расмӣ” ба ҳисоб овард. Матлаи ин марсия чунин аст:

Соҳибдилон, ки пештар аз марг мурдаанд,
Оби ҳаёт аз қадаҳи марг хӯрдаанд (Ҷомӣ, 1390: 725).

Дар ин марсия, ки 48 байт дорад, вожагоне ба қор рафтааст, ки нишондиҳандаи нороҳатии амиқи Ҷомӣ аз марги Шайх Саъдуддин аст. Забони адабиёт ва шеър забоне отифӣ ва ҳамроҳ бо эҳсос аст (Шамисо, 1386: 366). Таркибот иборатанд аз “қадаҳи марг”, “ҳазони табиат”, “мавҷи бало”, “сели ашк”, “муҷдаи хунфишон”, “ашки чигаргун” ва “борони ҳасрат”, “сели ғам” ва “дили маҳзун”.

Ёбанд бӯи файзи баҳор аз насимашон
Онон, ки дар ҳазони табиат фусурдаанд (Ҷомӣ, 1390: 725).

Мавҷи бало, ки кӯҳ бувад пеши ӯ ҷу қоҳ,
Чун кӯҳ пеши садмати он по фишурдаанд (Ҷомӣ, 1390: 725).

Чун мардумони дида шудам ғарқи сели ашк,
Азбаски обам аз миҷаи хунфишон бирафт.

Борони ҳасрат омадиву сели ғам, на ашк,
Бар ҷойи дида гар дили маҳзун гиристӣ (ҳамон: 726).

Б. Дар марсияи бародар

Мавлоно Муҳаммад бинни Низомуддин Аҳмад бинни Шамсуддин Муҳаммад (мутавафо 877 қ.), шоиру бародари Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ буд. Ба гумони иддае уламо ӯ дар мутолиаи баъзе аз улум, чун мусиқӣ, нисбат ба бародараш бартарӣ дошт. Вай ғазалро хуб месурурд ва пеш аз бародараш дар ҷавонӣ фавт кард ва дар мазори Саъдуддини Қошғарӣ дафн шуд. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар марги ӯ марсияи зебосе суруд (Насирӣ, 1384: 181/2). Матлаи ин марсия чунин аст:

То кай замона доғи ғам бар чигар ниҳад,
Як доғ нек ношуда, доғе дигар ниҳад (Ҷомӣ, 1390: 727).

Растагори Фасоӣ дар хусуси рисои шахсӣ ва хонаводагӣ менависад: “Аз муассиртарин ва пурэхсостарин навъи марсияҳо ба шумор меояд ва бар ашъоре итлоқ мешавад, ки шоир дар рисои фарзанд ё яке аз бастагони худ суруда бошад” (Растагори Фасоӣ, 1380: 177). Бинобар ин, марсия ҷузъи мероси шахсӣ ва хонаводагӣ маҳсуб мешавад. Дар ин марсия низ вожагони “ҳазон”, “дили реш”, “кафани сабз” ва ғ. барои баёни ҳузну андӯҳи шоир ба зебӣ ба қор рафтааст:

Ояд пас аз баҳор чаманро ҳазон падида,
Фасли баҳору боғ маро чун ҳазон расид.

З-он гул, ки мерасад, кафани сабз карда чок,
Ҳоли ҳарифи хуфта даруни кафан бипурс (Ҷомӣ, 1390: 728).

Гоҳе мақсуди гӯянда аз баёни ҷумалоти хабарӣ, баёни таассур ва ҳузну андӯх аст, на ахбор аз мазмуни ҷумла (Шамисо, 1383: 142). Дарвоқеъ, манзури Ҷомӣ низ аз ин абёт маънои сонавии он, яъне баёни ҳузну андӯх ва таассур аст:

Дар ҳайратам, ки аз дили решам асар намонд
В-ин сӯзу беқарории дил барқарор монд (Ҷомӣ, 1383: 729).

Дардову ҳасрато, ки зи боғи ҷаҳон бирафт,
Нохӯрда аз ниҳоли камолоти худ баре (ҳамон: 728).

В. Дар марсияи фарзанд

Марсияи Ҷомӣ дар рисои фарзандаш яке аз маъруфтарин марсияҳо дар забони форсӣ ва аз навъи маросии шахсӣ хонаводагӣ аст. Матлаи ин таркиббанди зебо чунин аст:

Ин куҳанбоғ, ки гул паҳлӯи хор аст дар ӯ,
Нест як дил, ки на з-он хор фигур аст дар ӯ (ҳамон: 729).

“Суоли балоғӣ” дар воқеъ интиқоли паём ба тарзи ғайримустақим ва муассиртар аст (Шамисо, 1383: 187). Дар ин абёти машҳуре аз ин марсия Ҷомӣ фарзанди азизи хешро муҳотаби суолоте балоғӣ қарор медиҳад. Дарвоқеъ, дар ин абёт Ҷомӣ ба дунболи ҷавоби суол нест, балки ба шакле ғайримустақим мусибати аз даст додани фарзандро ба шакли таъсиргузор ба тасвир мекашад:

Зери гул тангдил, эй гунҷаи раъно, чунӣ?
Бе ту мо ғарқа ба хунем, ту бе мо чунӣ.
Рӯ ба саҳрои адам тофтӣ аз шаҳри вучуд.
Ман аз ин шаҳр малулам, ту ба саҳро чунӣ? (Ҷомӣ, 1390: 731).

Г. Дар марсияи Ҳоҷа Убайдуллоҳ.

Ҷомӣ як бор барои мулоқот бо Ҳоҷа Убайдуллоҳ ба Самарқанд рафт (Зарринқӯб, 1389: 291). Дарвоқеъ, вай пас аз марги Қошғарӣ ва дар замони Абӯсаид Баҳодур бо Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор ошноӣ ва қаробат ёфт (Афсаҳзод, 1378: 130) ва пас аз марги вай барои ӯ марсияе суруд, ки ҷузъи маросии расмӣ ба ҳисоб меояд ва матлаи он чунин аст:

Мавҷзан мебинам аз ҳар дида тӯфони ғаме,
Мерасад дар гӯшам аз ҳар лаб садои мотаме (Ҷомӣ, 1390: 732).

Таркибу вожагон “абри меҳнат”, “доғи ҳаҷр” ва “афлокиён” дар ин ашъор ҷалби таваҷҷӯҳ мекунад. Ҳамчунин, Ҷомӣ дар ин марсия булбулону дарахтон ва афлокиёну осмону заминро низ дар сӯғ бо худ ҳамроҳ месозад:

То ба моҳе рафт оби ҷашми меҳнатдидагон,
З-абри меҳнат ҳаргиз ин сон бар замин н-омад наме (ҳамон, 732).

Навъе нигоҳи ҳунармандона дар абёт ривож дорад, ки дар он ҳама чиз ҷондор ангошта шуда ва ба он “онимизм” ё “ҷондорангорӣ” мегӯянд (Шамисо, 1383: 65). Дар абёти зайл низ Ҷомӣ “осмон”, “мурғони боғ”, “булбулон” ва “ҷӯй”-ро дар мусибати худ шарик доништа ва онҳоро ғамгин мебинад:

Нест борон, ин ки меборад зи абри навбаҳор,
Гӯиё афлокиён бар хокиёнанд ашқбор.
З-ин мусибат, к-ӯ фитод аҳли заминро, месазад
Ғар бигиряд осмон бар ҳоли эшон зор-зор.
Қардааст ин ғамсароят дар ҳама мурғони боғ,
Бар ҷаман бигзар, ки то дар навҳа бинӣ сад ҳазор.
Аз хурӯши булбулон бин гунҷаро садҷок чайб,
В-аз сиришки арғувон бин ҷӯйро пурхун канор (Ҷомӣ, 1390: 733).

Хулоса. Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ, шоир ва нависандаи пууровозаи қарни 9 ҳиҷрӣ, ки бархе ўро хотамушшуарои бузурги порсигў шуморидаанд, ба марсия, ки гунаи латифу зебо аз шеър аст, иноят дошта ва дарвоқеъ, ба вижагии шохиси марсия, ки истифода аз отифаву сувари ҳаёл ва ташбеҳоту таркиботи эҳсосбарангез аст, низ бисёр таваҷҷўҳ кардааст. Дар ин мақола ҷаҳор марсия аз Ҷомӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аввалин марсия таркиббандест, ки Ҷомӣ дар сўги бародари худ сурудааст, марсияи баъдӣ дар сўги фарзанди ўст, саввумин марсия дар рисои Шайх Саъдуддин суруда шуда ва билохира охири марсия пас аз марги Хоҷа Убайдуллоҳ аз Ҷомӣ ба ёдгор мондааст. Дар ин марсияҳо вожаҳо ва таркиботе чун қадаҳи марг, ҳазони табиат, мавҷи бало, сели ашк, мижаи хунфишон, ашки ҷигаргун, борони ҳасрат, ҳазон, дили реш, кафани сабз, абри меҳнат, доғи ҳаҷр, ва ғайра, ки таркиботе мутаносиб бо марсияанд, ҷашмнавозӣ мекунанд. Ҳамчунин, вай аз бархе аз анвои саноеи адабӣ, чун онимизм ё ҷондорангорӣ ва суоли балоғӣ ва ғайра истифода кардааст ва марсияҳои расмӣ ва шахсиву хонаводагӣ сурудааст.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Нақду баррасии осор ва шарҳи аҳволи Ҷомӣ / А.Афсаҳзод. – Техрон : Маркази пажўҳиши “Мероси мактуб”, 1378х.
2. Имомӣ Н. Марсиясарой дар адабиёти форсии Эрон / Н.Имомӣ. – Техрон : Интишороти дафтари марказии ҷиҳоди донишгоҳӣ, 1369х.
3. Ҷомӣ Н.А. Девони Ҷомӣ / Н.А.Ҷомӣ : бо муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммад Равшан. – Техрон : Нигоҳ, 1390х.
4. Размҷў Ҳ. Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ / Ҳ.Размҷў. – Машҳад : Муассисаи ҷопу интишороти Остони Қудси Разавӣ, 1374х.
5. Растагор Ф. М. Анвои шеъри форсӣ / Ф.М.Растагор. – Шероз : Интишороти навид, 1380х.
6. Рипка Я. Таърихи адабиёти Эрон аз даврони бостон то Қочория. Тарҷумаи Исо Шаҳобӣ / Я.Рипка. – Техрон : Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1381х.
7. Зарринқўб А. Бо қорвони ҳулла / А.Зарринқўб. – Техрон : Интишороти илмӣ, 1389х.
8. Шамисо С. Баён ва маонӣ / С.Шамисо. – Техрон : Фирдавс, 1383х.
9. Шамисо С. Куллии сабқшиносӣ / С. Шамисо. – Техрон : Митро, 1386х.
10. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Ҷ.4. / З.Сафо. – Техрон : Фирдавс, 1378х.
11. Алавӣ М. Ҷилваҳои ирфон дар шеъри Ҷомӣ / М.Алавӣ, М.Сайид // Куллии андеша, шумораи 34. – С. 168-177.
12. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М.Муин. – Техрон : Амири Кабир, 1371х.
13. Насирӣ М. Асарофаринон. Ҷ.2 / М.Насирӣ. – Техрон : Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ.

ЭЛЕГИЯ В ДИВАНЕ НУРИДДИНА АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Нуриддин Абдуррахман Джами является одним из величайших поэтов XV века, которого в Иране называют последним поэтом среди величайших персидских поэтов. С другой стороны «элегия» считается одним из жанров поэтики, содержащего себе весьма разнообразные вымыслы, доброту и красноречие, так как играет важную роль в выражении человеческих эмоций и является одним из многообращающих жанров в лирической литературе. В данной статье с изучением жизнедеятельности Джами, частично дано описание слова «элегия» и «чтение элегии».

Ключевые слова: Нуриддин, Абдуррахман, Джами, поэзия, элегия, форма вымысел.

ELEGY IN A COUCH NURIDDIN ABDURRAHMAN JAMI

Nuriddin Abdurrahman Jami is one of the greatest poets of the XV century, which Iran called its final poet of the greatest Persian poets. With other countries, "Elegy" is considered one of the genres of poetry, contain a wide variety of fiction, kindness and eloquence, and as playing an important role in human emotions is one of the many pay genres lyrical literature. In this article, after the passage of the life of Jami, partly gave a description of the word "elegy" and "reading of the elegy."

Key words: Nuriddin, Abdurrahman, Jami, poetry, elegy, a form of fiction.

Сведения об авторах: *Марям Содот Асадии Фирузободи* – преподаватель университета Пайёми Нур, Иран
Ахмад Тохони – соискатель университета Пайёми Нур, Иран

ТАҲЛИЛИ ФОРМАЛИСТИИ “БАҲОРИСТОН”-И ҶОМӢ

Муртазо Муҳсинӣ, Аҳмад Ғанипур Маликишох, Соноз Фароҳонӣ
Донишгоҳи Мозандарон, Эрон

“Баҳористон”-и Ҷомӣ яке аз мутуни мусаччаъ дар адаби порсӣ аст. Баррасӣ ва таҳлили “Баҳористон” ба унвони асаре ривой, ки ба тақлид аз “Гулистон” ба нигориш даромадааст, аз дидгоҳи формалистӣ метавонад чилваҳое аз зебоиҳои онро ошкор кунад. Формализм ё шаклгароӣ ба баррасии шаклу сохтори асари адабӣ таваҷҷуҳ дорад ва бо нигоҳе суратгароёна ба табиини муаллафаҳои сохтории асар ва авомили барҷастасоз ва шеваи ривоят мепардозад. Дар ин мақола барои дарку фаҳми бехтари сохтори ҳикоеи “Баҳористон”-и Ҷомӣ ҳикоеъ дар ду бахш мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст:

Бахши аввал аз ҷиҳати аносири достонӣ ҳамчун дарунмоя, пайранг, зовияи дид, шахсият, гуфтугӯ;

Ва бахши дувум аз ҷиҳати авомили барҷастасозии асар ҳамчун қоидаафзоӣ ва хинҷоргурезӣ бо ироаи шавоҳид баррасӣ ва таҳқиқ шудааст.

Дастовардҳои пажӯҳиш дар заминаи аносири достонӣ ҳокӣ аз он аст, ки ҳамаи ҳикоятҳо дарунмоядоранд ва Ҷомӣ аз миёни дарунмояҳо ба мавзӯи “ишқ” бештарин таваҷҷуҳро нишон додааст. Дар 67 ҳикояи “Баҳористон” 170 шахсият ҳузур ёфтанд ва зовияи диди Доноӣ кул (саввумин шахс) болотарин басомадро дар ин асар эҳроз кардааст. Гуфтугӯҳо низ ғолибан барои пешбурди амали достон аст. Пайранг дар бештари ҳикоеъ мутаваассит ва заиф аст. Бархе аз ҳикоеъ фоқиди пайранг ҳастанд. Танҳо панҷ ҳикоят пайранги қавӣ дорад. Соҳиби “Баҳористон”, дар миёни аносири барҷастасоз, ба муаллафаҳои қоидаафзоӣ беш аз хинҷоргурезӣ таваҷҷуҳ нишон додааст. Ин рӯйқард нишон аз он дорад, ки Ҷомӣ бештар ба зебоиҳои лафзӣ рӯй овардааст. Вай бо ин шева ҳадафи аслии худро дар нависандагӣ, ки офариниши асари мусаччаъ аст, қустуҷӯ мекунад.

Нуруддин Абулбаракот Абдурахмон Низомуддин Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммади Даштӣ мутахаллис ба “Ҷомӣ” (817- 898 х. қ.) мулаққаб ба “Ҳотамушшуаро” аз бузургтарин шоирон ва нависандагони қарни нухуми ҳиҷрист, қарне, ки дар он насри форсӣ ба тадриҷ аз муболиғаҳои санъатӣ ва фаннии қарнҳои пешин озод гашт ва нигориш ба сабки содаву одӣ ривож гирифт. Дар миёни нависандагони ин аҳд ҷуз мутарассилон, ки ҳамон шеваи қадими тарассулро ҳифз карданд, дигарон ба насри мурсал таваҷҷуҳ доштанд. Дар ин аҳд нависандагон камтар худро муқайяд ба пайравӣ аз пешиниён мекарданд ва дар истифода аз забони муҳовара озод буданд.

“Пас аз Давлатшоҳи Самарқандӣ нахустин касе, ки ба осори Ҷомӣ ишора карда, Муинуддини Исфизорӣ аст. Баъд аз ӯ Абдулғафури Лорӣ шогирди маъруфи Ҷомӣ ва нависандаи “Шарҳи мушқилоти “Нафаҳот-ул-унс”” аст, ки дар поёни асари худ бар “Нафаҳот-ул-унс” ва дар баёни аҳволи устои хеш феҳрасте аз таълифоти ӯро ба даст медиҳад. Ин феҳраст, ки муътабар аст, ҷиҳилу панҷ китобу рисоларо шомил мешавад. Соммирзои Сафавӣ дар асари худ “Тухфаи Сомӣ” бо андаке ихтилоф дар теъдоди осори Ҷомӣ ҳамонро овардааст”. (Ҷомӣ, 1368:11)

Аз ҷумлаи муҳимтарин осори Ҷомӣ китоби “Баҳористон” аст (таълиф: 892). Ин китоб омехтааст аз насру назм, ки Ҷомӣ барои фарзанди худ Зиёуддин Юсуф навиштааст ва ба номи Султон Ҳусайни Бойқаро мувашшаҳ аст. Ҳарчанд “Баҳористон” дар пайи “Гулистон”-и Шайх Саъдӣ ба нигориш даромада, чандон ба тарзи услуби он навишта нашудааст. Дарвоқеъ, нахустин китоби мансурест, ки бахшҳое аз “Нафаҳот-ул-унс” дар он омадааст. Насри ин китоб мусаччаъ ва омехта ба назм аст ва иншои он, ҳатто дар он қисмат, ки ранги адабии он бештар аст, беш аз

он чи интизор меравад, мутамоил ба содагӣ аст ва шояд яке аз илали ин тамоил ихтисоси китоб ба таълими фарзанди навомӯзи муаллиф будааст.

Ин китоб дар ҳашт равза, муқаддима ва хотима нигошта шудааст ва дар ҳар бахш ҳикое аз авлиё-л-Лоҳ ва бузургони сӯфия, шуаро, ҳукамо ва подшоҳон омадааст. Равзаи нахустин дар зикри дostonхоест дар боораи машоихи сӯфия ва бахше аз асрори аҳволи онон, равзаи дувум муштамил бар ҳикам, мавоиз, ҳикмату ҳикоеи муносиби мақом, равзаи савум дар бораи асрори ҳукумат ва зикри ҳикое аз шоҳон, равзаи чаҳорум дар бораи бахшишу бахшандагон, равзаи панҷум дар тақрири ҳоли ишқу ошиқон, равзаи шашум шомили мутоибот ва латоифу зароиф, равзаи ҳафtum дар шеър ва баёни ҳоли шоирон ва равазаи ҳашtum дар ҳикое чанд аз забони аҳволи ҷонварон (Ҳокимӣ, 13: 1374).

“Баҳористон” шомили 67 ҳикоят аст, ки ҳар кадом аз онҳо дорои аносири дostonӣ ва аносири барҷастасозест, ки мӯҷиби зебоиву оҳангин шудани калом мегардад. Дар мақоми муқоисаи “Баҳористон” бо “Ғулистон”-и Саъдӣ сухани манзуми “Баҳористон” бештар аст ва сачъу авомили қоидаафзои дигар ба вуфур дар он роҳ ёфта ва дар равзаи шашуми он поре аз мутоибот фароҳам омадааст, ки хонандаро аз салиқаи тарбиятии Мавлоно Ҷомӣ ба шигифтиву шак меоварад. Ҳамчунин, унвони равзаҳои “Баҳористон” тӯлонист, дар ҳоле ки унвони бобҳои “Ғулистон” бисёр кӯтоҳ аст. Ибороти китоби “Баҳористон” бағоят содаву ширин аст ва дар миёни осори мансури форсӣ мақоми назаррас дорад. Ин китоб муштамил бар матолиби ахлоқии оливу дастурҳои судманд барои зиндагонӣ аст.

2. Ҷорҷуби мафҳумӣ

2-1. Формализм

Формализм яке аз макотиби нақди адабӣ дар ҳавзаи баррасии адабиёт аз дидгоҳи забоншиносӣ аст, ки дар соли 1914 мелодӣ бо интишори рисолае ба номи “Растохези вожа” (аз Виктор Шкловский) эълони мавҷудият кард.

Ба эътиқоди формалистҳо адабиёт сирфан як масъалаи забонист, аз ин рӯ, метавон гуфт, ки забони адабӣ яке аз анвои забонхост ва бояд ба он аз диди забоншиносӣ нагарист. «Формалистҳо асари адабиро шакли (форм) маҳз медонистанд ва асосан муҳолифи тақсими матн ба сурат ва муҳтаво буданд, ба эътиқоди формалистҳо адабиёт дар форм ва сохт аст, на дар рӯҳ ва фикр...» (Шамисо, алиф 147-148: 1383). Ба ҳамин манзур, суратгароён мавзӯи аслии ва марказии қори худро дар ҳуди матн, ё, ба иборати бештар, дар он чи дар матн бозтоб ёфта, шинохтанд ва ҳар гуна ҷашмандозеро, ки дар ҳориҷ аз матн матраҳ шавад, дар мартабаи дувум аз аҳамият қарор доданд (Аҳмадӣ, 43: 1372).

Таҳлил ва нақди муноси адабӣ аз дер боз то кунун бар асоси ду дидгоҳи кулӣ будааст:

а) Дидгоҳи касоне, ки ба муҳтаво ва мафҳуми куллии осор таъкид меварзиданд, инон бо ба қорғирии шеваҳои муҳталиф дар кашфи робитаи айнӣ бо ҳуди асар мекушиданд. То қарни бистум мунтақидони адабӣ умуман асари адабиро падидаи фалсафӣ медонистанд ва таъкид доштанд, то бо така бар муҳтавои асар байни он ва андешаҳои фалсафии замонаш иртибот барқарор кунанд. Иддае низ бо ин таъкид ба таҳлили ахлоқии асари адабӣ даст задаанд. Гурӯҳе онро маҳсули таърихӣ донистаанд ва саъй доштаанд, то ба пажӯҳиш дар бораи вазъияти даврае, ки асар паид омадааст, бипардозанд ва аз ин раҳгузар онро ба замонаи марбуташ бозгардонанд. Мунтақидоне низ шарҳи ҳоли соҳиби асарро мабноси нақди асар қарор додаанд ва дар як матни адабӣ ба дунболи радди пой руҳдодҳои муаллиф баромаданд ва дар паи он ҷамъе ба равоншиносӣ ва ҳалқие руҳие падидоварандаи асар нақбе заданд (187-189: 1382). Талоши ҳамаи ин мунтақидон чунин натиҷа дод, ки ҳуди асар ва вижагиҳои суварӣ дар дараҷаи дувуми аҳамият қарор гирад.

б) Нигариши онон, ки адабиётро як масъалаи забонӣ қаламдод мекунад. Ин афрод мекушанд шеваи корбурди илми забоншиносиро дар нақд ва баррасии адабиёт амалӣ кунанд ва ба он ҷанбаи илмиву равишманд бахшанд. Дар оғози қарни бистум ин рӯйкарди интиқодӣ дар адабиёт падидаи омад, ки баъдҳо ба номи формализми адабӣ ба қори худ идома дод. Гурӯҳе дар Русия падидаи омаданд, ки ба адабиёт ба унвони «сувари маҳз» нигоҳ мекарданд ва муътақид буданд, ки таҳлили воқеъ бояд мабнои илмӣ дошта бошад. Яке аз ин афрод Виктор Шкловский буд.

Назарияи формализм, ки аз Сасур реша мегирифт, “асосан корбурди забоншиносӣ дар мутолиоти адабӣ буд ва ба далели он ки забоншиносии мавриди баҳс, навъе забоншиносии суварӣ буд, ки бештар бо сохторҳои забонӣ сару кор дошт, то гуфтори мутадовил, формалистҳо тарҷеҳ меоданд ба ҷои таҳлили муҳтаво дар қаламрави равшанӣ ва ҷомеашиносӣ ба баррасии форми асар бипардозанд” (6 :1380, ایگلتون).

Дар дидгоҳи формалистҳо шакл тарҷумон ё таҷаллии муҳтавост. Аз ин рӯ, нақди формалистӣ ба мабнои безътиной ба муҳтаво ва ё ҳатто сонавӣ пиндоштани аҳамияти муҳтаво нест, балки формалистҳо барои роҳ бурдан ба муҳтаво шеваи мутафовитро дар пеш мегиранд, шевае, ки авомили бурунматнӣ (таърихи зиндагинома ва амсоли он)-ро дар тафсири матн номарбут маҳсуб мекунад (Поянда, 44-45: 1385).

Мунтақиди формализм бояд битавонад бо дар қанори ҳам қарор додани ҷанбаҳои вожагонӣ, наҳвӣ, вазнӣ, овой, пайранг, дарунмоя ва тарҳи асар роҳе ба сӯи қолабу пайкараи он пайдо кунад. Ин мавзӯ дар адабиёти дostonӣ ба мадади дарки татобуқи сохтори дoston бо мабно ва паёми он ҳосил мегардад (Имомӣ, 196: 1377).

Дар заминаи таҳлил ва нақди дoston формалистҳо ба мо нишон додаанд, ки «дoston ҳам ба андозаи шеър дархури таҳлили тафсилӣ аст ва ҳамон қадар, ки метавон шеърро бар асоси саноеъи шеърӣ баррасӣ кард, дostonро метавон бар асоси пайранг ва шахсиятҳои баррасӣ кард (Хортун, 380: 108).

Рӯшантарин ва ғӯетарин шеваи таҳлили формалистии дostonро Гурин ва ҳамкоронаш дар китоби “Роҳнамои рӯйкардҳои нақди адабӣ» ироа кардаанд. Онон дар ин китоб бо баёни аҷзои аслии дoston, “яъне пайранг, зовияи дид, шахсият, дарунмоя, гуфтугӯ ва лаҳн, фазо, замон ва макон» ба таҳлили илмӣ чанд дoston пардохтаанд, ки ҷиҳати равиши кор бисёр ҳоизи аҳамият аст (руҷӯ кунед: Гурин ва дигарон, 1370: 89-130).

Чунонки гузашт, ҳадафи формалистҳо дар таҳлил ва баррасии адабӣ кашфи моҳияти ҳуди асар аст. Онон дар ҷустуҷӯи адабӣ ва пай бурдан ба авомилу аносири адабисозии матн ҳастанд ва ин ки шоир ё нависанда бо ҷӣ шигаре ва ҷӣ гуна сухани ҳудро баён кардааст, ки онро аз забони маъмул ва оддӣ мутамойиз ва бегона сохта аст.

Ин мақола бар он аст, то бар мабнои ҷорҷӯби назарияи суратгаро ба таҳлили ҳикоеъи “Баҳористон”-и Ҷомӣ аз лиҳози баррасии аносири дostonӣ ва ҳамчунин, дигар муаллафҳои формализм, аз ҷумла, ошноизудой, барҷастасозӣ, ҳинҷоргурезӣ ва ғайра бипардозад.

2- 2- Усул ва мабонии мактаби формализм

Чунонки гузашт, формалистҳо дар баррасӣ ва таҳлили ҳар асари адабӣ ба ҳуди асар таваҷҷӯҳ мекунад. Онон ақидае доранд, ки асари ҳунариро бидуни ҳеҷ гуна пешзаминае ва фақат бо тамаркуз бар ҳуди асар таҳлил мекунад. Онон рӯйкардҳои таърихӣ, равшанӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсӣ ахлоқӣ ва ғайраро дар нақди асари адабӣ рад мекунад ва бар ин боваранд, ки ба асари адабӣ сирфан бояд аз ҷанбаи адабӣ будан ба он таваҷҷӯҳ кард ва он ҷи фарорӯи мунтақид қарор мегирад, бояд «адабияти» асари адабӣ бошад. Ба таври кулӣ метавон гуфт, ки суратгароён дар паи онанд, то нақду таҳлил ва табиин кунанд, ки шоир ва нависанда суханро ҷӣ гуна баён

кардааст, на ин ки шоир ва нависанда аз “чӣ” гуфтааст ва “чаро”? Барои расидан ба посухи пурсиши болоӣ муҳимтарин муаллафаҳои формализм ба шарҳи зер шакл гирифтааст:

2- 2- 1- Ошноизудой (Defamiliarization)

Ошноизудой аз аркони аслии мактаби формалистҳо аст. Ин истилоҳ нахустин бор ба василаи Шкловский дар соли 1917 дар мақолаи “Хунар ба масобаи тамҳид” матраҳ шуд (Аҳмадӣ, 47:1372). Ба эътиқоди онон маҷмӯае аз тамҳидот, назири сувари ҳаёл, наҳв, вазн, қофия ва фуруни дostonнависӣ, ки сабаби растохези вожагон мешавад, тахти унвони ошноизудои кулӣ ҷой дорад. Баъд дигарон унвони бегонасосӣ ва одатзудиро ба кор бурданд, ки, дар ҳақиқат, яке аз аркони назарияи формалистҳо ба шумор меояд.

Шкловский дар китоби «Масобаи тамҳид ба хунар» ҳадафи асари хунариро чунин баён мекунад: “Ҳадафи хунар эҳсоси мустақим ва бевоситаи ашёст, ки ба идроки ҳиссӣ дармеоянд, на он гуна, ки шинохтаву маълуманд. Саноати хунари иборат аст аз ошноизудой, аз мавзӯот, аз душвор кардани қолабҳо, афзоиши душвории қудрати замони идроки ҳиссӣ, зеро фароянди идроки ҳиссӣ, ғӣ нафсиҳи як ғояти зебоишиносона аст ва бояд тӯлонӣ шавад. Хунар шеваест, барои он ки хунари будани як мавзӯ ба таҷриба ояд, ҳуди мавзӯ аҳамияте надорад (50 :1377، سئلان).

Онон ошноизудиро “ҷавҳари адабӣ будан” медонистанд. Ба назари Шкловский “хунар барои бозёфтани маъноҳои зиндагӣ аст, барои идроки одамӣ аз падидахост (Нафисӣ, 35: 1368). Мо бо ошноизудой, дар воқеъ, аз диди худ ғуборрӯбӣ мекунем.

Калимот тавонҳои маъноии мутанаввеъе доранд, ки танҳо бо гузаштан аз маонии мутадовили онҳо метавонем дарёбем. Пас, ҳадаф аз ошноизудой, ҳадаф аз печида ва мушқил кардани асар дар ҷиҳати нафӣ маъно нест, барои дарки комилтар аз имконоти маъноии вожагон аст (Нафисӣ, 35: 1368).

2- 2- 2 –Фароянди барҷастасозӣ дар забон (Foregrounding)

Барҷастасозӣ, ки ба эътиқоди бисёре аз удабои ҷадид асоси сабки адабиёро дар бар мегирад, “удулҳои барҷастаи хунари аз забони оддӣ аст (Шамисо, 162: 1381).

Тарҳи масъалаи барҷастасозӣ қидмати тарихии зиёде дорад. Дар гузаштаҳои дур Арасту дар “Бутиқо” бар ин воқеият таъкид мекунад. Барои мисол дар фасли 22 меғӯяд, ки забони асари адабӣ бояд «барҷаста» бошад ва ин барҷастагӣ аз тариқи корбурди истиора, вожагони номаънус, ибороти ғариб ва ё суратҳои тавил ҳорсил мешавад (62 :1382، برتنز).

Дар воқеъ, ҳар мактаби адабии ҷадид мекушад, то бо барҷастасозии яке аз аҷзо, ки қаблан дар паси замина қарор гирифта будааст, омили мусаллатро тағйир диҳад ва дар натиҷаи ин ошноизудой асари адабӣ биофаринад (Микдодӣ, 625: 1378). Макаровский “пешзамина”-ро “инҳирофи иродии зебоишиносонаи аҷзҳои забон” таъриф кард (Селден, 63: 1377). Ба баёни дигар, тамҳидоти адабиёро, ки формалистҳои аввалия омили ошноизудой медонистанд, забоншиносони Чехия аз тамҳидоти адабӣ низ ошноизудой карданд, бад-ин маъно, ки “тамҳиде хос, амалқарде ҷадид ва мутафовит бояд, то қодир ба илқои таъсири аввалия бошад (Микдодӣ, 26: 1378). Ба иборати дигар «забони адабӣ» на танҳо ошноизудой мекунад, балки худ низ ғариб ва ноошноост.

Бехтарин намунаи фароянди барҷастасозиро дар адабиёти классик метавон дар шеърҳои Мавлавӣ ҷустуҷӯ кард. Вақте Мавлавӣ месарояд: “Чун киштии белангар каж мешуду маж мешуд”, кажу маж аз итбоъанд. Шоир бо тафкики онҳо аз калима ошноизудой кардааст (Шафеии Кадканӣ, 30: 1386).

Фароянди барҷастасозӣ бо ду тарик: хинҷоргурезӣ ва қоидаафзоӣ шакл мегирад.

2- 2- 2- 1 Ҳинҷоргурезӣ (Deviation)

Ҳинчоргурезӣ аз ёфтаҳои муҳими формалистхост ва имрӯза асоси баҳсҳои сабқшиносиро ташкил медиҳад. Ҳинчоргурезӣ дар сурате, ки дар осори шоир ё нависандае басомади боло дошта бошад, яке аз муҳимтарин авомили падиоварандаи сабки мутуни адабӣ махсуб мешавад (Дод, 283-284: 1383).

Инҳироф аз нурм дар ҳавзаи забоншиносӣ ба ҳар навъи истифодаи забонӣ, аз қорбурди маъношиносӣ то сохтори ҷумла, ки муносиботи оддӣ ва мутаорифи забон дар он риоят нашавад, ишора дорад (Дод, 283-284: 1383).

Арасту дар китоби «Фанни шеър» дар ин бора чунин мегӯяд: “Барои иншои сухане, ки дучори ибтизол ва рақоқат нашавад, муҳимтарин васила ба қор бурдани татвил, таҳфиф ва тағйир дар алфоз аст, зеро чун ин алфоз аз сурати оддӣ ҳориҷ шудааст, гуфторро аз ибтизол ва рақоқат дур ниғаҳ медорад” (Зарринқуб, 155: 1357). «Лич (Leech) бар ин бовар аст, ки барҷастасозӣ ба ду тариқ имкони таҳаққуқ меёбад, яке ҳинчоргурезӣ, ки ҳамон таҳаттӣ ва инҳироф аз қавоиди ҳоким бар забони ҳинҷор аст ва дигар қоидаафзоӣ (Сафавӣ, ҷ.1, 40: 1383). Аммо аз диди Лич ҳар гуна инҳирофиро наметавон ҳинчоргурезӣ номид, чаро ки гурӯҳе аз ин инҳирофҳо, ё истифодаи беш аз ҳад аз ин инҳирофҳо ба эҷоди сохтҳои дастурӣ ва ғайримантиқӣ мунҷар мешавад ва ҳаллоқияти ҳунарий ба шумор намеояд. Вай барои нишон додани ҳаллоқияти ҳунарии ношӣ аз ҳинчоргурезӣ ва ҳамчунин тамоизи ин ҳаллоқият аз инҳирофоти дастурӣ ва ғайримантиқӣ се шартро барои ҳинчоргурезӣ, ки гунаҳое аз барҷастасозист, бармешуморад:

1. Барҷастасозӣ бояд мафҳумро илқо кунад, ба таъбире нақшманд бошад.
2. Барҷастасозӣ бояд баёнқунандаи манзури гӯянда бошад, ба баёни дигар ҷиҳатманд бошад.
3. Барҷастасозӣ ба қазовати ҳонанда бояд мафҳумро бирасонад, ё ғоятманд бошад.

Лич вижагии аввалро бисёр қуллӣ медонад ва ақида дорад, ки ҳар гуна инҳироф аз забони ҳинҷор дорои мафҳумест (Сафавӣ, ҷ.1, 44: 1383).

Сафавӣ муътақид аст, ки саноеъе, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз, ташхис, парадокс ва ғайра, ки ба сурати суннатӣ дар ҷаҳорҷӯби бадеи маънавӣ ва баён матраҳ мешаванд, бештар дар ҷаҳорҷӯби ҳинҷоргурезии маъноӣ қобили баррасианд.

2- 2- 2- 2- Қоидаафзоӣ (Extra regularity)

Қоидаафзоӣ ба унвони як гуна аз фароянди барҷастасозӣ шомилӣ як даста аз аносирест, ки ба бурунаи забон, яъне сурати забон ва сохтори ғайримаъноии забон қавом меёбад, ки шомилӣ вазн ва аносири мусиқоӣ дар қалом аст, ки суратгароён ба он таваҷҷӯҳи вижа доранд.

Қоидаафзоӣ, ҷунонки аз номаш бармеояд, бар ҳилофи ҳинчоргурезӣ, сарпечӣ ва таҳаттӣ аз қавоиди забони меёр нест, балки эъмоли қавоиде изофӣ бар қавоиди забони ҳинҷор аст ва моҳиятан нуқтаи муқобили ҳинҷоргурезист.

Шамисо муътақид аст:

«Ҳинҷорафзо маъмулан дар ҳавзаи бадеи лафзӣ аст, яъне дарвоқеъ, ба забони мутаъориф ё худқор ҳинҷорҳоро таҳмил мекунем (Шамисо, алиф, 163: 1383).

2- 2- 2- 3- Баррасии шакл ва аносири дoston

Баррасии ғурм ва шакли дoston дорои шабоҳатҳо ва тафовутҳо бо шакли шеърӣ аст. Аз он ҷо, ки шакли дoston паҳнаи васеътаре барои сухансароии нависанда аст ва монанди шоир, баҳусус дар ашъори ғиноӣ, дорои маҳдудият намебошад, дар он қамтар тасовири ҳаёлий мушоҳида мешавад. Аммо дар бархе аз дostonҳо метавон истиора, киноя, маҷоз, ташбеҳро пайдо қард ва ҳамчунин, метавон саноеи бадеии муҳталифро дар ғурми онҳо ҷустуҷӯ намуд. Аммо ҳамон гуна, ки ғуфта шуд, меҳвари аслии дoston мавриди ёдшуда нест, балки аносири дигарест, ки метавон аз тарҳ (пайранг), ровӣ (зовияи дид), шахсият, қуниш, ғуфтуғӯ, қамон ва

макон, фазо, лаҳн ва сабк ном бурд, ки баррасии ҳар кадом аз ин аносир дар шакли достон ба мо кӯмак мекунад, то ба инсичом ва бофти муташаккили як асари достонӣ даст ёбем ва бо таҳлили ҳар кадом аз ин маворид метавон иртиботи мухтаворо бо аносири ёдшуда санҷид ва ба таҳлили зебоиноси он иқдом кард.

Ҳамаи достонҳо дорои аносири суvari ҳаёл ва саноеъи шеърӣ намебошанд, бинобар ин, ҳар он чи аз ин саноеъ дар як достон мушоҳида шавад, бояд ба унвони ҷузъе аз кори мавриди таҳлил қарор гирад. Аммо мунтақидони соҳибназари формалист дар таҳлили достон чӣ назаре доранд?

Гурин ва ҳамкорон дар китоби «Роҳнамои рӯйкардҳои нақди адабӣ» ба таҳлил ва баррасии чанд достон бо таваҷҷӯҳ ба дидгоҳи нақди формалистӣ пардохтанд. Аз ҷумлаи “Моби Дик” асари Ҳерман Мелвил, “Нотур дашт” асари Солен Ҷар ва чанд намоишномаи Гамлет. Онон нишон додаанд, ки дар баррасии достон боястӣ зовияи диди нависандаро таҳхис дод ва таъин кард, ки ровӣ чӣ гуна ба ривояти достон пардохтааст, аз дидгоҳи шахси аввал ривоят шудааст ё савум шахс ва сипас дарунмояи асар бо шеваи ривоятпардозӣ мавриди санҷиш қарор гирад. Илова бар ин, дар ин китоб бар меҳвари суолоте, ки дар таҳлили формалистии як асари достонӣ матраҳ шуд, метавон ба ин аносир ишора кард: баррасии анвоъи шахсият ва табақабандии онҳо, ҷустуҷӯ аз тарҳ ва пайранги асар, кашфи равобити ил्लӣ ва маълулӣ ва...

Дар ин равиш тамоми аносири шаклии достон мавриди таҳлил қарор мегирад ва иртиботи ҳар як аз онҳо бо дарунмояи асар санҷида мешавад. Ин амал ба хонанда кӯмак мекунад, ки ба достон бо диде тоза ва фарохтар нигоҳ кунад ва лаззати бештаре аз асари адабӣ бибарад ва ҳамчунин, дар ин баррасӣ маълум мешавад, ки муаллиф чӣ шеvaro барои ривоят ва пардохтан ба достон ба кор бурдааст ва дар иртибот ва инсичоми ҳамоҳангии ин аносир бо якдигар ва бо дарунмояи асар то чи андоза муваффақ будааст.

3- Баррасӣ ва таҳлили дарунмоя дар 67 ҳикояти “Баҳористон”

3- 1- Таҳлили дарунмояи раvзai дувум

Унвони раvзai дувум «Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳикам, ки ба рашаҳоти саҳоби қарам аз замини қулуби ҳукамо ва арозии хотирашон хоста ва ба шарҳу баёни он матовии дафотирашон ораста» аст. Бо таваҷҷӯҳ ба унвони раvза Ҷомӣ аз панҷ ҳикояти мавҷуд дар ин раvза се ҳикоятро ба таври мустақим ба дарунмояи “адами таваҷҷӯҳ ба умури дунявӣ ва захираи аъмоли нек барои расидан ба подоши ухравӣ ва тасаллути одамӣ бар аъмол ва рафтораш дар ин дунё” ихтисос додааст, ки шомили ҳикоеъи 1, 2 ва 3 мебошад.

Дар ҳикояти ҷаҳорум Ҷомӣ дарунмояро бо мазмуни «доштани сирати некӯ дар анҷоми аъмол» овардааст, ки ба сурати ғайримустақим бо дарунмояи пешин дар пайванд аст.

Дарунмояи ҳикояти панҷум «нигаҳ доштани ҳадди эътидол дар барқарории иртибот бо дигарон» аст, ки танҳо як бор дар ин раvза омадааст. Ин дарунмоя яке аз вижагиҳои ҳукамо дар муносибат бо дигарон аст.

3- 2- Таҳлили дарунмояи раvзai сеюм

Равзai сеюм дар бораи асрори ҳукумат ва зикри ҳикоеъе аз шоҳон аст. Ҳамон гуна, ки дар бахшҳои пешин низ омадааст, ин раvза дорои сездаҳ ҳикоят аст. Аз миёни дарунмояи ин ҳикоеъ шаш маврид ба «бакоргии киёсат ва фаросат барои ҷилавгирӣ аз зарар ва зиён ва расидан ба манфиат» ишора дорад, ки шомили ҳикоеъи 1, 2, 4, 8, 10 ва 12 мебошад. Дарунмояи савум низ то ҳадде ба ҳикояти давоздахум наздик аст. Дарунмояи ҳикояти панҷум «дарс гирифтани аз иттифоқоти пиромунӣ аст», ки танҳо як ҳикоят дар раvзai дувум ба ин мазмун ихтисос ёфтааст.

Дарунмояи ҳикояти шашум низ бо унвони «ҳар касе бояд сари ҷойи худаш қарор гирад», як бор дар ин раvза омадааст.

Дарунмояи ҳикоёти ҳафтум ва ёздаҳум, ки ба тартиб «ҳақро ба соҳиби ҳақ вогузоштан» ва «часур будан дар замони эҳқоқи ҳақ» аст, аз чиҳати муҳтаво ба ҳам наздик мебошанд, аммо ҳикояти нухуми ин равза бо дарунмояи «бахшиш ва афви гуноҳон» танҳо як бор такрор шудааст.

Бо таваҷҷӯҳ ба баррасии ҳамаи дарунмоя дар равзаи сеюм ва бо иноят ба ин, ки ин равза ба асрори ҳукумат ва зикри ҳикоёте аз шоҳон ихтисос дорад, Ҷомӣ мекӯшад дар қолаби ҳикоёт ба подшоҳони давраи худ панду андарз диҳад ва хислатҳои некӯ, ҳамчун эҳқоқи ҳаққи зердастон ва доштани киёсату фаросат дар анҷоми умур ва бахшишу афви гуноҳон ва рафтори оқилона дар анҷоми аъмол ва ғайраро барҷаста кардааст, то ин умур бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирад.

3- 3- Таҳлили дарунмояи равзаи чаҳорум

Бо баррасии дарунмояи равзаи чаҳорум дармеебем, ки Ҷомӣ аз дувоздаҳ ҳикояти мавҷуд дар ин равза ҳашт ҳикоятро ба «бахшандагӣ ва ҷавонмардӣ» ихтисос додааст, ки шомили ҳикоёти 1, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11 аст. Дар ин равза Ҷомӣ аз дарунмояҳои муштаракӣ бештаре нисбат ба равзаҳои пешин истифода кардааст. Шояд далели ин амр таъкиди беш аз ҳадди вай ба мавзӯи бахшандагӣ бошад.

Дар ҳикояти шаш ва давоздаҳ дарунмояи «бакоргирии лафзи некӯ ва мазоёи он» оварда шудааст. «Арзиш ёфтани инсон ба ҳунари дарунӣ» дарунмояи ҳикояти дувум аст. Дарунмояи ҳикояти чаҳорум низ ба «ом будани вуқӯи ҳодисаи ишқ барои ҳамагон» ихтисос дорад, ки ин ду бо дарунмояҳои дигар ҳамхонии чандоне надоранд.

3- 4- Таҳлили дарунмояи равзаи панҷум

Дар ин равза ҳам чун равзаи чаҳорум аз давоздаҳ ҳикояти мавҷуд, нӯҳ ҳикоят-1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11 ва 12 дорои дарунмояи «ишқ ва ҳосияти он» аст. Ин дарунмоя мавзӯи асли аз сӯйи ровӣ дар ин равза аст. Ҷуз дарунмояи «арҷаҳияти камоли ёр бар ҷамоли вай» ки дар ҳикоёти чаҳорум ва ҳаштум омадааст, дарунмояи ҳикояти шашум дар мавриди «дӯсти воқеӣ ва ёри ростин» аст, ки барои тавзеҳи бештари ҳикоятҳои қабл ва баъд аз худ ривоят шудааст ва ба сурати ғайримустақим бо мавзӯи аслии ин равза дар иртибот аст.

3- 5- Таҳлили дарунмояи равзаи шашум

Ин равза танҳо шомили се ҳикоят аст, ки ҳикояти аввал достонест аз подоши Ҳорун ба Асмаӣ ва дигарон ва дарунмояаш дар қитъаи поёнии ҳикоят инчунин омадааст:

Кист донӣ карим? Он ки зи банд
Нест огаҳ хизонаи дирамаш.
Ҳар чӣ ояд бар ӯ чи ҷидду чи ҳазл,
Ҳама гардад баҳонаи карамаш.

Аммо ҳикояти дувум дар бораи меҳмони халифа (аъробӣ) аст, ки ҳангоми чошт аз бодия сар расид. Ҳангоме ки Халифа вайро пеш хонд, бо ҳирси тамом ба хӯрдани таом машғул шуд. Халифа ба ӯ гуфт: «Инчунин ки ту ин барраро аз ҳам мебарӣ, гӯё модари ӯ туро ба суру задааст». Аъробӣ дар посух мегӯяд: «Ин гуна нест, аммо ту бо чашми шафқат чунон дар вай менигарӣ, ки гӯиё модари ӯ туро шир додааст».

Дарунмояи ҳикоят ин аст, ки «вакте шахси карим чизеро ба ту мебахшад, бояд ба сурати тамом ва камол аз он баҳра бибарӣ».

Дарунмояи ҳикояти сеюм ҳамони «беҳудии мастон ва анҷоми кори ношоист бар асари беҳудӣ ва мастӣ» аст, ки бо ду дарунмояи қаблӣ иртиботе надорад. Аз миёни се ҳикояти равзаи шашум ду ҳикоят аз чиҳати дарунмоя бо ҳам иштирок доранд, аммо ҳикояти савум таносубе бо бақия надорад.

3- 6- Таҳлили дарунмояи равзаи ҳаштум

Дар ин равза кулли ҳикоёт аз забони ҳайвонот нақл шудааст ва дар воқеъ, ҳайвонот шахсияти асли ва фаръиро ташкил медиҳанд. Ин равза шомили бисту ду

ҳикоят аст, ки аз ин миён бештарини басомад дар намояи марбут ба дарунмояи “қонеъ будан ва дурӣ чустан аз хирсу оз» аст. Ин дарунмоя дар ҳикоеъи 5, 7, 12, 16 ва 20 такрор шудааст. Дарунмояи “дурӣ чустан аз душмани нодон” низ дар ҳикоеъи 4, 6 ва 13 омадааст.

Дарунмояи “дар ҷавори бузургон будан мояи амният аст” дар ҳикоеъи 3,19 ва дарунмояи “вакте забони нарм асар накунад, бояд бо забони тунд сухан гуфт» дар ҳикоеъи 18 ва 21 ба сурати муштарак омадааст. Дигар дарунмояҳои ҳикоеъи ин равза ҳар кадом як бор ба шарҳи зери омадаанд:

Ҳикояти 1: “Оқибатандешӣ”.

Ҳикояти 2: “Хабосат мояи шақоват аст”.

Ҳикояти 8: “Инсони дурусткор ҳамвора мавриди озори нобихрадон аст”.

Ҳикояти 10: “Барои тарбияти фарзандони солаҳ бояд заҳмат кашид”.

Ҳикояти 14: “Фаръро боз гузоштан ва ҷӯи аслу ҳақиқат шудан”.

Ҳикояти 15: “Ҳиммати қавӣ доштан бартар аз бозуи қавӣ доштан аст”.

Ҳикояти 17: “Айби атрофиёро набояд бо таъна ва киноя ба забон овард”.

Ҳикояти 22: “Ҳангоми гирифтори бо тадбир метавон бар ҳама чиз ғалаба кард”.

Бо баррасии дарунмояи ҳикоеъ дар равзаи ҳаштум ба ин натиҷаи мерасем, ки танаввуи дарунмоя бисёр аст. Дар ин равза давоздаҳ дарунмоя омадааст. Далели ин амр метавонад баёни ҳикоеъ аз забони ҳайвонот бошад. Ба назар мерасад ихтисос ёфтани шахсият ба олами ҳайвонӣ фурсате муносибро барои Ҷомӣ фароҳам овардааст, то бо озодӣ ба дарунмояи бештаре бипардозад.

Бо таваҷҷӯҳ ба ёфтаҳо метавон натиҷа гирифт: ҳамаи ҳикоеъ дарунмоя доранд ва бештарин иштироки дарунмоя марбут ба равзаи панҷум аст. Аз миёни давоздаҳ ҳикояти мавҷуд дар ин равза нӯҳ ҳикоят бо дарунмояи муштарак мебошанд ва се дарунмояи дигар низ камобеш дар иртиботи мустақим ва ғайримустақим бо дарунмояи асли оварда шудааст ва аммо равзаи ҳаштум шомили бисту ду ҳикоят аст ва дар ин боб бо таваҷҷӯҳ ба бештар будани шумори ҳикоеъ парокандагии дарунмоя ҳам бештар ба ҷашм меҳӯрад ва бештарини иштироки дарунмоя аз панҷ маврид таҷовуз намекунад ва теъдоди ҳашт маврид аз дарунмоя низ танҳо як бор дар кулли равза омадааст. Танаввуи ками дарунмоя дар ҳикоеъи “Баҳористон” метавонад мутаассир аз фикдони танаввуи дар зиндагии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ҷомеаи суннатӣ бошад.

3- 7- Баррасӣ ва таҳлили пайранг дар 67 ҳикояти “Баҳористон”

Дар 67 ҳикояти мавриди баррасӣ панҷ ҳикоят дорои пайранги қавӣ аст, яъне дар онҳо равобити илалӣ ва маълулии ҳоким, ҳаводис ба ҳубӣ шакл гирифта ва ҳикоеъ дорои оғоз, миёна ва поён аст.

Вазъияти фавқ дар ҳикояти аввал аз равзаи дувум дар ҳикоеъи аввал ва сеюм аз равзаи сеюм дар ҳикояти ҳафтум аз равзаи панҷум, охирин маврид ҳам дар ҳикояти шонздаҳум аз равзаи ҳаштум омадааст.

Пайранг дар ҳабдаҳ ҳикоят мутаваассит аст.

Пайранги заъиф дар сздаҳ ҳикоят омадааст ва сиву ду ҳикоят фоқиди пайранг ҳастанд, ки аксари ҳикоятҳоро шомил мешавад.

Бо таваҷҷӯҳ ба омори фавқ бештари ҳикоятҳо пайранг надоранд ва ё заъиф ва мутаваассит ва ин бад-ин маъност, ки нависанда зиёд дар паи нишон додани хунари дostonнависии худ набудааст, балки меҳоста бо ҳикоеъте, ки ғолибан бисёр кӯтоҳ ва саршор аз саноеи лафзӣ ва зебоиҳои каломианд, матолиби худро ба муҳотаб арза намояд. Кӯтоҳ будани ҳикоеъ ҳам метавонад дадлели дигар барои заъфи пайранг дар “Баҳористон” бошад, зеро ровӣ фурсати тарҳрезии дostonро пайдо накарда ва танҳо ба баёни дарунмоя дар чанд сатри кӯтоҳ иктифо кардааст. Аз сӯии дигар, пайранг дар ҳикоеъи “Баҳористон” ва ё бисёре аз ҳикоеъ дар адабиёти ривоии пеш аз маршрута метавонад таҳти таъсири низоми иҷтимоӣ низ бошад. Вақте низоми иҷтимоӣ бар як

сохтори мантиқӣ ва илмӣ устувор набошад, намешавад интизор дошт ҳикоёт дорои тарху пайранги мантиқӣ ва илаливу маълулӣ бошанд.

3- 8- Баррасӣ ва таҳлили шахс дар 67 ҳикояти “Баҳористон”-и Ҷомӣ

Дар равзаи дувум давоздаҳ шахсият ба ифои нақш мепардозанд. Аз ин миён, ҳикояти аввал дорои се шахсият: 1- малики ҳинди 2- халифаи Бағдод 3- табиби файласуф мебошад.

Ҳикояти дувум чаҳор шахсият дорад, ки ду шахсият Кисро ва Бузургмехр бо номи хос оварда шудааст ва ду шахсияти дигар бо унвонҳои чун Файласуфи Рум ва Ҳақими Ҳинд мебошанд.

Ҳикояти сеюм танҳо як шахсият дорад ва он Ҳаҷҷоҷ аст, ки бо номи хос оварда шуда ва тавсифи дақиқа аз ӯ ба унвони подшоҳи мустабид ва зургӯ ироа шудааст.

Ҳикояти чаҳорум ду шахсият дорад: 1- Искандар 2- марди кордон ва ҳикояти панҷум низ ду шахсият дорад: 1-дарवेशи қавиҳиммат, 2-подшоҳи соҳиби шавкат.

Аз давоздаҳ шахсияти равзаи дувум чаҳор шахсият бо номи хос оварда шудаанд: Кисро, Ҳаҷҷоҷ, Бузургмехр ва Искандар. Се шахсият- малик, подшоҳ ва халифа ба табақаи сиёсатмадорон, ду шахсият- ҳақим (табиб) ва файласуф ба табақаи уламо ва доноён ва шахсияти дарवेश ба табақаи сӯфиён ихтисосдоранд.

Дар равзаи сеюм дар баҳши ҳикоёт сиву як шахсият ба ифои нақш дар ҳикоятҳо мепардозанд, ки аз ин миён даҳ шахсият бо номи хос оварда шуда, ки шомили: 1- Қубод 2-Ақил 3- Маъмун ибни Абитолиб 4- Муовия 5- Ҳаҷҷоҷ 6- Искандар 7- Ҳурмуз ибни Шопур 8- Умар 9- Баҳром 10- Яздигурд мебошанд.

Аз миёни ин даҳ номи хос номи Искандар ва Ҳаҷҷоҷ ҳар кадом ду бор дар ҳикоятҳо матраҳ шудааст.

Чаҳор шахсият: вазири Ҳурмуз ибни Шопур, Ҳоҷиби Аввал ва Ҳоҷиби Дувум, сарҳангони Искандар бо зикри унвон ва мақому мансаби дарборӣ омадаанд. Мӯбади мӯбадон ҷузъи шахсиятҳои динӣ, Халифа ва ҳоқими Басра ҷузъи шахсиятҳои сиёсӣ ҳастанд. Бархе шахсиятҳо бо зикри вижагиҳои барҷаста ҳамчунӣ яҳудии додхон, ҷавон, кӯдаке аз Банӣ Ҳошим, гунаҳгор ва ғайра омадаанд. Гурӯҳе аз шахсиятҳо низ ношиносанд.

Мавзӯи қобили тавачҷӯҳ дар кулли ҳикоёт ин аст, ки аксари дostonҳо душахсиятӣ ҳастанд ва теъдоди маъдуде аз ҳикоёт бештар аз ду шахсият доранд, ки онҳо ҳам ғолибан ҷузъи шахсиятҳои фаръии дoston ба ҳисоб меоянд ва далели ин амр метавонад кӯтоҳ будани бештари ҳикоёт дар ин равза бошад.

Шахсиятҳои мавҷуд дар ҳикоятҳои равзаи чаҳорум, сиву се шахсият аст, ки аз ин миён 9 шахсият бо номи хос оварда шудааст. Амиралмуъминин Алӣ, Амиралмуъминин Ҳасан, Амиралмуъминин Ҳусайн, Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар (се бор), Иброҳим ибни Абдулмалик ибни Марвон, Асмаъӣ, Маъмун ва Ҳотами Той.

Ҳафт шахсият бо зикри вижагии барҷаста, ки доштаанд, оварда шудаанд, монанди: ҷавод, ғуломи сиёҳ, девона, марди хубсурат, шахси карим, ғуломи ятим, кариме аз руасои араб.

Ҳотами Той ҷузъе аз табақаи тавонгар, Амиралмуъминин Алӣ, Амиралмуъминин Ҳасан, Амиралмуъминин Ҳусайн ҷузъи табақаи имомон, дарбон ва шоир аз соҳибони машоғил, Язид, Халифаи Бағдод, Султони Миср Маъмун аз рутбаи сиёсатмадорон ва канизак ва ғулом ҷузъи табақаи ғуломон ҳастанд. Дигар шахсиятҳо ношиносанд. Аз миёни шахсиятҳо шахсияти Амиралмуъминин Ҳасан, Амиралмуъминин Ҳусайн, устоди канизак, ғуломи Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар, дарбон ва маъмун шахсиятҳои фаръии дoston ба ҳисоб меоянд.

Дар равзаи панҷум, ҳамон тавр, ки дар баҳшҳои пешин зикр шуд, дувоздаҳ ҳикоят вучуд дорад, ки дар кулли ҳикоёт сиву чаҳор шахсият ба ифои нақш мепардозанд. Аз ин миён панҷ маврид аз шахсиятҳо бо номи хос оварда шудаанд, монанди Сиддиқи Акбар, Салим, Аштар, Ҷайдо ва Рашид, ду шахсият бо мавқеияти

шуғлӣ ҳамчун Ҳаччому вазири Рашид, бисту ҳафт шахсияти дигар низ бо зикри хусусиёту вижагиҳо ва ё мавқеият ва мақом, монанди хирадманд, зани ҷавон, навҷавони ошиқ, гуломе хушовоз ва ошиқ ва ғайра.

Ҳикоеҳои равзаи шашум ҳафт шахсият дорад, ки ду маврид аз ин шахсият бо номи хоси Асмаъӣ ва Ҳорун дар ҳикояти аввал омадаанд. Халифа шахсияти сиёсӣ дорад, аъробӣ аз ҷумлаи шахсиятҳо навест, ки ду бор дар ҳикоеҳои тақрор шуда ва шахсияти маст, ки бо зикри вижагӣ омадааст.

Як намуна аз шахсият ғайри инс аст, ки ҳамон шахсият “сағ” дар ҳикояти сеюм аст.

Ҳикоеҳои равзаи ҳаштуми низ дар маҷмӯъ панҷоҳу ду шахсият дорад, ки чиҳилу чаҳор маврид, яъне бештари шахсият дар ин равза ҳайвоноте, чун рӯбоҳ (6 бор), сағ (4 бор), гург (3 бор), шутур (3 бор) сангпӯшт (2 бор), муш (2 бор), занбӯр (2 бор), афъӣ (1 бор), паланг ва гургон (1 бор) кабутар (1 бор), ҷўҷаи мурғи хонагӣ (1 бор)...

Ду маврид аз шахсиятҳо, ки шомилӣ хорбун дар ҳикояти шашум ва қурси нон дар ҳикояти ҳафтуманд, ғайри ҷондоранд. Баққол ҷўҷаи соҳибони машоғил, дузд бо зикри вижагӣ ва дигар шахсият ба сурати ашхоси номаълум дар ҳикоеҳои ҳузур доранд.

Шахсиятҳои мавҷуд дар ҳикоеҳои “Баҳористон”-и Ҷомӣ камтар дорои номи хосанд ва бештар ба ановин, алқоб ва авсофи барҷастаи афрод ишора шудааст, чаро ки дар ҷомеаи суннатӣ ба иллати ҳокимияти ғоятгаро дар он бештар ба ҳадаф таваҷҷўҳ мешуд то ба ҳалқаҳои шахсият, ки фард ё ҷомеаро ба ҳадаф мерасонанд ва ин масъала бӯди таърихӣ ҳикоятро камрангтар намудааст ва ин нишон медиҳад, ки нависанда тамоюл надоштааст, ки суҳанони ҳудро бар асоси мустанадоти таърихӣ ва бо номи хоси ашхос эътибор диҳад, балки эътибори суҳанони ҳудро ба насри зебо ва расои ҳуд боз гузоштааст.

Ҷомӣ дар ҳикоеҳои “Баҳористон” шахсиятро ба таври мустақил ва ҷудогона меҳвари ҳикоят қарор надодааст, балки шахсиятҳо бештар дар хидмати баёни матлаб омадаанд, то нависанда битавонад мақсуди ҳудро аз ҳилоли онҳо баён кунад.

Дар 67 ҳикоят аз 8 равзаи “Баҳористон” 170 шахсият ҳузур доранд. 44 шахсият ғайри инсон, 30 шахсият бо номи хос, 2 шахсият ғайри ҷондор ва 93 шахсияти дигар бар ҳасби мавқеияти шуғлӣ, хонаводагӣ ва вижагии барҷастаашон дар табақаҳои мухталифи сиёсатмадорон, адён, соҳибони мансабҳои идорӣ ва ғайра омадаанд.

3- 9- Баррасии зовияи дидгоҳи 67 ҳикояти “Баҳористон”

Тамоми ҳикоеҳои дар “Баҳористон” бо зовияи диди шахси сеюм оварда шудаанд ва дар ҳеҷ як аз ҳикоятҳо равӣ ҳузур надорад ва дostonро аз забони дигаре баён мекунад. Ин рӯйқард баёнгарӣ ин аст, ки дар ҷомеаи суннатӣ шеваи ақли кулӣ ҳокимият дорад ва нависанда ҳудро ҳамаи ҷиздон ва тасмимгирандаи ниҳой ва каломӣ ҳудро фасл-ул-хитоби суҳанони дигарон медонад.

3- 10- Баррасии гуфтугӯ дар ҳикоеҳои “Баҳористон”

Гуфтугӯҳои мавҷуд дар “Баҳористон” бештар дар ҷиҳати пеш бурдани амали ҳикоят ва намоиши дарунмоя ба қор гирифта шудаанд.

Дар равзаи дувум аз миёни панҷ ҳикоят гуфтугӯи се ҳикоят ҷиҳати пеш бурдани амали ҳикоят аст ва аз ҳуд истиқлоле надорад ва дар ду ҳикоят гуфтугӯ дарунмояро ба намоиш мегузорад.

Дар равзаи сеюм гуфтугӯи ҳафт ҳикоят ҷиҳати пеш бурдани амали ҳикоят аст ва чаҳор ҳикоят дарунмояро нишон медиҳад. Дар ду ҳикоят гуфтугӯи мутақобиле сурат нагирифта ва танҳо дорои як гуфт ё фармуд аст.

Дар равзаи чаҳорум гуфтугӯи ҳафт ҳикоят ҷиҳати пеш бурдани амали doston аст. Як ҳикоят дарунмояро нишон медиҳад, се ҳикоят танҳо як гуфт дорад ва як ҳикоят гуфтугӯ надорад.

Дар равзаи панҷум аз миёни давоздаҳ ҳикоят гуфтугӯи шаш ҳикоят ҷиҳати пеш бурдани амали ҳикоят аст. Гуфтугӯ дар се ҳикоят дарунмояро ба намоиш мегузорад,

дар ду ҳикоят (панҷум ва сеюм) гуфтугӯҳо дар қолаби абёт оварда шудаанд ва як ҳикоят гуфтугӯ надорад.

Дар раvзаи шашум аз миёни се ҳикояти мавҷуд ду ҳикоят дар ҷиҳати пеш бурдани амали ҳикоят аст. Ҳикояти савум гуфтугӯи мутақобил надорад.

Дар раvзаи ҳаштум гуфтугӯ миёни шахсият дар ёздаҳ ҳикоят ҷиҳати пеш бурдани амали дoston аст, дар се маврид гуфтугӯ надорад, як маврид гуфтугӯи дарунӣ аст ва панҷ маврид дар ҷиҳати баён кардани дарунмои ҳикоят аст. Дар ду маврид аз ҳикоятҳо танҳо як бор аз феъли “гуфт” истифода шудааст.

Аз маҷмӯи 67 ҳикоят дар 36 ҳикоят гуфтугӯе, ки анҷом пазируфтааст, ба шакл вобаста ва барои пеш бурдани амали ҳикоят буда ва аз худ ҳеҷ истиқлоле надоштааст. Дар 15 ҳикоят гуфтугӯҳо дарунмоӣро ба намоиш гузоштаанд.

Ҳашт ҳикоят аз маҷмӯи ҳикояти “Баҳористон” танҳо дорои як «гуфт» ё “фармуд” аст, яъне гуфтугӯи мутақобиле анҷом намепазирад ва фақат «гуфте» вучуд дорад, ки ғолибан дарунмоӣро ба намоиш мегузорад.

Як ҳикоят аз маҷмӯи ҳикоят дорои тақъуӣи дарунӣ аст, ки шахсияти сангпӯшт бо худ сухан меғӯяд.

Панҷ ҳикоят низ вучуд дорад, ки ҳеҷ гуна гуфтугӯе дар онҳо сурат назируфтааст. Ду маврид аз гуфтугӯ низ дар қиъаву рубоӣ оварда шудааст.

Дар ҳикоят теъдоди гуфтугӯҳо кам аст. Бештарин басомади гуфтугӯро дар ҳикояти ҷаҳоруми раvзаи сеюм мушоҳида мекунем, ки болиғ бар ҷаҳордаҳ мавриди гуфтугӯи мутақобил байни Ҳаҷҷоҷ ва аъробӣ аст. Пас аз он, бештарини гуфтугӯ дар ҳикояти ҷаҳорум аз раvзаи ҷаҳорум, ки шомили шаш мавриди гуфтугӯ аст, вучуд дорад. Шояд битавон гуфт теъдоди ками гуфтугӯҳо дар ҳикоят, ки мӯҷиби содагӣ ва камии пӯёӣ мешавад, мутаносиб бо сохтори ҷомеаи суннатӣ бошад, ҷи фаъолиятҳои ҷомеаи суннатӣ бо пайванди ҳалқаҳои кам ба ҷараён меафтад. Низомии иқтисодии мубтанӣ бар кишоварзӣ ва домдорӣ дар ҷомеаи суннатӣ ба гунае буд, ки тавлидкунандагон маҳсулоти худро ба бозори суннатӣ меоварданд ва бо доду ситади қолаи худ бо қолаи дигарон ниёзҳои хешро бароварда мекарданд. Аз ин рӯ, ҳузури ҳалқаҳои кам дар сохтори ҷомеаи суннатӣ бетаъсир бар камии гуфтугӯҳо дар ҳикоят наметавонад бошад.

3- 11- Баррасӣ ва таҳлили аносири барҷастасоз дар 67 ҳикояти «Баҳористон»

Ҷунонки пеш аз ин низ гуфта шуд, усулан формалистҳо адабиётро корбурди вижаи забон медонанд. Қоидаафзоӣ ба унвони шакле аз барҷастасозӣ маҷмӯи аносиреро дар бар мегирад, ки бар сурат ва зоҳири забон устувор аст ва бештар шомили саноеъи лафзӣ ва бадеӣ, ҳамчун сачъ, ҷинос, тазод, мурут-ун-назир, тақрор, радиф, қофия, қалб, лаффу нашр, сиёқат-ул-аъдод, акс, табдил, услуби муъодила ва... мешавад.

Бо таваҷҷӯҳ ба ин, ки “Баҳористон” аз ҷумлаи муруни мусаччаъ аст ва матни мусаччаъ матни оҳангин ва дорои мусиқист, бинобар ин, бо баррасии мавриди қоидаафзоӣ дар ҳикояти “Баҳористон” натоиҷи зер ҳосил шудааст:

Аз маҷмӯи 258 намунаи сачъи мавҷуд дар ҳикоят 138 маврид сачъи мутавозӣ, 112 маврид сачъи мутарраф ва 8 маврид сачъи мутавозинро шомил мешавад.

Аз маҷмӯи 27 маврид ҷинос, 11 маврид ҷиноси лоҳиқ, 5 маврид ҷиноси хат, 4 маврид ҷиноси иштиқоқ, 3 маврид ҷиноси музайяд, 2 маврид ҷиноси муҳарраф, 1 маврид ҷиноси музайял ва 1 маврид ҷиноси музореъ аст.

Илова бар ин, 55 намунаи тазод, 20 намунаи мурут-ун-назир, 8 намунаи тақрор, 2 намунаи тасдир, 1 намунаи акс ва 1 намунаи услуби муодила низ дар ҳикоят ба ҷашм меҳӯрад, ки ҳамагӣ сабаби мусиқӣ шудани матни “Баҳористон” шудаанд.

Аз миёни ин авомили барҷастасоз сачъ бо 258 маврид болотарин басомадро дорад ва ин нишон медиҳад, ки Ҷомӣ дар садади зебоии зоҳирии асари худ будааст. Аз миёни мавриди хинҷоргурезӣ низ хинҷоргурезии маъноӣ ҷузъи муҳимтарин

гунаи хинчоргурезӣ аст, ки беш аз сутӯҳи дигари забон дар барҷастасозии адабӣ мавриди истифода қарор мегирад ва аслу асоси бадеӣ шумурда мешавад ва шомили ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз, ташхис ва... мешавад.

Аз маҷмӯи 67 ҳикояти “Баҳористон” 178 маврид хинчоргурезии маъноӣ ёфт шудааст. Аз ин миён 76 маврид ба ташбеҳ, 71 маврид ба киноя, 24 маврид ба истиора, 5 маврид ба маҷоз ва 2 маврид ба тамсил ихтисос ёфтааст. Ғолиби хинчоргурезиҳои маъноӣ дар сатҳи абёти ҳикоят аст. Ин амр нишон аз он дорад, ки Ҷомӣ бештар дар ҳавзаи адабиёт мекушидааст каломи худро муҳайял нишон диҳад ва дар сатҳи наср бештар ба қоидаафзоӣ таваҷҷӯҳ дорад.

Пас аз хинчоргурезиҳои маъноӣ хинчоргурезиҳои наҳвӣ болотарин басомадро доштааст. Хинчоргурезиҳои наҳвӣ, ки ҳамон барҳам задани тартиби оддии ҷумла ва ҳазфи афъол ба қаринаи лафзӣ ва маънавӣ ва ғайраро шомил мешавад, дар наср камтар намуд пайдо кардааст ва бештар дар мутунӣ назм қобили баррасӣ ва мушоҳида аст.

Дар маҷмӯи 67 ҳикояти “Баҳористон” 25 маврид хинчоргурезиҳои наҳвӣ ба ҷашм меҳӯрад, ки аз ин миён 3 маврид ба барҳам задани тартиби оддии ҷумла, 11 маврид ба ҳазфи феъл ба қаринаи лафзӣ ва маънавӣ, 11 маврид ба истифода аз феъли амр бидуни «би» ва феъли наҳӣ қадим ихтисос ёфтааст.

Дар баҳши хинчоргурезиҳои замонӣ, ки ҳамон ба кор бурдани калимотест, ки бо мурури замон аз ривочи он коста шудааст ва ин вожаҳо аз мақулаи исм, феъл ва ё ҳарфанд, 22 маврид дар қуллӣ ҳикоят ба ҷашм меҳӯрад.

Аз он ҷое, ки Ҷомӣ ин китобро барои фарзанди навомӯзи худ таълиф намуда, муҳтавои матолиб бисёр сода ва қобили фаҳм барои ҳамагон мебошад, ба ҳамин иллат, луғоти ғариб ва маънӯс дар қуллӣ ҳикоят камтар мушоҳида мешавад.

Дар баҳши хинчоргурезиҳои забонӣ низ 7 маврид ба бақоргирии ибороти арабӣ, 6 намуна ба абёти арабӣ, 4 намуна ба ҷумалоти мутаарриза ва 4 намуна ба оёт ва аҳодис ихтисос ёфтааст.

Дар маҷмӯъ 372 маврид авомили қоидаафзоӣ ва 246 маврид авомили хинчоргурезӣ дар қуллӣ ҳикоят ба ҷашм меҳӯрад.

3- 12- Баррасӣ ва таҳлили абёт дар 67 ҳикояти «Баҳористон»

Теъдоди қуллӣ абёти мавҷуд дар ҳикоеҳои “Баҳористон”-и Ҷомӣ шомили 196 байти форсӣ ва 2 байти арабӣ мебошад, ки дар қолаби 70 қитъа, 11 рубоӣ, 6 маснавӣ, 12 фардбайти форсӣ ва 4 фардбайти арабӣ омадааст.

Аз миёни ин абёт 196 байт ба сурати муқоффо ва 14 байт мураддаф аст.

Бинобар ин, натиҷа мегирем, ки бештарин қолаби абётро қитъаот ташкил медиҳанд ва аз он ҷо, ки қитъа шеърест бо ҳадди ақалли ду байт, ки маъмулан матлаъи он мусарраъ нест ва мисраъҳои завҷи он ҳамқофияанд, абёти мураддафи камтаре дар ҳикоят ба ҷашм меҳӯрад. Ин қолаб маъмулан барои баёни матолиби ахлоқӣ ва таълимӣ ба кор гирифта мешавад ва “Баҳористон” низ як китоби таълимӣ аст.

Гуфтанист, қуллияи абёт дар ҳикоеҳои “Баҳористон”-ро Ҷомӣ худ сурудааст. Дар хотимаи “Баҳористон” Ҷомиро мақолатест, ки дар он ҷо пас аз эътизор аз тӯли калом бад-ин нукта ишора кардааст, ки ашъор ва манзумоти ворида дар ин китоб ҳама аз худӣ ўст ва мустаъорӣ нест ва ин рубоиро назм фармудааст:

Ҷомӣ ҳар ҷо, ки нома иншо орошт,

Аз гуфтаи кас ба орият ҳеҷ нахост.

Онро, ки зи сунъи худ дуқон пурқолост,

Даллолии қолаи қасонаш на сазост (Ҷомӣ, 14 :1374).

Ва ин нишон медиҳад, ки Ҷомӣ аз авомили офариниши назм дар асари худ низ дар қамоли огоҳӣ баҳра бурдааст.

4- Натиҷагирӣ

“Баҳористон” ба унвони насре мусаччаъ ва ривой, ки Ҷомӣ онро ба тақлид аз “Ғулистон-и Саъдии Шерозӣ дар қарни даҳуми ҳиҷрӣ навиштааст, дорои вижагиҳои ғурмии вижаест, ки нависандагони мақола кӯшидаанд ин мушаххасаро бар асоси мабонии мактаби формалистӣ табиин ва таҳлил кунанд. Дастоварди пажӯҳиш нозир бар ин аст, ки Ҷомӣ аз миёни дарунмоя, ба дарунмояи ишқ таваҷҷӯҳи вофире кардааст. Миёни насри мусаччаъ ба унвони насре ҳунари ва зебо бо ишқ, ки иртиботи танготанге бо зебоӣ дорад, пайванде амиқ вучуд дорад, чунонки зебоӣ нуқтаи муштараки насри мусаччаъ ва ишқ аст. Дар заминаи пайранг, гуфтани аст, ки ҳикоятҳо пайранг надоранд ва ё заъиф ва мутавассит ва ин бад-ин маъност, ки нависанда зиёд дар паи нишон додани ҳунари дostonнависии худ набудааст, балкии меҳоста бо ҳикоеъте, ки ғолибан бисёр кӯтоҳ ва саршор аз саноеъи лафзӣ ва зебоиҳои каломианд, матолиби худро ба мухотаб арза намояд. Кӯтоҳ будани ҳикоеъ ҳам метавонад далеле дигар барои заъфи пайранг дар “Баҳористон” бошад, зеро ровӣ ғурсати тарҳрезии dostonро пайдо накарда ва танҳо ба баёни дарунмоя дар чанд сатри кӯтоҳ иктифо кардааст.

Шахсиятҳои мавҷуд дар ҳикоеъи “Баҳористон”-и Ҷомӣ камтар дорои номи хосанд ва бештар ба ановин, алқоб ва авсофи барҷастаи афрод ишора шудааст, чаро ки дар ҷомии суннатӣ ба иллати ҳокимияти ғоятгаро дар он бештар ба ҳадаф таваҷҷӯҳ мешуд, то ба ҳалқаҳои шахсият, ки фард ё ҷомеаро ба ҳадаф мерасонанд ва ин масъала буъди таърихӣ ҳикоятро камранг намудааст ва ин нишон медиҳад, ки нависанда тамоюл надоштааст, ки суҳанони худро бар асоси мустанадоти таърихӣ ва бо номи хоси ашхос эътибор диҳад, балки эътибори суҳанони худро ба насри зебо ва расои худ боз гузоштааст. Бо ин вучуд, дар “Баҳористон” 170 шахсият аз аволими инсонӣ ва ғайри инсонӣ ҳузур доранд. Гуфтугӯҳо дар “Баҳористон” чандон фаровон нест. Шояд битавон гуфт, теъдоди ками гуфтугӯ дар ҳикоеъ, ки мӯҷиби содагӣ ва пӯёии андак мешавад, мутаносиб бо сохтори ҷомеаи суннатӣ бошад. Аз миёни авомили барҷастасоз сачъ бо 258 маврид болотарин басомадро дорад ва ин нишон медиҳад, ки Ҷомӣ дар садаи зебоии зоҳирии асари худ будааст. Аз миёни мавриди хинҷоргурезиҳо низ хинҷоргурезиҳои маъноӣ ҷузъи муҳимтарин гунаи хинҷоргурезист, ки беш аз сӯғҳи дигари забон дар барҷастасозии адабӣ мавриди истифода қарор мегирад ва аслу асоси бадеъ шумурда мешавад ва шомили ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз, ташҳис ва ғайра мешавад.

АДАБИЁТ

- احمدی، بابک (1372)، ساختار و تأویل متن، تهران: نشر مرکز.
- امامی، نصرالله (1377)، مبنای و روش‌های نقد ادبی، تهران: نشر جامی.
- ایگلتن، تری (1380)، پیش درآمدی بر نظریه ادبی (ترجمه عباس مخبر)، تهران: نشر مرکز.
- برتنز، یوهانس ویلهم (1382)، نظریه ادبی (ترجمه فرزانه سجودی)، تهران: انتشارات آهنگ دیگر.
- پاینده، حسین (1384)، گفت‌و‌مان نقد (مقالاتی در نقد ادبی)، تهران: انتشارات روزنگار.
- ----- (1385)، نقد ادبی و دموکراسی، چاپ اول، تهران: انتشارات نیلوفر.
- جامی، عبدالرحمن (1374)، بهارستان، تصحیح اسماعیل حاکمی، تهران: نشر اطلاعات.
- جامی، عبدالرحمن (1368)، نفحات الانس، تصحیح محمود عابدی، انتشارات «سخن».
- داد، سیما (1378)، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: نشر مروارید.
- زرین‌کوب، عبدالحسین، (1357)، با کاروان حله، تهران: چاپخانه علمی.
- سلدن، رمان و دیگران (1377)، راهنمای نظریه ادبی معاصر (ترجمه عباس مخبر)، تهران: انتشارات طرح نو.
- شفیع کدکنی، محمد رضا (1386)، موسیقی شعر، چاپ دهم، تهران: انتشارات آگاه.
- شمیسا، سیروس (الف 1383)، نقد ادبی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات فردوس.
- ----- (1373)، نگاهی تازه به بدیع، تهران: انتشارات فردوس.
- صفا، ذبیح الله (1368)، تاریخ ادبیات در ایران، ج چهارم، چاپ پنجم، تهران: انتشارات فردوس.
- صفوی، کوروش (1383)، از زبان‌شناسی به ادبیات، ج اول، نظم، تهران: نشر سوره مهر.
- ----- (1383)، از زبان‌شناسی به ادبیات، ج دوم، شعر، تهران: نشر سوره مهر.
- گورین، آل ویلفرد و دیگران (1370)، راهنمای رویکردهای نقد ادبی، (ترجمه میهن خواه، زهرا)، تهران: نشر اطلاعات.
- مقدادی، بهرام (1378)، فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی (از افلاطون تا عصر حاضر)، تهران: انتشارات فکر روز.
- نفیسی، آذر (1368)، آشنایی زدایی در ادبیات، مجله کیهان فرهنگی، شماره 2.

ФОРМАЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ «БАХОРИСТОНа» ДЖАМИ

В данной статье с целью лучшего понимания структуры хикоятов «Бахористона» Джами все сказания данного произведения рассматриваются методом формализма. Объект исследования изучается с двух позиций:

1. Из позиции идеяобразующих элементов, таких как содержание, контура, угол зрения автора, образы, диалоги и т.д.

2. Из позиции стилеобразующих факторов, таких как изменение правил, уклонение от принятых языковых норм (деконструкции формы языка), употребления изолированных форм и т.д.

Устанавливается, что все хикояты «Бахористона» имеют определенные идеи, и в них преобладает тема любви. В 67 хикоятов участвуют 170 персонажей, событий рассказывается с третьего лица. Диалоги употребляются для усиления динамики хикоятов. Структура хикоятов в основном средняя и даже слабая. Всего лишь пять хикоятов имеют твердую схему. Джами в своих хикоятах занимается изменением правил, чем уклонения от языковых норм. Другими словами Джами уделяет свое внимание украшением слов, поэтому его проза в «Бахористоне» является мусаджой, т.е. рифмованной.

Ключевые слова: «Бахористон», Джами, формалистический анализ, схематизм, деконструкция.

FORMALIST ANALYSIS OF BAHARISTAN" JAMI

Jami's Baharestan is one of the rhymic texts in persian literature. The evaluation and analysis of Baharestan as a narrative literary work that is written through the mimicry of saedi's Golestan, from the formalistic point of view can reveal some manifestations of its beauties.

Formalism or form- orientedness pays attention to the evaluation of the form and structure of a literary work and by a portraying view making clear the structural elements of a literary work, foreground factors and the style of narration.

In this thesis, in order to create better understanding of the structure of Jami's Baharestan's tales, they are evaluated in two sections:

The first part is evaluated from fictional elements such as theme, plot, point of view, character, dialogue and the second part is evaluated from foreground factors such as: extra regularity and deviation by presenting some evidences.

Achievement of research in the fictional elements is indicating that jami paid his most attention to the "love" issue among other themes. In 67 tales of Baharestan, 170 characters are presented and in this literary work the omniscient point of view (third person) is obtained the highest frequency. the conversations also is often for the advancement of the actions of the story. plot is average or poor in the most of the tales. Some tales don't have any plot and just 5 tales have strong plot. The owner of Baharestan paid more attention to the extra regularity elements more than deviation among foreground elements. this approach shows that Jami appealed to the literal beauties more. Jami with this style is searching his main purpose of writing which is creation of a rhymic literary work.

Key words: Formalism, Jami's Baharestan, fictional elements, foreground elements.

Сведения об авторах: *Муртазо Мухсини* – преподаватель Университета Мозандарон, Иран

Ахмад Ганипур Маликшо – преподаватель Университета Мозандарон, Иран

Соноз Фарохони - преподаватель Университета Мозандарон, Иран

БОЗТОБИ ХЕШКОРИҲОИ УСТУРАӢ ДАР ДОСТОНИ «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И ҶОМӢ

Сайидали Қосимзода, Осия Забехниё Имрон
Донишгоҳи байналмилалӣ Имом Ҳумайни воҳиди Қазвин,
Донишгоҳи Паёми нури Язд, Эрон

«Саломон ва Абсол» қиссаи рамзиест, ки аз он ривоятҳои гуногун дар даст аст. Як ривоят мутобиқи достонест мутаалиқ ба Ҷомӣ, ки ӯ дар қарни нухуми ҳиҷрӣ барои нахустин бор онро ба назм даровард. Хадафи ин мақола табиини ҳамсонҳои мазмунӣ ва бархе хешкориҳои устураӣ дар «Саломон ва Абсол»-и Абдуллоҳи Ҷомӣ бо ривоеҳои асолиро Эрон ва ҷаҳон аст. Лазо бо қорбасти шеваи тавсифӣ-таҳлилӣ ба ин натиҷа расидааст, ки муқоисаи шахсиятҳои аслии достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ бо шахсиятҳои аслии бархе ривоеҳои устуравӣ дар қанори нақши барҷастаи

куханулгуи оташ ва хешкори мунтасаб ба он дар боварҳои устураии Эрон ва ҷаҳон ҳаммояварӣ ва ғиноӣ ривоёти Ҷомӣ дар муқоиса бо ривоёти мутақаддим ошкор мегардад ва ҳамнақши байноматнии асотир ва пӯёии он дар батаҳрик даровардани замири нохудоғоҳ, ки маъмани хотирот ва боварҳо ва кӯханулгуи асотирӣ, дар фазои зеҳнии Ҷомӣ бознамоя мешавад.

Шояд дар миёни дostonҳои рамзии адаби форсӣ камтар дostonе аз назари тааддуд ва танаввуӣ дарёфту тафсир ва дар айнаи ҳол ривоёти мутақасир ба ривоёти дostonи «Саломон ва Абсол» бирасад. Гӯё нахустин бор Ҳоҷа Насири Тӯсӣ, пас аз кунду қовҳои бисёр, ба ривоятҳои муҳталифе аз «Саломон ва Абсол», ки ба истиноди “Луғатномаи Деҳхудо” манбае юнонӣ ва ба таъбири яҳудӣ (эҳтимолан, Телмок) дорад, (руҷӯ кунед: Деҳхудо зайли «Саломон ва Абсол») даст ёфтааст. Агрчи ҳуди юнониён аз вучуди чунин матне изҳори беиттилоӣ кардаанд, чунонки Ҳонри Корбен мегӯяд: «Дастнавиштаҳои он ба забони юнонӣ аз байн рафтааст... Дар ин матн ишора ва самбулими кимйегарии амалиро бар мароҳили тағйироти орифона метавон мушоҳида кард... Дар он рӯзгор ҳадаф аз кимйегарӣ ҳамоно нишон додани мароҳили гузари инсон аз модда ба маъно (чисм ба рӯҳ) будааст»¹ (Корбен, 1366: сах. 8) Бо ин авсоф яке аз нахустин ривоёт он аст, ки аз тарҷумаи Ҳунайн ибни Исҳоқи Ибодӣ (194-260 қамарӣ) донишманди қарни савуми ҳиҷрӣ метавон дид, ки қиссаи ишқи миёни Саломон ва дояш-Абсолро нақл мекунад. Матни дostonи «Саломон ва Абсол»-и ӯ фоқиди ҳар гуна шарҳ, тафсир ва таъбир аст ва дар соли 1298 қ. / 1881 м. дар Қўстантания (Истамбул) ва 1908 м. дар Қоҳира ба ҷоп расидааст. (Муҳочирӣ, 1378 : с. 31).

Ривоёти дигар дostonи ду бародар бо номҳои Саломон ва Абсол аст, ки дар ин ривоят ҳамсари Саломон дар ишқе мамнӯъа дилбохтаи Абсол мешавад ва қасди игвоӣ ўро дорад. Абсол ба хостаи ў тан дар намедихад ва саранҷом бо макри ҳамин зан қўшта мешавад. Ҳоҷа Насир ҳамин ривоятро мавриди назари Ибни Сино дониста ва ба таъвили он даст задаст. Аз назари таърихӣ пас аз Ибни Сино Ибни Туфайл қиссаи «Саломон ва Абсол»-ро дар зимни қиссаи рамзии дигаре ба номи «Ҳай ибни Яқзон» навишт².

Авҷи тафсирҳо ва қирооти мутаддид аз «Саломон ва Абсол» ба қарни 7-уми ҳиҷрӣ мерасад ва ин амрест, ки ҳадди ақал аз се манзар табиӣ менамояд: Нахуст дар ҳасисаи зотӣ ва сиришти ниҳодии рамз нуҳуфтааст ва онро муҳайёи поённопазирии маъно ва дарёфтҳои гоҳ мутаориз ва мутанозир дар занҷираи фаҳми муҳотабон дар сайри замонӣ мекунад. Дувум он ки жарфсохти ғолиби ин дostonҳо таъсир аз замири нохудоғоҳии башар ва моягирӣ аз зарфиятҳои ривоёти устураиро нишон медиҳад, ки ҳамин ачин шудан ё даромехтагии мӯҷиботе такрорпазирӣ ва истимрори онро боис шудааст. Чаро ки моҳияти устураҳо ба қавли Илиёда ҳамин такрорпазирӣ ва сармашқ шудан аст. (руҷӯ кунед, Илиёда, 1382 сах. 23-24).

Саввум, зарфият ё авзои таърихии қарни ҳафтум ва ғароиш ба манзумасароӣ, ба вижа манзумаҳои ирфонӣ ва рамзӣ аст. Тадовуми ҳамин рӯйкарди рамзнок, ки ба навъе ба тадриҷ пас аз ғалабаи нигориши сӯфигарӣ ва ирфонгароӣ дар паҳнаи адаби форсӣ намудор гашта буд, то ба он ҷо идома ёфт, ки Нуриддин Ҷомиро, ки ба соли 817-и ҳиҷрии қамарӣ дар деҳаи Харҷард аз тавобеи Ҷом (дар иёлоти Хуросон) по ба арсаи вучуд ниҳод (Сафо, 1363: ҷ. 4, с. 964) ва ба таъбири хотамушшуарои адаби классикии форсӣ лақаб гирифт ва аз назари илму дониш, баҳусус маорифи ирфонӣ дар қарни нуҳум камназир буд, ба фикри нақли қирооте дигаргуна аз дostonи «Саломон ва Абсол» дар дувумин авранг аз «Ҳафт авранг»-и хеш афтод ва ба арзаи тафсиру таъвиле буд ва ба арзаи тафсир ва таъвиле мутобиқи машраби завқиву ирфонии хеш мутамоил гашт. Ривоёте манзум, ки гӯё барои нахустин бор аз чунин дostonе анҷом шуда буд. Бо ин вижагӣ тафсири Ҷомӣ ва рамзқушоҳои ӯ аз дostonи «Саломон ва Абсол» талфиқе аз рӯйкарди ирфонии моқабл ва нигариши фалсафии

Хоча Насири Тӯсӣ ба назар мерасад. Аммо он чи нигорандагонро ба тамаркуз ва бозхонии ривоёти Ҷомӣ кардааст, мутобиқатхоест, ки миёни хешкорихо ва мазомини достони «Саломон ва Абсол» бо бархе бунмояҳо ва куҳанулгуҳои устурай ва ҳатто куллияти ривоёти устураии Эрон ва ҷаҳон дар он мушоҳида мегардад, ки талош мешавад, дар ин ҷустор ба ин муҳим ишора гардад.

1. Хулосаи ривоёти Ҷомӣ аз «Саломон ва Абсол»

Эй ба ёдат тоза ҷони ошиқон,

3-оби лутфат тар забони ошиқон (Ҷомӣ, 1373: с. 128).

Подшоҳе дар Юнон, барои он ки бе ворис намонад, ба кӯмаки ҳакими хирадманд бо талқеҳи маснӯӣ соҳиби фарзанде ба номи Саломон мешавад. Барои шир додани Саломон зане бо номи Абсолро аҷир мекунад. Саломон пас аз расидан ба синни булуғ шефтаи Абсол шуд ва чун подшоҳ ӯро ба раҳо кардани маъшук фармон дод, Саломон бо маъшук аз мамлакат фирор мекунад ва бе зоду тӯша ба бешае паноҳ мебарад. Шоҳ бо оинаи ҷаҳоннамои худ ӯро пайдо мекунад ва бо кудрати тасхиргарӣ монеи висоли Абсол ва Саломон мешавад:

Бо Саломон қуввати ҳиммат гумошт,

То зи Абсолаш ба қуллӣ боздошт. (Ҷомӣ, 1373: с. 130).

Ошиқ ва машук чун донистанд, ки имкони висол надоранд, ба қасди худкушӣ худро дар оташ меафкананд:

Хотираш аз зиндагонӣ танг шуд,

Сӯи нобуди ҳудаш оҳанг шуд (Ҷомӣ, 1373: с. 131).

Аммо шоҳ Саломонро наҷот медиҳад ва Абсолро ба ҳоли худ воғузорида, то бисӯзад. Баъд аз он ки Саломон дар ҳаҷри маъшук бетобии бисёр мекунад:

Кош чун оташ ҳамеафрӯхтам,

Ту ҳамемондӣ ман месӯхтам (ҳамон).

Шоҳ ба мушовири ҳакими худ мутавассил мешавад ва ҳаким сурате аз Абсол месозад, то Саломон бо нигариштан бад-он камтар бетобӣ кунад. Аммо мукаррар аз зебоии Зухра бо Саломон суҳан мегӯяд. Бо изҳори иштиёқи Саломон нисбат ба Зухра ҳаким Зухраро барои Саломон зоҳир мекунад ва Саломан бо дидани Зухра ёди Абсолро аз хотир мезудояд.

Чун Саломон аз ғами Абсол рафт,

Дил ба машуқи ҳумоюнфол баст.

Доманаш з-олудагӣҳо пок шуд.

Ҳимматашро рӯй дар афлок шуд (Ҷомӣ, 1373: с. 132).

Пас аз ин мочаро подшоҳ аз салтанат канора мегирад ва тоҷу тахти худро ба Саломон таслим мекунад.

2. Ҳамсонии достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ бо дostonҳои устурай

3. 1. Устураи эронии Гаюмарс ва достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ

Дар достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ омадааст, ки подшоҳе дар Юнон барои он ки бе ворис намонад, ба кӯмаки ҳакими хирадманд бо талқеҳи маснӯӣ соҳиби фарзанде бо номи Саломон шуд, рӯхдоде, ки бешабоҳат ба кайфияти таваллуд Гаюмарс дар Динкарт нест, ки дар он омадааст: «Ба унвони нахустин намуна Хаведудас (оини издивоҷ миёни маҳорим) пайванди муқаддас миёни Урмузд (худои осмон) ва духтараш Сипандормада (Замин) баршумурда шудааст. Аз ин пайванд аст, ки Гаюмарс зода мешавад». (Динкард, саввум фасли 80, банҳои 3-4).

Абӯрайҳони Берунӣ нақл кардааст, ки Аҳриман писаре бо номи Хазвара дошт, ки Гаюмарс ӯро мекушад. Аҳриман ба Урмузд шикоят мебарад ва меҳодад, ки барои ҳифзи паймони басташуда миёни ӯ ва Урмузд Гаюмарсро ба марг мучозот кунад. Баъд аз марги Гаюмарс, нутфаи Гаюмарс ҷиҳил сол бар замин мемонад (Берунӣ,

1363, с. 108). Дар поёни чиҳил сол гиёҳи ривос¹⁹ аз нутфаи Гаюмарс мерӯяд. Ин гиёҳ дорои як соқ ва понздаҳ барг буд, ки бо санине мутобикат мекард, ки Машӣ ва Машиёна дар ҳангоми берун омадан аз гиёҳ доштанд. Ба тадриҷ Машиёна ба шакли инсон дармеоянд ва ҷон ба гунае минуй дар онон дохил мешавад.

Дар ривоёти дигар омадааст, Ахурамаздо Гаюмарсро биофарид. Муддати сӣ сол танҳо дар кӯҳистон ба сар бурд. Дар ҳангоми марг аз салби ӯ нутфае хориҷ шуд ва ба ашъаи хуршед тафсия гардид ва дар дили хок маҳфуз монд. Пас аз чиҳил сол аз он нутфа гиёҳе ба шакли ду сокаи ревос ба ҳам печида дар меҳрӯз аз меҳрмоҳ (чашни Меҳргон) аз замин рӯиданд (Ҳарирӣ, 1365: с. 32).

Мушобеҳати достони «Саломон ва Абсол» бо устураи Каюмарс таваллуди ғайритабӣ ва хориҷ аз раҳми Саломон ҳаммонанди таваллуди наботӣ ва хориҷ аз раҳми Машӣ ва Машиёна аст. Дигар он ки дар достони Салмон ҳаками илоҳӣ нутфаи шоҳи Юнонро ба рӯи меҳргӣ қарор медиҳад ва бад-ин тартиб Салмон баъд из нӯх мутаваллид мешавад. Ҷолиб ин ҷост, ки Машӣ ва Машиёна низ аз манбаи наботӣ, яъне аз гиёҳи ревос таваллуд шуданд. Ташобеҳи таваллудҳои шахсиятҳои асли дар ду достон таносуботи байноматнӣ миёни ду матн ва илҳомгирии яқсонӣ ду ривоётро аз замири ноҳудогоҳ ва иттиҳоди бунмояи таваллуди ғайритабӣ қоиш шудани манбаи гиёҳиро барои инсон намоён мекунад. Шабоҳати ин нукта дар ривоёти Ҷомӣ нишондиҳандаи таъсир аз андешаи устураи кайфияти офариниши инсон дар асотири эронӣ аст, ки ноҳудогоҳ ё худогоҳ дар бозсозии ривоёти «Саломон ва Абсол» ворид гаштааст.

3. 2. Достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ ва устураи Пон дар Юнон. Пон (Pan) пуштибони мардум, ҷангалҳо ва кишзорон буд. Ӯ дар ҳангоми зодан дорои шох, дум ва пояҳо чун буз буд. Ӯ маъҷуб буд ва ҷунон зишт, ки модараш ҳамон замон, ки ба дунё омад, аз ӯ рӯй бармегардонад (Диксон Кенедӣ, 1385, с. 152). Ҳомер дар бораи Пон нақл мекунад, кӯдаке, ки модар ва дояш аз тарс ба дурӣ рахояш мекунанд. Пас аз муддате аз сӯи Ҳермес пайдо мешавад ва дар пушти харгӯше печида ба қуллаи Олимп бурда мешавад, то парвариш ёбад. Вай дар он ҷо бо таъсири аҷроми осмонӣ бузург мешавад (Ҳомер, 1385, с.162).

Дар ривоёти «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ низ ба имкони таквини худ ба худ ирандоми инсонӣ таҳти таъсири аҷроми самовӣ аз тӯдаи хоки рус ва бар асари ҳарорати муносиб ишора шудааст. Ҳамчунонки дар устураи Каюмарс низ баён шудааст, ки нутфаи ӯ бо ҳарорати хуршед тафсия мегардад ва хуршед масъули ҳифзи нутфаи Гаюмарс аст. Бинобар ин, достони «Саломон ва Абсол» низ аз ду ҷиҳат аҳамият дорад:

- баёни ҳолати таваллуди зотӣ ва нашъунамои табиӣ.

- аз манзари дostonсароӣ ва бовардошти муқаддаси устураӣ, ки нутфа дар ҳимояи Ахуро ва маъмурони он рушд меёбад ва иртиботе зариф, ки баёни як устураи шарқӣ ва ақидаи илмӣ тақомул барқарор шудааст.

3.3. Достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ ва устураи Эдип (Oedipus) дар Юнон. Он гоҳ ки пешгӯи Делф фарҷоми Лоиюс подшоҳи Тибро ин гуна пешгӯӣ карданд, ки ба дасти наваи духтарияш кушта хоҳад шуд. Лоиюс дастур медиҳад, то навздро бар кӯҳи Ситерон бигузоранд, то ғизои даррандагон шавад. Ғуломе, ки ба ин кор ғумошта шуд, пой кӯдакро сӯроҳ ва ӯро аз дарахте овезон кард. Аз ин рӯ, ба кӯдак Эдип (дар юнонӣ пойбаромосида) гӯянд, вақте Фурбос ҷӯпони Пулип шоҳи Куринат бо галлаи худ аз он ҷо мегузашт, фарёди кӯдакero мешунавад ва ба назди ӯ мешитобад. Шаҳбонуи Куринат, ки фарзанде надошт, Эдипро ба фарзандӣ мепазирад. Он гоҳ ки Эдип бузург мешавад, пас аз воқеаи аҷиб ба Тиб бозмегардад ва нодониста падари худро мекушад ва бо модари худ издивоҷ мекунад (ручӯъ кунед,

1.Дар асотири Рум, Кирес (Ceres) ва ҳамтои наринаи ӯ Керус (Cerus) худойгони ғуллот, ақолими мағзори зард ва кишоварзӣ буданд (Ҳамелтон, 1376: 64).

Каззоӣ, 1367: с. 40). Баъд аз огоҳии Эдип ва модари ӯ аз хуввияти воқеии хеш модараш худкушӣ мекунад ва Эдип худро нобино месозад ва саранҷом дар ранҷу азоби зиёд мемирад ва чаҳор фарзанди ӯ ба шакли ҷонгудоз аз дунё мераванд. Албатта, писарони ӯ бо нафрини вай ба ҷони ҳам меафтанд... ва бад-ин тартиб тақдир пирӯз мешавад ва нотаवонии одамиро дар баробари сарнавишт эълон медорад. Бинобар ин, ин устура бо «Саломон ва Абсол» аз манзари зайл ҳам ҳамсонӣ меёбанд. Яъне, ҳамон гуна ки Эдип нохоста ошиқи модараш мешавад ва бо вай издивоҷ мекунад, Саломон низ нохоста ошиқи дояи худ (ба масобаи модар) мешавад.

Шарҳи он дар ривояти Ҷомӣ ба шарҳи зер аст:

Барои Саломон дояи зеборӯ ба номи Абсол таъин мешавад. Саломон аз шири Абсол менӯшад ва бузург мешавад, вале Абсол аз ҳамон нигоҳ ва бархӯрди аввал ошиқаш мешавад. Абсол шабу рӯз ошиқона Саломонро парвариш мекунад, то ин ки Саломон чаҳордаҳсола шуд:

Кардӣ ин сон хидматаш бегоҳу гаҳ,

То шудаш соли ҷавонӣ чордах,

Чордах будаш ба хубӣ моҳи рӯ

Соли ӯ ҳам чордах чун моҳи ӯ

Пояи ҳуснаш бисе боло гирифт

Дар ҳама дилҳо ҳавояш ҷо гирифт (Ҷомӣ, 1373: с. 215).

Ҷомӣ дар васфи хусусияти зоҳирӣ ва тавонмандии ҷисмӣ ва ҳаллоқиятҳои Саломон аз меъёрҳои инсонии комил баҳра меҷӯяд, меъёрҳои оташи ишқро дар Абсол шӯълавартар месозад. Аз дигар сӯ ҷозибҳои ҷамоли Абсол, ки намуди ҷаззобиятҳои дунявӣ аст, Саломонро низ шефтаи худ карда буд:

Шоҳиде пуришва буд Абсол низ,

Кам на аз боби ҷамолаш ҳеҷ чиз.

Бо Саломон арзи хубӣ соз кард,

Шеваи ҷавлонгарӣ оғоз кард. (Ҳамон, 221)

Ишвагарии Абсол қудрати муқовимат ва шикобоиро аз Саломон мерабояд ва Саломон мағлуби нафси аммораи хеш ба ишқи гуноҳолуд ба Абсол рӯ меоварад ва ин сароғози худофаромӯшӣ ва достони ҳубути ӯ дар ин кураи ҳокӣ аст.

3. **Озмуни гузар аз оташ барҷастатарин бунмояи устураи дар “Саломон ва Абсол”-и Ҷомӣ.** Яке аз муҳимтарин бунмояи устураи, ки бештар ба иллати сарчашма гирифтани аз замири ноҳудогоҳ ва ҳосили анбошти боварҳо ва таҷорибии инсонии навъиву бадавӣ ва мондагории он дар ниҳоди ноҳудогоҳ аст, куҳаналгуи “оташ” аст. Дар бораи ҳешқории устураи оташ дар асотири ҷаҳон ва Эрон омадааст, ки оташ бо вучуди ҳислати сӯзандагӣ ва моҳияти поккунандагӣ, ҷондорест, ки ба бегуноҳон осеб намерасонад, ҷунонки дар асотири эронӣ, Сиёвуш ногузир шуд, барои исботи бегуноҳии хеш, аз миёни анбӯҳе аз оташ бигзарад. Дар асотири Юнон, олиҳаи Деми́тер барои ҷовидона сохтани Демофон ӯро ҳар шаб дар оташ мениҳад, то ба сабаби ҳосияти оташ, номиро шавад; ҷунон ки дар асотири Юнон олиҳа Татис низ ба ривоёти хос, барои рӯинтан сохтани Ошил, синаи ӯро рӯи оташ мениҳад (Диксон Кенеди, 1385: 39). Ё дар асотири Миср, Эзис барои ҷовидон сохтани кӯдаки маликаи Бобул ӯро дар оташ ниҳод, то кӯдакро номиро созад (Ҳорт, 1384: 370).

Дар асотири ҷаҳон намунаҳои бисёре дар бораи бегазандии оташ ба бегуноҳон омадааст, ки ба бархе аз онҳо ба сабаби мушобехот бо пайрафти достони охири “Саломон ва Абсол” зикр мешавад:

- дар асотири Юнон, вақте Симла, модари Диёнезус оташ гирифт, Зевс Диёнезусро солим аз ҷанини модар хориҷ кард. Оташ ба Диёнезус осебе нарасонд. Ҷолиб инчост, ки Симла комилан сӯхт, ӯ чун кӯдаки қатлшуда мутаваллид шуд (Диксон Кенеди, 1385:245);

- дар асотири Юнон Ҳероклис дар лаҳзоти охири умр дастур дод, ҳезум ҷамъ кунамд. Онгоҳ худ дар миёни ҳезум нишаст ва дастур дод, ҳезумро ба оташ

бикашанд. Нуктаи муҳим инчост, ки ӯ натанҳо насӯхт ва оташ ба ӯ осебе нарасонд, балки ба сурати шохине ба чамъи худоёни Олимп пайваст ва ҷовидона шуд. Ӯ, бо оташ задани ҷисми фони худ, номиро шуд ва ба мартабаи худӣ расид (Ҳамон: 423);

- дар ҳамосаи ҳиндувон “Ромоёно”, Сито барои исботи бегуноҳии худ ва ин ки ҳеч гуна робитае бо Ровоно надоштааст, дастур медиҳад, то оташе барфурӯзанд. Он гоҳ барои исботи бегуноҳии худ ба даруни оташ меояд, аммо Худои оташ ӯро дар миёни шӯълаҳо, бе он ки газанде ба ӯ бирасад, мегузорад ва ӯ дар миёни шодии мардум ба кишвари худ бармегардад (Доло Пикуло, 1385: 49);

- дар асотири Ҳинд Ҳиран Кашипу писари худ Пурҳилодро, ки аз пайравони сарсаҳти Вишну аст, ба қасди марг дар оташ меафканад, аммо оташ ба ӯ осебе намерасонад, зеро ӯ аз тамаркузи худ рӯи Вишну нерӯ мегирифт;

-дар асотири Ҳинд малика Чандра Матӣ ҳамсари шох Ҳриш Чандра барои наҷоти шавҳар ва писари худ аз ҷанголи шӯълаҳои оташ омода мешавад, то худро дар оташ қурбонӣ кунад. Ӯ худро ба шӯълаҳои оташ меафканад, аммо оташ аз ҳайбати вафодории малика ба шавҳараш нопадид мешавад ва ба малика осебе намерасонад;

-оташ (fire) дар бисёре аз адён таҷаллии Худост. Дар Чин оташ далолат бар шӯро шавқ дорад ва сифати найрангест. Худои ибронӣ дар буттаи фурӯзоне ба сурати як сутуни оташин ё пораи оташ ба рӯи кӯҳи Сино мутаҷаллӣ мешавад. Дар усули исавӣ оташ барзаҳи татҳиркунанда, вале оташи дӯзах кайфардиҳанда аст» (Ҳол, 1380: 198-199).

«Оташ ҳамтои заминии хуршед буд ва мисли хуршед зиндагӣ мебахшид. Оташ тамизкунанда ва поккунанда аст ва аз хокистари он растаниҳои тоза ва борвар падида меоянд. Оинҳои оташ сурате аз ҷодуии ҷалби муҳаббат буд, ки ҳадаф аз баргузори он тарғиби хуршед ба бозгашт пас аз нопадид шудаанаш дар фасли зимистон буд» (Ҷейн Грин, 1384: 502)

Ҳиндуҳо оташро писари Раббуннавӣ осмон медонанд ва мепиндоранд, ки аз осмон ба замин оварда шудааст. Ҳамон гуна, ки дар асотири эронӣ кашфи оташро мавҳибати худовандӣ барои Ҳушанг доништаанд, ки барои дафъи Аҳриман (мор) бар қор гирифта шуд. Ё ба нияти дафъи Аҳриман Худо мавҷудаш қард:

Нашуд мор кушта, валекин зи роз,

Падида омад оташ аз он санг боз (Фирдавсӣ 1387: Ҷ. 1, 33).

Ҳушанг ба шукронаи пайдоиши оташ он рӯзро ҷашне сохт, ки ҳарсол дар он рӯз шаб оташ бармеафрӯхтанд ва Сада ном ёфт. Дар Ҳинд низ оташ зери номи Оганӣ ситоиш мешавад ва дар айни ҳол ҳам заминӣ аст ва ҳам эзодӣ. Оганӣ Худост, ки ба сурати оташ қурбониро дарёфт мекунад. Дар Юнон низ оташ тавассути Прометей аз осмон бар замин оварда шуд. Дар “Авасто” оташ писари Аҳурамаздо муаррифӣ шудааст. (Пури Довуд, 1309: Ҷ. 1 сах. 512) Аз ин рӯ, оташро дар оташкадаҳо ҳамеша равшан нигоҳ медоштанд, зеро фурӯғи он худовандӣ маҳсуб мешуд. Посбонии оташ дар Эрони қадим маҳсуси Урдубихишт буд ва аз миёни гиёҳон «Озаргун» ихтисос бар ин эзад дошт (Пурдовуд, 1356: 106).

Дар Қуръони қарим низ омадааст: “Оташ бо амри Худо бар Иброҳим гулистон шуд” (сураи Анбиё, ояи 69). Берунӣ дар “Осор-ул боқия” овардаст: «Яҳёи тамъиддиҳанда меғуфт: Ман шуморо бо об тамъид медиҳам, вале хоҳад омад он бузургтар аз ман, ки шуморо бо оташи Рӯҳ-ул-қудс тамъид хоҳад дод» (Берунӣ, 1363: 399).

Эронӣни бостон зиндагиро набарде миёни нерӯҳои хайр ва шар медидаанд, оташ (отар, атар, озар) барои хайр меҷангид. Оташ намоди Аҳурамаздо буд, ҷунонки дар Зомеъдишт омадааст: «Аждаҳои сепузаи бадоин, ки таҷассуме аз ҳаваси вайронгар барои ба ҷанг овардани фарраи эзодӣ битохт, то онро хомӯш созад. Оташ

(отар) фарраро ба даст овард ва он фарраро наҷот дод. Ожи Даҳока (Заҳҳок) аз оташ ҳаросон шуд ва худро пас кашид (Пурдовуд, 1356: 110).

Дар «Саломон ва Абсол»- Ҷомӣ низ оташ дар ду навбат ҳузури ҷиддӣ ва намодин дорад: нахуст, он гоҳ, ки насоеҳи падари Саломон дар ӯ таъсир надорад. Саломон тасмим мегирад, ки ба ин зиндагӣ, ки дархӯри ӯ нест, поён бидиҳад:

Чун Саломон он насиҳатҳо шунид,
Ҷомаи осудагӣ бар худ дарид.
Хотираш аз зиндагонӣ танг шуд,
Сӯйи нобуди ҳудаш оҳанг шуд.
Чун ҳаёти мард не дарх(в)ар бувад,
Мурдагӣ аз зиндагӣ хуштар бувад (Ҷамон 237).

Пас даст бар дасти Абсол шодмона ва пойкӯбон худро дар даруни хирмане аз оташ меафканад:

Ҷамъ шуд 3-он пуштаҳо кӯҳе баланд,
Оташе дар пуштаи кӯҳ ӯ фиканд.
Ҳар ду аз дидори оташ х(в)аш шуданд,
Дасти ҳам бигрифта дар оташ шуданд (Ҷамон, 238).

Дувум пас аз наҷоти Саломон ва дар оташ сӯхтани гунаҳкор (Абсол) аст, ки бори дигар нақши кӯҳанулгуи оташ намудор мегардад. Гарчи «подшоҳ бо басират ва баёни дарунӣ ин рӯйдодро зери назар дошт ва ирода карда буд, ки бо қудрати рӯҳонии ҳиммати худ Саломонро аз оташ раҳой диҳад ва Абсол дар оташ бисӯзад» (Сайёдекӯх, 1384: 86).

Аммо дар оташ шудани Саломон барои раҳой аз зиндагии ҳуфтбор буд, то ҷунон тиллое ноҳолис беғаш шавад. Оташ дар ин ҷо нишони покӣ ва поккунандагӣ аст ва Саломон бояд миси вучудро дар ин оташ ба тилло табдил кунад, то ба таваллуди дубора даст ёбад:

Буд он ғаш бар зару ин зарри х(в)аш,
Зарри хуш холис бимонду сӯхт ғаш.
Чун зари мағшуш дар оташ фитад,
Гар шикастан уфтад, бар ғаш фитад.
Кори мардон дорад аз Яздон насиб,
Нест аз ин ҳиммати мардон ғариб.
Пеши соҳибҳиммат ин зоҳир бувад,
Ҳар кӣ беҳиммат бувад, мункир бувад (Ҷамон, 238).

Ин воқеа яке аз рӯйдодҳои муҳим ва яке аз нуқтаҳои авҷи дoston аст. «Шаҳриёри пир, ки марги фарзандро саҳт нохуш мешуморад ва аз лаҳзаи нахуст ба сурати махфӣ ноziри фароҳам шудани заминаҳои худсӯзии ошиқ ва маъшук аст, ин бор ҳиммат меғуморад, то канори марги Абсол зиндагии фарзандаш Саломонро наҷот диҳад ва бад-ин кор муваффақ мешавад. Барои шаҳриёр Саломон ҳамчун зарест, ки ноҳолиси ҳамроҳ дорад. Озмуни оташ, дар адабиёти кӯҳани ин буму бар маҳаки ташҳиси покӣ ва нопокист, сабаб мешавад, то он ноҳолисиҳо аз ин зарри ноб ҷудо гардад ва шаҳзода ба ихлосе боястанист, рӯй кунад. Барои шаҳриёр наҷоти фарзанд ба маънои растани ӯ аз бемории тааллуқоти ҳавас ва нуқтаи оғозии азимат ба ишқи ҳақиқист, ки дар он шоибаи олудагӣ ва ташвиқи нопоки нест» (Аббосӣ, 1372: 18).

Аз манзари мутолиа хостгоҳи фарҳанги қиссаи «Саломон ва Абсол» реша дар боварҳои фалсафии омма дар Юнон дорад, ки муътақид аст: «مت بالارادة تحيى بالطبيعه», яъне ба иродаи худ бимир, то ба табиат зинда шавӣ. Баъдҳо дар ислом аҳли маърифат ин мавти иродиро ба аз байн бурдани аворизи нафс (шаҳвату ғазаб) таъбир карданд ва фармоиши «موتوا قبل ان تموتوا» (Бимир, пеш аз он ки марг ояд) Паймбари ақрам (с)-ро нозир бад-он донистаанд.

Ҷомӣ дар «Саломон ва Абсол»-и худ аз рафтани ошику маъшук дар оташ сухан меғӯяд ва ин, агарчи дар фарҳанги ориёӣ масбуқ ба собикаи дароз ва аз ҷумла дар

оташ рафтани Сиёвуш ва саломат баромадани ўст, аммо дар фарҳанги сомӣ пешниае дорад ва он чунон аст, ки Бахтуннаسر фармон дод, ки ҳар касе, ки дар баробари тандиси заррине, ки ба амри ӯ насб шуда буд, сачда накунад, дар оташ афганда шавад. Он гаҳ се яҳудие, ки аз сачда бар он бут сар боз зада буданд, дар оташ афканд. (Аҳди Атиқ, боби савум, 1290).

Ин ҳамон достонест, ки Мавлавӣ ба унвони «Оташ кардани подшоҳи чухуд ва бут ниҳодан паҳлуи ин оташ» дар дафтари аввали «Маснавӣ» овардааст. (Мавлавӣ 1341:49) Он чи Ҷомӣ дар «Саломон ва Абсол» дар боби дар оташ рафтани мулҳид ва муъмин ба назм даровардааст, аз мақулаи ҳамон ҳикоятест, ки Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» аз “Футӯҳот”-и Ибни Арабӣ нақл кардааст (руҷӯ кунед: Ҷомӣ, бидуни соли нашр, 550-551).

Хулоса. Бегумон достони «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ аз зехнӣ халлоқ ва таркибии Ҷомӣ таровидааст ва муаллафаҳои бисёре нишонаҳои байноматнии асарро ба достонҳои мутақаддим, ба вижа ривоёти мухталиф аз «Саломон ва Абсол», ошкор месозад. Яке аз заминаҳои равшанкунандаи муносиботи байноматнии ривоёти Ҷомӣ мушобеҳатҳои ҳудогоҳ ва ноҳудогоҳи достон бо устураҳои Эрон ва ҷаҳон аст. Гарчи ин достон тобикуннаъл ба наъли қобилиятҳои ҳамсоне мутанозир бо яқояки аносири ташкилдихандаи асаре хос дар ривоёти устураи Эрон ва ҷаҳон надорад, дар қаробатҳои камназир аз назари бархе аносир ва бунмояҳои устураи ва наҳваи хешкорҳои шахсиятҳои мушоҳида мегардад, ки ин худ мубайини таъсир ё фаъолияти замири ноҳудогоҳи Ҷомӣ дар бозсозӣ ё бозпарварии асотири Эрон ва ҷаҳон дорад. Мавзӯе, ки бо тавачҷӯх ба вусъати дониш ба густураи иттилооти эшон баъид ба назар намерасад. Муқоисаи мочарои таваллуди шахсияти аслии ин қиссаи рамзӣ, яъне Саломон бо бархе шахсиятҳои устураи, чун Каюмарс дар асотири Эрон, устураи Пон ва устураи Эдип дар асотири Юнон ва бозтоби нақши оташ ва хешкорҳои мушобеҳи хешкорҳои он дар фарҳанг ва бовари Эрон, ки ғолибан ба сурати рамзӣ дар ривоёти асотири зухур ва буруз дорад, ки дар қанори истифода аз зарфияти таҳлили рамзӣ-ирфонии он мизони моявар ва ғинои ривояти Ҷомиро дар муқоиса бо ривоёти моқабл намоён месозад.

АДАБИЁТ

1. Қуръони Карим. (1351), бо ҳамроҳи тарҷумаи “Қашфу-ул-асрор”-и Майбӯдӣ, ҷопи аввал. Техрон: Интишороти Ибни Сино.
2. Амин, Сайидҳасан. (1383). Саломон ва Абсол, ҷопи аввал, Техрон: Интишороти Доиратулмаорифи эроншиносӣ.
3. Иллийеда, Мирчо. (1382). Устура, руъё, роз. Тарҷумаи Рӯё Муначчим, ҷопи савум, Техрон: Илм.
4. Бернуй, Абӯрайҳон. (1363). Осор-ул-боқия ан-ил-қурун-ил-ҳолия. Тарҷумаи Доносиришт, ҷопи савум, Техрон: Интишороти Амири Кабир.
5. Пури Довуд, Иброҳим. (1309). Яштҳо, Бумбай: Анҷумани Эронлиг.
6. Пури Довуд, Иброҳим. (1356). Ясно, Чилди аввал, Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон.
7. Ҷомӣ, Абдураҳмон. (1373). Саломон ва Абсол, ба тасеҳеҳ ва таҳшияи Муҳаммад Равшан, Техрон: Интишороти Асотири.
8. Ҷомӣ, Абдураҳмон. (1376). Саломон ва Абсол. Тасеҳеҳи Заҳро Муҳочирӣ, ҷопи аввал, Техрон: Нашр.
9. Ҷомӣ, Абдураҳмон. (1378). Саломон ва Абсол. Ба кӯшиши Зоҳир Аҳрорӣ (Маснавии Ҳафт Авранг), Техрон: Дафтари наشري “Мероси мактуб”.
10. Ҷомӣ, Абдураҳмон. (бидуни соли нашр). Нафаҳот-ул-унс. Ба кӯшиши Маҳдии Тавҳидипур, Техрон: бе ҷойи нашр.
11. Ҷейн Грин, Миранда. (1384). Устураҳои селтӣ, Тарҷумаи Аббос Мухбир, Техрон: Нашри Марказ.
12. Ҳаририй, Носир. (1365). Фирдавсӣ, зан ва трожидӣ, Бобил: Китобсарой Бобил.
13. Долопикуло Оноол. (1385). Устураҳои ҳиндӣ. Тарҷумаи Аббос Мухбир, Техрон, Нашри Марказ.
14. Додағӣ, Фаранбағ. (1385). Бундаҳишн, Тарҷумаи Меҳрдоди Баҳор, ҷопи савум, Техрон: Интишороти Тӯс.
15. Диксон Кенеди, Мойк. (1385). Донишномаи асотири Юнон ва Рум. Тарҷумаи Руқия Беҳзодӣ, ҷопи аввал, Техрон: Интишороти Таҳурӣ.

16. Сафо Забехуллох. (1356). Таърихи адабиёт дар Эрон, Ҷилди 4, Техрон, Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон.
17. Сафо Забехулло. (1363). Таърихи адабиёти Эрон, ҷилди 4, Техрон: Интишороти Фирдавас.
18. Сайёдқӯх, Акбар. (1384). Саломон ва Абсол, Техрон: Аҳли қалам.
19. Абосии Доконӣ, Парвиз. (1372). Ишқу зан- тобӯ, Маҷаллаи Адабиёти дostonӣ, шумораи 11.
20. Аҳди атик. (бидуни соли нашр). Тарҷумаи форсии китоби “Дониёли набӣ”, боби савум, Ҷумлаҳои 25-28.
21. Ғаззоӣ, Муҳаммад. (1361). Кимиёи саодат. Тасхехи Аҳмади Ором, ҷопи 12, ҷилди 2. Техрон: Амири Кабир.
22. Фирдавсӣ, Абулқосим. (1387). Шохнома (бар асоси нусхаи Маскав), ҷопи ҳафтум, Техрон: Интишороти Паймон.
23. Карбен, Ҳонрӣ. (1366). Ҳай ибни Яқзони Ибни Сино. Тарҷумаи Сайидҷаводи Таботабой, Техрон: Маркази наشري донишгоҳӣ.
24. Қаззоӣ, Мирҷалолуддин. (1367). Мозҳои роз, ҷопи аввал, Техрон: Нашри марказ.
25. Гримол Пейр. (1367). Фарҳанги асотири Юнону Рум, тарҷумаи Аҳмад Бехманиш, Техрон: Амири Кабир.
26. Мавлавӣ, Ҷалолуддин Муҳаммад. (1341). Маснавии Маънавӣ. Тасхехи Роналд Николсон, Техрон: Амири Кабир.
27. Ҳарт, Ҷорҷ. (1384). Устураҳои мисрӣ, тарҷумаи Аббос Мухбир, Техрон, Нашри Марказӣ.
28. Ҳол Чеймз. (1380). Фарҳанги нигорони намодҳо. Тарҷумаи Абдулҳусайни Шарифиён, Техрон: Асоир.
29. Ҳомер. (1385). Иллиод. Тарҷумаи Саъид Нафисӣ, Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ.

ОТРАЖЕНИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ПОЭМЕ «САЛАМАН И АБСАЛ» ДЖАМИ

Цель авторов статьи заключается в сопоставительном анализе и изучении преданий о Саламане и Абсале в поэме Джами и в преданиях иранской и всемирной мифологии. Результаты анализа, осуществленного в статье, свидетельствуют о нововведениях Джами в мифологических элементах текста его поэмы.

Ключевые слова: мифологические предания, символ и мифология, Саламан и Абсал, Абдуррахман Джами.

ATTRACTION OF MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN POEM “SALAMAN AND ABSAL” BY JAMI

The Present article’s author’s purpose is comparative analyzes and studying legend about Salaman and Absal in the poem by Jami and in Persian and world mythological legend. The conclusions of analyzes realized in the article testifies about Jami’s innovation in mythological elements of poem.

Key words: mythological legend, symbol and mythology, Salaman and Absal, Jami.

Сведения об авторах: *Саидали Косимзаде* - член учёного совета Международного университета имени ИмомаХумайни, Казвин, Иран

Осия Забехний - член учёного совета Яздского Университета Пайёми нур, Иран

СИМОИ ЗАН ДАР «ҲАФТ АВРАНГ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

*Аҳмад Ғанипури Маликишох, Муртазо Муҳсинӣ, Самиро Некхоҳ
Донишгоҳи Мозандарон, Эрон
Донишгоҳи Мукаддаси Ардабил, Эрон*

Ин мақола тасвирест зиндаву пӯё аз мавқеият ва ҷойгоҳи занон дар қарни нухуми ҳиҷрӣ, ки аз назаргоҳи Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ – шоир ва орифи номии ин қарн мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз он ҷое, ки осори шуаро ва нависандагон ойинаи тамомнамои фарҳанг, адаб, сиёсат, арзишҳо ва ақоиди ҷомеа аст, бетардид, метавон бо баррасии ин осор, фарозу нишебҳо ва таҳаввулоти иҷтимоии рӯзгор ва навъи писандҳову боварҳои мардуми ҳар давраро арзёбӣ кард.

Симои занон ба унвони яке аз шохисҳои санҷиши тавсияи фарҳангии ҷомеа, дар «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ дар ҳолае аз нуқсонӣ ақлу имон, ғафлату дунёзадагӣ, бухлу имсоқ ва шаҳватронӣ тасвир шудааст. Бахше аз ин тасвирро бояд нашъатгирифта аз боварҳои омиёна ва таассуботи сатҳинигарии мазҳабӣ ва бахше дигарро ҳам ношӣ

аз фасоду фахшои ривочёфта дар гӯшаву канори чомеаи рӯзгори Ҷомӣ донист, ки натиҷаи ҳукумати чандсадсолаи муғулон ва Темуриён будааст.

Адабиёт ва фарҳанги ҳар сарзамине чилвагари ақоид, боварҳо ва арзишҳои мардуми он аст. Ба сухане дигар, фикр, завқ ва андешаи падидоварандаи асари адабӣ, тобеи шароит ва авзои иҷтимоӣ ва ба табаи он, асараш низ ойинадори одоб ва сунану ормонҳои чомеаи хеш аст. Ба ин тартиб, бо мутолиа ва баррасии осори манзум ва мансур, асотир, афсонаҳо ва зарбулмасалҳо метавон ба равишу маниши ҳар миллияте ахлоқи писандида ва нописанд дар ҳар фарҳанге, дину биниши мазҳабии ҳар гурӯҳе ва дар як сухан, тарзи тафаккур ва навъи зиндагонии мардуми ҳар даврае пай мебарад.

Яке аз муаллафаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳар давра навъи нигоҳи мардумонашон ба занони чомеа аст. Ҳама бар ин боваранд, ки вучуд ва ҳузури зан дар конуни хонавода дар ҳукми чароғи фурӯзонест, ки навъи отифаро дар фазои хона пахш мекунад ва муҳити хонаводаро аз назари арзишҳои отифӣ ғаное бештар мебахшад. Бидуни тардид, зан барои чомеаи инсонӣ дар ҳукми манбаи отифӣ ва маънавии пурарҷест, ки агар чомеа дар ҷиҳати рушд ва эътилои худ аз ин сарчашмаи авотиф, истифодаи шоистае ба амал наовард, аз арзишҳои инсонӣ ва маънавӣ фосила хоҳад гирифт. Имрӯза яке аз шохисаҳои тавсиаи инсонӣ мизони ҳузури занон ва наҳваи ифои нақши онон дар арсаҳои гуногуни ҷамоият аст, ки таъсире ҷиддӣ бар дигар иқдомот дар ин замина дорад, зеро занон бо доштани нақши модарӣ ва ҳамсарӣ метавонанд дар ҳалли муъзалоти иҷтимоӣ ва ғайра нақши муассире ифо кунанд. Аммо, мутаассифона, дар адвори гузашта ҳамвора ин асл матраҳ будааст, ки зан мӯҷиби шақовату бадбахтист ва ҳеҷ нақши мусбате дар чомеа надорад. «Бо нигоҳе ба умқи таърихи Эрон мутаваҷҷеҳ мешавем, ки усулан, маҷола арсае барои ҷамоияти занон вучуд надошта, ки таваккуи ҳаракате нақшофарин ва таъсирбахше аз ононро дар гузаштаҳо кунем. Зан ба далели фарҳанги ғолиб дар долонҳо нигоҳ дошта шуд ва бад-ин тартиб, сиёдати мард ва ақибмондагии зан ба мурур дар тӯли таърих тасбит шуд. Зан ба унвони мавҷуде дараҷаи ду, ақиб ниғаҳ дошта ва мардзада шуд ва он гуна тарбият шуд, ки ба заъфи худ розӣ буд ва мард созанда, пешрав, ҷаҳол, қаҳрамон ва таърихсоз буд ва дар бари ин пошнаи чандину чанд ҳазора чархиду чархид» (Ҷамила Кадивар, 1375, 136). Адабиёти форсӣ ҳам, ки дар воқеъ инъикосест аз фурӯғи тобони таърихи иҷтимоӣ ва фарҳангии Эрон, занонро ё дар пушти ниқоби маъшуқаи дилбар ва канизии ромишҷӯе ба манзури ҳавасбозӣ нишон дода ё бо нигоҳе таҳқиромез, мавҷуде заифу нотавон ва дархури тараҳхум тасвир кардааст. Ба иборате дигар, ин адабиёти мардсолор ҳамвора саъй дар таҷассуми мард ба унвони махлуқ ва офаридаи бартари Худованд ва намоди хайру саодат дошта ва дар муқобил, занро дашноми пасти офариниш ва мазҳари шайтону шарру васваса муаррифӣ кардааст. «Нависандагону шоирон барои таҳқиру нақӯҳиши зан ба ҳар андоза, ки тавон доштанд, дар арсаи адабиёти гузашта, яккатозӣ намуданд ва бад-ин васила, солиёни дарозе занро дар пушти пардаҳои шакку тухмат ниғаҳ доштанд. Бино бар ин, чеҳраи зан дар адабиёти пешин дар ҳолае аз бардоштҳои нодуруст тарсим шудааст» (Зайнаби Яздонӣ, 1378, 291). Ба унвони мисол, тамассук ба аҳодиси ҷаълӣ, тафсири мунҳарифонаи оёти қуръонӣ бо мавзӯоти занон ва мадад гирифтани аз суханони бузургону суханварон, аз ҷумлаи иқдомотест, ки адибон барои исботи суханони худ ба онҳо даст ёзидаанд (Ҳамон, 141).

Ин мақола низ бар он аст, то бо истихроҷи оро ва назариёти Ҷомӣ, ба унвони яке аз шоирони барҷастаи адаби порсӣ, ба тарсими симои занон дар қарни нӯҳум бипардозад, ки мусодиф бо ҳукумати Темуриён будааст. Темуриён, ки аз наводагону аъқоби Чингизхон ба шумор меомаданд, ҳукуматашон низ ба навъе, идомаи ҳукумати муғулон буд, бо ҳамон боварҳову арзишҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Занон дар ҷавомеи муғулӣ аз тавоноӣ, қудрат ва эҳтироми бисёре бархурдор буданд ва тане чанд аз онон низ дар даврони тасаллут бар Эрон ба ҳукумат расиданд. «Мусаллам

аст, ки наҳваи зиндагии қабилай, ки то ба имрӯз низ дар гӯшаву канори Эрон ва сойири нуқот нишонаҳое аз он дида мешавад ва мусталзими кӯшиши муштараки байни зану мард барои найл ба як зиндагии мураффаҳи хонабадӯшест, иллати аслии ин низом будааст. Бино бар суннати муғул, зан дар қабила дӯшодӯши мард кор мекард ва аз ҳуқуке тақрибан мусовӣ бо ӯ бархурдор буд» (Ширин Баёнӣ, 1352, муқаддима).

Басти ҳукумати муғулон ва ташкили имперотурӣ, ускони чандсадсолаашон дар муҳимтарин марокизи тамаддуни ҷаҳон, шояд мӯҷиб шуд ҳасоиси аввалияи худро аз даст бидиҳанд, вале расми эҳтиром ба зан ва қудрати фаровонаш ба сабаби решаҳои амиқе, ки назди муғулон дошт, дар аҳди Темурӣ низ идома пайдо кард. Ҳарчанд мусалмон шудан бисёре аз подшоҳони муғул ва пойбандии онҳо ба завоҳири дини ислом мӯҷиб шуд, ки занон то ҳудуде дар ҳарамсароҳо маҳсур бимонанд. Занони Темур дар тамоми ҷашнҳо ва маросими пазироии дарбор ширкат карда, гоҳ худ меҳмониҳо тартиб медоданд, ки дар он бузургони мамлакат, суфарои кишварҳои бегона ва бонувони дарборӣ ва оммаи мардум ширкат мекарданд. «Албатта, дуруст аст, ки занони ҳарамсаро ва шохзодаҳонумҳо мӯҷоз буданд, ки худсарона маҷлиси ҷашну сурур ташкил диҳанд ва аз мардон низ даъват кунанд ва дар майдонҳои ҷанг дӯшодӯши мардон бо душман бичанганд, вале дар ҳоли ҳаёти Темур занони ҳарамсаро дар умури кишварӣ мудохила намекарданд ва фақат баъзе авҷот муваффақ мешуданд, ки аз ҳиддату шиддати ҳашму ғазаби Темур дар мӯҷозоти амирзодагон хате бикоҳанд» (Ровандӣ, 1357, 53). Ба ин тартиб, тахти таъсири авомили иҷтимоиву фарҳангӣ, ғайриқавмӣ иҷтимоии занони хавотин ва ашроф, рафта-рафта рӯ ба коҳиш ниҳод ва дасти онон кам-кам аз қорҳои тавлидӣ ва умури иҷтимоиву сиёсӣ кӯтоҳ шуд, то ҷое, ки дар даврони Темурӣ ҳатто занони дарборӣ ҳам дигар қудрату нуфузи занони муғулиро надоштанд ва дар тасмимоти иҷроӣ нақши муҳим ва таъсиргузороро ифода намекарданд. Бино бар ин, метавон изъон кард, ки ақоиди манфуре, ки ҷомеаи эронӣ нисбат ба занон дар даврони қабл дошт, ҳатто бо ҳукумати тӯлонимуддати муғулон низ, ки он ҳама эътибору аҳамият барои ин қишр қоил буд, аз зехни эронӣён пок нашуд ва ҷолиб ин, ки эътибори занони муғулӣ ва Темираи низ тахти таъсири худ қарор дод. Бар ин асос, адабиёти порсӣ низ дар қарни нӯҳум бояд бо ҳамон нигоҳи абзоргароёна ва дар ҷаҳони ниёзҳо ва хостаҳои мардона ба занон нигариста бошад, ки ин эҳтимол бо баррасии назарияи Ҷомӣ ба унвони намоёндаи ҷомеаи қарни нӯҳум метавонад ранги воқеият ба худ бигирад.

Зан дар андешаҳои иҷтимоии Ҷомӣ. Ҷомӣ ва осораширо метавон намоёндаи тамомаҷри писандҳои иҷтимоиву фарҳангии қарни нӯҳум донист. Ҳарчанд, ки мазомини ирфонӣ бахши азиме аз осораширо дар бар мегирад, дар қанораи ба мавзӯи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ низ пардохта ва ба унвони мунтақидаи иҷтимоӣ аз додани насоеҳу андарзҳо ва иршоду роҳнамоӣ дар умур ва масоили мухталифи зиндагӣ ғофил намондааст. «Ҷомӣ ҷомеаи писандҳо ва шууни гунагуни ҳаёти инсонӣ дар қарни нӯҳуми ҳиҷрӣ будааст. Ёро ба танҳои метавон намудори тафаккур ва тамаддуни аср талаққӣ кард. Он ҷӣ аз ҷунбишу равиш ва донишу биниши садаи нӯҳуми ҳиҷрӣ метавонистааст дар як шахс фароҳам ояд, дар ӯ гирд омада буд» (Моили Ҳиравӣ, 1377: 89).

Яке аз масоили иҷтимоӣ, ки Ҷомӣ дар муносибатҳои гуногун дар маснавиҳоиаш ба ибрази раӣ ва назари хеш дар бораи он пардохтааст, мавҷудияти зан мебошад. «Дар таърихи иҷтимоии Хуросон, аҳди Темираиёро шояд битавон ба ҳайси нуқтаи атфе талаққӣ кард, ки берун аз ҳарамсароҳои Темираи, ҳарамсароҳои иҷтимоӣ низ мутадовил будааст. Бо ин ҳама, дар муҳити зиндагии Ҷомӣ зан дар ҳавзаи писандҳои иҷтимоии қуруни вусто мезист ва мавҷудияти ӯ дар ин давра ба ҳеҷ рӯй дар қаламравҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ маҳсус наменамояд ва ба таври қуллӣ, фазо фазоест мардона» (Ҳамон: 123).

Бар ин асос, тафаккури Ҷомӣ низ дар мавриди зан аз навъи нигариши фарҳангӣ ва иҷтимоии мавҷуд дар он аср ҳикоят мекунад, ки хоси он мактаъ ҳам нест, чаро ки занон дар тамоми адвори таърихӣ чехрае маҳдуд ва қареб доштаанд, аммо суол ин ҷост, ки чаро дониши волоӣ диниву ирфонӣ Ҷомӣ нақши басазое дар ислоҳи зехнияти мутаассибона ва баддинонаи ӯ нисбат ба занон нашоштааст?! Бетардид, басанда кардан ба завоҳири дини мубини ислом ва иттак ба ақоиди хурофӣ ва омиёна наметавонад самаре беҳтар аз ин дошта бошад. Бемаврид нест, ки қабл аз пардохтан ба назароти ӯ ҳикояте аз сираи амалии шоир дар зиндагии шахсиаш нақл кунем:

«Ҷомӣ бо зане адибу обид ба номи Бича Мунаҷҷима ҳамсоя буд. Ин зан дар ҷавори хонаи ӯ масҷиде бино кард ва аз ӯ хост, ки гоҳ-гоҳе дар он масҷид намоз гузорад. Ҷомӣ напазируфт ва бо ин байти зишт посухаш гуфт:

Нагузорам ба масҷиди ту намоз,

З-он ки меҳроби ... намозӣ нест.

Албатта, Бича-хонум ҳам ихонату беҳудагӯии Ҷомиро таҳаммул накард ва байти пасту мубтазали ӯро ин гуна ҷавоб дод:

Ҷомиё, з-ин сон харе чанде, ки дар гирди туанд,

Гар ту Харгардӣ таҳаллус соӣ, аз Ҷомӣ беҳ аст.

Боре, дарёфти Ҷомӣ аз зан ба гунаест, ки ҳатто додаҳои фитриву ғаризии ӯро ҳам маслуб мебинад» (Ҳамон: 124). Дар ин мақола саъй шуда, бо зикри сифоти манфӣ ва мусбате, ки Ҷомӣ дар мавриди чинси зан раво дониста ва таҷзияву таҳлили онҳо тасвире аз мавқеияту ҷойгоҳи ин қишр дар иҷтимоӣ қарни нӯҳум ба даст ояд. Дар зайл ба шарҳи ин сифот хоҳем пардохт.

Сифоти манфӣ

А) Дунёзадагиву ғафлат. Яке аз муҳимтарин илалӣ бухрони ахлоқии ҷавомеъ, ки дар адабиёти таълими ва ирфонӣ бисёр ба он пардохта шуда, таъсирпазирии шахс аз ҳавоҳои нафсонист. Нафс, ки дар маънои омиёна тамоюли дарунии инсон ба бадихо ва пилиштихост, ба далели наздикӣ ва тааллуқаш ба умури моддӣ ва дунявӣ ба ҷои ҳаракат дар масири камол ва тақарруби илаллох, инсонро дар доми фисқу фучур меандозад ва бо гирифтор шудан дар ҳисори лазоизу хоҳишҳои моддӣ, ӯро аз некиҳо ва ҳаққу ҳақиқат дур ва андак-андак ба вартаи сукуту ҳалокат пеш мебарад ва мустаҳаққи ҳашму қаҳри илоҳӣ мекунад. Дар осори адабӣ, ба вижа, дар ҳавзаи ирфон, занонро ба иллати таъқиби ормонҳои дунявӣ ва тарҳу дархости мояхтоҷи моддӣ аз ҳамсаронашон ва ҳамҷунин, гароиш ба завоҳиру моддиёт дар нафспарастӣ, осебпазиртар ҷилва кардаанд. То ҷое, ки ҳамрадиҳои шайтон ва мушобеҳи ӯ қарор гирифтаанд. «Яке аз назариёти таҳқиromeзе, ки дар гузашта вуҷуд доштааст ва дар адабиёти ҷаҳон осори номатлубе ба ҷо гузоштааст, ин аст, ки зан унсури гуноҳ аст, аз вуҷуди зан шарру васваса бармеҳезад; зан шайтони кӯчак аст. Мегӯянд, мард дар зоти худ аз гуноҳ мубаррост ва ин за насту, ки мардро ба гуноҳ мекашонад. Шайтон мустақиман дар вуҷуди мард роҳ намеёбад ва фақат аз тариқи зан насту, ки мардонро мефиребад. Шайтон занро васваса мекунад ва зан – мардро. Мегӯянд, Одам аввал, ки фиреби шайтонро хӯрду аз бихишт ронда шуд, аз тариқи зан буд; шайтон Ҳавворо фирефт ва Ҳавво – Одамро. Қуръон он ҷо, ки пой васвасаи шайтонро ба миён мекашад, замирхоро ба шакли тасния меоварад. Қуръон чинси занро аз ин иттиҳом, ки унсури васвасау гуноҳ ва шайтони кӯчак аст, мубарро кард» (Мутаххари, 1386: 118).

Ҳарчанд тамоми урафо ин эътиқоди бадбинонаро напазируфтаанд, аммо Ҷомӣ ба унвони яке аз пайравону парваришёфтагони мутаассиби мактаби ирфону тасаввуф, занонро таҳти фармони шайтон ва нафси аммора муаррифӣ мекунад. Вай дар дафтари аввали «Силсилат-уз-заҳаб» аз қасоне сухан мегӯяд, ки дар сайру сулук ба сӯи Ҳақ таоло ба ҷои амал аз рӯи сидқу ростӣ сирфан ба лофу худситоӣ мепардозанд ва ғафлату ноогоҳӣ парда бар шууру фаҳмашон меандозад ва таҳти

фармони иблис ва нафси аммора, худро асири қайду бандҳои дунявӣ карда ва фазиҳату расвой ба бор меоваранд. Ҳамчунин, дар таъйиди суҳанонаш ва ба манзури тафҳими муҳотаби худ ба нақли достоне мепардозад ва аз бевазана равшанфурӯш ҳикоят мекунад, ки ба сабаби тааллуқаш ба равшанҳое, ки барои фурӯш ба шаҳр мебарад, асири як таррор ва ҳавасронии ӯ мегардад ва дам барнамеоварад. Ҷомӣ муътақид аст, ки агар ӯ худро аз қайди моли дунё раҳо мекард, домани исматаш олуида намешуд. Ӯ дар ин тамсил занро намоди инсонӣ ғафлатзада ва мунфайлу дар банди тааллуқоти дунявӣ муаррифӣ мекунад:

Гар зи равшан фароғаташ будӣ,
Домани исматаш наёлудӣ...
Басо касе, ки лофи мардӣ зад,
Дам зи ойини раҳнавардӣ зад.
Ҳамчун он зан ба ину он шуд банд,
Хешро зери ҳукми дев фиканд.

(Ҷомӣ, 1366: 133-135)

Б) Бухлу имсоқ. Яке аз авсофи нақӯҳидаи башарӣ ҳасосату имсоқ ва дурӣ аз инфоқу баҳшиш аст, ки дар ин замина низ ба зуъми мардон, занон гӯйи сабақтро рабуданд. Мардон дар ин роҳ бо ҷаъли аҳодису тафсири нодурусти суҳанони бузургон ва пешвоёни динӣ, саъй дар тарсими ҷеҳрае маҳдуш аз занон доранд. Ҷомӣ ҳам ба унвони яке аз намоёндогони ин тафаккур, дар гуфторе, ки ба нақӯҳиши бухлу ҳасосат ихтисос додаст, ҳикояте аз расули ақрам (с) нақл мекунад, ба ин мазмун, ки ёронаш назди эшон аз бевазана обиду порсо ва парҳезгор суҳан мегӯянд, ки рӯзро рӯза мегирад ва шабро ба намоз мегузаронад ва лекин баҳилу мумсиқ аст. Он чи ҷолиби таваҷҷӯҳ ва дар айни ҳол, ғайримунсифона аст, қазовати паёмбар (албатта, аз назари Ҷомӣ) дар мавриди ин зан аст, ки тарҷеҳ медиҳад ин зан доманаш ба ҳазорон гуноҳу айб олуида бошад, вале дасти баҳшишу ҷудаш баста набошад!

Гуфт Хатми русул, ки доману ҷайб
Кошаш олуида будӣ аз ҳама айб.
В-аз баҳилӣ набудияш баста
Дасти аз базли мол пайваста.
Ҳар кучо бухл, фаҳр бесамар аст,
Ҳар кучо ҷуд, айбҳо ҳунар аст.

«Бинобар ин, бечо нест, ки бигӯем гӯяндагону нависандагон барои баёни мунаввиёти худ ғайримасъулона ба тарҳи масоиле дар бораи зан пардохтаанд. Ҳар ҷо, ки лозим дидаанд, ба таърифу тамҷид пардохта ва ҳар ҷо, ки нӣз ба муҳолифат буда, ба тақзибу фаҳхошӣ пардохтаанд; бидуни таваҷҷӯҳ ба асли рисолати худ, ба унвони як мутафаккир дар ислоҳи андешаи ҷомеа» (Ҳичозӣ, 1376: 25).

Ин қазовати ноодилона дар ҳолест, ки амири муъминон Алӣ (а) дар «Наҳҷ-ул-балоғ» ба шарҳи некӯтарин хислатҳои занон пардохтаву фармудаанд: «Некӯтарин хислатҳои занон бадтарин хислатҳои мардон аст: такаббур, тарсу бухл. Ҳар гоҳ зан такаббур варзад, худро дар ихтиёри касе намегузорад. Ҳар гоҳ тарсу бошад, аз ҳар чӣ ба ӯ рӯй оварад, дурӣ кунад. Ва ҳар гоҳ баҳил бошад, дороии худ ва дороии шавҳарашро нигоҳ дорад» (Имом Алӣ (а), 1386: 61).

Бо ин тавсиф, он чӣ аз назари Ҷомӣ ва ҳаммаслақонаш дур мондааст, навъи офариниш ва ҳилқати абнои башар аст, ки тайи он ҳуқуқ ва тақолифе мусовӣ ва на мушобеҳ барои ҳарду ҷинс дар назар гирифта шудааст. Ва ин ки тафовутҳои мавҷуд байни сиришти мардону занон ниҳоятан мӯҷиби тақомули онҳо дар канори ҳам хоҳад шуд. Дар ҳоле, ки иддае аз зоҳирбинону сатҳинигарон онро ҳамл бар аҷзу заъфи занон дониста ва аз ин тафовутҳо ба унвони ҳарбае дар ҷиҳати таҳқиқи занон истифода кардаанд.

В) Нуқсони ақлу дин. Яке аз шубҳаҳо ва боварҳои нодуруст дар робита бо занон ва шахсияташон, нуқсони ақли онон аст. Оё ба ростӣ занон нисбат ба мардон баҳраи ақлии камтаре доранд? Он ҳам дар сурате, ки Қуръон миёни зану мард дар баҳрагирӣ аз нируи тафаккур ва хирад, тафовуте қойил нашудааст. Шояд битавон нирумандии буъди отифӣ ва эҳсосӣ дар занон нисбат ба тааққуло омили эҷоди чунин зехниятӣ нодурусте барои ҷавомеи башарӣ ба ҳисоб овард, чаро ки занон ба далели уҳдадорӣ тарбияти фарзандон ва солимсозии муҳити хонавода бояд буъди отифӣ дар вучудашон қавитар ва шукуфотар бошад, ки табиатан ин амр боис мешавад гароиши камтаре ба масоили печидани фикрӣ ва ақлонӣ дошта бошанд. Ин дар ҳолест, ки ақлгароии хушқу ҳисобгаре дар мардон намуди бештаре дорад ва бояд изъон кард, ки ин тафовутҳои табиӣ ношӣ аз коркардҳои мутафовитест, ки барои ин ду ҷинс дар назар гирифта шудааст.

Зан, ки бори ҳаллоқияти худовандӣ ва ҳифзу тақомули инсонҳоро бар дӯш дорад, бо баҳрагирӣ аз ҳассосияту авотиғаш метавонад ин масъулиятро ба наҳви аҳсан анҷом диҳад, ҳамон гуна, ки мард низ дар сайри илаллоҳ ва ҳаракаташ ба сӯи камол ва ба иллати наҳви масъулият аз сармои тааққул баҳраи бештаре дорад. Пас, ин тафовутҳо наметавонанд далеле барои тафозул ва тафохур бошанд (Кубро Ҳазоилӣ, 1380: 80).

Ҷомӣ дар дафтари савуми «Силсилат-уз-заҳаб» занонро нокистарин мавҷудоти олам муаррифӣ ва пайравиву табиат аз ононро аз инсонҳои мутаолӣ ва тақомулёфта дур доништааст. Ҳамчунин, афродеро, ки ин гуна амал мекунанд, дар мартабае пойинтар аз занон қарор медиҳад:

Зан чӣ бошад? Нокисе дар ақлу дин,
Ҳеч нокис нест дар олам чунин.
Дур дор аз сирати аҳли камол,
Нокисонро суҳра будан моҳу сол.
Пеши комил, к-он ба дониш сарвар аст,
Суҳраи нокис зи нокис камтар аст.

(Ҷомӣ, 1366: 330)

«Ин таваҳҳумот (нуқсони ақлу дин) аз ҷонибе эътимод ба нафс ва худбовариро аз занон салб намуда ва аз ҷонибе дигар, тасаввуреро дар ҷомеа эҷод намуда, ки ба маҳрумияти зан аз ҷойгоҳи муносиби иҷтимоӣ мунҷар шудааст. Мутаассифона, ин тасаввур бо боварҳои мазҳабӣ пайванде тангтанг ёфта ва мунтазиб ба дине шуда, ки ҳадафи ҳешро тақрими инсонҳо ва тақомулашон унвон намуда ва бар ин матлаб дар ҷой-ҷойи китоби осмонии ин дин таъкид шудааст» (Кубро Ҳазоилӣ, 1380: 197). Бардошти нодуруст ва мунҳарифона аз дин ва суҳанони пешвоёни маъсум, ҷавве масмумро барои ин нимаи пайкараи ҷавомеи инсонӣ ба вучуд овардааст. Суҳани Ҷомӣ ишораи ғайримустақиме ба хутбаи 80 амири муъминон Алӣ (а) дорад, ки пас аз ҷанги Ҷамал эрод фармуданд ва иддае ноогоҳона ё омидона бардоште зоҳирбинона аз он намуданд ва дар байни муслимин густариш доданд. Ғофил аз он, ки маъно нақҳиши як масъала ё мавзӯе ин нест, ки асли табиаташ мавриди маломат қарор гирифта бошад, балки ба далели як силсила авомиле, аамм аз замонӣ, маконӣ ва шароиту асбобе хос, заминаи он фароҳам шудааст. Ин дар ҳолест, ки ҳамаи соҳибназарон бо дарки саҳеҳи оёти Қуръонӣ ва ривоёти маъсумин (а), муътақиданд, ки ақл дар тамоми афроди башар мусовист ва тафовут дар қудрати тааққул аст, ки аз тариқи таҷриба ва иқтисоб борвартар мегардад. Занон ҳам ба ҷихати адами ширкати ғайолашон дар ҳавзаҳои илмӣ, ки муқассираш ҳам таъриху фарҳанги башарист, дучори чунин нақисае [иқтисобӣ], на зотӣ, шудаанд. Ҷаводии Омулӣ низ дар ин бора менависад: «Он ақле, ки мумкин аст дар мард беш аз зан бошад, ақли улуми сиёсӣ ва қорҳои иҷроист ва агар қасе дар масоили сиёсӣ иҷроӣ оқилтар буд, нишонани он нест, ки ба Худо наздиктар аст. Чӣ басо марде дар улуми иҷроӣ беҳтар аз зан бифаҳмад, аммо тавони таъдиду иқол қардани гароиши ҳешро надошта бошад»

(Чаводии Омулӣ, 1378: 251). Вале он ақле, ки ба маънои қувваи ташхису идрок ва боздорандаи инсон аз шарру фасод ва водоркунанда ба некист, дар зану мард яксон аст. Ин иддао бо нигоҳе ба шавоҳиди таърихӣ, мабнӣ бар пешӣ гирифтани занон бар мардон дар ташхису дурустӣ ва бар ҳақ будани адёни илоҳӣ, монанди ислом, равшан мешавад.

Ҷомӣ дар заминаи фармонбардорӣ аз занон ба далели ҷаҳолаташон дар ҷое дигар достоне аз Хусрави Парвиз ва Ширин нақл мекунад: “Рӯзе он ду ба тафарруҷ дар канори дарё нишаста буданд. Моҳигире моҳии бисёр зебоне ба расми тухфа пеш оварду шоҳ низ дар муқобил, дирамҳои фаровоне ба ӯ бахшид. Аммо Ширин шоҳро ба далели базлу бахшиши беандозааш нақӯиш кард ва барои бозпасгирии дирамҳо ҷорое андешид, вале зиракии моҳигир монеъ аз расидани онҳо ба ҳадафашон шуд. Ин масъала мӯҷиб гардид, ки Ҷомӣ дар поён аз забони Хусрави Парвиз, ин чунин натиҷагирӣ кунад:

В-аз он пас бигуфто, ки корогаҳон
Мунодӣ кунанд ин сухан дар ҷаҳон,
Ки бошад ба фармудаи зан амал
Зиён бар зиёну ҳалал бар ҳалал.
Зи гуфтори эшон бибандед гӯш,
Мабошед аз зан насиҳатниюш...
Биё, мутрибу зеру бам соз ҷуфт,
Бизан ошкор ин навои нухуфт.
Ки бар бихрад ин нукта равшан бувад,
Ки маъмури зан камтар аз зан бувад.

(Ҳамон: 972)

Дар ҳақиқат, гӯш кардан ба фармони занон ва амал ба он фақат мӯҷиби зиён мешавад ва касе, ки ба табиат аз занон гирифтор гардад, манзалате камтар аз онҳо меёбад, вале он чи ба он пардохта намешавад, ин аст, ки дар идомаи дoston Хусрави Парвиз низ ба ҷораандешӣ барои дастёзӣ ба дирамҳо рӯй меоварад, аммо моҳигир ӯро низ ноком мегузорад. Дар ин миён, Ҷомӣ танҳо Ширинро хатокору нодон нишон медиҳад ва танҳо кӯтоҳии шоҳро дар итоат аз ҳамсараш медонад.

Дар «Хирадномаи Искандарӣ» низ боре дигар нуқсони ақлу мантиқ дар канори суғ будани пояи эътиқодоти динии занон ва фаровонии лағзишҳо ва хатоҳояшон гӯшзад мешавад:

Сикандар зи Доро ҷаҳонро гирифт,
Вале духтараш аз вай онро гирифт.
Забунсози мардони соҳибнигин
Забун шуд занеро, на ақлу на дин.

(Ҳамон, 968)

Сухбат аз духтари Дориюши савум ва Искандари Мақдунист, ки ба таъбири Ҷомӣ, «забунсози мардони соҳибнигин» аст. Он чи Искандарро дар издивоҷ бо ӯ метарсонад, гирифтор шудан дар доми ишқи ӯст, ки мумкин аст ба далели он забуну хор шавад. Он ҳам касе, ки лақаби фотехи ҷаҳонро ба ӯ додаанд, аммо як суол ин ҷо матраҳ мешавад: заноне, ки аз назари Ҷомӣ ноқис дар ақлу дин ҳастанд, бо тамассук ба ҷӣ қувва ва нерӯе ғайр аз ақлу хирад, муваффақ мешаванд бар мардон тасаллут пайдо кунанд?!

Илова бар нуқсони ақл, заъфи занон дар диндорӣ низ аз дигар эродотест, ки ба ин чинс ворид шудааст, ки бетардид, муваҷҷидаш диди сатҳинигарона ба ривоётест, ки ҳатто дар баъзе маворид бо адами сиҳхати санад рӯ ба рӯянд. Ин дар ҳолест, ки дар моҳияти дини ислом, байни зану мард аз ҷиҳати арзишҳои волеи инсонӣ фарқе вучуд надорад. Бо нигоҳе мунсифона ба оёти Қуръонӣ, дармеёбем, ки занон дар мақоми итоат, гирифтани подош, шахсияти иҷтимоӣ, бархурдорӣ аз наамоти бихиштӣ, пазириши тавба ва ба таври кулӣ, касби фазои олии инсонӣ, бо мардон

мусовианд ва милоки бартарии инсонҳо аз назари Худованди мутаол, танҳо ва танҳо тақову парҳезгорист. Дар ояи 35 сураи муборакаи Аҳзоб омадааст: «Мардону занони мусалмон мардону занони муъмин, мардону занони қунутқунанда, мардону занони ростгӯ, мардону занони шикобо, мардону занони хушӯёқунанда, мардону занони бахшишқунанда, мардону занони рӯзагир, мардону заноне, ки номуси худро хифз мекунанд ва мардону заноне, ки бисёр Худоро ёд мекунанд, Худованд барои онон бахшишу подоши бузурге омода фармудааст»; «дин барои зан ҳисоби ҳосе қойил аст. Ривояте аз Имоми шашум (а) нақл шуда, ки зан агар хост тасбеҳ бигӯяд, бо ангуштонаш бигӯяд: «فَانهنّ مسؤولات» (Ман ло йаҳзараҳ-ул-факеҳ, ҷ. 1, с. 374, ривояти 1089). Шояд чунин дастуре дар бораи мард набошад, ки бо ангушт тасбеҳ бигӯяд. Мефармояд: зеро ин сарангуштон дар қиёмат мавриди суол воқеъ хоҳанд шуд. Ин инаяте аз сӯи Худо нисбат ба зан аст. Ислом исрор дорад, ки зан бо тамоми аъзои баданаш бандаи Ҳақ бошад ва ба ҳамин далел, ўро чанд сол қабл аз мард мавриди инаят қарор дода ва зудтар мукаллаф кардааст. Боргоҳеро тасаввур кунед, ки бидуни изни вуруд наметавон дар он ворид шуд. Агар дар он боргоҳи рафеъ занро шаш сол зудтар аз мард роҳ диҳанд, маълум мешавад, ки зан пеш аз мард мавриди инаяти соҳиби боргоҳ қарор гирифтааст. Агар аз ин шавоҳид азамати зан ва бартарии ӯ нисбат ба мардро истинбот накунем, лоақал бадеҳист, ки дин инаяти ҳосе ба зан дорад. Оё ин барои он аст, ки зан ноқис аст? Ё барои он аст, ки зан райҳона аст ва ин гул фақат бояд ба дасти боғбон бошад ва боғбони ин гул фақат Худованд аст» (Ҷаводи Омулӣ, 1378: 265).

Баробар қарор додани фазоили маънавӣ барои ҳарду чинс ба равшанӣ нишон аз ин масъала дорад, ки дар расидан ба тақомул ва уруҷ ба мақомоти волои қурби даргоҳи аҳадият, тафовуте байни занону мардон вучуд надорад ва ҳарду аз замина ва истеъдоди лозим ва кофӣ дар бархурдорӣ аз неъматӣ имон ва ислом баҳраманданд ва шояд танҳо тафовут дар роҳу равиши тараққӣ ва таолӣ бошад, ки занон ба далели риққати қалбие, ки доранд, аз роҳи зикру муноҷот ва мардон аз роҳи фикру андеша ба ин муҳим даст меёбанд.

В) Куфрони неъмат, бевафой ва маккорӣ. Ҷомӣ дар идомаи назариёти худ занро кофири неъмат ва носипос ҳам нисбат ба Худованд ва ҳам нисбат ба ҳамсараш муаррифӣ мекунад. Ў муътақид аст, агар сар то пой занро дар симу зар бигирӣ ва ҷомае аз дебо барояш бидӯзӣ, ҳангоме ки мушочараву баҳс ва гуфтугӯе ба миён ояд, ӯ тамоми ин алтофу бахшишҳоро беарзишу ночиз меангорад ва хатман ба эътибор «ман лам йашкур-ил-маҳлуқ лам йашкур-ил-ҳолик» дар иртибот бо Парвардигор низ ин носипосиву куфрони неъмат аз ноҳияи занон дида хоҳад шуд. Бинобар ин, ба ризои зан рафтор қардан, ки ҳар лаҳза ба ранге дармеояд ва хостаи тозае дорад, муҳол ва ғайримумкин аст:

Бар сари хони атои зулманан
Нест кофирнеъмате бадтар зи зан.
Гар диҳӣ сад сол занро симу зар,
Пой дар зар гиру ўро то ба сар.
Ҷома аз дебои шуштар дӯзияш,
Хона аз зарринлаган афрӯзияш,
Лаъл дар овезаи гӯшаш кунӣ,
Савби заркаш ситри шабпӯшаш кунӣ...
Чун фитад аз доварӣ дар тобу печ,
Ҷумла инҳо пеши ӯ ҳеч аст, ҳеч,
Гӯядат, к-эй қонгудозу умрқоҳ,
Ҳеч чиз аз ту надидам, ҳеч гоҳ.
(Ҳамон: 330)

Зан саъваи сурхи зардбол аст,
Будан ба ризои зан муҳол аст.

(Ҳамон: 852)

Ў сифоти дигаре ҳамчун маккориву ғаддорӣ ва бевафоиро низ барои зан бармешумарад, ки дар ғангоми пирӣ ҳамсараш ҳаваси доштани ҷуфте ҷавону қавитар бар сараш мезанад:

Гарчи бошад чеҳрааш лавҳи сафо,
Холӣ аст он лавҳ аз ҳарфи вафо.
Дар ҷаҳон аз зан вафодорӣ кӣ дид?
Ғайри маккориву ғаддорӣ кӣ дид?...
Гар ту пирӣ, ёри дигар боядаш,
Ҳамдаме аз ту қавитар боядаш.
Чун ҷавоне ояд ўро дар назар,
Қои ту хоҳад, ки ў бандад камар.

(Ҳамон: 330)

Бар вай ҳама шоҳу барг бастанд,
жуз шоҳи вафо, к-аз ў шикастанд,
Чун бо дигаре шавад ҳамоғўш,
Паймони туро кунад фаромўш.

(Ҳамон: 853)

Хубон ҳама ҳамчу гул дурўянд,
Мағруршуда ба рангу бўянд.
Гул қоидаи вафо наварзид,
Ҳар кас, ки пағаҳтар омад, ў чид.

(Ҳамон: 852)

Гўё Қомӣ масъалаи тааддуди завҷотро фаромўш кардааст, ки ба навъе бевафой ва адами таваҷҷўҳ ба арзишҳои волои ҳамсар (зан) аст ва амре оддӣ барои мардон ба шумор меравад, ҳарчанд онро ба унвони ҳаққе мусаллам барои худ бармешумаранд, ҳатто агар ин мард Саъдӣ бошад:

Зани нав кун, эй дўст, ҳар навбаҳор,
Ки тақвими порӣ наёяд ба кор.

(Саъдӣ: 1379: 164)

Вай дар таъйиди назариёти худ поро фаротар аз ин гузошта ва ҳикояти Сулаймон ва Билқисро, ки мушаххас нест аз чӣ манбае (муваассақ ё номуваассақ) дарёфт дошта, матраҳ мекунад. Ў Билқисро зане нехӯй медонад, вале ба далели он, ки орзуи доштани шавҳаре ҷавон дар сар мепарваронад, аз ў радди салоҳият мекунад. Билқис занест дар Қуръон, намоди хираду ҳикмат муаррифӣ мешавад, чаро ки бо ба даст гирифтани маҳори нафси худ, мўчиботи рушди ақлӣ ва тақомули фикриашро фароҳам оварда ва ба ҳаққонияти Сулаймон муътариф гаштааст. Дар китоби «Зан ойинаи ҷамолу ҷалоли илоҳӣ» дар ситоиши хирадварзии Билқис омадааст: «Он зан қудраташ аз салотини дигар камтар набуд, аммо оқилтар аз сойири мардҳо буд. Ў медонист, ки шуҷоат дар таслим шудан дар баробари Ҳақ аст, на таҳаввур. Ў шуҷоатро аз таҳаввур тамйиз доду нагуфт: мо ҳозир нестем зери бори паёмбарони бегона биравем, зеро чунин хўю сирате даррандагист. Ин зан бисёре аз хунҳоро ҳифз намуд» (Қаводии Омулӣ, 1378: 286-290). Ҳол чунин сухане аз чунин зане қобили бовар аст?! Бо ин васф, гўйӣ Қомӣ аз ҳикмату динояти Билқис безътино мегузарад ва Фирдавсро намоди хирадварзӣ менамоёнад, ки яке аз далоилаш ҳам нафринест, ки ў бар чинси зан раво дошта, чи аз навъи нех ва чи аз навъи бадаш:

...Баъд аз он Билқис аз сирри нухуфт
Зад даму аз ҳоли худ ин нукта гуфт,
К-аз ҷаҳон бар ман ҷавоне нагзарад,
К-андар ў ҷашмам ба ҳасрат нангарад...
Ҳоҷа Фирдавсӣ, ки донӣ бихрадаш,
Бар зани нех аст нафрини бадаш.

Кай зани бадгуна некойин бувад,
Пеши некон дархури нафрин бувад.

(Ҳамон: 331)

Дар осори манзум ва мансури порсӣ, борҳову борҳо ин дунёи фонӣ дар шаклу хайати як пирзани маккора ва ғаддор тасаввур шудааст, ки ибтидо дилбохтагону ошиқони худро бо ҳазорон ишваву ғамза гирифтори хеш мекунад ва дар поён бо ғаддориву бевафой ононро фурӯ мегузорад. Ба иборате дигар, ҳамон тасаввуре, ки аз як зан дар азҳони умумӣ нақш бастааст, дар ташбеҳоту киноёте, ки як рукнаш ӯ бошад, худнамоӣ мекунад:

Гандапирест чаҳон ишванамоӣ,
Дили сад тоза чавон канда зи чой...
Туррааш ҳалқаи тазвиру фиреб,
Ғамзааш сафшикани сабру шикеб.
Лабаш аз мотами шавҳар хандон,
Тез дар захми касонаш дандон,
Соқи ӯ давлати нопоянда,
Поя-поя ба завол оянда...

(Ҳамон: 491)

«Дар адабиёт зан ғолибан бархурдор аз хуше саршор барои вайронгарии андешидаи низоми иҷтимоӣ бо камоли хунсардӣ ва ҳилагариву найрангсозист ва ин тазвиру макри хушмандона кайд ном гирифтааст. Бад-ин ҷиҳат, мард бо вай сари ситез дорад ва қазоро, ҳамин ҳислати зан мӯчиби хавфу ваҳшати нухуфтаи мардон аз ҳамсаронашон аст, ки дар бисёре аз қиссаҳо ва достонҳо «макри занон» инъикос ёфтааст. Бад-ин вачҳ, ки мард аз интиқомҷӯии муҳтамали зан метарсад» (Сатторӣ, 1373:99). Ин фиребандагиву ҳилагарӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» низ матраҳ мешавад, ки дар он ба оёти Қуръонӣ ҳам истинод шудааст:

Зи кайди зан дили мардон ду ним аст,
Занонро кайдҳои бас азим аст.
Азизонро кунад кайди занон хор,
Ба кайди зан бувад доно гирифтор.
Зи макри зан касе очиз мабодо,
Зани маккора худ ҳаргиз мабодо.

(Ҳамон: 688)

Зан кист? Фусуни сеҳру найранг,
Аз ростияш на бӯю на ранг.

(Ҳамон: 491)

Он ҷӣ ҳамеша мардонро тарсондааст, кайду ҳилаи занон аст ва ин, ки машварат кардани онон бо якдигар метавонад авоқиби хатарноке дошта бошад ва шояд каме аҷиб бошад, ки ибто вучуди тамоми маҳдудиятҳое, ки як ҷомеа дар заминаи манобеи рушд, монанди таҳсил барои онон эҷод мекунад, боз ҳам тавононашон дар ба коргирии қувваи тааққул то ин ҳад бошад, ки тарсу руъб дар дили ҷинси муҳолифашон эҷод кунад. Ва аз он ҷое, ки асоси кайд тааққул аст, пас ин ки занонро аҳли хирадварзӣ надонем ва аз мавҳибати ақл онҳоро бебаҳра бидонем, қазовате дуруст надоштаем:

Зан аз зан чу дар машварат ёфт ком,
Гирифт афъие зи афъие захр вом.

(Ҳамон: 970)

Ҷомӣ ҷамъи занонаро ҳам ҷамъе медонад, ки дар он суҳан сирфан дар айбҷӯӣ ва хурдагирӣ аз ину он аст ва ин ки онҳо фақат ба дунболи фитна ба по кардананд ва наметавон умеди ба хайрашон дошт:

Ду зан чун ба ҳам ҳамнишинӣ кунанд,
Ба кори ҷаҳон хурдабинӣ кунанд.

Бишӯ дасти уммед аз хайрашон,
Ки дар водии шар(р) бувад сайрашон.

(Ҳамон: 653)

Г) Шаҳватронӣ. Қомӣ дар достони «Саломон ва Абсол» қабл аз он, ки чигунагии валодати Абсолро шарҳ диҳад, ба мазаммат кардани шаҳват аз забони ҳаками юнонӣ мепардозад, ки чӣ гуна ақлу илму ҷашмро кӯр мекунад ва пайравиро пардохтан ба он мӯҷиби хориву зиллат мешавад. Вале аз он ҷое, ки мӯҷиботи валодати фарзандро фароҳам меоварад, гурез аз он мумкин нест. «Ӯ дар ин манзума чехраи кареҳе аз зан ба унвони намоди шаҳватангез тарсим мекунад, ки ҳама ношӣ аз тасаввурот ва таваҳҳумотест, ки дар фалсафаи Юнон аз зан доштанд ва ўро ба мавҷуди «тавил-уш-шаъри қасир-ул-ақл» таъриф мекарданд ва ҳамин аст, ки баъд дар фалсафаи исломӣ раҳна карда ва Ҳоч Мулло Ҳодии Сабзворӣ ба пайравӣ аз он, занонро ба ҳайвонот ташбеҳ кардааст» (Амин, 1384: 57). Дар идома ҳам занонро, ки ба қавли ӯ, «мавқуф алайҳи валодати фарзанд эшонанд», ҳамрадифи шаҳвату ҳавасронӣ қарор медиҳад, ки ҳарду мӯҷиби табоҳӣ ва ғасоди зиндагониианд:

Чора набвад аҳли шаҳватро зи зан,

Сухбати зан ҳаст беҳи умркан.

Зи шаҳват агар мард девона нест,

Зи расму раҳи ақл бегона нест.

(Қомӣ, 1366: 330)

Қолиб ин, ки ба ақидаи ӯ, танҳо далели издивоҷ хомӯш кардани ғаризаи шаҳват аст, на он оромиши хотиру таскини диле, ки Қуръон аз он ёд мекунад.

Қомӣ баъд аз он, ки аз забони ҳаками юнонӣ пардохта ба шаҳват ва ба таъби он, чинси занро мавриди маломат қарор дод, барои нишон додани мизони таассуби ифротиаш ба ин масъала, роҳе ғайритабӣ барои валодати фарзанд менамоёнад. Албатта, роҳи ҳалли ироашуда бисёр қобили таваҷҷуҳ ва ҳайратангез аст, чаро ки ба яке аз дастовардҳои илмии башар дар солҳои ахир ишора мекунад:

Кард чун доно ҳаками некхоҳ

Шаҳвату занро нақӯҳиш пеши шох,

Сохт тадбире ба дониш, к-андар он

Монд ҳайрон фикрати донишварон.

Нутфаро бешаҳват аз сулбаш гушод,

Дар маҳалле ҷуз раҳим ором дод.

Баъди нуҳ маҳ гашт пайдо 3-он маҳал

Кӯдаке беайбу тифле беҳалал..

(Ҳамон: 331)

Д) Хилқат аз дандаи¹ чапи Одам. Номии Зулайхо дар адабиёти манзум ва мансури форсӣ ҳамеша бо дурӯғи бевафой ва ҳавасронӣ ҳамроҳ будааст, ки албатта, шакле дар раво ва ҷоиз будани чунин авсофе дар ҳаққи ин зан нест, вале сухан аз иддаои бепояву асос дар идомаи суханони Юсуф аст, ки ба офаридаи шудани Ҳавво (зан) аз дандаи чапи Одам (мард) ишора дорад. «Назарияи хилқати Ҳавво аз дандаи чапи ҳазрати Одам дар устураҳо ва афсонаҳои милали мухталиф вучуд дошт, ки мутаассифона, ин ақида ба василаи нависандагони Таврот ба матни он китоби муқаддас роҳ ёфт. Дар Таврот дар бораи хилқати Ҳавво чунин омадааст: «Худованд ҳобе гарон бар Одам муставлӣ гардонид, то бихуфт ва яке аз дандаҳои ўро гирифтӣ гӯшт дар ҷояш пур кард ва Худованд он дандаро, ки аз Одам гирифта буд, зане бино кард» (Курдон, 1388: 96)».

Дар байни мусалмонон низ ба далели ихтилофи бардошти муфасссирини шиа ва сунний аз ояти 1 сураи Нисо, ин назария мақбулияти ом пайдо кардааст. Муфасссирини аҳли суннат дар ин оят («ва ҳалақа минҳо завҷаҳо»), ҳарфи «мин»-ро аз навъи таъбизия шумурдаанд, яъне ки Худованд аз баъзе аз Одам Ҳавворо халқ кард, аммо, ба эътиқоди муфасссирони шиа, ин ҳарф аз навъи чинсия аст, яъне

Худованд аз чинси Одам завчаш Ҳавворо халқ кардааст (Ҳамон: 96). Дар ҳар ҳол, Ҷомӣ ё бо така бар боварҳои омиёна ва ё тамассук ба тафсириҳои аҳли суннат, эътиқодаш ба ин масъаларо дар ҳилоли достони «Юсуф ва Зулайхо» нишон додааст:

Зулайхо ҳар чӣ мегӯяд, дурӯғ аст,
Дурӯғи ӯ чароғи бефурӯғ аст.
Зан аз паҳлуи чап шуд офарида,
Кас аз чап ростӣ ҳаргиз надида.
Бидонад, ҳар ки бишносад чап аз рост,
Ки аз чап ростӣ мушкил тавон хост.

(Ҳамон: 686)

Дар китоби «Зан – ойини ҷамол ва ҷалоли илоҳӣ» дар радди ин хурофа омадааст: «Зурора ибни Абъан аз ҳазрати имом Ҷаъфари Содик (а) суол кард: назди мо мардуме ҳастанд, ки мегӯянд, Худованд Ҳавворо аз баҳши ниҳони зулми чапи Одам офарид? Имом фармуданд:- Худованд аз чунин нисбат ҳам муназзаҳ аст, ҳам бартар аз он. Оё Худованд тавони онро надошт, ки ҳамсари Одамро аз ғайри дандаи ӯ халқ кунад, то баҳона ба дасти шаноаткунандагон диҳад, ки бигӯянд, баъзе аз аҷзои Одам бо баъзе дигар никоҳ намуд?» Пас фармуд: «Худованд пас аз офариниши Одам Ҳавворо ба таври навзӯхур падида овард» (Ҷавидии Омулӣ, 1347: 45). Ҳамчунин, эшон дар тафсири ояти 1 сураи Нисо фармуданд: «Мафоди ояти мазбур, аввалан, ин аст, ки ҳамаи инсонҳо аз ҳар синф – хоҳ зан ва хоҳ мард, аз як зоту гавҳар халқ шудаанд ва сониян, аввалин зан, ки ҳамсари аввалини мард аст, ӯ ҳам аз зоту гавҳари айнии офарида шуда, на аз гавҳари дигар ва на фаръ бар мард ва зотид бар ӯ ва туфайлии вай. Ва ҳамаи занону мардон мабдаи қобили воҳид доштаанд, зеро ки мабдаи ғоилии ҳамаи онҳо Худои ягона ва яқинот ва ҳеч мазияте барои мард нисбат ба зан дар асли офариниш нест ва агар бархе аз ривоёт уҳдадори исботи ин мазиятанд, ё аз лиҳози санад норасо ва ё аз ҷиҳати далолат нотамомад» (Ҳамон: 44-46).

Е) Нанги ошиқӣ. Дар манзумаи «Лайлӣ ва Маҷнун», дар баҳше, ки Лайлӣ дар фироқи Маҷнун мӯя сар медиҳад, тасвири аз ҷойгоҳи занон ва навъи нигоҳи ҷомеа ба масоили онон даст пайдо мекунем. Лайлӣ худро бар ҳилофи Маҷнун, маҳдуд ва асири қайду бандҳои фарҳангии ҷомеа медонад. Ӯ на танҳо наметавонад худсарона хонаро тарк гӯяд ва сӯи маъшуқаш азм кунад, ки ҳатто ошиқ шуданро ҳам аз ӯ наметавонад. Ишқу дилбохтагӣ, ки барои мардон ҳунар шумурда мешавад, дар мавриди як зан айбу нанг ба ҳисоб меояд:

Ҳаст ӯ мурғе баландпарвоз,
Ҳар ҷо хоҳад шудан кунад соз.
Ман фарши ҳарамсарои хешам,
Ҷунбиш набувад зи ҷои хешам.
Рафтани сӯи ӯ зи ман нашоҷад,
Войи дили ман, гар ӯ наёяд.
Мардон ҳама ҷо ҳуҷастаҳоланд,
Бечора занон, ки бастаболанд.
Омадшудӣ ишқ кори зан нест,
Зан молики кори хештан нест.
Ишқе, ки бароварад сар аз ҷайб,
Аз мард ҳунар бувад, зи зан – айб.

(Ҷомӣ, 1366, 772)

Сифоти мусбат

А) Сайру сулуки ирфонӣ. Ҷомӣ дар дафтари дувуми «Силсилат-уз-заҳаб» баъд аз шарҳи мақоми ҳайрат, ба тамсиле аз як зани орифу солиқ, ки ба чунин мақома нойил шуда буд, ишора мекунад. Дар ибтидои ҳикоят аз ӯ ба унвони шерзане ҳамчун мард ёд мекунад, гӯӣ расидан ба чунин манзалатеро мартабае сирфан аз уҳдаи мардони мард бармеояд, на як зан:

Дар навоҳии Миср шерзане
Ҳамчу мардони мард худшикане,
Ба чунин давлате мушарраф шуд,
Нақди ҳастӣ тамомаш аз каф шуд.

(Ҳамон, 215)

Ҳатто дар идома низ баъд аз баршумурдани ҳолоту сифоти рӯҳонии ӯ, боре дигар ин масъаларо ёдовар мешавад, ки ба хоҳири тақомул ва таолии рӯҳу ҷонаш аст, ки як мӯи ӯ ба сад мард меарзад ва ўро дигар зан набояд хитоб кард, чаро ки бетардид, сифате нописанду ношоист барои ӯ ба шумор меравад!

Дил ба парвозҳои рӯҳонӣ,
Гӯш бар розҳои пинҳонӣ,
Зан мағӯяш, ки дар кашокаши дард
Як сари мӯи ӯ беҳ аз сад мард.

(Ҳамон: 215)

Аммо ӯ худ аз ин, ки ба ҷои таваҷҷуҳ ба манзалати рӯҳонии афрод ба ҷинсияташон мепардозад, норозиву мураддад аст. Ин ҷост, ки мегӯяд: Парвардигоро! Маро аз худписандӣ раҳо кун, то дучори ин гуна тарҷеҳоти нописанд нашавам. Ў родмардиву ҷавонмардиҳо ҳам дар раҳӣ аз чунин қайду бандҳое медонад:

Марду зан ҳаст нақши пайкари хок,
Ҷони равшан бувад аз инҳо пок.
Кирдгори, маро зи ман бираҳон
В-аз ғами марду фикри зан бираҳон.
Мардӣ деҳ, ки родмард шавам
В-аз муриду мурод фард шавам.
Ғарқа гардам ба мавҷи лучҷаи роз,
Ҳаргиз аз худ нишон наёбам боз.

(Ҳамон: 215)

Дар ҳикояти баъдӣ ҳам шахсеро мебинем, ки аз қофилаи ҳоҷиён бозмемонад ва дар биёбоне беобу алаф гирифтор мешавад. То он ҷо, ки баъд аз ҷустуҷӯи бисёр ба қулбаи пиразане роҳ пайдо мекунад, вале шеваи зиндагии он зан ўро ба ҳайрат вомедорад, ки қаноатро пешаи худ созад ва аз камтарину ибтидоитарин рифоҳ ҳам бархурдор набояд. Ҳангоме ки аз ӯ мепурсад, ки чаро ба шахр рӯй намеоварад, то зиндагиашро дар ҳушиву ошоӣ бигзаронад, ҷавобе бихрадонаву ҳақимона дарёфт мекунад:

Чаро рӯ наёри ба деҳ ё ба шахр,
Ки гири зи ҳар неъмату ноз баҳр.
Бигуфто, ки ҳар ҷой шахру деҳ ст,
Яке сифла бар халқ фармондеҳ аст.
Қаноат намудан ба ноқому ком,
Бад-ин ногувор обу ноҳуш таом
Аз он беҳ, ки баҳри шикам бихраде
Бувад зери фармони ҳамчун ҳуде.

(Ҳамон: 926)

Ҷомӣ дар «Сибҳат-ул-аброр» ҳам аз шерзане мавсалӣ сухан мегӯяд, ки ҷомаи факр дарпӯшида, аз ҳама рӯйгардон шуда ва қунҷи узлат ихтиёр карда буд. Ҳангоме ҳам, ки яке аз тавонгарон ба хостгории ӯ рафт ва ваъдаи молу манол ба ӯ дод, сар боз заду онҳоро ба пашизе нахарид:

Шерзан ишваи рӯбаҳ нахарид,
Дод пайғом, ҷу он қисса шунид,
Ки маро, гар ба масал, банда шавӣ,
Ҳамчу ҳокам ба раҳ афканда шавӣ...

Ҳошалиллаҳ, ки ба инҳо нигарам,
Роҳи иқбол ба инҳо сипарам...

(Ҳамон: 495)

Агар ба ҳикоят ба ҳамин содагӣ бингарем, аз васфе, ки аз рафтору манишу эътиқодоти ин зан шуда, бояд бисе хушҳол шуд, вале ҷои таассуф он ҷост, ки дар ҳамон ибтидои ҳикоят, Ҷомӣ он занро сирфан дар номаш зан медонад, вале аъмолу сулукашро мардона мебинад, ки боз таъйиде бар ин муддао мешавад, ки занро дар мартабае намедиданд, ки битавонад ба чунин мақомоту шоистагӣҳо даст пайдо кунад. «Яке дигар аз назариёти таҳқиромезе, ки нисбат ба зан вучуд доштааст, дар ноҳияи истеъдодҳои рӯҳонӣ ва маънавӣ зан аст. Меғуфтанд, зан мақмоти маънавӣ ва илоҳиро наметавонад тай кунад, зан наметавонад ба мақоми қурби илоҳӣ он тавр, ки мардон мерасанд, бирасад. Қуръон дар оёти фаровоне тасреҳ кардааст, ки подоши ухравӣ ва қурби илоҳӣ ба чинсият марбут нест, ба имону амал марбут аст. Ислом дар сайри мин-ал-халқ ила-л-Ҳақ, яъне дар ҳаракату мусофират ба сӯи Худо ҳеҷ тафовуте миёни зану мард қоида нест» (Мутаҳҳарӣ, 1386: 118-119).

Б) Андарзгӯӣ ва додхӯӣ. Дар осори манзум ва мансури адаби форсӣ ба намунаҳои фаровоне аз тазаллум ва додхӯӣ дар назди бузургон ва шоҳон бармеҳурем. Дар мавоқеъ, ки зулму бедоди ҳокимони маҳаллӣ ва зердастонашон ба авҷи худ мерасид, бо занону мардоне мувоҷеҳ мешавем, ки барои ҷашидани таъми адолат ва баҳрамандӣ аз камтарин рифоҳи иқтисодӣ, ки гоҳе ба андозаи қафофи рӯзонашон буд, ҷони хешро ба дасти фаромӯшӣ супурда ва бо шӯҷоате васфнопазир рӯ ба даргоҳи ҳокимони вақт бурдаанд ва шикоят аз бедоди маъмурони золими онҳо кардаанд – ҳокимоне, ки худ сарманшаи ҷавру ситам ба миллати бегуноҳашон будаанд. Дар дафтари севуми «Силсилат-уз-заҳаб» Ҷомӣ ду ҳикоят аз заноне нақл карда, ки фарёди тазаллум ва суҳанони бебоқонашон мӯҷиби интибоҳ ва бедории шоҳону ҳокимон аз ҳоби ғафлат шудааст. Дар ҳикояти аввал баъд аз шикоят бурдани бевазана ба назди султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба далели тасоҳуби мулкаш ба василаи яке аз авонони султон, суҳанонеро бар забон меоварад, ки таҳаввури ва шӯҷоате бемонанд талаб мекунад:

Хок беҳтар ба фарқи султоне,
Ки надорад нафози фармоне.
Гарчи хонанд шоҳу султонаш,
Гӯш нанҳад касе ба фармонаш...

(Ҳамон: 271)

Дар ҳикояти баъдӣ ҳам ҳамон қисса такрор мешавад, ки ниҳоятан тазарруъ ва суҳанони тааллумбарангези пиразане, ки қути лоямути фарзандонашро маъмурони ситамгар рабуданд, мӯҷиби рикқати қалби султон мегардад ва ўро ба нолаву гиристан вомедорад:

Ин ҷӣ шохиву мамлакатдорист,
Дар дили халқ тухми ғамкорист...
Ту чунин гарм дар ҷаҳорати хеш,
Гомзан дар раҳи залолати хеш...
Шоҳ Санҷар чу ҳоли ў донист,
Сабр бар ҳоли хеш натвонист.
Даст ба рӯ ниҳоду зор гирист,
Гуфт бо худ, ки ин ҷӣ коргарист?
Туф бар ин хусравиву шохии мо,
Туф бар ин зишттиву табоҳии мо...

(Ҳамон: 273)

Бо он ки дар таърих, фарҳанг ва адаби Эрон мачоле барои ҳузури таъсиргузори зан вучуд надоштааст, ҳамин зан бо суҳанонаш гоҳе маншаъ ва муваҷҷиди

тахаввулоти рӯҳии амиқе дар афроди башарӣ мешавад, ки намунаашро дар тазаллумот ва додхоҳӣ назди бузургону шоҳон мебинем.

Илова бар он, ба ҳикояте дар «Сибҳат-ул-аброр» бармехӯрем, ки як зан гурӯҳеро ба далели ҳашамату чоҳи як вазир бо таҳайюру шигифтӣ менигаристанд ва мабҳути давлат ва шавкати ӯ шуда буданд, сарзаниш мекунад ва барои мақому манзалати ӯ камтарин арзише қойил намешавад ва онҳоро мояи дурӣ аз қурбу раҳмати Худо меангорад. Ва ин чост, ки афроде, ки чинси занро мояи тааллуқоти дунявӣ ва ҳавоҳои нафсонӣ мешумаранд, ўро дар ҳайати як носеҳу хайрхоҳ мебинанд, ки саъй дар ҳидояти инсоне дунёзада дорад:

Буд чобукзана он чо ҳозир,
Гуфт, то чанд, ки ин кист, охир?
Рондае аз ҳарами қурби Худой,
Карда дар кавкабаи даврон чой,
Хӯрда аз шуъбадаи даҳр фиреб,
Мубтало гашта ба ин зиннату зеб...
Омад он замзама дар гӯши вазир,
Дошт дар сина диле пандпазир...
Ҳама асбоби вазорат бигзошт,
Ба Ҳарам рози зиёрат бардошт.

(Ҷомӣ, 1366: 486)

В) Асолат дар офариниш. Урафо занро партаве аз ҷамолу зебоии Ҳақ медонанд, чаро ки «Инна –л -Лоҳа ҷамилун ва йухибун ул-ҷамол». Дар «Маориф»-и Баҳои Валад омадааст, ки Худованд мефармояд: «Дӯстии худро дар инҳо зоҳир кардам. Ғазали дӯстии маро аз тахтаҳои пешонии ҳури айн ва оби зулоли дил бибаред ва маро дар чашмаи нӯшини инҳо мушоҳида кунед ва дилбарии маро дар инҳо мутолиа кунед. Дар ин ҷаҳон ин хушиҳоро аз сазои табъу ҳаво офаридам ва дар он ҷаҳон он хушиҳоро ҷазои ризо офаридам, то ҳарду ҷаҳон чехраҳоро бар ёди дӯстии ман мебинанд ва ин ҳама, ки дар ҷаҳон аст, руҳҳои ман аст ва он ҳама ки дар он ҷаҳон аст, ҷамолҳои ман аст. Пас дидаҳо бар суратҳои Аллоҳ доред. Чун қувва гиред дар он маҷолис аз дидани ҷамолҳои ҳубону канизакони ман, он гоҳ ҷамоли ман битавонед дидан» (Баҳои Валад, 1353: 19-20).

Ин мазмун дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Ҷомӣ низ баён мешавад. Дар гуфтугӯе, ки байни Мачнун ва падараш дар мавриди Лайлӣ дармегирад, падари ӯ аслу решаи покро яке аз меъёрҳои аслии издивоҷ муаррифӣ мекунад. Мачнун дар баробари ин сухани падараш ба асли хилқати зеборӯён аз ҳусну ҷамоли илоҳӣ ишора мекунад ва ононро ойинаи ҷамолу ҷалоли Худовандӣ нишон медиҳад:

Гуфтӣ, ки ба дилбарӣ нашояд
Ҳар бут, ки на з-асли пок зояд.
Хубон, ки сиришта з-обу хоканд,
Гар покдилӣ, зи асли поканд.
Ҳусни азал аст асли эшон,
Айши абад аст васли эшон.
Ойинаи нури зулҷалоланд,
Унвони саҳифаи ҷамоланд.

(Ҷомӣ, 1366: 786)

Ибни Арабӣ низ дар таъвилу тафсири ҳадиси маъруфи паёмбар, ки фармудаанд: «Ман аз дунёи шумо се чизро дӯст медорам: занон, бӯи хуш ва намоз», мегӯяд: «Ва аз барои ин маънӣ Расул салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, нисоро дӯст дошт, чӣ шухуди Ҳақ дар эшон камол аст ва Ҳақ мушоҳида карда намешавад абадан муҷаррад аз мавод. Чӣ Ҳақ таоло биззот ғанист ва аз ин вачҳ аслан нисбате нест миёни ӯ ва миёни чизе. Пас, мумкин нест шухуди ӯ муҷаррад аз мавод. Чун шухуд аз вачҳи таҷарруд мумтанеъ бошад ва шаҳодат аз модда мунфак не, пас, шухуди Ҳақ дар нисо аз сойири

мавориди аъзаму акмал бошад» (Сақафӣ, 1381: 47). Ва ин гуна аст, ки бар хилофи таҳқиру кӯчакшумарии зан ба олами занонагӣ, шарофати ахлоқӣ ва қидосате хос бахшида мешавад. «Бинобар ин, бо мушоҳидаи зан аз ҷанбаи зоҳириву ботинӣ ба ҷамоли илоҳӣ пай мебарем, чаро ки зан конунест барои таҷаллии Ҳақ, ки бо қудрати ҳаллоқи зоти Ҳақ ягонагӣ дорад» (Наримонӣ, 1381: 91).

Г) Шарму ҳаё

Духтар, ки бувад ба пардаи шарм,

Сероб гулаш ба оби озарм.

Бо модару бо падар чӣ гӯяд,

Берун зи ризояшон чӣ чӯяд.

(Ҳамон: 848)

Дар ин ҷо низ яке аз хусусиёту барҷастагиҳои ахлоқии духтарон шарму ҳаё доништа шуда, то ба андозае, ки ҳатто дар амри сарнавиштсози издивоҷ ҳам ҷуз ризояти волидайн дар пайи чизи дигаре набошад, ки дар ғайри ин сурат қатъан пардаҳои ҳаёву ҳурмат дарида хоҳад шуд.

Яке аз назариёте, ки дар ростии таҳқиру хор шумурдани занон дар фарҳангу адаби ирфонӣ дида мешавад, муқаддас шумурдани таҷарруду дури аз занон ва ба навъе, риёзати ҷинсист. «Решаи афкори риёзатталабӣ ва тарафдорӣ аз таҷарруд ва узубат, бадбинӣ ба ҷинси зан аст. Муҳаббати занро ҷузъи мафосиди бузурги ахлоқӣ ба ҳисоб меоваранд. Ислоҳ бо ин хурофа саҳт набард кард. Издивоҷро муқаддас ва таҷаррудро палид шумурд. Бертранд Рассел мегӯяд: дар ҳамаи ойинҳо навъе бадбинӣ ба алоқаи ҷинсӣ ёфт мешавад, магар дар ислоҳ. Ислоҳ аз назари масолеҳи иҷтимоӣ, ҳудуд ва муқаррароте барои ин алоқа вазъ карда, аммо ҳаргиз онро палид нашумурдааст» (Мутахҳарӣ, 1386: 119).

Аз набиҳои муқарраи ислоҳ низ ривоёти мутааддиде нақл шуда, мабнӣ бар ин, ки эшон амали мусалмононро, ки аҳлу аёли ҳудро тарк гуфтанд ва сирфан ба ибодоте ҳамчун намозу рӯза ва шабзиндадорӣ мепардохтанд, ботил ва беҳуда шумурданд. Эшон фармуданд: «ло рӯҳбонията фӣ-л-ислоҳ» ва он кас, ки ба андозаи як ваҷаб аз ҷамоати муслимӣ канорагирӣ кунад, қайди ислоҳро аз гардани худ бардоштааст. Ҳангоме ҳам, ки ба паёмбар хабар расид, ки Абдуллоҳ писари Амри Ос ҳамеша рӯза аст ва шабхоро бо хондани Қуръон зинда медорад ва ҳаққи зани худ ҳам намегузорад, паёмбар ўро панд дод, ки Худо ҳаққе дорад, тани ту ҳам бар ту ҳаққе дорад, меҳмони ту бар ту ҳаққе ва ҳамсари ту бар ту низ ҳаққе дорад, ки бояд ҳамаи онҳоро адо кунӣ» (Сатторӣ, 1373: 206). Бо вучуди он, ки ислоҳ руҳбоният ва таҷаррудро қобили қабул надоништа ва шеваву сулуки пешвоёни маъсуми мо низ онро мардуд шумурдааст, Ҷомӣ гӯё бо таъсирпазирӣ аз фирқаҳои ифротии ойини тасаввуф, издивоҷ бо занонро тахтия карда ва онро монеи сулуки ирфонӣ ва сайри ила-л-Лоҳ доништааст. «Албатта, дар байни сӯфия таҷарруд аз лавозими тариқат набуд ва ҳатто бори аёл худ балое ва озмоише илоҳӣ ба шумор меомад. Бисёре аз машоихи сӯфия зану фарзанд доштаанд. Ба ҳар ҳол, ғолиби машоих тааххул ва издивоҷро ба масобаи суннати пайғамбар мутобаат мекарданд. Бо ин ҳама, иддае аз сабукборон ҳам буданд, ки тарки тааххулро озодӣ аз ҳар гуна тааллуқ мешумурданд. Иброҳими Адҳам гуфт: «Он дарвеш, ки зан кард, дар киштӣ нишаст ва чун фарзанд омад, ғарқ шуд.» Дар воқеъ, касоне аз сӯфия, ки таҷарруд ва саёхатро ҷиҳати тақмили таҳзиби нафс лозим мешумурданд, ҳудро ба доми алоқ намеафканданд ва ба ҳар баҳона, ки мешуд, аз ин ибтило мегурехтанд» (Зарринқӯб, 1385: 156). Албатта, чунин мавориде дар ирфони исломӣ ва тасаввуф камтар ба ҷашм меояд, чаро ки ислоҳ муҳолифи руҳбоният буд ва бо таваҷҷуҳ ба сайраи амалии паёмбар ва тавсияи бузургону пешвоёни дин ва ҳамчунин, насси сареҳи оёти Қуръонӣ метавон ин тавр истинбот кард, ки иқром ва бузургдошти онҳо боадам ташкили хонавода дар таорузе ҷиддӣ қарор мегирад. Пас, орифони воқеӣ, ки сайраи набавиро пеши ҷашм

доштанд, бо раҳмату мавиддат бо занон бархурд мекарданд ва касонеро, ки рӯҳбоният пеша намуданд, раҳрави масире бар хилофи масири воқеии дини ислом донистанд.

Аз сӯе дигар, дар андешаҳои ирфонӣ ҷамоли зан ойинае аз ҷамоли худовандӣ ва ишқ ба зан муқаддимаи вусул ба зоти мутлақи илоҳӣ доништа шудааст. «Ирфон на эҳтирозу парҳез аз зан, балки саросар эътило ва татҳиру таҳзиби занонагист. Суфиён бовар доштанд ишқи инсонӣ манҳаҷи ишқи раббонист. Онон бар ин боваранд, ки дар сояи паноҳи иршоду инояти Ҳақ ба ёрмандии ишқи инсонӣ аз нардбони шариат ба боми рубубият метавон расид» (Сатторӣ, 1373, 261).

Биё, эй чу Исо таҷаррудниҳод,
Туро з-ин таҷарруд тамарруд мабод.
Чу Исо инон аз таҷарруд натофт,
Сӯи осмон аз таҷарруд шитофт.
Тааллуқ ба зан дасту по бастан аст,
Таҷарруд аз он банд ворастан аст.
Касеро, ки банд аст бар дасту пой,
Чӣ имкон, ки осон бичунбад зи чой...
Чаро банд бар дасту по мениҳад,
Дилу дин ба боди ҳаво медиҳад.

(Ҷомӣ, 1366: 969)

Ҷомӣ аз хотир бурдааст, ки Исо бо вучуди таҷаррудаш, аз уручи комил ба осмон бозмонда ва танҳо Паёмбари ақрам (с) буданд, ки ба меъроҷ расиданд, бо ин, ки аз доштани ҷуфту ҳамсар мубарро набуданд. Мардонагӣ ва ворастигии ҳақиқӣ он аст, ки дар қанори баҳрагириву таматтуъ аз зану фарзанд ва неъматҳои дунявӣ, дилбаставу пойбастаи онон набошӣ ва битавонӣ қадам дар роҳи Ҳақ биниҳӣ. Албатта, аз Ҷомӣ, ки дар панҷоҳсолагӣ ҳамсар ихтиёр кард, қомилан метавон интизор дошт, ки чунин насоеҳе ба муҳотабонаш бидиҳад. Тавсияи Ҷомӣ ба таҷарруд дар манзумаи «Юсуф ва Зулайҳо» ҳам муқарраран баён мешавад. Ҷолиби таваҷҷӯҳ ин ҷост, ки Ҷомӣ ба унвони парваришёфтаи мактаби ислом ва Қуръон, ба ҷои тамассуқ ба сунану сираи расули хотам, шеваи зиндагонии Исои рӯҳу-л-Лоҳро тарҷеҳ медиҳад ва онро роҳнамои ҳешу муҳотабонаш муаррифӣ мекунад:

Чу Исо то тавонӣ хуфт бечуфт,
Мадеҳ нақди таҷаррудро зи каф муфт.
Зи дида хоби роҳат дур қардан
Беҳ аз ҳамхобагӣ бо ҳур қардан.
Ба гулхан пушт бар хокистари гарм,
Беҳ аз паҳлуи зан бар бистари нарм...
Зи зан қардан бинех, бандеш бар пой,
Ки нативонад дигар ҷунбидан аз чой.

(Ҳамон: 743)

Вале дар ниҳоят, ӯ ба ин натиҷа мерасад, ки дурӣ аз занон ва таҷарруд пеша қардан имқонпазир нест ва ин ҷост, ки ба баршумурдани меъёрҳо ва сифоте меқардозад, ки як зан ба унвони ҳамсаре шоиста бояд доро бошад – сифоте ҳамчун ифғат, шарму ҳаё, обид будан, мунзавӣ ва гӯшанишин будан то ба ҳадде, ки ҳатто бо ошнонаш низ иртиботе надошта бошад! Ва ғайра.

Мақун зан в-ағар зан қунӣ, зинҳор
Зане қун барӣ аз ҳама айбу ор...
Ҷамоли вай аз ҷашми бегона дур,
Зи наздикии ошноён нуфур.
Зи ҳинои қас бар қашаш ранг не,
Чу тифлон ба ҳар рангаш оҳанг не.

Ба чуз субҳа насбуда ангушти ӯ,
Нахорида чуз нохунаш, пушти ӯ...

(Ҳамон: 769)

Зане, к-аш сурхрӯй аз афоф аст,
Ҳамин гулгунаи рӯяш кафоф аст.
Дар он ҳула чамоли ҳур дорад,
Ки аз номаҳрамаш мастур дорад.

(Ҳамон: 743)

Ин ҷо суоле ба зехн мерасад ва он ин, ки фарҳангу адабе, ки ин ҳама интизор ва таваққӯъ аз як зан дорад, чаро ҳеч гоҳ ба мардон ва вазоифашон напардохта ва ононро дар муқобили зан ва зиндагии муштаракашон масъул надонистааст? Ва сирфан дар ҳитаи баҳрагирӣ аз занон ҳамчун як коло, ононро дар назар оварадааст?! Дар интиҳо, Ҷомӣ ёфтани чунин занеро муҳол мешуморад ва ин, ки дар сурати ёфт шудан ҳам набояд забунаш шуд!

Чунин зан наёбӣ ба чуз дар ҳаёл
В-агар з-он, ки ёбӣ, ба фарзи муҳол,
Ғанимат шумар домани поки ӯ,
Ки аз ҳуни сад мард бех хоки ӯ.
Вале он чунон ҳам забунаш машав,
Ки дорӣ ба фармони ӯ дил гарав.

Натиҷагирӣ. Ҳарчанд Ҷомӣ ба унвони як андешаманди огоҳ ва мураббии ахлоқи башарӣ, саҳми басазое дар ростои ислоҳи кайҳобҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии асраш доштааст, набояд аз канори назароти мутаассибона ва манфури ӯ нисбат ба занон ба содагӣ бигзарем ва онро надида бигирем. Дар як нигоҳи кулӣ ба оро ва ақоиди ӯ, метавон ба роҳати мутаваҷҷеҳи зеҳнияти нохуши ӯ нисбат ба занон шуд. Ҷомӣ дар тамсилоти дostonҳои мухталифе, ки дар онҳо занон нақши муассире бозӣ мекунад, саъй кардааст тамоми сифоти манфиеро, ки дар тӯли таърих ба занон нисбат дода шудааст, дар мавридашон ба кор бибарад. Сифоте ҳамчун эҳсосоти будан, ноқисӣ дар ақлу дин, фирефтаи зару зевар ва тааллуқоти моддиву дунявӣ будан, кофирнеъматӣ, бевафой, ҳавасронӣ ва ғайра, ки ба ин тартиб, чеҳраи онҳоро маҳдуш ва кареҳ тасвир кардааст. Ҳарчанд дар мавриде андак ӯ аз занони орифу солиқ ва мутаҳаввир ва додхоҳе ном мебарад ва онҳоро меситояд, дар ниҳоят, бо сифати мардона муаррифияшон мекунад, ки ба далели расидан ба мақомоти волои руҳонӣ ва ирфонӣ тавонистаанд ба мартабаи мардон сууд кунанд ва аз дараҷоте фохир баҳраманд шаванд. Бадбинӣ ва бадназарии ӯ то ба андозае вуҷуд пайдо мекунад, ки ӯ қасидае ҷудогона дар тавсияи дӯстонаш ба таҷарруд меситояд ва далоиле ҳарчанд воҳиро, ки ҳама дар радди некӯиҳо ва бузургдошти мақоми зан аст, дар таъйиди назариёташ бармешуморад. Ӯ ниҳоятан вучуди зане бо вижагиҳое мустаҳсан, ҳамчун покдоманиву мастуриро муҳол ва ғайримумкин унвон мекунад ва дар сурати ёфт шудан ҳам камобеш унвон мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абӯтолиб, Алӣ. Наҳҷ-ул-балоға. Тарҷумаи Алии Шервонӣ. – Кум: Дор-ул-фикр, 1386 х., 701 с.
2. Амин Ҳасан. Зан дар адабиёти форсӣ. // Ҳофиз (мохномаи адабӣ). – Техрон, 1384 х., № 21, с. 55-58.
3. Баҳои Валад. Маорифи Баҳои Валад. Тасҳеҳи Бадеузмамони Фурузонфар. Ҷ. 1, ҷопи дувум. – Техрон: Тахурӣ, 1352 х., с. 19-20.
4. Баёнӣ, Ширин. Зан дар Эрони асри муғул. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1352 х., с. 16.
5. Сақай, Зулайхо. Таҷаллии зан дар осори Мавлавӣ. – Техрон: Тарфанд, 1381 х., с. 264.
6. Ҷомӣ, Абдурахмон. Маснавӣ «Ҳафт авранг». Тасҳеҳи Муртазо Мударрисии Гелонӣ. – Техрон: Саъдӣ, 1366 х., с. 1050.
7. Ҷаводии Омулӣ, Абдулло. Зан дар ойинаи ҷамол ва ҷалол. Ҷопи шашум. – Кум: Исро, 1378 х., с. 440.
8. Ҳичозӣ, Бунафша. Ба зерӣ макнаа. – Техрон: Илм, 1376 х., с. 343.
9. Ҳазоилӣ, Кубро. Зан, ақл, имон, машварат?! – Техрон: Сафири субҳ, 1380 х., с. 300.

10. Ровандӣ, Муртазо. Таърихи иҷтимоии Эрон. Ҷ. 3, чопи севум. – Техрон: Амири кабир, 1357 х., с. 1230.
11. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Арзиши мероси суфия. Чопи дувоздаҳум. – Техрон, Амири кабир, 1385 х., с. 320.
12. Сатторӣ, Ҷалол. Симои зан дар фарҳанги Эрон. – Техрон: Марказ, 1373 х., с. 293.
13. Саъдӣ, Муслиҳиддин. Бӯстон. Тасҳеҳи Ғуломхусайни Юсуфӣ. Чопи шашум. – Техрон: Хоразмӣ, 1379 х., с. 613.
14. Кадивар, Ҷамила. Зан. – Техрон: Иттилоот, 1375 х., с. 229.
15. Курдон, Ходӣ. Посух ба шабаҳоти интернетӣ, 2. Чопи дувум. – Машҳад: 1388 х., с. 172.
16. Мойили Ҳиравӣ, Начиб. Шайх Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Техрон: Тарҳи нав, 1377 х., с. 341.
17. Мутаҳҳарӣ, Муртазо. Низоми ҳуқуқи зан дар ислом. Чопи чихилу шашум. – Техрон: Садро, 1386 х., с. 368.
18. Наримонӣ, Алӣ. Зан, бартарин падида. – Қум: Майсаи Таммор, 1381 х., с. 215.
19. Яздонӣ, Зайнаб. Зан дар шеърӣ форсӣ. – Техрон: Фирдавс, 1378 х., с. 301.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В «ХАФТ АВРАНГ» ДЖАМИ

Данная статья является живым описанием места женщины в 15 веке, которое анализируется с точки зрения поэта и мистика Нуриддина Абдаррахмана Джами. Так как творчество поэтов и писателей являются зеркалом культуры, литературы, политики и взглядов общества, поэтому на основе творчества Джами, в особенности его месневи, рассматриваются взгляды общества эпохи поэта о женщинах.

Ключевые слова: женщина, Джами, «Хафт авранг», общество, культура, литература.

THE IMAGE OF WOMEN IN THE "HAFT AVRANG" JAMI

This article is a description of the living place of women in the 15th century, which are analyzed in terms of the poet and mystic Nuriddin Abdarraḥman Jami. Since the creation of poets and writers are a mirror of culture, literature, politics, dignity and views of society, so on the basis of creativity Jami, especially his mesnevi considered views of society era poet women.

Key words: woman, Jami, "Haft avrang", society, culture and literature.

Сведения об авторах: *Ахмад Ганипури Маликишоҳ* - преподаватель Университета Мозандарон

Муртазо Мухсини – преподаватель Университета Мозандарон

Самиро Некхон - магистр Ардабилского университета Мукаддас, Иран

СОХТОРИ ҒАЗАЛ ДАР АСРИ ҶОМӢ

Салоҳиддини Ҷомӣ
Донишгоҳи Ҳирот, Афғонистон

Ғазал дар асри Мавлоно Ҷомӣ яке аз пурқурбурдтарин қолабҳои шеърӣ будааст, ки бисёре аз шуаро бо таври густурда ва бархе низ мунҳасиран ба он эҳтимом варзидаанд. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки аз ин давра ашъори фаровоне дар қолаби ғазал ба унвони мероси адабии устодони ин ған ба ҷо мондааст. Пардохтан ба шеърӣ асри понздаҳ дар доираҳои адабиётшиносии забони форсӣ ҳамвора бо фароз ва фурудҳое ҳамроҳ будааст, ҷунонки дар ҳавзаҳои мухталифи забонӣ, адабшиносон бо рӯйкардҳои мутафовит ба нақду пажӯҳиши ин давраҳо пардохтаанд. Тавре ки баъзе авҷот ин пажӯҳишҳо ба давра аз инсоф ва бидуни дарназардошти матн ва дар ниҳоят ба навъе куллигӯӣ хулоса мегардад.

Аммо имрӯзҳо дар хусуси таҳлил ва баррасии сохтори матн набояд ин нуктаро аз назар дур дошт, ки мафҳуми сохтор ва ё сохтмони шеър аз диди забоншиносӣ, бавижа дар садаи бистум мубтани бар таҳлил ва баррасии форму мухтаво мебошад ва ин ду мақулаи форм ва мухтаво дар нақду назарияи адабии навин мафҳуми ҷудоинопазир аз ҳам дорад. Аз тарафи дигар забони шеър гунаи забонест, ки аз як соҳати таҷрибӣ ва маъноӣ вижа суҳан мегӯяд ва сурати он аз маънояш ҷудоинопазир аст, ҷунонки қасида ё ғазалеро нахоҳем ҷудо аз сурату шакли он баррасӣ намоем, ҳаргиз он маъноӣ асил ва тафсире, ки дар он сурати вижа нухуфтааст, ҳосил намеояд.

ва шеър бояд ба забони худ сухан гӯяд (14/2). Аз чониби нигорандагони таърихи адабиёт замони дарозе дар пардохтан ба сухани бадеъ мазмунро аз шакл чудо мекарданд. Баҳс дар хусуси ин ки дар осори адабӣ мухтаво муҳимтар аст ё шакл, муддатҳост, ки оғоз шуда ва ба рағми комёбиҳои бузурге, ки дар равишшиносии солҳои ахир ба даст омада, наметавон ин масъаларо ҳамеша ҳалшуда донист (520/7). Бо ин ҳама ва бо ашроф бо пайванди форм ва мухтаво дар шеър дар ин мақола кӯшидаем, то ғазали асри 15-ро аз ҷиҳати сохтори берунӣ ва форм, ки мубтанӣ бар компузисӣ ва мусиқии ғазали ин аср бошад, мавриди баррасӣ қарор диҳем. Бидуни шак дар ғазали асри 15, бавижа авоили ин қарн ҷавҳари сохтмони ғазалиёт тафовути барҷастае бо ғазалҳои адвори қабл надорад ва ин бо таваҷҷӯҳ ба назирасароӣ, ки дар ин аср ба унвони суннати адабии ҳоким матраҳ буд, амрест табиӣ, вале бо ин ҳама дар буъди мусиқӣ ва сохтори берунии шеър, ҳам дар нимаҳои нахуст ва бештар дар нимаи дувуми ин аср, ки Ҷомӣ дар он мезиста, шоҳиди таҳаввулоти ҷашмгир дар таҳаввули форми ғазал мебошем. Таҳаввулот ва таваҷҷӯҳе, ки тавассути шоирон ба мусиқӣ ва сохтори берунии ин давра сурат гирифтааст, бо нигоҳе ба гузашти теъдоди абёт, навъи интиҳоби вазнҳои дилнишин ва оҳангин, ҷигунагии қорбурди қофия, таваҷҷӯҳ ба истифодаи бештар аз радифҳои мутанаввеъ ва гоҳе тӯлонӣ ва мавҷудияти қофияҳои дарунӣ дар ғазал қобили баррасӣ аст.

Таваҷҷӯҳ ба мусиқии шеър дар ин давра мавзӯест, ки ағлаби шуаро ба он таъкид варзидаанд. Тавре ки дар ҳамин замина осори фаровоне низ тавассути адибон таҳрир гашта, ки худ таъйид бар арзиши мусиқӣ дар шеъри ин давра мебошад, аз ҷумла, Лисон ул - қалам Алишоҳ ибни Маҳдӣ ва Юсуф Азизӣ дар рисолаи “Арӯз”- и худ таъкиди фаровон бар арзиши арӯз ва қофия дар шеърдоранд (26/97). Мавлоно Ҷомӣ низ ба унвони сарсилсила дар чараёни адабии асри худ шеърро аз мусиқӣ чудо надониста, таъсир ва омезиши ин ду мақуларо қатъӣ медонад. Бар мабнои ҳамин андеша аст, ки ӯ худро мулзам шуморида, то дар робита ба мусиқӣ низ дидгоҳи равшани худро баён намояд. Ӯ навоҳои мусиқиро аз рӯи таъсири хоси он дар нафси одамӣ бар ҷаҳор гуна: ушшоқ, рост, бузург ва ҳичозӣ тақсим менамояд. Ҷамҷунон муътақид аст, ки офаринишгар бояд ашъорашро муқорини ин навоҳо бисарояд. Ин худ таъйиди ин нукта аст, ки Ҷомӣ ба пайванди танготанги шеъру мусиқӣ саҳт боварманд будааст. Ӯ ҷамҷунин муътақид аст, ки риояти муносиби ин пайванд таъсири шеърро бар нақши одамӣ чанд баробар мекунад.

Ҷомӣ:

Даст дар тан - тани бисёр мазан, эй мутриб,

Равнаке медиҳад аз шеъри нақӯ гуфторе.

Ҷойи ин тантанаи беҳуда шеъри хуш аст,

Ҳаст ҳар тан, ки дар ӯ шеър набуд мурдоре (25/11).

Албатта, ин дар ҳолест, ки риояти услуб низ аз чониби Мавлоно Ҷомӣ мавриди таъкид қарор гирифтааст. Ҷунонки дар ҷавобияи Мавлоно Ҷомӣ мубтанӣ бар риояти услуб барои Мавлоно Фасеҳӣ ин амр равшан мегардад ва ӯ дар ин баҳс риояти вазну қофия ва радифро асл ва шартӣ офариниш шуморидааст (86-25). Дар ҳар ҳол таваҷҷӯҳ ба форм ва шакли берунии асар яке аз рӯйкардҳои ҷадид дар ростии нақд ва таҳлили осори адабист. Аз ҳамин ҷиҳат пардохтан ба сохти асари адабӣ ва дар назар гирифтани равобит ва аҳдҳои лафзӣ дар шабакаи забонӣ ва дар меҳвари ҷойнишинӣ ва ҳамнишинӣ ҳаст, ки моро дар шинохти форм ва сохтори берунии асар мадад мерасонад, зеро таърифи сохт, ки иборат бошад аз: «шабакаи равобити ҳамнишинӣ ва ҷойнишинии аносири як низом дар робитаи мутақобил бо якдигар» чунин рӯйкардҳо металабад (14/22). Аммо дар хусуси тағйир ва таҳавул дар шеъри ҳар давра бояд ба ин нукта таваҷҷӯҳ дошт, ки таҳаввулу навоҳии бунёди дар арсаи шеър мусталзим авомили гуногунест, монанди тағйири авзоӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, суннат ва мероси адабӣ, муҳотабони шеър ва шахсияти фардии шоир. Ва аз он ҷое,

ки дар ин аср тағйир ва таҳаввул дар авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва ҳамчуни фарҳангӣ, дар ҳоли таквин мебошад, шеър низ дар ин росто дар масири таҳаввул ва тақомул қарор мегирад, ба вижа дар нимаи дувуми ин аср тафовутҳои шаклӣ ва навоарӣ дар абёди мухталиф, ки бештар мубтанӣ бар авзои сиёсӣ, фарҳангӣ, мухотаб ва шахсияти фарди офаринандагон бошад, ба ҷашм меҳӯрад. Албатта, ҳамин тафовутҳои сабкӣ низ мумкин тавассути суннат ва мероси адабӣ кунд мегардад, то он ҷо ки аз ҳадди эътидол ва таваққӯи мухотабин хориҷ нагардад. Дар як чунин мавоқеъ аст, ки маъмулан рукни маънидори забон камтар дучори тағйир ва таҳаввул мегардад, бад-ин маъно, ки агар барои шеъри классикӣ се рукн- сурат ё қолаб, забон ва маъниро дар назар гирем, маъмулан тағйир ва таҳаввуле, ки дар шеър ва мутағйирҳои сабкӣ рунамо мегардад, дар ду рукн- сурат ё қолаб ва забон аст, ки намуд меёбад (9/34). Бар ҳамин мабност, ки дар сабкшиносии сохторӣ бештар таъҷаббаро шинохти созаҳост ва метавон миёни овоҳе ва вожагон, таркибот ва сохтҳои наҳвӣ, ҷумлаҳо таносубҳои сохторӣ ёфт ва аз дили он сохторҳо ва таносубҳо бар вижагиҳои сабкӣ як асар даст ёфт (17/146). Ба сурати хос фароянди адабии асри 15, ки мубтанӣ бар авомили гуногуне, ҷун шароити сиёсӣ, иҷтимоӣ, мухотаб, фардияти шоир ва дар масири табиӣ таҳаввулу дигарунӣ қарор дошт, дар нимаи дуюми асри 15 ин раванд сурати бештаре ёфт, ҷунонки намудҳои навоинӣ ва дигаргунии ғазали нимаи дувум бештар намоён аст. Тавре ки офаринишгарони ғазал дар нимаи дуюми аср ба тағйиру навоарӣ дар ғазал ба сароишгарӣ мепардозанд, ки ҳосили қорашон дарвоқеъ фосила гирифтанд аз мушаххасҳои сабкӣ давраи қабл ва зуҳури аносиру вижагиҳои тоза дар сохтори ғазал мебошад.

Сохтори берунии ғазали асри 15, ки дар ин мақола ба он пардохта мегардад, бо баррасии теъдоди абёт дар ғазали ин аср, гузиниши вазн, вазъияти қорбурди қофия, бархурдории ғазал аз қофияҳои дарунӣ ва ҷигунагии истифода аз радиф дар ғазали ин аср мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

1. Теъдоди абёти ғазал. Бо таваҷҷӯҳ ба таърихи таҳаввули ғазал аз манзури теъдоди абёт мушаххас мегардад, ки дар тӯли асрҳо ғазал аз ҷиҳати каммияти теъдоди абёт ҳамвора мутағйир будааст. Ҷунонки бо нигоҳи иҷмолий ба ғазали адвори гузашта аз ин зовия метавон гуфт: Анварӣ наваду чаҳор дар сад аз ғазалҳояш дорои чаҳор то ёздаҳ байт мебошад. Дар девони Аттор ғазалҳои ҳафт то понздаҳбайтӣ аст, ба ғазалҳои се то бисту чаҳор байт. Дар девони Саъдӣ ҳаштоду ҳафт дар сад ғазалҳо ҳафт то дувоздаҳ байт аст ва Хусравӣ Дехлавӣ беш аз ҳаштоду як дар сад аз ғазалҳояш дар ҳаҷми ҳафт, ҳашт ва нӯҳ байт суруда шудааст, ки аз ин ғазали Ҳофиз ба Хусрав наздик шудааст. Камоли Хучандӣ, аммо ҳаштоду ҳафт дар сад аз ғазалҳояшро дар ҳафт байт сурудааст (3, 460). Дар хусуси гузиниши теъдоди абёт дар ғазали асри 15 низ бо салиқаҳои мутафовит мувоҷеҳем, ҷунонки дар нимаҳои нахустини ин аср бархе аз шуаро ҷун Қосими Анвор теъдоди абёташон дар ғазал бештару бархе дигар ҷун Лутфуллоҳи Нишопурӣ бо теъдоди абёти мутаваассит ва бархе дигар ҷун Амиршоҳи Сабзворӣ бо теъдоди абёти камтаре мувоҷеҳем (23/143). Аммо дар нимаи нахустини ин давра ғазалҳои ошиқона дар маҷмӯъ кӯтоҳтар аз ғазалҳои орифона буданд. Дар айни ҳол шуаро тамоил доштанд, то теъдоди абёти ҳар ду навъи ғазал фард (тоқ) бошанд. Албатта, дар хусуси тоқ будани теъдоди абёт, устод Афсаҳзод муътақид аст, ки бисёре аз мардум ба адаби ҳафт хусусияти асроромез қоиланд ва (9)-ро дар тасаввуроти асри миёна бар нӯҳ фалак иртибот медонанд ва низ Сайфии Бухорӣ (5)-ро вобаста ба ҳамса медонад (3/461). Ба ҳамин гуна теъдоди аксарияти ғазалиёти Амиршоҳи Сабзворӣ ва Ҳаёлий панҷбайтианд ва баъд аз он ғазалиёти ҳафтбайтӣ ҷойгоҳи дуюмро доро мебошад ва теъдоди андаке аз ғазалиёти ин ду шоир камтар аз чаҳор байт ва ё бештар аз ҳафт байт мебошад. Шохнеъматуллоҳи Валӣ низ, ки дар ин иртибот таҳти таъсири Камоли Хучандӣ будааст, бештарини ғазалиётро дар ҳафт байт сурудааст. Аз

миёни ин шуаро Қосими Анвор ғазалиёташ бештарин теъдоди абётро доштааст, ҳарчанд ӯ низ аглаби ғазалиёташ ҳафтбайтӣ аст, аммо қисмати дигари ғазалиёташ тақрибан муштамил бар нух, ёздаҳ ва гоҳе ҳам бештар мебошад. Вале Исматӣ Бухорӣ шасту нух дар сад аз ғазалиёташ панҷбайтӣ аст. Бинобар ин, гироиши умдаи мавҷуд дар ин нима иборат аст аз маҳбубияти мутадовили ғазалҳои ҳафтбайтӣ ва дигар сароиши ғазалҳои ошиқонаи панҷбайтӣ, ки дар муқоиса ба давралҳои гузаштаи шеърӣ форсӣ бештар ба ҷашм меҳӯрад (8,22,20,5,13).

Дар нимаҳои дувуми асри 15 тӯли ғазалҳо дар муқоиса бар осори шуарои нимаи нахустин мутафовит аст. Дар ин нима монанди шуарои мактаби вуқӯф дар жанри ғазали ошиқона гироиш ба сурудани ғазалҳои ҷаҳор ва ё панҷбайтӣ низ мавҷуд буд. Чунонки Аҳлии Шерозӣ бештари ғазалҳояш панҷбайтианд. Аммо Мавлоно Ҷомӣ ба пайравӣ аз Камол беш аз ҳаштоду панҷ дар сад аз ғазалҳояшро дар ҳафт байт суруда, ки пас аз он ғазалҳои нухбайтӣ ҷойгоҳи дувумро доранд ва бо ин ҳисоб Ҷомӣ ба унвони Сикандар дар ҷараёни адабии замон норми ғазалро дар ҳафт байт таъин мекунад. Дигар ин ки нимае аз ғазалҳои девони Навоӣ ҳафтбайтианд. Аз Осафӣ низ ду-савум ғазалҳояш дорои ҳафт байт мебошанд ва теъдоди зиёде низ аз ғазалҳояш нухбайтианд. Фигонӣ низ ба сурудани ғазалҳои ҳафт ва нухбайтӣ тамоил дошта, чунонки ду савум ғазалиёти ӯ бо ин теъдод абёт сароиш ёфтааст. Аммо Ҳилолӣ ба сурати кулӣ дорои ғазалиёти кӯтоҳтар мебошад. Яъне, нимае аз ғазалиёташ ҳафтбайтӣ ва бақия панҷ ва шашбайтианд. Рӯйхамрафта ин шуаро гароиши равшане ба сурудани ғазалҳои ҳафтбайтӣ доштаанд, ки боризтарин далели ин иддао сурудани ашъори истикболӣ дар ҳафт байт аст, дар ҳоле ки ашъори онҳо дар басо маворид бештар аз ҳафт байт доштаанд. Ва дар ниҳоят дар ғазали ин давра низ аз ҷиҳати камият теъдоди абёт бо нурмхое ҳафт байт ва сипас нух ва панҷ мувоҷеҳем, ки, албатта, тоқ будани аъдоди ғазал низ саҳт мавриди таваҷҷӯҳи сарояндагонӣ ғазал будааст. Аммо бо ин ҳама бояд гуфт, ки ғазалҳои шашбайтӣ бештар аз давраи қабл дар ғазалиёти Ҳилолӣ ва Аҳлӣ ба ҷашм мерасад (24, 4, 18,1,21,10).

2. Вазни ғазал. Нисбат ба тамоми анвои шеър навъи ғазал аз ҷиҳати гузинуши авзон рангорангу ғанитар мебошад. Албатта, ғазали асри понздаҳ низ аз ин амр мустасно набудааст, чунонки авзони ғазал дар ин давра ба сурате, ки матбуъ ва хуш мебошанд. Ҳарчанд ғазалсароён дар интиҳоби вазн дар тафаннун эҳтимом варзидаанд, аммо саъй дар дурӣ аз тақаллуфро низ аз ёд набаровардаанд, то он ҷо, ки қорбурди вазнҳои раво, аз хусусиёти ғазали ин аср ба ҳисоб меояд.

Аз баҳрҳои пурқорбурд ва мавриди таваҷҷӯҳи ғазалсароёнӣ ин аср метавон ба мавориди зайл ишора намуд:

Ҳазачи мусаммани солим (мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун); Ҳазачи мусаддаси мақсур (мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйл); ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур (мафӯлу, мафӯилу мафӯилу, мафӯил); ҳазачи мусаммани аҳраб (мафӯлу, мафӯйлун, мафӯлу, мафӯйлун); ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи мақсур (мафӯлу, мафӯйлун, мафӯйлун); ҳазачи мусаннами аҳраби мақфуфи маҳзуф (мафӯлу, мафӯилу, мафӯилу, фӯилон), рамали мусаммани маҳбуни машкул (фӯилотун, фӯилотун, фӯилотун, фӯилон); рамали мусаммани маҳбуни аслам (фӯилотун,фӯилотун, фӯилотун, фӯилун); музореъи мусаммани аҳрами мақсури мақфуфи маҳзуф (фаълу, фӯилотун, мафӯилу фӯилот); музореъи мусаммани аҳрами мақсур (мафӯлу, фӯилоту мафӯилу, фӯилун); раҷавзи мусаммани солим (мустафйлун, мустафйлун, мустафйлун, мустафйлун); сареъи матвии мақуф (муфтайлун, муфтайлун, фӯлот); ҳафифи маҳзуфи маҳбун (фӯилотун, мафӯйлун, фаълун) ва (фӯилотун, мафӯйлун, фаълун); мучтаси аслами масбуғ (мафӯйлун, фаълотун, мафӯйлун, фаълотун); мучтаси аслами маҳбуни маҳзуф (мафӯйлун, фаълотун, мафӯйлун, фаълун) (23, 143-144).

Ҳарчанд инҳо роиҷтарин вазнҳое ҳастанд, ки дар ғазали асри 15 корбурд доштаанд, аммо ин ба ин маъно нест, ки авзони дигаре дар ғазали ин давра корбурд нашудааст. Чуноне ки дар маҷмӯаи девони Ҷомӣ 54 шоҳаи 12 баҳр мавҷуд аст. Аммо ба тартиб баҳрҳои рамал, ҳазач, мучтас ва музореъ пуристеъмолтаранд. Албатта, ағлаби ғазалҳои Ҷомӣ дар баҳрҳои сабук, равон, хушоҳанг ва дилнишин сароиш ёфтаанд (3, 523). Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки вазни ғазалҳои асри 15 мутанаввеъ будааст. Истифода аз авзони сабук, равон, хушоҳангу ширин мавриди таваҷҷӯҳи ғазалсароён қарор дошта, ки, албатта, бештари истифода аз ҳаштрукӣ марсум будааст. Аммо вазнҳои шашрукӣ низ дар ҷойи ҳудаи корбурд доштааст. Исматӣ Бухорӣ ва истифода аз авзони дилнишину кӯтоҳи ҳазачи мусаддас:

3-он шӯх гузар наметавон кард,

К-аз фитна ҳазар наметавон кард (8, 319).

Ин ғазали Осафӣ, ки дар баҳри разачи мусамман суруда шуда аз авзони зарбии зебӣ бархӯрдор аст:

Дар кӯйи ғам дорад ба ман золи фалак найрангҳо,

Аз дасти чашми раҳзанаи сар мезанам бар сангҳо. (1,4).

Навой низ бо истифода аз вазни давраи дар ин ғазал, ки дар баҳри ҳафиф суруда аст, мусиқӣ ғазалашро дилнишин намудааст:

Кухнасафоли майкада, к-ойинаи сафост ин,

Пурмаи софӣ ар шавад, ҷоми ҳаҳоннамои ин (21, 270).

Ва Ҷомӣ дар ин ғазал, ки ба баҳри ҳазачи мусаммани аҳраб сурудааст, бо истифода аз вазни дилнишинаи зебоии ғазалро комил намудааст:

Резам зи мижа кавкаб бе моҳи руҳат шабҳо,

Торик шабе дорам бо ин ҳама кавкабҳо (10, 116).

Ва ё ин ғазали Ҷомӣ, ки ба баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзӯф суруда, аз вазни кӯтоҳ ва дилнишине бархӯрдор аст:

Зи раши қаддат, эй сарви суманбар,

Ба сад пора диле дорам санавбар (10, 393).

3. Қофия дар ғазал

Ба саҷӯ қофия Ҷомӣ ҳамеша моил буд,

Зи баҳри бастанӣ зевар арӯси маъниро.

Қофия яке аз ҳадидтарин аносири созандаи шеър аст, ки ҳарчи бештар ба мусиқии калом меафзояд. То он ҷое, ки Шамс Қайси Розӣ муътақид аст: “сухани бекофияро шеър нашуморанд, агарчи мавзун афтад” (12, 147). Аммо аз буъди мусиқофаринии қофия, ки бигзарем, қофия аз манзури маъниофаринӣ ва ҷиҳати додани фазое тасвирий ва мазмуни шеър низ нақши барҷастае дорад ва ғазал, албатта, заминаи муносиб аст ҷиҳати ин ҳунарнамоӣҳо. Аммо дар хусуси корбурди қофия дар ғазали асри 15 бояд гуфт, ки дар нимаи нахустини ин аср, он ҳам бо таваҷҷӯҳ ба суннати ҳокими назирасароӣ, ағлаби гузиниши қофия бар ҳамон раванди давраи қабл устувор буд. Шуарое, чун Амиршохӣ, Хаёли ва дигар ҳамасронашон бештар аз забони шеъри пешинӣ ва суннати мутадовил бархӯрдор буданд. Аммо дар ин давра таваҷҷӯҳи Ҷомӣ дар хусуси раванди таҳаввули гузиниши қофия сурат набаст. Албатта, нуктаи қобили зикр ин аст ки дар ин аср таваҷҷӯҳи ҳузур ба ҷуну ҷарои радиф аст, ки зехни ағлаби ғазалсароёнро худ машғул намуда буд, мучиб шуда, ки ононро аз эҳтимом ба навоарӣ дар корбурди қофия боз бидорад. Бинобар ин қофия дар ин давра нисбат ба дигар аносири созандаи шеър бештар дар банди пайравӣ монанд аст ба вижа дар ашъори истиқболи, ҷунонки шуаро маҷбур буданд, ки дар ғазалашон аз улғии қофияи мушаххас пайравӣ кунанд. Тавре дар як ғазал аз Амир Хусрав, ки мавриди истиқбол қарор гирифта, қофияҳое чун хона, бегона, шона ва ... ба қор рафтааст (10-520). Навоӣ, ки ғазале ба истиқболи он суруда, ҷаҳор маврид аз қофияҳоро ба айни дар ғазал истиқболаш истифода намудааст (21-54). Осафӣ (1-201)

ва Хилолӣ низ дар ғазалҳои истиқболиашон ҳар кадом фақат як вожаҳои тоза: парвона ва доноро ба қофияи ғазали истиқболиашон изофа намуданд (24-169). Аммо дар ғазалиёти ғайриистикболӣ ва озод бештар шоҳиди танаввуъ дар қофия ҳастем, бад-ин маънӣ, ки дар ғазали ин давра қорбурди қофия, он ҳам бо истифода аз ағлаби ҳуруфи алифбо ба унвони равӣ, худ баёнғари қорбурди рангинтари қофия аст. Мавлоно Ҷомӣ, албатта, дар хусуси қорбурди қофия бо танаввуъ дар девонҳои сегонааш саромад аст. Ҷомӣ аз он ҷое, ки ҳудаш аз дондағону муҳаққиқони бузург дар фанни қофия буд, зимни ин ки девонҳои ғазалаш ҳолӣ аз уюби қофия аст, ба истиснои ҳуруфи ظ ڙ ڭ ځ тамоми ҳуруфи дигари равӣ қофияҳои девонаш қарор гирифтаанд. Аз дигар мушаххасҳои тозаи гузинуши қофия дар ғазали ин давра мушобаҳати аксари савтҳои он бо ҳаманд, ки ин амр низ бар мусикӣ шеърӣ ин аср афзудааст. Чунонки дар ин намунаҳо истифода аз савтҳои мушобаҳаи бештари чун ҳарфи ридф, қайд ва равӣ дар қофияҳо мӯҷиби мусикӣ бештари калом шудааст. Аз тарафе мавҷудият ва аввалҳои баланд дар ҳиҷои қофия ва консонантҳои соишӣ низ қофияро ҳар чи бештар оҳангин сохтааст. Исмати Бухорӣ:

Ё раб, ба покдомани пири майфурӯш,
Ё раб, ба ростбозии риндони боданӯш (8,382).

Ҳаёӣ:

Сар кашид аз қибр иблису чунин маҳчур шуд,
Даъвии Ҳаллоҷ барҳақ буд, аз он Мансур шуд.
Пеши шамъ аз сӯхтан ин фаҳр бас парвонаро,
К-ӯ ба ҳар ҷамъияте дар ошӣ машҳур шуд (5, 134).
Дил дар он зулф шуду рӯйи дилафрӯз надид,
Ваҳ, ки ҳеҷ аз сари зулфи ту касе рӯз надид. (5, 130).

Осафӣ:

Сари ҷанозаи душман гарам ба дӯш расад,
Ҳанӯз сарзаниши ӯ маро ба гӯш расад.
Фурӯхт ратли қаронро ба олами зоҳид,
Ки сад ҳазор боло бар қаронфурӯш расад. (1,42).
Ҷораи дил дур аз руҳсори қардан мушқил аст,
Дил, ки шуд бечора, ӯро ҷора қардан мушқил аст.
Бар ман осон аст, қар садқора созам дил зи қард,
Пеши бедардон қиребон қора қардан мушқил аст (1,21).

Ҷомӣ:

Қасе, қ- афтад назар бар шакли он сарви қаболӯшаш,
Зи сина сабру аз дил тоқату аз қон равад ҳушаш.
Балои қони ман шуд, ёри бадхӯе, намедонам,
Қӣ созам қора қ-аз хотир қунам як дам фаромӯшаш (10, 422).

Аз хусусиёти дигари қофия дар асри давраи назар истифода аз вожаҳои арабӣ аст, ки ба унвони қофия қорбурд ёфтааст, албатта, Мавлоно Ҷомӣ бо таваҷҷӯҳ ба ҳузури бештари таркибҳои арабӣ ва вучуди ашъори муламмаъ дар девонаш намунаҳои бештаре аз ин қофия ба ҷашм меҳӯрад.

Ҷомӣ:

Шуд саҳар қонди иқбол мани шайдоро,
Оташи унси мани қониби Туриноро
Эй ҳуш он оташи раҳшанда, қ-аз ойинаи субҳ,
Мебарад шуълаи он ранги шаби ялдоро (10, 127).

Ва ё ғазали муламмаи шумораи се ва ҳафт ба матлаи зер ки тамоми қофия он аз вожаҳои арабӣ аст.

Матлаи ғазал:

Ба асрори ҳақиқат нестӣ пири мӯғон доно,
Лафолан алан ҳал ал нуҳи илман ва ирфоно. (10-124).

Матлаи ғазали муламмаъ: (1485).

Эй, ки чуз қатли муҳибон ҳунаре нашносӣ,

Қум сареъан ва хуз ас-сайф фаҳозо росӣ (10 669).

Биной:

Бадр-ун-начм лайлӣ, ки начди кавокиб,

Фурӯзанда аз ҳалқаҳое завоиб. (1-6)

Ва замоне низ бархе аз шуаро қофияро дар абёт такрор мекунанд, монанди ин абёт аз Ҳилолӣ:

Чист дар пираҳан он дилбари ширинҳаракот,

Ҳам чу сарчашмаи Хизр асту бадан оби ҳаёт.

Ин чи қад асту чи рафтору чи ширин ҳаракот,

Гӯиё мурғи забон мегзарад он оби ҳаёт. (24-20)

Аммо дар маҷмӯъ, тавре ки дар боло низ ишорат шуд, қофия дар асри 15 ба вижа нимаи нахустини он, бештар дар идомаи кори шоирони давраи қаблӣ гом бардошт, ки, албатта, мавҷудияти ашъори истикболӣ ва таваҷҷуҳи музоиф ба радиф бештари ин унсури шеърро аз масири таҳаввул боздошт. Аммо бо ин ҳама мо дар ин аср ба хусуси дар нимаи дувуми он шоҳиди таҳаввул ва танаввуъи бештар дар корбурди қофия аз ҷиҳати ҳуруфи рағбӣ нӯшобаи бештари ҳуруф ва ҳиҷои қофия ва дар ниҳоят бархӯрдори мусикии бештар дар қофия мебошем.

4. Радиф дар ғазал. Корбурди радиф дар шеър илова бар афзунии мусикӣ, аз авомили ваҳдатифарин низ маҳсуб мегардад. Чунонки дар басо маворид корбурди радифҳои тӯлонӣ ва ё радифҳои муташаккил аз бархе асомӣ, ки аз назари мазмунӣ ҳоизи аҳамият бошанд, монанди “Сайиди муршид” мӯҷиби мутамарказ сохтан ва такрор мазмуни аслии ғазал мешавад (20-81).

Радиф яке аз аносири пуркорбурд дар ғазали асри 15 буда, ағлаби ғазалсароёни ин аср офаринишхояшонро бо мавсуфи радиф наво бахшиданд. Дар нимаи аввали асри 15 бо вучуди корбурди фаровони радиф дар ғазал, тафовути барҷастае аз манзури истифода аз радиф бо шеваи шоирони авоҳири давраи арофӣ ба чашм намехурад. Бо нигоҳи девони шоирони ғазалсаро дар нимаи нахустини асри 15 метавон гуфт, нимае аз ғазалиёти Қосими Анвор, се ҷаҳорум аз ғазалиёти Ҳаёлӣ ва Шохнеъматуллоҳи Валӣ ва ҳамчунин беш аз ҳаштоду панҷ дар сад аз ғазалиёти Амиршоҳӣ дорои радифанд. Радифҳое, ки дар ғазали ин нима ба кор рафтаанд, умуман беш аз ҳад тӯлонӣ нестанд, ба истиснои ғазалҳои Шохнеъматуллоҳ, ки ӯ алоқа ба овардани мисраъҳои кӯтоҳ бо радифҳои тӯлонӣ дар ғазал доштааст (22). Аммо Ҳаёлӣ, Қосими Анвор ва Амиршоҳӣ маъмулан дар поёни абёти ғазалхояшон як пасванд ва ё як ғайбиро такрор мекунанд ва камтар ду калимаро ба унвони радиф ба кор мебаранд. Радифҳои ин нима беш аз андоза душвор набудааст ва ағлаби радифҳои мавриди истифодаро афъоли мутадовилмонанд: шудан, доштан ва бурдан ё пешвандҳои замирий ва нишонаҳои ҷамъ ва сифат ташкил медиҳааст. Бинобар ин метавон гуфт аз ҷиҳати корбурди радиф ғазали нимаи нахустини асри 15 бештар шабоҳат ба давраи қабл дорад ва ё нимаи дувуми ин аср, ва баъд аз он, ки радифҳои мавриди истифода ба сурати физияндаи душвор буданд, баҳусус ки муштамил бар исм ё иборати исмӣ буданд.

Исматӣ Бухорӣ:

Рамазон омаду мо масту харобем ҳанӯз,

Ҷоми май дар кафу дар банди савобем ҳанӯз. (8, 336)

Радиф дар ин ғазал дар пайванд ба мавзӯ, ба ваҳдати сохторӣ низ афзудааст.

Ғае замона зи ҳиҷрони ёр мекушадам,

Ғае фалак зи ғами интизор мекушадам (8, 416).

Радифи феълӣ, ки боз ҳам илова бар мусикӣ эҷод таносуб бар мавзӯ низ намудааст. Ҳаёлӣ аз ғайб “омут”, ки бисе душвор низ мебошад дар ғазале истифода

намуда, ки, албатта, тамоми аносиру мазмуниҳои ғазал ҳавли меҳвари радиф эҷод шудаанд.

Он муаллим, ки лабатро равиши чон омӯхт,
Ҳар чи омӯхт, ба зулфи ту парешон омӯхт (5,41).

Ва дари ин ғазал Ҳаёлӣ бо истифода аз одатпарастии “чист” дар радиф мазомини ғазал ағлаб дар хидмати радиф қарор гирифтааст ва дарвоқеъ радиф аст, ки сарнавишти ғазалро рақам задааст.

Ҳар касе гӯяд, ки дарди ишқро тадбир чист,
Мо сари таслим бинҳодем, то тақдир чист. (5-80)

Дар нимаи дувуми асри 15 ҳамчунон қорбурди радиф зиёд аст ва ҳамин раванд аст, ки як қарн баъд дар ғазал мактаби ҳунари ба авҷ мерасад. Бо баррасии ғазалиёти ин нима аз ҷиҳати камит қорбурди радиф метавон гуфт: шонздаҳ дар сад аз ғазалиёти Навоӣ, чаҳор даҳ дар сад аз ғазалиёти Ҳилолӣ, чаҳордаҳ дар сад аз ғазалиёти Осафӣ, шаш дар сад аз ғазалҳои Аҳлии Шерозӣ ва фақат панҷ дар сад аз ғазалҳои Фигонӣ, фақат радиф будаанд. Ин тасвир намоёнгари қорбасти фаровони радиф дар ғазали ин нима аз асри понздаҳ мебошад (21,1,18,4,24).

Қисмати азими ин ғазалиёт бо радифҳои сода монанд: ишқоли мухталифи фаъл поён меёбанд ва бахши дигар бо ибороти ду ва се калимаи ва ё сифот ва киноёте, ки душвории бештаре доранд, хатм мешаванд, ки аз он ҷумла метавон ба радифҳои монанд: сафед, хат ва шамъ ишора кард. Ба сурати радифҳое, ки ин шуаро ба қор бурдаанд, сода ва кӯтоҳтар аз радифҳоеанд, ки дар авохори сабки ҳунари ба қор рафтааст. Албатта, Навоӣ низ гоҳе истифода аз радифҳои тӯлонӣ мубодарат варзида, ки ғазалашро тозагӣ бахшидааст.

Ғазали Навоӣ:

Меравад сарви ману рафтор мебояд ба дил,
В-аз гули рухсори ӯ сарҳор мебояд ба дил (21, 222).

Ва ё:

Гуфт роҳамро бирӯб он симтан, гуфтам ба чашм,
Гуфт дигар раҳ бизан нақши дигар, гуфтам ба чашм (21, 249).

Биной низ радифи фаъале дорад, ки мучиби ваҳдати қалом дар меҳвари уфқӣ шудааст:

Шод будам бар умеди он, ки ёрам мекушад,
Ғаҳ -ғаҳ ҳичрон пеши Қирдугорам мекушад (6, 111).

Ва Ҳилолӣ бо истифода аз вожаи “ғариб” ба унвони радиф хоста, то аз имтиҳони радифҳои душвор ба дар ояд:

Ман ба кӯят ошиқи зору дили мискин ғариб,
Чун зияд бечора ошик, чун зияд мискин ғариб (24, 18).

Аз шуарои мавриди назар Аҳлии Шерозӣ бештарин тамоилро ба овардани радифҳои тӯлонӣ доштааст. Радиф таъсири мутафовите бар тақомули ғазал дошта, баъзе радифҳо монанди мавҷ дар ғазали Навоӣ, ки ба пайванд ба дигар аҷзои қалом чун: ғарқа, лаҷа, ғарқ, ғардон, завақ, баҳр, кишти, дарё, ба таносуб, иртиботу инсиҷоми шеър меафзояд (21-57). Гоҳе ҳам радифҳои душвори шоирро ба тақозои ёфтани тасовир ва анғораҳои наҳвӣ ҷиҳати мутабиқат қардан бо онҳо воқеадор ва ин наҳвӣ таъсир таъйин ва тақолуф дар қаломии эҷод намуда аз ваҳдату инсиҷоми ғазал қоста мешавад. Аммо дар хусуси наҳви қорбасти радиф дар шеъри Мавлоно Ҷомӣ бояд гуфт, ағлаби радифҳое, ки таваҷҷути Ҷомӣ дар ғазал ба қор рафтааст, мучиби ваҳдати қалом ва ҳамчунон муассир дар эҷоди мазомин ва сазои ҳиссии ғазалиёташ будааст. Радифҳои Ҷомӣ дар ғазал тӯлонитар ва муқамалтар аз радифҳое хаст, ки бисёре аз шуарои ҳамасраш (ба истиснои Фигонӣ) ба қор бурдаанд. Яке аз ин радифҳо, ки нишонгари тасаннуъ низ дар ғазалаш мебошад иборат (гоҳе рост, гоҳе қач) мебошад. (10-261)

Дар маҷмуъ як савум аз ғазалиёти Ҷомӣ фақат дорои радиф мебошад, ки аз ҷиҳати каммияти ҳузури радиф нисбат ба шоирони ҳамаср дар шеъраш камтар аст. Аммо ӯ бештар ба корбурди радифҳои душвор чун хат, ораз, халос, лазиз, коғаз, сафед, дил, гул, кокул, ишқ, мушток, фироқ, шамъ, чароғ ва ... мубодарат варзидааст. Ин радифҳо, албатта, ағлаб дар ашъоре, ки бо ҳуруфи арабӣ поён меёбад, табориздоранд, то ғазалҳое, ки ба ҳуруфе чун: д, т, м, н, ё хатм мешавад, ки алифбои ин ғазалҳо қисмати азими девонашро ташкил медиҳанд. Бо ин ҳама бояд гуфт, ки хати ин радифҳои душвор низ ғазалииётро ўро мутакалӣф ва маснӯъ намесозад, ба таври мисол ғазали шумораи 276 бо радифи “дарег надошт” ки бисёр зебо ва ҳунарий суруда шудааст (10, 210).

Иборати “ҳавас аст”, ки дар яке ғазалҳои Ҷомӣ истифода шуда низ аз дебой бархурдор аст:

Роҳам аз дида рафтаним ҳавас аст,

Сар ба роҳи ту хуфтаним ҳавас аст (10, 253). Ва ё ин радифи феълӣ “шуда бошад”:

Хуш он ки ҷамоли ту муяссар шуда бошад,

Чашмам ба ҷамоли ту мунаввар шуда бошад (10, 307).

Қофияи дохилӣ дар ғазал. Яке аз вижагиҳои ҷашмгир дар ростои мусикиафзоии ғазал, қофияи дарунии он мебошад. Ин навъ аз қофия ағлаб тавъам бо гузиниши вазнҳои зарбӣ дар ғазал корбурд меёбад. Аз хусусиёти боризи қофия миёни дар ғазал бештар эҷоди мусикӣ дар раванди уфуқии калом мебошад. Дар ҳолате ки қофия дар ғазал бештар барои эҷоди мусикӣ ва пайванд дар раванди амодии калом аст, аммо ин қофияи дарунӣ аст, ки дар раванди уфуқӣ низ аз ҷиҳати мусикӣ таносубу ҳамоҳангӣ эҷод намуда, каломро мавзунтар ва малҳунтар месозад. Корбурди қофияи дарунӣ дар ғазал бештар бармегардад ба ғазалиёти Аттори Нишопурӣ, аммо Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар ин замина аз Аттор пешӣ гирифт, чунон ки қораш дар ин миёна мутанаввтар ва густардатар аст. Манзур аз қофияи дохилӣ дар ғазал, овардани вожаҳои ҳамсон бо ҳуруфи рабӣ, дар ҳар пора аз авзони дохилии ғазалҳост, ки гоҳе мумкин ҳамроҳ бо радиф низ бошад. Маъмулан қофияи дарунӣ бештар дар авзони мусамман истифода мегардад (15-227).

Корбурди қофияи дохилӣ дар ғазали асри 15 низ яке аз дағдағаҳои шоирон будааст. Ҳарчанд шоир аз басомади болоӣ бархурдор набошад, аммо аз ҷиҳати танаввӯъ сохтори берунии ғазал нуктаи ҳоизи аҳамият мебошад. Ҳузури қофияи дарунӣ бештар дар нимаи дувуми ин давра ба мушоҳида мерасад ва ҳамчунон Мавлоно Ҷомӣ дар ин шева низ сароидааст. Ҷомӣ бо ашроф ба донишҳои адабӣ ва дастури вофир ба имконоти забонӣ, тавониста аз ин тарафанд низ дар каломаш суд буд ва ғазалиётро бо гузиниши қофияи дарунӣ озин бандад. Чунон ки ғазали шумораи шонздаҳи девонаш ба истиснои матлаъ аз қофияи миёни бархурдор аст. Ҷомӣ:

Аз бас фиғону шеванам, чангест ҳам гашта танам,

Ашк омада то доманам, аз ҳар мижа чун торҳо (10, 116).

Ва ё ин ғазали Ҷомӣ, ки мисраи аввали он дорои қофия аст:

Ба водии ғам манам фитода, зи моми фикрат зи даст дода,

На ба хат ёр, на ақл раҳбар, на тан тавон, на дил шикобо (10, 114).

Ғазали шумораи бисту ҳаштуми Ҷомӣ низ аз қофияи миёни бархурдор аст:

Бе рӯят, эй рашки суман, гул нест инҳо дар ҷаман,

Ашк омада то доманам, аз ҳар мижа чун хорҳо (10121).

Ва ин ҳам намунаҳои дигаре аз Ҷомӣ:

Теғам ба фарқ рондӣ, в-аз фурқатам раҳондӣ,

Ҷон бод дастмудат, тан бод поймолат (10-165).

Рухаш ҷафо ангефта, хуни асирон рехта,

Ҳар сӯ саре овехта, ҷо бар сари мижгон кунад (10-287).

Намунае аз Ҳилолӣ:

Дӣ чун будӣ андар назар имрӯз аз он ҳам хубтар,
Хубанд хубони дигар, аммо на ин миқдорҳо.
Ту бо қади афрохта раҳ сӯйи боғ афтрохта,
Сарв аз хиҷолат сохта, ҷо дар паси деворҳо (24-14).

Биной:

Вақти даме сабӯҳ аст, дилро даме футӯҳ аст,
Фармуд лотаному ё аёҳа-с-сикоро (6-70).

Ғазал дар асри понздаҳ пуркорбурдтарин қолаби шеърӣ ба шумор мерафт, ки бахши азими мероси адабии ин асрро ташкил меод. Аммо дар оинаҳои паҷӯшишҳои адабӣ, ҳамвора ғазали ин давра бофароз ва фурудҳое ҳамроҳ будааст. Чунонки бархе шеъри ин асрро бо таваҷҷуҳ ба суннати назирасарой яксар тақлидӣ хондаанд. Ва бархе ба коре коргӯӣ умуман аз инхитоти адабии ин давра дам задаанд. Аммо имрӯз бо равиякарди таҳлил сохтори ғазал ба, баҳусус, дар нимаи дувуми ин аср, метавон ба вижагиҳои таҳаввул ва навоарӣ ва низ тағйироти сабкӣ дар ин аср ёд кард. Ин ки бо баррасии сохтори берунӣ ва формии ғазал, ки дарвоқеъ бунёди кампузисӣ ва мусикии ғазали ин аср мебошад, бар раванди тағйири таҳаввул дар ин аср таъкид варзид. Ин баррасӣ, ки бар форми берунии ғазал чун: теъдоди абёти ғазал, гузинуши вазн, қофия, радиф ва низ қофияи дарунӣ буда, моро ба ин натиҷа мерасонад, ки: таваҷҷуҳ ба мусикии шеър дар ин аср аз дағдағаҳои асосии шуаро будааст. Чунин ки Мавлоно Ҷомӣ ба ағлаби нақш офарини..... адабии аср бар омезиши мусикӣ ва шеъри таъкид фаровон варзидааст.

Теъдоди абёти ғазал дар нимаи нахустини ин аср мутанаввеъ будааст, бархе аз шуаро чун Қосими Анвор бо теъдоди бештари абёт ва бархе чун Лутфуллоҳи Нишопурӣ бо теъдоди мутаваасит ва бархе низ, Амиршоҳӣ, бо теъдоди камтар, ба ғазалсарой пардохтаанд. Албатта, бо таъкид бар тоқ будани теъдоди абёт. Дар ин нима бо ду ғироӣш мувоҷеҳем: яке ғироӣши сурудани ғазал дар ҳафт байт ва дигаре сароӣши ғазалҳои ошиқонаи панҷбайтӣ, ки мутафовит ба давраҳои гузашта аст. Дар нимаи дувум дар канори ғироӣш ба сурудани ғазалҳои ошиқонаи чаҳор ва панҷбайтӣ, ки бештар Аҳлии Шерозӣ ба он эҳтимом дошт, Мавлоно Ҷомӣ ҳам ҳафт байт дар ғазалро тасбит менамояд ва ағлаби шуаро ба ҳамин теъдод ба сароӣш мепардозанд. Ҳарчанд Ҳилолиро низ бо ғазалҳои кӯтоҳтараш дар ҷамъ дорем.

Дар вазни ғазалҳо дар ин аср бо танаввӯъ ва рангорангӣ мувоҷеҳем, чунонки авзон дар ин давра сурати кулли матбӯъ, раво ва хушоҳанг мебошад. Эҳтимоми шуаро дар гузинуши авзони гуногун бар ғиномандии вазни ғазал дар ин аср афзудааст, дар ҳоле, ки дурӣ аз тақаллуф алорағми танаввӯъ фаровон аз хусусияти вазни ин давра мебошад. Бахрҳои пуркорбурди ин асрро бештар метавон ҳазач, рамал, музореъ, раҷаз ва он гуфт. Гузинуши қофия дар нимаи нахустини ин аср бо таваҷҷуҳ ба суннати назирасарой бар ҳамон раванди давраҳои қаблӣ устувор аст, ба хусус дар ашъори истиқболӣ. Аммо дар ғазалҳои озод ва ғайриистикболӣ, бештар шохиди танаввӯъ ва навоарӣ дар қофия ҳастем, яъне: корбурди қофияҳои гуногун бо истифода аз аксар ҳуруфи алифбо ба унвони равӣ. Дигар ин ки дар қофияи ин аср ташобеҳ аксари савтҳои қофия бо ҳам чун ҳарфу радиф, қайду равӣ бар оҳангӣ намудани ҳарчи бештари ин унсури шеърӣ афзудааст.

Радиф яке аз аносири пуркордбурд дар ғазали ин аср буда, ҷуноне ки ғазали ин аср нисбат ба давраҳои пешин бештар аз мусикии радиф баҳраманд гардидааст. Дар нимаи нахустини ин аср радифҳо беш аз андоза душвор набуда ва ағлаби радифҳоро афъоли мутадовил ташкил меоданд, ки мушобеҳ ба давраи қаблӣ будааст. Аммо дар нимаи дувуми ин аср зимни издиёди корбурди радиф, ин раванд рӯ ба душворӣ мениҳад, ҷуноне ки дар қарни баъди истифода аз радифҳои душвор ба авҷ мерасад. Радифҳои ғазали нимаи дувуми асри 15 бештар мутанаввеъ аст, яъне зимни корбурди

ашколи мухталифи феъл дар радиф, корбурди иборатҳои ду ва ё се калимаӣ, сифот ва киноёте, ки душвории бештаре доранд, ба ҷашм меҳӯранд. Чунонки Аҳлии Шерозӣ бештар тамоил ба радифҳои баланд доштааст. Албатта, корбурди фаровони радиф дар шеъри ин аср таъсири фаровон ба ҷо ниҳодааст, тавре ки дар басо маворид мӯчиби ваҳдати мазмуни ғазал гардидааст. Мисдоки борики ин иддао ғазалиёти Мавлоно Ҷомӣ мебошад, ки радифҳо дар ваҳдати мазмунӣ ва таносуби ғазал нақши дархуре доштаанд.

Қофияи миёни низ аз хусусиёти дигари ғазали ин аср аст, ки бар мусиқии раванди уфуқии ғазалиёт офаридааст. Дар хусуси корбурди қофияи дарунии Мавлоно Ҷомӣ нисбат ба бақияи ҳамасронаш даст боздоштааст, ҳарчанд ғазалсароёни устоде, чун Ҳилолӣ, Биноӣ, Навоӣ ба он таваҷҷӯҳ намудаанд. Дар ниҳоят ғазали ин давра аз ҷиҳати форми берунӣ, ки дарвоқеъ пойбасти мусиқии калом бошад, низ дар бистари табиӣ таҳаввул ва дигаргунӣ қарор гирифта ва намудҳои ин дигаргунӣ ва навоарӣ, бахусус дар нимаи дувуми ин аср бештар машҳур аст.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Нақд ва баррасии осор ва шарҳи аҳволи Ҷомӣ.-Техрон: Маркази мутолиоти Эрон, 1378.-771 с.
2. Аҳлии Шерозӣ, Муҳаммад. Девони ашъори Аҳлии Шерозӣ. Ба эҳтимом ва тасҳеҳи Ҳомиди Рабонӣ.-Техрон: Интишороти китобхонаи Санӣ, ҷопи дувум, 1369.- 871 с.
3. Бухорӣ, Ҳаёӣ. Девони Ҳаёии Бухорӣ. Ба кӯшиши Аҳмади Карамӣ.-Техрон: Интишороти мо, 1380.-285с.
4. Бертелс Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф. Тарҷумаи Сируси Шамисо.-Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1382.-273 с.
5. Бухорӣ, Ҳоҷа Исмат. Девонӣ Исматӣ Бухорӣ. Ба кӯшиши Аҳмад Каримӣ.-Техрон: Толори китоб, ҷопи аввал. 1366-589 с.
6. Валӣ, Шохнеъматуллоҳ. Қуллӣҳои ашъори Шохнеъматуллоҳи Валӣ. Ба тасҳеҳи Азизуллоҳи Вализода. – Техрон: Нашри Фардуш, 1393. – 1216 с.
7. Ғуломризоӣ, Муҳаммад. Сабкшиносӣ шеъри порсӣ (аз Рӯдакӣ то Шомлу). – Техрон: Интишороти Ҷомӣ, 1382. – 296 с.
8. Деҳлавӣ, Амир Хусрав. Девони комили Амир Хусрави Деҳлавӣ. Ба эҳтимоми Сайид Нафисӣ.-Техрон: Ҷовидон, 1343.-626 с.
9. Ёршотир, Эҳсон. Шеъри форсӣ дар аҳди Шохрух – Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1383, 250 с.
10. Қосими Анвор, Алӣ ибни Насир. Қуллӣҳои Қосими Анвор. Ба эҳтимоми Сайид Нафисӣ. – Техрон: Интишороти китобхонаи Санӣ, 1337.
11. Навоӣ, Амир Низомиддин Алишер. Девони ашъори форсӣ. Ба эҳтимоми дуктур Рукниддини Ҳумоюнфаррух. – Техрон: Интишороти асотир, 1380. – 348 с.
12. Осафӣ, Ҳиравӣ. Девони Ҳоҷа Осафӣ. Ба тасҳеҳи Фикрии Салҷуқӣ.-Ҳирот: Матбаии давлатӣ, 1337.-122 с.
13. Ошурӣ, Дориюш. Шеър ва андеша. Техрон: Нашри марказ, вероини дувум, сеюм, 1377.
14. Пурномдориён, Тақӣ. Дар сояи офтоб (шеъри форсӣ ва сохту шакл дар шеъри Мавлавӣ).-Техрон: Интишороти сухан, 1388.-379 с.
15. Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайс. Ал-муъҷам (тасҳеҳи М.Қазвинӣ).-Техрон: Интишороти Донишгоҳ, 1935.-565 с.
16. Сафавӣ, Куруш. Аз забоншиносӣ ва адабиёт.-Техрон: Сура, 1383 ду ҷилд.
17. Сабур, Дориюш. Офоқи ғазали форсӣ. Пажӯҳиши интиқодӣ дар таҳаввули ғазал ва тағаззул аз оғоз то имрӯз.-Техрон: завор, 1348.-610 с.
18. Сатторов Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975.
19. Сатторзода, Абдунабӣ. Таърихчаи назарияи адабии форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Адиб, 2001. -144 с.
20. Футӯҳӣ, Муҳаммад. Сабкшиносӣ (Назарияҳо, рӯйқардҳо ва равишҳо). – Техрон: Интишороти сухан, 1390. – 480 с.
21. Фигонӣ Шерозӣ. Девони ашъори Бобофигонӣ Шерозӣ. Мусаххех Аҳмад Саҳли Хонсорӣ. – Техрон: Ширкати насби иқбол ва Ширко. Ҷопи дувум. – 135.- 447 с.
22. Фасой, Мансури Растагор. Анвои шеъри форсӣ.(Мубоҳиса дар сурату маънои шеъри куҳан ва нави порсӣ). – Шероз: Интишороти навиди Шероз. – 1380. – 694 с.
23. Ҳилолӣ, Бадриддин. Девони Ҳилоли Ҷағатой. Ба тасҳеҳу муқаддимаи Сайид Нафисӣ. – Техрон: Интишороти Санӣ, 1375. – 334 с.

24. Ҷомӣ, Нуриддин Абдурраҳмон. Девони Ҷомӣ (Бо муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммади Равшан).- Техрон: Интишороти нигоҳ, 139.- 840с.

СТРУКТУРА ГАЗЕЛИ XV ВЕКА

Жанр газели занимает огромное место в поэтическом наследии поэтов 15 века. В данной статье рассматривается форма и структура газели данной эпохи, которая составляет внешнюю мелодию. Автор рассматривает выбор ритма и рифмы, наличие внутренней рифмы и место реди́фа в газелях данной эпохи персидской литературы.

Ключевые слова: газель, структура, ритм, рифма, реди́ф, бейт, внутренняя рифма.

THE STRUCTURE OF THE XV CENTURY GHAZAL

Genre gazelle takes place in huge poet's heritage of the 15th century. This article discusses the form and structure of the ghazal that epoch, which is external melody. The author considers the choice of rhythms and rhymes, the presence of internal rhyme, and place redif wa ghazal this era of Persian literature

Key words: gazelle, structure, rhythm, rhyme, redif, beit, internal rhym

Сведения об авторе: *Салоҳуддин Ҷами*- преподаватель Гератского университета, Афганистан

НАҚДИ ТАТБИҚИИ ПАЙРАНГ ДАР МАНЗУМАИ «ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН»-И НИЗОМӢ ВА ҶОМӢ

Шерзод Тоифӣ

Донишгоҳи Аллома Таботабой, Эрон

Нақди татбиқии пайранг дар ду достон метавонад нишондиҳандаи вучуди маҳзаи як асар аз асари дигар бошад ва ба чунин пажӯҳишхӯе метавон беш аз беш ба маҳорат ва техникаи нависандагии достонпардозон пай бурд. Дар пажӯҳи пешрав, аносири достонӣ ва иртиботи онҳо бо пайранг дар ду достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ ва Ҷомиро нақду саъй кардаем, нишон диҳем, ки аносири достонӣ, чӣ таъсире дар пайранг доштаанд ва пайранги ин ду достон чӣ тафовуте бо якдигар доранд. Ҳосил ин пажӯҳиш гуёи ин аст, ки агарчи достонсароӣ дар адаби форсӣ ба номи Низомӣ гирех хӯрда, аммо достонсароии Ҷомӣ низ вижаҳои мунҳасир ба фарде дорад. Пайранги кулӣ дар ҳар ду достон муштарак аст, аммо пайрангҳои фарсӣ низ хати сайри достон дар асари Ҷомӣ бо тарҳ ва пайрангии куллии достон ҳамоҳангии зиёде дорад ва он чи беш аз соири тафовутҳо, намуд дорад, ин аст, ки Ҷомӣ фақат аз ишқ дар достонаш суҳан меғӯяд ва ҳамаи авомили достонӣ дар ҷиҳати мочароӣ ишқ пеш меавад; аммо дар шеърӣ Низомӣ баёни нукоти ахлоқӣ ба суҳан аз марғ чилваӣ боризе дорад; ба баёни соддатар, дар достони Ҷомӣ, ёдкарди мочароӣ ишқ, он ҳам аз навъи ирфонӣ, ҳадафи ровӣ аст; аммо дар достони Низомӣ, баёни мочароӣ ишқ обзорӣ аст дар ҷиҳати матраҳ кардани нукоти ахлоқӣ ва ровӣ дар ин достон монанди муаллими ахлоқ ҳузур ёфтааст ва мочароӣ ишқ, гуё лои зерини ин ривоёт аст.

Ба гуфтаи Қолинов нависандаи итолиёӣ: «Ҳар бозхонии асари классикӣ кашфи тозаест, ҳамчун нахустин хониши он. Асари классикӣ китобест ҳаргиз ба гуфтан ҳамаи он чӣ барои гуфтан дорад, басанда намекунад» (Қолинов 1381, 16). Ў муътақид аст: як асари классик асарест, ки бевуқуфи тайфи васеъ аз гуфтмони интиқодиеро ба вучуд меоварад ва пайваста аз худ дураш мекунад (Ҳамон, 17). Бинобар ин, баррасии пайранг дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ ва Ҷомӣ беш аз пеш ҳунари нависандагии онҳоро намоён хоҳад кард.

Имомуддин ё Нуриддин Абулбаракот Абдурраҳмон ибни Низомуддини Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммад Ҷомӣ, бузургтарин донишманд ва шоири Эрон дар қарни нухуми ҳиҷрӣ аст. Ў дар бисту се шаъбони 817/1414 дар Харҷурди Ҷом мутаваллид ва дар синни 81 солагӣ дар Ҳирот даргузашт ва дар ҳамон шаҳр ҳам ба

хок супурда шуд (Юсуфӣ 1369, 269). Аз ӯ ба унвони хотамушшуарои Эрон ёд мешавад ва Ҷомӣ таҳаллуси шоирии ӯ аст. Осори вай ба забони порсӣ ва арабӣ (77 унвон) аст, ки маъруфтарини онҳо сабаъаи ӯ шомили ҳафт маснавӣ аст (Ҳафт авранг): «Силсилат-уз-заҳаб», «Саломон ва Абсол», «Тухфат-ул-Ахрор», «Субҳат-ул-аброр», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Хирадномаи Искандарӣ».

Девони қасоид ва ғазалиёт дар се қисмат шомили: 1. Фотиҳат-уш-шубоб; 2. Воситат-ул-икд; 3. Хотимат-ул-ҳаёт (Нафисӣ 1363, 285-289) аст.

«Баҳористон» дигар асари ӯст, қисмате аз онро ба пайравӣ аз «Гулистон»-и Саъдӣ навиштааст. «Нафаҳот-ул-унс» аз уммаҳоти кутуб дар баёни ҳақоиқи ирфонӣ ва зикри аҳволи орифон аз оғози қор то аҳди муаллиф аст. «Лавоҳ» рисолаест кӯтоҳ, муштамил бар се лоиҳа ва «Ашшиъат-ул-ламаъот» дар шарҳи “Ламаъот”-и Ироқии шоир (Сафо 1364, 515-516).

Низомуддин Илёси Ганҷавӣ машҳур ба «Низомӣ» писари Муайяд аз шоирони номии қарни шашум аст. Дар соли 504 дар Ганҷа воқеъ дар сарзамини Озарбойҷон, ки акнун аз шаҳрҳои Озарбойҷони Шӯравӣ аст, мутаваллид шуд. Модараш Раиса (Дар ин заминаи ахлоқӣ назарҳое ҳаст. Раиса зоҳиран лақаби бузургзодагон буда, мисли бегими туркӣ) ном дошт ва аз қабилае курд бархоста буд (Дастгардӣ 1374, 5). Низомӣ машраби ирфонӣ дорад, ба риёзатҳои дил беш аз истидлолҳои ақл таваҷҷӯҳ мекард, аммо ҷузъи ҳеҷ фирқае набуд ва тасаввуфу футуввати ӯ ҷанбаи фардӣ ва инсонӣ дошт (Сарват 1372, 14).

Дар авосити зиндагии худ шурӯъ ба назми маснавӣ кард ва беш аз 45 сол аз зиндагиашро сарфи навиштани панҷ маснавии худ дар 31600 байт кард, ки пеш аз маргаш онҳоро дар мучалладе гирд оварданд ва ба номи “Ҳамса” ё “Панҷ ганҷ” интишор доданд: “Маҳзан-ул-асрор”, “Хусрав ва Ширин”, “Лайлӣ ва Маҷнун”, “Баҳромнома” ё “Ҳафт гунбад” ё “Ҳафт пайкар”, “Искандарнома” шомили ду қисмат- “Шарафнома” ва “Иқболнома” ба изофаи девони қасоид ва ғазалиёту рубоӣ. Низомӣ аз бузургони тирози аввали шеърӣ порсӣ аст (Ҳақиқат 1368, 567 ва Броун 1382, 128-131). Эте Низомиро устои суҳансарои дostonҳои романтикии Эрон хондааст (Эте 1337, 71). Низомӣ рӯҳи дostonиро дарк ва гӯё аҳволи ашхоси дoston ва фарозу нишеби ҳаёти онон ва бархурдҳо ва ҳаводиси ношӣ аз онро ламсу таҷриба кардааст. Агар Низомӣ қодир аст ҷаҳонро дилпазир ва рангоранг нишон диҳад, ба хотири сохту қолабу забон ва шеваи баён аст (Юсуфӣ 1369, 170).

Хулосаи дostonи “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Низомӣ. Дoston бо ошиқ шудани Лайлӣ ва Маҷнун ба якдигар шурӯъ мешавад. Маҷнун ба дидори Лайлӣ мервад ва падари Маҷнун Лайлиро барои Маҷнун хостгорӣ мекунад, аммо бо посухи манфӣ мувҷеҳ мешавад. Маҷнун бисёр нороҳат ва афсурда мегардад ва падараш вақте ҳоли низори ўро мебинад, тасмим мегирад, ўро ба Макка бубарад. Дар ин миён Ибни Салом Лайлиро хостгорӣ мекунад. Шахсе бо номи Навфал ба ҷанги қабилаи Лайлӣ меравад, то ба зўру таҳдид падари Лайлиро водор кунад, то духтарашро ба издивоҷи Маҷнун дароварад, аммо муваффақ намешавад ва ҷанг бо тавофуқ поён мепазирад. Издивоҷи Лайлӣ бо Ибни Салом шакл мегирад ва Маҷнун аз издивоҷи Лайлӣ огоҳ мешавад ва сар ба биёбон мегузорад. Падари Маҷнун ба дидори фарзандаш меравад ва бо ӯ суҳбат мекунад, ки сари ақл биёяд ва аз ишқи Лайлӣ мунсариф шавад, аммо Маҷнун намепазирад ва падарро тавҷеҳ мекунад. Падар боз мегардад ва пас аз ҷанде аз дунё меравад. Маҷнун, ки падарро низ аз даст дода буд, бо ҳайвоноти ваҳшӣ унс мегирад ва бо Худо розу ниёз мекунад. Лайлӣ номае ба Маҷнун мефиристад ва Маҷнун ҳам ҷавоби ўро бо номае мефирифтад. Модари Маҷнун низ ба дидани писар меояд ва бо ӯ суҳан мегӯяд ва боз мегардад ва пас ҷанде дунёро видo мекунад. Дар идомаи дoston Лайлӣ ва Маҷнун бо якдигар дидор мебинанд. Пас аз муддате Ибни Салом ҳамсари Лайлӣ Ҷавт мекунад ва дoston бо марги Лайлӣ, пас аз он бо марги Маҷнун хотима меёбад.

Хулосаи достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҷомӣ. Достон бо ошиқ шудани Мачнун ба яке аз хубони қabila шурӯъ мешавад. Дар ибтидои достон ӯ марди маъшукбоз аст, то ин ки ошиқи Лайлӣ мешавад. Падари Мачнун ва Лайлӣ ҳарду муҳолифи ин пайванд ҳастанд (чун илова бар ихтилофоти қабилавии байни онҳо падари Лайлӣ мегуфт, ки Мачнун боиси беобрӯии Лайлӣ ва хонаводааш шудааст ва ба ишқаш ба Лайлӣ боис шуда, то номи онҳо овозаи кӯй ва барзан шавад). Мачнун бо қофилаи Лайлӣ ба сафари ҳаҷ ҳамроҳ мешавад ва дар ин сафар аст, ки Лайлиро ба никоҳи ҷавони сақай дармеоваранд. Пас аз муддате ҳамсари Лайлӣ фавт карда, Мачнун бо Лайлӣ дидор мекунад. Достон ин гуна идома меёбад, ки Мачнун дар лаҳзаи висол бо Лайлӣ гӯё ишқи маъшуқи воло ва ҷовидон дар вучодаш ниҳода шуда буд. Ишқ ба Лайлӣ дар асл баҳонае барои расидан ба ҳақиқати ишқ шуд. Достон бо марги Мачнун ва пас аз он марги Лайлӣ поён мепазирад.

“Асли достони Лайлӣ ва Мачнун бисёр кӯтоҳ, сода ва ҳолӣ аз вақоеи ҷаззоб ва ҷолиби таваҷҷӯҳ аст ва ҳеҷ ҳодисаи ғавқуллодае дар он дида намешавад” (Маҳҷуб 1342, 7). Ва ин ду ровӣ (Низомӣ ва Ҷомӣ) бо ҳунари шоирии худ ба пардозии ин достон пардохтаанд, ки дар идома бар он мепардозем.

Тарҳ (палот). Палот муҳимтарин ва зарифтарин унсури достонсоз аст (Шамисо 1374, 162). Мавзӯ ва мазмун, ки шоир интиҳоб карда, хоҳ масбуқ ба собиқа бошад ва шоирони дигар ҳам онро ба кор бурда бошанд ва хоҳ худ шоир онро ибдоъ ва ибтикор карда бошад, зарурист, ки нахуст сурат ва тарҳи кулӣ аз он дар назар бигирад ва он гоҳ ба ҳаводиси фаръии он бипардозад ва он сурату тарҳи куллиро басту тавсеа диҳад (Зарринқуб 1353, 75). Ҳар ду ровӣ дар ибтидои достон тарҳи кулли достонро (мочраои ошиқ шудани Лайлӣ ва Мачнун ба якдигар) мушаххас мекунанд. Аммо дар асл ҳадаф дар достони Ҷомӣ баёни ишқи узрӣ ва расидан ба ишқи ҷовидон ба маъшуқи ламязолӣ аст- гарчи дар ибтидо бо ишқи ҷисмонӣ оғоз мешавад – ва ҳамин амр, достонро ҷаззоб карда ва онро аз ҳолати клишаии достонҳои ошиқона берун овардааст. Сатторӣ менависад: “дар достонҳое, ки бар мабнои ишқи Узро ҳастанд, ҳамвора сухан аз марду зан аст, ки ба ҳам шефтаанд, аммо бо издивоҷашон муҳолифат мешавад ва он ду дур аз ҳам ба сар мебаранд, вале аз ишқашон намекоҳанд, то ин ки саранҷом мард аз ғами ишқ мемирад ва зан ба дунболаш ҷон месупорад ва дар ин ҷо дӯст доштан бар сари ду роҳи ишқ ва ҷунун қарор гирифтааст” (Сатторӣ 1373, 147). Аммо ишқ дар асари Низомӣ ишқи ҷисмонӣ аст ва дар зоҳир нишонае ҳам вучуд надорад, ки хонандаро ба ишқи рӯҳонӣ раҳнамун шавад. Масалан, Низомӣ дар ин қисмат аз дидории ҷисмонии онон дар лифофа сухан мегӯяд.

Ҳар шаб зи фироқ байтхонон,

Пинҳон рафтӣ ба кӯйи ҷонон.

Дар бӯса задиву бозгаштӣ,

Боз омаданаи дароз гаштӣ (Низомӣ 1391, 65).

Чаро ки риояти чорҷуби ахлоқӣ боризтарин масъалаест, ки дар достони Низомӣ ва вузӯҳ дида мешавад ва ин баёни ишқи ҷисмонӣ- ҳарчанд дар лифофа ва муъҷаз – дар ҷо-ҷои тавсифот пайдост.

Қанд аст лаби ту гар тавонӣ, Аз вай қадре ба ман расонӣ (ҳамон, 67, низ 93).

Аз назари забонӣ тарҳ дорои се замон аст: чаро он ҳодиса иттифоқ афтод? Чаро ин мочаро иттифоқ меафтад? Ва баъдан ҷӣ гуна хоҳад шуд (Ухуват 1371, 36).

Дар ин ду достон дар айни ин ки хонанда бо худ мегӯяд, хуб баъд? Аз чароии ҳаводис низ мепурсад; Масалан, чаро Навфал чангро барғузид, дар ҳоле ки метавонист аз роҳи гуфтугӯ ворид шавад? Ё ин ки чаро Низомӣ ба мақулаи марг бисёр пардохтааст? Ва саволҳои аз ин даст. Дар тарҳи ин ду достон гоҳ хонанда бо ангеҷаҳои мушаххасе мувоҷеҳ аст ва гоҳ ангеҷаи амалӣ, мушаххас нест ва дар бештар маворид хонанда худ бо таваҷҷӯҳ ба чараёни достон, пай ба ангеҷаи аъмол

мебарад. Хар ду ровӣ шаъй дар баёни нукоти ахлоқӣ ва боварҳои мухталиф доштаанд, албатта Низомӣ бештар.

Аз вижагиҳои боризи тарҳи ин ду достон, ин аст, ки тарҳу пайранги онҳо ба авҷ ва натиҷагирӣ мерасад, ба ибороти дигар, хонанда бо пайранги баста мувоҷеҳ аст ва натиҷаро мепазирад ва нуктаи мубҳаме дар зехнаш боқӣ наместонад. Пайранг боз ҳам дар достони имрӯз намуди фаровон дорад, чаро ки баъзе муътақиданд бар андозаи хонандагон бардошт аз матн вучуд дорад ва хонандаро дар матн вориди достон мекунанд. Достон гиреҳкушоӣ надорад, натиҷае ҳам надорад ва бо ибороти дигар нависанда намехоҳад хонандаро мулзам кунад, ки натиҷаеро, ки ӯ дар назар дорад, бипазирад ва мехоҳад хонанда ҳар чӣ дӯст дорад, бардошт кунад. Дар филмҳои имрӯз низ чунин аст, яъне бо поён боз рӯ ба рӯ ҳастем ва бинанда ҳар тавр хоҳиши осуда ва ризоияти қалбиаш ҳосил мешавад, натиҷаро дар назар бигирад.

Ҳар ду достон раво ва содда ва ҳамафаҳм ҳастанд ва назму ҳадафи ҳосро дар пеш доранд. Умури ғайримаъқул ва ғайримантиқӣ камтар дар ин ду достон мушоҳида мешаванд, агар бихоҳем ба амре ғайримаъқул ишора кунем, метавон аз мочарои Навфал ёд кард, ки дар ҳар ду достон андешаи ҷанг дорад, ки албатта, дар достони Низомӣ ҷомаи амал бар он мепошонад ва ду бор ба ҷанг бо хонандони Лайли меравад. Бинобар ин тарҳи достони “Лайли ва Мачнун” бештар маъқул аст, то номаъқул. Маъқул аз ин назар, ки дар Низомӣ хонанда бароҳатӣ мепазирад, ки чаро шахсияти фалон рафторро аз худ нишон додааст ва дар тарҳи номаъқул хонанда дар ҷароии кори шахсият мекӯнад. Тарҳи ҳар ду достон мантиқӣ ва боварипазир аст ва ба навҳе достон пеш меравад, ки хонанда кунҷков мешавад, ки бибинад ҳуб баъд чӣ иттифоқе хоҳад афтод. Кашиши ҳар ду достон ҳуб аст.

Тарҳи ҳар ду достон ба таври қуллӣ тарҳи трагедӣ аст ва Низомӣ бо баёни марғҳои мутааддид, сахнаҳои трагедиро бештар нишон медиҳад. Тафовути ҷашмгир ин, ки достони Ҷомӣ фазои шодтаре нисбат ба достони Низомӣ дорад, дар достони Низомӣ баёни сахнаи ҷанг ва марғҳои пай дар пайи шахсиятҳои достон фазои онро бисёр ғамолуд ва торик кардааст. Ҷомӣ бо зарофат лаҳзоте аз висолро меоварад, ки рӯҳи хонандаро талаттуф мекунад ва ҷунбиш ва ҳаракат дар достони ӯ беш аз Низомӣ ҳис мешавад. Ҷомӣ ҳам монанди Низомӣ ба достони худ шоҳу барг медиҳад, ки ин шоҳу барг бозарофат омадааст ва на танҳо ҳазфи онҳо маҳсус нест. Достонро ҷаззобтар низ кардааст ва достон аз тариқи шахсиятҳо ва рӯйдодҳо густариш меёбад ва бо фарозу нишеб (таълиф ва бӯҳрону кашмакаш ва гиреҳафканӣ ва гиреҳкушоӣ ва...) пеш меравад ва бо марғи Лайли ва Мачнун хотима меёбад.

Дар ин содагии зоҳирӣ ба навҳе метавон гуфт, ки тарҳи ин достон печида аст, баҳусус дар достони Ҷомӣ печидагӣ ба вузӯҳ қобили ламс аст. Тарҳи достони Ҷомӣ ва Низомӣ тахатӣ нест, чаро ки дар достонҳои тахатӣ ҳаводиси достону сахнаҳои достонӣ ба тартиб иттифоқ меафтанд ва ин худ бисёр малолувар аст, аммо ин ду ровӣ бо ҳунари достонпардозии худ ва таълиқоте, ки дар достон эҷод кардаанд, кашиши достонро афзоиш додаанд. Мавзӯи достон ишқ аст, пас дар тарҳи қуллӣ рӯйкарди яқсоне доштаанд, аммо дар ҷузъиёти достон шоҳиди тафовутҳои – гоҳ ҷашмгир – ҳастанд; шахсият, гуфтугӯ, гиреҳафканӣ ва гиреҳкушоӣ, кашмакаш, тавсиф, таълиқ ё интизор ва..., мабӯҳиси мухталиф дар ин ду достони мустанад, ки сабаби густариши пайранг шудаанд, ки дар идома ба баррасии онҳо пардохтаем.

Достонҳои фаръӣ. Вучуди ҳаводис ба достонҳои фаръӣ кӯмаки зиёде ба равшании тарҳи аслии надорад, Низомӣ онҳоро меоварад, то дарси ахлоқӣ бигирад ва Ҷомӣ низ онҳоро меоварад, то азамати ишқу руҳдодҳоро бештару беҳтар қобили ламс кунад. Ҳар ду ровӣ тибқи суннати шоирӣ тарҳҳои кӯтоҳро дар даруни тарҳ ва пайранги қулли достон овараанд ва он чи баёни он дар инчо муфид аст, ин аст, ки боз дар ин бахш мебинем, ки низомӣ пайрангҳои фаръии достонашро бо дарунмояи ахлоқ овардааст ва ҳуҷ иртиботе ба пайранги аслии, яъне мочарои ишқ надорад ва агар ҳазф шавад, ҳеҷ ҳалале ба пайранги аслии ворид намекунад (Низомӣ аз мочарои

подшоҳе ёд мекунад, ки надими худро ба хӯрдани сагон медиҳад, ки метавон гуфт ин мисолест барои поре бо унвони «тарки хидмати подшоҳон кардан», ки ӯ дар муқаддима ва қабл аз шурӯи дoston овардааст ва ин гуна натиҷа мегирад, ки мақсудам аз ин ҳикоят он аст, ки эҳсонӣ диҳиш ҳисори ҷон аст (Низомӣ, 1391, 172)), низ аз мочарои подшоҳу зоҳид натиҷаи ахлоқии қаноат ва хурсандӣ мегирад (Ҳамон 201), аммо дар достони Ҷомӣ пайрангҳои фаръӣ дар ростии пайранги аслӣ (ишқ) қарор гирифтанд, масалан, он ҷо, ки Лайлӣ маҷбур ба издивоҷ бо шахсе ғайр аз Маҷнун мешавад, пайранги фаръии мурғеро меоварад, ки аз ҷуфти худ дур афтадааст, ё барои нишон додани авҷи ишқи Маҷнун аз Кусайяр, ки намоди ишқ аст ва низ аз мочарои ноқа ва бачааш ёд мекунад. Пайрангҳои фаръии Ҷомӣ ҳиссу ҳоли ишқро дар ин маҷрои ошиқона беш аз пеш малмус мекунад ва ҳуди ҳикоятҳои фаръӣ низ бо тарҳу пайранги ишқ намуд ёфтанд ва вучуди онҳо бештар аз ҳазфашон аст. Ҳам теъдодашон маҳдуд аст ва ҳам абёти маҳдудеро ба худ ихтисос медиҳанд ва ин боис мешавад, ки хонанда риштаи дostonро аз даст надихад ва дар асл навъе ҷошнӣ барои достони аслӣ аст, низ дostonҳои фаръӣ ғиреххӯрда ва муртабит ба достони аслӣ аст, бинобар ин, ваҳдати ҳунари дар достони Ҷомӣ пеш аз Низомӣ аст, чаро ки Ҷомӣ ҳатти дostonҳои фаръиро ҳам дар ростии ваҳдати ҳунарии дoston ва муртабит бо асли дoston меоварад, аммо дostonҳои фаръии Низомӣ иртиботи камранге бо асли мавзӯ дорад. Ба ибораи дигар, дар достони Ҷомӣ мо бо нуктае, ки берабт ба кулияти дoston бошад, рӯ ба рӯ нестем, аммо дар достони Низомӣ-ҳарҷанд андак-мо аз асли мавзӯ ҳориҷ мешавем. Шояд аз назари бархе хонандагон, мавориде ҳамчун дostonҳои фаръӣ ва ё тавсифоте, ки Ҷомӣ бисёр ба он пардохта ва... мухотабро аз асли мочаро мунҳариф мекунад, аммо дар маҷмӯи дoston ин гуна нест. Он чи дар ҳар ду дoston омада, интизори хонандаро бештар мекунад ва ба навъе ҷошнӣ барои ин дoston ҳастанд, ки онро ҷаззобтару ҳаяҷонитар ва гоҳ барангезонандаи эҳсос кунад ва гоҳ ҳушдоре барои мухотаб боша два гӯё хонанда даст дар дасти ровӣ бо дoston пеш меравад. Ҳаводис ва дostonҳои фаръӣ ҳам дар ҳар ду дoston, сабаб шуда тарҳи дoston густариш ёбад ва руҳдоде, ки шояд мешуд дар сад байт баён кард, беш аз чор ҳазор байт тул бикашад.

Оғози дoston. Қабл аз шурӯи асли дoston, ҳарду ровӣ тибқи як суннати шоирӣ, ба матолибе пардохтаанд, аз ҷумла, ёди Худо, наъти паёмбар, сабаби назми китоб ва ёди даргузаштагон ва ... Низомӣ қабл аз вурӯд ба дoston, сӣ пораро ихтисос ба ҷунин мавзӯоте медиҳад ва Ҷомӣ фақат шаш пораро қабл аз дoston меоварад. Дар ин муқаддимаҳо Ҷомӣ пораро бо унвони «Дар маънии ишқи содиқон ва сидқи ошиқон» меоварад, дар ҳоле, ки Низомӣ ба мадҳи подшоҳ пораҳои бисёре бо дарунмояи ахлоқ мепардозад ва аз гузаштагон ва онон, ки фавт шудаанд, бо басомади боло ёд мекунад. Ҳамон тавр, ки дар идома хоҳем дид ҷун баёни достони бо пайранги ишқ барои Низомӣ маҳмили буда, то нукоти барҷастаи ахлоқиро ба хонанда мунтақил кунад, ҳадафи Ҷомӣ аз баёни тарҳу пайранги ишқ, дар ин ишора ба нукоти ахлоқӣ, баёни ҳуди воқеаи ишқ будааст. Таноқузе, ки дар муқаддима мушоҳида мешавад, ин аст, ки Низомӣ аз тарафи мадҳи подшоҳи замон (Низомӣ, 1391, 30) ва заминбӯси шоҳро (ҳамон, 36) меоварад ва аз тарафе хонандаро ба тарки хидмати подшоҳон (ҳамон, 54) ташвиқ мекунад.

Лозим ба зикр аст, ки Низомӣ ибтидо ва интиҳои достони худро бо эҷоз ҳамроҳ кардааст, аммо Ҷомӣ аз ибтидо то интиҳо, қабл аз ҳар руҳдоде, зехни хонандаро то ҳудуде омода мекунад ва барои ҳар мочарое муқаддимачинӣ мекунад, масалан қабл аз баёни марғи Маҷнун, ривоят мекунад, ки аъробе ба дидани Маҷнун меравад ва мебинад, ки Маҷнун ҳолу рӯзи ҳуше надорад ва вақте барои бори дуввум меравад, мебинад, ки ӯ мурдааст.

Таълиқ. «Таълиқ бо ҳавлу вало ба ду сурат аст, яке он ки нависанда рози сарбамухрро дар дoston пеш бикашад ё шахсияту шахсиятҳои дostonро дар вазъияту мавқеияти душворе қарор бидиҳад. Дар сурати авали ғиреҳафканӣ бояд гуфт, ки

мочарои ошиқ шудани башар мӯчиби пеш омадани мавқеияти ғайриодӣ барои ӯ мешавад ва хонандаро муштоқи тавзеҳ ва гиреҳкушоӣ мекунад ва ҳамин мавқеият , башарро бар сари ду роҳе қарор медиҳад, яке ин ки масири од ива табиӣ зиндагӣ ва афкори порсӣнаи хешро қанор бигзорад ва ишқи худро иброз кунад ва дигар ин ки ҳештандорӣ куна два худро ба ҳаводис биспорад»(Лоренс, 1369, 26).

Ҷомӣ шурӯи достони худро ин гуна меорад, ки Маҷнун шоҳзодае маъшукбоз аст ва ҳамвора бо зеборӯёни мухталиф нади ишқ мебозад (агар Ҷомӣ ин муқаддима ро намеовард ва хонанда дар интиҳои дoston бо ишқи ирфонӣ ва вало рӯбарӯ мешуд, аз кучо бояд мутаваҷҷеҳи ин таҳаввул мешуд ва дармеёфт, ки Маҷнун дар ибтидо маъшукбозу хушгузарон буд ва ҳол ин гуна вораства шудааст. Бинобар ин, Ҷомӣ илова бар муқаддимачини барои вуруди муҳотаб ба дoston ва эҷоди таълиқ, барои рафъи ибҳомӣ эҳтимолӣ ва мантиқӣ будани натиҷаи дostonи худ, ин муқаддима ро меоварад), то ин ки овозаи Лайлиро мешунавад ва қасд мекунад, то ӯро низ ба даст оварад. Аз он ҷо, ки таълиқ дар дostonи Ҷомӣ беш аз Низомӣ аст, мулоқотҳое байни он ду рух медиҳад ва Лайли Маҷнунро ба маҳаки имтиҳон мегузорад ва бо ҳам аҳду паймон мебандад ва беш аз мочароҳое, Маҷнун аз падар меҳаҳад, ки Лайлиро барои ӯ хостгорӣ кунад. Ба иборати дигар, ҳаракату ҷунбиш ва таълиқ то ин қисмати дoston дар шеъри Ҷомӣ беш аз Низомӣ аст ва ровӣ батадрич хонандаро вориди дoston мекунад, то илтизози бештаре ҳосил шавад. Бо густариши пайранг, кунҷковии хонанда нисбат ба сарнавишти шахсияти аслии зиёд мешавад ва ҳолати «таълиқ» ё «ҳавлу вало» ба вучуд меояд. Тарҳҳо гунае таоризро дар бар мегиранд, ки алоқа, таълиқ ва авотиғи дигарро дар хонандагон бармеангезад (Асбургер, 1380, 81).

Дар дostonи Лайли ва Маҷнунӣ Ҷомӣ, ровӣ аз лаҳзоте ҳикоят мекунад, ки гӯё ошику маъшук меҳаҳанд ба ҳам бирасанд, аммо ногаҳон риштаи васл қатъ мешавад. таълиқ дар расидани ин ду маъшук ба ҳам, доим дар ҳоли иттиғоқ афтодан аст. Бинобар ин, таълиқ дар дostonи Низомӣ қамтар қамс мешавад.

Таълиқ дар тарҳи ҳарду дoston мавҷ мезанад, чаро ки хонанда дилвопасу нигарон аз сарнавишти шахсиятҳои дoston бар он аст, дарёбад, ки чи бар сари шахсият хоҳад омад? Ҳаяҷону таълику кунҷковӣ дар дostonҳои ошиқона, беш аз соири намунаҳост, аз ин ду вақте хонанда дар авҷи изтироб меҳаҳад аз натиҷа боҳабар шавад, ровӣ бо баёни ҳикояти фаръӣ ва ё тавсиғи ғайримустақим хонандаро даъват ба оромӣш мекунад ва таълиқро беш аз пеш афзоиш медиҳад. Нависанда бояд бо маҳорати нависандагӣаш, ҷунон хонандаро дар ҳолати таълиқ бигзорад, ки хонанда бо қамоли иштиёқ, мочароро то поён дунбол кунад. Дар дostonи Ҷомӣ аз ибтидо то интиҳо таълиқ вучуд дорад, аммо дар дostonи Низомӣ ибтидою интиҳои дoston бидуни таълиқ аст ва ӯ ба тартиб ҳама мочароро меғӯяд, то ба марҳалаи хостгории падари Маҷнун аз Лайли мерасад. Тавсиғҳо ва гуфтугӯҳо ва гиреҳҳои фаровоне, ки дар дostonи Ҷомӣ вучуд дорад, таълиқи дostonи ӯро бештар қардааст. Ҷомӣ бо таълике, ки ибоз зирақӣ дар дoston қарор дода, намегузорад хонанда, ҳатто андаке ба зеҳнаш хутур кунад, ки мочароҳе аз ишқи ирфонӣ дар ҳоли вузуъ аст.

Поён. Бар акси он ки дар дostonҳои суннатӣ дида мешавад, ин ду дoston бо мушқилкушоии ғайбӣ тамом намешавад. Дoston ба тадрич бо марғи Лайли ва Маҷнун ба интиҳои худ наздик мешавад ва дар дostonи Ҷомӣ бисёр ғайриҷашмдошт ба поён мерасад. Маҷнун ба Лайли меғӯяд, ки ман дигар ба висоли ту намеандешам, балки ишқи маъбудӣ азали ва абадӣ тамоми вучуди маро гирифтааст. Поёни дoston, мантиқӣ ва дар айни ҳол трөгедӣ ва романтикӣ аст ва хонандаро мутақоид мекунад. Хубии он дар ин аст, ки ҳар ду (ошику маъшук) мемиранд ва ин масъала сабаб мешавад, ки хонанда бо ҳар ду ҳамдардӣ кунад. Агар яке мемурду дигаре мемонд, боз ба навъе дoston нотаом мемонд, чаро ки хонанда бо худ меғуфт, хуб ҳоло ӯ, ки монда, пас аз марғ дигарӣ чӣ қард ва сарнавишташ чӣ шуд ва дигар ин ки тараҳҳуми хонанда ба қасе, ки мурд беш аз фарди зинда бувад ва ҳатто мумкин аст барҳе

хонандагон фарди зиндари муқассир бипиндоранд ва нисбат ба ӯ ҳисси танаффур пайдо кунанд ва ин чизе, ки дар достони имрӯз зиёд дида мешавад, аммо бо марғи он ду, дoston тамом мешавад ва интизорҳо поён меёбад ва ишқи афлотунӣ рақам меҳӯрад.

Шахсият. Дар ҳар асар риштаи ҳаводисро шахсиятҳо ба вуҷуд меоваранд аз ин назар пайранг бо шахсият, омехтагӣ ва ихтилоти наздикӣ дорад ва ин яке бар дигаре таъсир мегузорад (Мирсодиқӣ, 1380, 69). Арасту ба ҳузури унсури ҳодиса дар дoston ва намоишнома беш аз ҳузуру нақши шахсиятҳо муътақид аст (Порсинаҷод, 1378, 177). «Дар қисса, бар хилофи дostonҳо, таваҷҷӯҳе ба офаридану баррасии хусусиёти дарунӣ ва шахсиятии қаҳрамонҳо намешавад. Қаҳрамонҳо ба унвони афрод инсоне ба ҳамаи вижагиҳои ҳуққӣ ва рафтори башарии онҳо мавриди назаргузорандаи қиссаҳо нест. Қаҳрамонҳо, намунаҳои кулӣ аз ҳасоили кулӣ ва бо қаҳонбиниҳои кулӣ ҳастанд». Дostonпардозони қадим, чун таваҷҷӯҳе ба тавсифи дақиқи шахсиятҳои дoston намекарданд, шахсиятҳои дostonашон даргузар аз ҳаводиси дoston собит мемонд ва ё агар ҳам дигаргунӣ мепазирuft, аз навъи дигаргунҳои ороме, ки пуштивонае мантиқӣ ва қонёқунанда дошта бошад, набуд, балки тағйири тақондиҳанда ва асосӣ дар қаҳрамон эҷод мешуд, қич и басо ўро аз сухане ба сухани муқобил, ё аз қутбе ба қутби дигар интиқол меод (Ҳамидиён, 1383, 52). Муҳимтарин шеваҳои шахсиятпардозӣ аз назари Ҷерми Ҳосурин: 1. Ба шеваи тавсиф ва гузориш. 2. Ба василаи амал. 3. Аз тариқи муҳовара аст (Ҷерми, 1379).

Дар бораи шахсиятпардозӣ дар ин дoston бояд гуфт, ки ҳар ду равӣ дар ибтидои дoston ва тибқи як суннати шоирӣ ба муаррифии шахсиятҳои аслии дoston мепардозанд. Дар достони Ҷомӣ мебинем, ки ибтидо Маҷнун мемирад ва пас аз он Лайлӣ, шояд ба ин далел аст, ки равӣ меҳаҳад шукӯҳи ишқи Маҷнунро ба руҳи хонанда бикашад, то хонанда монанди достони Низомӣ, тасаввур накунад, ки Маҷнун дар ғами Лайлӣ мурд. Ба баёни дигар, дар тӯли дoston, ишқи Маҷнун намуд дорад ва дар поён, ки Лайлӣ ба хоҳири Маҷнун мемирад, нишон медиҳад, ки ишқи Лайлӣ низ кам аз Маҷнун набуда, аммо дар достони Низомӣ, ишқ бо Маҷнун оғоз ва бо ӯ поён меёбад. Ў устураи ишқ дар ин дoston аст. Бори ҳаводис дар ин ду дoston бештар бар рӯи Маҷнун аст ва дoston ба нафъ ё алайҳи Маҷнун мегардад ва Лайлӣ ҳам шахсияти муқаммалӣ ўст ва ба унвони шахсияти аслии дигари нақшофарини дoston аст ва дар ҳарду дoston шахсиятест, ки дар дoston барҷаста ҷилва мекунад.

Гарчи бархе муътақиданд, ки дostonпардозӣ қадим аҷзои дoston ва ҳолати вижагиҳои шахсиятро баррасӣ намекард, аммо мебинем, ки дар достони Лайлӣ ва Маҷнун васфи шахсияту ҳолати рӯҳии ӯ ва ҳатто васфи табиат, хонанда ба ҳеле қизҳо пай мебарад, масалан, дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”- и Ҷомӣ, ба вузӯҳ мебинем, ки нависанда хонандаро аз ҷузъитарин эҳсосот ва дарунитарин анғезаҳои шахсиятҳо огоҳ мекунад ва ин худ сабаби баргараф шудани бисёрии ибҳомоти эҳтимолӣ дар тарҳи дoston мешавад. Шахсиятҳои аслии қомил муаррифӣ мешаванд ва шахсиятҳои фаръӣ сиёҳилашқарҳо ба ҳубӣ дар позули дoston ҷой мегиранд.

Лайлӣ духтари покдоману ошиқ аст, аммо намеҳаҳад ба ҳар қимате ба қом бирасад. Ў ошиқи ёр асту қабл аз он, ошиқи покдоманӣ аст. Лайлӣ то поёни дoston пойбанди ҳурмати ишқ мемонад. Савганд ҳурдани қонун дар адами хиёнат ба мардон, дар соири дostonҳо низ вуҷуд дорад. Аз ҷумла, метавон ба шахсияти Ширин дар достони “Ҳисраву Ширин”-и Низомӣ ишора кард. Гирифтани паймон аз ҳарифе, ки далолат бар зиракии ӯ дорад, эҳтимоли ба нафс, муҳофизакорӣ, истиклоли шахсият ва иффату вафодорӣ аз вижагиҳои боризи Лайлӣ дар ин дoston аст. Лайлӣ байни ақлу дил дучори кашмакаши дарунӣ шудааст, аз сӯе ошиқ Маҷнуну аз сӯи дигар вафодор ба суннату усули ахлоқӣ аст. Лайлӣ дар ҳар ду дoston ишқи ҳудро аз хонавода ва соирин, ки ниҳон мекунад, суханчинон хонаводаашро аз ин мавзӯё огоҳ мекунанд. Аммо Маҷнун дар ҳар ду дoston бепарво меғӯяд, ки ошиқ аст. Шояд

Лайлӣ мухтот буда, ё одобу суннатҳо ва ҳифзи обрӯ монеи баёни он мешуд. Лайлӣ, дар айнаи китмони ишқ, фардест покдоман ва ҳаргиз ҳозир нест худро вориди робитаи гуноҳолуд кунад. Ишқ дар ҳар ду достон пок аст ва олудаи гуноҳ намешавад. Дар ин достон, Лайлӣ ҳам дар канори Маҷнун, нақшофаринӣ мекунад ва хонанда ба ҳузураш меболад. Зани зираку покдоман, ошиқи насутӯҳ, аммо вафодор ба ҳамсар.

Падари Маҷнун дар достони Ҷомӣ муҳолиф аст ва баъдҳо мувофиқ мешавад, аммо дар достони Низомӣ мувофиқи ин издивоҷ асту сарех барои писар ба хостгорӣ меравад. Дар Ҷомӣ, Маҷнуну Лайлӣ ба ҳаҷ мераванд ва дар Низомӣ Маҷнун ба Каъба меравад. Дар достони Низомӣ, Маҷнун пас аз шунидани посухи манфӣ ба Каъба меравад, аммо дар достони Ҷомӣ Маҷнун ошиқ шуда, дар авҷи ишқ ва қабл аз ин ки посухи манфӣ дарёфт кунад, ба Макка меравад.

Ҳасодати суҳанчинон, ҳисси интиқоми Навфал, покдомани Лайлӣ, лаҷбозии падари Лайлӣ, меҳрубонӣ ва ҳамёрии ёригарон, дилсӯзии падару модар ва масмум будани Лайлӣ ва Маҷнун, дур аз ҳам буданашон, аз ҷумлаи сифоти дарунии мустанад, ки хонанда дар тӯли достон бардошт мекунад.

АДАБИЁТ

1. Асбургер, Артур. Ривоят дар фарҳанги омиёна, расона ва зиндагии рӯзмара. Тарҷумаи Муҳаммадризо Лайровӣ. Чопи аввал. – Техрон: Суруш, 1380.
2. Эте, Херман. Таърихи адабиёти форсӣ. Тарҷумаи Содиқ Ризозода Шафак. Чопи аввал. – Техрон: бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1337.
3. Ухувват, Аҳмад. Дастури забони достон. Чопи аввал. – Исфаҳон: Фардо, 1371.
4. Бешоп, Леонард. Дарсҳое дар бораи достоннависӣ. Тарҷумаи Муҳсин Сулаймонӣ. Чопи сеюм. – Техрон: Сурати меҳр, 1383.
5. Сарват, Мансур. Маҷмуаи мақолоти ҳаштсадумин соли тавлиди Низомӣ. Ҷилди дуюм. – Табрез: Донишгоҳи Табрез, 1372.
6. Ҷурмӣ, Хоусурн. Шахсиятпардозӣ. Мутарҷим, Муҳаммадали Оташи Савдо. – Техрон: нашрияи адабиёти достонӣ, 1379.
7. Ҳақиқат, Абдураҳеъ. Фарҳанги шоирони забони форсӣ аз оғоз то имрӯз. Чопи аввал. – Техрон: нашри муаллифон ва мутарҷимони Эрон, 1368.
8. Дастгардӣ, Воҳид. Кулиёти Ҳамсаи Низомӣ. Чопи аввал. – Техрон: Род, 1374.
9. Рабобеа, Басомалӣ ва Тоифӣ, Шерзод. Баррасӣ ва таҳлили достони «Рустам ва Шағод» бар асоси ривояти Саолабӣ ва Фирдавсӣ//Фаслномаи забон ва адаб. №33. – С.90.
10. Сатторӣ, Ҷалол. Симои зан дар фарҳанги Эрон. – Техрон: Марказ, 1373.
11. Ҳолоти ишқи Маҷнун. – Техрон: Тӯс, 1366.
12. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро. Ба кӯшиши Эдуард Браун. Чопи аввал. – Техрон: Асотир, 1382.
13. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ. Чопи сеюм. – Техрон: Фирдавсӣ, 1374.
14. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Хулосати ҷилди чорум. Чопи сеюм. – Техрон: Фирдавсӣ, 1364.
15. Тоифӣ, Шерзод ва Хучаста Илнос. Шигардҳои ривоят дар осори Ҷалол Оли Аҳмад// Ҷалолпажӯҳӣ (Маҷмуаи мақолот дар бораи оро ва андешаҳои Ҷалол Оли Аҳмад). Ба кӯшиши Маҳмуд Баширӣ. №1. 211.
16. Колинув, Эйтолу. Чаро бояд классикҳоро бихонем? Тарҷумаи Озито Ҳампортиён. – Техрон: Корвон, 1381.
17. Лоренс, Парин. Таамуле кӯтоҳ дар бобби достон. Тарҷумаи Муҳсин Сулаймонӣ. Чопи чорум. – Техрон: ҳавзаи ҳунарий, 1369.
18. Маҳҷуб, Муҳаммад Ҷаъфар. Лайлӣ ва Маҷнуни Низомӣ ва Маҷнун ва Лайлии Амир Хусрави Деҳлавӣ//Маҷаллаи Суҳан. №7, - С. 7.
19. Мирсодиқӣ, Ҷамол. Аносири достон. Чопи чорум. – Техрон: Суҳан, 1380.
20. Низомии Ганҷавӣ, Илёс бини Юсуф. Лайлӣ ва Маҷнун. Бо тасҳеҳ ва ҳавошии Ҳасан Ваҳиди Дастгардӣ. Ба кӯшиши Саид Ҳамидиён. – Техрон: Қатра, 1391.
21. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму насри форсӣ. Чопи дуюм. – Техрон: Фуруғӣ, 1363.
22. Юсуфӣ, Ғуломҳусайн. Чашмаи равшан. Чопи дуюм. – Техрон: Илмӣ, 1369.

СРАВНИТЕЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ОДНОИМЕННЫХ ПОЭМ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН» НИЗАМИ И ДЖАМИ

Путем сопоставительного метода исследования в двух поэмах можно обнаружить степени влияния одного на другого и определить творческий потенциал поэтов. В настоящей статье предпринимается попытка определить взаимосвязи структурных атрибутов одноименных поэм «Лейли и Меджнун» Низами и Джами и их соотношение с содержанием данных поэм. Таким образом, устанавливаются различия содержательных контуров двух поэм. Выводы данного исследования заключаются в том, что обе поэмы в структурном плане едины. Различия видятся в том, что Джами ведет речь только о любви и любовных переживаниях (в основном божественных), которые охватывают все фабулы его поэмы. Однако, в поэме Низами этические назидания и раздумья о смерти превалируют. У Низами любовь является инструментом для постановки этических изречений, и автор поэмы показывает себя как учитель морали.

Ключевые слова: «Лейли и Меджнун», Низами, Джами, сопоставление, структура.

COMPARATIVE - STRUCTURAL ANALYZES OF THE SAME NAMES POEMS “LEILI VA MAJNUN” BY NIZAMI GANJAVI

The author attempts to settle down on intercommunication structural features of the same names poems “Leili va Majnun” by Nizami Ganjavi and their associations in poems’ maintains. This way he determinates differences between substantively summary of two poems. The assumptions of this investigation are that both of poems are the same in summary. The differences are those, Jami’s poem tells about love, and love excitements (commonly divine) covered his entire poem. However, in Nizami’s poem, love reflected as ethnic edification and thoughts about directed to death.

Key words: “Leili va Majnun”, Nizami, Jami, compare.

Сведения об авторе: *Шерзод Тоифи* – член ученого совета Университета алома Таботабои, Иран

ПАРАДОКС Ё ТАРКИБИ МАҲОЛНАМО ЯКЕ АЗ АНОСИРИ САБКИИ ШЕЪРИ АСРИ ҶОМӢ

Муҳаммаддовуди Мунир
Донишгоҳи Ҳирот, Афғонистон

Тасвирҳои породукс ё “маҳолнамо, мутаноқизнамо” ба таркиботе гуфта мешавад, ки аҷзoi он бо ҳам таноқузи маъноӣ дошта ва маъноӣ таркибии онҳо бо маъноӣ вазъии ҳар як аз аҷзо мутафовит бошад. Ба иборати дигар ин тасовир ба зоҳир мутаноқизанд, аммо дар воқеъ ҳақиқатеро ифода мекунанд, ки аз роҳи таъвилу тавҷеҳ қобили дарёфт аст. Доктор Маҳмуди Футӯҳӣ мегӯяд: “Сухани породуксӣ ҷуз аз роҳи таъвил қобили дарёфт нест ва танҳо бо таъвил метавон онро ба соҳати ақл ва ба сатҳи забон кашонд. Аҷзо ва аносири сухани породукс пайванде ғайримантиқӣ доранд, кашфи ин пайванди пинҳон мусталзими навъе ботиннигарӣ ва таъвил дар зоти ашёст” (14, 330). Ба бовари Шафеъии Кадканӣ “манзур аз тасвирҳои породуксӣ тасвирест, ки ду рӯйи таркиби он ба лиҳози мафҳум якдигарро нақз мекунанд” (11, 54). Ва дар “Фарҳанги истилоҳоти адабии ҷаҳон” таркиби мутаноқизнамо (Охумогон) иборат аст аз “шевае аз баён (тазоди балоғӣ), ки аз раҳгузари таркиби ду вожаи мутаозод ва носоз ба қасди таъкид ё таъсир шакл мегирад. Монанди зулмати қобили руъят, оҳиста бишитоб, нафрати ошиқона ва...” (19, 288). Дар миёни пажӯҳишгарони адабиёти форсӣ муодил истилоҳи породукс вожаҳои мураккаби “маҳолнамо” ва “мутаноқизнамо” ба кор рафтааст.

Судбарӣ аз ин гуна тасвир худ навъе ҳинҷоргурезӣ ва одатшиканист, ки дар забону баёни ҳунари иттифоқ меафтад ва ҳадафаш кашфи маониву ҳақоқиқ оӣ аз ин раҳгузар аст. Хонум Гулчин Митро мегӯяд: “Породукс ё мутаноқизнамо яке аз тариқи ошноизудой дар калом ва аз услубҳои баёнии ҳунарист, яъне бакоргирии ҷумла ё иборате, ки аҷзoi ташкилдиҳандаи он фӣ нафсиҳи мутаноқиз ва аз ҷиҳати маъно муҳмал ва бемаънӣ ба назар мерасанд, аммо дар ҳақиқат ин таноқузи зоҳирӣ ба мафҳуме арзишманд ва оӣ мунтаҳо мегардад, мафҳум ва ҳақиқате, ки аз доди

мутаноқизи якдигар онро пинҳон сохтаанд” (16, 296). Ин шеваи баёни ҳунари ҳамчун дигар тарфанлҳои ҳунари, ҳилофи одат ва мантиқи одди буда, мӯчиби навъе эҷобангези дар зехну равони мухотаб мегардад.

Вақте дар зебоишиносии сухан сухбат аз породукс меравад, зехну равон мутаваҷҷеҳи истилоҳе балогӣ ва деринае ба номи тазод, тибоқ ё мутобиқа мегардад. Рашиди Ватвот дар “Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-уш-шеър” зери унвони тазод менависад: “Порсӣ, зидди охшиҷ бошад ва ин санъат чунон бошад, ки дабир ё шоир дар насру назм алфозе орад, ки зидди якдигар бошад, чун ҳору борида, нуру зулмат, дурушту нарм, сайёҳу сапед ва инро Халил Аҳмад мутобиқа хондааст. Мисол аз Масъуди Саъд:

Эй сарду гарми чарх кашида,
Ширину талхи даҳр чашида” (17, 24).

Тафовуте, ки байни тазод ва породукс вучуд дорад, дар ин аст, ки дар тазод ва мутобиқа бо тақобули вожаҳо мувоҷеҳ ҳастем, тақобуле, ки яке дигарро нақз намекунад, дар ҳоле ки аҷзои породукс яке нақзи дигарест. Аз ҷиҳате дигар дар тазод ва тибоқ ҳар ду вожаи мустақил аз якдигар ба кор мераванд ва дар породукс истиқлоли маъноии ҳеҷ кадом аз вожаҳо матраҳ нест. Бинобар ин, тазод ва тибоқ ва ё мутобиқа, ки дар кутуби балогии пешиниён бисёр ба он пардохта шудааст, санъати дигарест ва породукс тарфанди ҳунарии дигаре.

Бо он ки тасовири породуксӣ дар шеъри форсӣ аз дер боз мавриди таваҷҷӯҳи офарандагонӣ мо будааст, аммо ба ақидаи Шафъии қадканӣ ин тасвир “дар давраи густариши ирфон, ба вижа дар адабиёти муғона (шатҳиёти сӯфия, ҷӣ дар назму ҷӣ дар наср) намунаҳои бисёр дорад ва бо ин ҳама дар шеъри сабки ҳиндӣ басомади ин навъ тасвир аз он ҳам болотар меравад...” (11, 57). Дар адабиёти форсии дарӣ дар ақволи сӯфиён, махсусан шатҳиётии онҳо ба ин гуна таркибҳои мутаноқиз бармехӯрем. Намунаҳое аз ин тасвири ҳунари дар шеъри шоирони шӯрангезу аҳли ҷазабаву ҳол дида мешавад. Шояд қадимтарин намунаи таркиби маҳолнамо ё ҳамин породукс дар ин абёти Саной буда бошад, ки мегӯяд:

Ишқ гӯяндаи ниҳони тан аст,
Ишқ пӯшидаи бараҳна тан аст (9, 326).

Ханда гирианд ҳама лофзанон бар дари ту,
Гиря ханданд ҳама сӯхтагон бар дари ту (10, 997).

Ва боз аз Мавлонои Балх аст ин намуна:

Барги бебаргӣ туро чун барг шуд,
Ҷони боқӣ ёфтиву марг шуд.
Чун туро ғам шодии афзун гирифт,
Равзаи ҷаннат гулу савсан тгирift (5, 321).

Баъд аз Саной намунаҳое аз ин турфанди бадеиро дар шеъри Аттори Нишопурӣ, Мавлонои Балх, Саъдии Шерозӣ ва Ҳоҷа Ҳофиз метавон дид. Ин шева миёни шоирони асри Ҷомӣ низ маъмул будааст, ба он паймона, ки метавон онро ба унвони яке аз аносири сабкии шеъри асри Ҷомӣ ба ҳисоб овард. Бадеҳист, ки дар давраи баъдии адабиёти форсии дарӣ, яъне дар сабку мактаби ҳиндӣ ва ба вижа дар шеъри Мирзо абдулқодири Бедил породукс ё таркиби мутаноқизнамо дар авҷи камолу зебоии худ расида буд. Албатта, ки гоҳ фузунӣ беш аз ҳадди ин турфанд ва омехтагии он бо турфандҳои дигари ҳунари мӯчиби ибҳоме ғализ дар шеъри шоирони он мактаб, баҳусус Бедили Дехлавӣ шудааст. Инак чанд намуна аз породукс дар шеъри асри Ҷомӣ:

Ба кӯйи узлатам вайронае ҳаст,
Зи нақди ғақри дарвешонае ҳаст (7, 221).
Султон туй, ки мулкати фақрат муяссар аст,
Ҳоқон туй, ки мулки ту гардида мулки дин (6, 64).
Гар диҳӣ гулгун баёзи чашми хоболудро

Хуфта бедоре миёни лолазор оҳуи туст (1, 27).
Аз хусни ту розҳо ба гӯши дили ман
Гӯяд ба забони безабонӣ ғами ту (3, 545).
Эй фалак, ин роҳро пир ҷавони ман аст,
Варна зи пирӣ туро пушти ҳаме беш нест (4, 76).
Ба зулфат баста шуд дилҳои муштоқон, бихамду-л-Лох,
Аҷаб ҷамъияте рӯзӣ шуд ин ҷамъи парешонро (9,18).

Аз ин намунаҳо шеъри асри Ҷомӣ фаровонанд ва гуногун, фаровон бад-он ҳад, ки басомади болояш дар шеъри теъдоде аз шоирони хуби он аср ба унвони як муаллафани сабкӣ арзи андом мекунад ва гуногун бад-он маъно, ки намудҳои мутамолизи аз назари шакли зоҳирӣ ва муҳтавои дарунии онҳо ба ҷашм меҳӯрад. Инак дар зер ба гунаҳое аз ин тасвири ҳунарий ва эҷобангез дар шеъри Ҷомӣ ва бархе аз шоирони асри асри он пардохта мешавад.

2. Гунаҳои породукс дар шеъри асри Ҷомӣ. Ба сурати кулӣ породукс дар шеъри форсии дарӣ ба ду сурат ё ду сохти нахвӣ дида мешавад. Яке ба сурати таркиб ва ё иборати изофӣ ё тавсифӣ, ки таркибе мутанокиз ё маҳолнамо месозад ва дигаре дар қолаби ҷумла, ки пайванди нахвӣ аҷзо (мубтадо ва хабар, фелу фоил ва...) ба якдигар аз назари мантиқи аклонӣ маҳол менамояд. Дуктур Шафъиёнов низ дар ин маврид назари мушобеҳ дорад. Ӯ мегӯяд: “Таҷалии породукс дар шеър ба ду сурат: таркиботи фишурда ва дигар ба сурати шиновар аст...” (12, 53). Мурод аз фишурда ҳамон сурати изофии он аст ва манзур аз шиновар породукс дар сатҳи ҷумла аст. Дар ин мақола навъи аввалро породукси изофӣ меномем ва навъи дигарро породукс дар ҷумла.

2-1. Породукс ба сурати таркиби изофӣ ё васфӣ. Дар шеъри Мавлоно Ҷомӣ ва дигар шоирони ҳамасраш породукси навъи изофӣ ё васфӣ ба таносуби навъе дигар, ки дар ҷумла меояд, намудҳои камтаре ба мушоҳида мерасад, аммо на бад-он ҳад, ки натавоном миёни онҳо тамолизои гуногуне онро ба намоиш бигузorem. Породуксҳое, ки ба шакли изофӣ омадаанд, аз назари мавзӯӣ ба се даста қисмат мешаванд: орифона, ошиқона ва иҷтимоӣ.

2-1-1. Породукси изофӣ ё васфӣ бо мавзӯи орифона. Мизони породуксҳое, ки бо мавзӯи ирфонӣ ҳамроҳанд, дар навъи изофии худ бисёр камтаранд, аз навъи породукс дар ҷумла, бо он ҳама намунаҳое дар ҳадди қобили мулоҳиза аз ин навъи породуксро дар шеъри асри Ҷомӣ шохид ҳастем:

Ба кӯйи узлатам вайронае ҳаст,
Зи нақди фақри дарвешонае ҳаст.
Бадномии ишқи ту халосӣ
Аз тухмати порсоиям дод (7, 221; 301).

Матлаи субҳи азал талъати дарвешон аст,
Маҳзани нақди абад хилъати дарвешон аст.
Маро зи зулмати такво чу ҷашм торик аст,
Ба ламъае майи равшан чи сон назора кунам (13, 96; 259).
Дарой соқиву май дар пиёла афкан зуд,
Ки шармсорам аз ин тавбаи гуноҳолуд (3, 313).
Султон туй, ки мулкати фақрат масир аст,
Ҳокон туй, ки мулки ту гардида мулки дин (6, 64).

2-1-2. Породукси изофии васфӣ бо мавзӯи ошиқона. Аз ин гуна таркибҳои изофӣ ё васфӣ дар шеъри шоирони ин аср ба сурати қобили мулоҳизае дида мешавад. Инак чанд намуна аз онҳо:

Гар диҳӣ гулгун баёзи ҷашми хоболудро,
Хуфта бедоре миёни лолазор оҳуи туст (1, 27).
Рӯзгоре шуд, ки дур афтодаам, охир бипурс,
К-он сияҳрӯзи парешонрӯзгори ман кучост (9, 18).

Эй фалак, ин рохро пири чавони ман аст,
Варна зи пирӣ туро пушти хаме беш нест (4, 72).
Аз хусни ту розҳо ба гӯши дили ман
Гӯяд ба забони безабонӣ ғами ту (3, 545).

2-1-3. Породукси изофӣ ё васфӣ бо мавзӯи иҷтимоӣ. Мисолҳое аз ин навъ нисбат ба гунаи дигари породукси изофӣ ё васфӣ камтар дар шеъри асри Ҷомӣ дида мешавад. Инак чанд намуна дар шеъри Осафии Ҳиравӣ аз ин навъ:

Дили ободро хароб макун,
Баҳри ин олами харобобод.

Қадах нӯш, Осафӣ, гар ихтиёри худ маро будӣ,
Гузар ҳар гаҳ дар ин дайри харобобод мекардам.
Эй сабо, дарди дили Юсуф бигӯ Яъкубро,
Ошӣ қарданд ихвонаш, вале гургоштӣ (1, 44; 93; 114).

2-2. породукси навъи изофӣ ё васфӣ аз назари сохти дастурӣ низ гунаҳое дорад:

2-2-1. Бархе аз таркиби ду исм сохта шудаанд, монанди ин абёт:

Эй сабо, дарди дили Юсуф бигӯ Яъкубро,
Ошӣ қарданд ихвонаш, вале гургоштӣ (1, 114).
Матлаи субҳи азал талъати дарвешон аст,
Махзани нақди абад хилъати дарвешон аст (13, 96).

2-2-2. Теъдод аз таркиби ду васф сохта шудаанд, мисли ин намунаҳо:

Маро зи зулмати тақво чу чашм торик аст,
Ба ламъае майи равшан чи сон назора кунам (13, 259).
Эй фалак, ин рохро пири чавони ман аст,
Варна зи пирӣ туро пушти хаме беш наст (4, 76).

2-2-3. Намунаҳое ҳам ҳаст, ки аз таркиби исм бо сифат сохта шудаанд, монанди ин абёт:

Ба зулфат баста шуд дилҳои муштоқон, бихамду-л-Лах,
Аҷаб ҷамъияте рӯзӣ шуд ин ҷамъи парешонро (9, 18).
Бар пойи дори шавқат сар мегихам чу Мансур,
К-охир ҳамин саодат дар иншқ пайдор аст (4, 72).

2-3. Породукс ё таркиби маҳолнамо дар ҷумла. Навъе дигар аз породуксҳо ва таркибҳои маҳолнамо дар шеъри асри Ҷомӣ дар қолаби ҷумла ва ба сурати тафсилӣ омадааст ё ба таъбири Шафеъиён ба сурати шиновар ба қор рафтаанд. Қобили таваҷҷӯҳ аст, ки бештаринаи породуксҳое, ки дар шеъри ин аср дида мешавад, дар қолаби ҷумла баён шудааст. Медонем, ки яке аз аносири сабкии шеъри ин давра ва яке аз барҷастагиҳои машҳури шеъри асри Ҷомӣ таваҷҷӯҳ ва инояти шоирони ин аср ба офариниши мазомини тоза ва бикр аст. Халлоқияти аслии ва навсозиву навоинии шеъри ин давра беш аз ҳар асри дигаре вобаста ба ҳамин мазомини хосу тоза аст. Бинобар ин, шуаро барои ибдоъу офариниши чунин мазомине ба ҳар турфане даст меёзанд ва ё ба таъбири дигар аз ҳар заминае суд мебаранд. Яке аз заминаҳои ин тасовир породукс аст, ки дар қолаби ҷумла меояд - судбарӣ аз тасовири шиновари породукс ё маҳолнамо барои халқи мазмуне тоза ва навоин. Албатта ин гуна аз породуксҳо низ аз назари мавзӯ гунаҳое дорад: орифона, ошиқона ва иҷтимоӣ, ки барои ҳар қадам аз ин гунаҳо дар зер шавоҳидеро меоварем.

2-3-1. Породукс дар ҷумла бо мавзӯи тасаввуфӣ-ирфонӣ. Бештари соҳибназарон, аз ҷумла Шафеъии Қадқанӣ бар ин бовар аст, ки хостгоҳи породукс бештар баёни ҳолати ҳоси сӯфия ва урафо будааст (11, 56). Дуктур Маҳмуди Футӯҳӣ низ чунин тарзи дида дорад. ӯ мегӯяд: “Мукошифоти ирфонӣ ва таҷрибаҳои жарфи шоирона қаламрави рӯйиши маҳолоти ақлӣ ва таноқузҳои рӯҳист. Хаёли гӯянда дар ҳолати ҷазаба то олитарин минтақаи рӯҳӣ авҷ мегирад ва ба “нуқтаи улёи рӯҳ” мерасад. Нуқтаи улё марҳилае аз идрок аст, ки дар он тазодҳо ба ваҳдат мерасанд ва сапеду сиёҳ яке мешавад, он ҷо ҷаҳони бузургу бемарзи ваҳдат ва дунёи қисматнопазир

бешаклу ранг аст, ки марзи миёни аносир ва абъоду суратҳо аз миён бармехезад ва ба қавли Мавлоно “таркибаш аз азод нест” (14, 326-327). Магар дар шеъри асри темурӣ ин турфанди ҳунари бештар бо мавзӯҳои ошиқона омехта аст, бо таваҷҷӯҳ ба ин амр, ки дар асри Ҷомӣ тасаввуф ва ирфон бештар асми назарӣ ва теурист ва ба маъноӣ воқеии калима камтар шоири ориф дар ин давра мешиносем, табиист, ки ин турфандҳои ҳунари аз ҳавзаи мавзӯҳо ва мазомини ирфонӣ ба мавзӯҳову мазомини ошиқона ва ё ишқи маҷозӣ, ки дар ин аср аз ҷойгоҳи болотаре бархурдор аст, гузар намуда бошад, бо он ҳама намунаҳои фаровоне аз ин навъ породуксро дар шеъри ин аср шохид ҳастем, ки дар зер меояд:

Покбозон ҳама дар майкада маҳрам гаштанд,
Ғайри Ҷомӣ, ки ба тақову вараъ муттаҳам аст.

Зи арбоби амома маънии ғафр
Маҷӯ, к-ин тоҷ бар ҳар тораке нест.

Чӣ рӯи халосӣ бувад бандаро,
Ки ишқи ту сад шоҳро банда сохт.

Май хӯрад сӯфии пурхор пайи ҳазми таом,
Бо ҳама ҷаҳл бубинаш чӣ ҳаким афтодаст.

Тавбаи мо зи дасти муҳтасиб аст,
Аз зарурат шуд ин ҳаром мубоҳ.

Бо давлати бандагит ҳастем

Аз хоҷагии ду давлат озод (7, 124, 124, 129, 137, 150, 161, 175, 197, 217, 241, 254, 266, 270).

Боз аз дайри муғон арбадаи мастон аст,
Сухан аз ганҷишони тикидастон аст.

То кай аз нори сақар бми диҳандам зуҳҳод,
Фонӣ, сӯхтаи аз сардии ин хоме чанд (13, 128, 181).

Хоҷа Довуд, он ки аз иқболи меҳмони наваш
Пояе ғафри нӣ аз арш бартар гашт боз.

Гар парешон меравад, Исмаи, мақоми таъна нест,
Мардро ҷамъияти дил дар парешон будан аст (3, 123, 278).

2-3-2. Породукс дар ҷумла бо мавзӯи ошиқона. Ҳамон тавр ки қаблан гуфта шуд, бештар породуксҳое, ки дар қолаби ҷумла омада, мавзӯи ошиқона доранд ва далелаш низ ҷунонки зикр шуд, мавзӯи ғолиб дар шеъри асри Ҷомӣ ишқ аст, он ҳам аз гунаи ишқи заминӣ ва ё ба таъбири урафо ишқи маҷозист. Инак намунаҳое аз породуксҳо ё ҷумлаҳои мутаноқиз-намо бо мавзӯе ошиқона дар шеъри Ҷомӣ ва бархе аз муосиронаш:

Навӣ дигар омад зи қарам ҳар ситами ту,
Бо хастадили мекунӣ анвои қарамҳо.
На аз захи ту меронд оҳувон дар сайдгаҳ, лекин
Кунанд аз завқ бар тире қамонат ҷонфишониҳо.
Ошиқонро хоки пойи худ кунӣ ҳар дам хитоб,
Бо фурудастон зи ҳад берун мабар таъзимро.
Ба беқарории зулфат гирифтаем қарор,
Қароргоҳ ҷуз ин нест беқароронро.

Ҷун новаки дилдӯзи ту роҳат нарасонад,

Ҳар марҳами роҳат, ки расад синаи моро (7, 118, 126, 133, 144, 158).

2-3-3. Породукс дар ҷумла бо мавзӯи иҷтимоӣ. Бо баррасии намунаҳои дастабандишуда ба содагӣ дармеёбем, ки бештар породуксҳое, ки дар сатҳи ҷумла халқ шудаанд, ба мавзӯи ошиқона ихтисос дошта, пас аз он мавзӯи орифона, ки бештар бӯи ирфони назарино дорост, ба ҷашм меояд, аммо дар ин шеъри шоирони ин аср ба намунаҳое аз ин породуксҳо бо мавзӯи ва мазмуни иҷтимоӣ низ бармехӯрем, ки инак чанд намуна аз ин гунаро дар зер меорем:

Сипаҳ ба мастаба бурдандӣ, ар хабар будӣ,
Зи завқи салтанати факр шаҳриёронро (7, 139).
Фидо кардем нақди умру 3-ин ганҷ
Ба ҷуз беҳосили ҳосил накардем (3, 397).
Дӯстонро муттасил созад зи якдигар ҷудо,
Даҳри сохирпеша то буд, ин амал дар кор дошт (6, 93).

Натиҷаи кулӣ. Дар пажӯҳише, ки дар заминаи корбурди породукс дар шеъри асри ҷомӣ ҳадди ақал миёни панҷ тан аз шоирони маъруфи ин аср мавлоно ҷомӣ, Осафӣ Ҳиравӣ, Ҳилолии Ҷағатой, Исматӣ бухорӣ ва девони форсии Амир алишери Навоӣ (Фонӣ) сурат гирифтааст, бад –ин натиҷа метавон даст ёфт, ки раванди таваҷҷӯҳ ва иноят ба офариниши тасовири породуксӣ ва ё таркибҳои маҳолнамо ё мутаноқизнамо нисбат ба давраҳои пешин ба маротиб бештар буда ва мизони корбурд аз ин турфанди ҳунари болост ва ин басомади боло ба дурустӣ нишон медиҳад, ки корбурди породуксро дар шеъри асри Ҷомӣ яке аз муаллафаҳои сабқӣ ва вижагӣҳои шеъри ин давра ба ҳисоб меравад. Аз миёни ин намунаҳо 20% породукс ба сурати изофӣ ё васфӣ ба кор рафта ва 80% аз намунаҳоро породукс дар сатҳи ҷумла нишон медиҳанд. Аз назари мавзӯӣ 53% аз ин тасовир мавзӯи ошиқона доранд, 30% аз онҳо ба мавзӯи тасаввуфӣ ва орифона ва 17% дорои мавзӯи иҷтимоиянд.

Дар як баррасии оморӣ ба таносуби ҳаҷми шеърӣ ҳар як аз шоироне, ки дар ин мақола аз ҷиҳати басомади корбурди породукс мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз миёни шоирони мавриди баррасӣ қароргирифта Мавлоно Ҷомӣ аз назари басомади болои корбурд дар садри шоирони ин аср қарор дорад, ба гунае ки 41% аз породуксҳои дар шеъри вай бақоррафта албатта бештаринаи намунаҳояш аз навъи породукс дар навъи ҷумла аст ва муҳимтарин мавзӯи парваришёфта дар ин турфандҳо тасаввуф ва ирфон мебошад. Пас аз Ҷомӣ Осафӣ Ҳиравӣ ба таносуби мизони ашъораш 32 % аз тасавирро ба худ ихтисос дода, бештарини намунаҳояш дар сатҳи ҷумла омадаанд ва дар аксарияти ин тасовири ҳунари мавзӯи ошиқона парвариш ёфтааст.

Ҳилолии Ҷағатой аз раҳгузари мизони таваҷҷӯҳ ба тасовири породуксӣ дар ҷойгоҳи савум меистад ва 15% аз ин тасавирро ба худ ихтисос медиҳад. Бештарин намунаҳои ин турфанди ҳунари дар шеъраш ба сурати ҷумла омада ва муҳимтарин мавзӯи пардохташуда дар ин шакли ҳаёл мавзӯи ишқ аст.

Амир Алишери Навоӣ дар девони форсиаш бо таҳаллуси Фонӣ аз назари мизони бақоргирии тасовири породуксӣ бо судбарии 9% аз ин шеваи тасвирсозӣ ҷойгоҳи ҷаҳорумро дорост. Ин ҷо низ бештарин намунаҳо дар сатҳи ҷумла омадаанд ва аксари маворид мавзӯи ишқро парвариш додаанд.

Дар ин миён Ҳоҷа Исматӣ бухорӣ, ки аз ҷумлаи шоирони нимаи аввали асри 15 қаламдод мешавад, дар ҷойгоҳи фӯрӯтаре меистад. Ӯ низ аз назари мизони корбурди ин навъи ҳаёл 3%-ро ба худ ихтисос додааст. Бештари намунаҳои бақоррафта дар шеъри Исматӣ Бухорӣ низ аз навъи породукс дар сатҳи ҷумлаанд бо мавзӯи ошиқона.

Дар низои ин турфанди зебои ҳунари дар шеъри асри Ҷомӣ мавриди таваҷҷӯҳи бештар қарор гирифтааст. Агар бихоҳем бо шеъри давраи ироқӣ, аз ҷумла бо мизони бақоргирии породукс дар шеъри Мавлоно муқоиса намоем, бо таваҷҷӯҳ ба таҳқиқе, ки хонум Митро Гулчин дар ин замина анҷом додааст, ки “дар ду дафтари “Маснавӣ”-и Мавлоно 37 мавриди породукс дида шуда” (16, 299). Ин мизони корбурд дар шеъри Мавлоно Ҷомӣ ба ду баробар мерасад. Бинобар ин, ҳеҷ шакке

нест, ки тасовири породуксӣ ё маҳолнамо яке аз аносири сабкӣ дар шеъри асри Ҷомӣ ба ҳисоб меояд.

АДАБИЁТ

1. Аصفӣ Ҳроӣ, محمد. دیوان خواجه آصفی هروی، گردآوری و تصحیح از فکری سلجوقی. - هرات: مطبعه‌ی دولتی، 1337. - 122 ص.
2. آصفی هروی، محمد. دیوان آصفی هروی. به کوشش هادی ارفع کرمانشاهی، چاپ اول، تهران: کتابخانه طهوری، 1342، صص: مقدمه: چهارده-پانزده، هفده، بیست و هشت، سی و هشت - سی و نه، سی و نه-چهل و چهل و پنج-چهل و شش.
3. بخارایی، خواجه عصمت. دیوان عصمت بخارایی، به کوشش احمد کرمی. - تهران: تالار کتاب، چاپ اول، 1366. - 589 ص.
4. بخارایی، خیالی. دیوان خیالی بخارایی. به کوشش احمد کرمی. - تهران: انتشارات ما، 1380. - 285 ص.
5. بلخی ثم الرومی، جلال الدین محمد. مثنوی معنوی، به تصحیح رینولد نیکلسون، به اهتمام نصر الله پور جوادی. - تهران: امیر کبیر، 1363. - ۴۴۴ ص.
6. بنایی هروی، کمال الدین. رند دراکه‌ی قصیده سرای هریوا، مولانا بنایی هروی (به انضمام مجمع الغرایب به زبان عامیانه‌ی هراتی، به کوشش اسیر هروی. - هرات: برج خاکستر، 1381. - 155 ص.
7. جامی، عبدالرحمن. دیوان جامی. با مقدمه و تصحیح محمد روشن. - تهران: انتشارات نگاه، چ: دوم، 1390. - 840 ص. کتاب هاشم رضی
8. جامی، عبدالرحمن. کلیات دیوان جامی. - تهران: اقبال، چ 1، 1385. - 752 ص.
9. سنایی، سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود ابن آدم. حدیقه الحقیقه و شریعت الطریقه (فخری نامه)، به تصحیح و تحشییه‌ی مدرس رضوی. - تهران: دانشگاه تهران، 1359. - ۴۴۴ ص.
10. سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود ابن آدم. دیوان، به اهتمام مدرس رضوی. - تهران: کتابخانه‌ی سنایی، 1354. - ۴۴۴ ص.
11. شفیعی کدکنی، محمد رضا. شاعر آینه‌ها (بررسی سبک هندی و شعر بیدل). - تهران: انتشارات آگاه، چاپ دوم زمستان 1368. - 338 ص
12. شفیعیون، سعید. زلالی خوانساری و سبک هندی. تهران: سخن، چاپ اول، 1387. - 262 ص.
13. فانی، نظام الدین علیشیر نوایی. 1375. دیوان امیر نظام علیشیر نوایی، به اهتمام دکتر رکن الدین همایونفرخ. تهران: انتشارات اساطیر، چاپ اول، تعداد صفحات: 347.
14. فتوحی رود معجونی، محمود. بلاغت تصویر. - تهران: انتشارات سخن، چ: دوم، 1389. - 461 ص.
15. کاتبی نیشابوری (ثرشیزی)، محمد بن عبدالله. دیوان کاتبی نیشابوری (ثرشیزی)، تصحیح دکتر وحیدیان کامیار، سعید خو محمدی خیرآبادی و مجتبی جوادی نیا. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، چ اول، 1382. - 254 ص.
16. گلچین، میثرا؛ رشیدی، سمیه. «جایگاه پارادوکس و حس آمیزی و انواع آنها در مثنوی مولانا» از مجله‌ی «ادب فارسی». - تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره‌ی جدید 1. شماره‌ی 3-5. 1390. - 14 ص.
17. وطواط، رشیدالدین محمد عمری. حدایق السحر فی دقایق الشعر، به تصحیح و اهتمام عباس اقبال آشتیانی. - تهران: انتشارات کتابخانه‌ی سنایی و کتابخانه‌ی طهوری، 1362. - 165 ص.
18. هلالی جغتایی، نورالدین. دیوان هلالی جغتایی، به تصحیح، مقابله، مقدمه و فهرست سعید نفیسی. - تهران: انتشارات سنایی. 1375. - 334 ص.
19. Shipley, Joseph Twadell. Dictionary of World Literary Terms.- Writer; Completely rev. and enl. Ed. 1970.- 466 pages.

ПАРАДОКС ИЛИ НЕОСУЩЕСТВИМЫЙ ВИД ОСНОВА СТИЛЯ ПОЭЗИИ ВЕКА ДЖАМИ

В данной статье рассматривается парадокс, с титул одного из авторов стиля поэзии века Джами. Под парадоксом понимают высказывание, которое расходится с общепринятым мнением и кажется нелогичным и оно является одним из литературных чрезмерных обманов и обзором художественного изложения. С долгих времён заслуживает особого внимания со стороны созидателей персидской поэзии на языке дари, который в эпоху Темуридов на частота его использования вышел за пределы стилистического элемента. В статье даются ответы на следующие вопросы: в каком плане находился использование парадокса в XV веке? Сколько разновидностей у парадокса или неосуществимого вида с точки зрения структуры? Какое содержание рассматривается в них? И какое отношение данная форма мысли имеет с созданием значений, который является особенным и изумлением в поэзии данного века? В данной статье автор рассматривает отличие места парадокса в поэзии данного периода, а также выявляет его разновидности со стороны структуры и тематики.

Ключевые слова: парадокс, неосуществимый вид, обязательно исполняющий, частотность, стиль.

PARADOX OR UNENFORCEABLE VIEW BASE STYLE POETRY CENTURY JAMI

This article discusses the paradox, with the title of one of the author's poetry style century Jami. By understanding the paradox statement that disagrees with the conventional wisdom and seems illogical and it is one of the literary review of excessive hype and artistic presentation. With many times deserves special attention from the creators of Persian poetry Dari, who in the era Temuriyana frequency of its use went beyond the aisles stylistic elements. This article will answer the following questions: the use of paradox in the XV century in what is the brink? Paradox or unenforceable view in terms of structure as species? What content is eyeing them? And with respect to this form of thought to the creation of value, which is special and amazement poetry of this century? In this article, the author tried to be much different from the place of paradox in the poetry of this period, and to identify its species from the side of the structure and themes.

Key words: paradox unworkable view, necessarily performed, frequency, style.

Сведения об авторе: Мухаммаддовуд Мунир - преподаватель Гератского университета, Афганистан

ЭЪТИҚОДОТИ МАЗҲАБӢ ВА ҶАҲОНБИНӢ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Мухриддин Низомов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ дар миёни аҳли калам ва дониш ба ҳайси олим, мутафаккир, адиб ва орифи барҷаста шуҳрат дорад ва таҳқиқи ақоиду ҷаҳонбинии ӯ ин нуктаро таъйид менамояд. Ба назари шарқшиноси маъруфи англис Эдворд Броун “вай яке аз он бузургон ва асотиди номист, ки хоки Эрон парваронида, зеро вай дар он воҳид ҳам шоире бузург ва ҳам муҳаққиқи бузург ва ҳам орифе бузург аст” (Броун 1327, 745).

Ҷаъолияти густурдаи сиёсӣ иҷтимоӣ, адабӣ ва ирфонӣ Мавлоно Ҷомӣ дар таҳаввули мактабҳои фикрӣ ва адабии замони таъсири бузург расонидааст. Андеша ва орои Мавлоно Ҷомӣ дар заминаи мазҳаб ва усули ақоид, равишҳои каломӣ, фалсафа ва тасаввуфи ирфон шомили нукоти муҳим ва омӯзанда аст ва бо омӯзиши ақоид ва ҷаҳонбинии Ҷомӣ метавон бо вазъи эътиқодоти мазҳабӣ ва равишҳои фикрии замони ӯ ошноӣ пайдо кард.

1. Эътиқодоти мазҳабӣ. Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ пайрави мазҳаби ҳанафӣ буда, эътиқодоти мазҳабии ӯ бар пояи ҳаминаи шӯбаи мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат асос ёфтааст. Муаллифони маноқиби Ҷомӣ аз авлоди яке аз шогирдони маъруфи Имоми Аъзам Абӯҳанифа- Имом Муҳаммади Шайбонӣ будани ӯро қайд кардаанд. Чунончи, Фаҳруддин Али Сафӣ дар “Рашаҳот” менависад: “Пӯшида намонад, ки нисбати шарифи ҳазрати Маҳдум ба шайхи олам, имом-ул-муҷтаҳидин, вориси улум-ул-анбиё ва-л- мурсалин Имом Муҳаммади Шайбонӣ (р) мерасад, ки аз аъзими муҷтаҳидон дар мазҳаби Имоми Аъзам Абӯҳанифаи Кӯфӣ будааст. Ва ҷадди эшон Мавлоно Шамсуддин Муҳаммади Даштӣ аз машоҳири аҳли илму тақво будаанд ва мансуб ба маҳаллаи Дашт аз маҳрусаи Исфаҳон, ки ба воситаи баъзе ҳаводиси замони аз ватани маълуф ба вилояти Ҷом омаданд ва ба амри қазову фатво иштиғол намуда ва модару падари эшон аз фарзандони Имом Муҳаммади Шайбонӣ аст.” (Сафӣ 2004, 364). Имом Муҳаммади ибни Ҳасани Шайбонӣ аз шогирдон ва пайравони мактаби Абӯҳанифа Нуъмон Ибни Собит буда, ҳангоми вафоти Имоми Аъзам ҳаҷдаҳсола будааст. Ҳамчунин ба истиноди Абдулвосеи Низомӣ ва Фаҳруддин Али Сафӣ миёни Имом Муҳаммади Шайбонӣ ва Имом Абӯҳанифа пайванди ҳешутаборӣ будааст ва насаби ҳар ду ҳам ба Товус ибни Ҳурмуз мерасидааст.

Дар мавриди мазҳаб ва эътиқодоти мазҳабии Ҷомӣ чандон ҷои шакку тардиде нест, вале тарҳи ин мавзӯ ба хоҳири бисёр ҳассос ва пурмӯҷаро будани даврони ӯ ва замони наҳзатҳои мазҳабӣ дар аҳди Темурӣ мебошад. Дар ин муборизаҳо, табиист, ки Ҷомӣ бетараф набуд ва барои ҳифзи мазҳаби ҳанафӣ талош мекард. Дар ин маврид Начиб Моили Ҳиравӣ хуб мефармояд: “Албатта, аз он ҷо, ки наҳзати сӯфӣ сафавӣ асри Ҳоҷа Али Сиёҳпӯш бо ҷомаи ташайюъ зоҳир шуда буд ва осори он дар даҳаҳои нимаи дуими асри IX ҳ.қ. (XV м.) ба Хуросон сироят карда буд, падидаи мазҳаб яке аз тааллуқоти зеҳнии аср маҳсуб мешуд ва арбоби улуми манқул, хосса донишварони ҳанафимазҳаб, саъй бар ғалабаи унсурӣ мазҳаби ҳанафӣ дар ҳавзаи қудрати темурзодагон ва дар муҳити иҷтимоии Ҷомӣ доштанд ва яке аз машғалаҳои фикрии Ҷомӣ ҳам дифоъ аз унсурӣ ҳанафӣ буд” (Ҳиравӣ 1377, 21).

Ин машғалаҳои фикрӣ на танҳо барои Ҷомӣ, балки барои иддаи касире аз аҳли қалам хос буд. Вале дар ин миён Ҷомӣ чун чехраи дурахшони адабию сиёсӣ-ҷамъиятӣ ба ин масъала назари хос дошт. Аз як тараф дифоъ аз мазҳаби ҳанафӣ ва эътиқодоту таълимоти он, аз тарафи дигар нигоҳ доштани мувозинат дар муносибат бо аҳли ташайюъ. Албатта, Мавлоно Ҷомӣ аз таассуботи бепоя ва мухолифатҳои бемоя дурӣ мечуст ва рубоие аз ӯ бисёр машҳур аст:

Эй муғбачаи даҳр, бидеҳ ҷоми майам,
К-омад зи низои суннию шиа қаям.
Гӯянд, ки Ҷомӣ, чи мазҳаб дорӣ,
Сад шукр, ки харсунӣ сагшиа наям.

Дар замони зиндагии худ Мавлоно Ҷомӣ ба мухолифати шадиди рафизии Бағдод ва баъзе аз мутаассибони шиимазҳаб гирифтӣ шуда буд, вале ҳар бор бо қамоли таҳаммул ва шикебой ба рафъи мухолифатҳо муваффақ мешуд. Дар мувоҳисае, ки бо аҳли таошайюъи Бағдод сурат мегирад, Мавлоно ба онҳо хитоб мекунад: “Чун дар назми “Сисилат-уз-заҳаб” ҳазрати Амир ва авлоди бузургвори эшонро ситоиш кардем, аз сунниёни хуросон ҳаросон будем, ки ногоҳ моро ба рафъ нисбат накунам, чӣ донистем, ки дар Бағдод ба ҷафои равофиз мубтало хоҳем шуд?” (Сафӣ 2004, 154). Маълум мешавад, ки Мавлоно Ҷомӣ як навъ аз тангназариҳои мазҳабӣ дар таамул будааст, вале ба ҳар сурат дар миёнаи тӯдаи ин тангназарон мавқеи миёнаро дошт ва бо ҳеҷ яке аз ин ду гурӯҳ ҳамоҷибӣ надошт.

Мавлоно Ҷомӣ дар улуми шаръӣ табаҳхури комил дошта, чанд рисолае роҷеъ ба масъалаҳои шаръӣ навиштааст. Ба монанди “Тафсир”- нотамоми Қуръон, ки то ояти 40 сураи “Бақара”- ро дар бар мегирифт, “Шавоҳид-ун-нубувват”- дар шарҳи зиндагонии Паёмбари ақрам (с), чанд рисолаи хурду бузург дар шарҳи аҳодиси Пайғамбар (с), маносики ҳаҷ ва ғайра. Дар поёни дафтари аввали “Сисилат-уз-заҳаб” Мавлоно Ҷомӣ манзумае дорад бо унвони “Эътиқоднома”, ки тибқи ишорати шоир бо хоҳиши писари Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор- сӯфӣ ва орифи замони худ навиштааст. Ин манзума, ки мубтани бар усули ақоиди исломист, муҳимтарин масоили эътиқодии мусулмониро бар асоси мазҳаби ҳанафӣ дар бар мегирад. Худи шоир ба ин ишора карда мегӯяд:

Номае буд бас азим-уш-шон,
Қуръат-ул-айни Хоҷа мурсали он.
Ҳосили нома он, ки мебояд
Чанд байте равон ба назм ояд.
Дар баёни ақоиди ислом,
Қофӣ андар баёни ону тамои.
Он ақоид, ки забташ осон аст,
В-андар он хосу ом яқсон аст.
Ҳар ки ҳаст аҳли суннату диндор,
Бошад ӯро зи ҳифзи он ночор (Ҳафт авранг-1, 234).

Дар байти охир шоир сарехан ишорат мекунад, ки “Эътиқоднома”-ро бар мабнӣи мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат навиштааст ва хоҳиши фарзанди Хоҷа Аҳрор низ ҳамин будааст.

Дар ин манзума Ҷомӣ роҷеъ ба вучуди Ҳақ, ваҳдату сифоту афъоли Худо, вучуди малоика, имон, мақоми пайғамбарӣ, хотам-ул-анбиё, шариати муҳаммадӣ, меъроҷи паёмбар(с), китобҳои Аллоҳ, фазилати уммат ва олу асҳоби Муҳаммад (с), азоби қабр, дӯзаҳу ҷаннат ва аҳли онҳо ва ғайра аз назари аҳли суннат баҳс мекунад, ки хеле омӯзандаанд ва барои имрӯзиён омӯхтани ин фасл хеле муфид аст. Манзумаи

номбурда аз 217 байт иборат буда, чанбаи таълимӣ дорад ва метавон онро чун дастури таълимӣ барои ҷавонон истифода бурд.

Агар манзумаи “Эътиқоднома”-и Ҷомӣ бо маохизи муътабари мазҳаби ҳанафӣ, махсусан “Фикҳи акбар”- Имом Абӯҳанифа муқоиса карда шавад, онро метавон назми мухтасари асари Имоми Аъзам ба ҳисоб овард.

Масъалаҳои имони муҷмал ва имони муфассал мутобиқи сарчашмаҳои мазҳабӣ шарҳу тавзеҳ ёфта, шоир шарҳу баёни масили мавриди назар аз таассуб дурӣ ҷустааст. Масалан, дар мавриди аҳли қибла, ки тибқи ақидаи мазҳаби аҳли суннат кофир хондани онҳо ҷои нест, мегӯяд:

Ҳар ки шуд бар ту з-аҳли қибла падид,

Ки ба овардаи набӣ гаравид...

Макун ёро ба сарзаниш такфир,

Машумораш зи аҳли нору сабир. (Ҳафт авранг-1, 234).

Дар мавриди саҳоба ва хулафои рошидин, ки баъди Пайғамбар (с) бар ҷумла уммат фазилат доранд, бо камоли эҳтиром сухани мегӯяд ва таъкид менмояд, то номи эшонро бидуни эҳтиром ба забон наёваранд ва ба инкори онҳо иқдом наанамоянд:

Уммати Аҳмад аз миёни умам

Бошад аз ҷумла афзалу акрам.

Авлиёе, к-аз уммати ӯянд,

Пайрави шаръу суннати ӯянд.

Раҳбарони раҳи худо бошанд,

Беҳтар аз ғайри анбиё бошанд.

Хосса оли Пайғамбару асҳоб,

К-аз ҳама беҳтаранд дар ҳар боб.

В-аз миёни ҳама набуд ҳақиқ

Ба хилофат касе беҳ аз Сиддиқ.

В-аз пайи ӯ набуд аз он аҳрор

Кас чу Форук лоиқи он кор.

Баъди Форук ҷуз ба Зиннурайн

Кори миллат наёфт зинату зайн.

Буд баъд аз ҳама ба илму вафо

Асадуллоҳ хотам-ул-хулафо.

Ҷуз ба оли кироми саҳби изом

Силки дини набӣ наёфт низом.

Номашон ҷуз ба эҳтиром мабар,

Ҷуз ба таъзим сӯяшон манигар,

Ҳамаро эътиқоди некӯ кун,

Дил зи инкорашон ба як сӯ кун...(Ҳафт авранг-1, 242).

Баъзе аз донишмандони ший, ба хоҳири он, ки Ҷомиро шиа муаррифӣ намоянд, ашъори ёро, ки ба хулафои рошидин бахшида шудаанд, ба тақия (худдорӣ аз ошкор кардани мазҳаби ҳеш) марбут доништаанд, яъне Ҷомӣ, гӯё ба хоҳири пинҳон доштани мазҳаби худ (шиа), се халифаи аввал (Абубакру Умар ва Усмон)-ро низ ситоиш кардааст (Ҳикмат 1379, 139). Ин ақида қобили қабул нест, зеро дар манқабати хулафои рошидин таваҷҷӯҳ ва эҳтироми Ҷомӣ ба ҳамаи хулафо яқсон аст ва ҳеҷ якero аз дигаре боло намегузорад. Ҷунончи, дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” мегӯяд:

Шодем ба оли номдорат,

Ёрем ба ҳар чаҳор ёрат.
Он чор сутуни хонаи дин
В-он чор чароғи базми тамкин.
Ҳар як ба хилофатат сазовор,
Ҳар чор якеву ҳар яке чор.
Эшон ба ягонагӣ ба ҳам рост,
Бегонагӣ аз фузули мо хост.(Ҳафт авранг-2, 230-231).

Ин эҳтиром ва тақрими хулафои рошидин ҷузъи эътиқодоти аҳли суннату ҷамоат аст ва дар кутуби мазҳабии ҳанафӣ ба ин нукта таъкид шудааст. Масъалаҳои дигари эътиқодии мазҳабии Ҷомӣ дар манзумаи “Эътиқоднома” ва осори дигари ӯ ба вузӯҳ тавзеҳ ёфтааст.

2. Машраби каломӣ. Дар мавриди машраби каломӣ-фалсафии Ҷомӣ баъзе донишмандон пайрави ашъария будани ӯро таъкид кардаанд. Ба монанди Алиасғари Ҳикмат, Носири Некӯбахт ва дигарон. Аз мутолиаи осори Ҷомӣ, бо шумули маснавиҳои “Ҳафт авранг”, маълум мешавад, ки ӯ ашъарист. Бояд қайд кард, ки аксари пайравони мазҳаби ҳанафӣ ва махсусан сӯфия равиши ашъариро дунболагир будаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки Мавлоно Ҷомӣ, дар баробари баёни ақоиди каломӣ дар ҳилоли осори бадеӣ, хусусан маснавиҳои “Ҳафт авранг”, рисолаи алоҳидае бо унвони “Дуррат-ул-фоҳира” навиштааст, ки бахше аз онро мабоҳиси каломӣ ташкил мекунад. Аз муқаддимаи он бармеояд, ки Мавлоно Ҷомӣ дар замони худ яке аз марҷаҳои илми калом ба ҳисоб меомадааст. Рисолаи номбурда бо хоҳиши Султон Муҳаммади дувуми Усмонӣ навишта шудааст. Дар бораи сабаб ва мақсади таълифи рисолаи “Дуррат-ул-фоҳира” Тош Куброзода менависад: “Муҳйиддин Фанорӣ чунин ривоят карда, ки падараш Алии Фанорӣ, ки дар замони Султон Муҳаммадхон Қозӣ Аскар мезиста, гуфтааст: “Рӯзе Султон ба ман гуфт: - Зарурат дорад, ки миёни онон, ки дар улуми ҳақиқӣ баҳс мекунанд, яъне мутакаллимон, урафо ва фалосифа, доварӣ ба амал ояд. Ман гуфтам- Барои чунин муҳимме ҳеҷ кас шоистатар аз Ҷомӣ нест... Ҷомӣ рисолае дар бораи шаш масъалаи мавриди низои гурӯҳҳои ёдшуда ва доварӣ миёни онҳо нигошт ва барои Султон Муҳаммад ирсол кард ва зимни ёддоште тасреҳ намуд, ки агар ин рисола мавриди қабули вай қарор гирад, онро комил хоҳад кард ва агар мавриди пазириш қарор нагирифт, вақти худро сарфи такмили он накунад. Аммо ин рисола он гоҳ ба Истанбул расид, ки Султон Муҳаммад даргузашта буд” (Овардгоҳи мутакаллимон 1386, бисту чаҳор ва бисту панҷ). Аз ин навишта маълум мешавад, ки “Дуррат-ул-фоҳира” дар асл шаш масъала- вучудшиносӣ, ваҳдати Борӣ, илми Борӣ, иродаи Борӣ, қудрати Борӣ, ва каломи Бориро дар бар мегирифтааст ва баъдтар масъалаҳои шумори сифоти илоҳӣ, қудрати мумкинот ва судури касрат аз ваҳдат илова карда шудааст.

Мавлоно Ҷомӣ доир ба ҳар яке аз масоили нобурда аз нигоҳи мутакаллимон, урафо ва ҳукамо баҳс менамояд ва аз оҳанги баҳси ӯ бармеояд, ки муътақид бар ақидаи ашъоира ва урафост. Андеша ва баҳсҳои Ҷомӣ дар ин асар нишон медиҳад, ки вай бар илми калом ва фалсафаи исломӣ, тасаввуф ва ирфон ихотаи комил дорад ва асари мазкур дар омӯзиши ақоиди каломӣ-фалсафии вай аҳамияти баланд дорад. Мабоҳиси марбут ба исботи воҷиб-ул-вучуд, ваҳдати илоҳӣ, сифоти илоҳӣ, илми илоҳӣ, иродаи илоҳӣ, каломи илоҳӣ, илова бар ин асар, дар дафтари аввали “Силсилат-уз-заҳаб”, махсусан дар қисмати охири он, мавсум ба “Эътиқоднома”

матраҳ шудаанд. Дар ин манзума масъалаҳои мазкур бар мабной мазҳаби ҳанафӣ ва машраби каломии ашъарӣ баён шудаанд.

Чунончи, дар масъалаи сифати каломи Худо, яъне Қуръон, миёни ашоири ва муътазилиёни ихтилофи назар аст. Муътазилиён қидами он (Қуръон-М.Н.)-ро инкор мекарданд ва муътақид буданд, ки Қуръон махлуқ аст. Вале Ашъарӣ бар ин назар буданд, ки Қуръон махлуқ, яъне офаридашуда набуда, балки ҳодис аст. Мавлоно Ҷомӣ, ки худ ашъарист, дар манзумаи “Эътиқоднома” дар мавриди ҳодис будани Қуръони карим мегӯяд:

Чун китоби Худо каломи Худост,
Аз сифоти каломи банда ҷудост.
Макун аз Ҳақ карон чу маътазилий,
Лоязолеш дону лам язалӣ.
Ҳарфу савте, ки нав ба нав ҳодис
Мешавад, нест чун ду он лобис.
Бошад он пеши ақли хурдашинос
Мар каломи қадимро чу либос (Ҳафт авранг- 1, 241).

Абулҳасани Ашъарӣ (р) дар китоби “Ал-Ибона” махлуқ ҳисобидани Қуръонро рад карда, навиштааст: “Мегӯем, ки сухани Худованд махлуқ нест ва Аллоҳ субҳонаҳу ва таъоло чизро наофаридааст, магар ки ӯро гуфтааст: “Ҳаст шав”” (Ҳимматзода 2008, 136).

Мувофиқи ахбори баъзе сарчашмаҳои марбут ба маноқиби Ҷомӣ, баҳусус таълифоти шогирдони ӯ, Мавлоно Ҷомӣ дар баҳс ва ҳалли мусолимотомези масоили каломӣ низ ҳомӯш наистода, ҷавобҳои қонекунандае бар ин мабоҳис пешниҳод мекардааст. Аз ҷумла, мувофиқи навиштаи Абдулвосеи Низомӣ миёни Мавлоно Фатҳуллоҳи Табрезӣ ва Мавлоно Неъматуллоҳ-қозии Самарқанд дар масъалаи ақидаи муътазила, ки мункири руъяти Худованд буданд, баҳсе дар гирифтааст ва Мавлоно Неъматуллоҳ муътазилиёнро ба сабаби инкори руъяти Худо ба иҷмои уламо кофир эълон кардааст ва Мавлоно Фатҳуллоҳ иҷмои уламоро бар фатвои куфри муътазилиён бар асоси ин ақида рад кардааст. Вале Мавлоно Ҷомӣ дар ин маврид роҳи миёнае пеш гирифта, гуфтааст: “Гурӯҳи муътазила нафӣ мутлақи руъят мекунанд, аммо аҳли суннат, ки дар садаи исботанд, агар қоил ба руъят ба эътибори зухур дар яке аз мазоҳир гарданд, сурати он суханро вачҳе метавон тасаввур намуд... Ва аксар аз ин қабил аст, ки фи-л-ҳақиқа муҳолифате нест дар миёни эшон, ҳар кас бар идроки мақсуди дигаре камоянбағӣ фоиз нагашта ва бар вафқи муътақиди худ сухан мегӯяд” (Бохарзӣ 1383, 99). Яъне ин ҷо Мавлоно Ҷомӣ куфри муътазилиёнро қабул накарда, фарқи эътиқодоти ашоири ва муътазиларо баён намудааст. Вале дар охир муътақиди руъяти Худованд будани худро таъкид намуда, дар ин замина ба ҳадиси набавӣ ва қавли Имом Муҳаммади Ғазолӣ таъя мекунад (Бохарзӣ 1383, 99).

Дар манзумаи “Эътиқоднома” низ ба руъяти Худо дар бихишт маътақид аст:

Дараҷоти бихишт бошад ҳашт,
Ки ба қавли суқот собит гашт...
Неъматӣ ӯ бувад ҷудо зи шумор,
Бартар аз ҷумла неъматӣ дидор.
Ки бубинад Худойро ба басар,
Чун шаби чордах маҳи анвар (Ҳафт авранг- 1, 246).

Бар асоси Қуръону суннат ва мазҳаби ҳанафию машраби каломии ашъарӣ “муъминон дар ҳоле, ки дар бихиштанд, Худованди таъолоро бо ҷашмони сар бе

ташбеҳ ва бе дониستاني чигунагии он мебинанд, дар ҳоле ки миёни Худо ва халқаш масофае намебошад... Аммо ҷуҳамия, муътазила ва хаворич дидани Худованди таъолоро дар рӯзи қиёмат инкор мекунанд. Онҳо оёт ва аҳодисеро, ки дар бораи дидани Худованди таъоло ворид шудаанд, аз маъноӣ ҳақиқиашон бо роҳи таъвили ғалат бармегардонанд (Ҳимматзода 2008, 191-193).

Яке аз масъалаҳои бунёдии илми каломӣ исломӣ ҷабру ихтиёр мебошад, ки дар миёни мактабҳои фикрӣ ва мазоҳибу фирқа ва ҷараёнҳои гуногуни мусулмонӣ баҳсҳои зиёдеро ба бор овардааст. Ин масъала аз оғози пайдоиши ислом ҳамвора мавриди тааммул ва баррасии бузургони дин ва донишмандони давраҳои аввал ва баъдӣ аҳди исломӣ қарор гирифта, дар ин замина ҷараёнҳои мухталифе падида омадаанд, ки ҷонибдорон ва муҳолифони онҳо то имрӯз баҳсу ҷидоли хешро идома медиҳанд. “Баҳсҳои каломӣ, ҷунонки аз таворих истифода мешавад, аз нимаи қарни аввали ҳиҷрӣ оғоз шуд. Дар миёни баҳсҳои калом зоҳиран аз ҳама қадимтар баҳси ҷабру ихтиёр аст. Масъалаи ҷабру ихтиёр дар дараҷаи аввал як масъалаи инсонист ва дар дараҷаи дувум як масъалаи илоҳӣ ё табиӣ ” (Сафӣ 1384, 11). То имрӯз ин ихтилофи назарҳо рафъ нашудаанд ва гумон аст, ки битавон мардумро дар ин замина бар сари як андеша ва ақидаи воҳид ҷамъ овард. Ин масъала беш аз ҳама барои шинохти сирри нисбати афъолу кирдори инсон бо Офаридгор миёни донишмандони сатҳҳои гуногун ба вучуд омадааст.

Пешвоён (Восил ибни Ато - ваф. 131х.қ. ва Амру ибни Убайд – 144 х.қ.) ва пайравони ҷараёни муътазилия бештар ба ақл таъя карда, дар масъалаи ҷабру ихтиёр инсонро ҳолиқи афъоли худ(чӣ бад ва чӣ хуб) ва дар зиндагии дунявӣ мухтору озод ва дар охират муставҷиби подошу укубат медонанд.

Ашъарӣён (муассис Абулҳасани Ашъарӣ- 260-324х.қ.) бар ҳилофи муътазилиён инсонро фоқида ихтиёр дониста, бар ин назаранд, ки Худо ҳолиқи кирдорҳои иродии инсон аст ва инсон косиби ин кирдорхост, агар инсон метавонист кирдорҳои худро халқ кунад, бар халқи падидаҳои дигар низ тавоно буд. Абулҳасани Ашъарӣ, ки назарияи касбро бунёд гузошта, касбро иқтирони қудрати худо ва инсон донист ва ҷунин ақида дошт, ки феъли иродӣ дар пайи ин иқтирон сурат мегирад. “Шайх Абулҳасани Ашъарӣ (рахмати Худо бар ӯ бод) бар ин бовар аст, ки афъоли ихтиёрии бандагон танҳо бо қудрати илоҳӣ воқеъ мешавад ва қудрати онҳо ҳеҷ таъсире дар аъмолашон надорад, балки одати Худо ба ин тааллуқ гирифтааст, ки дар банда қудрату ихтиёре эҷод кунад ва вақте монеге дар қор набошад, феъли мақдури бандаро муқорин бо он қудрат ва ихтиёр эҷод намояд. Пас дар воқеъ феъли банда махлуқи Худост, ибдоан ва эҳдосан ва мақсуби Худо. Ва манзур аз ин ки банда феъли хешро касб мекунад, ин аст, ки феъли ӯ муқорин бо қудрату иродаи вай мебошад, бидуни ин ки ҳеҷ гуна таъсир ё мадҳалияте дар эҷоди феъл дошта бошад. Танҳо нақше, ки банда дорад, ин аст, ки маҳалли вуқӯи феъл аст” (Ҷомӣ 1386, 88).

Тавре ки пештар қайд кардем, аксари шуарои мутасаввифи форсидагон пайрави ашъарӣёнанд, зеро ҷун ҳадафи аслии онҳо Худованд аст, ҳастиро иборат аз як медонанд, ки он ҳам воҷиб-ул-вучуд аст, аз ҳамин ҷост, ки инсонро фоқида ихтиёр медонанд ва ҳама амали инсонро марбут ба феъли ӯ меҳисобанд. Махсусан, Ибни Арабӣ ва пайравони ӯ қоил ба ҷабранд ва аъмоли инсонро офаридаи Ҳақ медонанд.

Шайх Маҳмуди Шабистарӣ, ки яке аз пайравони мактаби Ибни Арабист, мегӯяд:

Ҳар он касро, ки мазҳаб ғайри ҷабр аст,
Набӣ гуфтаст, к-ӯ монанди ғабр аст.

Мавлоно Ҷомӣ бар вафқи ақоиди ашӯира инсонро фоқиди ихтиёр медонад ва он афъоли иродие, ки аз ӯ сар мезанад, дар назараш ихтиёри менамояд, вале дар ҳамон ихтиёри худаш низ маҷбур аст. Яъне ҳар он амале, ки аз инсон сар мезанад, бо ирода ва хости Худованд дар дили инсон дарки хайру эҳсони он амалро ворид менамояд ва сабабе барои иҷрои амал падида меоварад. Бинобар ин, ҳар коре, ки бидуни хости Худованд ва авомили қадарӣ сар мезанад, зарару нуқсон беҳ нест. Ҳарчанд инро Ҷомӣ иҷбор намеҳисобад, вале таъкид менамояд, ки ихтиёри инсон дар дасти ӯ нест ва дар ҳамаи қорҳои иродӣ ва ғайрииродӣ тобеи қазои илоҳист:

Набарад феълро чӣ хайру чӣ шар,
Он чӣ гуфтам зи ихтёр бадар.
Он бувад ихтёр дар ҳар қор,
Ки бувад фоъил андар он мухтор...
Гарчи аз қабр феъли ӯ дур аст,
Андар он ихтиёр маҷбур аст.
В-арчи беихтиёр қораш нест,
Ихтиёр андар ихтиёраш нест (Ҳафт авранг-1, 98).

Мавлоно Ҷомӣ дар фасли “Дар баёни ҷавобу суоле, ки чун банди мухтор дар ихтиёри худ маҷбур бошад, ихтиёри вай ба қабр роҷеъ шавад, пас ҳикмати тақлифи вай ба авомиру навоҳӣ чӣ бошад”, бо мисолҳои айни роҷеъ ба қабру ихтиёр дар аъмоли инсон муҳокима ронда, қайд мекунад, ки Худованд барои ҳар шайъе ва афъоле сабабу мусаббаб ва шарту маршрут эҷод кардааст. Яъне чун аёнро офарид, сифати ҳар яке аз дигаре фарқ мекунад ва ин шарти дигаре ва он маршрути ин аст:

Ҳақ чу таъйини ҷумла аён қард,
Сифати ҳар яке дигарсон қард.
Соҳт аҳволашон ба ҳам марбут,
Шуд яке шарту дигаре маршрут (Ҳафт авранг-1, 100).

Шарҳи комили ақоиди қаломии Ҷомӣ дар ин мухтасар номумкин аст ва маҷоли дигар меҳодад, вале бо ин ҳама метавон гуфт, ки Мавлоно Ҷомӣ дар замони худ яке аз пешгомони ашъариёни замони худ ба ҳисоб мерафтааст.

3. Фалсафаситезӣ. Мавлоно Ҷомӣ ба фалсафа ва файласуфон тибқи суннати маъмул миёни аҳли шаръ ва ирфон назари мусбат надошт. Тавре ки ба мо маълум аст, аҳли ирфон аз оғози пайдоиши он ба файласуфон, ҳосса файласуфони машшоъ, ба сабаби баъзе андешаҳои муғойир бо шарият, назари манфӣ доштанд ва қариб ҳар яке аз шоирони мутасаввиף ба наҳйи интиқоди фалсафа ва файласуфон пардохтаанд. Махсусан, файласуфи машҳури форсу тоҷик Ибни Сино мавриди ҳуҷумҳои мунтақидони ориф қарор гирифтааст ва дар ин замина рисолаҳои Имом Муҳаммад Ғаззоли бисёр муассир будааст. Дар достони “Лайли ва Мачнун” мегӯяд:

Чун фалсафиёни динбарандоз
Аз фалсафа қори дин макун соз.
Пеши ту рамузи осмонӣ
Афсуни заминиён чӣ хонӣ.
Ясриб ин ҷо, машав чу дунон,
Иксирталаб зи хоки Юнон (Ҳафт авранг-2, 403).

Дар мавриди Ибни Сино дар маснави “Тухфат-ул-Аҳрор” мегӯяд:

Нури дил аз синаи Сино маҷӯй,
Равшани аз ҷашми нобино маҷӯй.
Ҷониби қуфр аст “Ишорат”-и ӯ,

Боиси хавф аст башороти ӯ.
 Фикри “Шифо”-яш ҳама беморӣ аст,
 Майли “Наҷот”-аш зи гирифторӣ аст.
 Қоидаи тиб, ки ба “Қонун” ниҳод,
 Пой на аз қоида берун ниҳод.
 Лек ниҳон сохт бар аҳли талаб,
 Рӯйи мусаббаб ба ҳичоби сабаб.
 Хосияти илм сабабсӯзӣ аст,
 Шеваи ҷоҳил сабабомӯзӣ аст (Ҳафт авранг-1, 526).

4. Ҷомӣ ва тасаввуфу ирфон. Мавлоно Ҷомӣ пайрави тариқати Нақшбандия буд ва кулли осори худро бар вафқи орои ин силсила навиштааст. Бояд қайд кард, ки муассисону пешвоёни силсилаи Нақшбандия ташаббусеро, ки Ғаззоли пештар дар амри наздик кардани тасаввуф ва ирфон бо шарият анҷом дода буд, идома доданд. Дар амри робитаи ин силсила бо ҷомеа аввалан хидмати Абдулҳолиқи Ғиждувонӣ бузург аст ва баъдан Ҳоҷа Баҳоуддини Нақшбанд низ ин иқдомро пайгирӣ ва устувор кард. Ҳоҷа Баҳоуддин мефармояд: “Тариқати мо муҳаббат аст, дар хилват шуҳрат аст, дар шуҳрат офат аст, пас хайрият дар ҷамъият аст ва ҷамъият дар суҳбат аст” (Нафаҳот, 392).

Мавлоно Ҷомӣ низ ҳамин сифати тариқати Нақшбандия ё худ Ҳоҷагонро, ки аз машғалаи дунявӣ даст накашида, дар ҳама ҷову ҳама ҳол дилу хушро ҷониби Ҳақ доштан имкон дорад, писандидааст. Абдулғафури Лорӣ дар “Такмили “Нафаҳот” сухани Ҷомиро марбут ба тариқаи Ҳоҷагон меорад: “Мефармуданд (Ҷомӣ-М.Н.), ки тариқи Ҳоҷағони мо (қ.а.) як зебӣ дорад, ки дар ҳама ҷо, бо ҳама кас ва дар ҳама ҳол варзиши нисбат метавон кард.

Сарриштаи давлат, эй бародар, ба каф ор,
 В-ин умри гиромӣ ба хисорат мағзур.
 Доим ҳама ҷо, бо ҳама кас, дар ҳама кор
 Медор нухуфта чашми дил ҷониби ёр” (Лорӣ 1343, 16).

Усул ва таълимоти Нақшбандия бар ҳашт поя бунёд ёфтааст, ки бо таъбироти зайл ифода ёфтаанд: хуш дар дам, хилват дар анҷуман, сафар дар ватан, назар дар қадам, ёдкард, бозгашт, ниғаҳдошт, ёддошт. Ин усулҳои бунёдии силсилаи Нақшбандия дар осори пешвоёну пайравони он бо вузӯҳ ва ишороат зикр шудаанд. Мавлоно Ҷомӣ низ дар маснави “Тухфат-ул-Ахрор” ин асосҳои таълимии Нақшбандияро дар фасли “Дар манқабати Ҳоҷа Баҳоулмиллата вад-дин ” чунин баён кардааст:

Роҳнамои сафар андар ватан,
 Хилватии доираи анҷуман.
 Кам зада бе ҳамдамии хуш дам,
 Дарнагузашта назараш аз қадам.
 Баски зи худ карда ба суръат сафар,
 Бознамонда қадамаш аз назар.
 Вақти таваҷҷӯҳ шуда ҳам чун камон,
 Аз чилаи хилватиён баркарон... (Ҳафт авранг-1, 485).

Усули асосии таълимоти Нақшбандия иборат аз тобеияти комил аз суннати паёмбар(с) дар амал ва эътиқод ба аҳли суннат ва ҷамоат аст. Мавлоно Ҷомӣ дар “Нафаҳот” ба ин пояи бунёдии таълимоти нақшбандия ишора карда менависад: “

Тарикаи эшон эътиқоди аҳли суннат ва ҷамоат аст ва итоати аҳкоми шариат ва иттабои сунани Сайидул-мурсалин... ”(Нафаҳот, 416).

Бинобар ин, пешвоёни Нақшбандия пайравони худро аз бидъат дур нигоҳ медоштанд. Онҳо дар сайру сулук ва касби мақомоти сӯфия муридонро аз худнамоию риёкорӣ барҳазар медоштанд. Чунончи, ба ҷои зикри ҷалӣ, яъне ошкор зикри хуфя, яъне пинҳонро талқин мекарданд, зеро дар зикри ошкор гоҳо осори риёву худнамоӣ зоҳир мешуд ва иҷтимоъро аз худ мерамонд.

Мавлоно Ҷомӣ низ ҳамин амр, яъне зикри хуфяро тарғибу талқин намуда, онро бар зикри ҷаҳр тарҷеҳ медиҳад. Чунончи, дар маснавии “Силсилат-уз-заҳаб”, ки аввалин маснавии шоир аст ва Ҷомӣ дафтари аввали достонро бо таъсир ва барои таблиғи оро ва ақоиди нақшбандия навиштааст, дар ин бора менависад:

Зикр ганҷ асту ганҷ пинҳон бех,
Ҷаҳд кун, доди ганҷи пинҳон деҳ.
Ба забон гунг шав, ба лаб хомӯш,
Нест маҳрам дар ин муомила гӯш...(Ҳафт авранг-1, 80).

Ҷомӣ масъалаи зикри хуфяро дар “Рисолаи шароити зикр”, маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор”, дар баъзе рубоиёт ва охири рисолаи “Шарҳи рубоиёт” аз рӯи таълимоти Кошғарӣ матраҳ кардааст.

Зикри як нукта баҷост, ки Мавлоно Ҷомӣ маснависароиро бо “Силсилат-уз-заҳаб” оғоз бахшида, аз ишораи ӯ дар “Тух-фат-ул-Аҳрор” зимни зикри Ҳоҷа Баҳоуддин ва Ҳоҷа Аҳрор маълум мешавад, ки номи ин асарро бо таъсири силсилаи Ҳоҷагон гузоштааст:

Ҳаст ба он каъбаи сидку савоб
Силсилашон силсилаи зарратоб.
Афканад овозаи ин силсила
Дар сафи шерони ҷаҳон зилзила. (Ҳафт авранг-1, 486).

Дигар нуктаи таълимоти Нақшбандия пинҳон доштани ибодот ва парҳез аз рақсу самоъ, вачду тавҷид мебошад. Дар ҳамин маснави Ҷомӣ ба нақӯиши рақсу самоъ ва аҳли он пардохтааст:

Рақси ноқис ба сӯйи нақс бувад,
Ҷунбиши комилон на рақс бувад.
Гарчи ҳар рӯз як садову нидо,
Ба ҳавои самоъ ҷаста зи ҷо.
На зи анвори зикрашон шараре,
На зи ҳоли самоашон асаре.
Ҳосили зикр дарди гардану сар,
Асари рақс заъфи пушту камар. (Ҳафтавранг-1, 85).

Ҳамчунин дар ин силсила тарки дунё мамнӯъ буда, сӯфиён маваззаф сохта шудаанд, ки шуғли дунёӣ дошта бошанд ва аз ин тариқ ҳам худи аёло таъмин созанд ва ҳам ба ниёзмандон кӯмак расонда тавонанд. Дар ин маврид низ Ҷомӣ ба сӯфиёне, ки аз ҳисоби мардум муфт меҳӯранду шуғле надоранд, бо назари интиқодӣ менигарад:

Ҳазар аз сӯфиёни шаҳру диёр,
Ҳама мардумдаранду мардумхор.
Корашон ғайри хобу хӯрдан не,
Ҳеҷашон фикри рӯзи мурдан не.(Ҳафт авранг-1, 231).

Ин силсила дар миёни тариқатҳои мутааддиди сӯфия бештар ҷанбаи иҷтимоӣ дорад. Бузургони ин силсила барои рафъи ноадолатию зулм бар раият ва анҷоми муассири амр ба маъруф ва наҳй аз мункар бо салотин ва давлатдорон робитаи устувор барқарор намуданд. Аз ин рӯ, пешвоёни ин силсила дар замони ҳукумати Темуриён иртибот бо салотину ҳокимонро як вазифаи иҷтимоии худ медонистанд.

Аз мавқеи тариқати Нақшбандия ва пирони он дар замони Ҷомӣ робита бо дарбор амали солеҳ ва василаи хуби расидан ба мақсудҳои динию дунявӣ хонда шудааст. Аз бузургтарин чехраҳои ирфонии замони Абдуллоҳи Ҷомӣ Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор дар дарбори Темуриён нуфузи баланд дошт ва бар ин ақида буд, ки «салтанат низ мартабаи рафъ аст, қариб ба мартабаи нубувват. Баъд аз нубувват ҳеҷ мартабае ашроф аз салтанат нест...» (Ҳиравӣ 1377,66).

Ба истиноди Лорӣ ва Боҳарзӣ Ҳоҷа Аҳрор аз мулоқоти нахустин бо Ҷомӣ ўро ба курбати подшоҳ ва робита бо дарбор ташвиқ кардааст. Ва Ҷомӣ аввалан ба дарбори Абӯсаид ва баъдан Султон Ҳусайни Бойқаро робитаи устуворе пайдо кард, ки дар ин миён иродати Мир Алишери Навоӣ бо Ҷомӣ ин алоқаро мустаҳкам кард, то ҳаде, ки ба қавли Ҳиравӣ «пас аз он ки Ҷомӣ аз сафари Ҳичоз баргашт, ҳамроҳ бо Султон Ҳусайни Мирзо ва Амир Алишери Навоӣ мусал-ласи ҳукуматеро бозофарид, ки дар зулми он дар дарбор қарор доштанд ва як зулмаш дар миёнаи хонақоҳу мадраса...» (Ҳиравӣ 1377,71). Ҳамчунин, Ҷомӣ бо салотини туркманони Оққуюнлу ва Қароқуюнлу, салотини Туркияи Усмонӣ ва давлатмандони Ҳинд (Маликутгуччор) робитаи қавӣ дошт.

Ҷомӣ бо истифода аз мавқеъе, ки дошт, пайваста ба шоҳони замон насихат мегуфт ва онҳоро ба адлу дод, ниғаҳбонии раият, риояти инсоф, ғамхорӣи аҳли илму адаб раҳнамун месохт. Ҷомӣ аз мавқеи шариат ба шоҳ хитоб менамояд:

Чист, донӣ, ба зери чархи асир,
Ҳикмат андар вучуди шоҳу амир.
То бувад пушт бепаноҳонро,
То диҳад дод додхоҳонро.
Адло пешвои худ созад,
Қорқоро ба адл пардозад. (Ҳафт авранг-1,75).

Дар садаи XV бузургони силсилаи Нақшбандия ҳама пайрави мактаби “ваҳдати вучуд”-и Ибни Арабӣ буданд ва Ҷомӣ низ бо пайравӣ ба эшон тадриҷан муътақид ба мактаби Ибни Арабӣ гардид. Мавлоно Ҷомӣ як силсила рисола ва шурӯҳоте бар осори Ибни Арабӣ, пайравони ў ва дигар осори адабию ирфонӣ навиштааст, ки ҳама ба шеваи мактаби ваҳдати вучуд аст. Шарҳи аввалини Ҷомӣ бар осори Ибни Арабӣ “Нақд ан-нусус фӣ шарҳи “Нақш-ал-фусус””-и ўст, ки шарҳест ба талхиси “Фусус-ил-ҳикам” мавсум ба “Нақш-ал-фусус”.

Муҳимтарин бахшҳои таълимоти Ибни Арабӣ марбут ба вучуд, яъне ваҳдати вучуд, ҳазароти панҷгона, таҷаллӣ, инсонӣ комил дар маснавҳои Ҷомӣ ба вузӯҳ ва тафсил шарҳу баст ёфтаанд.

Мавлоно Ҷомӣ қоида ба ваҳдати вучуд буд ва дар кулли осори худ аз ягонагии ҳастӣ сухан ба миён овардааст. Вай ҳастиро иборат аз вучуди воҳиде медонад, ки ҳастии вай ба зоти Ё марбут буда, ҳама мавҷудот ҳастии худро аз Ё мегиранд. Ба назари Ҷомӣ “Ўст таъоло ва тақаддус, ки воҳиди ҳақиқист, муназзаҳ аз сурату сифату лавну шакл дар ҳазрати Аҳадият ва ҳам Ўст, ки дар мазоҳири мутақассира ба суварӣ мухталифа зухур карда, ба ҳасби асмову сифоту таҷаллии асмой ва сифотию афъоли худро бар худ ҷилва дода” (Ҷомӣ 1381, 72). Яъне ин таҷаллиёти Ҳақ аст, ки ба сурату

мазоҳири гуногун мутаҷаллӣ мегардад, ки дар айни ваҳдат ва ягонагӣ касир менамояд.

Ҳастии сода зи ҳар ному нишон
Бартар аз мартабаи илму аён,
Дар ҳама сорӣ бе ваҳми ҳулул,
Сараёне на ҳади фаҳми уқул.
В-аз ҳама орӣ бе нуқсу завол,
Мунтақил ношуда аз ҳол ба ҳол.
Ҷилваи аввалаш аз ҳазрати Зот
Буд бар хеш ба асмову сифот...(Ҳафт авранг-1, 589).

Мавлоно Ҷомӣ ҳастии Вочиб-ул-вучудро, ки асоси ҳастӣ ва вучуди воҳид медонад, мағзи ҷаҳон ва ҷаҳонро ҳама пӯст меҳисобад. Кулли ҷаҳон дар Ё пинҳон буд ва ё ба зоти худ зухур кардааст. Кул дар Ё айни Ёст ва Ё дар кул айни кул ва он ба маасобаи об дар гул аст:

Ёст мағзи ҷаҳон, ҷаҳон ҳама пӯст,
Худ чи мағзу чи пӯст, чун ҳама Ёст.
Буд кулли ҷаҳон дар Ё мастур,
Кард дар кул ба зоти хеш зухур.
Кул дар Ё айни Ёст, Ё дар кул,
Айни кул ҳамчу об андар гул.
Об дар гул гул асту гул дар об
Айни об, ин дақиқаро дарёб.(Ҳафт авранг- 1, 64).

Масоили фурӯӣ ваҳдати вучуд таҷаллӣ, инсон ва камолоти маънавии ё (инсонии комил), ишқ... мебошанд, ки роҷеъ ба ин масоил шоир дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” андешаҳои ҷолиб баён намундааст.

Мавлоно Ҷомӣ дар осори ирфонии худ, баҳусус шарҳҳои осори Ибни Арабӣ ва пайравони ё ба ин масъала таваҷҷӯҳи хос зоҳир намудааст. Аз ҷумла, як баҳши умдаи китоби “Нақд ан-нусус фӣ шарҳи “Нақш-ал-фусус””-и ё ба масъалаи инсонии комил ихтисос ёфтааст. Ба назари Ҷомӣ “мартабаи инсонии комил иборат аст аз ҷамъи ҷамеи маротиби илоҳия ва кавния аз уқулу нуфуси куллия ва ҷузъия ва маротиби табиӣ то охири таназзулоти вучуд. Ва лиҳозо сазовори хилофати Ҳақ ва мазҳару музҳари асмову сифоти ҷаноби Мутлақ ёст” (Ҷомӣ. Нақд ан-нусус 1381, 62).

Андешаҳои Мавлоно Ҷомӣ дар боби ваҳдати вучуд, таҷаллӣ, инсонии комил, ишқ ва дараҷоту анвои он ношӣ аз таълимоти орифони то замони ё, баҳусус, мактаби Ибни Арабӣ буда, шарҳи густурда ва комиле роҷеъ масоили умдаи ирфонист. Дар ин замина дар шарҳҳои ё бар осори ирфонӣ, чун, “Нақд-ан-нусус”, “Ашшиъат-ул-Ламаот”, “Лавомеъ”, “Лавоеҳ” ва дигар шурӯҳоти ё ин масъалаҳо ба таври васеъ тавзеҳ ёфтаанд.

Мавлоно Ҷомӣ дар миёни аҳли адаби замони худ ва асрҳои баъдӣ ҳамвазни Ибни Арабӣ ва баъзан аз вай беҳтар маҳсуб мешудааст. Абдуннабии Фаҳруззамонӣ дар “Тазкираи Майхона” дар ин бора навиштааст: “Дар ҳар илме он баҳри донишро қудрати тамомиёре буда. Чунончи, таснифоти дилпазиру таълифоти беназир дар ҳар боб аз эшон ёдгор бар саҳифаи рӯзгор монда, ба таҳсис дар илми тасаввуф, ки аҳли тамиз эшонро қаринаи Муҳйиддини Арабӣ меҳонанд ва уламои Мовароуннаҳр ёро дар ин илм аз шайхи мазкур беҳтар медонанд. “Шарҳи “Фусус”” ва “Нақд-ан-нусус”

ва “Лавоех”-ро дар он илм навиштаанд. То ғоят касе китобе бо он руунат дар тасаввуф тасниф накарда” (Фахруззамонӣ 1340, 103).

Ҳамин тариқ, Мавлоно Ҷомӣ адибу ориф ва мутафаккири бузургест, ки, бо баёни маҷмӯи афкор ва ақоиди мазҳабию каломӣ, андешаҳои ирфонӣ дар осори худ, вазъи ҷараёнҳои фикрии замонро инъикос намудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулвосеи Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҷомӣ. Ғушаҳои аз таърихи фарҳангӣ ва иҷтимоии Хуросон дар асри Темурӣ. Муқаддима ва тасҳеҳу таълиқоти Начиб Моили Ҳиравӣ.- Техрон: Нашри Най, 1383. - 400с.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нақд-ан-нусус фӣ шарҳи “Накш-ал-фусус”. Бо муқаддима ва тасҳеҳу таълиқоти Вилём Читек ва ба пешгуфтори Ҷалолуддини Оштиёнӣ.- Техрон: Муассисаи пажӯҳиши ҳикмату фалсафаи Эрон, 1381.- 60+519 + XLI + наваду чаҳор с.
3. Алиасғари Ҳикмат. Ҷомӣ: мутазаммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуму мансури хотам-уш-шуаро Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Ҳикмат.-Техрон: Интишороти Тус, 1379.-407с.
4. Аълоҳон Афсаҳзод. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод.- Душанбе: Ирфон, 1989.- 384с.
5. Броун, Эдвард. Таърихи адабиёти Эрон. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. Тарҷума ва ҳавошии Алиасғари Ҳикмат.- Техрон: Амири кабир, 1327.- 886 с.
6. Начиб Моили Ҳиравӣ. Шайх Абдурраҳмони Ҷомӣ.- Техрон: Тарҳи нав, 1377.-341с.
7. Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди аввал. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»» /А. Ҷомӣ.- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.- 912с.
8. Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди дуввум. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»» / А. Ҷомӣ.- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.-710с.
9. Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳмуди Обидӣ / А. Ҷомӣ. – Техрон: Сухан, 1386.- 1216с.
10. Овардгоҳи мутакаллимон, ҳукамо ва урафо. Матн, тарҷума ва шарҳи рисолаи “Ад-дуррат-ул-фохирата фӣ таҳқиқи мазҳаб –ус-сӯфия вал- мутакаллимин вал-ҳукамо-ил-мутақаддимин”-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. Тарҷума ва шарҳ аз Алии Учбӣ.- Техрон: Созмони ҷоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1386.-480с.
11. Разиуддин Абдулғафурӣ Лорӣ. Такмили аҳвошии “Нафаҳот-ул-унс”. Шарҳи ҳоли Мавлоно Ҷомӣ (қ.с.). Тасҳеҳ ва муқобалаву таҳшии Башири Ҳиравӣ.- Кобул: Интишороти “Анҷумани Ҷомӣ”, 1343.- 98с.
12. Сафой, Сайид Аҳмад. Илми калом. Ҷилди аввал ва дуввум.-Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1384.- 341+147с.
13. Фаҳруддин Али Сафӣ. Рашаҳот айналҳаёт / Осори мунтахаби Ҳоҷа Аҳрор ва пайравонаш. Таҳиягарон: Аҳмадҷон Муҳаммадхоҷаев ва дигарон.-Душанбе: Империял Групп, 2004.-594с.-С.245-587.
14. Фахруззамонӣ 1340- Мулло Абдуннабӣ Фахруззамонӣ Қазвинӣ. Тазкираи Майхона. Бо тасҳеҳу танқид ва тақмилу тарҷум ба эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маонӣ.- Техрон: Интишороти ширкати насабии “Ҳочмуҳаммад Ҳусайни Иқбол ва шурако”, 1340.- 1104 с.
15. Ҳимматзода, Муҳаммадшариф. Ақидаи Имом Абӯҳанифа.- Душанбе: Мотуридиён, 2008.-236с.

ВЕРОИСПОВЕДАНИЕ И МИРОВОЗЗРЕНИЕ МАВЛОНО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Статья посвящается вопросам вероубеждения Джами, его отношению к другим сектам ислама, исламской философии калама, взгляды поэта – мыслителя относительно учения философии и суфийско-мистического мировоззрения. Джами был правоверным суннитом, следовал ашаритскому течению исламской философии калама и суфийского ордена Накшбандия, мистическому учению Ибна Араби. Вопросы вероубеждений, мистические и философские воззрения Джами четко изложены в его творчестве, особенно в “Дуррат-ул-фохира” и поэме “Хафт авранг”.

Ключевые слова: Джами, вероисповедание, суннизм, шиизм, философия калама, ашъариты, муътазилиты, философия, Ибн Сино, суфизм, Накшбандия, мистика, пантеизм, Ибн Араби, совершенный человек.

RELIGIOUS BELIEFS AND WORLDVIEW MAVLONO ABDARRAHMON JAMI

Article dedicated to issues creed Jami, its relation to other sects of Islam, Islamic philosophy Kalam views of the poet - philosopher on the teaching of philosophy and Sufi mystical worldview. Jami was a devout Sunni, followed ashari within Islamic philosophy and kalam Naqshbandi Sufi Order, mystical teachings of Ibn 'Arabi. Questions creed, mystical and philosophical views Jami clearly stated in his work, especially in "Durrat-ul-fohira" and poems "Haft avrang."

Key words: Jami, religion, Sunni, Shia, philosophy Kalam ashari, mutazilism, philosophy, Ibn Sina, Sufism, Naqshbandi, mysticism, pantheism, Ibn Arabi, the perfect man.

Сведения об авторе: *Мухриддин Низомов* – кандидат филологических наук, доцент, докторант ТНУ. Телефон: 918-71-43-50

НИГОҲЕ БА ҶАЗАЛҲОИ ОШИҚОНАИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Нодира Ашӯрова

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Гумон меравад дар адабиёти форс – тоҷик перомони аҳволу осори на ҳар адибе, чун ба осори Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ рисолаҳову ёдномаҳо, нигошта шуда бошад.

Донишмандони зиёди ҳамзамони шоир ва шогирдони бешумори ин фозили доно аз осори пурбаҳояш баҳра бардошта, ба аҳволу эҷодиёти ӯ асарҳои нодире бахшидаанд, ки хушбахтона он навишторҳо то рӯзгори мо расидаанд. Чунончи Фаҳриддин Алӣ ибни Ҳусайн Воизи Кошифӣ чил сол пас аз даргузашти Ҷомӣ дар китоби таълифнамудаи худ, бо унвони «Латоиф – ул - тавоиф», ба ёди устои хеш ҳикоятҳои нигоштааст. Разиуддин Абдулғафурӣ Лорӣ, яке аз шогирдони бовафои Ҷомӣ, бар ишороти мушкили «Нафаҳот – ул - унс» тавзеҳоте навишт, ки бо номи «Ҳошияи Нафаҳот – ул – унс» машҳур гашт. Сипас Лорӣ он навиштори хешро басанда надонида, рисолае бо номи «Такмила дар Нафаҳот» ба таълиф расонд, ки дар он зиндагӣ ва осори устодашро аз кӯдакӣ то соли 898 ҳиҷрӣ (1492 м.) бозгӯ намудааст. Алишери Навоӣ дар китоби «Ҳамсат - ул - мутаҳайирин», ки онро пас аз марги Ҷомӣ, ба забони туркии чағатой иншо намудааст, бо як самимияти ҳоса устодашро ситоиш намуда, хотираҳои мондагореро ба сабт овардааст. Шогирди дигари ӯ, Низомиддин Абдувоҳсеъ, мутахаллис ба Низомӣ, китоберо бо унвони «Мақомоти Ҷомӣ» ба рӯзгору осори шоир бахшидааст. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар китоби «Бадоеъ – ул – вақоеъ» низ лаҳзаҳои ҷолиби зиндагии Ҷомиро бозтоб намудааст. Ҳусайн Воизи Кошифӣ ҳамчунон дар асари дигари худ унвонии «Раҳаҳот айн – ул – ҳаёт», Абдураҳмони Ҷомиро ҳамчун орифи тариқати Нақшабандия тавсиф намудааст. Ҳамчунон тазкиранависону донишмандони маъруфи адабиётмон Давлатшоҳи Самарқандӣ, Соммирзои Сафавӣ, Ғиёсиддини Хондамир, Муиниддини Исфаҳорӣ, Мирхонд, Бобурмирзо, шоири шинохта Камолиддин Биноӣ ва чанде дигарон дар асарҳои хеш ба зиндагӣ ва осори пурбаҳои шоир таваҷҷӯҳи ҳоса арзонӣ доштаанд.¹⁰ Афзун бар ин ёдкардҳо, аз лаҳзаҳои зиндагии Ҷомӣ дар ҳама асарҳояш ба ҷашм мерасад ва номаҳои ӯ, унвонии «Руқъот», бо дастхати муаллиф то ба рӯзгори мо расидааст, ки аз аҳвол ва андешаҳои мутафаккири бузург маълумоти басанда ба ёдгор мондааст.

Мавзӯи асосии эҷодиёти Ҷомӣ ишқ аст; ишқ ба Худо, ишқи ирфонӣ, ишқ ба зиндагӣ, ишқ ба некӣ, додхоҳӣ, ишқ ба дониш, ишқ барои баҳам омадани одамон ва албатта ишқи зану мард, ишқи хонаводагӣ ва суҳбати гузарое, ки меҳоме таваҷҷӯҳи

¹⁰ Маънӣ аз китоби Абдулҳусайни Зарринқӯб, зери унвони «Дунбалаи ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон» бардошта шудааст. Т., с. 1362 (мутобиқ ба с.1983 мелодӣ), с. 9 - 35

гаронмоягонро бар он маътуф бидорем, дар перомуни мавзӯи ишқи инсонӣ ва ё ба истилоҳ ишқи заминии Нуриддин Абуррахмони Ҷомӣ маҳдуд аст.

Калимаи «ишқ» дар луғат ба гунаи, шефтагӣ, дилдодагӣ, дилбастагӣ ва дӯст доштани аз ҳад беш, шарҳ дода шудааст.

Бад – он сон ки нуктасанҷон дарёфтаанд ғолибан ишқро ба навъҳои гуногун арзёбӣ мекунанд. Ба монанди ишқи озод, ишқ ба хонавода, ишқи афлотунӣ, ишқи зоҳирӣ, ишқи шефта, ишқи дурӯғин, ишқи яктарафа, ишқи лаҳзай, ишқи савдой, ишқи шайдой, ишқи ирфонӣ ва монанди он. Адибони бешумори адабиёти классикии форс – тоҷик хангоми ошиқонасароҳои маъшуқи худро худо медонистаанд ва низ шумори дигари шоирон, ба вижа шоирони мадеҳасарои дарборӣ, дар тавсифи мамдуҳи худ аз ташбеҳу масалҳои ошиқона кор гирифтаанд. Ҳамзамон дар ашъори бахши дигари шоирон ба таври фаровон бо дугонагҳои тавсифи ишқ метавон дучор омад ва коргирӣ аз вожаҳои баёнгари ишқ, аслан ба бозгӯии зебоии дилдода нигаронида шудаанд. Агар ашъори Мавлавии Балхӣ ва Аттори Нишопурӣ, Саноии Ғазнавӣ ва Абӯсаъиди Абӯлхайр ғолибан шолудай ишқи ирфонӣ бошад, ғазалу рубоӣҳои Ҳофизу Саъдӣ, Бобо Тоҳири Урёну, Хайём, дар баробари фарогирӣ аз фалсафаи ирфонӣ, аз авсофи сӯфия чудо мебошанд. Аммо Анварӣ, Фаррухӣ, Асҷадӣ, Унсурӣ аз он шоироне будаанд, ки дар васфи мамдуҳони худ (ғолибан шоҳону нухбани замон), аз таркибу ибороти ошиқона фаровон кор гирифтаанд.

Калимаҳову таркиботи «ишқ», «ошику маъшук», «толибу матлуб», «маҳбубу маҳбуба» ва монанди он, чи дар гуфтори орифон ва чи дар саросари ашъори Ҷомӣ ба таври фаровон ба чашм меҳӯранд. Албатта ҷойи дудилагӣ нест, ки Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ пайрави тариқати «Нақшабандия» буда, қисме аз офаридаҳояшро ба масоили ирфонӣ бахшидааст.

Аммо боястӣ ёдовар шуд, ки имрӯз иддаи зиёди донишпажӯҳон дар осори бузургони гузаштаи адабиёти форсӣ – тоҷикӣ танҳо андешаҳои фарозаминиро ҷуста, гумон мебаранд, ки ҳар чи адибони замонаҳои гузашта офаридаанд, обишхӯри бинишҳои ирфониашон мебошад. Ва агар ошиқонаҳо ҳам суруда бошанду девону дафтарҳои назмашонро бо вожаву таркиботи зебои «зулфу хату хол», «лабу маю маъшуқа», «дарду ҳичрону васл» ва «гулу булбулу шамъу парвона» ва монанди он озин дода бошанд, ишора бар ишқи маҷозӣ ва расидан ба кӯйи Худованд доштаанд. Ба пиндори он пажӯҳишгарон Ҳофизу Хайёму, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдуррахмони Ҷомӣ ва дигарон аз ҷавонӣ рӯ ба ирфон оварда, ҳешро аз зиндагии воқеъии заминӣ дар канор гирифтаанд. Гӯё дили ҷавони он шахсиятҳои бинишвару ҳассос, ба ёди дилбари ширине насӯхта ва ё аз давлати дидор дар «канори об, пойи бед, бо муошир дилбаре ширин»¹¹, аз зиндагии воқеъӣ ҷошнӣ нагирифта бошанд. Ончуноне ба чашм мерасад, аксари пажӯҳандагони аҳволу осори Абдуррахмони Ҷомӣ низ, хангоми ҷустори нукоти офаридаҳои он бузургвор, чашм аз ошиқонаҳои ғайриирфониаши пӯшида, дар осори ӯ, агар сухан аз ишқ оварда бошанд, онро танҳо ишқи илоҳӣ пиндоштаанд.

Ба пиндори мо ба адабиёти классикии форс – тоҷик саросар дар оинаи сӯфигарӣ нигариста, биниши зиндагии шоирони бузурге чун Абдуррахмони Ҷомиро асосан дар тарозуи ирфон варандоз кардан, ҳамзамон аз андешаҳои заминии ӯ сарфи назар кардан, ба иштибоҳ бурдани омӯзандагони адабиёт мебошад. Ҳамон гуна ки пажӯҳандае зимни ҷустори худ ба «Шоҳнома» и Ҳаким Фирдавсӣ ақидаҳои тасаввуфиро васл карда, китобе ҳам рӯйи чоп овардааст.

Ифроту тафрит дар ирфонисозии офаридаҳои пураарзиши гузаштагони адабиётмон, пеш аз ҳама, обишхӯри талошҳои худӣ сӯфиён мебошад, ки ҳар

¹¹ Ишора ба ғазали Ҳофизии Шерозӣ

дастоварди истеъдодҳои нодири иронитаборонро ҷомаи сӯфигарӣ пӯшонда, бад – ин васила тариқати хешро муътабару осмонӣ менамоёндаанд. Дигар ин ки шарқшиносони аврупоиву русӣ хеле кӯшидаанд, ки адабиёти ҳазорсолаи моро дар фаҳмиши сӯфигарӣ маҳдуд сохта, андешаҳои мутафаккирони бузурги моро танҳо дар биниши нигилизму дунёбедорӣ чилвагар созанд. Равшан аст, ки ишқ ба Худованд дар ақидаҳои фалсафии Афлотун ҷой дорад ва ин файласуфи ҷонӣ рисолае ҳам дар ин боб навиштааст.

Возеҳ аст, ки Ҷомӣ то замони ба тариқати Нақшабандия гароидан, ҷавониро аз сар гузаронида, бахше аз осораширо дар рӯзгорони ба ин дунё бо ҷашми як ҷавони ба зебоии бахшидаи худованд, бо ҷашму дили гирифтору шӯрида нигариста, офарида буд. Ин нуктаро фасл кардани девони шоир ба се замони зиндагии эҷодиаш низ далел аст, ки онҳоро «Ҷотиҳат – уш – шубоб», (оғози ҷавонӣ), «Воситат – ул - иқд» (авсоти – мобайни зиндагӣ) ва «Хотимат – ул – ҳаёт» (ахири ҳаёт), унвон кардааст.¹²

Донишманди донои тоҷик, доктор Аълоҳон Афсаҳзод (худо биемурзадашон), зиндагӣ ва осори Ҷомиро бар пояи дарёфтҳои таъкиранависони машҳур, кундуковҳои густурдаи пажӯҳишгарони дохиливу хориҷӣ, хеле мӯшикофона таҳлилу баррасӣ намуда, руҳдодҳои муҳими зиндагии мутафаккиро, аз ҷумла рӯзгори ишқварзӣ ва ҳонадоршавиашро бо бадеияти хотирмон бозгӯ намудааст.

Абдурахмони Ҷомӣ дар синни 45 солагӣ ба духтари Хоҷаи Калон ошиқ мешавад ва он духтарро Гули Хандон меномад ва «шабу рӯзро ба ёди ӯ мегузаронад».¹³ Боре дар ҳонаи Хоҷаи Калон аз либоси нилгун сухан мерафт ва он рӯзҳо духтари Хоҷаи Калон либоси сабзу нилфом дошт. Ҷомӣ ғазале хонд, ки ишора ба он духтар дошт:

Дар либоси нилгун чун ҷилва кардӣ, эй парӣ,
Маҳ дигар нанмуд рух з – ин пардаи нилуфарӣ.
Бо либоси осмонӣ ҳар ки дид, эй маҳ, туро,
Шуд бар ӯ чун рӯз равшан, к – офтоби дигарӣ!
Шохи шамшодӣ, ки печидаст нилуфар бар он,
Сарви озодӣ, ки дорад рух чу гулбарги таре.
Расми даврон аст нилуфар ба зерӣ об, лек
Акси ин кард он тани нозук, зикӣ санъатгарӣ!
Барги гул дар ғунча нозук бошад, аммо дар қабо
Эй гули хандон, ту бисёре аз ӯ нозуктарӣ.
Чанд истиғно, чи кам гардад зи ҷоҳу ҳашматат,
Гар ба ҷашми марҳамат сӯйи ғарибон бингарӣ?!
Қадри хуснат Ҷомии соҳибназар донисту бас,
Қимати гавҳар касе нашносад, илло ҷавҳарӣ.¹⁴

Ҳамин аст, ки аз назари мо осори Ҷомӣ бояд аз ҳар ду дидгоҳ, яъне ҳам аз зовияи ирфонӣ, яъне фарозаминӣ ва ҳам аз диди инсонии оддӣ заминӣ баррасӣ шавад.

Ҷуноне дида мешавад, гоҳе дар пайравӣ бо Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, ошиқонасароҳои Ҷомӣ бештар ба ишқи Худо нигаронида шуда, ошиқ ба тамсил Худост ва маъшуқ бандаи ӯ :

Ҳама дилдодаи ӯянд, чи хушёру чи маст,
Ҳама девонаи ӯянд, чи наздику чи дур.¹⁵

¹² Абдурахман Джами. Саламан и Абсаль. К. С. Айни «Великий творец поэмы Саламан и Абсаль». - Душанбе: Ирфон, 1976. - Стр. 11

¹³ Афсаҳзод А. Абдурахмони Ҷомӣ. - Душанбе: «Маориф», 1978. - С. 48

¹⁴ Ҳамон ҷо. - С. 49

Аммо ба таври фаровон чунин ошиқонаҳое ба чашм меҳӯранд, ки ҳеҷ гоҳ рангу бӯйи орифона надоранд ва чуноне гуфта шуд он ғазалҳоро шоир дар овони ҷавонӣ офаридааст:

Зорам аз фурқати шириндаҳане, нӯшлабе,
Чора васл аст барангез, Худоё, сабабе.¹⁶

Ончуноне дар ин байт мушоҳида мешавад, Ҷомӣ ба Худо муроҷиат кардааст, ки чорае пайдо кунад барои расидан ба висоли дилдода.

Ва ё дар чунин ғазалҳо, ки шумораашон хеле зиёд аст, наметавон ишорае ба ишқи ирфонӣ пайдо кард:

Бо асирон, эй рақиб, оғози бадхӯйӣ макун!
Талх кардӣ айши мо, чандин турушрӯйӣ макун!
Дар ҳақи мо гар бад андешад рақиб аз хӯйи бад,
Ту руҳи некӯи худ бин, ғайри некӯӣ макун!
Эй хуш он шабҳо, ки поятро кунам дар дида ҷо,
Ту кашӣ аз ноз по сӯйи худу гӯйӣ: «Макун!»¹⁷

Дар «Силсилат – уз – захҳаб» қиссаҳои зиёде аз зиндагии ошиқон ба назм оварда шудаанд, ки ҳеҷ иртиботе ба андешаҳои сӯфигарӣ надоранд ва шоёни ёдоварист, ки дар сархати он қиссаҳо мазмуни асосии руҳдод ба шакли фишурда бо наср бозгӯ шудаанд. Ба монанди: «Қиссаи он ҷавон, ки ба духтари ам(амак) ошиқ шуд ва дар ишқи вай номи дӯздӣ бар худ ниҳод ва номуси ам нигоҳ дошт ва бад – он сабаб ба мақсуд расид.» (Мундариҷаи ин қисса чунин аст, ки ҷавоне ба духтари амаки худ дил мебандаду амакаш ба пайвастании он ду ҷавон ризоият намедихад. Ҷавон шабона мепоҳад аз сари бом гузашта, ба дидори маъшуқа бирасад, аммо аз лаби бом меафтад ва амак аз афтиданаши оғоҳ мешавад. Ҷавон ба хоҳири пӯшида доштани асрори ишқи худ ва ниғаҳбонии нангу номуси духтару хонадони амак, ҳадафи рӯйи бом баромаданашро дӯздӣ баён медорад. Ҷавонро назди шоҳи мулк мебаранд ва шоҳ буридани дасти ӯро фармон медиҳад. Шаҳси бохираде, ки аз қазия оғоҳ буд, ба шоҳ арз мекунад ва пас аз баррасӣ ҷавонро бо духтар ақд мебандад.) Дар ин достон, аз ҷумла, чунин мисраъҳо оварда шудаанд, ки гувоҳи тавсифи ишқи заминӣ мебошанд:

Марди ошиқ на симу зар дӯздад,
Аз лаби ёри худ шакар дӯздад.¹⁸

Дар осори Мавлоно Ҷомӣ, аз ҷумла дар бахши дуввуми «Ҳафт авранг», бо номи «Силсилат – уз – захҳаб», ашъори зиёде ба назар мерасад, ки муҳтавоашон асосан ба мазаммати шайху сӯфиёни назарбоз нигаронида шуда, ки аз сӯфигарӣ ҳамчун аз василаи ба даст овардани манфиати шахсӣ ва ба доми фиреб афкандани мардуми оддӣ кор гирифтаанд. Дар ғазале ба ин мазмун мегӯяд:

Зи шайхи чилланишин дур бошу чиллаи вай,
Ки ҳаст чиллаи вай сардтар зи чиллаи дай.
Ба шайхи шаҳр надорад иродате Ҷомӣ,
Муриди ишваи соқист ӯву нашъаи май.¹⁹

Бад – ин тартиб ҷойи тардид нест, ки ошиқонаҳои дар овони ҷавонӣ сароидаи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ҳеҷ гоҳ рангу бӯйи орифона надошта, бештар мавзӯҳои мухталифи заминиро дар бар гирифтаанд. Аммо бо мурури замон, бо

¹⁵ Ҷомӣ. Девони ашъор. - Техрон, 1356. - С. 471 (Пайдост, ки ин сатрҳо бо пайравӣ ба ин байти Ҳофиз нигошта шудаанд: Ҳама кас толиби ёранд, чи хушёру чи маст, Ҳама ҷо хонаи ишқ аст, чи масҷид чи киништ.)

¹⁶ Абдурахмони Ҷомӣ. Осор Ҷ. 2. - Душанбе: Адиб, 1987. - С. 438

¹⁷ Ҳамон ҷо. - С. 281

¹⁸ Ҳамон ҷо. - С. 48

¹⁹ Абдурахмони Ҷомӣ. Осор Ҷ. 2. - Душанбе: Адиб, 1987. - С. 420

мушоҳида ва дарки аҳволи ошиқ дар пайи ташреҳи фалсафаи ишқ, биниши Абдуррахмони Ҷомӣ ба таҳаввулоту куллӣ расида, бахши зиёди осори арзишманди дар рӯзгори миёнсоли ва бузургӣ сароидаашро, ба мавзӯоти мухталифи иҷтимоӣ, фалсафӣ, ирфонӣ бахшидааст.

Дар поён метавон натиҷагирӣ кард, ки ба ҳангоми таҳлилу баррасии эҷодиёти Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ мебояд аз ҳар ду дидгоҳ, яъне ҳам аз зовияи биниши фарозаминӣ, яъне ирфонӣ ва ҳам аз дидгоҳи заминӣ нигарист.

АДАБИЁТ

1. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Дунболаи ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. - Техрон, 1362.
2. Ҳофиз, Шамсиддин Муҳаммад. Девони Ҳофиз. - Техрон: Нашри Даврон, 1386. - 391 с.
3. Абдурахман Джами. Саламан и Абсаль. Предисловие К. С. Айни «Великий творец поэмы Саламан и Абсаль». - Душанбе: Ирфон, 1977. - 47 с.
4. Афсаҳзод А. Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 378 с.
5. Ҷомӣ. Девони ашъор. - Техрон, 1356.
6. Ҷомӣ, Абдуррахмон. Осор. Ҷ. 2. - Душанбе: Адиб, 1987.

ВЗГЛЯД НА ЛЮБОВНЫЕ ГАЗЕЛИ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

История таджикско-персидской литературы в течение многих лет доказывает, что многие поэты творили бесценные произведения, которые до сих пор украшают нашу литературу. Великий поэт Абдуррахман Джами со своим очарующим взглядом на мир тоже относится к числу тех, кто обогатил эту литературу. Он осуждает деспотизм, тиранию, алчность и скупость, воспекает трудолюбие, человечность, равенство и мечтает о социальной справедливости, взаимопомощи и сотрудничестве, о мире между людьми.

В данной статье рассматриваются любовные газели Джами и методом сравнительного анализа характеризуется его поэзия.

Ключевые слова: Джами, взгляд, лирика, поэзия, газель, совокупность, очарованный, мистический, небесный, земной.

LOVINGLY AT GHAZAL ABDURRAHMAN JAMI

Stories of Tajik-Persian literature for many years dokazyvaet that many poets worked beztseennye work, which is still ukrashivaet our literature. The great poet Abdurrahman Jami ocheruyushim with their view of the world, too, is among the one who will acquire this literature. He condemns despotism, tyranny, greed and avarice, extols hard work, humanity, equality and dreams of social justice, mutual assistance and cooperation between people of the world. This article examines the love ghazal Jami and the method of comparative analysis is characterized by his lyric poetry.

Key words: Jami, look, lyrics, poetry, ghazal, aggregate, enchanted, mystical, celestial, terrestrial.

Сведения об авторе: *Н. Аишурова* - кандидат филологических наук, доцент, декан филологического факультета Кулябского государственного университета им. А. Рудаки

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ МАРЪА ВА МИРЪОТ ДАР ОСОРИ ҶОМӢ ВА ИБНИ АРАБӢ

*Расул Чехрақони Мунтазир, Саид Қосими Пуришукӯҳ
Донишгоҳи тарбиятии Дабир Шаҳиди Ричой, Эрон
Донишгоҳи Аллома Таботабой, Эрон*

Абдуррахмони Ҷомӣ –шоири қарни нухуми ҳиҷрӣ –қамарӣ, илова бар ин ки шоир ва нависандаи забардаст ва тавоно дар назму насри форсиву арабӣ аст, яке аз шорехони осори Муҳйиддин ибни Арабӣ низ ба шумор меравад. Бинобар ин, метавон бисёре аз мавзӯҳоро дар осори ин ду пайгирӣ кард, ки мақолаи ҳозир рӯи яке аз ин мавзӯҳо тамаркуз карда ва “маръа: зан” ва “миръот: оина” ва дидгоҳи он ду дар ин боб дар осори онон баррасӣ карда, пас аз ҷамъоварии шавоҳиди лозим ба таҳлил ва санчиши ду дидгоҳ пардохта ва бад-ин натиҷа даст ёфта, ки Ҷомӣ, бо вучуди ин ки яке аз шорехони осори Ибни Арабӣ аст ва афқору орои Ибни Арабро

дар чой-чойи осори ӯ метавон мушоҳида кард, аммо дар бораи мавзӯи “маръа” ҳеҷ гуна таъсире аз андешаҳои Ибни Арабӣ напазируфтааст ва танҳо дар боби “миръот: оина” орои он ду шабоҳат доранд. Андешаҳои Ҷомӣ дар бораи зан баръакси Ибни Арабӣ манфӣ ва ба навъе метавон гуфт бардоштҳои манфии ӯ аз омӯзаҳои мазҳабӣ ва урфу шароити замонаи ӯст ва афзун бар ин, миёни “маръа” ва “миръот” бар хилофи вачҳи ирфонии афкори Ибни Арабӣ дар андешаҳои Ҷомӣ пайванде мушоҳида намешавад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ шоир ва нависандаи қарни нӯҳуми ҳиҷрӣ (898) соҳиби осору маҷмӯаҳои назму насри бисёре аст, ки дар олами адаби форсӣ машҳур аст. Аз он ҷумла “Силсилат-уз-заҳаб”, “Саломон ва Абсол”, “Тухфат-ул-Аҳрор”, “Субҳат-ул-аброр”, “Баҳористон” ва... аст. Афзун бар ин “ӯ ҳам аз машоихи силсилаи Нақшбандия ва ҳам аз номоварони тасаввуфи назарӣ ва махсусан аз шорехони барҷастаи осори Ибни Арабӣ (м.648 қ.), ки силсилаи Нақшбандия таваҷҷӯҳи махсус ба мактаби ӯ доштааст, ба шумор меравад” (Донишномаи забон ва адаби форсӣ, 1386 қ 2 495) ба гунае ки Ибни Арабиро “муаллими аввал”-и мактаби ваҳдати вучудӣ ва Ҷомиро “муаллими сонӣ”-и он доништаанд.(р. к.Мубаллиғ 1343, 67) Аз ин рӯ бисёре аз мавзӯоти муштаракро метавон дар осори он ду ҷустуҷӯ ва пайгирӣ кард. Яке аз ин мавзӯҳо масъалаи “маръа” ва “миръот” ва робитаи он ду дар андешаи Ҷомӣ ва Ибни Арабӣ аст. Дар бораи “зан” ва чойгоҳи он, ба вижа дар тасаввуфи исломӣ метавон номи занони бисёреро, ки қадам дар сайру сулук гузоштаанд, дар кутуби сӯфия мушоҳида кард. Барои намуна номи бисёре аз ин занони сӯфия ва обида (83 тан) дар баҳши поёнии китоби “Табақот-ус-сӯфия”и Абдурраҳмон Ассулламӯ эҳсо шудааст. (р. р.Ассулламии Нишопурӣ 1419 қ. 387) Аммо аз он сӯ “маръа- зан” дар ашъори сӯфия низ вачҳи хосае дорад ва дар осори бисёре аз номдорони тариқи тасаввуф, ба вижа дар ғазалиёти сӯфиёна метавон “маръа” ро намоду рамзи маҳбуб (р. к.Ҳодибур Наҳзамӣ 1389, 179; 203) ва ё дар маънои сӯфиёна ва ирфонии он “Зоти илоҳӣ” ва “Ҳубби илоҳӣ” донист. (р. к.1978 м 162) Чунон ки Ибни Арабӣ дар Тарҷумон-ул-ашвоқ он ҷо, ки аз бархе занон ё асмои муаннас (монанди Ҳинд, Қайс, Лайло, Ҷамил ва Бусайна) ном мебарад, ба ҳамин маъно назар дорад, ки ошиқи висол бад-он маръа ё Зоти илоҳӣ аст, ки дар ин сурат маъшуқи ӯ мутачалло шудааст ва ё Ибни Фориз низ дар чакомаи сӯфиёнаи тавили худ ба унвони “Назм-ус- сулук” ба ҳамин маъно ишора мекунад ва ба маръа ба унвони маъшуқи худ менигарад. (Барои огоҳии бештар дар ин боб р.к. Муҳаммад Мансур,1996 м., 56 -58)

Мақсуд аз тарҳи ин мавзӯ муқоисаи андешаи ду номбурда дар ин боб аст. Чунонки аз осори Абдурраҳмони Ҷомӣ бармеояд, ба таври кулӣ метавон иддао кард, ки андешаи вай дар заминаи “миръот-оина” комилан мутаассир аз андешаҳои Ибни Арабӣ аст, вале дар бораи “маръа - зан” аз андешаи Ибни Арабӣ мутаассир нашудааст ва бештар таҳти таъсири омӯзаҳои мазҳабӣ, бавижа таълими қуръонӣ аст ва дидгоҳи ӯ дар боби “зан” манфӣ аст ва ин нигариши манфии ӯ тақрибан дар саросари осори ӯ машҳуд аст ва ҷуз чанд мавриди маъдуд, ки дар боби пиразанон ва як ё ду маврид аз занони орифаи пешин зикр карда, дар соири маворид дар бораи зан нигоҳи мусбат надорад. Дар ин ҷо нахуст ду вожа “маръа” ва “миръот” аз назари вожгонӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад ва он гоҳ робитаи миёни ин ду арзёбӣ мешавад. Бад-ин манзур, ки оё аслан миёни ин ду вожа пайванде аст ё хайр? Дар баҳши савум ба андешаи Ибни Арабӣ дар бораи мавзӯи мавриди баҳс пардохта хоҳад шуд ва дар баҳши чаҳорум андешаи Ҷомӣ дар осори ӯ мавриди бозбинӣ қарор мегирад ва дар ниҳоят аз матни ҷустори ҳозир натиҷагирӣ хоҳад шуд.

Пешинаи пажӯҳиш. То кунун ба сурати татбиқӣ ба мавзӯи “зан” ва “оина” дар осори Ҷомӣ ва Ибни Арабӣ пардохта нашудааст. Ҳарчанд дар бархе аз мақолот дида

мешавад, ки ба мавзӯи “зан” дар осори ҳар як аз ду номбурда ба гунае пардохтаанд ва онҳо иборатанд аз;

Бахтиёр, Марям, (1389). “Мақоми зан дар ирфон бо таъаба орои Ибни Арабӣ” Зан ва фарҳанг давраи 1. шумораи 3, саҳ. 35-39.

Баҳманӣ, Мутлақ, Ядуллоҳ ва Алиӣ Шарбатӣ. (1390). “Ҷойгоҳи зан дар ирфон ва тасаввуфи исломӣ (бо таъаба бар осори Саной, Аттот ва Ҷомӣ)”. Зан ва фарҳанг. Соли саввум Шумораи даҳум. Саҳ.53-69

Ҷаҳонгирӣ, Муҳсин. (1381). Мақоми зан дар ирфони Ибни Арабӣ дар ҳудуди шариат. Фалсафа. Поизу зимистон. Шумораи 6-7, саҳ.5-20

Пурсишҳои пажӯҳиш. Ин пажӯҳиш дар паи посух додан ба пурсишҳои зер аст:

Дидгоҳи Ибни Арабӣ дар бораи “маръа-зан” ва “миръот-оина” дар осораш чист?

Оё “маръа-зан” ва “миръот-оина” дар ирфони исломӣ, бавижа андешаи Ибни Арабӣ бо ҳам пайванде дорад?

Дидгоҳи Абдулраҳмони Ҷомӣ дар бораи маръа ва миръот чӣ гуна аст?

Рӯйкарди Ҷомӣ дар бораи зан ва оина чӣ нисбате бо андешаҳои Ибни Арабӣ дорад?

Равиши пажӯҳиш. Равиши пажӯҳиш дар ин ҷустор истиқроӣ аст ва пас аз ҷустуҷӯҳои шавоҳид дар осори Ибни Арабӣ ва Ҷомӣ ба таҷзияву таҳлили тавсифии ёфтаҳо даст задааст.

А) Баррасии вожагони “маръа” ва “миръот” ва пайванди миёни он ду. Бо нигоҳе ба муъҷамҳо ва фарҳангҳои луғати арабӣ мушоҳида хоҳад шуд ки вожаи “маръа” аз решаи “маръ” аст ва “миръот” аз решаи “раъй”. Чунон ки дар фарҳанги “Мунҷид” омадааст: “оина - маръа, маро ва марё” (Лувис, 1380, ҷ 1:632). Дар ҷилди нахусти ин фарҳанг зайли “маръа” чунин зикр шудааст: “маръ, муръ, миръ, марон (тасния)” риҷол ҷ (мин ғайри лафз) ва муаннаси он “мараъа, маръа” ба тарки ҳамза ва нисбат ба он “маръи” аст: мард (Ҷамон ҷо ҷ 2, 1889). Дар ҳамин мавзӯ вожаи “имру, имраа (муаннас)” ба маънои “инсон, мард” зикр шудааст, (р.к: ҷамон ҷо) ки дар маънои музаккар ва муаннас “инсони мард ва инсони зан” хоҳад буд. Ба ин мафҳум, ки “инсоният” дар “марду зан” нуҳуфта ва муқаддар аст ва мухтас фақат мард ё зан нест. Аз сӯе мутобиқи афкори Юнг метавон гуфт, дар даруни ҳар марде зане ва дар даруни ҳар зане мардест. Чунонки дар ирфони Ибни Арабӣ низ чунин аст ва вай гуяд: “

... Ҷамон унусат ҷузви вижагҳои мардон аст...” (Ибни Арабӣ, 2011 м:348) Ё Қайсарӣ гуяд: “... إِنَّ الْأُنثَىٰ مِنَ نَعْتِ الرِّجَالِ Бидон, ки зан ба эътибори ҳақиқат айна мард аст ва (танҳо) ба эътибори таъайюн ҳар як аз он ду аз дигаре мутамоиз ҳастанд” (Р. К.Қайсарӣ, 1375:1158). Низ дар Қуръони карим ҳар гоҳ сухан аз “ал-маръ” меравад, бештар ба маънои ом “инсон” аст ва хосса “мард” ва фарди музаккар: “... وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ...; ва бидонед, Худованд миёни инсон ва қалби ӯ ҳоил мешавад...” (Анфол, 24). Ҷамҷунин, вожаи “имраа, нисо ва нисва, ҷ (мин ғайри лафз): зан” (Ҷамон:1890) дар Қуръони карим ба маънои “зан” зикр шудааст ва маънои оми онро метавон “инсони зан” донист. Чунон ки мефармояд “إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي...مُحَرَّرًا...: Хангомеро, ки ҳамсари Имрон гуфт: “Худовандо! Он чиро дар раҳм дорам, барои ту назр кардам, ки “муҳаррар” (ва озод барои хидмати хонаи Ту) бошад” (Оли Имрон, 35). Бар хилофи вожаи “маръа”, ки дар Қуръон ёд нашудааст (Қаршӣ, 1371, ҷ 6: 246).

Чунон ки мушоҳида мешавад ду вожаи “маръа” ва “миръот” аз назари решаҳо бо ҳам пайванде надорад, зеро аввали аз решаи оромӣ ва суриёни аст ва дуввумӣ аз решаи “руъят” ба маънои “дидан” зикр шудааст:

الْمَرْءُ وَالْمَرْأَةُ بِمَعْنَى الرَّجُلِ وَالْمُؤَنَّثَةِ مِنْهُ: فَمَاخُودٌ مِنَ السَّرْيَانِيَّةِ وَالْأَرَامِيَّةِ، ثُمَّ تَشْتَقُّ مِنْهُ مُشْتَقَّاتٌ اِنْتِزَاعًا، فَيُقَالُ الْمَرْءُ وَالْمَرْأَةُ وَالْمَرْءُ (Мустафо, Бито, ҷ. 11:57).

Бо вучуди ин, метавон дар заминаи пайванд байни “маръа” ва “миръот” вожаи “маръӣ” - ро мавриди таъкид қарор дод, ки аз сӯи дигар дар нисбат аз “маръ мард” аст, вале маънои дигари он “мард бо мурувват ва мардумӣ” аст (Луис, 1380, ҷ.2: 1889).

Аммо оё метавон гуфт, ки дар ирфони исломӣ, ба вижа ирфони Ибни Арабӣ низ пайванде миёни онҳо нест?! Ин пурсиш худ мавзӯест, ки дар идомаи ин ҷустор бад-он посух дода мешавад.

Б) Дидгоҳи Ибни Арабӣ дар бораи “маръа” ва “миръот” ва пайванди онҳо. Агар дар осори Ибни Арабӣ ҷустуҷӯ шавад, ду дидгоҳи мутавофит, аммо мусбати ӯ дар бораи “зан” ва “оина” рӯй менамояд. Дидгоҳи нахустӣ ӯ аз ҷанбаи космолучӣ ва вучудшиносӣ, ки вай зан ва оинаро дар масири халқи нузулии вучуд мавриди баррасӣ қарор медиҳад, то он ҷо, ки бисёре аз оёти Қуръони карим ва аҳодису ривоёти ворида аз Паёмбари акрам(с) - ро бар ҳамин мабно ва дар ростии исботи андешаҳои худ воқоӣ мекунад ва даст ба таъвилҳое мезанад, ки дар ниҳоят ҳама ба нафъи “зан” ва “заноағӣ” (унусат, модинағӣ) тамом мешавад ва бархе дар навиштаҳои худ бад- ин мавзӯ пардохтаанд, ки аз он ҷумла аст мақолаи дуктур Муҳсин Ҷаҳонگیرӣ бо унвони мақоми зан дар ирфони Ибни Арабӣ дар ҳудуди шариат, ки дар фаслномаи фалсафаи донишгоҳи Техрон ба ҷоп расид ва дигари мақолаи дуктур Марям Бахтиёрӣ бо унвони “Мақоми зан дар ирфон бо таъҷиб орои Ибни Арабӣ” аст, ки дар маҷаллаи “Зан ва фарҳанг” мунташир шудааст. Аммо тақсимбандӣ ба шеваи мо дар ҳеҷ яке аз ин ду мақола дида нашуд, зимни ин ки ба пайванди миёни “зан” ва “оина” низ таваҷҷӯҳ нашуда, ки дар ин ҷустор бад-он пардохта мешавад.

Аз дидгоҳи вучудшиносӣ дар осори Ибни Арабӣ иборте дида мешавад, ки аз он иртибот ва пайванд миёни ду вожа - “маръа” ва “миръот” ба зеҳн мутабодир ва исбот мешавад. Ибни Арабӣ аз як назар дар баҳс аз “зан” ба мавзӯи “унусат-модинағӣ” ишора мекунад ва унусатро гоҳе бартар аз “зуқурат-наринағӣ” медонад. Барои ин матлаб, ҳангоме, ки суҳан аз миёни оина дар осори Ибни Арабӣ ба миён меояд, ба вижа матолиби фасси нахуст аз «Фусус-ул-ҳикам» ба назар мерасад, ки дар боби одами кулӣ ва миёни вачҳи илоҳӣ будани ӯст. Ба ин мафҳум, ки одами кулӣ ё “Ҳақиқати Муҳаммадӣ”, ки рӯҳи сорӣ дар кулли оламу коинот аст, ҳамчу оинае барои зоти Ҳақ Таъоло ва асмову сифоти ӯст ва дар дар маротиби нузули хилқати кавни ҷомеъ аст, ки дар ниҳояти таназзулоти халқӣ қарор дорад. Аммо вақте суҳан аз “маръа” ба миён меояд, фасси охири «Фусус-ул-ҳикам», яъне фасси ҳақиқати Муҳаммадия мавриди таъкид қарор мегирад ва барҷастагии бештаре дорад, ки Ибни Арабӣ дар он бо таваҷҷӯҳ ба ҳадиси машҳури Набавӣ (с) мабнӣ бар «حُبِّ إِلَى مِنْ دُنْيَاكُمْ» (Аз дунёи шумо се чиз барои ман маҳбӯб шудааст: занон, бӯи хуш, ва нури ҷашми ман дар намоз аст) (Фурӯзонфар, 1390: 236) мекушад ва баёни тақдими вожаи “нисо” дар маънои космолучӣ бипардозад ва дар тафсири ин ҳадиси шариф мегӯяд: “Паёмбари ислом (с) вожаи “нисо” –ро дар ин ҳадис зикр фармуда, чун ин вожа ҷамъи биловоҳид аст ва нафармуд (маръа), бинобар ин, бо вожаи “нисо” таъхири вучуди занонро ирода фармуда, чун “насах” ба маънои “таъхир” аст. Ҳамчунон ки вақте мегуем “насиа”- харидан, манзури харидан ба таъхир аст ва аз ин рӯй натиҷа мегирад, ки дӯстиву муҳаббати Паёмбар (с) занонро ҷуз ба мартабаи вучудӣ нест: «فَمَا أَحَبُّهُنَّ إِلَّا بِالرَّتَبَةِ...» (Р. К. Хоразмӣ, 1378:90-789) бинобар ин Ибни Арабӣ вожаи “нисо”-ро ба гурӯҳи башарӣ итлоқ

мекунад, ки унусат бар онҳо ғолиб аст, на бар “маръа” ба маънои зан дар урфу иҷтимоъ ва дар воқеъ рутбаи вучуди нафси куллияро баёнгар аст, ки пас аз ақли аввал ҷой дорад (р. к. Кату, 2008 м.: 142) ва дӯстиву муҳаббати Паёмбар (с) бар занон дар воқеъ дӯстии ақли аввал барои зухур дар нафси куллияе аст, ки аз он содир шудааст. Дар ҷой-ҷойи китоби “Футӯҳоти маккия” низ ин маъно бааст дода шудааст ва барои исботи пайванд миёни “маръа” ва “унусат” ва “нафси куллия” аз аҳодиси мухталиф баҳра мебарад ва ин аз он рӯст, ки: *الأنثى فى التصورات الصوفية تجسداً للنفس*. Унусат дар тасаввуроти сӯфия таҷассуде барои нафс аст (Ҷудаи Наср, 1978 м.: 152). Ба ин тартиб, аз назари ӯ “унусат”, ки дар андешаи исломиву мазҳабӣ ба “лавҳи махфуз” ва “нафси куллия” аз он таъбир мешавад (ҳамон ҷо, 140). Аз аввалин мавҷуд, яъне “ақли аввал”, “қалами аъло” ва “ҳақиқати Муҳаммадия” мунташир ва содир мешавад ва дар тамоми кавну коинот сорӣ аст ва ин “унусат” дар рутбаи мутаахир аз ақли аввал аст ва аз гурӯҳе аз башар, ки ин вижагӣ дар онҳо ғолиб аст, ба “нисо” таъбир шудааст аз ҷиҳати таъхир дар вучуд, ки метавон ин мавзӯро бо он чи дар афсонаҳо ва устураҳо низ аҳодису ривоёти исломӣ омада мабнӣ бар хилқати муаххири занон аз паҳлӯи чапи мардон дар пайванд донист. Масалан, дар “Бихор-ул-анвор” аз Абӯбасир ба нақл аз Абӯабдуллоҳи Содиқ омадааст, ки “маръа-зан” аз он ҷиҳат ба ин ном номида шуд, ки аз маръ-мард зода шудааст. Яъне, Ҳавво аз Одам (а) офарида шудааст:

«عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سُمِّيَتِ الْمَرْأَةُ مَرْأَةً لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِنَ الْمَرْءِ يَغْنَى خُلِقَتْ حَوَاءٌ مِنْ آدَمَ» (Маҷлисӣ, 1404 ҳ.қ. ҷ.57:265).

Дар заминаи пайванди миёни “маръа” ва “мирьот” метавон аз суҳанони худи Ибни Арабӣ истинбот ҷуст ба ин гуна, ки тибқи назари вай аввали аъдои фард (афрод) адади се аст ва низоми офариниш бар асоси ҳамин адад падида омадааст ва се пояи хилқат иборатанд аз “ҳақ”, “раҷул” ва “зан” (Р. К. Қайсарӣ, 1375: 1167). Ба ин мафҳум, ки “Худо буд ва бо Вай чизе набуд” (Садри Ниё, 1388: 370) ва пас аз он *صُورَتِهِ عَلَى صُورَتِهِ* *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ* Худои одамро ба сураташ офарид (Ҳамон ҷо, 113). Ин “одами кулӣ” ва “Ҳақиқати Муҳаммадӣ” ҳамон ақли аввал аст ва нахустин содир аз воҳиди ҳақиқӣ дар воқеъ, сурати Ҳақ таъоло аст, ки аз сӯе мирьот зоти илоҳӣ буд ва аз сӯи дигар майл ба дидани рӯи худ дошт, ки аз ин майлу гароиши одам (ақли аввал) Ҳавво (нафси куллия) падида омад, ки дарвоқеъ, метавон гуфт “Ҳавво дараҷаи сонӣ дар вучуди мутаайин аст ва рамзи нафси куллия аст, ки ба он Ҳаввои самовия (Celestial Eve) низ мегӯянд” (Corbin, 1969: 168). Аз ин тамоюл ва гароиш дар ирфон ва хилқати Ҳавво аз паҳлӯи чапи Одам таъбир шудааст: “Ҳақиқати инсониятро дар ҷамиъи аволим музоҳир аст. Пас, мазҳари аввали ӯ дар олами ҷабарут рӯҳест мусаммо ба ақли аввал. Пас, одами аввал ўст ва Ҳавво нафси куллия аст, ки аз паҳлӯи чапи Одам махлуқ аст ва мардонро аз ин ҷониби чап ҷонибест, ки ялӣ халқ аст ва ямини ӯ ҷонибест, ки ялӣ Ҳақ аст” (Хоразмӣ, 1385: 100). Ба иборати беҳтар “одами кулӣ” ё “Ҳақиқати Муҳаммадия” оинаи зоти Ҳақ таъоло аст ва ҳамчунон, ки ҳар оинае ду вачҳи равшану тира дорад, мирьоти “Ҳақиқати Муҳаммадӣ” низ аз ду вачҳи ҳаққӣ ва халқӣ бархурдор аст ва вачҳе, ки дар он асмову сифотро аз зоти илоҳӣ истифоза мекунанд. Вачҳи ҳаққии он ва вачҳе, ки бар кавну коинот ифодаи файз мекунад, вачҳи халқии он аст. Аз сӯе ин ифодаи файзи “Ҳақиқати Муҳаммадия”, ки ҳамон ақли аввал аст, ба васотати нафси куллия сурат мепазирад, ки дар воқеъ, метавон гуфт ҳамон вачҳи халқии “Ҳақиқати Муҳаммадӣ” аст ва аз издивоҷи ақли аввал ва нафси кулӣ ақли сонӣ ва ба табаи он коинот содир мешавад (Р.К.Мислотӣ, 1997 м.: 66). Пас, нафси кулӣ зарфест барои ифозаи ақли кулӣ ва оинаест барои он, чаро ки ҳар чи ба иҷмол дар ақли кулӣ аст, тафсилан дар нафси кулӣ низ ҳаст:

«وَالنَّفْسُ الْكَلْبِيَّةُ لِإِشْتِمَالِهَا عَلَى جَمِيعِ جَزَائِيَّاتِ مَا اشْتَمَلَ عَلَيْهِ الْعَقْلُ الْأَوَّلُ
تفصيلاً»

(Қайсарӣ, 1375: 89)

Ва агар ин нафси куллия ё маръа набуд, ин ҳама мазоҳири касираи мавҷудот низ намебуд: “Чи маръа мазҳарест аз мазоҳири куллия, ки мутафарреъ мешавад аз ӯ мазоҳири касира” (Хоразмӣ, 1385: 786). Ҳамчунин, ҳамон гуна ки Ҳақ таъоло дӯст дошт худро дар оинаи зоти одами кулӣ мушоҳида фармояд, одам низ дӯст дошт худро дар зоти сурати худ, ки маръа ҳамон сурати ӯст, мушоҳида намояд:

«فَبَطْنَ نَفْسَ الرَّحْمَنِ فِيمَا كَانَ بِهِ الْإِنْسَانُ إِنْسَانًا. ثُمَّ انْشَقَّ لَهُ مِنْهُ شَخْصًا عَلَى صُورَتِهِ سَمَاهُ امْرَأَةً فَظَهَرَتْ بِصُورَتِهِ، فَحَنَّ إِلَيْهَا حَنِينَ الشَّيْءِ إِلَى نَفْسِهِ وَ حَنَّتْ إِلَيْهِ حَنِينَ إِلَى وَطَنِهِ»

Пас, мустатир шуд ҳақ, яъне рӯҳи ҳосил аз нафси инсонӣ дар ҷавҳаре, ки инсон ба он инсон аст...баъд аз он берун овард аз он шахсе ба сураташ ва ӯро маръа ном ниҳод. Пас, майл карда ба сӯи ӯ чун майли кулӣ ва ҷузваш ва маръа низ низ ба сӯи ӯ майл кард, чун майли чизе ба ватанаш, яъне аслаш (ҳамон ҷо, 785). Дарвоқеъ, ба қавли Қайсарӣ зан сурати мард ва зоҳири ӯ ҷузъест аз мард, ки аз ӯ ҷудо шудааст ва шавқи Набӣ (с) ба зан аз боби шавқи кулӣ ба ҷузъи худ аст:

«وَلَمَّا كَانَتِ الْمَرْأَةُ ظَاهِرَةً مِنَ الرَّجُلِ فِي الْأَصْلِ، كَانَتْ كَأَجْزَاءِ مِنْهُ الْفَصْلُ وَ ظَهَرَ بِصُورَةِ الْأُنْثَى، فَحَنِينَهُ (ص) إِلَيْهِنَّ مِنْ بَابِ حَنِينِ الْكُلِّ إِلَيْجَزْئِهِ»
(Қайсарӣ, 1375: 1158)

Аз ин рӯ, ҳубби тамошоӣ одам дар зоти миръотсон маръа (зан) аз ҷинси ҳубби зоти илоҳӣ барои тамошоӣ худ дар оинаи зоти одами кулӣ аст: “Расул (с) маръаро ба ҳамон дӯстӣ дӯст медорад, ки Ҳақ Расулро ба он дӯст дошт, лочарам дӯст доштани Расул (с) маръаро аз барои таҳаллуқ аст ба ҳулқи илоҳӣ, ки он чи бар сурати ӯст ва аз ӯ мутафарреъ шудааст, дӯст медорад” (Хоразмӣ, 1385: 786).

Бо ин суҳанон то кунун мавориди зер собит аст:

1. Нахустин махлуқ одами кулӣ ё “Ҳақиқати Муҳаммадӣ” аст;
2. “Ҳақиқати Муҳаммадия” аз сӯе сурати Ҳақ аст;
3. Аз сӯи дигар низ миръоти зоти Ҳақ аст, ки Ҳақ худро дар он ба тамошо менишинад;
4. Худ ин миръот ду вачҳи ҳаққӣ ва ҳалқӣ дорад;
5. Вачҳи ҳалқии он Ҳавво (нафси куллия) аст;
6. Ақли аввал (Одам) ба нафси куллия (Ҳавво) майлу ҳанин дорад ва баръакси он низ содиқ аст, ки аз он дар алфозу ибороти Ибни Арабӣ ба “ҳанин: гароиш ва шавқ” таъбир шудааст;
7. Муҳаббати Одам ба Ҳавво аз ҷинси муҳаббати Ҳақ ба Одам аст;
8. Ҳавво сурати мазҳари Одам аст ва аз он мазоҳири касираи олам падида меояд.

Аз дидгоҳи урф ва башарӣ низ агар дар осори Ибни Арабӣ ҷустуҷӯ шавад, вай ба “зан” эҳтироми бисёре меғузорад ва ба ӯ ба дидаи икрому тақрим менигарад. Вай меғӯяд, ки дар овони ҷавонӣ ба занон ҳеҷ рағбате надошт, аммо чун ҳақиқати ҳадиси набавӣ (с)-ро, ки пеш аз ин зикр шуд, дарк кард, аз ҳама ба занон меҳрубонтар гардид (р. к. Ибни Арабӣ, Бито, ҷ. 2, 124-125). Бо нигоҳи гузаро ба осори ӯ дармеёбем, ки вай аз заноне, ки дар зиндагии шахсии ӯ нақш дошта ва ё ба ӯ таъсири рӯҳонӣ доштанд, ба некиву бузургӣ ёд мекунад, чунонки ин суҳан аз девони “Тарҷумон-ул-ашвоқ”-и ӯ аз ашъоре, ки барои Низом-духтари Макинуддини Исфahонӣ суруда, комилан ошкор аст. Аз сӯе вай дар масири сайру сулуки худ таҳти тарбияти заноне буда, ки аз онҳо бо эҳтирому бузургӣ ёд мекунад. Аз он ҷумла аст Умми Заҳро ва Фотимаи Қуртубӣ бинти Ибни Мусанно “ки ӯро модар хитоб мекард” (Барои огоҳии бештар р. к. Ҷаҳонгирӣ, 1390: 41-42) ё хоҳари Макинуддин, ки ӯро “Шайхат-ул-Ҳичоз ва Фаҳр-у-нисо бинти Рустам муаррифӣ мекунад” (ҳамон

чо, 76. Ҳамчунин дар девони Ибни Арабӣ аз касони зиёде ном бурда шуда, ки худ ба дасти хеш ба онҳо хирқа пӯшондааст ва аз онҳо ба некиву бузургӣ ёд мекунад. Ҳамаи инҳо баёнгари ин аст, ки мақоми зан дар назари Ибни Арабӣ бисёр боло аст ва ҳатто ба “тасовии ҳукуқи зану мард басанда намекунад, балки аҳёнан занро бар мардон бартарӣ медиҳад” (ҳамон ҷо, 1381: 6). Аз назари ӯ издивоҷу никоҳ арзишманд аст ва таҷарруду буридан аз дунё мавриди нақӯҳиш (Р. К. Ибни Арабӣ, Бито, ҷ. 2, 217). Аз назари ӯ муҳаббат ба занон мояи курби илоҳӣ аст ва онро мероси набавӣ медонад (Р. К. Ибни Арабӣ, Бито, ҷ. 3, 276), чун дӯст доштани занон аз дӯст доштани илоҳӣ нашъат мегирад:

فلهذا كلّ حبّ النساء لمُحمّد (ص) عن تحبّب الإلهي

Аз барои ҳамин маъно...хубби нисо дар қалби Муҳаммад (с) аз таҳаббуби илоҳӣ буд...(Хоразмӣ, 1385: 794). Орифи ҳақиқӣ касеро медонад, ки қадри занонро бидонад ва мояи камоли ориф он аст, ки занонро дӯст бидорад, чун дӯст доштани занон мероси набавӣ ва хубби илоҳӣ аст ва чунин орифест, ки дар дӯст доштани зан бухл намеварзад:

«فَمَنْ عَرَفَ قَدْرَ النِّسَاءِ وَ سَرَّهِنَّ لَمْ يَزِدْهُنَّ فِي حُبِّهِنَّ، بَلْ مِنْ كَمَالِ الْعَارِفِ حُبُّهُنَّ فَإِنَّهُ مِيرَاثُ نَبَوِي وَ حُبِّ إلهي»

Ибни Арабӣ (Бито, ҷ. 3, 285-286)

Бинобар ин, зан дар маънои урфу ом ва мақоми ӯ низ аз назари Ибни Арабӣ ҷойгоҳи болое дорад ва дар осори худ ба навъу ҷинси зан низ ҳамчун зан дар мақоми унусат ва оинагии нафси куллия барои ақли аввал ва ба ибороти содатар зан дар мақоми илоҳӣ ва рӯҳонии худ эҳтироми вижае қоиладар аст. Шояд ба ҷуръат битавон гуфт, ки бино ба гуфтаи худ Ибни Арабӣ, ки пас аз дарки ҳақиқати ҳадиси набавӣ мабнӣ бар “حُبِّ إِلَى..” ба занон беш аз ҳама меҳр меварзид. Натиҷаи нахуст, яъне эҳтиром ба навъи ҷинси зан бархоста аз натиҷаи дувум, яъне дарки мақоми зан дар низоми хилқат ва сайри вучудшиносии ӯст. Чунонки худ мегӯяд:

إِذَا تَجَلَّيْتُ لِي أَنْثَى أَهِيْمُ وَ لَوْ تَجَلَّيْتُ لِي فِي أَقْبَحِ
بِهَا الْمَوْرِ

(Ҳамон ҷо, 2011 м., 226) .

Яъне, ҳангоме ки унусат бароям таҷалло кард, аз он ҳайрон шудам, ҳарчанд ки дар зишттарин суратҳо бароям ошкор шуд.

Ба ҳар рӯе ба унвони натиҷаи ин баҳс метавон гуфт, ки Ибни Арабӣ ба зан дар ҳайтаи вучуд ва мавҷуд назари мусбат дорад ва ба дидаи эъзоз ва иқром ба ӯ менигарад ва натавон ӯро оинаи мард ба унвони одами кулӣ ва нахустин мавҷуд ва махлуқ медонад, балки тақрими ӯ аз зан то ба он ҳад аст, ки гоҳе ӯро бар мардон бартарӣ медиҳад ва дар дастгоҳи хилқат ӯро соҳиби сифоти илоҳӣ медонад, ки муҳимтарини онҳо сифати хилқат аст, ки бидуни ӯ имтидоди аъёни собата ба ҷаҳон ва падидаи офариниш муҳтал мешавад.

В) Дидгоҳи Ҷомӣ дар бораи зан ва оина. Бо мутолиаи осори Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ дидгоҳи ӯ дар бораи оинаро метавон бо назари Ибни Арабӣ дар осораи ҳамсон ва ҳамоҳанг дид, чунон ки вай дар фасси нахуст аз “Нақд ан-нусус фӣ шарҳи “Нақш-ал-фусус” дар бораи оина будани одами кулӣ шарҳу тафсир дорад ва одами куллиро, ки нахустин махлуқ аст, оинае барои зоти илоҳӣ доништааст (Р. К. Ҷомӣ, 1370: 82-110). Аммо дар ҳеҷ ҷое аз ин китоб ба зан ба унвони оинаи мард ишора нашудааст. Ин сухан дар бораи соири осори Ҷомӣ низ содиқ аст ва наметавон назарияи нахусти Ибни Арабиро дар боби тақрими зан дар ҳавзаи вучудшиносӣ (ба унвони оинае барои одами кулӣ ё “Ҳақиқати Муҳаммадӣ”) мушоҳида кард, ба гунае, ки гӯё ин андеша ба ӯ нарасидааст. Вай ҳам ба таъйини сонӣ ва ҳам ба кавни миръот итлоқ мекунад, аммо ба унусати матраҳ дар андешаи Ибни Арабӣ таваҷҷӯҳе нишон надидааст:

Баъд аз он дар таайюни сонӣ
Шуд муфасссал шууни пинҳонӣ...
В-аз пайи он ҳақоиқи мазкур
Омад аз мавтани бутун ба зухур.
Гарчи буданд ботин андар зот,
Зоҳири зот буд чун миръот.
Акси ботин намуд дар зоҳир,
Гашт имкон вучубро сотир (Ҷомӣ, 1378, ҷ.1, 132).

Сипас дар идома пас аз пайдоиши кавну олами ҳастӣ онро чунон оинае бидуни
чило медонад, ки одам чилои он омад:

Омад оина ҷумла кавн, вале
Ҳамчу оинае накарда ҷалӣ.
Нанамуд андар ӯ ба вачҳи камол,
Сурати Зулҷалоли ва-л-ифзол.
З-он ки буд ин тафарруки ададӣ,
Монеъ аз сирри ҷамъии аҳадӣ.
Гашт одам чилои ин миръот,
Шуд аён зоти ӯ ба ҷумла сифот.
Мазҳаре кашт кулливу ҷомеъ,
Сирри зоту сифот аз ӯ ломеъ.
Мутаҷаллӣ шуд андар ин мазҳар,
Ҳама асмо ба ранги якдигар.
Шуд тафосили кавнро мучмал,
Бар мисоли таайюни аввал.
Ба вай ин доира мукаммал шуд,
Охирин нуқта айнӣ аввал шуд.
Мусҳафе гашт ҷомеи оёт,
Ҳастияш ғояти ҳама ғоёт (ҳамон ҷо).

Чунонки аз ин абёт бармеояд, гӯё фасси нахусти “Фусус-ул-ҳикам”-и Ибни
Арабиро ба форсӣ тарҷумаи манзум кардааст ё дар “Ҳафт авранг” дар тайи дoston
нисбати динии афрод бо ҳазрати Расули акрам (с) ва адами ғоидаи нисбати тинӣ бо
он ҳазрат Шайхи Маҳнаро чунон миръоте донистааст, ки аксу ҳаводиси ҷаҳон дар он
миръот мутаҷалло мешавад:

Шайх оинаест, лек карӣ
Рӯяш аз ранги эҳтиҷоб барӣ.
Гашта дар маркази ҷаҳон маркуз,
Рӯ ба рӯи ҷаҳониён шабу рӯз.
Ҳарчи зоҳир шавад зи ҷумла ҷиҳот,
Мунъакис гардад андар он миръот (ҳамон ҷо, 215).

Бар асоси ин абёт ва мутобиқи назари Ибни Арабӣ авлиёу-л-Лоҳ ё дар забони
Ҷомӣ шуюхи комил низ дар ҳукми инсони комил ҳастанд.

Тамоми назари ирфонии Ҷомӣ дар бораи миръот-оина дар ҳамин чанд байт
хулоса мешавад ва беш аз ин, дар бораи оина наметавон дар осори ӯ ёфт. Аммо дар
бораи зан дар нигоҳи урфӣ ва иҷтимоӣ ва ба унвони ҷинсу навӣ зан Ҷомӣ баръакси
Ибни Арабӣ тақрибан дар тамоми маворид нигоҳи манфӣ дорад ва танҳо дар яке ду
маврид аз бархе аз занони сӯфимаслаки гузашта ба некӣ ёд мекунад. Албатта, бо ин
ёдоварӣ, ки вай дар “Баҳористон”-и худ, ҳангоме ки ба зикри сӯфиёни маъруфи
гузашта мепардозад, ба ҳеҷ як аз занони ин тоифа ба мисли Робиаи Адавия бо чунон
шуҳрату овозае ишора накардааст. Дар “Ҳафт авранг” дар боари зане, ки дар диёри
Миср сӣ сол дар мақоми ҳайрат бар як ҷой монда буд, омадааст:

Зан мағӯяш, ки дар кашокаши дард,

Як сари мӯйи ӯ бех аз сад мард.
Марду зан масти нақши пайкари хок,
Чони равшан бувад аз инҳо пок (Ҳамон ҷо, 218).
Ё дар ҷои дигар дар достони “Бозға номе аз насли Од” мегӯяд:
Дило, мардонагӣ з-ин зан биёмӯз,
Ба мотам шева бин, шеван биёмӯз (Ҳамон ҷо, ҷ. 2: 103).

Бо таваҷҷӯҳ ба ин абёт метавон ба натиҷаи дигаре низ даст ёфт ва он ин ки аз назари Ҷомӣ низ занон қодиранд ба маротиб ва дараҷоти болое дар сайру сулук ноил шаванд. Аммо бар хилофи мардон нодир ва шумори онон маъдуд аст ва дар ин назар бо Ибни Арабӣ ҳамовост.

Аммо дар бораи нигоҳи манфии Ҷомӣ нисбат ба занон метавон гуфт, ки дар бисёре аз маворид нигоҳи мардонаи Ҷомӣ дар осораш комилан машҳуд аст ва аз сӯе мардонро бар занон бартарӣ медиҳад ва аз забони шахсиятҳои достонии осори худ занонро бо сифоти манфӣ ҳамчун “бастабол” ва “бечора” меҳонад, ки ишқварзӣ кори онон нест, балки мояи нангу айб ва ори онон аст ва низ молики кори худ нестанд ва зоҳиран нақизи ҳамаи ин маворидро барои мардон пазируфтааст:

Мардон ҳама ҷо хучастаҳоланд,
Бечора занон, ки бастаболанд.
Омадшуди ишқ кори зан нест,
Зан молики кори хештан нест.
Ишқе, ки бароварад сар аз чайб,
Аз мард хунаш бувад, зи зан айб (Ҳамон ҷо, 250).

Аз сӯи дигар мардонро аз занон барҳазар меҳонад, чунонки дар насихати муҷаррадон пайваста аз занон ба бадӣ ёд мекунад ва усулан издивоҷро “тааллуқ ба зан” ва тааллуқ ба занро “дасту по бастан” меҳонад ва тавсия ба таҷарруд мекунад, то ҳамчун Исо (а) вораства ба осмонҳо уруч кунанд ва аз назари ӯ, ки аз забони ҳакиме баён мекунад, ин тааллуқ ба зан ва издивоҷ навиъе беҳирадӣ ва ба навиъе девонагӣ аст:

Тааллуқ ба зан дасту по бастан аст,
Таҷарруд аз он банд ворастан аст.
Чи хуш гуфт доно ҳакиме, ки гуфт:
Ки дорам зи хоҳандаи зан шигифт.
Падарзан, ки духтар ба чашмаш нақӯст,
Дилу дидааш ҳар ду рӯшан ба ӯст,
Бувад бар дилаш духтар он сон гарон,
Ки сад гуна андӯҳ бар дигарон.
Кунад симу зар вом баҳри чихиз,
Ки сӯяш шавад рағбати шӯй тез.
Дусад ҳила дар хотир овезадаш,
Ки то аз дил он бор барҳезадаш.
Зи ногаҳ салиме зи тадбири пок,
Ниҳад по дар он тангнои ҳалок.
Зи ҷони падар гирад он борро,
Шавад тавққаш ғулли идборро.
Яке шод, к-онаш зи гардан фитод,
Яке хуш, ки онро ба гардан ниҳод.
Хирад номи он кас ба бихрад ниҳад,
Ки ин бори беҳуда бар х(в)ад ниҳад (ҳамон ҷо: 81-480).

Ҷомӣ дар мавозеъи дигаре аз осори худ низ ҳамаи вижагиҳои бадро барои ҷинси зан бармешуморад ва ононро мояи гирифторику банд меҳонад. Ҳатто барои

шуюхе, ки моил ба тааммули руҳӣ ва расидан ба марҳилаи камол ҳастанд, чунонки дар баёни ҳоли шуюхи носипардароҳ ва нарасида дар мақоми камол гӯяд:

В-он дигар шайх бинӣ халқи ҷаҳон,
Карда худро алам ба зикри ниҳон.
Чашм пӯшида, лаб фуру баста,
Нафас аз ҳарфу савт бигсаста.
Гоҳе аз фикри зан фитода ба банд,
Гаҳ фуру монда дар ғами фарзанд.
Рафта аз ҳиммати фурумоия,
Дар ҳувони ҳаёл бемоия.
Бар зану духтараш фиканда назар,
Ҳар якеро ҷудо кашида ба бар (ҳамон ҷо, ҷ. 1: 86).

Шояд дар баррасии нахустин, чунин ба назар ояд, ки дидгоҳи Ҷомӣ дар бораи зан баргирифта аз урф ва иҷтимои давраи ўст ва ба қавле дар аҳди Ҷомӣ «зан дар ҳавзаи писандҳои қуруни вустой мезистааст» (Моили Ҳиравӣ, 1337: 123) ва ба зан бо бадбинӣ нигариста мешуд, (Сидк, 1380: 138) аммо агар дақиқтар нигариста шавад, назари ӯ бештар баргирифта аз омӯзаҳои Қуръон ва ҳадис аст. Ба унвони намуна вай мегӯяд:

Ҳайф бувад, к-аз паи фарзанду зан,
Доғ ниҳӣ ин ҳама бар ҳештан (Ҷомӣ, 1378, ҷ. 1: 512).

Манзури шоир дар ин байт гирд овардани мол ва амвол ба хоҳири зан ва фарзанд аст, ки муҳотабро аз доғи зар ва маскук ниҳодан бар худ ба хоҳири нонхӯрон наҳӣ мекунад. Чунон ки Худованди мутаъол дар Қуръони карим дар боби касоне, ки ба ҷамъ кардани беҳосили мол мепардозанд ва онро дар роҳи Худо инфоқ намекунанд, мефармояд: «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ...» Ва касоне, ки тилло ва нуқраро ганҷина ва захира ва пинҳон месозад ва дар роҳи Худо инфоқ намекунанд, мефармояд:

يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ هَذَا مَا كَنْزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَدُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ

Дар он рӯз, ки онро дар оташи ҷаҳаннам гарм ва сӯзон карда ва бо он суратҳо ва паҳлуяшонро доғ мекунанд (ва ба онҳо мегӯянд): ин ҳамон чизест, ки барои худ андӯхтед (ва ганҷина сохтед)! Пас бахшед чизеро, ки барои худ меандӯхтед (Тавба, 35)

Ҳар чӣ ҷуз Ҳақ, ҳама ғам асту ҳазан,
Чи сарову дуқону баччаву зан (Ҷомӣ, 1378, ҷ.1: 194).

Мафҳуми байти фавқро низ метавон баргирифта аз ояти каримаи зер донист, ки мефармояд: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» ва бидонед, амвол ва авлоди шумо василаи озмоиш аст ва (барои касоне, ки аз уҳдаи имтиҳон бароянд) подоши азиме назди Худост» (Анфол, 28). Ё дар ҷои дигар, ки мол ва фарзанд ва фузунии онҳоро мояи азоб муаррифӣ мефармояд: «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ

ва (фузунии) амвол ва авлоди онҳо туро дар шигифтӣ фуру набарад. Худо меҳаҳад онро ба василаи он дар зиндагии дунёи азоб кунад ва дар ҳоли қуфр бимиранд!» (Тавба, 55 ва 18). Низ бархе аз занон ва авлодро душмани муъминон муарифӣ фармуда, ки бояд аз онон парҳез кард: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ» «فاحذَرُوهُمْ...» Эй касоне, ки имон овардаед! Баъзе аз ҳамсарону фарзандонатон душманони шумо ҳастанд, аз онҳо барҳазар бошед»

Афзун бар таълими қуръонӣ, омӯзаҳои аҳодису ривоётро низ метавон дар шаклгирии андешаҳои манфии Ҷомӣ нисбат ба занон дарк кард. Чунонки дар абёти зер дар нақси занон мефармояд:

Зан чӣ бошад? Ноқисе дар ақлу дин

Ҳеч ноқис нест дар олам чунин.
Дур дон аз сирати аҳли камол,
Ноқисонро сухра будан моҳу сол (Ҷомӣ, 1378, ҷ. 1: 410).

Мафҳуми абётро метавон дар ин сухан аз Амиралмуъминин Алӣ (а) мушоҳида кард, ки: «معاشر الناس إنّ النساء نواقصُ الإي، نواقصُ الحظوظِ، نواقصُ العقول»... Эй гурӯҳи мардум! Занон дар имон ва ҳаззу ақл ноқис ҳастанд (Наҳҷ-ул-балоға, 79).

Дар бисёре аз маворид Ҷомӣ аз матн ва мафҳуми аҳодис ва ривоёт истифода мекунад ва аз онҳо дар чихати таҳриби унсури вучуди зан, камоҳӣ баҳра мебарад ва дар ҷой-ҷойи осори худ ба тариқи мухталиф дасти бад-ин кор мезанад, ки маъмултарини онҳо ин аст, ки афкори худро аз забони шахсияти дostonӣ баён мекунад. Масалан, бо таваҷҷӯҳ ба мафҳуми ҳадиси зер, ки дар он ба некӣ нисбат ба занон амр шудааст ва метавон гуфт, ки дар чихати риояти ҳоли занон аз сӯйи мард аст ва ҳадис худ мазмун ва мафҳуми мусбат дорад, чунонки Ҳазрати набӣ (с) мефармояд:

«: استوصوا بالنساء خيراً، فإنّ المرأة خلقت من ضلع أعوج...»

Бо занон ба некӣ рафтор кунед, зеро зан аз паҳлӯи қач халқ шудааст (Ҳамон ҷо, 54). Гӯйӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ танҳо ба баҳши нахусти ҳадис таваҷҷӯҳ дорад ва қач будани зоти занро аз ҳадис истинбот мекунад ва занро ба дурӯй, қачравӣ ва дурӯғӯй будан дар ақволу аҳвол муттаҳам мекунад ва мегӯяд:

Зан аз паҳлӯи чап шуд офарида,
Қас аз чап ростӣ ҳаргиз надида.
Бидонад, ҳар кӣ бишносад чапу рост,
Ки аз чап ростӣ мушкил тавон хост (Ҷомӣ, 1378, ҷ.2: 139).

Ин дар ҳолест, ки Ибни Арабӣ аз ҳамин ҳадиси шариф ба тамои ва камол баҳра мебарад ва бо зеҳне зебо ва боз гӯяд:

به المرأة الدنيا ومرتبّة عليا	«وما ذاك إلا عن وجود
من النفس في القرآن والضع	تحققت
العوجا	وقد صوّ عند الناس أنّ
وما كسرّها إلا طلاقٌ به تبلى	وجودها
فمعوجها يبقى وراحتكم تفي»	فإن رمث تقوياً لها قد
	كسرتها
	وإن شئت أن تبقى بها
	متمتعاً

(Ибни Арабӣ, 2011 м.: 155).

Яъне, он (унусат) ҷуз аз вучудест, ки бад-он маръа, дунё ва мартабаи волои (он) падида омадааст. Мардум бар ин боваранд, ки вучуди зан аз нафс (дар Қуръон) ва паҳлӯи қач офарида шудааст, ки агар бихоҳӣ онро рост кунӣ, хоҳӣ шикаст ва шикастани он ҷуз ҷудой нест, ки ба он гирифторм ой ва агар бихоҳӣ аз зан мутаматтеъ гардӣ, қачии ӯ ба ҳамон гуна боқӣ мемонад ва осоиши шумо аз байн равад.

Ҳамчунин, Ҷомӣ занро мавҷуде медонад, ки мазҳари маният ва пайваста дар паи ин маният аст ва дар воқеъ, ба навъе бо нигоҳе воқеъгароёна ба масоили биологии зан ва мард, мардони ҳақиқиро манияфкан медонад ва қасеро, ки ба ин дараҷа расида бошад, ки маниятро аз худ дур кунад, “мард” меҳонад, вале чунин қасе ҳаргиз «зан» нахоҳад буд, чун зан ба сиришт ва ба қаҳру қаср маниятпазир аст. Чунонки дар воқеияти ҳориҷӣ ва бо таваҷҷӯҳ ба ҷинси зан ва мард низ ин гуна аст ва аз ин рӯй мегӯяд:

Шав чу мардон, манӣ аз хеш фикан,
На манияҷуви маниягир чу зан (Ҷомӣ, 1378, ҷ. 1:664).

Бисёре дигар аз сифоти манфиро низ шоир барои занон дар осори худ зикр кардааст, ки ҳамаи онҳо ба навъе аз нигоҳи ғайриирфонӣ ва урфии ӯ ҳикоят дорад ва чунонки ёд шуд, бештари нақши омӯзаҳои қуръонӣ ва ҳадиси дар онҳои пурранг аст ва ё ба таври кулӣ метавон гуфт, ки дидгоҳи нимамазҳабӣ нисбат ба зан дорад. Аз он рӯй, «нимамазҳабӣ» зикр шуд, ки шоир аз мадҳ ва замми зан дар маорифи мазҳабӣ бештар ба ҷанбаи манфии он мутавассил мешавад ва баракси Ибни Арабӣ ҳамаи тавҷеҳҳо ва тафсирҳои ӯ аввалан, аз оёти Қуръони карим сатҳӣ ва мустақим аст ва сониян, аз таъолими аҳодис ва ривоёти ворида таъвил ва тафсиру тавҷеҳҳои манфӣ дорад. Ҳамчунин, метавон гуфт, ки вай ба истилоҳи имрӯзӣ, рӯйкарде ҷинсгаро нисбат ба зан дорад ва занонро бардаҳои ҷинсии шавҳарон медонад, ки дар мақоми тамсил метавон гуфт, дар нигоҳи ӯ занон ҳамчун обе ҳастанд барои фуру нишондани оташи шаҳвати мардон:

Чора набвад аҳли шаҳватро зи зан,

Сухбати зан ҳаст беҳи умр кан (Ҳамон ҷо, 410).

Асосан, ин бахш аз абёти Ҷомӣ «дар мазаммати занон» аст ва ҳамаи абёт дар сарзаниши ҷинси занон омада ва доди суханро дар ин ҳавза сар додааст. Вай занонро нахле мумаййин медонад, ки шоҳи вафо надорад, гулшани мушкинбӯ ва мевааш ширин нест ва низ ононро ҳоин ва бадахд муаррифӣ мекунад:

Нахлест, вале зи мӯй баста,

К-аз як чунбиш шавад шикаста.

Не аз гули ӯ машом мушкин,

Не меваи ӯ ба ком ширин.

Бар вай ҳама шоҳу барг бастанд,

Ҷуз шоҳи вафо, к-аз ӯ шикастанд...

Чун бо дигаре шавад ҳамоғӯш,

Паймони туро кунад фаромӯш.

Бигсил кафаш аз кафи нигорин,

Чун пок шуд аз нигор порин.

Кардаст ба дасти дигар оҳанг,

Кафро мадеҳ аз ҳиноӣ ӯ ранг (Ҳамон ҷо, ҷ. 2: 341).

Ёдоварии абёти зер аз Амиралмуъминин Алӣ ибни Абитолиб аст, ки мефармояд:

“دَعِ ذِكْرَهُنَّ فَمَا لَهُنَّ وَقَاءُ
يَكْسِرَنَّ قَلْبَكَ ثُمَّ لَا يَجْبُرُنَّهُ
رِيحُ الصَّبَا وَ غُھُودُهُنَّ سَوَاءُ
وَ قُلُوْا مِنَ الْوَقَاءِ خَلَاءُ”

(Девони имом Алӣ ибни Абитолиб, 1426 ҳ.қ. 14).

Яъне аз ёди занон бипарҳез, ки вафое надоранд ва боди сабо ва аҳди онон (дар ҳукм) яксон аст. Дилатро мешикананд ва дигар онро тармим намекунанд, чун дилҳояшон аз вафо тижӣ аст.

Г) Муқоисаи афкори Ибни Арабӣ ва Ҷомӣ дар бораи зан. Дар муқоисаи афкори Ҷомӣ бо Ибни Арабӣ метавон ба ду нукта ишора кард: нахуст ин ки Ҷомӣ дар осори худ бештар «таҷарруд»-ро меситояд ва муҳотабро ба таҷарруд ва дурӣ аз тааллуқ ба зан ташвиқ мекунад, чаро ки аввалан, ҳар солиқ ва марди раҳе, ки ҳамаи асбоби ҷаҳонро яқсу наниҳад, зансифат аст ва ба қавли худӣ шоир ҳатто зан аз ӯ беҳтар ва бартар аст:

Касби асбоб бувад пардагарӣ,

Шеваи фақру фано пардадарӣ.

Мардие кун, ҳамааро як сӯ неҳ,

В-арна дар фақру фано зан зи ту беҳ (Ҷомӣ, 1378, ҷ.1: 609).

Сониян, ин ба он хотир аст, ки дар назари ӯ «зан» айнаи “чаҳон” омад ва монанди он мояи гирифторм ва фитна аст:

Зан омад чаҳон, сухраи зан мабош,

Барои зан ин сон фурӯтан мабош (Ҳамон ҷо, ҷ.2: 484).

Солисан, агар ҳам Ҷомӣ тавсия ба издивоҷ ва таахул мекунад, бадбиниона ба зан менигарад ва мегӯяд зани муносиб ҷуз дар ҳаёл ёфт намешавад ва агар ҳам ба фарзи маҳол ёфт шуд, бояд домани поки ӯро ғанимат шумурд. Бинобар ин, аз назари ӯ ҳамаи занон доманолудаанд:

Макун зан ва гар зан кунӣ, зинҳор

Зане кун барӣ аз ҳама айбу ор.

Чу дурри гаронмоя равшангуҳар,

Садафвор бар тирагон баста дар.

Ҷамоли вай аз чашми бегона дур,

Зи наздикии ошноён нуфур.

Чунин зан наёбӣ ба ҷуз дар ҳаёл

Ва гар з-он, ки ёбӣ ба фарзи маҳол.

Ғанимат шумар домани поки ӯ,

Ки аз хуни сад мард бех хоки ӯ (Ҳамон ҷо, 82-481).

Ин андешаи Ҷомиро дар кутуби сӯфияи пеш аз ӯ низ метавон мушоҳида кард, ки дар бештари онҳо «таҷарруд» ва «тафарруд» бар «тааххул» ва “никоҳ” марҷаҳ аст. Ба унвони намуна Иззуддин Маҳмуди Кошонӣ (735 қ.), ки аз шорехони “Фусус-ул-ҳикам”-и Ибни Арабӣ низ ҳаст, дар китоби “Мисбоҳ-ул-ҳидоя ва мифтоҳ-ул-кифоя”-и худ фаслери бо унвони «Дар одоби таҷарруд ва тааххул» зикр кардааст. Бо вучуди ин, агар суҳанони Ҷомӣ бо ҳамин меъёри андешаҳои сӯфиёнаи мавҷуд дар осори сӯфия низ санҷида шавад, дидгоҳи Ҷомӣ манфитар аст. Масалан, Маҳмуди Кошонӣ дар китоби мазкур таҷаррудро то он гоҳ салоҳ медонад, ки солиқ дар авоили сулук аст ва ба истилоҳ ҳанӯз ба дараҷаи мардӣ ва мардонагӣ насадааст ва пас аз он ки дар сулуки худ ба ҷамъияти хотире даст ёфт ва бо нафс (ки дар ҳукми зан аст) муҳолифат кард ва ба ҳолати мақомоте расид, равост, ки аз таҷарруд дарояд ва тааххул ихтиёр кунад. Ба иборате агарчи роҳи миёнаро дар пеш гирифтааст ва ҳам таҷарруд ва ҳам тааххулро бо ҳам мепазирад ва гӯяд, ки “маншаи ин таъориз ва тақобули нуфус аст” (Кошонӣ, 1381: 255) Аммо дар кул аз чунин суҳаноне бӯи истехбоб меояд. Бад-ин мафҳум, ки издивоҷ ва никоҳ назди эшон фарз нест, балки мустаҳаб аст ва дар ин назари худ аз ҳадиси маъруфи Набӣ (с) мадад меҷӯянд ки : «التَّكَاُحُ سُنَّتِي...» Бишри Ҳорисро гуфтанд мардум дар ҳаққи ту суҳанҳо мегӯянд. Пурсид, ки чӣ мегӯянд? Гуфтанд, мегӯянд суннати никоҳ тарк кардаӣ. Гуфт эшонро бигӯед, ки ман ҳанӯз ба фарз машғулам, ба суннат наменпардозам”. Ҳамаи ин суҳанон бо андешаҳои Ибни Арабӣ чандон мувофиқ нест ва вай, чунон ки пеш аз ин низ ишора шуд, никоҳ ва издивоҷро бар таҷарруд тарҷеҳ медиҳад (Р.К. Ибни Арабӣ, Бито, ҷ. 2: 217) ва занро оинаи атимма ва акмали мард барои дидани сурати худ ва Худои худ медонад: «فَشْهَوْدَهُ: فَشْهَوْدَهُ الْحَقُّ فِي النَّسَاءِ أَكْظَمُ الشَّهَوْدِ وَأَكْمَلُهُ: بِسْ شْهَوْدِ حَقِّ دَرِ» (Хоразмӣ, 1385: 787-788). Ва «فَشْهَوْدَهُ الْحَقُّ فِي النَّسَاءِ أَكْظَمُ الشَّهَوْدِ وَأَكْمَلُهُ: بِسْ شْهَوْدِ حَقِّ Dَرِ» (Хамон ҷо, 788). Аз ин рӯ, издивоҷ ва никоҳ дар назари ӯ бар таҷарруд бартарӣ дорад ва дар воқеъ, нигоҳи Ибни Арабӣ ирфонитар аст аз дигар матасаввифа ва Ҷомӣ ва амсоли ӯ бештар роҳу шеваи зухд ва тариқи тасаввуфи хушкро дар пеш гирифтаанд, бар хилофи Ибни Арабӣ, ки одати ӯ ба таъвили ҳар чизе бар мабной назарияи ваҳдати вучуд аст ва занонагӣ ва мардонагиро ду рӯи як ойна ва маръаро сурати одами кулӣ ба унвони мард медонад, ки мард Худоро дар ин сурати худ (маръа) мебинад ва ин шуҳуд комилтарин шуҳуд дар назар ӯст, ки ин суҳани вай бо аҳодиси марвӣ низ ҳамхонӣ дорад. Чунон ки дар аҳодис омада, ки

мардони рост, ки бо зане васлат кунанд, ки вақте ба чехрааш менигаранд, Худоро ба ёди ӯ андозад. Ин дар ҳолест, ки дар андешаҳои Ҷомӣ ҳеҷ пайванде миёни зан дар ҳар ду маънои вучудшиносӣ (унусат) ва ҷинси мавҷуди ҳақиқӣ (зани заминӣ) вучуд надорад.

Метавон гуфт, ки Абдуррахмони Ҷомӣ алорағми ин, ки аз шорехони осори Ибни Арабӣ аст ва қоидаи бояд дар андешаҳои худ низ пайрави ӯ бошад, бо таваҷҷӯҳ ба мавзӯи мақолаи ҳозир, вай дар бораи “маръа-зан” дар бисёр мавозеъ аз осори худ ҳаминон бо андешаҳои ирфонии Ибни Арабӣ тариқи ирфонро тай кардааст ва гоҳе ба “одами кулӣ”, “шайх” ва “дил” оина итлоқ мекунад. Аммо дар бораи зан Ибни Арабӣ дидгоҳе комилан мусбат нисбат ба ӯ дорад ва дар маънои урфӣ низ ба зан ба унвони ҷинс ва мавҷуди муаннас нигоҳи мусбат дорад ва ба дидаи икром ва эҳтиром ба ҳамин мавҷуди муаннас менигарад ва афзун бар ин, ӯ занро ба унвони оинҳое мебинад, ки мард дар оинаи зоти ӯ Худо ва худро мебинад, ё ўро сурати мард мебинад. Ҳамчунон ки номи (мард) мутабиқи ҳадиси Набӣ (с) сурати илоҳӣ аст. Дар воқеъ, дар вучудшиносии Ибни Арабӣ одами кулӣ, ки ҳамон ақли кулӣ аст, ба унвони зукурат (мард) амал мекунад ва ин зукурат бе вучуди унусат “маръа” таъсире дар олам нахоҳад дошт ва ин ҳама аъёну мазоҳири касира аз он падида нахоҳад омад ва барои зуҳури ниёз ба никоҳ бо унусат дорад, ки ҳамон нафс куллия аст. Ин рӯйкарди Ибни Арабӣ комилан дар ҳавзаи ирфонӣ қобил таваҷҷӯҳ аст, ки дар осори Ҷомӣ намуде надорад, ё агар дорад, бо таъвили мухталиф бояд чунин фикреро бар осори ӯ таҳмил кард. Чаро ки бештари андешаҳои Ҷомӣ дар боби “зан” аввалан, манфӣ аст ва сониян, маҳдуд ба ҳамини буъди ҷисмонӣ ва заминии зан аст ва ба таъбире метавон гуфт, нигоҳи ӯ ба зан манфӣ ва якранг аст (Р. К. Сиддиқӣ, Бито: 139). Ва ба иборате пайванде миёни «маръа» ва «миръот» дар ҳавзаи урфу ирфон дар осори ӯ дида намешавад ва бештари дидгоҳи ӯ мутаассир аз омӯзаҳо ва маорифи Қуръон ва ҳадис аст ва истинботҳои ӯ аз аҳодис ва ривоят ва оёти Қуръони карим низ бештар мустақим ва бе ҳеҷ таъвили тавҷеҳи ирфонӣ аст. Бар хилофи Ибни Арабӣ, ки ҳар ҳадис, ривоят ва оятро мутабиқи назарияи ваҳдати вучуди ҳеш таъйин, тафсир ё тавҷеҳ мекунад. Бинобар ин, метавон гуфт, Ҷомӣ дар ин замина ҳеҷ таъсире аз Ибни Арабӣ напазируфтааст ва афкори ӯ дар ин бора мутаассир аз андешаҳои суфӣи зоҳиди пеш аз худ аст, ки таҷаррудро бар тааххул тарҷеҳ медоданд ва зану фарзандро мояи ташвиши хотир медонистанд. Шояд чунин дидгоҳи манфӣ нисбат ба зан натиҷаи шароит ва авзои ҷомеа ва ҳуди шоир бошад. Ба ҳар рӯ, тазоди дидгоҳи Ибни Арабӣ ва Ҷомӣ дар бораи зан ва адами пайванд миёни “зан” ва “оина” дар ҳавзаи ирфонӣ комилан машҳуд аст.

Пайнавиштҳо

1. Ҳамчунон, ки имрӯза ба мардоне, ки хусусиёти занонро доранд, низ зансифат мегӯянд, ки ба таъбире дигар метавон ононро ишбоҳ-ур-риҷол донист.

2. Дар суҳанони бархе машоҳири сӯфия низ гоҳе зан бо нафси инсонӣ санчида шудааст. Масалан, “Дарвешро гуфтанд: Чаро зан нахоҳӣ? Ҷавоб дод, ки эҳтиёҷи ман акнун ба талоқи нафс беш аз он аст, ки ба никоҳ ва тазаввуч, вақте ки нафсро талоқ диҳам, раво бувад, ки зане дигар хоҳам!” (Кошонӣ, 1381: 255). Чунонки мушоҳида мешавад, ба нафси мард зани нахуст итлоқ шуда, ки бо талоқ додани ин зан гирифтани зане дигар раво дониста шудааст.

3. Тамомии хутба чунин аст:

“معاشر الناس، إنّ النساء نواقصُ الايمان، نواقصُ الحظوظ، نواقصُ العقول: فأما نقصان ايمانهن فقعودهن عن الصلاة والصيام في أيام حيضهن، وأما نقصان عقولهن فشهادة إمرأتين منهكته شهادة الرجل الواحد، وأما نقصان حظوظهن فمواريتهن علي الإنصاف من مواريت الرجال؛ فاتقوا شرار النساء، وكونوا من خيارهن علي حذر، ولا تطيعوهن في المعروف حتي لا يطمعن في المنكر

Эй мардум! Ҳамоно занон дар муқоиса бо мардон дар имон ва баҳраварӣ аз амвол ва ақл ноқис ҳастанд, аммо тафовути имони бонувон барканор будан аз

ناموزи рӯза дар айёми одати ҳайзи онон аст ва тафовути ақлашон бо мардон бад-он ҷиҳат, ки шаҳодати ду зан баробари шаҳодати як мард аст ва сабаби тафовут дар баҳраварӣ аз амвол он, ки ирси бонувон нисфи ирси мардон аст. Пас, аз занони бад бипарҳезед ва мувоҷиби неконашон бошед, дар хостаҳои неку ҳамвора фармонбардорашон набошед, то дар анҷоми мункарот тамаъ наварзанд».

Албатта, ин ки шаҳодати ду зан нишонаи нақс доништа шуда, ба хоҳири он нест, ки занон аз дарку фаҳми камтаре бархурдоранд, балки онро натиҷаи фаромӯшии занон ба хоҳири анҷоми умури манзил ва тарбияти фарзандон ва ғайра доништаанд ва бад-ин далел, шаҳодати ду зан лозим аст, то агар яке фаромӯш кард, дигарӣ мутазакир шавад. (Барои огоҳии бештар р. к. Ҷавидии Омулӣ, 1371: 344)

4. Тамоми ҳадис чунин аст:
«استوصوا بالنساء خيراً، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعِ أَوْجٍ وَإِنَّ أَوْجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهُ كَسْرَتُهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَوْجًا، فاستوصوا بالنساء خيراً»

Бо занон ба некӣ рафтор кунед, зеро зан аз паҳлӯи чап халқ шудааст ва дар данда он чи қаттар аст, болотар аст, агар бихоҳед рост кунед, онро мешиканед ва агар раҳояш кунед, қатч мемонад. Пас, бо занон ба некӣ рафтор кунед”.

5. “Ва таҷарруд аз издивоҷ ва авлод мадади ҷамъияти хотир ва сафои вақт, лаззати айшу фароғати тоат ва улувви ҳиммат” (Кошонӣ, 1381: 256).

6. “Ва дар ҳаққи ҷамоате, ки нуфуси эшон аз татаббӯи ҳаво рӯй бартофта бошад ва аз тайши муҳолифот сукун ва аз тамаъ инният ёфта ва аз муковихату мунозиҳат бо дил мунсалиҳ ва мунхалиф шуда ва иморату ишорати дилро мутеъ ва мӯҷиб гашта, никоҳ ва тааххул фазилат бувад” (Ҳамон ҷо, 255).

АДАБИЁТ

1. - Қуръан Ҳарим.
2. ابن عربى، محبى الدين . (بى تا). الفتوحات المكيّة. 4 جلد. بيروت: دار صادر.
3. - (2011م). ديوان ابن عربى. شرحه احمد حسن بسنج. الطبعة الثالثة. بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية.
4. جامى، عبدالرحمن بن احمد. (1370). نقد النصوص فى شرح نقض الفصوص [ابن العربى]. با مقدمه و تصحيح و تعليقات و بيليام چيتيک و پيشگفتار جلال الدين آشتياني. تهران: مؤسسه پژوهشى حکمت و فلسفه ايران.
5. - (1378). هفت اورنگ. با همکارى انستيتو شرق شناسى و ميراث خطى. 2 جلد. چاپ اول. تهران: مرکز مطالعات ايرانى، دفتر نشر ميراث مکتوب، آيينه ميراث.
6. - جوادى آملی، عبدالله. (1371). زندر آيينه جلال و جمال. چاپ دوم. تهران: مرکز نشر فرهنگى گيرجاء.
7. - جودة نصر، عاطف. (1978م). الرمز الشعري عند الصوفية. الطبعة الأولى. بيروت: دارالاندلس و دار الکندى.
8. جهانگیرى، محسن. (1390). محبى الدين ابن عربى؛ چهره برجسته عرفان اسلامى. چاپ ششم. تهران: دانشگاه تهران.
9. - (1381). مقام زن در عرفان ابن عربى در حدود شريعت. فلسفه. پاييز و زمستان 1381. شماره 7 و 6. صص 5-20.
10. خوارزمى، تاج الدين حسين. (1385). شرح فصوص الحکم. چاپ چهارم. تهران: مولى.
11. - دانشنامه زبان و ادب فارسى. (1386). به سرپرستى اسماعيل سعادت. ج 2. چاپ اول. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسى.
12. - ديوان الإمام على بن أبى طالب. (1426ق). إعتنى به عبدالرحمن المصطاوى. بيروت - لبنان: دار المعرفة.
13. - السلمى النيسابورى، أبو عبدالرحمن محمد بن الحسين بن محمد بن موسى بن خالد بن سالم. (1419ق./ 1998م). طبقات الصوفية و يليه ذکر النسوة المتعبدات الصوفيات. تحقيق مصطفى عبدالقادر عطا. بيروت: دار الكتب العلمية.
14. شريف الرضى، محمد بن حسين. نهج البلاغه. (1380). قم: لاهيجى.
15. صدرى نيا، باقر. (1388). فرهنگ مآثورات متون عرفان (مشمتمل بر احاديث، اقوال و امثال متون عرفانى فارسى). تهران: سخن.
16. صدقى، حسين. (1380). «اندیشه های جامى در مثنوى های هفت اورنگ». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانى تبریز. شماره 178 و 179. بهار و تابستان 1380. صص 119-153.
17. فروزانفر، بدیع الزمان. (1390). احاديث و قصص مثنوى. ترجمه و تنظيم: حسين داودى. تهران: اميرکبير.
18. - قرشى، على اکبر. (1371). قاموس قرآن. چاپ ششم. تهران: دارالکتب الإسلاميه.
19. قيصرى رومى، محمد داود. (1375). شرح فصوص الحکم. به کوشش سيد جلال الدين آشتياني. چاپ اول. تهران: علمى و فرهنگى.
20. کاشانى، عزالدین محمود بن على. (1381). مصباح الهداية و مفتاح الکفاية. با تصحيح و مقدمه و تعليقات استاد علامه جلال الدين همایى. چاپ ششم. تهران: هما.
21. کتو، هنية. (2008م). نزهة براضة الاوثنة فى الفكر ابن عربى. الطبعة الأولى. بيروت - لبنان: دار الساقى.
22. لويى، معلوف. (1380). المنجد. ترجمة احمد سنيح. 2 جلد. چاپ سوم. تهران: اسلام.
23. مایل هروى، نجيب. (1377). جامى. طرح نو: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى.
24. مبلغ، محمد اسماعيل. (1343). جامى و ابن عربى. از نشریات انجمن جامى.
25. مجلسى، محمدباقر. (1404ق.). بحار الأنوار. بيروت - لبنان: مؤسسه الوفاء.
26. محمد منصور، ابراهيم. (1996م). الشعر و التصوف؛ الأثر الصوفى فى الشعر العربى المعاصر. القاهرة: دار الأمين.
27. مسلاتى، ميسون. (1997م). قراءة معاصرة لأفكار ابن عربى. الطبعة الأولى. استكهلم - سودان: دار أفنطة للنشر و التوزيع.

28. -مصطفوى، حسن. (بى تا). التحقيق فى كلمات القرآن الكريم. چاپ سوم. بيروت، قاهره، لندن.
 29. هادى بور نهزمى، يوسف. (1389). «المرأة و الخمره رمزان فى الشعر الصوفى». التراث الأدبى. السّنة الثانية. العدد الثالث. صص 179-203.
 30. -نهج الفصاحه. (1385). به كوشش دكتور على شيروانى. چاپ اول. تهران: دارالفكر.
 31. Corbin, Henry. (1969). *Creative imagination in the Sufism of Ibn'Arabi*. Trans by: Ralph Manheim. London.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ «ЖЕНЩИНЫ» И «ЗЕРКАЛА» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖАМИ И ИБН АЛ-АРАБИ

Абдуррахман Джами наряду с тем, что является крупным поэтом и прозаиком своего времени, считается самым удачливым комментатором идей Ибн ал-Араби. Поэтому в сочинениях этих двух мыслителей можно проследить много общего. В настоящей статье анализируются два понятия: «женщина» и «зеркало» в произведениях Ибн ал-Араби и Джами. Вывод из данной статьи заключается в том, что в понимании «зеркало» у этих творческих личностей единый подход, но взгляды их о женщине расходятся. Взгляды Джами на женщину, по сравнению взглядов Ибн ал-Араби являются отрицательными. Данное обстоятельство связано с его религиозными убеждениями и социальным окружением той эпохи, где жил и творил Джами.

Ключевые слова: Джами, Ибн ал-Араби, суфизм, женщина, зеркало.

COMPARATIVE ANALYZES OF “WOMEN” AND “MIRROR” IN JAMI’S AND IBN-AL-ARABIA’S POEMS

The Present article analyzes two views: “women” and “mirror” in Jami’s and Ibn-Al-Arabia’s poems. The expectations of this investigation is that the meaning of mirror in two poems are the same, but their view about women is at variance. Jami’s point of view in compare with Ibn-Al-Arabia is negative. That is related to religion.

Key words: Jami, Ibn-Al-Arabia, Sufism, woman, mirror.

Сведения об авторах: *Расул Чехракони Мунтазир* - преподаватель Тегеранского педагогического университета имени Дабир Шахида Риджои. Email: r.chehreghani@yahoo.com

Саид Косими Пуришукх - выпускник докторантуры (Phd) Тегеранского университета имени Аллома Табатабои, Иран. E-mail: Saeedghpo@chmail.ir

ТАҲЛИЛИ МУҚАДДИМАИ МАСНАВИИ “ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дурманова Саврия
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маснавии “Хирадномаи Искандарӣ”-и Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ тибқи суннати маснависароии форс-тоҷик бо ҳамди Худо шурӯъ мешавад. Аз оғози адабиёти форсии тоҷикӣ бахши муқаддимаии маснавиҳо шомили ҳамди Худованд, наъти Расули акрам (с.), муноҷот, ситоиши подшоҳони замона, сабаби назми китоб, ситоиши сухан, оғози дoston ва ғайраҳо иборат мебошад.

Дар бораи оғози маснавиҳои Низомӣ профессор Х. Шарифов чунин менависад: “Муқаддимаи маснавиҳои Низомӣ аз муноҷоту наът, сабаби назми китоб, ситоиши сухан, рӯҷӯҳо дар шакли масалу хитобаҳои шоир ва оғози дoston иборат мебошад” (5, 22).

Маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и Абдуррахмони Ҷомӣ низ чун идомаи суннати маснависароӣ дорои ҳамду наът, муноҷоту меъроҷ, мадҳи Хоҷа Аҳрори Валӣ ва Султон Хусайн Бойқаро мебошад. Вале ҳамин қисмати муқаддимоти дostonҳо дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода нашудаанд. Шояд сабаб он бошад, ки ин фаслҳо ба сюжети маснавиҳо пайвастагӣ надоранд. Дуюм, дар солҳои ҳукмронии сиёсати давлатдорӣ Шӯравӣ мутолиаи чунин осор мамнӯъ буд. Аз донишмандону адибоне, ки асарҳои мавзӯҳои мазҳабӣ доштанд, аз ҳамду наът, муноҷот ва ғайра баҳс мекарданд, осорашон рӯйи ҷоп намеомад. Ҳангоми ба ҷоп омода кардани осори адабие, ки мазмуни мазҳабӣ дошт, хатман ихтисорот ба амал меомад.

Ба қавли профессор Худой Шарифов “Ин амали нораво дар чопи дигар асарҳо низ татбиқ шуда, китобҳо бо сару пой бурида, бо рӯху равони коста ба хонандаи ноозмуда пешниҳод мешуданд” (6, 81).

Чунин ихтисор ва ҳазф намудани қисматҳои муқаддимоти дар ҳамаи маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ба мушоҳида мерасад.

Дар маснавии “Лайлӣ ва Мачнун” 127 байт аз аввали китоб ихтисор шудааст. Дар маснавиҳои “Силсилат-уз-заҳаб”, “Саломон ва Абсол”, “Тухфат-ул-Аҳрор”, “Субҳат-ул-аброр” низ ихтисорот вучуд дорад. Профессор Аълоҳон Афсаҳзод дар пешгуфтори маснавии “Силсилат-уз-заҳаб” менависад: “Дар вақти интиҳоб бахшҳое, ки мувофиқи анъанаи дostonсарoии классикӣ ба наъту муноҷот ва мадҳу ҳамд бахшида шудаанд ва порчаҳое, ки дар онҳо мазмунҳои диниву ирфонии шоир баралоина инъикос ёфтаанд, ихтисор карда, партофта шуд” (3, 288).

Маснавии “Силсилат-уз-заҳаб” низ бо ҳамди Худо шуруъ мешавад ва бо чунин суҳанон оғоз мегардад:

Лиллаҳ-ул-ҳамд қабла кулли калом,
Ба сифот-ил-чалoли вал-икром,
Ҳамди Ё тоҷу тораки суҳан аст,
Садри ҳар номаи наву куҳан аст.
Хома чун тоҷи нома орояд,
Дуррат-ут-тоҷ номи ӯ шояд.
Аллаҳ-аллаҳ чи турфа ном аст ин,
Вирди дил ҳарзи ҷон тамоm аст ин(3,2).

Тибқи таълимоти Қуръон ва суннат, пеш аз оғози ҳар коре бояд тасмия гуфт ва барои бобарор анҷом ёфтани он ҳамди Худоро ба ҷо бояд овард. Мавлоно Ҷомӣ низ суҳани худро бо ин суҳанон оғоз намуда, таъкид мекунад, ҳамди Худованд тоҷи суҳан ва садри ҳар номаи куҳнаву наv аст. Вале ҳамин қисмати маснавӣ дар осори мунтахаби Ҷомӣ, дар ҷилди сеюм ҳазv шудааст.

Дар маснавии “Юсуф ва Зулайхо”, ки аз чор ҳазор байт иборат аст, ҳангоми ба алифбои имрӯза ба нашр ҳозир намудан, 3134 байт мураттаб гардидааст. Ба қавли мураттабони китоб, “байту порчаҳои ҷудогонаи характери динӣ ва муҳокимоти фалсафии тасаввуфӣ дошта, ки бо мазмуни худ ба талаби ғоявӣ ва завқи оммаи хонандагонӣ мо бегона мебошад, сарфи назар карда шуд” (4, 5).

Маснавии “Ҳирадномаи Искандарӣ”, ки охириин достони “Ҳафт авранг” аст, аз мадди назар дур намондааст. Дар мунтахаби осори Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки бо кӯшиши профессор Аълоҳон Афсаҳзод ба ҷоп омода шудааст, қисмати муқаддимоти асар, ки ба ҳамди Худованд бахшида шудааст, дар ҳаҷми 637 байт ихтисор гардидааст, ки аз дoston 8 қисми пурра – бобҳои анъанавӣ -228 байтро ташкил медиҳад. Аз он ҷумла, фасли аввал аз 74 байт иборат буда пурра ихтисор гардидааст.

Ҳар кор, ки оғоз мегардад, бояд бо калимаи тасмия - “Бисмиллоҳ” шуруъ гардад, то поёни кор бонизому босифат ва самаранок ба анҷом бирасад ва натиҷаи хуби он маълум гардид. Ҷомӣ низ ба ин суннату анъана пайравӣ карда, маснавиро бо номи Аллоҳ таъоло оғоз менамояд. Дар фасли аввали маснавӣ Мавлоно Ҷомӣ ба ҳамду ситоиши Худованд мепардозад ва бо чунин суҳанони пурмазмуну ҷозибанок ба сурудани он оғоз менамояд:

Илоҳӣ, камоли илоҳӣ турoст,
Ҷамоли ҷаҳонподшоҳӣ турoст.
Ҷамоли ту аз вусъи²⁰ биниш бурун,
Камол аз ҳади офариниш бурун (3,912) .

²⁰вусъ – қувват, қудрат, имконият

Шоир таъкид мекунад, Ў баланд аст ва ҳеч гоҳ Ўро паст нахоҳанд хонд ва қуввати олияш аввалу охиrho дар як дам ҳам месозад ва ҳам нобуд месозад, аз нестӣ ҳастӣ месозад ва он чи ҳаст, нест мешавад.

Баландию пастӣ нахонам ту ро,
Муқайяд²¹ ба инҳо надонам ту ро.
На танҳо баландию пастӣ туй,
Ки ҳастидеху ҳасту ҳастӣ туй (3,912) .

Ҷомӣ мегӯяд, ки вучуди Худованд азалист, пеш аз офаринши оламу одам буд ва баъди аз байн рафтани оламу одам низ боқист, яъне абадӣ мемонад. Пайдою пинҳон Ўст ва он чизе дар чашму дар дил ҳаст аз Ўст. Зеби ҳастии кас, биной аз Ў аст.

Туй чумлаю ғайри ту ҳеч нест,
Дар ин нукта як мӯ ҳаму печ нест.
Чу берунӣ аз ақлу ҳаму қиёс,
Ту ро чун шиносам мани ношинос.
Ва з-он рӯ, ки пайдою пинҳон туй,
Ба ҳар чӣ афтадам чашму дил он туй (3,913) .

Ба андешаи Ҷомӣ, тибқи таълимоти исломӣ, ҳар чизе, ки дар олам мавҷуд шудааст, ҳастии худро аз Офаридгори ҷаҳон ёфтааст. Бо номи Ў шуруъ мешавад ҳама чиз ва бо номи Ў хатм мегардад. Ҳар мавҷуде, ки дар поёну болои олам аст, барои мавҷудияти худ ба Худованд ниёз дорад ва эҳтиёҷ дорад:

Хирад ҳаст аз он нома ҳарфи нахуст,
Ки дебочаи нома з-он шуд дуруст.
Бувад охирин ҳарф аз он одамӣ,
Бар ӯ хатм шуд мансаби хотамӣ.
Зи оғози ин нома то хатми кор,
Гар орад яке номачӯ дар шумор.
Ҳама дафтари фазлу инъоми туст,
Муфасссал шуда нусхаи номи туст.
Нагӯям, ки номат ҳазору якест,
Ки бо он ҳазорон ҳазор андакест.
Биҳишт аст манзилғаҳи зираке,
Ки кӯшад дар ақсой сад кам яке (3,913).

Мавлоно Ҷомӣ зорӣ мекунад, ки барои тоату ибодат ва зикри Худованд бар ман қуввату тавоноӣ бахш ва имони маро мустаҳкамтар гардон:

Бичунбон бад-ин субҳа²² ангушти ман,
Ваз-он мӯҳра гардон қавӣ пушти ман.
Бувад дар раҳат субҳахонии сипеҳр,
Ки гардад аз ӯ мӯҳра сони моҳу меҳр.
Ба тасбеҳхонӣ ту меҳонияш,
Аз он аст ин муҳрагардонияш.
Табоиъ²³, ки бо якдигар ҷангианд,
Зи тадбири ту рӯ ба якрангианд (3,913) .

Шоир Худовандро сарчашмаи ҳар чашмаи вучуд ва ихтироъгар, оштидиҳандаи бандагон, бахшоянда, рӯзидеху раҳнамо, парварандаи ақл, кушояндаи ториқиҳо барои ақл, роҳкушои орифон ва ғайраҳо медонад:

Зи ту об бо оташ омехта,
Зи ту хок дар бод овехта.
Шуд аз сулҳ эшон дар ин кӯҳнадайн²⁴,

²¹муқайяд – 1.занҷирбандшуда; 2.алоқаманд, маҳдудкардашуда

²²субҳа – 1.намоз, зикри Худо; 2.тасбеҳ

²³табоиъ – ҷавҳар (фалс.); унсурҳои табиат, ҳодиса (қувваҳои) табиат

Басе хайр зохир, ки ас-сулҳ хайр.
Аз он сулҳ конҳо пур аз гавҳар аст,
Замин бар дарахтон боровар аст.
Ва з-он аст дар чонвари зиндагӣ,
Пас аз зиндагӣ васфи пояндагӣ.
Ва з-он аст дар одамӣ дину дод,
Зи дониш ба ҳар кор банду кушод.
Туию к-аз ту касро набошад гузир²⁵,
Дар афтодагиҳо туй дастгир(3,913) .

Ва ҷойи дигар мегӯяд, ки аз касе чизе талаб надорам, чунки чизе хоҳам аз Ту меояд, то фармон аз Ту набошад, чизе зи ҷо начунбад, ҳатто бе амри ту мӯре зи ҷояш намечунбад:

Надорам зи кас дастгирӣ ҳавас,
Зи дасти ту меояд ин кору бас...
Чу сарриштаи кор дар дасти туст,
Кунанда ба ҳар кор побастӣ туст.
Сазад гар зи ҳайрат барорем дам,
Чу мухтор бошему маҷбур ҳам.
Фалак бо ҳама сийти²⁶ току тараб,
Начунбад зи ҷо то нагӯӣ ба чанб²⁷.
Агар бе ту мӯре бичунбад зи ҷой,
Дар он чунбиши ӯ бувад як Худой...(3,913).

Ҷомӣ мутафаккири барҷаста аст ва ба яғонагии Худованд эътиқоду боварӣ дорад ва дугӯӣ намекунад ва медонад, ки баъди зиндагонӣ ҳатман маргу нестӣ меояд:

Нишастаст дар табъи ҳар зираке,
Ки дорад ду гетӣ муассир яке.
Яке ҷӯӣ Ҷомӣ дучӯӣ макун,
Ба майдони ваҳдат дугӯӣ макун.
Яке асли ҷамъияту зиндагист,
Дуе тухми маргу паркондагист (3,913).

Фасли дигари маснавӣ, ки “Муноҷот дар изҳори афтодагӣ, аҷзу пирӣ ва ба пойи марде инояти²⁸ истидъои²⁹ дастгирӣ” унвонгузорӣ шудааст, ҳамагӣ аз 64 байт иборат аст ва ин қисмат пурра дар осори мунтахаб ҳазф шудааст. “Хирадномаи Искандарӣ”, ки соли 1485 эҷод гардидааст ва дар он ҳангом синни Мавлоно Ҷомӣ ба 71-солагӣ мерасид. Албатта, дар ин синну сол тавону равони инсонӣ коста мегардад ва хоҳиши тавбаву зорӣ зиёдтар мешавад, кас меҳаҳад гӯшанишинӣ ихтиёр намояд. Чун марг наздик шудан мегирад, афтодарӯҳӣ дар инсон пайдо мешавад ва дар вақти нотавагонӣ инсон меҳаҳад даст аз дунё шуста узлатнишинӣ ихтиёр кунад ва ба зикри Худованд бештар машғул гардад. Шоир аз Бахшоянда талаб дорад, ки дар ин айём абри саховат бар сараш густурда шавад ва аз очизию нотавагонии хеш арз мекунад. Ин фасл бо чунин суханҳо оғоз шудааст:

Карамгустаро, очизу музтарам!³⁰
Бигустар саҳоби³¹ карам бар сарам.
Ба аҷзу заифию пирим бин!

²⁴кӯҳнадаир – дунё, ҷаҳон

²⁵гузир – раҳой, халосӣ аз чизе; чора, илоҷ

²⁶сийт – шараф, шухратманд; номи нек; овоза, хабар

²⁷чанб – паҳлӯ, тараф

²⁸иноят – мададгорӣ, дастгирӣ, ёрӣ, меҳрубонӣ

²⁹истидъо – илтимос, хоҳиш, талаб

³⁰музтар – зарардида, зараррасида; ноилоҷ, ночор, дармонда; маҳдудкардашуда; душвор, вазнин

³¹саҳоб – абр, абри сиёҳ; тирагӣ, норавшанӣ; беҳадду ҳисоб

Зи асбоби қувват фақирим бин!
На дасте, ки коре барояд аз ӯ,
На пойе, ки роҳе кушояд аз ӯ (3, 913).

Ҷомӣ хоҳиш дорад, ки аз гуноҳон қалбашро пок созад ва аз нури Алӣ равшан гардонад. Аз ноҷуриҳои замона шикоят мекунад, ки пуштам дуто гаштаву коматамро рост карда наметавонам, вале бо ин ҳама ногувориҳои зиндагӣ аз Ту чизе намехоҳам, намехоҳам, ки ба ман бихишт насиб гардаду хурони бихиштӣ:

Бибахшояшу лутфи дасте кушой!
Бибахшо бар ин пири бе дасту пой!
Ҷавонӣ, ки бо дилсиёҳӣ гузашт,
Ба мӯи сияҳ дар табаҳӣ гузашт.
Сияҳмӯй аз ман чу бартофт рӯй,
Ту низ аз дили ман сиёҳӣ бишӯй!
Чу шуд мӯям аз нури пирӣ сафед,
Магардон зи нури худам ноумед!
Диламро, ки омад сиёҳӣ писанд,
Зи нури Алӣ нур кун баҳраманд!
Сиёҳии дил шуд маро ту ба туй,
Ба дил рафт гӯй сиёҳӣ зи мӯй.
Басе дар дил ин орзу оядам,
Ки аз дил сиёҳӣ ба мӯ оядам.
Зи мӯи сафеди худам дар ҳичоб,
Кунам аз саводи дил онро хизоб³².
Гирифтам, ки аз дил шавад мӯ сиёҳ,
Чӣ гуна кунам рост пушти дутоҳ³³?
Чунон мондаам дар намозу хузӯ³⁴,
Ки н-оям дигар бо қиём аз рукӯ³⁵
Замона камонвор пуштам шикаст,
Зи тори сиришкам бар он чилла³⁶ баст.
Кунун мекашам з-ин камон тири оҳ,
Ҳадаф мекунам синаи меҳру моҳ.
Чӣ ҳосил аз ин тири гардунгузор³⁷,
Чу ҳаргиз нашуд сайдкоме шикор.
Наяндозам онро зи шасти ҳавас,
Ғараз чист з-онам ту донию бас.
Нахоҳам зи ту хилъати хисравӣ,
К-аз он гардадам пушти давлат қавӣ.
Нахоҳам зи ту илми фазлу ҳунар,
К-аз афзолу³⁸ эҳсон шавам баҳравар.
Нахоҳам зи ту шуғли аҳли салоҳ³⁹,
К-аз он гардадам ҳуру чаннат мубоҳ⁴⁰(3, 914).

³² хизоб – ранг, ҳар ранге, ки мӯй, абрӯ, панҷаи дасту поро бо он ранг мекунад; хино;

³³ дутоҳ – ҳам, амида

³⁴ хузӯ – фурутанӣ, хоксорӣ, шикастанафсӣ

³⁵ рукӯ – амидагии пушт; сар фуруд овардан; ҳам шудан дар намоз ба дараҷае, ки кафи дастҳо ба сари ду зону бирасад

³⁶ чилла – зеҳикамон, ресмоникамон

³⁷ гардунгузор – аз гардун гузаранда

³⁸ афзол – *ҷамъи фазл*- дониш, илм, маърифат; некӣ, некирдорӣ; бахшиш

³⁹ салоҳ – некӣ, некӯкорӣ; ғоида, нафъ

⁴⁰ мубоҳ – ҷоиш, раво; ҳалол

Ҷомӣ мегӯяд, фақат як чиз меҳоҳам, аз дарду доғ озод бошам, диле меҳоҳам, ки дар он ғайри ёди Ту дигар чизе набошад ва як манзили бошад, ки фақат ёди Ту кунам ва дар он нестӣ худро гум кунам, меҳоҳам аз олами сифлӣ ба олами улвӣ равам, чун моҳӣ ба дарёи жарф бидароям ва забонро фурӯ бандам, яъне ба кунчи хомӯшӣ равам. Фақат аз Ту авфи гуноҳонамро меҳоҳам, то ки қалбам пок бошад ва дар он танҳо зикру ёди Ту бошад:

Вале хоҳам аз ту пур аз дарду доғ,
К-аш аз ғайри дарди ту бошад фароғ⁴¹.
Диле хоҳам озода аз тобу печ,
Дар ӯ ғайри ёди ту нагзашта ҳеч.
Диле хоҳам аз ҳар ғаму дард пок,
З-андӯхи ноёби ту дарднок.
Ки то кунчи⁴² нобуд манзил кунам,
Зи олам ҳама рӯ дар он дил кунам.
Кунам нест нақши каму бешро,
Дар он нестӣ гум кунам хешро.
Кашам сар ба чилбоби⁴³ гумбудагӣ,
Зи гумбудагӣ ёбам осудагӣ.
Чу моҳӣ шавам ғарқи дарёи жарф,
Забонро фурӯ бандам аз савти ҳарф.
Барам раҳ ба ҷое суҳан мухтасар,
Ки бошам зи навию кӯҳан бе хабар (3, 914).

Ту дар ман мебинӣ на ман ва суҳанро низ ба ман Ту мегӯӣ ва ман дигар аз нестӣ барнамегардам. Ҷомӣ мегӯяд, ки ба ин поя касе мерасад, ки дар банди ҳастӣ нест, пойбанди ин ҷаҳон нест, дил ба ин дунё намебандад ва меҳоҳад аз олами сифлӣ берун бошад то ба Ҳақ бирасад:

Ту бинӣ ба ман хештанро на ман,
Ту гӯӣ ба ман ин суҳанро на ман.
Наёям дигар боз аз он нестӣ,
Шавам маҳрами роз аз он нестӣ.
Ба д-ин поя Ҷомӣ касе ёфт даст,
Ки дар банди ҳастӣ нашуд пойбаст.
Зи ноқис фурӯгон⁴⁴ назар баргирифт,
Фурӯғ аз ҷароғи паямбар гирифт.(3, 914).

Баъд аз ин ҳамду муноҷот дар маснавии “Хирадномаи Искандарӣ” Мавлоно Ҷомӣ меъроҷ ва мадҳи Хоҷа Убайдуллоҳу Ҳусайн Бойқароро меорад, ки мавзӯи баҳси дигар аст.

Дар мавзӯи ҳамду муноҷот ва наът Абдуррахмони Ҷомӣ масъалаҳои марбут ба зоту сифоти Худованд, бузургию ҷабарути Ё, муноҷот ва талаби авфу иноят аз Худо ва масоили марбут ба онро бо камоли маҳорат ба назм овардааст.

Ҳамин тариқ, Мавлоно Ҷомӣ суннати маснависароёни гузаштаро идома дода, бо огоҳии комил аз Қуръони карим ва аҳодиси набавӣ, ҳамди Худованд ва наъти Расули акрам (с.)-ро дар либоси шеър бо маҳорати баланд сурудааст ва ин гуна ашъори Ҷомиро метавон аз беҳтарин ҳамд ва наъту муноҷот дар адабиёти форсу тоҷик ҳисобид.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдуррахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Дониш, 1981, - 268 с.

⁴¹фароғ – осудагӣ, роҳат, оромӣ; аз кайди чизе озод будан; тамом, анҷомёбӣ, итмом

⁴²кунҷ – гӯша; маҷ.пуштхамида, кӯзапушт

⁴³чилбоб -чодир

⁴⁴фурӯғ – рушноӣ, тобиши офтоб, дурахшон; обу ранг, сафо; маҷ некӣ, дурустӣ; ривоч, раванқ; ороиш

2. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
3. Маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и Абдурраҳмон ибни Аҳмади Ҷомӣ. Бо тасхеҳи Муртазо Мударрисӣ Гелонӣ.- Техрон: Ахур, 1375.
4. Сатторзода А. Афкори адабӣ ва эстетикӣи Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 98 с.
5. Шарифов Х. Шоир ва шеър. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 1998.
6. Шарифов Х. Суннатҳои адабӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007.
7. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 287 с.
8. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 1987. – 311 с.
9. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷ. 4. – Душанбе: Адиб, 1964. – 288 с.
10. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷ. 5. – Душанбе: Адиб, 1988. – 298 с.

АНАЛИЗ ПРЕДИСЛОВИИ ПОЭМЫ “ХИРАДНАМЕ ИСКАНДАРИ” АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Абдурраҳман Джами один из величайших поэтов XV века, который продолжает традиции своих предшественников в сочинении маснави. Джами в своих произведениях возвеличивал и обожествлял человеческую личность, проповедовал человеколюбие.

Вершина творчества Абдурраҳмана Джами — «Книга мудрости Искандара». В поэме воплощена социальная утопия автора. В этом статье рассматривается предисловие поэм “Хирадنامه искандари” (Книга мудрости Искандара) Джами и на основе сравнительного анализа изучается все его произведения.

Ключевые слова: Хирадنامه искандари, Джами, Каран, Хафт пайкар.

RESEARCH PREFACE POEM "HIRADNAME ISKANDARI" ABDURRAHMAN JAMI

Abdurrahman Jami is one of the greatest poets of the XVth century, who continues the tradition of its progenitor in sochenenii Masnavi. Jami in his works glorified and deified human personality, preached philanthropy.

Top creative Abdurrahman Jami - "The Book of Wisdom Iskandar." The poem embodies social utopia of the author. In this article, considered carefully preface poem "Hiradname Iskandari" (Book of Wisdom Iskandar) Jami and based on a comparative analysis to study all his works.

Key words: Hiradname Iskandar, Jami, Karan, Haft paykar.

Сведения об авторе: С. Дурманова - соискатель кафедры истории таджикской литературы ТНУ.

Телефон: 915-14-44-82

АНВАРӢ ДАР ШИНОХТИ ҶОМӢ

Искандар Икромов

Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Дар бораи шоир, нависанда, адабиётшинос, файласуф ва мутафаккири бузурги асри XV форсу тоҷик Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ асару мақолаҳои зиёде навишта шудаанд. Бо вуҷуди ин масъалаҳои баҳснок ва ҳалнашудаи эҷодиёти вай бисёранд. Яке аз чунин масъалаҳо робитаи адабӣ-эҷодии Ҷомӣ ва пешгузаштагон, аз ҷумла Анварӣ ба шумор меравад.

Дар ин бобат агар мо ишораҳо ва қайдҳои ҷудогонаи Е.Э.Бертелс (1, 21-24, 23), Н.Сайфиев (2, 150-153), А.Абдуллоев (3, 166, 170-176), С.Воҳидов (4, 92-93) ва А.Афсаҳзод (5, 114)-ро, ки сарфи назар кунем, ин масъала дар адабиётшиносии тоҷик то имрӯз мавриди татқиқоти махсус қарор нагирифтааст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ дар як силсила асарҳои худ аз Анварӣ сухан ронда, ӯро бо эҳтиром ёдоварӣ менамояд. Аз ҷумла, ӯ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон» дар баробари дигар симоҳои машҳури адабиёти асрҳои X-XI форсу тоҷик оид ба Анварӣ фасли алоҳидае бахшида, шахсият салосат ва нафосати назми ӯро ҳамчун адабиётшиноси нуқтасанҷ ба таври зайл ба қалам медиҳад;

«Анварӣ ҳакиме комил ва фасеҳе фозил буд ва хусни шеърӯ лутфи назм шаммаест аз улувви ҳол ва ҳолест аз ҷамоли камоли ӯ. Суханони ӯ машҳур аст ва девони ӯ мастур»... (6, 112)

Сипас, Ҷомӣ аз «латофати ашъор»-и Анварӣ як қитъа меоварад, ки он ба насихати шуаро бахшида шудааст. Ӯ дар ин қитъа қабоҳати назми мадеҳавиро

махкум намуда, аз беҳуда гузаронидани умр ва фочиаи ҳаёти дарбории худ накл мекунад.

Қитъаи мазкур бо чунин мисраъҳо оғоз ёфтааст:

Дӣ маро шоираке гуфт; «Ғазал мегӯй?»,
Гуфтам; «Аз мадҳу ҳиҷо даст бияфшондам ҳам».
Гуфт; «Чун?» Гуфтамаш; «Он ҳолати гумроҳӣ буд,
Ҳолати рафта дигар боз наёяд зи адам...» (6, 112).

Инчунин дар охири ин маълумот вобаста ба ҳаёти шоир ривояте низ оварда мешавад, ки дар он аз хусуси подшоҳи Ғуриёро ҳаҷв кардани Анварӣ, ба таъқибҳои вай дучор шудани шоир, аз Анварӣ интиқом гирифтани, ду маротиба ба малики Ҳирот нома фиристодани талаби Анвариро кардан ва ҳатто бар ивази вай маротибаи дуюм ҳазор гӯсфанд ваъда намудани ин подшоҳ, баҳсу мунозираҳои Анварӣ бо малики Ҳирот дар ин бора, ҳозирчавобӣ ва сабабҳои аз марг раҳо ёфтани шоир сухан меравад (6, 112-113)

Адабиётшинос Н.Сайфиев ахбороти доир ба Анварӣ додаи «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомиро, ки ҳар ду сарчашма дар як вақт (соли 1487) таълиф гардидаанд, бо ҳам муқоиса карда, дар байни онҳо тафовутҳои ҷиддиеро ошкор месозад.

... «Маълумоти Ҷомӣ, - менависад ӯ, - бо вучуди он ки нисбатан мухтасар аст, дар сарчашмаи номбурда дида намешавад» (2, 111).

Дар ҳақиқат маълумотҳои дар ин боб овардан Ҷомӣ назар ба Давлатшоҳ илмӣ ва боварибахшанд. Ӯ мисли Давлатшоҳ «на ба шарҳи ҳол», балки ба лаҳзаҳои ибратомӯзи зиндагии Анварӣ бештар эътибор дода, хусусиятҳои хоси эҷодиёти вайро ниҳоят муҷаз ва амиқ равшан менамояд.

Дуруст аст, ки маълумоти муаллифи «Баҳористон» дар бораи Анварӣ бо ин маҳдуд намешавад. Ӯ дар зимни шарҳи ҳол ва мероси адабии Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Заҳири Форёбӣ ва Саъдии Шерозӣ низ паҳлӯҳои гуногуни ҳаёт ва эҷодиёти Анвариро таҳлил ва таҳқиқ намудааст. Чунончи, Ҷомӣ дар фасли Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар бораи Анварӣ маълумоти зайл медиҳад;

«Вай (Адиб Собирӣ Тирмизӣ – И.И.) шоири фасеҳ ва фозиле лабиб буд ва ашъори вайро латофате комил ва малоҳате тамом ҳосил аст. Ва афозил ба тақаддуми вай муътарифанд, чунон ки Анварӣ вайро бар худ тарҷеҳ ниҳода он ҷо, ки дар қитъае теъдоди камолоти худ мекунад ва дар охири он мегӯяд;

Ин ҳама бигзор, бо шеъри муҷаррад омадам,

Чун Саной ҳастам, охир, гар на ҳамчун Собирам» (6, 111)

Маҳсусан, мулоҳизаҳои дар фасли Заҳири Форёбӣ бахшидаи соҳиби ин сарчашма оид ба Анварӣ боз ҳам ҷолиби диққатанд:

«Вай (Заҳири Форёбӣ – И.И.) аз машоҳири ҷаҳон асту афозили даврон. Тамоми девони ӯ матбуву мақбул аст. Ба латофату салосати сухани ӯ ҳеҷ кас нест, девони вай машҳур аст ва ашъори вай бар забонҳо мазкур...

Ва камолоти вай дар шеър ба масобааст, ки шуаро мотақаддам ба миёни вай ва Анварӣ ва тарҷеҳи яке бар дигаре ихтилоф доштаанд» (6, 117-118).

Ҷомӣ пас аз зикри баҳсҳои дар атрофии Анвариро Заҳир намудаи кошониён ва ҷавоби ба онҳо фиристодаи Имомии Ҳиравӣ қитъаи зеринро меорад, ки дар он муқаддамии Анварӣ нисбат ба Заҳири Форёбӣ нишон дода мешавад;

Ҳар мубтадӣ, ки беҳуда тарҷеҳ мениҳад,
Шеъри Заҳир бар сухани поки Анварӣ.
Монад бад - он гурӯҳ, ки нашнохтанд боз,
Эъҷози Мӯсавиро аз сеҳри Сомирӣ (6, 118)

Ғайр аз ин соҳиби «Баҳористон» ҳангоми тавсифи эҷодиёти Саъдии Шерозӣ пайғамбари қасидасароён будани Анвариро эътироф мекунад ва қитъаи машҳури шоири номаълумро нахустин бор дар таърихи адабиётмон пешкаш менамояд:

Дар шеър се кас паямбаронанд,
Ҳарчанд, ки «ло набию баъдӣ».
Авсофу қасидаю ғазалро,
Фирдавсию Анварию Саъдӣ (6, 121).

Абдуррахмони Ҷомӣ дар қисмати охири дафтари дуҷуми маснавии «Силсилат-уз-заҳаб», ки ханӯз дар асри XV «бештар мавриди истиқбол ва тақлид будан» (5, 114)-и ашъори Рудакӣ, Унсурӣ, Муиззӣ, Саъдӣ, Низомӣ, Заҳири Форёбӣ ва дигар шоирони машҳури пешгузаштaro хотирасон менамояд, дар баробари онҳо аз Анварӣ низ ном мебарад илова бар ин барои пурқувват ва образноку барҷаста баромадани каломаш матлаи қасидаи дар мадҳу ситоиши султон Санҷари Салҷуқӣ (1118-1157) сурудаи ӯро бо баъзе тағйиротҳои ҷузъӣ тазмин мекунад;

Анварӣ ҳам чу мадҳи Санҷар гуфт,
В-ин гаронмоя дурр ба васфаш суфт,
Ки «Дил ар баҳру даст кон бошад,
Дилу дасти худойгон бошад»...(17, 144-145).

Ҷомӣ на танҳо муҳаккиқ ва мухлиси назми Анварӣ буд, балки дар эҷоди жанрҳои хурди лирикӣ, алалхусус қасида низ аз ҷумлаи пайравони ӯ ба шумор мерафт.

Дар ин бора нақли зерини Алишер Навоиро овардан хеле ба маврид аст;
«Рӯзе фақир, - менависад Навоӣ, - дар хизмати он кас будам ва дигар қасе набуд. Дар боби қасоиди Анварӣ сухан мерафт. Он кас чунин таъриф мекарданд, ки «Мо ашъор ва хусусан қасоиди ӯро кам дида будем. Дар ҳамин наздикӣ як девони кӯҳна ба дасти мо афтод, гоҳе бо он машғул мешавем, дар баъзе ҷойҳо, мумкин аст гуфт, ки аз маротиби каломи башар гузашта, ба ҳадди эъҷоз расидааст. Таркибҳои ғароиб ва адоҳои аҷоиб ба назар мерасад» (8, 31).

Чун ман ҳам аз мӯътақидони Анварӣ буда, шеърҳои ӯро бисёр мутолиа мекардам... бағоят хушвақт шуда гуфтам; «Илтимос дорам, ки он қасидаашро;

Гар дилу даст баҳру кон бошад,
Дилу дасти худойгон бошад.
даме хонда, мулоҳиза намоянд» (8, 31-31).

Он кас мутабассим шуда, гуфтанд, ки «Аҷаб сухане гуфтӣ, ки мо дар ин се – чор рӯз ин қасидаи ӯро хонда, хушҳол шуда, аз ғояти ба шавқ омадан ҷавоб ҳам гуфтаем» (8, 313). Мусаввадаро дар як варақи худранг бароварда ба дасти фақир додаанд, ки «Хонда бин». Матлааш ин аст;

Ҳар киро дар даҳон забон бошад,
Дар санои шаҳи ҷаҳон бошад (8, 31).

Муқоиса нишон медиҳад, ки чи қасидаи Анварӣ (3, 133, 138), чи аз Ҷомӣ (10-31-33) бетағаззул буда, бевосита аз мадҳи подшоҳони бузурги давр оғоз ёфтаанд. Ҳар ду қасида низ дар як вазн – баҳри хафифи аслам (тақтеашон фоилотун, мафоилун, фаъулун) иншо шудаанд. Қофия ва радифи қасидаҳои мазкур ҳамранганд. Қасидаи Анварӣ 50 байт, аз Ҷомӣ бошад, 57 байтро дар бар гирифтаанд.

А.Абдуллоев дар атрофи қасидаҳои Анварӣ ва Ҷомӣ баҳс карда, ниҳоят «ғарро ва оӣ» будани қасидаи аввалро таъкид нумудааст.

«Қасидаи Анварӣ, - навиштааст ӯ, - бо фасоҳату балоғати худ ғарро ва олист ва он шукӯҳе, ки вай дорад, дар қасидаи ҷавобии Ҷомӣ дида намешавад» (3, 103).

Вале дар асл Ҷомӣ ҳам дар мавзӯ, сабку услуб ва ҳам дар тарзи истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба қасидаи Анварӣ пайравӣ карда, аз уҳдаи талаботҳои назиранивасӣ ба ҳубӣ баромада тавонистааст. Ӯ аз қасидаи Анварӣ таъсир ва илҳом гирифта, маҳорати баланди шоирии худро ҳамчун қасидасарои забардасти адабиёти форсу тоҷик нишон додаст.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки Ҷомӣ яке аз дӯстдорон ва аввалин муҳаққиқони асосии эҷодиёти Анварӣ будааст. Аз ин ҷиҳат ҳамаҷаҳаф таҳлил ва таҳқиқ намудани ин масъала яке аз вазифаҳои муҳимми адабиётшиносии имрӯза ба шумор меравад. Ногуфта намонад, ки ба таври муқоиса омӯхтани робитаҳои эҷодии ҷунин бузургони адабиёти форсу тоҷик дар қушоиши бисёр масъалаҳои то ҳол номаълуми таърихи адабиётмон аҳамияти махсус дорад.

АДАБИЁТ

- 1.Бертельс Е.Э.Джами, Эпоха, жизнь, творчество / Е. Э. Бертельс. –Сталинабад: Таджикиздат, 1949.
- 2.Сайфиев Н. «Баҳористон»-и Ҷомӣ ва аҳамияти адабии он. Дар китоби Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо, Замони зиндагӣ, ҳаёт ва эҷодиёт / Н. Сайфиев. –Душанбе: Ирфон,1965
3. Абдуллоев А. Қасидаҳои Ҷомӣ ва баъзе хусусиятҳои онҳо. Дар китоби Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маҷмӯаи материалҳои ҷашни 550-солагӣ, қисми 2 / А. Абдуллоев.-Душанбе: Дониш, 1974
4. Воҳидов С. Равобити адабии халқҳои тоҷик ва ўзбек дар асри XV (дар асоси «Ҳамсат-ул-мутаҳайирин»-и Навоӣ) / С. Воҳидов. –Душанбе: Ирфон, 1974
5. Афсаҳзод А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV, китоби аввал /А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1977
6. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон, таҳиягари чоп, муаллифи сарсухан ва шореҳи тавзеҳоту луғат А.Афсаҳзод / А. Ҷомӣ. –Душанбе: Адиб, 1997.
7. Ҷомӣ. Ҳафтавранг / Ҷомӣ. –Тошканд, 1915.
8. Алишер Навоӣ. Ҳамсат-ул-мутаҳайирин, интиҳоб ва тарҷумаи А.Маниёзов / А. Навоӣ . – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1961.
9. Девони Қомил Ҷомӣ, бо муқаддимаи васеъ дар таърихи адабӣ, фалсафӣ ва сиёсии қарни нухум ва баҳси интиқодӣ дар аҳвол ва осор ва нақди сурудаҳои Ҷомӣ, вироскаи Ҳошим Разӣ / А. Ҷомӣ. –Техрон, 1341.

АНВАРИ В ПОЗНАНИИ ДЖАМИ

В данной статье автором рассматривается жизнь Анвари и его творчество с точки зрения выдающегося поэта и мыслителя Абдуррахмана Джами. Джами в седьмой главе “Бахаристан”-а среди других поэтов классического периода даёт краткое биографическое сведение об Анвари и обсуждает его стиль и мастерство. Кроме того Джами в своих одах и газелях подражал Анвари. Автор приходит к выводу, что Джами был одним из первых исследователей Анвари.

Ключевые слова: Анвари, Джами, “Бахористон”, ода, газель, месневи, подражания.

ANVARI IN COGNITION JAMI

The article discusses Anvari and his work from the viewpoint of an outstanding poet and thinker Abdarraḥman Jami. Jami in the seventh chapter "Baharistan" among other poets of the classical period gives brief biographical information on Anvari and discusses his style and skill. Also Jami in his odes and ghazals imitated Anvari. The author concludes that Jami was one of the first researchers Anvari.

Key words: Anwar, Jami, "Bahoriston" ode, ghazal, mesnevi, imitation.

Сведения об авторе: *И.Икромов*- профессор Курган-Тюбинского государственного университета им.Носира Хусрава

ВАҲДАТ АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ғаффоралӣ Сафар

Донишгоҳи давлатии Қургонтеппа ба номи Носири Хусрав

Мавзӯи ваҳдат ва ваҳдатгарой дар адабиёт нав нест. Адибони гузаштаи мо ваҳдатро бузургтарин дастоварди музаффариятҳои миллӣ ва бунлоди қоими давлат медонистанд. Ваҳдат ба ақидаи эшон шакли махсуси раванди сиёсӣ буда, манфиатҳои ҷомеаро дар бар мегирад. Ваҳдат ҷузъро ба қулл табдил медиҳад, ягонагии ақидаю андешахоро месозад, ба ҳам омадану якҷоя амал қарданро тақвият медиҳад, қудрат

ва тавоноӣ, ҳамдилию ҳамзабонӣ, худшиносӣ, ҳампешагӣ, пораеро ба ҳам тақсим кардаву хӯрдани гурӯҳе, қавме ва монанди инҳоро ба низом мебарорад. Ваҳдат (вожаи арабӣ, маънояш ягонагиву иттиҳод) мардумро аз ғочаҳои тӯфони нифоку сели муҳорибаи ҳалокатовар раҳой мебахшад.

Дар эҷодиёти орифи бузурги Ҷом, шахси воломаърифат ва мутафаккири барҷастаи асри XIV – XV Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ низ мавзӯи ваҳдат, ғояҳои ваҳдатгарой; аз қабилӣ тифоқӣ, дӯстӣ, маҳкуми ҷангу низоъ, у ташвиқи сулҳ, меҳану меҳанпарастӣ, камзорӣ, узрҳои аз гуноҳ ва гузашт кардан ва шабеҳи инҳо ҷойгоҳи хосаи хешро доранд.

Замоне, ки Мавлоно Ҷомӣ умр ба сар мебард, низоъҳои мазҳабӣ хеле қувват гирифта буданд. Байни равияҳои сунӣ ва шиа ҷанҷолу хархаша, иғвоангезӣ, бадном кардани яке аз ҷониби дигар ва монанди инҳо доман паҳн мекард ва билохира ба задухӯрдҳо оварда мерасонд. Албатта, аз ин кашмакашиҳо киштзорҳо поймол мегардиданд, корезҳо ба вайронаҳо бадал меёфтанд, аҳоли хонахароб, муфлис ва озурда мегаштанд, мамлакат аз рушду нумӯ меомонд, аксари одамон мактули ҷангу низоъҳо мешуданд.

Воқеан, Мавлоно Ҷомӣ дар ин вазъият чун шоири гуманист, ватанпарвар ва адолатхоҳ бетараф истода наметавонист. Ӯ дар шеърҳои дostonҳои худ дар қатори мавзӯҳои муҳталиф ба мавзӯи ваҳдату ягонагӣ, тифоқӣ, якдилӣ ва ҳамзистии озоиштагӣ рӯ овардааст.

Ваҳдат ба ақидаи Абдурахмони Ҷомӣ гавҳари дарёи шууру хирад аст. Ваҳдат нерӯи ақл, зеҳн ва ғароиш ба арзишҳои кулли миллӣ мебошад. Агар ваҳдат (вифок) нест, дар синаҳо бухлу ҳасад пайдо мешавад, ғазои якпорчагии кишвар тираву ғуборолуда мегардад, ки нафас гирифтани ҳар узви ҷомеа душвору сангин мешавад. Чунончи:

Рахт бандад зи дил вафову вифок,

Хона гирад ба сина бӯғзу нифок.

Дар ҷои дигар мавсуф зимни истифодаи образи ангушт бо усули истифодаи санъати ирсоли масал хонандаро ба нигоҳдошти ягонагӣ иттиҳод даъват менамояд. Ӯ чун пири хирадманд ибраз мебарорад, ки агар бо касе панҷагирӣ кардан хоҳӣ, бо панҷ ангушт якбора амал намо, вағарна бо якта – якта ангушт мубориза бурдан мағлуб мегардӣ, зеро тоб додану шикастани як ангушт сахл аст нисбати шикастани гурӯҳи ангуштон. Зӯру нерӯмандӣ дар ягонагӣ ва иттиҳод мебошад. Монанди:

Як – як ангушт агар диҳӣ ба касе,

Ки бувад зӯри ӯ кам аз ту басте.

Тобад ангушти ту чунон ба шитоб,

Ки дар он тофтан равад зи ту тоб.

В – ар ба ҳар панҷ тобияш панҷа,

Дафта аз тофтан кунӣ ранҷа.

Ҷамъро ҳаст қуввати мӯътод,

Ки набошад муяссар аз оҳод.

Дар як байти аввали шеъри дигар Мавлоно Ҷомӣ мояи иттиҳоду ягонагиро дар хушмандӣ, зиракӣ ва ҳамдигарфаҳмии ду ва ё якчанд нафар мебарорад:

Миёни ду кас маънии зиракӣ

Бувад мояи иттиҳоду зақӣ.

Ҷама зиракон з-он ба ҳам дӯстанд,

Яке мағзро гашта сад пўстанд.

Шоир дар байти дуввум аз санъати шеърӣ истиора ва маҷоз коргузори карда, ваҳдатро ба мағзи ҳар чизе (дар мисоли донак, полизиҳо, ғаллагӣҳо ва монанди инҳо) шабех дода, нафаронро ба сад пўст монанд мекунад, ки нигоҳдорандаи мағз (ваҳдат) пўст (одамони заки) мебошанд. Мисраи “яке мағзро гашта сад пўстанд” ишора ба мардуми кулл аст, ки ваҳдатро (мағзро) аз ҳар балову қадар ва зиён муҳофизат менамоянд, гирди ваҳдат зиреҳи шамшерногузар мегарданд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ чун пири дунёдидаву дунёсанчида ба пасояндагон ҳушдор месозад, ки вақте душман ҳалалпазири ваҳдат мегардад ва бераҳмию шафқатро нисбати миллат раво мебинад, дар ин муҳит канора истодан нашоёд, барои ҳифзи ваҳдату миллат ба по бояд хест. Дар байти зер ҳамин мавзӯ дарунмояи мисраъхост. Мисол:

Чу нопок ояд ба ту оби ҷӯй,

Маҷӯ покии чома аз шустушӯй.

Ин ҷо вожаи “чома” рамз буда, киноя аз ваҳдат аст, нопокии оби ҷӯй муҳити зишт ва ҳалалпазирӣ дар кори ваҳдат мебошад. Хулосаи шоир, ҷомеа осуда ва ваҳдат сифатан баланд пуштибонӣ карда шавад.

Дар шеърӣ дигар, ки ба ду мисраи боло ҳамовозию ҳамохангӣ дорад, мусанниф дар ғафлат мондани фардро (дар асл миллатро) иллати шикаст хӯрдану аз дида хун рехтан медонад. Мӯътақид бар он аст, ки чун миллат ба ваҳдат наояд, ғофил бошад, дер ё ба зудӣ душман истиклоли ӯро раҳна карда, бар тахту тоҷаш соҳиб мешаваду ҳуди соҳибистиклол бардаи бадҳо.

Корбурди ибораҳои феълии маҷозии “ба ғафлат олудани дил”, “аз дида хун рехтан” (санъати маҷоз) пояи шеърро пуркуват намудаанд.

Нигаред ба шеър:

Аз гилу об чома битвон шуст,

Ки шавад поктар зи бори нахуст.

Лек чун дил ба ғафлат олояд,

Хунат аз дидагон биполояд.

Мавлоно Ҷомӣ ба ҳам меҳрубону мушфиқ будан, ба ҳам ёрӣ расондану ба ҳамдигар яқақидаю якмаром гардиданро яке аз шартҳои ба ваҳдат расидан меҳисобад. Ба гуфтаи ӯ, мардуми ба ваҳдат гароиш надошта аз тоифаи нобовароне мебошад, ки бар ҳамирмояи ягонагию сарҷамъӣ сирко мерезанд, аз он ки эшон ҷоҳил ҳастанд, роҳи дурусти ақлу хирадро ба роҳи шикух (роҳи қачу килеби ноҳамвор) табдил медиҳанд:

Ду ҷоҳил ба ҳам муттаҳид нестанд,

Раҳи ақро муътақид нестанд.

Интонатсияи (оҳанги) мисраъҳо хеле дилкашу ҷаззоб буда, эътимоди муаллифро ба фикри гуфта кавитар сохтааст, истифода аз баҳри мутақориб (хусусан, баҳри мутақорибӣ мусаммани мақсур) ва воситаи тасвири маҷоз дар шакли таркиби фразеологӣ (роҳи ақл) навои байтро мутантану нақши ваҳдатро хотирнишин намудааст.

Рокими сутури поён хирадро, ки як унсури ваҳдат мебошад, бехтарин шайъ дар рӯзгор доништа, марди хирадмандро маҳбубтарин фард дар ҷомеа мешуморад, ки ба касе осеб намерасонад ва ҳамеша баҳри ягонагию яквоҳидӣ, ободиву сарсабзии

кишвар ва раиятпарварӣ чидду талош меварзад. Аз пушти чоҳ ва мансабхоҳӣ, майлу хоҳиши зиёновар давидан нишонаи аблаҳӣ ва нодонӣ аст. Мисол:

Гар сафехе ба ҳукми нафсу ҳаво,
На ба вифки хирад кунад коре.
Бар ту нафсу ҳаво чу ғолиб нест,
Ќуз ба роҳи хирад марав боре.

Дар ин китба бо корбарии санъатҳои шеърӣ тазод, мувофиқат, таносуб, мурочиат, хитоб ва нигориши таъбири “роҳи хирад” мақсади адиб саҳеҳу амиқ ва мувофиқи таъъ зуҳур ёфтааст.

Муаллиф баъдан дар шеърӣ зер ба масъалаи дӯстӣ рӯй меорад, ки яке аз рукҳои ваҳдат мебошад. Менависад:

Ќу бо ту ҳасм шавад сифла, он на аз хирад аст,
Ки дар хусумати вай макру ҳила соз кунӣ.
Ҳазор ҳила тавон сохт в-аз ҳама он беҳ,
Ки ҳам зи сулҳу ҳам зи ҷангаш эҳтироз кунӣ.

Дар мисраҳои мазкур оварда мешавад, ки ҷун марди фурома ва пастфитрат душману бадхоҳи ту гардад, ту аз паи нигор гирифтани маҳв кардани ӯ тадбирҳо наандеш, душманӣ наварз. Бадӣ кардани ҳасм гаштан аз дасти ҳар касе меояд, то тавонӣ, неки ва дӯстӣ пеша кун, сулҳ ба миён ор, аз ҷангу низоъ як сӯ бош, ки оини ҷавонмардӣ ҳамин аст.

Дар як байти баъдина Абдурахмони Ҷомӣ бо қалами мӯшикофонааш ҷун донандаи хуби забони классикӣ бо коркарди ибораи фразеологии феълии “теғи номехрубонӣ” ташти ваҳдатро зарҳалкорӣ менамояд. Меғӯяд: касе , ки дар ҳаққи касе бадӣ раво мебинад, аз ҷониби он кас бадӣ хоҳад дид:

Ҳар он к – ӯ кашад теғи номехрубонӣ,
Шавад куштаи теғи номехрубонон.

Шахс бо туфайли дӯст зафарёбу ба мақсад мерасад. Яқвоҳидӣ, дӯстӣю мурувват заҳрҳоро шакар мегардонад, ки мақоли халқ “марги бо ёрон тӯй” ба ин гуфтаҳо нерӯи нав изофа мекунад. Дафъатан исбот мешавад, ки майлҳои халқпарварӣ дар эҷодиёти мавлоно кам нестанд. Ҷунончи:

Ба пеши нақди ҷон гавҳар ҷӣ бошад?
Туфайли дӯст бошад, ҳар ҷӣ бошад.

Дар мисраи якуми байт ба тарзи қиёс ҳадаф аз истифодаи калимаи “гавҳар”, ки қиматтарин ҷиз аст, назди ҷону рӯҳ қадре надорад, месазад, ки рӯҳу равноро фидои дӯст кунем.

Дар як байти зер низ ин фикр тақвият ёфтааст:

Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун.

Нигорандаи сатрҳо, маҳсусан, дар боби гуноҳ кардани ҳамаи худро фаҳмидан ва узрҳои намудани марди гунаҳкор аз шахси бенуксон истода гузашта, таъкид паи таъкид мекунад, ки агар туро ёру дуст ҳаст, солҳо дар ҳамзистии якдигар қарор дорӣ, мумкин бошад бо фиребу найранги аъдот душману бадхоҳат гардад, ҷанд муддате ҷудой меафтад, бигузур талхӣ ҷудоиро ҷашад, ба ҳулосае ояд, ки ҳазрати Бедил фармудааст: “Ҷудой то наафтад, дӯст қадри дӯст қай донад, Шикастаустухон донад баҳои мӯмиёро”.

То метавонӣ, дар ҳаққи дӯсти душманшуда суханони бад мағӯй, ки хасм шод мегардад, ба рафоқати туву дӯстат, ки ваҳдат аст, хисорот меафтад, саъю амал намо, ки бо ӯ дар оштӣ бошӣ. Истифодаи хитобаҳо ва таркиби фразеологии “рӯи оштӣ” дар шеър ҳуснафзои маънию шакл гаштаанд. Мисол:

Чун шавад ёр бо ту ҷангандеш,
Ҷуз ҷудой магир бо вай пеш.
Чид(д) макун дар хусумати бисёр,
Андаке рӯи оштӣ бигуздор.

Алломаи бузург дар ҷои дигар ҳамин маъниро ба тарзи зайл шарҳ медиҳад: агар марди ҷурмдор аз марди бечурм барои гуноҳи содиркардааш узр хоҳад (узр чун инфикси байни ду вожаи сулҳу рифоҳ) ва марди бечурм ӯро набахшида, худро ба нодонӣ занад (дар ғафлат бошад) гуноҳи азим аст. Як хислати шоистаи мард он мебошад, ки барои матраҳи сулҳу амният гуноҳи касеро сарфи назар мекунад:

Чу мучрим шавад аз гунаҳ узрхоҳ,
Гунаҳ дон тағофул зи узри гуноҳ.

Орифи Ҷом панҷ омили эҳёнамои ваҳдатро дар баҳри шеърӣ мучтас, ки ҳар рукнаш / V – V – / VV - - / V – V – / VV – / (мафоилун, файлотун, мафоилун файлун) аст, ба риштаи тасвир мекашад. Ин панҷ омил миллатро аз вартаи нобудӣ мерахонад, дар ҷамъият сулҳу салоҳро таъмин месозад, чун панҷ ҷӯй дарёи ягонагию тифокиро шодоб мегардонад. Шоир яке аз санъатҳои шеърӣ шумурро барои тақвияти фикр, барои ҷалб намудани диққат ва таъсиррасонӣ ба муштариёнаш устодона дар коргоҳи хирад корбурд мекунад.

Омили якум, ки рушди ваҳдатро таъмин мекунад, амну амонӣ аст, ки ба одам кайфияту роҳат мебахшад. Омили дуюм сиҳату саломатии мадид мебошад, ки солимии инсон ва ҷомеа аз он аст. Омили саввум масъалаи ҳӯрокворист, ки шахс аз он ғизои моддӣ гирифта, қувваю тавоноияшро барқарор месозад. Омили чаҳорум дӯсти хушманиш, некӯхислат ва хубрафтор ҳисоб меёбад, ки барои дӯст ҷонашро дареғ намедорад ва рӯҳи ӯро мебардорад. Омили панҷуми ваҳдатгарой ҳамсухбату ҳамнишини ахлоку одоби ҳамидадошта аст, ки кас аз суханҳои гуворо ва аз нишастухези зебои ӯ худро хушбахту сарафроз ҳис мекунад:

Ба панҷ мерасад асбоби зиндагонии хуш,
Ба иттифоқи ҳакимони шуҳраи офоқ.
Фароғи эйманию сиҳату кафофи маош,
Рафиқи хубсияр, ҳамдаи накӯахлоқ.

Дар чаҳормисрагии дигар бо истифода аз санъати шеърӣ сиёқулаъдод ва баҳри шеърӣ музореъ, ки ҳар рукнаш - - V / – V – V / V - - V / – V - / (мафъулу фоилоту мафойлу фоилун) мебошад, мутафаккири варзида аз ҳодисаву воқеаҳои ба сари мардум омада, ҷангҳои дохилии қавм дилтанг гашта, дар охир аз хатоҳои кардаи худ пушаймон гаштаву ба ҳамдигар оштӣ кардан, сулҳ бастан, тифоку дӯст гардидани халқ зангӯлаи хушҳолию шодмонӣ мезанад. Ҷунончи:

Баъд аз чаҳор чиз чу ояд чаҳор чиз:
Хуштар бувад чу роҳату раҳмат пас аз азоб –
Васле пас аз вифоку вафое пас аз хилоф,
Сулҳе пас аз низоъу ризое пас аз итоб.

Мавзӯи ваҳдат ва ваҳдатгарой дар дигар қиссаю дostonҳои Абдурахмони Ҷомӣ нақши худро дорад. Аз он ҷумла, дар дostonи “Хирадномаи Искандарӣ” дар рафти

воқеаи “Рафтани Искандар ба шаҳре, ки на шоҳ дошту на гадо”. Мардуми он шаҳр покizarузгор буданд, касе зулм бар дигар касе намекард, ҳама баробар кор мекарданду меҳӯрданд, ба ҳам мушфику ёвар буданду умрашон дароз, ҳаёташон дурахшон. Миёни ҳам кину адоват надоштанд, аз суханҳои бад ҳазар мекарданд, дар ҷамъият сулҳу рифоҳ ҳукмфармо буд:

Зи гуфтори беҳуда лабҳо ҳамӯш,
Фурӯ баста аз носазо чашму гӯш.
Наҷуста ба бад ҳаргиз озор ҳам,
Ба ҳар кори некӯ мададгор ҳам.
На з – эшон тавонгар касе, не фақир,
Бар эшон на султон касе, не амир.
Баробар ба ҳам қисмати молашон,
Мувофиқ ба ҳам сурати ҳолашон.
На аз меҳнати қаҳташон ҳол танг,
На бар сафҳои сулҳашон ҳарфи ҷанг.

Хулоса, мавзӯи ваҳдат дар осори Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ мавқеи намоён дошта, эшон тарафдори нигоҳ доштани асолати миллию устувор будани решаҳои илмӣ, иқтисодӣ ва давлати тараққикардаву сарвари одил буд. Ягонагиву якдилӣ, якмаромӣ ва ваҳдати мардуми форсу тоҷик орзуи деринааш ба шумор мерафт. “Ба майдони ваҳдат дугӯй макун” гуфтани ӯ низ ба ҳамин маънист.

АДАБИЁТ

1. Абдуррахмони Ҷомӣ. Панду ҳикматҳо. / Абдуррахмони Ҷомӣ. - Душанбе: Ирфон, 1964.
2. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик. Қисми 2. / Холиқ Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1977.
3. Салимшоҳ Ҳалимшоҳ. Эҳёи хиради ҷовидон / Салимшоҳ Ҳалимшоҳ //Адабиёт ва санъат, 16.11.1989, №46.
4. Алексей Пёркин. Нуре аз қаъри асрҳо /Алексей Пёркин //Ҷавонони Тоҷикистон, 24.11.1989, №139.
5. Ҷонибек Қувноқов. Оғтоби назми Шарқ /Ҷонибек Қувноқов //Ҳақиқати Ёзбекистон, 02.08.1988.

ТЕМА ЕДИНСТВА В ПОЭЗИИ МАВЛОНО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Статья посвящена теме единства в творчестве выдающегося поэта и мыслителя 15 века Абдурахмана Джами. В творчестве великого мистика Джами тема единства идеи, приводящей к единству, в том числе, союзу и дружбе между людьми, осуждение войны и разногласия, пропаганда мира и спокойствия занимают особое место.

Ключевые слова: Джами, поэзия, единство, мир, дружба.

THEME UNITY IN POETRY MAVLONO ABDARRAHMAN JAMI

The article is devoted to the topic of creativity edirnstvo vydayushegosya poet and thinker of the 15th century Abdarrahman Jami. In the work of the great mystic Jami unity theme, ideas, leading to unity, including the union and friendship between people convicted of war and discord, promotion of peace and tranquility of a special place.

Key words: Jami, poetry, unity, peace, friendship.

Сведения об авторе: *Гаффорали Сафар* - преподаватель Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава.

КИЁСИ «САФИНАТУ-Л-АВЛИЁ»-И МУҲАММАД ДОРОШУКӢХ ВА «НАФАҲОТ-УЛ-УНС»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

К.М. Атоева, М.М. Атоева

**Осорхонаи таърихӣи вилояти Суғд,
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон**

Дар таърихи адабиёти форсӣ баробари такомули адаби ирфонӣ равиши ҳосаи таълифи тазкираё дар баробари тазкираҳои адабӣ ба миён омад, ки бо номи тазкиранигорӣ ирфонӣ маъруф аст ва намунаи аввалини онро муаллифони сарчашмаҳо (3) ва осори таҳқиқӣ (4, 5) «Табакоту-с-сӯфия»-и Абдуллоҳи Ансориро донистаанд. Мутобиқи ахбори баъзе сарчашмаҳо ин асар заминаи аслии бавучудоии тазкираи «Тазкират-уш-шуаро»-и Аттот ва «Нафаҳоту-л-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ гардидааст. Аз маълумоти сарчашмаҳо ва дигар осори таърихӣ бармеояд, ки таърихи тасаввуф дар доираи ислом аз қуруни X-XI шурӯъ мешавад. Аз он ҷумла, муаллифи «Таърихи Ҳабибу-с-сияр» Хондамир зиндагонӣ яке аз сӯфиёни машҳур Мансури Ҳаллоҷро ба асри X зикр намудааст. Тибқи иттилои Муҳаммади Шариф дар китоби «Таърихи фалсафа дар ислом» бошад, зиндагонӣ нахустин сӯфиён ба қуруни VI- VII рост меояд. Аммо бояд дар назар дошт, ки пайдоиши осори тасаввуфӣ низ ба замони зиндагии ҳамин сӯфиён марбут аст ва аз рӯи нишондоди Луи Мосиньон ба қалами Мансури Ҳаллоҷ наздик ба 140 асари тасаввуфӣ марбут аст ва баробари ин девони ашъор низ дорад, ки ба забони форсӣ тарҷума ва нашр гардидааст. Асари дигари барҷастаи ирфонӣ, ки дар шумори тазкираҳои ирфонӣ шинохта шудааст, «Сафинату-л-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯх маъсуб мешавад. Ин ҷо зикри як нукта муҳим аст, ки ин асар ба шеваи нигориши тазкираҳои ирфонӣ ва ҳам адабӣ навишта шудааст ва муаллиф баробари баёни аҳволи сӯфиён дар бораи шоирони мутасаввиф ва орифони шоир низ маълумот медиҳад. «Нафаҳот ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ низ баробари нақли рӯзгор ва нақлҳои марбут ба сӯфиён, зиндагии шоирон бо нақлҳои ҷолиб дар бораи онҳо овардааст. Ҳарчанд, «Сафинат-ул-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯх дар пайравии «Нафаҳот ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ навишта шудааст, гоҳи муқобалаву қиёс тафовут ва ҳаммонандии ин ду тазкира дида мешавад, ки дар ин бора мухтасаран изҳори назар менамоем. Масалан дар мавриди зикри маълумот дар бораи Ҳофизӣ Шерозӣ ҳаммонандиҳову фарқиятҳои зиёде ба назар мерасад, ки барои муқаррар намудани мақоми ҳар ду тазкира арзиши бузургеро соҳиб мебошанд. Масалан, оғози сухани Ҷомӣ дар бораи Ҳофизӣ Шерозӣ бо зикри мақоми маънавӣ ва эътибори Ҳофиз дар ирфону адаби форсӣ чунин сурат гирифтааст: «Вай Лисон-ул-ғайб ва тарҷумон-ул-асрор аст. Бисёр асрори ғайбия ва маъонии ҳақиқия дар қисвати сурат ва либоси маҷоз боз намудааст».(1) Дорошукӯх бошад, нахуст суханро аз тақрири аслу насаби Ҳофиз оғоз менамояд, ки чунин иттилоъ дар Ҷомӣ нест ва ин нукта аз қорбандии мухтассоти тазкираҳои адабӣ дарак медиҳад: «Номи эшон Муҳаммад аст ва лақаб Шамсиддин» Баъдан, дар идомаи гуфтори хеш айнан бидуни тағирот бо ишораи он ки «Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ фармуданд», ба маълумоти муаллифи «Нафаҳот» таъия намуда менигорад: «Бо вучуди он ки маълум нест, ки ба зоҳир дасти иродат ба пире дода бошанд, аммо эшонро «лисонулғайб» гуфтаанд ва осори ҳақиқӣ маориф дар девони эшон бисёр аст» (2,184). Мунтаҳои ахбори ҳар ду тазкира бо зикри соли вафоти Ҳофиз ба анҷом расидааст ва фарқияти

мавҷуда дар зикри соли вафоти онҳо бо забони форсӣ ва арабӣ зоҳир мешавад. Мутолиаи тазкираи Абдуррахмони Ҷомӣ нишон медиҳад, ки дар равиши кори ӯ баёни аҳволи занони орифа ба дар боби ҷудогона сурат гирифтааст. Чунончи, Ҷомӣ хангоми оғози зикри эшон фасли тазкираи хешро чунин унвонгузорӣ мекунад: «Фӣ зикри нисоу-л-орифоту-с-солиҳоти ила маротибу-р-риҷол». Дар тазкираи «Сафинату-л-авлиё» низ чунин фасл мавҷуд аст, аммо унвони вай сурати форсӣ дорад ба ин шакл «Зикри нисоу-л-орифин». Фарқият дар забони унвони авбоб ба мушоҳида мерасад. Аммо мутолиаи ҳар ду тазкира нишон медиҳад, ки Ҷомӣ қабл аз зикри ҷудогонаи нисои ориф муқаддимаи мухтасаре ба қалам меоварад, вале ин гуна муқаддима дар «Сафинату-л-авлиё» мавҷуд нест. Ҳаройина, аз мавҷудияти чунин авбоб дар ҳар ду тазкира ба натиҷае расидан мумкин аст, ки Дорошукӯҳ равиши кори тақсимбандии тазкираи хешро аз Ҷомӣ бардошт кардааст. Ҳарчанд, Ҷомӣ дар таснифоти хеш танҳо нисои орифро ҷудо карда, дигар машоихро дар якҷоягӣ бидуни ягон ҳел тақсимбандӣ ҷой медиҳад, вале мавҷудияти ҳамин гуна фасл аз кӯшиши аввалияи таснифот дар дохили тазкира дар асари Ҷомӣ дарак медиҳад. Дорошукӯҳ бошад, бо истифодаи ин равиши қор онро тақмил бахшида, равиши ҳосаи худро дар таърихи тазкиранигории ирфонии форсӣ ба вучуд меоварад.

Ҳамин тариқ, муқоиса ва муқобалаи «Сафинату-л-авлиё» бо «Нафаҳоту-л-унс»-и Ҷомӣ нишон медиҳад, ки Муҳаммади Дорошукӯҳ бо истифодаи маводи фаровон ва равиши кори Ҷомӣ тазкираи худро хеле ғанӣ гардонидаст. Аммо дар аксари маворид мустақилияти сабкӣву услубӣ, ҷанбаҳои дигар дар асари Дорошукӯҳ ба мушоҳида мерасад.

Аммо ин ҷо як нуктаи фарқияти маълумоти ҳар ду тазкира ба мушоҳида мерасад. Муаллифи «Сафинату-л-авлиё» муқаррар менамояд, ки Ҳофиз муриди Ҳоча Баҳоуддини Нақшбанд будааст ва ин хулосабардориро мо дар асари Ҷомӣдучор намеоем. Гузашта аз ин, Дорошукӯҳ ба иртиботи мақоми фоли девони Ҳофиз накле меоварад, ки аз муҳтавои он маълум аст, ки вақоеи он дар сарзамини Ҳинд сурат гирифтааст. Аммо чунин маълумот низ аз назари Ҷомӣ берун аст ва албатта, аз ин баррасӣ натиҷа гирифтани метавон, ки ин нақро муаллифи тазкираи «Сафинату-л-авлиё» дар сарзамини Ҳинд шунида бар маълумоти пешниҳоднамудаи хеш илҳом намудааст. Вобаста ба ин гуна маводи мутафарриқа хулоса намудан мумкин аст, ки Дорошукӯҳ дар баробари истифодаи фаровон аз асари Ҷомӣ кӯшидааст, ки маълумоти фаровони дигар тазкираҳо, сарчашмаҳо ва маълумоти дидаву шунидаи хешро мавриди истифода қарор диҳад, ки сарчашмаҳои мазбур барои мустақилият ва фардияти сабку услуб ва равиши ҳоса пайдо намудани «Сафинату-л-авлиё» мусоидат кардаанд.

Аҳамияти зикри фол дар тазкираи «Сафинату-л-авлиё» пеш аз ҳама дар он тазоҳур мекунад, ки баробари нақли ҳикояти мазкур муаллифи он ғазали пурраеро аз Ҳофиз ба ин сабаб зикр мекунад, ки ин нукта бори дигар мақоми адабии асари Дорошукӯҳро нишон медиҳад. Дар асари Ҷомӣ аз Ҳофиз байте ҳам зикр нашудааст, вале Дорошукӯҳ як ғазали пурраро санад овардааст:

Ғазал:

Чаро на дар пайи азми диёри худ бошам,

Чаро на хоки раҳи кӯи ёри худ бошам.

Ғами ғарибиву ғурбат чу барнаметобам,

Ба шаҳри худ раваму шаҳриёри худ бошам.

Зи маҳрамони саропардаи висол шавам,

Зи бандагони худовандгори худ бошам.
Чу кори умр на пайдост боре он
Ки рӯзи воқеа пеши нигори худ бошам.
Бувад, ки лутфи азал раҳнамун шавад, Ҳофиз,
Дигар на то абад шармсори худ бошам. (2, 184).

Ҳамин тариқ, муқоиса ва муқобалаи «Сафинату-л-авлиё» бо «Нафаҳоту-л-унс»-и Ҷомӣ нишон медиҳад, ки Муҳаммади Дорошукӯҳ бо истифодаи маводи фаровон ва равиши кори Ҷомӣ тазкираи худро хеле ғанӣ гардондааст. Аммо дар аксари маворид мустақилияти сабкӣ ва ҷанбаҳои дигар дар асари Дорошукӯҳ ба мушоҳида мерасад, ки ин фарқиятро дар ҷанд нукта ба таври зайл метавон ҷамъбаст намуд:

1. Тазкираи «Сафинату-л-авлиё» бо сабки омехтаи адабиву ирфонӣ навишта шуда, матолиби адабӣ дар он нисбати «Нафаҳот» зиёдтар ба назар мерасанд. Маводи тарҷумаиҳолӣ низ дар «Сафинату-л-авлиё» имтиёз дорад.

2. Истифодаи ашъори шуаро низ дар «Сафинату-л-авлиё» нисбатан бештар сурат гирифтааст, ки чунин вижагӣ барои муқаррар намудани мақоми адабии тазкира арзиши хеле муҳимро соҳиб мебошад.

3. Муҳаммади Дорошукӯҳ танҳо ба маълумоти Ҷомӣ таъя намекунад, балки аз дигар сарчашмаҳо низ истифода кардааст. Ба ин ваҷҳ, ҳарчанд, ҳислати мухтасари баён хоси ин асар аст, аммо афкор ва андешаҳои ӯ муаллаф ва мустанаф сурат гирифтаанд.

4. «Сафинату-л-авлиё» бо забони содаву равони форсӣ нигошта шуда, мураккаботу муарработ дар он камтар ба назар мерасанд. Аммо Ҷомӣ дар куллияи матни асари хеш барои баёни маводи тарҷумаиҳолӣ аз муарработ ба қор гирифтааст, ки ин нукта аз мураккабшавии забон ва сабки асар дарак медиҳад.

5. Дар мавридҳои зарурӣ Дорошукӯҳ барои таъмини мустақилияти сабкӣ фардӣ хеш дар таълифи тазкира афкори Ҷомиро маҳалли таҳлилу қиёс қарор дода, ҷое ба андешаҳои ӯ изҳори норизой низ мекунад. Ин нукта бештар ҳангоми таъйини соли таваллуд ва вафоти шахсони дар тазкира зикргардида ба мушоҳида мерасад.

6. Муҳимтарин фарқияти тазкираҳо дар пешниҳоди матолиб ва ҷобачогузори мавод ба мушоҳида мерасад, ки ин нуктаро мо ҳангоми таҳлили ҷудогонаи ин масъала арзёбӣ намудем. Махсусан, таснифоти урафо ба табақаи шоҳаҳо ва аз рӯи мансубияти онҳо ҷобачокунӣ мавод, ки дар «Сафинату-л-авлиё» мавҷуд аст, дар тазкира Ҷомӣ ҷой надорад. Ҳарчанд, ба унсурҳои ибтидоии чунин тақсимбандӣ дар асари Ҷомӣ дучор омада метавонем.

Маҷмӯан, тазкираи «Сафинату-л-авлиё» бо он ки дар пайравии асари «Нафаҳоту-л-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, инчунин дигар осори таърихӣ ва тазкираҳои ирфонӣ ва таъсири мафкураву ақоиди афзунӣ муаллифони он осор таълиф шудааст ва дар ин маврид зимни баёни аҳволи Ҷомӣ ишорате ҳам намуда, вале муаллиф кӯшиш бар он доштааст, ки ҳангоми истифодаи матолиб ва маълумоти тазкира Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ҳунари фардӣ тазкиранигорӣ хешро ба қор гирад. Дорошукӯҳ дар баробари ба қор гирифтани маводҳои тазкираи «Нафаҳоту-л-унс» кӯшидааст, ки ин қорро ба таври монанд ва бетағир иҷро накарда, бо сабку равиши хосаи хеш нуктаҳои аз Ҷомӣ мгирифташро ба қалам овард. Ба иборати дигар Муҳаммади Дорошукӯҳ кӯшиш бар он додааст, ки равиши фардӣ хешро ба вуҷуд овада, аз такрори айнии маълумоти тазкираҳои пешин, бахусус Абдурраҳмони Ҷомӣ иҷтиноб варзад. Ба ҳамин ваҷҳ аст, ки «Сафинату-л-авлиё» ба сифати тазкираи қомил

ва мушаххаси адабию ирфонӣ дар таърихи адабиёт ва ирфони форсӣ мақоми худро соҳиб шудааст, ки равиши кори Дорушукӯҳ ва маълумоти дар тазкираи ӯ зикргардида, сабку услуб, мундариҷаи асар моҳияти аслии асар дар робита ба истифодаи маводи фаровони он ин гуфтаро ба субут хоҳанд расонид.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафҳот- ул-унс /А.Ҷомӣ.- Техрон, 1373.
2. Муҳаммади Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё» / М. Дорошукӯҳ.- Нувалкишури Конпур,1900.
3. Муҳаммади Шариф. Таърихи фалсафа дар ислом / М. Шариф.- Техрон, 1362.
4. Нақавӣ. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон / Нақавӣ.- Техрон, 1370.
5. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих / М. Рашшод.- Душанбе: Ирфон, 1990.

СРАВНЕНИЕ «САФИНАТУ-Л-АВЛИЁ» МУХАММАДА ДОРОШУКУХ «НАФАХОТУ-Л-УНС» АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Статья посвящена сравнительному исследованию суфийской антологии (тезкире) «Сафинату-л-авлиё» Мухаммада Дорошукух и «Нафхоту-л-унс» Абдурахмана Джами. Авторы на основе сравнения двух антологий приходят к выводу, что Мухаммад Дорошукух во многих случаях подражал произведению Джами, а в некоторых случаях независимо от Джами и других онтологов даёт новую и важную информацию о поэтах и суфиях.

Ключевые слова: Джами, Мухаммад Дорошукух, антология, «Сафинат-ул- авлиё», «Нафхот-ул-унс».

THEME UNITY IN POETRY MAVLONO ABDARRAHMAN JAMI

The article is devoted to the topic of creativity edirnstvo vydayushegosya poet and thinker of the 15th century Abdarrahan Jami. In the work of the great mystic Jami unity theme, ideas, leading to unity, including the union and friendship between people convicted of war and discord, promotion of peace and tranquility of a special place.

Key words: Jami, poetry, unity, peace, friendship.

Сведения об авторах: *Атоева Кибриёхон Мухторовна* – кандидат филологических наук, заведующая Музеем истории Согдийской области

Атоева Мамлакат Мухторовна- кандидат филологических наук, доцент ТГУПБП

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСИ

КОРБАСТИ ЧАМЪБАНДИИ ИСМҲО ДАР НОМАҲОИ АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ	
<i>Шухрат Бобомуродов.....</i>	<i>4</i>
МЕРОНИМИЯ Ё ҚУЗЪВОЖАӢ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ	
<i>Жило Гулназарова.....</i>	<i>9</i>
БАСОМАДИ КОРБАСТИ ИСТИЛОҲОТИ ИДОРӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И ҚОМӢ ВА «ГУЛИСТОН»-И САӢДӢ	
<i>Хуриед Камолов.....</i>	<i>13</i>
НАҚШИ АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ ДАР РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ИРФОНӢ	
<i>С.Қ. Маҷидова.....</i>	<i>24</i>
КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ ХОС ДАР «ФОТИҲАТ-УШ-ШУБОБ»-И ҚОМӢ	
<i>Мӯсо Олимҷонов.....</i>	<i>28</i>
ШАРҲИ ВОЖАИ «НАӢ»-И «МАСНАВИИ МАӢНАВӢ»-И ҚАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ ДАР «РИСОЛАТ-УН-НОӢИЯ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ	
<i>Маҳмаддодуд Саломов.....</i>	<i>32</i>
ТАСНИФОТИ ҲИССАҲИ НУТҚ АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ	
<i>Лутфулло Сафаров, Маҳмаддодуд Саломов.....</i>	<i>35</i>
КОРБУРДИ ОЙКОНИМҲО ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ	
<i>Дилмурод Ҳомидов.....</i>	<i>38</i>
НОДИРАГУФТОРИҲОИ ҚОМӢ ДАР КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ ЁВАР	
<i>Абдуҷамол Ҳасанов.....</i>	<i>41</i>
ИФОДАИ МАФҲУМИ ЧАМЪ ДАР “БАҲОРИСТОНИ”-И ҚОМӢ	
<i>Фарангис Шарифова.....</i>	<i>49</i>

АДАБИЁТШИНОСИ

ҚОМӢ ВА ТАҲАВВУЛИ НАСРИ БАДЕИИ ФОРС-ТОҶИК	
<i>М.С. Имомов.....</i>	<i>56</i>
ҚОМӢ ВА АНВОИ ШЕӢРИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ	
<i>Х. Шарифов.....</i>	<i>60</i>
АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ ВА «РИСОЛАИ АРӢЗ»-И Ӣ	
<i>Урватулло Тоиров.....</i>	<i>65</i>
НИГОҲЕ БА ОСОР ВА САБКУ АНДЕШАИ ХОТАМ-УШ-ШУАРО ҚОМӢ	
<i>Муҳаммад Носир.....</i>	<i>71</i>

ТАБАҚАБАНДИИ МАВЗЎИИ ОСОРИ МАНСУРИ АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Мисбоҳиддини Нарзиқул.....</i>	79
ШУАРОИ ОРИФ ДАР «БАҲОРИСТОН»- И ҚОМӢ <i>Мақсудов Бадриддин.....</i>	90
НИГОҲЕ БА ИСТИОРАҲОИ МАФҲУМӢ ДАР «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И ҚОМӢ БО ТАВАҚҚУҲ БА НАЗАРИЯИ ЛАКОФФ ВА ҚОНСОН <i>Захро Фотеҳи Нисорободӣ.....</i>	97
НАЗАРИ ҚОМӢ БА АШӢОРИ ГУЗАШТАГОН ДАР «НАФАҲОТ-УЛ-УНС» <i>Мирзо Солеҳов.....</i>	103
МАВЛОНО ҚОМӢ ВА ХОҶА АҲРОР <i>Садриддин Мирзоев.....</i>	109
МАРСИЯ ДАР ДЕВОНИ НУРИДДИН АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Марям Содот Асъади Фирӯзободӣ, Аҳмади Тоҳирӣ.....</i>	113
ТАҲЛИЛИ ФОРМАЛИСТИИ “БАҲОРИСТОН”-И ҚОМӢ <i>Муртазо Муҳсинӣ, Аҳмад Ғанипури Маликишох, Соноз Фароҳонӣ.....</i>	118
БОЗТОБИ ХИШКОРИҲОИ УСТУРАӢ ДАР ДОСТОНИ «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И ҚОМӢ <i>Сайидали Қосимзода, Осия Забехниё Имрон.....</i>	131
СИМОИ ЗАН ДАР «ҲАФТ АВРАНГ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Аҳмад Ғанипури Маликишох, Муртазо Муҳсинӣ, Самиро Некхоҳ.....</i>	139
СОҲТОРИ ҒАЗАЛ ДАР АСРИ ҚОМӢ <i>Салоҳиддини Қомӣ.....</i>	157
НАҚДИ ТАТБИҚИИ ПАЙРАНГ ДАР МАНЗУМАИ «ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН»-И НИЗОМӢ ВА ҚОМӢ <i>Шерзод Тоифӣ.....</i>	168
ПОРОДУКС Ё ТАРКИБИ МАҲОЛНАМО ЯКЕ АЗ АНОСИРИ САБКИИ ШЕӢРИ АСРИ ҚОМӢ <i>Муҳаммаддодовди Мунир.....</i>	176
ЭӢТИҚОДОТИ МАЗҲАБӢ ВА ҚАҲОНБИНИИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Муҳриддин Низомов.....</i>	183
НИГОҲЕ БА – ҒАЗАЛҲОИ ОШИҚОНАИ АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Нодира Ашӯрова.....</i>	195
БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ МАРӢА ВА МИРӢОТ ДАР ОСОРИ ҚОМӢ ВА ИБНИ АРАБӢ <i>Расул Чехрақони Мунтазир, Саид Қосими Пуришукӯҳ.....</i>	199
БАРРАСИИ МУҚАДДИМАИ МАСНАВИИ “ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ”-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Дурманова Саврия.....</i>	214

АНВАРӢ ДАР ШИНОХТИ ҶОМӢ	
<i>Искандар Икромов.....</i>	220
ВАҲДАТ АЗ НИГОҶИ МАВЛОНО АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ	
<i>Ғаффоралӣ Сафар.....</i>	223
ҚИЁСИ «САФИНАТУ-Л-АВЛИЁ»-И МУЪАММАД ДОРОШУКУҶ	
ВА «НАФАҲОТУ-Л-УНС»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ	
<i>Атоева К.М, Атоева М.М.....</i>	229

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Мухаррирон: *Низомов М., Камолов Х.*

Редакторы: *Низомов М., Камолов Х.*

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 62
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 62
Телефон: 227-74-41; Сайт ТНУ: tnu.tj